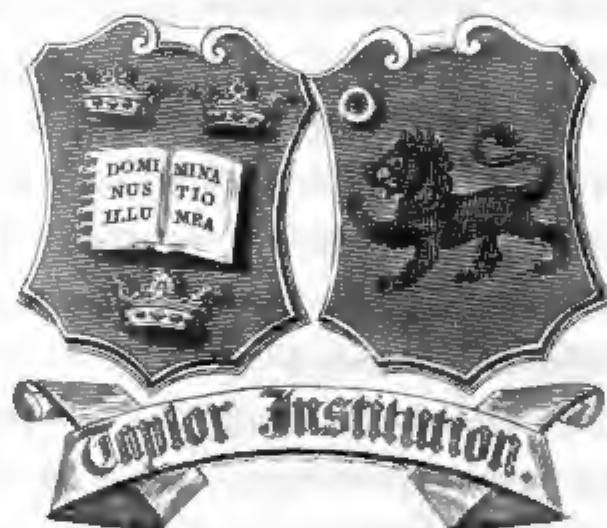
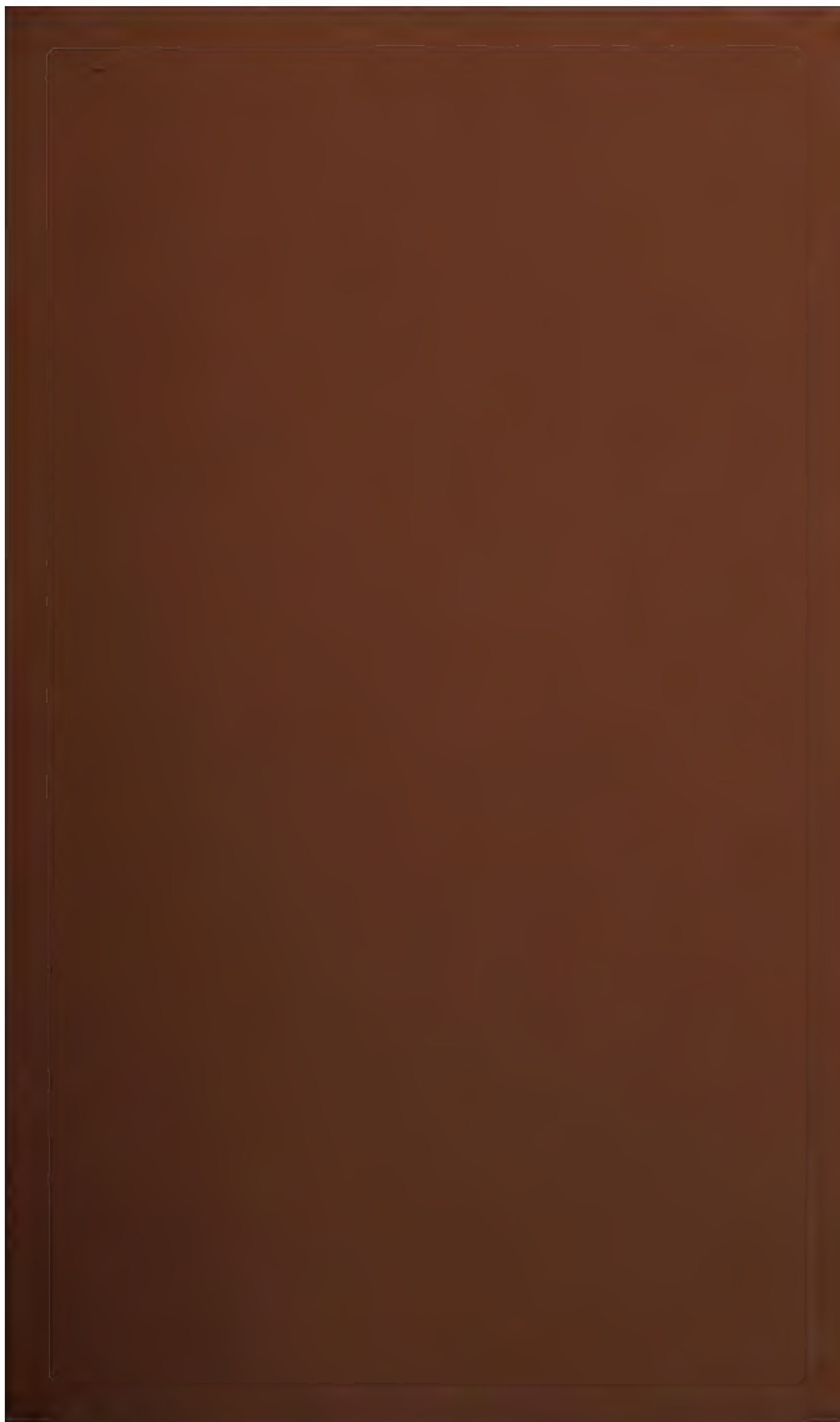

DOMI NUS ILLU
MINA TIO MEA
Taylor Institution.

Haandbog

i

Verdenshistorien

efter de bedste Kilder.

Et Forsøg

af

Nik. Fred. Sev. Grundtvig.

Anden Udgave.

Τὸ μὲν πρόσωπον τοῦ οὐρανοῦ γινώσκετε διακρίνειν, τὰ δὲ σημεῖα τῶν καιρῶν οὐ δύνασθε.
Matth. 16. 3.

Tredie Deel.

Kiøbenhavn.
Karl Schønbergs Forlag.
G. S. Wibes Bogtrykkeri.
1869.

LIBRARY OF THE TAYLOR INSTITUTION
10 OCT

Haandbog

i

Nyaarstidens Historie

efter de bedste Kilder.

Et Forsøg

af

Nik. Fred. Sev. Grundtvig.

Anden Udgave.

Kjøbenhavn.

Karl Schønbergs Forlag.

G. S. Wibes Bogtrykkeri.

1869.

Forord.

Det var i Tiaaret 1833—43, at jeg saa godt som udelukkende arbeidede paa Verdens-Historien og Kirke-Sangen; og vel var det mit Forsæt at udarbeide Nyaarstidens Historie efter samme Grundsætning som Middelalderens og Oldtidens, men i Øieblikket var en saadan Fortsættelse umuelig, og siden har jeg aldrig kunnet bekvemme mig til at prøve derpaa. Sagen har da sikkert været, at jeg ikke har fundet et saa besværligt Arbeide for Nyaarstidens Vedkommende nødvendigt til det Indblik i Tidernes og Begivenhedernes Sammenhæng, som i Henseende til Middelalderen kun derved lod sig erhverve. Det var derfor min Hensigt, hvis tredie Bind oplevede en ny Udgave under mine Øine, da at tilføie en fri Udsigt over det attende og nittende Aarhundredes Hovedbegivenheder; men nu forbyder det sig selv, og jeg har derfor kun i mueligste Korthed peget paa de store Omskiftelser og Forvarsler, som for denne Tid har tildraget sig min Opmærksomhed.

April 1869.

N. F. S. Grundtvig.

Nyaarstiden.

Nyaarstiden er et Navn, som de fire Aarhundreder fra Tyrkens Indtog i Konstantinopel til Christenhedens Kamp for Tyrkiets Varighed kun daarlig synes at svare til; thi Stormen paa Middelalderens Kirke og Efterabelsen af Oldtidens Skrift var langt fra at være noget eiendommeligt Storværk, da vi i begge Dele har havt Araberne til Forgængere; og med Undtagelse heraf synes den eneste store Nyhed at maatte søges i den tyrkiske Indflydelse paa vore borgerlige Forhold, som man jo ogsaa endnu erklærer for aldeles uundværlig. I dette Tilfælde havde Verden vist nok faaet en ny Skikkelse, men den Menneskeaand, der i Middelalderen kun vilde erkiende „Christenheden" for Historiens Skueplads, vilde da ingenlunde kalde Underverdenens og Halvmaanens Høitidsdage en Nyaarstid, men en Utid; saa naar her foreslaaes et Hædersnavn, der svarer til Oldtid og Middelalder, da er det naturligviis under den Forudsætning, at denne Tid, der forholdsviis er ung endnu, dog ikke vil vanslægte fra sine berømte Forældre, men arte sig efter dem, og i sin modne Alder øve et Storværk, der kan staae ved Siden ad deres. Men det er aabenbar ogsaa kun i denne

Forudsætning og med dette Haab, at Menneskeaanden kan drive Nogen af sine Redskaber til at beskrive enten nye eller gamle Dage for den nærværende Slægt; thi hvortil skulde det nytte, naar ei noget Stort, Menneskeheden værdigt, endnu var i Giære; og hvorledes skulde det heller være nogen Skriver i Aandens Tjeneste muleligt at spilde Tid og Flid paa en Række af Tildragelser, som han troede, ingenlunde fortsatte, men afbrød de menneskelige Begivenheders Kiæde? Dog, for hvem der troer paa en levende Gud og et styrende Forsyn, er det langt meer, end hvad man sædvanlig kalder Formodning og Haab, er det afgjort Vished, at der inden Christenhedens Grændser maa hæve sig en Nyaarstid, der, med alle sine Brøst, dog svarer de til de store Forventninger, Palæstina og Hellas i Oldtiden og den vestlige Christenhed i Middelalderen vakte; thi udenfor Christenheden kan en saadan Tid umulig fødes, og da Verden ikke forgik ved Middelalderens Slutning, kan en saadan Tid dog ligesaalidt udeblive.

Hvorvidt derimod Spiren til en saadan Nyaarstid, der opveier og forklarer Fortiden, og en om end svag, saa dog virkelig fremskridende Udvikling deraf lader sig opvise, det er vist nok et andet Spørgsmaal; men hvis ikke, da var det ogsaa for tidlig fra Aandens Side at behandle den nyere Historie; og desuden maa Spiren nødvendig have udviklet sig i en historisk Retning, som, efter Bogtrykkerkunstens Opfindelse, dog i det Mindste paa Papiret maa være kiendelig.

At det nu, trods alle Pavens hellige Forsikkringer og gruelige Forbandelser, er i den „protestantiske“ Deel af Christenheden, vi maa søge Spiren til en Nyaarstid, som Aanden kan have Ære, Hjertet Glæde og hele Menneske-

heden Gavn af, det er vistnok en Paastand, vi Protestanter naturligviis vilde fristes til at giøre, ogsaa uden gyldig Grund, og naar man hører Opregnelsen af de sædvanlige Grunde, fristes man let til at tænke, Paven har vel dog i Grunden Ret, siden hans høirøstede Modstandere har saa aabenbar Uret; men det gaaer med Protestanterne og Paven i Nyaarstiden, som det gik med Paven og Keiseren i Middelalderen, at der er megen Uret paa begge Sider, saa Forskiellen er kun den, at Paven, som fordum, i Modsætning til Keiseren, var paa Aandens og Hjertets, paa Menneskehedens og Livets Side, han er nu, i sin Modsætning til Reformationen, aabenbar paa Mørkets og Stilstandens, paa Dyrets og Dødens Side.

For at see dette, behøve vi blot, hvad man hidtil forsømte, under Stridens Betragtning at vende os fra Kirkehistoriens Enemærker, hvor dens Udfald, som egenlig kun ret viser sig i Evigheden, let kan synes tvivlsom, til den almindelige og den folkelige Menneskehistories, hvor dens Udfald alt længe har været en saa afgjort Sag, at Seieren er snart kiendeligere midt i Pavedømmet end hos Protestanterne selv.

Paa disse Enemærker gjaldt nemlig Striden slet ikke om, hvad der stod i Skriften eller hvormeget der oprindelig hørte til Christendommen, hvorom jo kun de Lærde og Skriftkloge kunde giøre nogen velgrundet Paastand, men den gjaldt de ligesaa almeenfattelige som vigtige Spørgsmaal: om Mennesket i det Hele, og hvert Folk især, havde Ret til, paa eget Ansvar, at sætte sig i hvad Forhold de vilde baade til Bisperne i Rom, til Geistligheden, og til den christne Kirke i det Hele, samt om de, naar de vilde være Christne,

Haandbog

i

Verdenshistorien

efter de bedste Kilder.

Et Forsøg

af

Nik. Fred. Sev. Grundtvig.

Anden Udgave.

Τὸ μὲν πρόσωπον τοῦ οὐρανοῦ γινώσκετε διακρίνειν, τὰ δὲ σημεῖα τῶν καιρῶν οὐ δύνασθε.
Matth. 16. 3.

Tredie Deel.

Kiøbenhavn.
Karl Schønbergs Forlag.
G. S. Wibes Bogtrykkeri.
1869.

Haandbog

i

Nyaarstidens Historie

efter de bedste Kilder.

Et Forsøg

af

Nik. Fred. Sev. Grundtvig.

Anden Udgave.

Kiøbenhavn.

Karl Schønbergs Forlag.

G. S. Wibes Bogtrykkeri.

1869.

altsaa det Bedste, det trænger da saameget mere til at sættes i Lys.

Protestanternes aandsfortærende og latterlige Skolevæsen udsprang nemlig af den bagvendte Tankegang, at Menneskenaturen var i Bund og Grund fordærvet, saa dette Liv maatte kun betragtes som en Beredelse til Døden, der lykkedes bedre, jo meer man fordybede sig i den hellige Skrift, som den Helligaands Tempel. Heraf fulgte vel ingenlunde, at Latinen, som jo var Pavens Maal, skulde dyrkes og drives i Skolen med langt mere Flid og Strænghed, end Græsk og Ebraisk, som er Bibelens Grundsprog; men deraf fulgte dog, at de døde Sprog maatte blive Skolens Hovedsag, og Unaturlighed og aandelig Dødhed i alle Maader dens Kiendemærke; og hvad Latinen angik, da var dens Hævd paa Skolehøisædet saa gammelt, dens Uundværlighed til at forstaae „Grundsprogene“ saa almindelig antaget, og dens Bekvemhed til at indprygles og spæge Naturen saa mageløs, at selv Morten Luther aldrig tænkte paa at aftrætte den Rangen. Man glemte altsaa i den protestantiske Skole Tiden og især Øieblikket over en tom Evighed, som man, med Verdens Undergang, daglig ventede; man tiltroede i alle Maader Guds Aand Ugiørligheder, og forvexlede just derfor Bagstaven, som slaaer ihjel, med Aanden, som giør levende; men i den franske Skole glemte man baade Tid og Evighed over Øieblikket, fornægtede Aanden og forvexlede Menneskets Natur med „Dyrets“, saa ogsaa her gjaldt det nordiske Ordsprog: „hellere døe med Ære end leve med Skam.“

Hvor megen Uret nemlig end vore Fædre gjorde den samme Menneskenatur i sig og Børnene, som de i „Frel-

seren" løftede til Skyerne, saa vandt de dog, ved at betragte Jesus som det eneste rigtige Menneske siden Adam, en Forestilling om Menneskenaturen i sin Reenhed, uden hvilken vi aldrig i vort eget Virvar kunde adskille det Menneskelige, der skal elskes og pleies, fra det Dyriske, der skal underkues, og det Djævelske, der skal forsages. Hvor barnagtigt det end var at tænke, enten at Guds Aand skulde omskabe Djævleunger til Gudsbørn, eller at Han levede, boede og bygte i en Bogstavskrift og virkede dermed Umueligheder i Mængde, saa beholdt vi dog ikke blot, ved Tro paa Aand, hvad der betinger Aandsvirksomhed hos os, men vi fik en skarp Grændselinie dragen mellem Guds Aand og alt vort Eget, som er Betingelsen for Deltagelse i Aandens videnskabelige Storværk. Det var endelig vist nok ligesaa urimeligt som skadeligt at indbilde sig, at Tiden kunde giøres frugtbar for Evigheden, uden at agtes for vigtig og kostbar og benyttes i Øieblikket til levende og gavnlig Virksomhed, men det var dog langt bedre end at forgude Øieblikket, og vi vandt derved den høie Forestilling om Evigheden, som man maa have, for virkelig at sætte Tiden i dens Tjeneste. Allerede derfor maae vi da forsone os med det unaturlige og aandsfortærende Skolevæsen, som med Nødvendighed udsprang af vore Fædres Misforstand paa „Aand og Natur", men desuden har det Slid og Slæb med de døde Sprog og den latinske Grammatik ogsaa en fordelagtig Side at betragtes fra, naar det er overstaaet, uden at have udtømt Livskræfterne og undergravet al Tro paa Aandens Virkelighed; thi da knyttedes vi derved uopløselig til Menneskeslægtens Oldtid, hvis Oplysning og Forklaring er Skolens vanskeligste Opgave. At man dog

ikke i det Mindste tog Græsken istedenfor Latinen til den „Lapidarstil“ med Mund og Pen, som var Skolens barnagtige Mesterstykke, det kan vel synes et stort Tab, men havde det end ikke forbudt sig selv, maatte vi jo dog for at komme baglængs ind i Oldtiden, giøre Krigstjeneste med Romerne, før vi kunde giøre Kunster med Grækerne og Mirakler med Ebræerne, saa det var godt, vore Fædre gjorde iblinde, hvad vi med aabne Øine umuelig kunde bekvemme os til.

Har vi derfor nu kun Udsigt til en Skole, hvor Grækenland i alle Maader fordunkler Rom, hvor altsaa den slaviske Krigstjeneste til Verdens Ødelæggelse afløses af et Væddeløb til dens Oplysning og Forskiønnelse, saa alle Menneskenaturens skiønne Anlæg omhyggelig udvikles, og kun Raahed banlyses, kun de vilde Drifter og forstyrrende Kræfter bindes med Titanerne, ja, en Høiskole, hvor Livet med det „vingede Ord“ og de veltalende Tunger afløser Døden med sit „pinlige Forhør,“ sin Bedemandsstil og den skrattende Pen som en gnavende Orm, og hvor man endelig lærer at gribe Øieblikket til Fortidens Ære og Fremtidens Gavn: har vi nu Udsigt til saadan en Menneskeslægtens Høiskole, da er Spiren til en herlig Nyaarstid unægtelig alt saaledes udviklet, at den snart vil blomstre op paa alle Menneskelivets Enemærker.

Man vil maaskee kalde det Spidsfindighed, naar nærværende Skriver sætter sin Pen i Pant paa, at den nys beskrevne Udsigt virkelig findes, men det er dog lige sandt, at om den ogsaa kun fandtes hos en eneste Bogorm, der giennemgik den unaturlige, aandløse, steendøde Latinskole, da var Spirens Udvikling dermed beviist, om han saa end var

kommen til den rige, store og deilige Udsigt, som man kan tænke sig mangen Skoledreng legemlig kom til en Saadan: ved at slaaes med de Andre paa Vindeltrappen i et Domkirketaarn.

Saavidt er imidlertid dog Mange alt komne og komme daglig Flere i det nittende Aarhundrede, at de see, at Enkeltmanden, om han end ikke er som Folk er flest, staaer dog i Grunden, det er i Aanden, aldrig udenfor sin Tid eller sit Folk, men er kun en Smule bagefter eller forud med Øinene; og skiøndt derfor de her skildrede Udsigter endnu selv i Norden findes for dristige og selv i Danmark for smilende, er de dog saavist efter Danmarks Hjerte, som de er glædelige, og saavist i Nordens og i Tidens Aand, som den er historisk.

Ligesom det nu ligger i Menneskelivets uforanderlige Naturlove, at en fremskridende, historisk Oplysning og Forklaring deraf i Tidens Løb er den eneste Mennesker muelige, saaledes har ogsaa Christendommen, ved at komme i „Tidens Fylde", barnefødt i Bethlehem, og ved giennem Middelalderen at samle alle Hjertefolkene i den „hellige, almindelige Kirke", givet hele den nyskabte Folkeverden saa historisk et Præg og Tankegangen saa historisk en Retning, at den Selvklogskab, der paa egen Haand vil forklare Menneskelivet enten fra Englenes eller Dyrenes faste Stade, bliver ved hvert nyt Forsøg kun mere latterlig. Derfor seer man i vore Dage, at selv Franskmændene, hvis Historie dog, paa Vittighederne nær, er hardtad ligesaa eensformig som de Umælendes, selv de begynde med Flid at lægge sig efter Historien, og at selv den „tydske Philosophi," der dog af Moderslív ligger i Haaret paa Erfaringen, har nu seet sig nødt til at indrømme, vel ikke at Vidskaben i sig selv,

men dog at den til Tid og Sted passende Statsforfatning (altsaa dog vel ogsaa Statsklogskaben) maa udspringe af Historien.

Under disse Omstændigheder vilde det kun være Tids-spilde, midt i Norden, over hvis Vande Historiens Aand alt fra Hedenold har svævet, at ville forsvare den historiske Synsmaade for Menneskelivet, i det Hele som i det Enkelte, og hvad der trænger til at indskærpes (desværre langt stær-kere end nogen Pen formaaer) er da kun, at det slet ikke nytter, den historiske Anskuelse udvikler sig i alle Retninger paa Papiret, naar den ikke levende indtræder i Skolen. Dette aandelige Skolehold vilde vist nok være umueligt, dersom Aanden ei havde andre Redskaber end „Bøger og Penne", der, som Enhver selv kan overbevise sig om, er døvstumme og steendøde, men saafremt vi endnu har „Mund og Mæle", da har Aanden, som behersker os, det ogsaa, og kan dermed virke ligesaa levende i det nittende som i det første Aarhundrede. Først da, naar Menneskemunden i Aan-dens Kraft giør sit ligesaa naturlige som historiske Fortrin giældende, og tillader ingen Pen eller Skrift, af hvad Navn nævnes kan, at staae mellem sig og Aanden, til at adskille hvad Gud i Menneskemunden, baade i Tidens Fødsel og i dens Fylde, har levende sammenføiet, nemlig „Aand og Ord med lydelig Røst," først da kan der føres forstandig Tale om Menneskenaturens historiske Udvikling til Klarhed, og om Historiens naturlige Virksomhed i „Kirke, Stat og Skole"; men da vil Forstanden paa begge Dele i en Haandevending giøre Kæmpeskridt, thi al den Forstand, der nu, ved vor Misforstand paa Livet, er en død Kapital, bliver da frugtbringende og fordobler sig hvert Aar. Saa-

længe man nemlig, paa Trods mod Natur og Historie, indbilder sig, at „Skrift“, som Aandens rene, umiddelbare Udtryk, kan og skal beherske Munden, altsaa Døden beherske Livet, saalænge er det ganske i sin bagvendte Orden, at man spilder sin Forstand paa at omskabe baade det Indvortes og Udvortes efter Skriften, men det er ogsaa en Naturnødvendighed, at forsaavidt denne Forskabelse lykkes, gaaer Livet tilgrunde under Dødens Spir, og at hvor der endnu findes Livskræfter, værge de sig blindt i en fortvivlet Dødskamp, og her har vi Nøgelen til de sidste Aarhundreders Kirke- og Statshistorie, som man forgiæves har søgt allevegne, undtagen hvor den ligger aabenlyst: i Bogormevæsenet og Dødbiderskolen.

Saasnart derimod Munden kraftig paataler sin Ret, som den eneste levende Ordfører under Solen og Aandens guddommelig beskikkede Tolk i alle Tungemaal, da gienfødes den naturlige Orden, hvorefter det Levende i alle Retninger behersker det Døde, der heller aldrig kan fare bedre end at behandles levende, og naar kun Livets Tarv bliver Sjælen i alle vore Bestræbelser, da vil Forstanden lære os at gaae ligesaa hensigtsmæssig tilværks i Livets, som før i Dødens Tjeneste.

Da vil man ogsaa see, hvad det store Frihedskrig, der ryster Jorden, har at betyde, og ei som hidtil iblinde enten velsigne eller forbande det, men altid spørge, hvorfra det kommer: enten fra Menneskelivet i Lænker, som skal løses, eller fra Vilddyrelivet i Skranker, som skal forstærkes. Man vil da finde det ligesaa latterligt at opoffre den til Livets Tarv nødvendige Orden for lovløs Frihed, som at opoffre den til Livets Tarv nødvendige Frihed for livløs Orden,

men daglig bedre lære at lade Frihed og Orden sammenvirke til fælles Bedste.

Dette, at „Frihed og Orden," som i et Tugt- og Rasphuus er uforenelige, derimod i et borgerligt Selskab til fælles Bedste ikke blot kan enes, men blive kun ved Foreningen ret frugtbare for Menneskelivet, der er vist nok en mørk Tale for os, saalænge vi har et italiensk eller fransk Begreb om Frihed og et romersk eller tydsk om Orden; thi hint svarer kun til Soldaterfriheden i en stormet Stad, og dette til Soldaterordenen ved en Hovedmønstring, som aabenbar udelukke hinanden; men med et græsk Begreb om Orden og et nordisk om Frihed, der speile sig i en fri olympisk Leg og en ordenlig Kredsgang, kan man i enhver Kreds godt tænke sig fri Virksomhed under billige Vilkaar, saa hvor Statsstyrerne er billige nok til at unde Menneskelivet den Frihed, det behøver til sin Udvikling og Forklaring, giælder det kun om, at Borgerne vil nøies med, hvad der tjener Menneskelivet, følgelig ogsaa det borgerlige Selskab, bedst.

Saavel med denne Billighed, som med denne Nøisomhed, vil det nu vist nok paa sine Steder have uovervindelige og allevegne betydelige Vanskeligheder, men hvor hverken Herskesyge eller Tøileløshed er Skiødelysten, vil dog den største Vanskelighed forsvinde med de døde Begreber om Livet og de dyriske Begreber om Mennesket.

Naar man nemlig, paa sin Tydsk, sætter sig i Hovedet, at ingen Frihed er noget værd uden Sjælefriheden, som ene beroer paa Aandskraft, Sandhedskiærlighed og klar Erkiendelse, da finder man borgerlig Frihed, langtfra nødvendig, ei engang ønskelig, da, som den store Plato har forklaret, de „Viseste og Bedste" bør herske uindskrænket og optugte

Resten, der maa lyde blindt, til, saavidt mueligt, at blive som En af dem. Dette Begreb, der ved ordenlig at „adskille Sjæl og Legem" klarlig bærer Døden til Skue, kan imidlertid i Christenheden aldrig tækkes noget levende Menneske, der kiender Verden; thi hvor det Begreb hersker, maa enten de Viseste og Bedste opoffre sig for de største Daarer, der dristigst kalde sig de Viseste og Bedste, eller de maa lade Næverne afgiøre det reent aandelige Spørgsmaal, hvad dog vel er baade det Værste og det Dummeste, et borgerligt Selskab kan vælge. Var Ideen om „Platos Republik" en almægtig Furie, der, naar vi ikke paa hendes Alter opoffrede Alt hvad der er Menneskehjertet dyrebart, gjorde os Helvede endnu ti Gange hedere, da, men ogsaa kun da, maatte kloge Folk finde sig i den haarde Skæbne; men da den kun er et Luftkastel, vi trøstig kan lee ad, selv om Plato skulde tage det ilde op, saa vil alle veloplyste Menneskevenner kun spørge om, hvilken Statsindretning der, efter Erfaringens Vidnesbyrd, viseligst fremmer det Gode og tjener de Vise bedst? At nu en saadan Statsindretning ligesaa lidt udspringer af Mængdens Selvraadighed som af Øvrighedens Lovløshed, det har især Frankrigs Historie klarlig beviist, og da begge Yderligheder indføre „Næveretten," hvis Afskaffelse netop er det borgerlige Selskabs Grundlov, kan det kun reise sig af en latterlig Forblindelse, naar Menneskevenner endnu trættes om, hvem der skal have Næveretten, istedenfor med forenede Kræfter at modarbeide den under alle Skikkelser.

Naar man nu med aabent Øie betragter den menneskelige Virksomhed, da seer man strax, den bevæger sig i to store Kredse: „Mundens og Haandens," af hvilke Mundens, baade som den naturlig videste og som den aandelige Virke-

kreds, oprindelig indeslutter Haandens i sig, men er ved Haandens Oprør tidlig kommen i Forvirring, og i den sidste Tid, ved Forbund mellem „Pen og Bøsse," hardtad reent afspærret. Man indseer imidlertid let, at „Næveretten" er endnu langt frygteligere, naar den udøves med et heelt Folks samlede Styrke, end naar den kun anmasses af enkelte knytte Næver, saa at hvor man ombyttede Middelalderens Selvtægt med Absolutisme og frit Politi, kom man aabenbar for det Første af Asken i Ilden, og det maa da nu være Sjælen i den menneskelige Statskunst, saavidt muueligt at sætte Munden paa sine egne eller paa Aandens Enemærker i Sikkerhed for Jettenæven, og aabne den en velgiørende Indflydelse paa hele Haandens naturlige Virkekreds, som det Haandgribelige øiensynlig danner.

Med Rette kræver da Menneskemunden ei blot al muelig Frihed til at tale om det Usynlige og Evige, men ogsaa Frihed til at bedømme Haandens Virksomhed i sin Kreds, naar den kun ikke oprørende stræber at gribe ind deri; men naar man tænker bedst at hævde Munden denne aandelige og folkelige Stemmefrihed, ved at betage Øvrigheden sin Frihed til, paa eget Ansvar, efter bedste Skiøn at bruge den samlede Styrke, da tager man mærkelig feil, saa med en Grundlov, der fastsætter Borgernes umistelige Rettigheder, maa man netop for Stemmefrihedens Skyld ønske hvert menneskeligt Folk en kongelig Enevoldsmagt og Myndighed, der ene er istand til at hævde Alles Ret og fremme det Heles Bedste.

Denne Tankegang, at ligesaavel for Frihedens som for Ordens og Sikkerheds Skyld, er Enevoldsmagten i hele sin fribaarne Majestæt en Hovedsag, men at „Munden er vor

egen" og er en Grundeiendom, der ikke alene maa være saa sikker som nogen for løse Hænder, men kun i yderste Nødsfald røres selv af den majestætiske Overhaand, og at da et frit Folkeraad vil holde Vægtskaalen mellem Frihed og Orden saa lige, som nogen Kronide, og med Kæmpeskridt fremme Udviklingen af det Største, Bedste og Viseste, et Folk er skabt og skikket til, — denne Tankegang er vist nok saa langt fra endnu at være herskende, at den neppe nok findes taalelig; men den er dog baade saa naturlig og saa historisk velgrundet, at den maa seire overalt, hvor man endnu, menneskelig talt, har Lyst til at leve og see gode Dage, altsaa hos Protestanterne mod Død og Stilstand i det Hele, og især hos de nordiske, hvem det er i Kiødet baaret at gaae i Ilden for folkelige Konger, der ikke blot tillade deres Undersaatter at tage Kæmpeskridt paa Adelveien, men opmuntre og anføre dem selv dertil.

For mine Øine staaer det da klart, at ligesom Oldtiden, med sit Straaleblik og sit vingede Ord, svarer til Palmefuglens første Aartusinde, og Middelalderen, med sin travle Uro, sin søde Klage og sit brændende Hjerte, til Fuglens Redebygning af alle søde Urter og til hans Midsommersbaal, saaledes svarer i Nyaarstiden det klassiske „Skolestøv" til Asken, hvoraf Phønixormen udviklede sig; og jeg tvivler da ikke om, at vort „Bogormevæsen" jo paa sine Steder baade vil faae Vinger som en Ørneunge og voxe til en Phønix den Anden, der kan bære sin Fader og fortsætte hans Levnetsløb, hvad kun da skeer, naar Nyaarstidens Vidskab, udsprunget som Lys af Middelalderens Ild, forklarer Oldtidens Aand, ikke blot paa Papiret, men i Gierning og Sandhed.

At nu Kaalormen vil udvikle sig til Sommerfugl og til Drage ved samme Frihed, Lys og Varme, som opelsker Phønixfuglen, det er en Naturnødvendighed; at der altid vil være mest af det Slette, og at denne Verden forgaaer, naar baade Godt og Ondt er modent og Alting saa klart, som det under Solen kan blive, derom tvivler jeg vist nok ikke heller; men at kvæle Børn i Fødselen, for at de ikke skal misbruge Livet, det er ægyptisk; og at ønske evig Vinter, for ikke at see sin Harme paa, hvad man kalder Ukrudt, det kan kun falde Rimthusser ind, der, som Iistapper og Iisbjerge, blive større og stærkere, jo længere det fryser; saa hvis Kæmperne fra Valhal, som hverken var Blaamænd eller Rimthusser, men slog dem ned for Fode, hvor de traf dem, har Ætmænd endnu, der ikke vanarte, da vil ogsaa Menneskelivet i Nyaarstiden forme sig ligesaa ædelt, frit og daadfuldt, men anderledes roligt, ordenligt og klart, end i Oldtid og Middelalder.

Det hellige romerske Rige eller Tydskland, Bøhmen og Ungern.

Medens det „hellige romerske Rige" endnu stod paa Papiret, baade i Historien og Geografien, sagde et vittigt Hoved (Baggesen) hos os: det er, mærkeligt nok, ingen af Delene: hverken „helligt" eller „romersk" eller „Rige," og det er slaaende, ja lynslaaende; thi det Hele har aabenbar aldrig været andet end et stort Hjernespind, hvorefter Verden slet ikke vilde føie og rette sig; men dette Hjernespind eller denne Idee har dog giennem mange Aarhundreder gjort saa stærkt et Indtryk paa Millioner af et stort, stridbart og sindrigt Folk, at det med Rette kræver en udmærket Plads

i Verdenshistorien, skiøndt det er en fortvivlet Opgave at fortælle et Verdensriges Historie, som vel var længe i Giære, men kom aldrig i Stand. Den sædvanlige Udvei: at fortælle alle Keisernes Levnetsløb, fra Karl den Stores til Frants den Andens, og da lade, som om man havde løst Opgaven, den kan man nu vist nok ikke slaae ind med aabne Øine; men da Keiserdømmet virkelig var et mislykket Forsøg paa at give Hjernespindet Kiød og Been, maa man dog immer stræbe at knytte det Usynliges Historie til Skyggens, som gik for Legeme.

Sagen maa naturligviis være den, at det tidlig har svævet for Tydskerne, hvad der hos deres nyeste philosophiske Orakel (Hegel) er blevet til en nagelfast Tanke (fix Idee): at en Stat, hvori Frihed og Nødvendighed sammensmelte, idet den omfatter og paa det Strængeste behersker hele Menneskelivet, men efter Love, som ligge i Menneskenaturen, en saadan Stat er det hele Historiens Øiemed at udvikle, og Tydskernes Kald at skabe og begribe.*) Et saadant Luftkastel var det nemlig aabenbar, man bygte paa i det hellige romerske Rige, hvis Keiser, altid Rigets Formerer (semper Augustus), ei blot enevældig skulde beherske alle de syv Kurfyrster og de utallige tydske Herskaber, men ogsaa Paven og hele Christenheden, med alle dens Bisper og Abbeder, Konger og Fyrster, uden at dog Nogen derved leed mindste Skaar i sin lovlige Frihed og sine velerhvervede Rettigheder, der meget mere skulde finde sig vældig beskiærmede under den keiserlige Ørns store Vinger. Denne Retfærdighed, som

---

*) Hegels Forelæsninger over Historiens Philosophi, fra Ende til anden, og klarest i Indledningen.

den nyeste Philosoph kalder „Sædelighed," men som de ældre Tydskere naturligviis kaldte „Christelighed," den var det, som skulde hellige det tydsk-romerske Verdensrige, saa det blev til ligesaa stor Velsignelse for alle Slægter, som det hedenske, vanhellige Romerrige havde været til Forbandelse. Hvorfor nu et saadant Keiserdømme og Verdensrige, en saadan Stat, der vilde opsluge Kirke og Skole, fordøie og forene dem levende med sig, som Lemmer paa sit Legeme, i Middelalderen endnu mindre vilde lykkes, end Pavedømmet eller Kirkeriget med Staten til sin „verdslige Arm" og Skolen til sit „aandelige Sværd," det maa Historiens Philosophi, saa godt den kan, giøre Regnskab for; men det er Verdenshistoriens Opgave at oprede og fortælle, hvordan det tydske Forsøg paa at oprette og vedligeholde et saadant Keiserdømme mislykkedes, og hvad kiendelig Indflydelse det havde paa Menneske- og Folkelivet baade i og udenfor Tydskland.

Først maa vi nu lægge Mærke til, at Hjernespindet om et helligt, det er christeligt og gudeligt Verdensrige, med en Keiser i Spidsen, var ikke oprindelig tydsk, men romersk, som den gamle Keiserhistorie lige fra Konstantin den Stores Dage til Konstantinopels Fald beviser, og at selv Tanken om et nyt Keiserdømme i Vesten først oprandt hos den gallikanske Franker, Karl den Store, saa Eiendommeligheden ved det tydske Keiserdømme er kun den særegne Maade, hvorpaa Tydskerne opfattede og stræbte at udføre Tanken. Tydskerne havde nemlig i det Hele slet ikke Sind til, som Romere og Galler, at trælle for en Enkeltmands egennyttige og herskesyge Planer, endsige for hans Luner, men kun for et Øiemed, det var dem selv om at giøre med samlede Kræfter at opnaae, og derfor naaede de tydske Keisere aldrig enten

Arveret til Kronen eller den Magt til at giøre hvad dem lystede, som de gamle romerske Keisere havde havt, og de nye derfor sædvanlig meente, de havde retmæssigt Krav paa. Den „gyldne Bulle," der skulde været Tydsklands keiserlige Grundlov, er i denne Henseende et mærkeligt Brevskab; thi uagtet Keiserens høie Tanker om sig selv, som Christenhedens verdslige og hele Verdens christelige Hoved (temporale caput mundo, seu populo Christiano) stikke allevegne igiennem, er det dog kun Kurfyrsternes (Kaarefyrsternes) Tal, Rang og Fremgangsmaade ved Keiservalget, han tør udtrykkelig bestemme, medens det store Tvistens Æble, som var Keiserens Myndighed og Stilling til Riget, kun løselig berøres og for det meste kun spilles paa i det Ubestemte. Selv ved det gruelige Lovsted om „Majestætsforbrydelse," der ellers bogstavelig er udskrevet af „Romerretten," er dog Keiserens egen Person, saavidt muelig, holdt ude af Sigte, som om han sørgede mindre for sig selv end for sit aandelige Legeme: de geistlige og verdslige Kurfyrster af Maints, Trier og Køln, Bøhmen og Pfaltz, Sachsen og Brandenborg.*)

At det nu ogsaa var Tydskernes ramme Alvor, at Riget ikke skulde være til for Keiserens, men Keiseren for Rigets Skyld, det viser hele Keiserhistorien, og det følger allerede deraf, at Tydskernes Naturstand ei havde mindste Lighed med et romersk Keiserdømme; thi vel varede det længe, før de tydske Philosopher kunde rive sig løs fra den romerske Fordom, at alle Folks Naturstand var „kannibalisk", men herefter vil de sikkert ogsaa i denne Henseende lade Naturen

*) Romerrettens (Codicis) IX. 8. Den gyldne Bulle XXIV. Haandbogen i Middelalderens Historie, S. 140—41.

vederfares Ret, og vilde de end ikke, saa lærer dog Verdenshistorien, at ethvert Folk ligner sig selv til alle Tider.

At nu Tydskland (Germanien), da Romerne paa Grændsen af Oldtiden og Middelalderen, til deres egen Ulykke, opdagede denne ny Verden, lignede en stor Krigsskueplads, hvor mange stridbare Stammer mere slog Leir end fæstede Bopæl, og at disse Stammer, skiøndt de syntes nær beslægtede, dog vilde have saa lidt som muerligt tilfælles, og gad ikke gjort andet end jage og kæmpe, spille og drikke, det har saa klassisk en Hjemmel, som Nogen kan forlange; og det følger vel desuden af sig selv, at Stridbarhed og Splidagtighed maa have udmærket det Folk, der først med Lethed lod sig undertvinge af Romerne, men betalte dem siden i Forening med Kølns Vægt. Naar derfor Roms paalideligste Historieskriver (Tacitus) beretter, at det kun lykkedes den berømte Herman at samle Tydskerne under sit Banner, saalænge det gjaldt om at afkaste det romerske Aag, og at han siden blev et blodigt Offer for sin Stræben efter Enevoldsmagten i det Land, der endnu velsigner ham som sin Befrier, da stemmer denne tydske Historie fra det første Aarhundrede (9—30) saa godt med den Samme giennem det sidste Aartusinde, at naar Tydskland kastede sig i en Keisers Arme, kan vi være visse paa, det var ikke et Tilbøielighedsmen et Fornuft-Giftermaal.

Den historiske Dunkelhed, der fra det første til det ottende Aarhundrede indhyller Tydskland, giver vist nok god Leilighed til allehaande Giætninger om Tilstanden i dette lange Tidsrum, men udelukker dog al Tanke om Enighed, da blot en tarvelig Deel deraf maatte tændt et glimrende Lys i dette historiske Mørke. Først da det frankiske Aag

under Karl den Store paany havde lært Tydskerne, hvad Eenhed formaaer, og hvad Splid fører til, da forligte de sig med Tanken om en indfødt Keiser, der med samlet Styrke kunde byde saavel de herskesyge „Romlinger" i Syden og Vesten, som de østlige og nordlige Barbarer Spidsen; men til Beviis paa, at de ikke betragtede Keiserdømmet som en Herlighed, men kun som en Nødhjelp, holdt de strængt paa „Valgretten", som et Værn mod det Tyranni, der altid stod dem levende for Øine.

Naar vi betænke saavel Omfanget af Tydskland, som den store Forskiellighed, Historien har viist mellem Indbyggerne, da er det intet Under, man kun vanskelig kunde enes om et fælles Overhoved, endsige da give sig uindskrænket i hans Vold, men at vi ikke fra Arildstid spore i det Mindste tre tydske ligesom tre nordiske Kongeriger, uagtet Sachser, Franker og Schwaber er ligesaa kiendelig adskilte Stammer, som Danske, Svenskere og Nordmænd, det vidner om en særdeles Splidagtighed, der, forbundet med den tydske Kraft og Stridbarhed, maatte giøre Keiserdømmet til en Skygge, undtagen naar Keiserens Personlighed og Øieblikkets Krav frembragte den „Feltenighed" som fælles Fare og Krigstugten skaber. Heraf fulgte nu igien, at saalænge Keiseren stræbte efter virkelig Enevoldsmagt, maatte Tydskland faae en ligesaa uafbrudt Krigshistorie, som det havde havt uden Keiser, og til Hverdagsbrug en ligesaa ensformig og kiedsommelig; men herved, kan man sige, Tydskland opoffrede sig selv for Europa; thi havde enten Tydsklands Keiser kunnet bruge Rigets Styrke til at udføre sine romerske Herskeplaner, eller havde dog Tydskerne, ligesom Romerne, havt Sind til med Trældom i Hjemmet at kiøbe sig Deel i

Verdensherredømmet, da seer man Intet, der kunde friet Vesten i det ellevte og Norden i det trettende Aarhundrede fra at indlemmes i et tydsk Verdensrige, der vilde været dobbelt pinefuldt for Aand og Hjerte, netop fordi det vilde været „skinhelligt". Nu derimod havde Tydskerne vel gierne seet, at baade Paven og alle Christenhedens Fyrster vilde nedlagt deres Kroner for Keiserens Fod og taget deres Riger til Lehn af ham, og de havde gierne hørt alle Folk tale Tydsk, om end nok saa plat, men de vilde dog ikke kiøbe den korte Fornøielse og forfængelige Ære for den Frihed i en vis Kreds, som var dem en aandelig Nødvendighed; derfor blev Europa fri for det tydske Herredømme og høstede dyrebare Frugter af den tydske Stridbarhed og daglige Krigsøvelse; thi ligesom Hermansslaget fordum satte Romerhæren sine europæiske Grændser, og de tydske Krigsforbund bidrog uberegnelig til at sprænge Romerriget i Vesten, saaledes var Tydskland aabenbar siden en Mur mod de østlige Barbarer, og det tydske Keiserdømme var et „verdsligt Sværd," der vel ikke kunde holde Pavedømmets „geistlige Sværd" i Skeden, men holdt det dog varmt, til det sløvedes, og den tydske Reformation var et nyt Hermansslag, der satte Latinen Grændser og afskaffede det pavelige Romeraag, endnu farligere end det keiserlige.

Hvor lidt derfor end nærværende Haandbog kan henvise til Tydsklands Keiseraarbog, enten som Middelalderens hele Verdenshistorie eller som Kiernen deri, saa skal den dog anbefale langt mere Opmærksomhed end sædvanlig paa Tydsklands Krigshistorie, lige fra Tredagsslaget ved Lippe til Todagsslaget ved Leipzig, thi hvor ikke en blot saakaldt „Rigshær", men „Rigets Styrke", rykker i Marken, kan man

være vis paa at see ikke blot drabelige Sværdslag, men glædelige Seierstegn, og naar derfor hidtil kun de tydske Krige i det sachsiske Tidsrum findes med Flid betragtede, da lader det sig kun dermed forsvare, at de saakaldte Rigskrige i den følgende Tid langt mindre svarede til deres Navn. Deels var nemlig under de frankiske og schwabiske Keisere Italien den egenlige Krigsskueplads, og deels var Kampen med Paven og de italienske Fristæder aabenbar langt mere Keiserens end Rigets Sag, saa derom er i Verdenshistorien neppe stort meer at sige, end hvad der i Anledning af „Kirkeriget" og „Italien" findes bemærket. Havde Frederik Araber, istedenfor at beleire Byer i Kirkestaten, samlet Rigets Styrke mod Mogolerne eller Tartarerne, ved deres frygtelige Oversvømmelse, der truede baade Tydskland og Italien, da vilde det været en ganske anden Sag; men nu maa han egenlig kun nævnes i Tydsklands Historie, som den sidste Keiser, der kunde udrette noget Stort; thi hvor flittig end de tydske Historieskrivere har løftet Hohenstauferne til Skyerne, saa er det dog lige klart, at de tydske Fyrster under dem blev kiede af at have et paa nogen Maade virkeligt Overhoved, og Verdenshistorien maa give dem Ret i, at al muelig Splidagtighed var et mindre Onde, end den Enighed, disse Sultaner stræbte at frembringe.

Frederik Araber døde, som bekiendt, i Midten af det trettende Aarhundrede (1250), og de følgende 23 Aar har man kaldt det lange Mellemrum (store Interregnum), ikke fordi der jo næsten hele Tiden var En eller To, der førte Keisernavnet, men fordi Valgene dertil aabenbar kun var en Spas, hvormed de tydske Fyrster vilde fordrive Tiden, til

de fik sig ret betænkt, om de reent skulde afskaffe Keiserværdigheden, eller holde paa Skyggen deraf; og da de endelig besluttede sig til det sidste, blev Grev Rudolf af Habsburg (1273—91) den første ordenlige Skyggekeiser, hvis mange Efterfølgere, for største Delen hans Ætmænd, har lige indtil vore Dage (1804) skrevet sig Keisere af det hellige romerske Rige, uden nogensinde at kunne sætte Rigets Styrke i Bevægelse.

Hvem der nu vil gruble over, enten den grevelige Keiser nedstammer langt ude fra det gamle Rom og det juliske Huus, eller kun fra de frankiske Merovinger, ham maa man henvise til det østerrigske Huses „Ærespeil", og, forlanger han endnu meer, da til Stamtavlerne selv, som er de Lærdes Gudeavling (Theogoni); men hvem der heller vil nøies med lidt, om hvad man ikke veed, maa man sige, at de habsburgske Grever rimeligviis nedstammede fra de ældre Hertuger i Schwaben og Elsas, og at Stamhuset Habsburg ved Floden Aar, i Kanton Bern, skal være bygt af en Grev Ratbod i det ellevte Aarhundrede. Selv var Rudolf en Mand over de Halvtreds, da han, som det udtrykkelig hedder, „for sin Dyds Skyld" kaldtes til Keiserthronen; og med denne Dyd meente sagtens Kurfyrsterne hans Uskadelighed, thi naar de, efterat have prøvet de store Hertuger af Sachsen, Franken og Schwaben, rakte Kronen til en lille Greve i Argau, da var hans tilsyneladende Ubetydelighed vist nok hans bedste Anbefaling. Han laae just dengang og beleirede Basel, og Biskoppen der kiendte ham bedre, thi da han hørte Grev Rudolfs Ophøielse, skal han have sagt: „nu maa vor Herre Christus sidde fast, om han ikke vil stødes fra Thronen", et forfløient Ord, der vilde

passet bedre i en vild Jægers end i en Bisskops Mund, men udtrykte dog syndig, hvad selv hans Lovtaler, Johannes Müller, ender med: hans Kraft var ægte, men hans Dyd forloren.*) Ved hverken at spare Ven eller Fiende, naar han saae sit Snit, havde nemlig Rudolf svunget sig op fra en fattig Junker til en rig Greve ved Aar og Rhin, og alle sine Keiserdage (1273—91) brugte han ogsaa ærlig til at mele sin egen Kage, uden at bryde sig om, hvordan det gik enten Tydskland eller den øvrige Verden. Det laae i Begrebet om Keiseren, at han fremfor Alt var alle de tydske Fyrsters Lehnsherre, saa, naar deres Værdighed blev ledig, kunde han dermed forlene hvem han vilde; men det var Tydskernes Forudsætning, at Keiseren derved vilde tænke mere paa Rigets Tarv end paa egen Fordeel, og allenfalds ei misbruge Majestætsretten til af det hellige romerske Rige at giøre et mahomedansk Sultanat; og netop fordi Hohenstauferne alligevel havde stilet derpaa, valgte man Greven, hvis Ærgierrighed man beregnede efter hans Stand, og hans Magt efter hans forholdsviis smaa Besiddelser i en Afkrog. Rudolf lærte dem imidlertid snart, de havde regnet feil, thi han betragtede hvert Lehn, der blev ledigt, som en god Prise, og haabede derved at skaffe hver af sine Sønner et Kongerige, og paa denne Maade grundede han det berømte østerrigske Huus.

Romerne regnede vel Østerrig til, hvad de kaldte Pannonien, og ei til Germanien, men efter Indlemmelsen i Karl den Stores Rige, om ei før, blev det dog et tydsk Landskab og fik i det tolvte Aarhundrede egne Hertuger af

*) Joh. Müllers Schweitser-Historie. I. 17.

det grevelig Bambergske Huus. Den Navnkundigste blandt Disse var Leopold den Dydige, der vel udmærkede sig ved Stormen paa Akre og mod Saladin (1191), men er dog bleven mest bekiendt ved at opsnappe Rikard Løvehjerte paa hans Hjemreise fra det hellige Land og ved, i Fællesskab med Henrik Hohenstaufer, at giøre baade ham og sin Ære i Penge. Herved blev han rig nok til at kiøbe baade Steiermark og mere, men Stammen uddøde allerede med hans Sønnesøn, Frederik den Balstyrige, som faldt (1246) i et Slag mod den ungerske Kong Bela, hvem han paa Flugten for Mogolerne havde behandlet omtrent ligesaa ridderlig, som hans Farfader behandlede Rikard. Frederik Araber, som dengang endnu levede, agtede vel at beholde Østerrig for sin egen Mund; men paa den Tid skiød baade Bøhmer og Ungarer Livet op i sig og vilde giøre sig betalt i Tydskland for den Underdanighed, de havde maattet vise de forrige Keisere, saa hvem der vilde have Østerrig, maatte nappes derom med Kong Ottokar i Bøhmen, som endogsaa i Mellemrummet havde faaet Brev derpaa af en Sættekeiser, den engelske Rikard af Kornvall. Sagen blev altsaa indskudt til Krigsrettens Kiendelse; men her vil et Blik paa Bøhmens Historie vist findes passende, og det saameget mere, som dette Land ei blot siden giennem Aarhundreder skulde berige det østerrigske Huus, men har ogsaa mellem alle Slaveriger den mærkeligste Historie, som endog ved Middelalderens Slutning fordunklede Tydsklands.

Om Bøhmerne virkelig, som Æneas siger i deres Oldsagn, har rost sig af, at Slavonierne var Mestere for Babelstaarnet, veed jeg ikke, men at de følte sig som En af de to slaviske Hovedstammer, er vist nok, og det er Meningen af

deres gamle Tale om Brødrene Zech og Lech, af hvem Hin blev deres og Denne Polakkernes Stamfader.*) Deres ældste Skriver, Christian Hertugsøn fra det tiende Aarhundrede, berører ogsaa ganske rigtig, hvad Æneas fortæller om Fyrstinden Libussa, der giftede sig med Herren ved Jernbordet, Plovmanden Premislau, blev derved Stammoder til en ny Herreslægt og lagde Grundvolden til Prag, som betyder „et Dørtræ," om hvilket Libussa skal have sagt, at det kom man enten til at bukke sig for eller snuble over. Vigtigere er det imidlertid, hvad allerede Christian melder, at henimod Slutningen af det niende Aarhundrede, da Borzroi og Ludmill beklædte Høisædet, kom den græske Kirkes Sendebud, Bulgariens og Mæhrens Evangelister: Kyril og Method, ogsaa til Bøhmen og plantede det christelige Livstræ, der ogsaa snart blev vædet med Martyrblodet af Borzrois Sønnesøn, den hellige Venceslav. Hans egen Broder, Boleslav, lod sig af sin hedenske Fyrstinde drive til at myrde ham, men angrede siden bitterlig sin Brøde og stræbte at affone den, blandt andet ved at sætte en af sine Sønner i Kloster, som var den Christian, der har beskrevet Christendommens Indførelse og sin Farbroders Martyrdom.**)

Blandt de følgende Hertuger, som snart hyldede og snart trodsede den tydske Keiser, blev Ottokar den Første (Fader til Valdemar Seiers i Danmark uforglemmelige Dronning Dagmar) især navnkundig, thi han modtog Kongeværdigheden af Keiser Philip Hohenstaufer og herskede med Vælde i en

*) Æneas Sylvius i hans Bøhmiske Historie K. 2—6.
**) Christian de Scala hos Balbin i hans Udtog af Bøhmens Historie.

heel Menneskealder (1197—1230); men endnu berømtere blev hans Sønnesøn, Ottokar den Anden (1253—78), som paa et seierrigt Tog til Preussen anlagde Kønigsberg, og som bemægtigede sig Østerrige, Steiermark, Kærnthen og Krain, saa han i sin Velmagt herskede fra Østersøen til det adriatiske Hav.*) Somme sige, han kunde ogsaa blevet Keiser i Tydskland istedenfor Rudolf, men Andre paastaae, han forgiæves tragtede derefter, og det falder rimeligst, dels med Hensyn paa hans slaviske Herkomst, og især for hans Væ ldes Skyld, som de tydske Fyrster vist hverken ønskede at prøve eller formere. Afgjort er det, at Ottokar, langtfra at blive Keiser, faldt for sin lykkelige Medbeiler, som paa Toget til Preussen havde ført hans Banner, og at han tog Bøhmens Lykke i Graven med sig. Det var i et Slag ved Wien (1278), Rudolf vandt sin største Seier, og for Ottokar fulgtes Spotten og Skaden ad; thi hans Ravner, som kort efter skrev den østerrigske Rimkrønike (paa tresindstyvetusinde Linier for halvtredsindstyve Aar) er ubarmhjertig ved ham, og siger blandt andet, at han tænkte, det var ham, den Spaadom gjaldt, at Ørnen skulde bygge Rede i Løvekulen (Leopoldernes Efterladenskab), men at han tog mærkelig feil, thi det gjaldt netop Grev Rudolf, i hvis Skjold, med den schwabiske Løve, Keiserørnen bygte Rede.**) Det gik imidlertid med denne Udtydning, som med den Udsigt, Rudolf aabnede sin Æt til Bøhmens Krone, ved at smedde et dobbelt Giftermaal mellem sine og Ottokars Børn; thi Fremtiden viste vel, der var Noget i, men det kom seent

*) Æneas Sylvius i hans Bøhmiske Historie K. 26—27.

**) Den Østerrigske Rimkrønike af Ottokar (Horneck) hos Pez i hans Østerrigske Skribenter T. 3. S. 114.

for Dagen, enten saa Habsburgernes Lykke blev stødt, fordi Rudolf fristede, eller trængte til Hvile, fordi han trættede den.

De tydske Fyrster fandt nemlig, ved Rudolfs Død (samme Aar, som Akre faldt i de Vantroes Vold), at de havde faaet nok af de habsburgske Dyder; og vel lykkedes det desuagtet hans Søn Albrecht at tage Kronen med Staalhandsker, men det var der slet ingen Lykke ved; og medens en ganske anden Greveslægt kom til at glimre baade i Tydskland og Bøhmen, blev Habsburgerne dybt ydmygede i deres Hjemstavn, hvor i en æventyrlig Tvekamp Ridderes Glavind sprang for Hyrdestaven.

Den ny Greveslægt, der slumpede baade til Tydsklands og Bøhmens Krone, var fra Luxemburg, der ogsaa da vel regnedes til det tydske Forbund, men var dog fransk i Grunden; og Hyrderne, som ydmygede Habsburg, var Schweitserne, som derved vandt en verdenshistorisk Berømmelse, der alt længe har overlevet deres Bedrifter; og her faaer den tydske Historie selv under de mest kritiske Hænder et saa afgjort romantisk Præg, at det er sært, man ikke for længe siden har prøvet paa at behandle den heeltigiennem som en mageløs „historisk Roman,“ hvortil den er endnu langt mere skikket end „Goethes Levnet,“ og hvorved den først vilde sees i sin eneste rette Sammenhæng.

For nu at komme ind i dette splinterny Optrin, maa vi huske, at hele Landstrøget fra Middelhavet til Nordsøen, mellem Alperne og langs med Rhinen, var allerede i Cæsars Dage et Tvistens Æble mellem Galler og Germaner, og under Folkevandringen kan man slutte sig til, at mange Tydskere, underveis til Rom og Paris, er blevet trætte eller

fortryllede, har nedsat sig vesten for Rhinen og, saavidt muligt, fortydsket baade Helvetien og Belgien, som er de romerske Navne paa disse Grændselande. Af dette Italiens, Frankrigs og Tydsklands Mellemværende fik man nu, under Karolingerne, det forfløine Indfald at skabe et selvstændigt Rige, hvis Mandsnavn, det „Lotharingiske", aldrig engang kom til at gaae fra Mund til Mund, men maatte nøies med at staae paa Papiret; og her kom det da naturligviis ret til at see broget ud og gik ei mindre broget til. Maints, Trier og Køln, paa den venstre Rhinbred, vedblev at være Sæderne for Tydsklands tre geistlige Kurfyrster, medens man i Elsas, Lothringen og Alpelandet sjelden vidste, enten man var kiøbt eller solgt. Vel havde nu Rudolf af Habsburg det artige Indfald at oprette et „Hartmannisk" Rige, om muligt endnu større og langt varigere end det „Lotharingiske" i disse Egne, hvor han baade selv var en stor Lodseier, kneb en heel Deel fra Grev Peter af Savoien, som hans Samtidige (lidt fremmede for Storheden paa alle Sprog) kaldte „den lille Karl Magnus," og haabede at kunne forvandle mange uvisse „Rigslande" til ordenlige Stamgodser; men baade blev Tiden ham for kort til at blive færdig med saameget, og hans Søn, Hartman, som skulde havt „Kongens Datter af Engelland", levede ogsaa for kort, thi han døde førend Faderen. Vist nok havde Albrecht, den eneste Søn, der overlevede Keiser Rudolf, den bedste Villie til at gaae ind i alle sin Faders vidtløftige Anstalter til at sammenplukke hele Verden; men han havde hverken Hoved eller Koldsindighed til det, og begyndte derfor saa bagvendt, at hans Brodersøn, hvis Arvegods han rugede over, slog ham ihjel, og de frie „Rigsbønder" omkring Skovbygdsøen,

som han vilde giøre til sine Vornede, vendte det Laadne ud og gjorde hans Afkom Landet trangt og Livet surt.

Denne „Bondekrig," som Borgridderne naturligviis i Førstningen knap fandt det værdt at fare i Harnisk for, tog snart saa alvorlig en Vending, og blev giennem Schweitserforbundet saa frugtbar en Moder til mærkelige Sværdslag, at ligesom alle de, der vil have Ære af deres Udenlandsreise, maa have seet „Schweits," saaledes maa selv de fornemste Historieskrivere, naar de komme til det fjortende Aarhundrede, „lude for lave Dørre" og giæste Hytterne, for at finde Heltene. Men ligesom nu mange Reisende bestige St. Gothard, hverken for at see Rhinens Kilder eller Landets Leilighed, men kun for at kunne fortælle, hvad Dag og Time de udførte denne Heltegierning, hvormange Skridt de tog fra Foden til Toppen, hvormange Tanker de havde underveis, og hvormange Grader det frøs, baade ude og inde; saaledes har ogsaa mange Historieskrivere kun fæstet deres Opmærksomhed paa, hvor de forvovne Hyrder var kommet fra, hvad Aar det dog egenlig var, Opstanden udbrød, hvad de hed, baade til Fornavn og Efternavn, der stod i Spidsen, og hvormange Kroppe der blev kolde paa Valpladserne ved Morgarten, Sempack og Næfels; hvoraf Følgen bliver, at alt det Sikkre synes ubetydeligt, og alt det Vigtige tvivlsomt. Derfor maa Verdenshistorien kun lægge Vægt paa, hvad der er blevet Alle vitterligt, og lade ethvert Folk selv forsvare deres Oldsagn, saavelsom deres Opskrifter om, hvad der er ældre end Naboernes Opmærksomhed paa dem; men dog maa den tillige bemærke, at enten skal man for den Tid holde sig udelukkende til Folkets egen Fortælling, eller tilstaae sin Uvidenhed, da selvgjorte Efterretninger om fremmede Folk, hvor

rimelige og forsigtige de end kan see ud, dog er langt mere fabelagtige end noget virkeligt Oldsagn, endsige da de Schweitserske, der i det Hele maae findes meget troværdige.

Naar saaledes de egenlige Schweitsere udlede deres Herkomst fra det høie Norden, da klinger deres Navn ikke Sverrigs (Svithiod, Schweden) uligt, og de synes i det Hele godt at kunne være de svenske Dalekarles nærmeste Paarørende, hvad deres Tungemaal, Tungeslag og gamle Navne endnu maatte kunne give endeel Oplysning om, saa det er Skade, at Forbundets berømte Historieskriver ei derpaa anvendte den Opmærksomhed, han bortødslede paa mange Ubetydeligheder.

For Resten sige Schweitserne (Grandelaget i Skovbygden), at de havde aldrig vidst noget af Herremands-Aaget, men fra Arildstid, som Rigsbønder, været ligesaa fribaarne som Rigsridderskabet, saa Alt hvad de havde med Grev Rudolf af Habsburg at giøre, var, at de i den forstyrrede Tid, efter Skik og Brug, havde valgt ham til Skytsherre (Schirmvogt), uden at han maatte blande sig i deres Anliggender, som bestyredes i hvert Landskab af en Landamman, de selv satte, og en Foged, Keiseren sendte, til at dømme i Livssager. Denne sin Keiserret, siger man nu, misbrugte Albrecht til at sende Schweitserne to Plagefogeder, Gessler og Landenberg, der skulde pine dem til paa Naade og Unaade at overgive sig til Habsburg og Østerrig, men at det gjorde den modsatte Virkning, saa Werner Staufbacher fra Uri, Walter Fürst fra Schweits og Arnold Melchthal fra Unterwalden sammensvor sig paa Rütli-Marken med endeel Ligesindede, bemægtigede sig (Nyaarsdag 1308) Tvangsborgene Rossberg, Sarnen og Küssnacht, og jog Landenberg Pokker

i Vold. Gessler derimod slap ikke derfra, thi han havde nødt Mesterskytten fra Uri, Wilhelm Tell, der ikke vilde neie for hans Hat, til at skyde et Æble af sin egen Søns Hoved, og var derpaa falden for en Piil fra den samme sikkre Haand.*)

Her har vi Fortællingen, som den alt findes hos Forbundets første Historieskriver, Tschudi fra Glarus, i det sextende Aarhundrede, og lader sig spore langt længere tilbage; og naar man nu anfægter den, enten paa Grund af, at den ei findes tidsnok opskrevet, eller fordi en Konge i Danmark skal have tvunget „Toke Skytte" til det samme Mesterstykke, som Gessler krævede af Tell, da er det barnagtigt; thi var ingen Historie sand, før den kom til at staae paa Papiret, da blev den det jo aldrig, og skulde enhver Helt have sit Liv forbrudt og forvandles til en Mythe, naar enten Mund eller Pen havde udsmykket hans Bedrift, da maatte alle Helte forsvinde af Historien tilligemed Wilhelm Tell. Da det desuden er ganske vist, at Schweitserforbundets Patriarker har havt deres Navne, ligesaavel som vi har vore, maatte det nok gaaet til med Hexeri, om de skulde have forvandlet sig i Schweitsernes Mund, der idelig gientog dem, og om man giennem Aarhundreder skulde æret Tells Afkom for, hvad en Anden havde gjort, men dog været skiødesløs nok til reent at glemme Navnet paa Gesslers virkelige Banemand. Man tør derfor nok spaae disse kritiske Historieskrivere, at de vil tabe deres Navnkundighed længe før de schweitserske Frihedspatriarker, og hvor ubehageligt det end kan synes Bogormene, at Folkemunde skal være et bedre

*) Joh. Müllers Schweitserhistorie. B. 1, K. 18. B. 2, K. 1.

Kar end Blækhornet til at giemme paa Eftermæle, saa er det dog i sin Orden, at hvem der knytter sig til Folket, lever med det, og hvem der binder sig til Classikerne, døer med dem.

Men lad os nu sætte, at baade Gessler og Landenberg, Wilhelm Tell, de Tre paa Rütli og Nyaarsmorgen 1308, var altsammen en Mythe, der ovenikiøbet slet intet havde at betyde, saa blev dog Slaget ved Morgarten, kun syv Aar senere, og Schweitserforbundet giennem fem Aarhundreder lige mærkværdige, og begge Dele er lige visse.

Under Aaret 1315 skriver saaledes, blandt Andre, Graabroderen Johannes i Winterthur (tre Mile fra Zürich), at Almuen i Schweitserdalene, som stolede paa deres Klippemure, nægtede den østerrigske Hertug Leopold sædvanlig Skat og Skyld, og at desaarsag sankede han en stor Krigshær, for at underkue og udplyndre disse Bjergboere. De krøb nu vel til Korset, men da der ingen Naade var hos Hertugen at finde, tyede de til Vorherre og bad ham giøre efter hvad Han har sagt: „hvo sig selv ophøier, skal fornedres, men hvo sig selv fornedrer, skal ophøies!" Da nu ogsaa Greven af Tokkenburg, som forgiæves havde mæglet Forlig, underhaanden lod dem vide, hvor Hertugen vilde bryde ind, saa tog de Mod og Mandshjerte til sig, og passede ham op i Snevringen mellem Egrisøen og Bjerget Morgarten, hvor Ridderne ogsaa rigtig løb i Fælden og fandt deres Undergang. Man kan ikke saa meget sige, at de blev slaaede, som at de blev slagtede, thi hvor deres Heste ei engang kunde staae, der sprang Schweitserne som Steengieder og gjorde Hakkemad af Ridderne med et grueligt Slags Mordredskaber, som de kaldte Hellebarder, og der skal være faldet henved femtenhundrede Riddere og Adelsmænd, foruden dem, der

druknede i Søen. Af Borgere fra vor By, siger Graabroderen til Slutning, faldt dog kun en Eneste, der, til sin Ulykke, holdt Trop med Adelsmændene; men Hertug Leopold var saa bleg som et Lig, det saae jeg med mine egne Øine, for jeg gik i Skole dengang og løb ud ad Porten for at møde min Fader, som jeg ogsaa traf frisk og sund. Schweitserne blev ved denne Seier til hovedrige Folk, baade paa Penge og Vaaben, og indstiftede derfor en stor Takkefest, som endnu er en aarlig Høitid.*)

Beretningen af et saadant Øienvidne, vel ikke til Slaget, men, hvad der er meer, til dets Virkning paa Hertugen af Østerrig, skulde man tænke, maatte, som uforbederlig, findes i alle Schweitserhistorier, men den findes dog ei engang i Johannes Müllers; saa blind har man været for det virkelige Liv i Historien, eller saa fast i den Fordom, at en Fortælling, man selv sammenstykker af ti forskiellige, er bedre hjemlet end den samtidige, Begivenheden selv har avlet.

Slaget ved Morgarten, hvori Hertug Leopold blegnede, og Schweitseren, paa Ridderskabets Bekostning, vandt sine Sporer, stod 1315, og Slaget ved Sempach, hvor en anden østerrigsk Hertug Leopold blaanede og opgav Aanden, stod først halvfjerdsindstyve Aar senere (1386); og vilde man ene søge Grunden dertil i, at „Spiret var veget fra Habsburg", da tog man vist nok mærkelig feil, blandt andet fordi Slaget ved Morgarten jo stod i Keiser Ludvig af Baierns og det ved Sempach i Luxemburgeren Wenceslavs Dage, saa der for den Sags Skyld kunde staaet mange imellem; men vist nok gjorde det Medhold, Schweitserne fandt paa Keiserthronen,

*) Johannes fra Winterthur (Vitoduranus) hos Eccard I. 1188—90.

baade dem modigere og Habsburgerne svagere, saa det maa ingenlunde oversees.

Habsburgerne havde nemlig ingenlunde opgivet Keiserdømmet, fordi Grev Henrik af Luxemburg blev dem foretrukken, og da han døde snart (1313), havde Keiser Albrechts Søn, Frederik den Smukke, de bedste Udsigter, men Erkebisperne af Maints og Trier og Endeel af de verdslige Fyrster lagde da alle Aarer om Bord for at skaffe ham en dygtig Medbeiler, som de ogsaa fandt i den baierske Hertug Ludvig af det Wittelsbachske Huus, og heraf udsprang da en egen Rigskrig, hvori Frederik af Østerrig vel syntes sin Modstander overlegen, men blev dog omsider (1322 ved Mühldorf i Baiern) baade slaaet og fangen.*) Hans Broder, Leopold fra Morgarten, som ikke desmindre fortsatte Krigen med Ludvig, havde altsaa Hænderne fulde til sin Død i Affindighed (1326); og skiøndt Keiser Ludvig siden forligte sig med Østerrigerne, havde dog Schweitserne, i hele den Menneskealder, han sad paa Thronen (1314—47), alt det Rygstyd, den keiserlige Majestæt kunde give, og det var i Tydskernes Øine langt meer, end man efter de udvortes Forhold skulde vente, fordi „Retsbegrebet" har af Naturen langt mere Styrke hos dem end hos andre Folk.

Hovedgrunden, hvi Schweitserne, efter Slaget ved Morgarten, fik saa lang en Frist, var imidlertid vist nok Slaget selv, der ikke blot havde strakt, saa at sige, en heel Ridderslægt til Jorden, men bragt Middelalderens Tankegang i Forvirring; thi efter den var kun Adel og Geistlighed de store Magter, der, ligesom Keiseren og Paven, skulde dele

*) Det Østerrigske Ærespeil af Fugger. B. 3, K. 1—4.

Verden imellem sig eller slaaes om den, saa det fandtes haardt nok for en gammel Adel imellem at maatte bukke under for Borgerne, som det franske Adelsflor ved Courtrai (1302) for Borgerne fra Brügge; og Bønderne betragtede man aabenbar som Kvæg, der vel kunde blive uvane, saa de med Livsfare maatte slaaes for Panden, men kunde umulig opflammes til standhaftig Kamp for Ære og Frihed. Denne Tankegang fik nu ved Morgarten et Stød, den seent forvandt, og hvad der var det værste, Borgerne i Nabolaget fandt snart, det var godt at have saadanne Bønder i Baghaanden, saa at selv Storstæderne Zürich og Bern (1351 og 53) indtraadte i Schweitserforbundet, som vel derved blev Fyrster og Adel end mere forhadt, og selv Geistligheden betænkeligt, men blev ogsaa langt farligere at trodse og svarere at sprænge. At nu ogsaa Hertug Leopolds Brodersøn og Navner godt vidste, hvad Schweitserkrigen havde at betyde, seer man blandt andet deraf, at han i sit Skjold førte to Kæmpenæver, som „brød Vei giennem en Klippe"; men at han ikke rigtig havde beregnet sine Kræfter, viste Kæmpeslaget ved Sempach, ved hvis Aabning vel den overmodige Adel spurgte Hertugen, om han vilde have dem „kogt eller stegt," men ved hvis Slutning den fandt dem kun altfor raae. Tænker man imidlertid, at Storstæderne ved denne Leilighed spillede en glimrende Rolle, da tager man mærkelig feil, thi det stolte Bern undskyldte sig, og det folkerige Zürich stræbte kun at hytte sig selv, saa det var kun 400 Mand fra Luzern, der føiede sig til de 900 Hyrder fra Skovbygden og deelte med dem den udødelige Ære.

Hvilken Magt denne Haandfuld Helte havde at bekæmpe, kan man blandt andet slutte deraf, at foruden Hertug Leo-

pold, havde Greverne af Wyrtemberg, Markgreverne af Baden og i Alt over halvtredsindstyve store og smaae Magter sendt Schweitserne Feidebreve, og desuagtet var Seieren paa den hede Sommerdag (1386) saa afgiørende, at Alt hvad der i det Enkelte kan falde tvivlsomt er aldeles ubetydeligt. Hertug Leopold faldt nemlig selv med over 600 Riddere, og Schweitserne tog Østerrigs Hovedbanner, som værgedes med Løvemod, foruden fjorten andre, hvoriblandt Tyrols og Hohenzollerns, deres Berømmelse blev europæisk, og Tydsklands Adel vovede fra den Dag af aldrig engang at drømme om Alpehyrdernes Undertvingelse.*) Det maa imidlertid ingenlunde forties, at baade gjorde Leopold og hans Riddere, som den Dag stred til Fods, dem Seieren stridig, og tillige var det en født Adelsmand, der gav Hyrderne vundet. Sin Rang havde Arnold Struthan af Winkelried opgivet, som Landmand i Unterwalden, men Ædelmodigheden havde han beholdt, thi da han saae, hvor forgiæves Hyrderne stræbte at giennembryde Fylkingen af de Brynjeklædte, da raabte han: Kone og Børn være eder anbefalet! jeg skal bane Vei! og foer saa ind paa Ridderne, bøiede med sin Kæmpestyrke en Favnfuld Landser mod sit Bryst og trak dem med sig til Jorden, saa over hans Heltelig fandt Schweitserne Veien til Seier og Ære; men giennem halvfemte Aarhundrede har de ogsaa høitidelig æret og velsignet hans Minde.

Saaledes blev da Middelalderen, under Løbet af det fjortende Aarhundrede, død i den ene Side, nemlig i den adelige; og skiøndt dette er en meget sammensat Begivenhed,

*) Tschudis Schweitserhistorie I. 525— 33. Joh. Müllers B. 2, K. 6. Det Østerrigske Ærespeil. B. 3. K. 11.

saa er dens rette Skueplads dog aabenbar i Schweits, hvorfor ogsaa den zürichske Domherre, Felix Hämmerlin (Malleolus), som ved Midten af næste Aarhundrede skrev en „Begrædelsesbog" over Adelens Krebsgang, først og sidst udkræver dens Blod af Schweitsernes Haand.*) For nu at gaae ordenlig tilværks, maa det vises, hvordan Middelalderen gjennem det femtende Aarhundrede døde i den anden Side, nemlig den geistlige; og da det især maa tilskrives Høiskolerne og Hussiterne, vil ogsaa her det Høieste naaes paa den jævneste Vei, da vi baade efter Sammenhæng og Tidsregning maae vende os til Bøhmen og de luxemburgske Keisere.

Om Keiser Henrik af Luxemburg er nemlig det Mærkværdigste, vi veed, at han, da Bøhmens Throne, ved et Mord paa Kong Ottokars Sønnesøn (Venceslav den tredie), blev ledig (1306), efter den selvgjorte Keiserret forlenede sin egen Søn Johan med Kongeriget; og skiøndt der lod sig Endeel fortælle om denne vandrende Ridders Æventyr, vil vi dog kun her erindre, at han tilsidst stokblind lod sig lede i Slaget ved Cressy (1346) og faldt. Hans Søn Karl slipper Verdenshistorien ikke saa let, da det lykkedes ham, efter Ludvig af Baiern, paany at skaffe det luxemburgske Huus Keiserkronen, som det, i Forening med Bøhmens, fik Held til at bære snart i hundrede Aar (1347—1437), og deri ligne alle Middelalderens tydske Keisere Solen, at de er gode til Tidsregning. Ligesom imidlertid denne Herreslægts Vugge var fransk, saaledes viser Blomsten og Frugten, at

*) Felix Hämmerlins Samtale om Adelskab og Bondagtighed (de nobilitate et rusticitate), især Kap. 13. om Schweitserne.

Roden har ogsaa været det; thi dens Glands er uægte Glimmer, hvad enten man betragter Henrik den Syvendes Romertog, der endte med en Begravelse i Pisa paa Fattigvæsenets Regning, eller Kong Johans Ridderliv, der endtes iblinde med Døden paa en fransk Valplads, eller Karl den Fjerdes Skaberværk: i Bøhmen af en fransk Høiskole, og i Tydskland af den „gyldne Bulle," eller endelig Keiser Sigismunds trekronede keiserlige Høihed og hans Oplysning, Forbedring og Renselse af Kirken med verdslige Magtsprog, lærd Pedanteri, Kiætterbaal og Troesforfølgelse.

Karl den Fjerde har faaet det Skudsmaal, at han var en Fader for Bøhmerne, men kun en Stiffader for Tydskerne,*) men Sandheden er dog nok, at det kun var hans egne kiødelige Børn, han mere faderlig sørgede for, end noget af hans Riger skulde ønsket;**) og det havde i Aarhundreder været en saa almindelig Svaghed hos Keiserne i Tydskland, at Karl ikke derfor burde lastes meer end Hohenstaufer og Habsburgere. Hvad man især har anket paa, er, at han lovede hver af Kurfyrsterne 100,000 Gylden for at vælge hans Søn Venceslav til hans Eftermand, og, da han ikke kunde udrede dem, pantsatte de keiserlige Krongodser ved Rhinen og Toldafgifterne, som derved gik fløiten; men deels tænkte han vel: har Pokker taget Giederne, kan han tage Bukken med, og deels turde han, der kiøbte Keiserkronen, være mere at undskylde, end de, der solgte den, især da han aabenbar kiøbte Guldet for dyrt. Man læser forresten om ham, at da Tydskerne engang sendte Bud til Prag, for at erindre hans

*) Æneas Sylvius Bøhmiske Historie, Kap. 33. og Struves Tydsklands Historie (Corpus Historiæ Germaniæ) I. 742-43.

**) Windeck i Keiser Sigismunds Levnetsbeskrivelse, Kap. 1.

keiserlige Majestæt om, hvor upassende man fandt det, at han altid var udenlands, da viste han dem alt sit Sølv og Guld, og spurgte dem, om Keiserdømmet kunde indbringe ham Saameget, eller om det ikke var bedre, han og de tydske Fyrster holdt sig hver paa sit Eget, end at de, som Ugler og Krager, kom sammen og plukkede hinanden? Underligt nok, at de paa begge Sider synes reent at have glemt, hvad der dog staaer tit nok i den „gyldne Bulle," netop Karls keiserlige Værk: at Bøhmen ikke blot hørte til Tydskland, men at dets Konge var den Første af de syv Kurfyrster, Rigets urokkelige Pillere; men saaledes gaaer det med Æventyr, at jo tiere man fortæller dem, desmindre troer man dem selv.

Hvad der nu især gjorde Karl berømt i Bøhmen, var, foruden hans Bygninger, Bestræbelsen for Rigets Selvstændighed og for Udbredelsen af den Tids „franske Oplysning," hvori Karl fra Barnsbeen, opdragen i Paris, var saa indviet, at han, den til Ære, endog ombyttede sit bøhmiske Døbenavn „Venceslav" med den franske Kong Karls;*) og hvad her vedkommer os er, at han skaffede Bøhmen, der kirkelig havde hørt til det mainziske Ærkesæde, sin egen Ærkebisp i Prag, og oprettede der en Høiskole (1348) efter det parisiske Mønster. Det Sidste var en Hovedsag, thi vel spillede i hele det fjortende Aarhundrede Tydskerne Mester paa den bøhmiske Høiskole, men at den var ældre end nogen i Tydskland selv, gav dog Bøhmerne et lille Forspring, som de i det følgende Aarhundrede gjorde saaledes giældende, at Verdenshistorien er nødt til at ændse det.

---

*) Struves Tydske Historie, I. 748.

Den „hussitiske Opvækkelse“ stod nemlig i nøieste Forbindelse med Høiskolen i Prag, og ene for dens Skyld kommer man i Verdenshistorien til at omtale Bøhmerne som et eget Folk, saa den er unægtelig deres Hæderskrands, temmelig dyrekiøbt, men i Statshistorien dog ogsaa uvisnelig, og heri vil vi nu stræbe ordenlig at indlemme den bøhmiske Heltedaad, der har tabt meget ved egenlig kun at betragtes fra sin Skyggeside, som er den kirkehistoriske. Som Kirkerensere og Vidskabsmænd fordunkles nemlig de bøhmiske Reformatorer i det femtende Aarhundrede saa aldeles af de tydske og selv af de franske i det sextende, at man ordenlig ynkes over dem, isteden for at skiænke dem den levende Deeltagelse og høie Beundring, som især ingen Nordbo vil nægte dem, naar de sees i deres rette Lys: som Middelalderens sidste og vel største Martyrer for Fæderneland og Modersmaal, der i Grunden ligge Oldtidens Helte meget nærmere end Nyaarstidens store Tænkere. Ogsaa her kan vi da see, at Midten af det femtende Aarhundrede danner, med Bogtrykkerkunsten, en virkelig Grændse mellem to store Verdensaar; thi Bøhmernes Kamp for det Folkelige lader sig ingenlunde forklare af det Følgende, men kun af det Foregaaende, er ikke Begyndelsen til et nyt Levnetsløb, men en ligesaa sørgelig som glimrende Slutning af et gammelt.

Vi skal nemlig lægge Mærke til, at Bøhmernes Forhold til Kirkeriget og den romerske Pave, ligesom deres Forhold til det tydske Keiserdom, var et nødtvungent; thi de var ikke blot christnede ved byzantinske Sendebud, men disse, Kyril og Method, der alt skal have oversat Bibelen paa Slavonisk, indførte Modersmaalet ved hele Gudstjenesten; og skiøndt det var de tydske Bisper og de romerske Paver en Torn

i Viet, maatte de dog see giennem Fingre dermed, saalænge Bøhmerne nogenlunde heldig forsvarede deres Selvstændighed mod Keiserne, saa det var vel først efter Ottokar den Andens Fald, at den latinske Messe og hele den pavelige Kirkeskik ret blev herskende i Bøhmen. Paa den Tid et Folks gamle Herrestamme uddøer, ligger det vel altid selv i Dvale, og det laae Bøhmerne kiendelig nok i det fjortende Aarhundrede; men ved den kunstige Pirring, som Høiskolens Oprettelse og Tydskernes aandelige Herrevæsen midt i Rigets Hovedstad øiensynlig var, vaagnede de meest Letsøvnede, eller drømte sig dog vaagne, og saaledes forklarer Bøhmens egen Historie den hussitiske Opvækkelse.

Med den latinske Messe havde Bøhmerne ventelig faaet tydsk Prædiken i alle Kirker; men hvor et Folk over i tre Aarhundreder har baade hørt og sunget sit Modersmaal i Kirken, kan det dog umuelig uddrives deraf, uden hist og her at finde Tilflugt i Husene, og at saadan Huusprædiken var blevet Skik, høre vi ogsaa, da henimod Slutningen af det fjortende Aarhundrede to Folkevenner grundede Bethlehemskapellet i Prag, hvor der altid skulde være to bøhmiske Prædikanter.*) Til En af disse valgtes Johan Husſ (1402), en kraftig, from og veltalende Mand, der naturligviis blev for Folket som en Guds Engel; thi naar et Folk, der i Kirken har været sit Modersmaal berøvet, hører det levende lyde paany, da er det, som naar vi i et fremmed Land, hvor vort Liv staaer paa Spil og Ingen forstaaer os, møder en venlig Sjæl, der taler baade Landets og vort Tungemaal. Hvilkensomhelst Lærdom en veltalende Mand vilde føre,

*) Æneas Sylvius Bøhmiske Historie, Kap. 35.

maatte under disse Omstændigheder næsten nødvendig blive en Folkesag, og nu afveg Huss egenlig slet ikke i Christendommen fra de sædvanlige Forestillinger, men tordnede kun mod Geistlighedens Laster og mod det fremmede Væsen, der med Tiggermunkene og den latinske Messe var trængt ind i Landet, og udgik Altsammen fra Paven i Rom, der vel kaldte sig Christi Statholder, men var langt ligere Antichrist og Dyret i Aabenbaringen, da han endogsaa lod prædike Korstog mod en christen Konge for verdslig Vinding. Nu er det umueligt at sige et undertrykt Folk noget Ondt om sine Undertrykkere, som de ei skulde troe, og har de mistet deres Frihed, fordi de fattedes Mod til at forsvare den, da er de natnrligviis nær ved at forgude den Vældige, der stiller sig i Gabet og udraaber paa Tagene, hvad de knap turde hviske i Kamrene. Intet Under da, at Bøhmerne var nær ved at forgude Huss, der ei blot turde tage den gamle tarvelige Kirkeindretning, med fuld Gudstjeneste paa Modersmaalet, i Forsvar, men stillede sig ogsaa som Professor i Spidsen for de bøhmiske Studenter, som nu (1409) under hans Anførsel udvristede det akademiske Septer af Tydskernes Haand. Hertil hjalp det, at Karls Søn Venceslav, som da sad paa Thronen, var ikke Tydskerne god, som haanlig havde affat ham (1400) fra den Keiserværdighed, hans Fader havde kiøbt til ham i dyre Domme; men Tydskerne blev smækvrede, vendte, som man siger 2000 Mand stærke, Prag Ryggen og stiftede en ny Høiskole i Leipzig, der især ved sin wittenbergske Aflægger blev verdenshistorisk berømt.

Først naar man saaledes betragter Johan Huss og hans tro Staldbroder, den bøhmiske Ridder og Magister Hieronymus, som Lederne for en bøhmisk Folkeopstand, ligesaavel

mod Tydskheden og den herskende Theologi, som mod Paven og det romerske Kirkevæsen, en Opstand, der truede med at udbrede sig til alle de slavoniske Stammer, da først kan man forstaae baade det urimelige Hastværk, man havde med at faae Munden stoppet paa de bøhmiske Talere, og det fnysende Had mod Hussiterne baade paa Kirkestævnet i Kostnitz og over hele Tydskland, hvor man ellers var kied nok baade ad Paven, ad Tiggermunkene og ad den latinske Messe. Dette Had, Niddingsværket i Kostnitz, hvor man kastede to uskyldige Mennesker og store Mænd paa Baalet, og endelig de ligesaa æreløse som kraftløse Korstog mod Hussiterne, er herved vistnok ei i mindste Maade forsvarede, men heraf lade alle disse Ting sig dog forklare; da de derimod see ud som Daarekistegalskab, naar man vil udlede dem af den Pavemagt i Kostnitz, den Keisermagt i Tydskland, og den blinde Overtro paa den romerske Kirkes Ufeilbarhed, som aabenbar slet ikke fandt Sted. De tre Paver, som paa den Tid bansatte hinanden, blev nemlig alle afsatte paa det samme Kirkestævne, hvor Bøhmerne blev brændt; og det var netop Kirkens fordærvede Tilstand, man vilde raade Bod paa, og de to store Drivhjul, D'Ailly og Gerson, var netop Pavedømmets og den fordærvede Geistligheds strænge Dommere, saa, kirkehistorisk betragtet, skulde man neppe tro, den fritalende bøhmiske Præst var blevet stævnet, endsige fordømt og, trods Keiserens Leidebrev, offenlig brændt; men som en slavisk Folkeleder, en philosofisk Kiætter og pietistisk Lovgiver, havde han hverken Ret eller Naade, men kun Dom og Død at vente.

At nu Europa vilde havt en ganske anden og ingenlunde bedre Skikkelse i det nittende Aarhundrede, hvis

Bøhmerne i det Femtende havde naaet, hvad de stilede paa i Forening med Polakker og Ungarer: baade kirkelig og borgerlig at foreskrive Tydskland Love, det skal forsone os, ei med nogensomhelst Vold og Uret, men med Begivenhedernes Gang under høiere Styrelse. Slaverne fattes nu engang den tydske og nordiske Dybsindighed, saa deres Dannelse og Vidskab bliver altid franskagtig, og Feilen i det femtende Aarhundrede var da ingenlunde, at man bekæmpede Huss og hans Tilhængere, men at man i alle Maader bekæmpede dem saa slet som mueligt.

Betragte vi saaledes Kirkestævnet i Kostnitz, hvor Huss kom med keiserligt Leidebrev, og hans ridderlige Ven Hieronymus med ædel Forvovenhed, da kan man ikke tænke sig en feigere eller uslere Fremgangsmaade end at smide dem i Hullet, lægge dem, saavidt muelígt, Laas for Munden, og endelig brænde dem levende; og at de „høivise og hellige Fædre", der havde paataget sig at raade Bod paa alle Pavedømmets Misbrug og Tidens aandelige Brøst, virkelig bar sig tyrkisk ad med de kiække, veltalende, verdslig talt aldeles vaabenløse Bøhmere, derom har vi de umistænkeligste Vidnesbyrd hos to lærde Florentinere, af hvilke den Ene, Poggio, var Øienvidne til Udaaden, og den Anden, Æneas Sylvius (Pave Pius den Anden) Hussiterne saa gram, som nogen Mand med Aand kunde være bekiendt. Vist nok skriver Æneas, at Fædrene først giendrev de urimelige Menneskers Vildfarelser; men Baalet er dog det eneste Beviis imod dem, han nævner, og han giver for Resten baade Johannes og Hieronymus det Vidnesbyrd, at de gik i Ilden som til et Giæstebud og gav ikke en Lyd, som røbede mindste Sjæleangst, men istemte en Lovsang paa Baalet, som Luernes

Bragen knap kunde dæmpe;*) han henviser os ved denne Leilighed selv til Poggio, og naar vi da læse dennes Beretning om Hieronymus Forsvar, da see vi godt, hvad Art det havde med Giendrivelsen. Den lærde Florentiner, som dengang reiste i Tydskland for at samle gamle Haandskrifter af „Classikerne," seer man, er bleven henrykt ved at see og høre den bøhmiske Ridder og Magister, i hvem en romersk Helt og Taler fra Republikens bedste Dage syntes ham lyslevende opstaaet, og skiøndt han naturligviis lader det staae ved sit Værd, om Hieronymus var Christen eller Hedning, vidner han des stærkere om de hellige Fædres Barbari, der behandlede den udmærkede Videnskabsmand som en Tyv og Røver, bekvemmede sig aabenbar kun for Skams Skyld til en eneste Gang at høre hans veltalende Forsvar, og nødtes ved det til enten at rødme eller dog at tie.**)

Protestanterne har derfor vist nok al Grund til at betragte disse bøhmiske Brændoffere baade som Aandstyranniets Skildring af sig selv med gloende Farver, og som to funklende Stjerner paa Middelalderens Midnatshimmel; men de skulde heller reist Husś og Hieronymus ridderlige Bautastene paa deres Torve, end skrinlagt dem for Alteret; thi om „Christendommen" var der paa Kirkestævnet i Kostnitz hardtad hverken Tanke eller Tale, og skiøndt især Johan Husś aabenbar var en troende Præst, saa var det dog ikke for „Kirken og Troen", Bøhmerne kæmpede og gik i Ilden, men for deres naturlige Ret til at fortolke Skriften, som de turde forsvare, og derefter ordne Kirkevæsenet hos dem selv. Husś

*) Æneas Sylvius Bøhmiske Historie. Kap. 36.

**) Poggios Brev fra Kostnitz til Aretin, ogsaa trykt bag ved Æneas Sylvius Historie.

var kun 42 Aar gammel, da han (1415) blev kastet paa Baalet, Hieronymus var endnu yngre, da han næste Aar havde samme Skiæbne, Folkebevægelsen, de havde vakt, var endnu i sin Begyndelse, og selv vidste de langt bedre, hvad de forkastede, end hvad de vilde beholde; saa deres Mordere sørgede rimeligviis bedre end nogen Anden for deres Roes og Rygte, men sig selv og deres saakaldte Oplysning gjorde de uslukkelig Skam, og bidrog Alt hvad de kunde til at giøre den bøhmiske Giæring saa vild, saa forvirret og ødelæggende som mueligt. Begge Heltenes Aske lod de Uslinger kaste i Bodensøen, men Jorden paa Brandstedet var naturligviis Bøhmerne, ligsaa hellig, den bragte de hjem med sig til Fædernelandet, og, siger Æneas, Johannes og Hieronymus vandt der en Martyrære, ei mindre end den, man i Rom viser Apostlerne Petrus og Paulus.*) Meer end Jorden kan man imidlertid nok vide, Ordet virkede, som kom tilbage med kiærlige Øienvidner til Heltenes Endeligt; thi selv paa os kan det virke som Lyn, naar vi læse, at Bøddelen vilde tændt Baalet bag Ryggen paa Hieronymus, men Helten sagde: „nei tænd det kun for mine Øine, thi havde jeg været bange for Baalet, var jeg ei kommen hid.“**)

Den bøhmiske Giæring blev nu hver Dag mørkere og vildere, og skiøndt Venceslav indrømmede de Misfornøiede Kirker, hvor de kunde dyrke deres Gud som de vilde, udbrød der dog før hans Død (1419) et Oprør i Prag, hvorved man plyndrede Kirker og Klostre, styrtede syv Raadsherrer ud ad Vinduet,***) og gav derved Løsenet til en

*) Æneas Sylvius Bøhmiske Historie. Kap. 36.
**) Poggios Brev til Aretin.
***) Æneas Sylvius Bøhmiske Historie. Kap. 37.

Borgerkrig, anderledes frygtelig end de udvortes Angreb, hvormed Riget truedes. Venceslavs Broder, som skulde arve hans Krone, var Kongen i Ungern, Keiser Sigismund, og da Ingen ønsker sig en troløs Konge, vilde vel let alle Bøhmere blevet enige om at vrage ham; men nu maatte alle Rolighedens Venner ønske sig en mægtig Fyrste, som kunde holde Styr paa den tøileløse Mængde, der havde grebet til Vaaben og levede af Rov, og dog var det umueligt, at Hussiterne, der aabenbar havde Magten, kunde hylde og krone Husses Morder. Til Lykke var Sigismund ingen Helt, men altid i Pengetrang, saa Hussiterne under den forfærdelige Ridder Zizka og begge Prokoperne havde temmelig let ved at seire, og dog Grund nok til at skaane deres Landsmænd. Efter at være blevet en Skræk for Europa (1420—34) ødelagde imidlertid Bøhmerne sig selv i Blodbadet ved Bøhmisch-Brod, hvor begge Prokoperne faldt, og nu vandt Sigismund Seier (1436) ved at læmpe sig lidt efter dem, der vilde nøies med den tarveligste Kirkefrihed.*) Denne romerske Keiser, hos hvem ei fandtes „Tro og Love," holdt nu vel heller ikke denne Gang sine Løfter, saa Modersmaalet udryddedes med Magt af Kirkerne, Tiggermunkene vendte tilbage, og Alt forkyndte enten ny Borgerkrig eller gammel Trældom; men en betimelig Død bortrev Sigismund (1437), og snart kom nu en Mand til at staae for Styret, som vel ikke mægtede at læge Rigets Saar, men lindrede dog Pinen. Denne Hædersmand var Georg Podiebrad, der over i tyve Aar (1448—71), først som Rigsforstander

*) Æneas Sylvius Bøhmiske Historie, Kap. 38—52 og Sigismunds Levnetsbeskrivelse af Windeck, hos Mencken i hans Samlinger til Tydsklands Historie, 1ste Deel.

og siden som Konge, med kraftig Haand førte baade Spiret og Sværdet, og stræbte at holde den Ligevægt mellem de kirkelige Partier, der var Betingelsen ei blot for Rigets Selvstændighed, men for dets Rolighed.*) Herved kom han vel til at staae i et tvetydigt Lys og gik Glip ad den Hengivenhed, hvorpaa et nyt Kongehuus, der skal bestaae, maa grundes, men han gav dog et godt Exempel, der blev efterlignet, saa Bøhmerne selv under fremmed Herskab beholdt taalelige Kaar, til de ved Tredivеaarskrigen saa godt som udslettedes af Folkenes Tal. Mærkeligt, at just paa samme Tid (1647) uddøde Georg Podiebrads Ætmænd, Hertugerne af Mønsterberg i Schlesien. Det fremmede Herskab, hvorunder Bøhmen faldt, var det østerrigske Huus; men før vi nærmere betragte dette Huses besynderlige Held, maa vi kaste et Blik paa Ungern, som ligeledes maatte underkaste sig dets Septer, uden dog ganske at tabe sin Selvstændighed.

Med de Lande, hvor Menneskelivet ikke kiendelig røres og yttrer sig, har Verdenshistorien egenlig intet at giøre, og ved at ville beskrive Barbariet og de blodige Omvæltninger der, idag som igaar, kun med forskiellige Navne og Aarstal nærer man ikke, men kvæler Deeltagelsen i det store Levnetsløb. Kun naar den dannede Verden enten trues med øiensynlig Fare eller faaer uformodenlig Hjelp fra saadanne Steder, maa vi et Øieblik dvæle ved dem, som ved Ungern i det femte Aarhundrede, da Attila der havde opslaaet sin frygtelige Leir, og nu igien i det Femtende, da Riget blev

---

*) Æneas Sylvius Bøhmiske Historie, Kap. 53—55. 58. 70—72. Sammes Brev til Kardinal Carvaial.

et Bolværk mod Tyrkerne, som Europa nødig skulde savnet. Vel maatte vi ogsaa i Mellemtiden nævne Ungern, som Hjemmet for de vilde Skarer, der i det niende og tiende Aarhundrede forstyrrede Italiens og Tydsklands Fred; men Røvertogene derfra, som standsedes af Nederlaget ved Augsburg (955), var dog for smaa til at afnøde Historien særdeles Opmærksomhed. Ved Christendommens Indførelse i det ellevte Aarhundrede, og ved tydske Indvandringer, vandt nu det ungerske Barbari et mildere Præg, og til Europas store Lykke fik man i det trettende Aarhundrede knap at vide, at Mogolerne havde opslaaet en Leir i Ungern, ei mindre frygtelig end Attilas fordum, før man tillige hørte, de var brudt op igien og trak sig tilbage til Ørken.

Faren, som dengang truede vor Christenhed, og lod sig kun ved et besynderligt Guds Forsyn afvende, var imidlertid saa stor, at der maa sættes Kryds ved den i Verdenshistorien, hvortil her vel turde være det bekvemmeste Sted.

Det var i Begyndelsen af det trettende Aarhundrede, at en mogolisk eller tartarisk Stammehøvding, ved Navn Temudschin, opsvang sig til Herre over en utallig Vrimmel og kaldtes derfor Dsingis-Chan eller Storherre, og før Aarhundredets Midte havde Mogolerne, under hans og hans Sønners Anførsel, ei blot oversvømmet det nordostlige Asien og hele China, men ogsaa det nordvestlige Asien lige til Havet, og det nordostlige Europa lige til Tydskland.

Det var i den kun altfor berømte Hohenstaufer Frederik Arabers mørke Keiserdage, at Polen, Schlesien, Bøhmen og Ungern oversvømmedes, Tydskland og hele Europa truedes af de grumme, hedenske Barbarer, medens Keiseren laae og beleirede Byer i Kirkestaten; den ungerske Kong Bela maatte,

efter et stort Nederlag ved Pesth, rømme sit Rige (1241) den schlesiske Hertug Henrik den Fromme faldt, hardtal med hele sin Adel og tappre Riddere fra alle Lande (1242) ved Liegnitz, og kun den indbyrdes Splid, der næste Aar opkom ved Storherren Oktais Død, bevægede Mogolerne til at trække sig tilbage fra den dannede Verden.*)

Samme Bela den Fjerde, som maatte flygte for Mogolerne og paa Flugten lade sig brandskatte af Hertug Frederik, den sidste Bamberger i Østerrig, blev siden i aaben Feide dennes Banemand, og stræbte at arve ham, men fand en lykkeligere Medbeiler i den bøhmiske Kong Ottokar den Anden, som dog igien kom tilkort mod Keiser Rudolf af Habsburg. Kort efter uddøde det gamle ungerske Fyrstehuus Arpadinerne; med Andreas Venetianer (1300), og Ungern fik nu franske Konger af Huset Anjou, mellem hvilke Ludvig den Store rager frem (1342—82), som tillige var Konge i Polen, og med hans Datter, Marie, tilfaldt den ungerske Krone Sigismund af Luxemburg, hvem vi nys har nævnet som Konge i Bøhmen og Keiser i Tydskland.

Denne høie Herres Levnet har man udførlig beskrevet paa Tydsk af Eberhard Windeck fra Maintz, efter de Lærdes Mening en af hans Raadsherrer, men efter hans egen Beskrivelse en Pengemægler, der kun især tjente Keiseren, fordi han immer var i Pengetrang og kunde skaffe Eberhard et Toldembede i Maintz, som han ogsaa fik.**) Nu forsikkrer vel Eberhard meget beskeden, at det er ikke det Halve af Sigismunds Heltegierninger, han har optegnet, men

*) Barons Kirketidende (Annales Ecclesiastici) under 1241 og 42.
**) Sigismunds Levnetsbeskrivelse, Fortalen, Kap. 14. 21, 51—52. 129. 132. 217.

Skaden er, at man hverken hos ham eller nogensteds finder en Eneste, der er værd at nævne, med mindre det skal være Kirkestævnerne i Kostnitz og Basel.*)

Hvad der imidlertid udmærker Sigismunds lange Regieringstid i Ungern(1386— 1437), er rigtignok, hvad Eberhard sprang over, nemlig Tyrkekrigene, som under ham tog deres Begyndelse, uden at han dog høstede flere Laurbær i dem end i Hussiterkrigen, thi Slaget ved Nikopolis (1396) er kun berømt som en af Halvmaanens gtimrende Seire over Korset.

Her maa vi imidlertid laane Tyrkerne et Øiekast, ei for at være deres Trælle, som man ogsaa er, naar man med Pennen følger dem i Hælene paa deres Bane fra Blodbad til Blodbad, uden noget andet Maal end Skyggen af Mahomeds Paradis paa Løibænken, i Fruerburet og i Rosengaarden, men for at see, hvilken Undergang der, ved Nyaarstidens Begyndelse, truede den europæiske Christenhed, som i Middelalderen havde bragt Asien til at skiælve, men skjalv nu selv for en af de raaeste asiatiske Horder.

Hvorvidt nu de ottomanniske Tyrker, der hjemsøgte Europa, er kiødelige Brødre til de Seldschukiske, som Korsfarerne nappedes med om Asien, og om de havde deres første Røverkule ved det kaspiske Hav, det er baade vanskeligt at afgiøre og, saavidt vi kan skiønne, historisk talt, aldeles ligegyldigt, saa det er kun Naturforskerne, der kan finde det Umagen værd at efterspore Forholdet mellem de beslægtede Rovdyr, der aabenbar er blevet sig selv og hinanden meget lige under alle Himmelegne.

---

*) Sammesteds Kap. 214—15.

Samtidig med den sidste myndige Pave, Bonifas de Ottende, var for Resten, ganske mærkeligt, den første myndig Tyrk, Osman eller Ottomann, som (ved Aar 1300) vel ku havde „Dagen og Veien“ i Natolien (Lilleasien), men ha dog givet den „ottomanniske Port“ sit Navn, og blev Stam fader til alle de tyrkiske Sultaner og Storherrer, som femhundrede Aar har været Mahomedanernes Stolthed o Christenhedens Plage.*) Om det ogsaa var ham, eller han Søn Orchan, eller hans Sønnesøn Amurad, der først omsko christne Børn og optugtede dem til at kæmpe under „Profetens Banner, kan være os ligegyldigt; men at det var paa denn Maade, det frygtelige tyrkiske Fodfolk, Janitscharerne skabtes og opholdtes, er en Kiendsgierning, hvorved Middelalde rens Drøm om Troldene, der blev stærke af at drikke „Christen blod,“ gik rædsomt nok i Opfyldelse.**) Amurad var det alt Fald, som først fæstede Fod i Europa, ved at indtag Gallipoli, og hans Søn Bajazet Ilderim (Lynild) gjord først (1389—1402) Tyrken til en Skræk for vor Deel a Verden.***)

Da Bajazet angreb Bulgarien, som stod under unger Overherredømme, fik han vel Bud fra Kong Sigismund som paastod sin Ret, men Tyrken opholdt Budene, til Lande var indtaget, kaldte dem saa for sig, hvor der vrimlede a allehaande Vaaben, som han pegede paa, og bad dem hils hjemme, at han paastod ogsaa sin Ret til Landet. Da va det, Sigismund foer i Harnisk, bragte en stor Hær pa Benene og fik endeel franske Riddere til Hjelp, under An

*) Æneas Sylvius i sit Europa, S. 309.
**) Cantemirs Tyrkiske Historie, I. 93—103.
***) Thurocz Ungerske Historie (hos Bongars), S. 125.

førsel af den burgundiske Hertug Johan, hvorved han blev saa kry, at han sagde: om saa Himlen faldt ned over os, var vi Karle for at holde den med vore Spyd; men da det kom til Stykket ved Nikopolis (1396), fik Piben en anden Lyd; thi da leed Sigismund et Nederlag, som spurgtes over hele Christenheden, og man hører intet om hans Bedrifter, men kun om hans Flugt, der varede et halvt Aar, før han kom hjem til Ungern.*) Efter al Rimelighed havde det da i Begyndelsen af det femtende Aarhundrede ei blot været ude med Konstantinopel, men ogsaa med Ungern, hvis ikke Mogolerne under Tamerlan var vaagnet op af deres Dvale; men i ham fandt Bajazet en lykkelig Medbeiler til Asiens Rov, blev fangen af ham i Slaget ved Tyrkernes første Hovedstad Brusa eller Bursa i Natolien (1402), og gik dermed bag af Dandsen, enten han saa blev sat i Bur, eller fik Lov til at krybe under Seierherrens Bord og leve af Krummerne.**) Vel benyttede hverken Sigismund eller Andre af Christenhedens Fyrster Øieblikket til, om muligt, at rense Europa for Tyrkepesten, og medens man tændte Baal i Kostnitz og prædikede Korstog mod Hussiterne, opvoxte en ny tyrkisk Erobrer, Amurad den Anden; men under Fristen opvoxte dog ogsaa en ungersk Kæmpe, der turde byde ham Spidsen, og har under Navn af Johan Hunyad eller den „hvide Ridder" vundet europæisk Berømmelse. Om denne Kæmpes Æt og Byrd gik der vel forskiellige Rygter, men Tilnavnet Hunyad fik han af en Stad i Siebenbürgen, og som Høvding (Voiwod) i dette

*) Thurocz Ungerske Historie (hos Bongars), S. 125—127.
**) Æneas Sylvius i sit Europa, S. 311. Cantemir I. 152.

Landskab dukker han op strax efter Sigismunds Død, med det Skudsmaal, at Tyrkekrigen er hans Element, ligesom Vandet er Fiskens.*)

Tyrken fandt det nu ogsaa raadeligst at slutte Stilstand og opgive Servien, saa det var kun, da Ungarer og Polakker, som her gjorde fælles Sag, paa Pavens Ord brø deres Eed, at de leed det store Nederlag ved Varna (1444 der betragtedes som et Hjertestød for hele Christenheden.** Dog, skiøndt Hunyad fire Aar efter kun forgiæves søgte a hevne Skade, og blev, efter et stort Nederlag paa Drossel marken (Rigomzry) i Bulgarien,***) endog fangen af den servisse Despot, fra hvem han maatte løskiøbe sig i dyr Domme, saa beholdt han dog Mod til alle sine Dage a drages med Tyrken, og havde den Lykke at krone sine Bedrifter med en Seier over Konstantinopels Erobrer Mahomed den Anden. Denne Seier ved Belgrad (1456) har man vel været nær ved at glemme over Nederlaget ved Varna, men det er aldeles uhistorisk, thi baade er den i sig selv langt mærkværdigere, og staaer desuden som et glædeligt Forvarsel om, hvad nu Tiden har viist, at Ungern i to Aarhundreder skulde være et forsvarligt Bolværk mod Tyrkiet, og egenlig kun Belgrad være Tvistens Æble. Til at giøre dette gode Varsel fuldstændigt, hørte ogsaa, at Ungern just dengang traf til, for en kort Tid, ligesom siden saa længe, at have en østerrigsk Prinds til Konge, og dermed gik det saaledes til, at Keiser Sigismund havde giftet sin eneste Datter med den østerrigske Hertug Albrecht, som

*) Thurocz, S. 141.
**) Æneas Sylvius Europa, S. 313—21. Thurocz, S. 150—52.
***) Thurocz, S. 153—155. Æneas Sylvius i sit Europa, S. 321—24.

derved baade blev Konge i Ungern og Bøhmen og Keiser i Tydskland. Selv nød vel denne Keiser Albrecht den Anden, der vandt meer tilbage, end hans Stamfader, den første Keiser Albrecht, tabte, ei længe Habsburgs opvaagnende Lykke, thi han døde alt 1439; men efter Døden blev ham født en Søn Ladislav, der voxte op til Konge i Ungern og Bøhmen, og i hans Tid var det, Mahomed den Anden, tre Aar efter Konstantinopels Fald, rykkede med en utallig Hær imod Belgrad, og agtede sig derfra videre til Italien og Rom. Trudselen og Rygtet havde imidlertid et langt Forspring, og da de kom til Rom, blev der prædiket Korstog mod Tyrken baade i Tydskland, Polen og Ungern, af den neapolitanske Graabroder, Johan Capistrani; og skiøndt det hverken opvakte det uddøde Ridderskab, eller hindrede Mahomed fra at indeslutte Belgrad baade til Lands og Vands, og beskyde Fæstningen med sine uhyre Kanoner, støbte i Nærheden til det Samme, saa bidrog det dog øiensynlig til, at Foretagendet glippede. Vel var disse Korsfarere mest Almuesfolk, uøvede i Krigsbrug, men Johan Hunyad, der strax fløi til, vidste dog godt at bruge dem, først til at bemande nogle Skibe, hvormed han ophævede Spærringen af Donau og Sau, og siden paa Belgrads Mure, da Tyrken løb Storm. I et helt Døgn varede Stormen, og Somme sige, at Mahomed selv blev saaret i Brystet, men i alt Fald fandt han sit Tab saa stort og Faren saa frygtelig, at han næste Nat stak Ild paa sin Leir, lod sine Kanoner i Stikken og flygtede. Alle var enige om, at Hunyad og Capistrani under denne Storm havde kappedes saaledes i Heltedaad, at Ingen kunde sige, hvem af dem Seiren var mest at tilskrive; men Begge gav dog Beret-

ninger om Stormen, hvori den Ene ei med et Ord nævnede den Anden, saa Æneas Sylvius anmærkede med Rette, at hvor store Helte de end var, kunde de dog ikke overvinde sig selv.*) Endnu samme Aar (1456) døde de Begge, men Navnene paa dem, som holdt Stand mod Tyrken paa Spidsen af hans frygtelige Vælde, de maae aldrig døe, men skal funkle i Christenhedens Historie til Dagenes Ende; og ligesom til Pant herpaa besteg Hunyads Søn Mathias, berømt under Slægtens Binavn Corvinus (Ravn), den ungerske Throne (1458—90), og bar i en heel Menneskealder Prisen for alle Europas samtidige Konger.

Med denne Thronbestigelse gik det saa usædvanlig til, at Samtidige ei noksom kunde forundre sig derover, og allerede derfor bør det erindres.

Østerrigeren Ladislav, Konge i Ungern og Bøhmen, men kun 18 Aar gammel, lod sin Mormoders Broder Grev Ulrik af Cilley (i Steiermark) aldeles raade, forsaavidt den bøhmiske Rigsforstander, Georg Podiebrad, og den ungerske Johan Hunyad tillod, og ad den Sidste var Grev Ulrik en svoren Fiende, som tit stod ham efter Livet, og omsider fik ham skilt ved Rigets Bestyrelse. Da Tyrken rykkede mod Belgrad, skyndte imidlertid baade Grev Ulrik og Ladislav sig hjem til Østerrig, og først da Seiren var vunden og Helten hensovet, kom de igien, for at syne Valpladsen og høste Frugterne, og ved denne Leilighed dræbte Hunyads ældste Søn, Ladislav,

*) Æneas Sylvius Bøhmiske Historie, Kap. 65. Thurocz Ungerske Historie, S. 150. 161—65. Ranzans Udtog (hos Bongars), S. 246—51

Slægtens Avindsmand Grev Ulrik. Sligt var i Ungern gammel Vane, og Kongen syntes ikke blot at finde det meget tilgiveligt, men aflagde et meget naadigt Besøg hos den gamle Hunyads Enkefrue i Temesvar, holdt store Lovtaler over den udødelige Helt, bød alle hans Kiære ombytte Sørgedragten med Purpuret, han skiænkede dem, og svor sig i Fostbroderlag med begge Hunyads Sønner: Ladislav og Mathias; men da de saaledes var dysset i Søvn og fulgte ham til Ofen, lod han dem pludselig gribe, lod Ladislav offenlig henrette og førte Mathias med sig i Lænker til Wien, og derfra til Prag, hvor han vilde holde Bryllup med en fransk Prindsesse. Her overraskede imidlertid Døden ham (1457), og nu kom Mathias virkelig til at ombytte Sørgedragten med Purpuret, thi Ungarerne valgte næsten eenstemmig Folkeheltens Søn til deres Konge, og skiøndt han traf til at være i Georg Podiebrads Hænder, som ei sleb uden Band, slap han dog hjem, ved at trolove sig med Podiebrads Datter og tilstaae ham nogle andre Billigheder. *)

Saaledes fik da baade Bøhmen og Ungern hver paany en indfødt Konge af sjeldne Gaver, saa kunde de enedes med deres Folk, vilde de udentvivl blevet Stamfædre til nye Kongerækker, og kunde de tillige enedes med hinanden, var Tydskland ventelig blevet dem underdanig; men de kunde ingen af Delene, og blev derfor kun Beirlys, som glimrede og forsvandt, medens det østerrigske Huus, hvis Skiæbne de syntes at have i deres Haand, giennem Aar-

*) Æneas Sylvius Bøhmiske Historie, Kap. 66—72. Europa, S. 299. Thurocz Ungerske Historie, S. 165—73.

hundreder kom til at glimre, ei blot med Bøhmens c
Ungerns, men tillige med Tydsklands og Spaniens, ja Mex
ikos og Perus Kroner, og dette tilsyneladende Spil
Lykkens Luner kræver nu vor Opmærksomhed, naar vi
Øieblik har dvælet ved det femtende Aarhundredes høirøste
Lovtale over Mathias Corvinus. Verdenshistorien ka
vel ingenlunde fremstille ham som det „Kongespeil," han
Tids Lærde saae i ham, tildeels fordi han stiftede en Høi
skole, grundede en stor Bogsamling og anlagde et Bogtry
keri, men især fordi han talte flydende Latin med dem, b
foldede dem godt, og veiede stundom en Nyaarsaften bog
stavelig deres Værker op med Guld;*) men han var d
virkelig, ved den høie Grad af Tapperhed, Klogskab
Virksomhed, hvormed han benyttede sin sjeldne Lykke, et Vi
under i sin Tid. Sultan Mahomed den Anden skal derf
have sagt: jeg og han er de Eneste af hele Verdens Fyrst
som fortjene at kaldes saa;**) og det er især med Hensy
paa denne tyrkiske Storherre, der i tredive Aar med Re
var Christenhedens Skræk, at Kong Mathias, som hol
ham Stangen og overlevede ham, kommer til at dele
Faders Udødelighed i Verdenshistorien. Blandt alle Galeott
Anekdoter om ham, i det Hele ret morsomme, kan vi h
derfor kun pege paa den om Hofnarren, som ved et sto
Herrestævne i Olmütz fremsagde et langt tydsk Vers o
alle de Tropper, hele Christenheden vilde stille under han
Befaling til at fordrive Tyrken, og som endte med at fo
lange noget for sin Umage; thi dertil svarede Kong Ma

*) Galeottis (hans Bibliothekars) Anekdoter om Kong Mathias, h
Bongars, S. 379—83.

**) Thurocz Ungerske Historie, S. 173.

thias meget træffende: det skal du faae, naar, som jeg vil ønske, din Spaadom gaaer i Opfyldelse.*)

Samtidig baade med Podiebrad og Corvinus var i Østerrig Frederik den Tredie, en Sønnesøn ad den Leopold, som faldt ved Sempach, og skiøndt han efter sin Fader, Staal-Ernst, kun havde arvet Halvten af Steiermark, Kärnthen og Krain, blev han dog ikke blot, efter sin Fætter Albrekt, Keiser i Tydskland (1440), og fik omtrent Samling paa alle de østerrigske Lande, men er endog, som Jubelkeiser og Habsburgernes anden lykfalige Stamfader, sluppen til et ganske artigt Navn i Verdenshistorien. Glimrende var nu vist nok ikke hans Jubelaar (1440-93), og Maaden, han stræbte at samle Østerrig paa, ligesaa lidt ridderlig; thi kun ved at overleve Corvinus, der tilsidst havde opslaaet sin Bopæl i Wien, kom han i rolig Besiddelse af Husets Arv; men han synes dog af Habsburgernes Historie at have uddraget to gode Lærdomme, den Ene at give Tid, og den Anden ei at ville tilkæmpe, men tilgifte sig Lykken. Dette synes nemlig at have været hele Keiser Frederik den Tredies Statskunst, og den var siden, aabenbar til Husets Lykke, arvelig i hans Æt; thi det var, som bekiendt, ved tre rige Giftermaal, den Ernestinske Linie af det østerrigske Huus kom i Besiddelse af alle sine Riger og Lande, og i dets keiserlige Trehundredaar (1440-1740) har det sjelden eller aldrig forhastet sig.

Af de tre berømte Giftermaal, der bragte Huset Nederlandene, Ungern, Bøhmen og Spanien paa begge Sider af Verdenshavet, bragte da ogsaa Keiser Frederik selv det Første istand, mellem sin Søn Maximilian og Prindsesse

*) Galeottis Anekdoter om Kong Mathias (hos Bongars) S. 179.

Marie af Burgund (1477), saa allerede derfor maatte v
skiænke hendes Fader Karl Bovehals, lidt Opmærksomhed
men baade han og hans Modstander, Ludvig Rænkesmed
Frankrig, høre desuden til det ny Sæt Fyrster, hvorme
Nyaarstiden aabnede sig, og maa have deres Plads ve
Siden ad Mahomed den Anden, Corvinus og Podiebrad

Ingensteds i Christenheden sluttede Middelalderen sa
glimrende som i Frankrig, hvor den til Afsked syntes lys
levende at aabenbare sig i Skjoldmøen fra Grændsen a
Champagne og Lothringen, den saakaldte „Orleanske Pige"
der (1429) paa „den hellige Jomfrues" Vegne sønderbr
de Fremmedes Aag og kronede Karl den Syvende i Rheims
thi vel faldt hun snart (1431) i engelsk Fangenskab og ble
brændt som en Hex, men Lodden var alt kastet, Frankrig va
frelst og kunde indtræde i Nyaarstiden som En af Europa
store Magter. Saaledes optraadte det da ogsaa virkeli
alt under Karl den Syvendes Søn, Ludvig den Ellevt
(1461-83), der inddrog alle de store Leen, saanærsom Bre
tagne, under Kronen, blev med sin staaende Hær alle Naboer
Skræk og beundredes over al Christenheden som et Stats
klogskabens Vidunder, man enten maatte blive et Offer fo
eller skynde sig at efterligne.

Før imidlertid denne Nyaarstidens førstefødte Søn
Frankrig kunde fordunkle alle samtidige Fyrster udenfo
Tyrkiet, maatte først Karl Bovehals falde og Schweitsern
træde i fransk Tjeneste, og hvordan det gik til med begg
Dele, maa Historien oplyse; men det har den ogsaa gjor
betimelig, især ved En af sine bedste Haandskrivere, Phili
d'Argenton fra Comines i Flandern, som ikke blot selv havd
været, hvad vi ei skal misunde ham, Statsraad først ho

Hertug Karl og saa hos Kong Ludvig, men som ogsaa havde et Øie for det virkelige Liv og et Overblik af hele sin Tid, som altid var sjeldne og faldt ei i nogen Historieskrivers Lodd fra Polybs Dage til hans.*) Selv beklagede han vel, ei at have gaaet „Latinskolen“ igiennem, men vi, som veed, „den sorte Skole“ har ikke skiænket os en Eneste, men sikkert berøvet os Mange, der kunde maale sig med ham, vi prise ham derimod lykkelig, fordi han i Nyaarstidens Begyndelse naaede en Dannelse for Livet og et Mesterskab paa sit Modersmaal, som vi endnu maae kæmpe for at vinde.

Vi forlod Schweitserne ved Sempach, paa deres uforglemmelige Triumftog giennem det fjortende Aarhundrede, og skulde nu see Fortsættelsen giennem det femtende; men da Verdenshistorien ei blot spørger, hvordan man kæmper, men ogsaa, hvad man strider for, maa den fatte sig meget kortere om Hædersdagene ved Basel og Nancy, end om dem ved Morgarten og Sempach.

Da nemlig Keiser Sigismund og Kirkeraadet i Kostnitz (1415) lyste Hertug Frederik af Østerrig baade i Rigets Acht (Fredløshed) og i Kirkens Band, fik Schweitserne en fristende Leilighed til baade at hævne sig paa en Søn af Leopold ved Sempach, som de dog var vel forligte med, og til at giøre Erobringer i Argau, en Fristelse, selv Hyrderne kun svagt modstod, medens Borgerne med stor Fornøielse førte sig Leiligheden til Nytte, hvad baade vanærede Forbundet til Frihedens Forsvar, og avlede indvortes Splid.

*) Dette Philips franske Mindeskrift (Memoires) er oversat baade paa Latin, Spansk, Italiensk, Engelsk og Tydsk.

Denne udartede til en Borgerkrig, da Zürich skilte sig fra Forbundet, overgav sig til Østerrig og maatte derfor udstaae en haard Beleiring, og under den (1444) var det, Ludvig, dengang Kronprinds af Frankrig, nærmede sig Basel med en stor Krigshær af Leietropper (de saakaldte Armagnaker), uden at Nogen ret vidste, hvad han havde isinde. Selv foregav han imidlertid at være kaldt til Hjelp af Keiser Frederik den Tredie, og da Frederik havde opmuntret Zürich til at bryde med Forbundet, uden dog selv at have Mod paa en Schweitserkrig, faldt det rimeligt nok, at han vilde seire ved Andres Arme. En lille Trop Schweitsere, kun udsendt til at holde Øie med Prindsen, indlod sig nu forvoven, ved Birs og Basel, i et Slag med den uhyre Overmagt, og fandt samtlige deres Død, men ei før de havde solgt deres Liv i dyre Domme.*) Felix Hämmerlin i Zürich veed ikke større Tort at giøre disse Vovehalse, end at skiære dem over een Kam med „Spartanerne under Leonidas," men Verdenshistorien kan ikke giøre dem saamegen Ære, og anmærker det kun, fordi det bedst udtrykker Samtidens Forbauselse over Schweitsernes Dødningdands, saa det er i sin Orden, at den statskloge Ludvig, langtfra at prale af Seieren, sluttede et Venskab med Schweitserne, som af alle franske Venskaber, uden Sammenligning, er det varigste, man kiender.

Allerede dette Venskab med hans Avindsmand maatte giøre Schweitserne til en Torn i Øiet paa Karl Vovehals i Burgund, men skiøndt vi ikke her kan indlade os dybt med denne Riddertidens Gienganger, maae vi dog angive Grunden til

*) Tschudis Schweitserhistorie II. 422.

den store Opsigt, baade hans Færd og Fald unægtelig gjorde i sin Tid.

Karl Bovehals var Sidstemanden af den kongelig franske Sidelinie, der begyndte (1382) med Kong Johans Søn, Philip den Dristige, Fader til den Johan Bravkarl, som ved Nikopolis faldt i tyrkisk Fangenskab og spillede siden en glimrende Rolle i det franske Virvar under Karl den Sjette, til han faldt for Morderdolken, han selv havde brugt. Hans Søn Philip slog Vand i Blodet, og blev vel især derfor kaldt „den Gode," thi i hans næsten halvtredsindstyveaarige Regieringstid (1419—67) finder man mange Beviser paa, at alle Midler var ham omtrent lige gode, naar hans Verdensklogskab fandt dem tjenlige, saa hvad han gjorde godt, var kun at fiske i rørte Vande.*) I den store Strid om den franske Throne holdt han saaledes immer med den Stærkeste, og den kvindelige Arving til Hennegau, Holland, Zeeland og Frisland, Grevinde Jakobæa, som han gjorde tiggefærdig og gav Almisse, skulde vist hverken prise hans Godhed eller Retfærdighed. Det varigste, han stiftede, var for Resten Ridderordenen af „det gyldne Skind," der endnu giør Stads baade i Østerrig og Spanien, og det bedste, Historien veed om ham at fortælle, er, at han sendte en Flaade til Dardanellerne, for at hindre den tyrkiske Overfart, som Nederlaget ved Varna (1444) har gjort saa mærkværdig; thi vel lykkedes Overfarten ligefuldt, men den samtidige Æneas Sylvius er vist troværdig, naar han skyder Skylden paa „Pavens Legat,"

*) Hvem der vil læse Philips Lovtale af en samtidig Pen, kan finde den i Ludwigs Samling af gamle Haandskrifter T. IX.

som var Flaadens Admiral, og paa Genueserne, der for gode Færgepenge satte Tyrkerne over.*)

Som et stort Beviis paa Hertug Philips Ædelmodighed ansaae man det imidlertid virkelig, at han med aabne Arme og stor Stads tog imod Kronprindsen af Frankrig, som maatte rømme Landet, fordi han stod sin Faders Veninde, Agnes Sorel, efter Livet;**) og var det blot af Verdensklogskab, betalte det sig rigtig nok kun slet, deels fordi Ludvig den Ellevte hørte ingenlunde til de „følsomme Sjæle", og deels fordi det var umueligt at holde Fred med en saadan Nabo, som Philips Søn, Karl Bovehals, der allerede før sin Faders Død (i Forbund med Hertugen af Bretagne og andre franske Prindser) beleirede Paris og afnødte Ludvig et magert Forlig, som han aldrig glemte.***)

Snart (1467) arvede nu Karl efter sin Fader omtrent Alt hvad vi kalde Artois og Nederlandene, og derhos Hertugdømmet og Grevskabet Burgund (Bourgogne og Franche Comté) som gav det Hele sit historiske Navn, medens Flandern, med de store Kiøbstæder Gent og Brügge, gjorde sin Fyrste til en af de rigeste i Christenheden. Lüttich, som paa den Tid var en mægtig Fristad, maatte først prøve hans Vælde, og ved denne Leilighed fik han med List Fingre paa Kong Ludvig, som immer spillede dobbelt Spil: aabenlyst med den Ene og under Dække med den Anden, og fra den Dag af sad Ludvig saa stille som mueligt og ventede taalmodig paa, at Galningen skulde brække Halsen. Størst Opsigt gjorde Karl for Resten i Europa under Beleiringen af

*) Æneas Sylvius i sin Udsigt over Asien og Europa, S. 316—17.
**) Sammesteds S. 422 og Comines Mindeskrift, B. 6. K. 13.
***) Comines Mindeskrift, B. 1. K. 12—14

Neuss ved Køln (1474—75), thi dermed trodsede han aabenlyst hele det hellige romerske Rige, som han dog selv halvveis hørte til, hvad endnu agtedes for et Mesterstykke, skiøndt lidt af tyrkisk Art.*) Det var dog ogsaa hele Stadsen, thi vel kom Rigshæren under Keiser Frederik kun seent paa Benene og stod stille, som Solen i Nyaarstiden, men Karl maatte dog reise hjem med uforrettet Sag, og havde spildt den kostbare Tid, som Kong Ludvig derimod flittig havde benyttet, baade til at stille ham ved hans bedste Ven (Kong Edvard den Fjerde i England) og til at skaffe ham nye Fiender paa Halsen.**)

Den ene af disse var Hertugen af Lothringen og den anden Schweitserne, hvem ogsaa Keiser Frederik under Beleiringen af Neuss opmanede paa Rigets Vegne; men det saae rigtig nok ud til, at disse hidsige Smaafolk skulde komme til at betale Gildet; thi Lothringen tog Karl i en Ruf, og hverken Keiseren eller Kong Ludvig havde Lyst til at nappes, men desmeer til at besvogre sig med ham, saa de sad rolig og saae til. Derover, siger Philip, blev Schweitserne saa forbluffede, at de ikke alene bad om Fred, men vilde, for billig Betaling, endog gjort Forbund med Hertugen mod Alle og Enhver; men han var saa opblæst af sin Lykke, og saa forbittret især paa Bern og Freiburg, der havde vovet at tirre ham, at han blev døv baade for Bønner og Tilbud. Han drog altsaa Sværdet og brød (1476) ind i Baadt-Landet med en talrig Hær og et frygteligt Artilleri, saa Granson maatte snart overgive sig og hele dens tappre Be-

*) Den store belgiske Krønike i Slutningen.
**) Philip Comines Mindeskrift, B. 4. K. 1—2.

sætning springe over Klingen; men det blev ogsaa hans sidste Seier, og hans første Nederlag der (om Foraaret) var saa pludseligt og afgiørende, at Philip siger, han tabte „Ære og Gods" paa een Dag.*) Endnu samme Aar slog Schweitserne ham igien „som Bønder slaae Græs" ved Murten, og her tabte han aabenbar Modet, som han kun forgiæves stræbte at erstatte ved stærke Drikke, han før havde skyet, men blev til Spot for dem, hvis Skræk han havde været, saa nu vovede Hertugen af Lothringen sig i Marken med franske Penge og schweitserske Krigsfolk. Da Karl hørte, han beleirede Nancy, vaagnede han endnu engang og foer afsted, men kom for silde til Undsætning og netop tidsnok til at lide det sidste Nederlag,**) thi her faldt han selv, og det saa ubemærket, at man maatte studse derved, naar ikke hele hans Levnetsløb viste, at hans Tapperhed var kun en Skygge, der er Tidlang skuffede, men røbede sin Afmagt, saasnart den mødte Modstand.

Saaledes endte denne urolige Aand, efter ti Aars blind Allarm, sine Dage (1477), og der var ingen Maade med Ludvigs Glæde over sin Medbeilers Fald, thi nu var Bourgogne hans, som et hjemfaldent Leen, Nederlandene haabede han snart, med List eller Magt, at lægge til Frankrig, og hele Verden syntes at staae ham aaben; men var Glæden stor, da blev den ogsaa stakket; thi Karls Datter Marie, Bruden med de mange Beilere, valgte Keiser Frederiks Søn, Maximilian, og kun to Aar efter Karls Fald (1479) fik Ludvig en Rørelse, som han aldrig forvandt, men nedsank i

*) Philips Mindeskrift, B. 5. K. 1.
**) Sammesteds B. 5. K. 3—8. Stumpfs Schweitser-Chronik, B. 8 og 13.

en grændseløs Mistænkelighed og Dødsfrygt, der gjorde ham til det ulykkeligste Menneske i hele Verden.*)

Dog, her bør enhver senere Historieskriver træde tilbage for Philip Comines, Kong Ludvigs store Beundrer og mesterlige Maler efter Naturen; thi vel er Ludvig for sin egen Skyld ei værd at kiende, men hans Statskunst er, desværre, giennem tre Aarhundreder, bleven efterlignet af langt bedre Folk, trindt i Christenheden, saa det er godt Umagen værdt i et kort og levende Udtog at betragte den franske Oversættelse af Italiens Statsklogskab, med hvad den fører til.

Han befattede sig, siger Philip, med mange Smaating, som han heller skulde ladt være, men det kunde han ikke, og dog syntes han mere født til at beherske hele Verden end til at bestyre et enkelt Rige;**) og dette rammer vel uden Undtagelse alle Europas kloge og virksomme Fyrster fra ham til Napoleon; thi selv det mindste vilde de vide og styre, og det ei engang for at ordne alt til Rigets og Folkets Gavn, men for enten at indtage hele Verden eller dog glimre i dens Øine som store Magter, og paa disse forfængelige Bestræbelser udtømte de baade deres egne og Rigernes Kræfter og Folkenes Taalmodighed.

Han tænkte, siger Philip videre, i den sidste Tid meget paa at sætte Riget ret i Skik, især ved at forkorte Rettergangen og stække Vingerne paa Parlamentet, som han havde et Horn i Siden paa, samt ved at skaffe hele Riget eens Love, Maal og Vægt, og faae alle Lovene skrevet paa reent

*) Philips Mindeskrift, B. 5. K. 10—17. B. 6. K. 1—4.
**) Philips Mindeskrift, B. 6. K. 13.

Fransk, til Forebyggelse af alle de Prokuratorkneb og Snyderier, som ingensteds gik værre i Svang. Havde Vorherre derfor ladt ham leve fem, sex Aar endnu, uden at være saa hardt beladt med Sygdom, da vilde han sikkert gjort Riget Gavn; men han havde ogsaa gjort det megen Skade, med Undertrykkelse meer end nogen Konge før ham, og det kunde aldrig nytte, at Nogen vilde tale ham til Rette og raade til Skaansel, for det skulde altsammen komme fra ham selv; det vilde nok ogsaa kommet, naar Vorherre havde sparet ham for Sygdom, men derfor skulde man gribe Leiligheden til at giøre Godt, mens Gud under Helsen og Sundhed.*)

Lægge vi til disse gode Forsætter Postgangen og den staaende Hær, som Ludvig gjorde Alvor af, da har vi her omtrent Indbegrebet af den Lyksalighed, Statsklogskaben hidtil stræbte at skiænke Folkene i Europa, og skiøndt endeel deraf hører til en velindrettet Stat, see vi dog let, at Folkene med alt det kunde være grændseløs ulykkelige, ligesom det er klart, at Lovene kan være meget slemme, skiøndt de er tydelige, og Retspleien meget slet, skiøndt Processen er kort, og at en staaende Hær, selv naar den forholdsviis er meget lille, kan være en stor Ulykke.

Det saae ogsaa Philip allerede, thi Ludvigs uhyre Mistænkelighed forklarer han sig deraf, at den er en almindelig Sygdom hos store Herrer, og især hos de klogeste, som veed, at de har gjort sig mange Fiender, og vor Konge, siger han saa, vidste godt, han var ikke elsket af sine Undersaatter, enten Store eller Smaa, fordi han havde lagt mere Tynge paa Folket end Nogen af hans Formænd, og tænkte

---

*) Philips Mindeskrift, B. 6. K. 6.

først paa at lette Byrderne, da det var bagefter. Karl den Syvende var nemlig den første Konge i Frankrig, der drev det saavidt, at han kunde paalægge Skat efter eget Tykke, og det var ved Hjelp af adskillige kloge og tappre Mænd, som havde tjent i Krigen, da han tog Normandiet og Guienne fra Engellænderne, og som tog de store Udgifter i Betragtning, deels til at sætte de erobrede Lande i Sikkerhed, deels til at blive Leietropperne kvit, der laae og udplyndrede Riget. De høie Herrer fandt dem ogsaa i det, imod en vis Godtgiørelse, der blev dem lovet for, hvad deres Godser maatte udrede, og det kunde været godt nok, naar den Konge og hans Raad havde været udødelige; men efter hvad skeet er og vil skee herefter, har samme Konge lagt et stort Ansvar baade paa sig og sine Efterkommere, og tilføiet Riget et Saar, der seent vil læges; thi det er en frygtelig Ting med den staaende Hær, han, efter italienske Fyrsters Exempel, oprettede. I Karls Tid beløb Skatterne af hele Riget sig kun til 1,800,000 Franker, og de 1200 Ryttere, han holdt paa Benene, tjente baade til Lovens Hævd og Landets Forsvar, men ved vor sidste Konges Død var Skatterne løbet op til 4,700,000 Franker, og den staaende Hær udgjorde, foruden fire, fem tusind Ryttere, 25,000 Fodfolk.*)

Hvad nu endelig Frugterne angaaer, som Ludvig selv høstede af den Statskunst, hvori han havde sat sin Ære, og hverken sparet paa Bestikkelser, Rænker eller Grusomhed for at drive til det Yderste, da forsikkrer Philip, at skiøndt hans naadige Herre var endnu klogere end Mathias Cor-

*) Philips Mindeskrift, B. 6. K. 7.

vinus og Mahomed den Anden, saa var han dog endnu ulykkeligere end de, ja, ulykkeligere end nogen af de Mangfoldige, han havde gjort ulykkelige, saa Philip haaber, han gik det Værste af „Skiærsilden" igiennem, før han døde. Det kan imidlertid her kun nævnes, at da han glimrede over hele Europa, da Flæmingerne faldt til Føie, Bretagne var stille, Spanien beilede til hans Venskab, Italiens Fyrster smigrede for ham, Paven velsignede ham, Schweitserne sprang, naar han fløitede, England var i hans Sold, og Frankrig skjalv, naar han rynkede sin Pande, da kunde Ludvig ikke taale at høre Døden nævne, skiøndt han saae den for sine Øine, da indmurede han sig selv som den farligste Forbryder (paa Slottet Plessis i Tourraine) og drømte bestandig om Forræderi, følte sig afslægs i alle Maader og greb i Fortvivlelse snart til barnagtige og snart til tyranniske Midler, for at lade Folk mærke, han levede dog endnu, og for, om mueligt, at indbilde dem, han var i sin fulde Kraft.*)

Endnu maae vi berøre Kong Ludvigs Forhold til Schweitserne, ikke saameget for hvad det selv var, som for hvad det førte til: den fremmede Krigstjeneste nemlig, giennem halvfjerde Aarhundrede, som er Schweitsernes egenlige Bedrift i Nyaarstiden, vist nok ikke at sammenligne med den, der sluttede Middelalderen, men dog med en verdenshistorisk Side at betragtes fra, forsaavidt den baade i Frankrig og Italien bidrog uberegnelig til at holde Folk i Ave, hvis gruelige Begreber om „Frihed" Tiden tilstrækkelig har oplyst. Vist nok klædte det Schweitserne kun slet at være Fangevogtere i Frankrig og Italien, men dog er det unægtelig en Ære for

*) Philips Mindeskrift, B. 6. K. 7—8. 10. 12—13.

de Fribaarne, at de kronede Slavefogeder blandt dem udsøgte sig en Livvagt, skiøndt de ei kunde det uden at dømme sig selv.

Det var egenlig først efter Slaget ved Granson, Kong Ludvig lærte at skatte Schweitsernes Venskab; thi Philip fortæller, at han da ikke blot klædte deres Sendebud i Silke og gav dem skiønne Foræringer, men lovede dem ogsaa 40,000 rhinske Gylden om Aaret til lige Deling mellem Folket og dets „Ledere," ja, Philip vil ikke lyve, men han troer sikkert, det schweitserske Venskab fra nu af til hans Død kostede Kongen en heel Million.

Hvorledes nu Schweitserne dreves til aldeles at rive sig løs fra det hellige romerske Rige og kaste sig i Frankrigs Arme, det see vi ved at betragte Nyaarstidens Førstefødte i Tydskland, Keiser Maximilian.

Det er allerede bemærket at Max, som østerrigsk Erkehertug, gjorde sin Lykke ved at ægte den rige burgundiske Arving, og til hans Dage høre da alle de tre berømte Giftermaal, som gav det østerrigske Huus Udsigt til at arve hele Verden; thi det var hans Søn Philip, som ægtede Arvingen til hele det spanske Rige paa begge Sider af Verdenshavet, og hans Sønnesøn, der ved hans Hjelp tilgiftede sig Ungern og Bøhmen. Ad Pavethronen, som Max ogsaa beilede til, men som ikke var arvelig paa Spindesiden, gik han derimod Glip, og hans Arbeide paa, ved Landsknegte og Landefred, Kredsinddeling og Kammerret, at giøre det hellige romerske Rige til ligesaadant et ordenligt Stamgods, som det franske blev under Ludvig den Ellevte, mislykkedes saa aldeles, at han aabenbar blev Rigets „Formindsker" og den sidste Keiser uden „Haandfæstning." Han vilde nemlig med

væbnet Haand paatvinge Schweitserne Landefreden og Kammerretten (1498—99), men tvang dem kun derved til at rive sig løs fra et Rige, hvor Retten nu ikke længer skulde sidde i Spydstagen, men i de romerske Juristers Pen;*) og de tydske Fyrster lærte snart, at det, uden store Indskrænkninger, ogsaa vilde gaae ud over dem. At nu hele Feilen stak hos Schweitserne og de tydske Kurfyrster, fandt vist nok ikke blot Maximilian og Keiser Karl den Femte, men ogsaa de fleste latinske Jurister, som nu blev Rigets Historieskrivere; men deels skulde dog Folk, der kun see paa deres personlige Fordeel, finde det i sin Orden, at Andre giør ligesaa, og deels er de mange „fri Rigsstæder," som blomstrede i det fjortende og femtende, men henvisnede i det sextende og syttende Aarhundrede, Beviis nok paa, at hverken fik de Svagere meer Sikkerhed ved „Landefreden," eller de fredelige Sysler meer Beskyttelse ved „Kammerretten", end de havde før.

Her staae vi ved den Deel af Tydsklands Historie, der, naar den var tydelig beskreven, vilde uden Sammenligning være baade den lærerigste og fornøieligste, da det er klart at Alt hvad der i Nyaarstiden har skaffet Tydskland verdens historisk Berømmelse, ligefra Krudtet og Bogtrykkerkunsten til Reformationen, Høiskolerne og Bogsamlingen, det udsprang hverken af Keisernavnene, af den gyldne Bulle, af de rige Giftermaal i det østerrigske Huus, af Landefreden eller af Kammerretten, men af det eiendommelige tydske Liv i Rigsstæderne, paa Ridderborgene, i Bispegaardene og Munkeburene, og især der midt imellem, hvor de mødtes i en mageløs romantisk Vexelvirkning. At giøre dette anskuelig

*) Stumpfs Schweitser-Chronik: B. 13. K. 23—28.

i en snever Kreds, var aabenbar Johannes Müllers Kæmpeplan i sin Schweitserhistorie, og skiøndt den mislykkedes, synes det dog mindre at have ligget i Foretagendets Umuelighed end i Historieskriverens Mangel paa lyst Overblik, saa vi vil ikke opgive Haabet; men vel maa især en Fremmed opgive Forsøget paa i Verdenshistorien at give meer end Vink om, hvad der fattes; thi hvad der findes, kommer først for en Dag, naar den tydske Skarpsindighed og Jernflid venlig forbinde sig med det nordiske Odinsøie. Tør jeg imidlertid uden Fortrydelse henvise historiske Læsere til en allerede gammelagtig Roman, da skal det være til „Heinrich von Ofterdingen,“ som i min Ungdom gav mig den første Anelse af det tydske Livsrøre i Middelalderen, og lod mig føle Savnet af en Udvikling, hvori de samme Elementer, med samme poetiske Opfatning, saaes i deres historiske Virkelighed og Sammenhæng; thi ligesom Tydsklands Middelalder lærte Novalis, at „Historieskriveren burde ogsaa være Digter,“ saaledes lægger hans genialske, men forvovne og forvirrede Livsanskuelse os ret paa Hjerte, at Digteren skulde ogsaa være Historiker. Havde Novalis været det, vilde han ikke valgt nogen anden Tid end sin egen til Morgendæmring for en ny poetisk Dag, som skulde oplyse Menneskelivets dybe Dunkelhed, og da vilde han ikke heller sat Rigsstædernes Flor i Hohenstaufernes Tid, da det netop er efter den, de dukke op baade ved Donau, ved Rhin og ved det nordlige Hav, for paa Overgangen fra det fjortende til det femtende Aarhundrede at naae deres høieste Glands. Dette see vi blandt andet ogsaa af Keiser Sigismunds Levnetsbeskrivelse paa Tydsk, thi ikke blot er Forfatteren, Eberhard Windeck, barnefødt i Maints, men han var ogsaa en Rigs-

stadsborger i sine bedste Klæder, og stod i Keiserens Tjeneste ikke som „Raadsherre," men som Pengemægler, med Øi paa et arveligt Toldembede, og da Sigismund immer var Pengetrang, saa Windeck endogsaa engang maatte sætte si selv i Pant for ham, er det meget mere Borgerlivet, en Hoffet og Ridderskabet, han afmaler med levende Farver.

Vil vi nu vide, hvordan det saae ud i Rigsstæderne Midten af det femtende Aarhundrede, førend Landefreden o Kammerretten traadte i Kraft, da er dertil gode Raad i all Maader, naar man har gode Stunder til at læse vidtløftig Bykrøniker; men man kan dog ogsaa faae en ganske rigti Forestilling derom, blot ved at læse, hvad Æneas Sylvius Korthed anfører til Gjendrivelse af den Beskyldning, Pavehoffet skulde have undertrykt, udplyndret og forarm Tydskland. Dette i alle Henseender mærkværdige lille Skrift* giver os nemlig et Overblik af de største og rigeste Stæde fra Køln til Lybek, og forsikkrer, at den skotske Konge maatt være glad, om han boede saa godt, som en slet og ret Bor ger i Nürnberg, medens det paa den anden Side meg rigtig bemærkes, at man kan ikke have baade i Pose og Sæk, saa hvis Tydskerne udenlands vilde spille samme Rol som i Karl den Stores eller Barbarossas Tid, maatte baad Fyrster og Borgere opgive deres Selvraadighed og lær paany, hvad de reent havde glemt: at lystre Keiseren. Naa endelig den fine og lærde Florentiner giver Tydskerne de Vidnesbyrd, at der var intet barbarisk hos dem undtage „Tungemaalet," da maae vi vel, smilende ad hans Tro pa

*) Findes som en Beskrivelse af Tydskland i Schards Samling (Hi storicum Opus) T. 1. S. 449—66.

Latinen og sammes uægte Børn, skrive endeel af Rosen paa hans Artigheds Regning; men dog bevise Bøgerne fra den Tid, og blandt andre Strasburgeren Jakob Kønigshovens elsassiske Krønike,*) at netop paa deres Modersmaal havde Tydskerne lært at føre en ganske ordenlig Stil, hvad der hørte mere Udvikling til, end man sædvanlig tænker.

Om denne Forstandsudvikling er desuden de to berømte tydske Opfindelser, Krudtet og Bogtrykkeriet, noksom gyldige Vidner; thi vel er baade Opfindelserne selv og Veien til dem saa indhyllede i Mørke, at hvem der har Lyst, godt kan giætte paa, de var enten stjaalne fra Chineserne eller kiøbte af den Onde selv; men Forstanden til at benytte dem, som strax spores i udmærket Grad, især hos Rigsstædernes Borgere, den kan dog ei være kommen samme Vei, da baade Chineserne og den Onde er gamle nok til at kunne have benyttet dem langt tidligere, naar de havde forstaaet det.

Hvad nu først B ø s s e k r u d t e t angaaer, da vil vi lade de Lærde strides, saalænge de har Lyst, baade om Tid og Sted og Opfinderens Navn, da deres Uvidenhed herom er soleklart beviist,**) og kun bemærke, at det bestemt var brugt, følgelig ogsaa opfundet, endeel Aar før Keiser Karl den Fjerdes Død (1378), eftersom den florentinske Historieskriver, Villani, som døde tredive Aar tidligere, udtrykkelig omtaler dets Brug i Slaget ved Cressy. Engelskmændene, hvem Brugen baade her og andensteds først tilskrives, og hvis Landsmand, Roger Baco, alt i det trettende Aarhundrede ymtede om noget sligt, kunde da med al Grund tilskrive sig Opfindelsen, men

*) Kønigshovens elsassiske Krønike er udgiven af Schilter 1698.

**) Grams lærde Afhandling om Bøssekrudtets Opfindelse i det Danske Selskabs Skrifter. D. 1. S. 213—98.

da de ikke har gjort det, men været enige med Franskmænd og Italienere om at unde Tydskerne Æren, bør disse ogsaa beholde den; thi det er ganske i sin Orden, at „Skarpskytterne" i Tankeverdenen, som Tydskerne er, har opfundet Krudtet. Den virksomme Krigsbrug deraf, som i Historien er det vigtigste, spores heller ikke tidligere nogensteds end hos Tydskerne, nemlig i Slutningen af det fjortende Aarhundrede, og „Bøssekaasen," der kronede Værket, forskriver sig uden Modsigelse fra Nürnberg i Begyndelsen af det Sextende.

Naar man nu taler om Krudtet, med samt det grove og lette Skyts, som om det af sig selv gav Krigen en ny Skikkelse, og tvistes kun om, enten det for Menneskeheden var en bedre eller slettere, da glemmer man aabenbar, at døde Ting hverken kan opfinde eller indføre sig selv, og i den Henseende er det ret godt, baade at Tydskerne har givet os et Mandsnavn til Opfinderen, nemlig Munkens Berthold Schwartz, og at vi veed, Krudt og Kanoner var bekiendte en Stund, før de spillede nogen synderlig Rolle, saa selv i Slaget ved Sempach tog de slet ingen Deel, skiøndt de slæbtes med. Hvis derfor Krigene med Krudt og Kugler er blevet meer eller mindre blodige og ødelæggende end de med Buer og Slider, da maa det baade først og sidst tilskrives ei de Døde, men de Levende, og ei Opfinderen enten af Bøssekrudtet, Piben eller Laasen, men de krigsførende Magter og deres levende Redskaber, der kun foretrak den ny Krigsbrug, fordi den huede dem, og vidste godt, at Forholdet til Næsten blev derved uforandret. Klart er det derimod, at baade var de nye Ildvaaben fortrinligere til Angreb end til Forsvar, ogsaa fik Kundskab og Vidskab langt større Indflydelse paa Krigsvæsenet og Seieren, og endelig blev Krigene

langt dyrere end før. Det Sidste har i Forening med den staaende Hær gjort Krigsvæsenet selv i Fredstid til en Landeplage, og det Første er ligesaa stor en Ulykke i Legemets, som Tvistekunsten i Aandens Verden, men det Midterste har aabenbar reddet Christenheden fra Tyrkeaag og Pøbelherskab, og herefter vil ventelig baade Krigenes Dyrhed giøre dem sjeldnere, og den voxende Oplysning ligesaavel i Legemets Verden oprette den tabte Ligevægt mellem Midlerne til Angreb og Forsvar, som den alt har gjort det i Aandens.

Ogsaa Bogtrykkerkunstens Oprindelse er dunkel, og naar man for ikke længe siden vidt og bredt holdt Jubelaar for den, og besang Johan Guttenberg som dens himmelske Fader, da var det maaskee nok en tredobbelt Feiltagelse, da man endnu aldrig skal have fundet Guttenbergs Navn eller et ældre Aarstal end 1457 paa nogen Bog, og alle Efterretninger stemme overeens om, at Kunstens Opfindere tænkte meget jordisk; men ikke desmindre veed man dog, at Prænten kom for Lyset i Keiser Frederik den Tredies unge Dage, at en af de første Bogtrykkere hedd Guttenberg fra Strasburg, og at i Menneskeslægtens Vidskabstid var Kunsten saa uundværlig, at den vel maa kaldes en Himlens Gave. Maints var for Resten, efter alle Mærker, Kunstens Vugge, men den gjorde sig snart Vinger, saa inden Aarhundredet løb ud, havde man Bogtrykkerier næsten i hele Europa, og flere trykte Bøger, end Nogen kunde læse sin Livstid.

Misbrugen af denne stolte Kunst, hvorved man, især siden Hurtigpressen og Dampfarten kom i Gang, paa faa Dage kan oversvømme hele Christenheden med alskens „Sort paa Hvidt“, er vist nok umaadelig stor, og Prøverne paa at forebygge eller dog formindske den ved Bomme og Beslag,

har kun gjort Ondt værre, saa vi fik færre gode og flere slette Bøger; men ligesom det vel var muligt i høi Grad at formindske Misbrugen, naar man ikke forvexlede den med Brugen til Oplysning om, hvad man af personlige Grunde ønsker dulgt, saaledes er den ogsaa langt fra at være saa frygtelig, som den hidtil syntes, især fordi man troede Kunstens sværmende Lovtalere paa deres Ord. Virkede nemlig Prænt ligesaavidt som det gik, og det endnu med større Kraft end den tilsvarende mundlige Tale med levende Røst, da var Præntningen vist nok en af de „sorte Kunster", som tjente Mørket langt bedre end Lyset, og af denne Overtro er vist nok Sagnet udsprunget om „Doctor Faust", der kun ved at forskrive sig til den Onde blev den første Bogtrykker; men nu har fire Aarhundreder beviist, hvad der intet Beviis skulde behøvet, at enten man trykker eller stikker den, er og bliver dog Skrift kun en „død og magtesløs" Skygge af Ordet, der vel kan udbrede Tidender, baade sande og falske, langt snarere og videre, men forplanter ikke mindste „Liv eller Kraft" og er i Henseende til alt Aandeligt ligesaa mørk for den Læser, der ei selv har Nøglen, som Ægyptens Hieroglyfer. Hvor man derfor, saavidt muligt, banlyser Anonymiteten, giør vitterlig fra første Haand alt hvad der har Krav paa almindelig Deeltagelse, og lader Resten jævne sig selv, der vil Pressen tabe hele sin Frygtelighed, og paa den anden Side vil dens Gavnlighed voxe og blive meer indlysende, i samme Grad som man lærer at skatte den ei over men efter sit Værd; thi hvem der da har Varme for sand Oplysning og Ordet i sin Magt, vil flittig bruge sin Mund til hvad kun *den* formaaer: virkelig at saae Lys, og skabe baade kræsnere, flere og bedre Læsere. Hvor man der-

imod haardnakket vil trodse det naturlige og uforanderlige Forhold mellem Tale og Skrift som mellem Mund og Pen, Menneskerøst og Gaasefjer, der vil ikke blot Pressens Misbrug og Frygten for den bestandig voxe, men der spiller man virkelig Doctor Fausts Rolle, forskriver sig til den Onde og gaaer Pokker i Vold; thi der uddøer Folkelivet, som paa ethvert Sted er Menneskelivets eneste naturlige Skikkelse, og afløses af en halv dyrisk, halv djævelsk Selvklogskab og Selvraadighed, der er en bundløs Afgrund.

Herved mindes vi om, hvad der i Nyaarstiden har gjort Tydskland anderledes berømt end Krudtet og Bogtrykkerkunsten, og var især Sjælen i denne, Reformationen nemlig, hvis nøiere Betragtning vi vel maae opsætte, til vi, ved et Blik paa Norden og Vesten, har vundet Oversyn af Historiens Skueplads i det femtende Aarhundrede, men hvis nøie Sammenhæng med Bogtrykkerkunsten og Lighed med Krudtet dog her maa bemærkes. Begge Dele er nemlig Kiendsgierninger, thi kun om, ved Hjelp af „Skriften“ og „Bogtrykkerkunsten“, at nedrive, hvad Paven og Geistligheden kaldte den „hellige, almindelige Kirke,“ var de tydske Reformatorer enige, medens der selv om Grundvolden for den ny Lærebygning, og da end mere om Skikkelsen deraf og Livet deri, herskede den største Uenighed. Tiden har imidlertid viist, at den nordtydske eller sachsiske Reformation var langt mere baade aandelig og hjertelig end den sydtydske eller schweitserske, og det vilde derfor være besynderligt, om vi ikke ogsaa i det fjortende og femtende Aarhundrede skulde spore en nordtydsk Frihedskamp med langt mere Livskraft, dybere Præg og høiere Betydning end den schweitserske.

En saadan Kamp er imidlertid ogsaa „Hansestæder-

nes", der vel ikke frembyder saa glimrende Optrin, som Seirene ved Morgarten og Sempach, men behøver dog kun at sees i sit rette Lys, for at fordunkle ikke blot dem, men alle andre Bedrifter mellem Korstogene og de „lange Reiser". Disse Grændser maa man udtrykkelig sætte, fordi den hanseatiske Storhed ikke taaler nogen Sammenligning med Menneskeaandens Storværk i det Hele; men inden disse Grændser maa den ikke længer miskiendes, som den hidtil er blevet, fordi „Hansens" Bedrift i det Hele laae udenfor den høitydske Synskreds, og kunde vanskelig vederfares Ret i „Norden", som var dens egenlige Skueplads. Saameget dristigere tør imidlertid den nordiske Historieskriver, der naturlig fristes til at fortsætte Krigen med Lybek og Hansestæderne, troe sine egne Øine, naar de i „Hansen" see den samme Livsrørelse i verdslig Retning, som den sachsiske eller lutherske Reformation var i aandelig, en Kamp nemlig for „Havets Sikkerhed og Handelens Frihed", saavidt som baade Østersøen og Nordsøen gaaer, eller fra Brügge til Bergen og fra London til Novgorod. Saavidt gik nemlig ikke blot Hansens Skibe, men dens Oplag og egenlige Virkekreds, og det var ikke blot et Forbillede paa Afskaffelsen af Romeraaget, men en nødvendig Forberedelse, da Folkene af den tydske og nordiske Tunge maatte træde i en egen fri Forbindelse og føle deres Kraft, før de fik Mod til at trodse alt romersk, baade Keiser og Pave, ligesom det paa den anden Side kun er af en levende Virksomhed, sand Oplysning udspringer. Naar Aanderne, som i Tiggermunkenes og den sorte Døds Tid, blive til Steen og Træ, da blive Guderne naturligviis til Guld og Sølv, og vi maae derfor ligesaalidt i Lybek som andensteds vente at møde Selvfornægtelse og Uegen-

nyttighed i det Store, men vi møde der, hvad vi paa den Tid andensteds forgiæves søge: Lyst og Kraft til stor almeennyttig Virksomhed, og Sind til at opoffre Øieblikkets Ro og Mag for Fremtidens smilende Udsigter, forenet med klog Benyttelse af de tjenligste Midler til et stort Øiemed, og det skal vi dobbelt glæde os over, da vi veed, Forsynet derved forberedte større Ting end disse. Vist nok udsprang den sachsiske Lyskilde ikke, som den schweitserske, paa Torvet af en fri Rigsstad, men af et dunkelt Dyb i Malmbjergene, men hverken vilde den udsprunget uden den foreløbige Livsrørelse, der ogsaa aabnede Malmgruberne, ei heller kunde de nordiske Marker nydt godt af den, hvis ikke Lybekkernes Plov var saa godt gaaet over dem. Danmark, som laae næst, var jævnest og frugtbarest, leed naturligviis mest ved det store Kræmmerlags Travlhed; men da ogsaa det har vundet mest ved den Oplysning, Lybekkerne baade forberedte og udbredte, maa især den danske Historieskriver fare let hen over hvert Tab, som er forvundet, og dvæle ved den Vinding, som er varig.

Naar og hvorlunde dette nordtydske Kræmmerlag dannede sig og antog Hansenavnet, derom veed de Lærde knap bedre Besked, end Herodot vidste om Phønikernes Navn og Opkomst, der kun var at spore som Kiølens Vei i Havet; men dog synes et gammelt „østersøisk Kompagni" paa Øen Gulland at have givet Anledning til begge Dele.*) Da for Resten Lybek ei blot var Hansens Sjæl, men ogsaa, fra Midten af det fjortende til Slutningen af det femtende

*) Strelovs gullandske Krønike S. 135. Sartorius om Hanselagets Oprindelse II. 5.

Aarhundrede, Broderparten af dens Legeme, saa maa det erindres, at det nærværende Lybek er et Anlæg af den sachsiske Henrik Løve, som til sammes Bedste forligte sig med Gullænderne, men underhandlede ogsaa med Danmark, Norge, Sverrig og Rusland.*)

Snart (1188) fik nu ogsaa Lybek sit berømte Friheds=brev af Keiser Frederik Rødskiæg, men Staden havde dog megen Gienvordighed at giennemgaae og overstaae, før den enten blev sin Frihed vis, eller saa igroet, at den med Held kunde arbeide paa en nøiere Forbindelse mellem alle de Stæder af den tydske Tunge, der middelbar eller umiddelbar tog Deel i Skibsfarten paa Østersøen og Vesterhavet, eller med andre Ord: at grunde det store „Hanselag“, der frem=foralt er Lybeks Værk. Meningen hermed var nu vel, at Forbindelsen blot skulde giælde Handelsanliggender, uden at giøre noget Indgreb enten i vedkommende Landsherrers lov=lige Rettigheder eller i Stædernes indvortes Forfatning, men det var en Umulighed af samme Slags som det „hellige romerske Rige,“ saa i samme Grad som Eenheden blev vir=kelig, maatte den have kiendelig Indflydelse paa det borger=lige Selskab i alle Hansestæderne, og paa mange Maader indskrænke deres Landsherrer. Saavidt derfor, som Lybeks store Plan traadte i Kraft, opstod der virkelig en ny Stat midt i Riget, der baade beviste den gamles Afmagt og stræbte at afløse den; og allerede deraf maatte man slutte, at Han=sens egentlige Oprindelse falder i Rigets aabenbar hovedløse Tid (det store Interregnum); men det er da ogsaa klart, at det udvikler sig fra Midten af det trettende til Midten af

*) Helmolds Slavekrønike B. 1. K. 85.

det fjortende Aarhundrede, da det (1367) fik sin Grundlov, berømt under Navn af den Kølnske Forening.*) Lybekkerne kom saaledes Karl den Fjerde i Forkiøbet med hans „Gyldne Bulle," hvorefter Hanselaget var en aldeles lovstridig Forbindelse, og istedenfor at giøre nogen keiserlig Indsigelse, finde vi netop Karl, som Lybekkernes høie Giæst, i ivrig Underhandling med „Laget," til Bøhmens og sin egen Fordeel.**)

Hvad nu saavel Hanselagets Udstrækning som Forfatning angaaer, da var deri saameget ubestemt og foranderligt, at de egenlig slet ikke lade sig beskrive, men derfor er det lige vist, at Visby, Lybek, Køln, Bremen og Danzig var berømte Hansestæder, at Rostok, Wismar, Stralsund og Greifswald, der næsten altid fulgte Lybeks Vink, hjalp til at give denne Hovedstad meer end keiserlig Anseelse, og at Hanselagets Band i dets blomstrende Tid (fra Midten af det fjortende til Midten af det femtende Aarhundrede) var anderledes frygtet end baade Pavens Band og Rigets Acht, som det kun loe ad.***) Efter et bekiendt Epigram af Valdemar Atterdag regner man forresten 77 Stæder til Hanselaget i dets Velmagt, og endnu i Midten af det sextende Aarhundrede, da Magten var Nul, var dog Tallet 66.

Krigsbedriften er naturligviis et Kræmmerlags mørkeste Side, deels fordi Mange, som i Fredstid er dets Prydelser, hverken kan udstaae Krigens Farer eller Besværligheder, og

*) Sartorius om Hanselagets Oprindelse I. 67. og i Forbundets Historie 6te Bog.

**) Korner hos Eccard under A. 1376. Sartorius Hansehistorie II. 156—57.

***) Sammesteds 167—71 og rundtomkring i begge Værkerne.

deels forbi Kiøbmandskrige lugte usædvanlig stærkt af Nærighed; men ligesom det skulde have lært Lybek aldrig at prale af sine Seire, saaledes skal det ogsaa lære Hanselagets Historieskriver at indskærpe baade sig og sine Læsere, at man ei maa lægge mere Vægt paa Kiøbmænds Krigsbrug end paa Kæmpers Kiøbmandsskab, men bedømme Enhver efter, hvad han er i sin Bedrift. At nu Hanselaget var baade dygtigt og flittigt i sin Handelsbedrift, det beviser dets Anklagere endnu klarere end dets Lovtalere, og at det, forholdsviis, ogsaa var ærligt, turde vel netop Handelens Udstrækning og langvarige Held være Borgen for; men det er dog i denne Henseende ogsaa høist mærkeligt, at „falsk Vægt" var Hansestædernes Hovedklage paa den store Veierbod i Brügge, og at de, efter Brüggernes egen Dom, vandt deres Sag.*) Handelsfrihederne, de vidste at erhverve sig i England og de nordiske Riger, var vist nok overdrevne, da de Indfødte maatte staae tilbage og egenlig trælle for dem, men da de bestandig lovede Fremmede samme Frihed hos sig, var deres Feil dog kun den, at de ikke holdt Ord; thi det er ikke at fortænke nogen Handelsmand i, at han tager al den Frihed, han kan faae, og naar den kun er „gienſidig," vil det altid blive, som det skal, de Dovne og Dorske der tabe Ligevægten. Nu derimod vilde Hanserne i fremmede Lande have store Fortrin for de Indfødte, og, naar det kom til Stykket, ei giøre mindste Giengiæld i deres Havne, og ved denne aabenbare Nærighed blev de nødvendig forhadte allevegne, hvor man fik Øinene op, men derfra var kun et Skridt til at blive fortrængt, da deres verdslig

*) Sartorius om Hanselagets Oprindelse I. 246.

Magt var altfor ubetydelig til at seire, hvor den traf alvorlig Modstand. Den nærmeste Følge var, at Amsterdam og de andre hollandske Søstæder, som havde hørt til Forbundet, fandt alt i det femtende Aarhundrede deres Fordeel ved at træde ud deraf og smugle paa egen Haand, og derpaa fulgte Lagets Lidelseshistorie, da det maatte tigge i Holland, lade sig drille i Danmark og Sverrig, hudflette i Norge, korsfæste i England og begrave i Tydskland.*)

Dog, skiøndt Hanselaget, ved at finde sig i Billighed, vist nok baade kunde forlænget sine Dage, formildet sin Skæbne og fordobblet sin Ære, saa laae det dog i Sagens Natur, at det, ved at vække Livskræfterne og Bevidstheden i vor nordiske Folkekreds, maatte selv arbeide paa sin Undergang; thi dets Bedrift var jo „Kystfart og Mellemhandel," som intet vaagent Folk kan frivillig overlade de Fremmede, og de lybske Borgemestre vilde derfor ikke kunnet reddet Laget fra Svindsoten i det sextende eller fra Døden i det syttende Aarhundrede, om de end nok saa godt havde stukket Fingeren i Jorden, med dybe Buk for Gustav Wasa og Karl den Niende i Sverrig, Frederik den Anden og Christian den Fjerde i Danmark, og for Hansernes Plagegudinde: Dronning Elisabeth i England. At Hamborg havde anderledes Fordeel af sin smidige Ligegyldighed for Lagets Vee og Vel, end Lybek af sit fortvivlede Stivsind, er vist nok i vore Dage soleklart, naar man sammenligner disse hanseatiske Levninger, men langtfra at spotte den „keiserlige Rigsstad" i sin dybe Fornedrelse, skal Nordens Folk give Lybek Æren for, hvad Godt Laget virkede, og

*) Sartorius Hansehistories tredie Deel.

takke Gud, at de under deres lange Vintersøvn hverken fald i Hænderne paa Holland eller England, men gav kun „Lære penge" til nogle tydske Kiøbstæder, som var nødte til at lad dem selv opgiøre deres Mellemregning, saasnart de fik Ly og Tid dertil.

Hvad nu den store Mellemhandel angaaer, som „Han serne" i det fjortende og femtende Aarhundrede hardtad ude lukkende bemestrede sig, da beklager deres berømte Historie skriver (Sartorius) vel i en vis Henseende, at man ei fr hine Dage har saadanne ordenlige „Toldruller og Klarerin ger" som nuomstunder, men han er dog klarøiet nok til a see, at Handelen gik saameget desbedre, som den uden dem gik meget friere, og da vi ikke kunde vinde en Skilling ved den nøiagtigste Opgiørelse af Mellemregningen, kan Tiden den vilde koste, vist anvendes meget bedre. Morsomt no kunde det imidlertid være at have en paalidelig Opregnels af, hvad Slags Gods de store Mæglere fornemmelig fø med i Nørreleden, eller ombyttede med Sydlændernes pa Verdensmarkedet i Brügge; men en Saadan lod sig vi ogsaa godt sammenstykke af de adspredte Efterretninger, o man seer strax, at den skaanske Sild, den norske Bergefisk det russiske Peltsværk, det svenske Kobber, og den engelsk Uld, med samt de ufarvede Tøier og Tinnet, har paa de ene Side spillet en Hovedrolle, medens paa den Ande naturligviis allehaande finere Arbeider og Overdaadigheds varer blev Nordens Giengiæld. Det skaanske Sildefiske var nemlig i 300 Aar (1200-1500) ei blot det største, me det eneste berømte i Europa, Nordlands Tørfisk, som sel i det attende Aarhundrede var en feed Steg for Bergen serne, maatte være det dobbelt for Hanserne, saalænge ogsa

det hele nordlige Europa holdt „Langefasten," og Størstedelen af den engelske Uld blev dengang forarbeidet i Flandern.

Spørger man nu endelig, hvordan det var muligt, at „Hanselaget," der i Krigstid sædvanlig kun syntes at bestaae af Lybek og de fire vendiske Stæder, kunde beherske baade Østersøen og Vesterhavet og foreskrive Konger Love baade i Kiøbenhavn, Bergen og Stokholm, da bidrog Striden mellem den „røde og hvide Rose" vistnok sit dertil; men Gaaden løses dog først ved at betragte de tre nordiske Rigers Tilstand baade i det fjortende og femtende Aarhundrede, og da især Danmarks, der endnu i Valdemar Seiers Dage beherskede Østersøen og foreskrev Love ved Traven saavelsom ved Elben, og med eller uden Tydskernes Tilladelse vil vi da stride dertil, ei blot for at følge „Hanselaget" paa sine Krybstog, men især for at følge de „ældgamle Kongeriger" ind i Nyaarstiden, under hvis Løb de alt længe har overlevet Hansemagten, og tør vel endnu længe udfolde Kæmpenaturen.

Nørreleden eller de tre nordiske Riger.

Hvorvidt man kan skrive en forsvarlig Verdenshistorie giennem Middelalderen og Nyaarstiden, uden at ændse mere af Nordens, end Knud den Stores engelske, Gustav Adolfs tydske og Karl den Tolvtes russiske Tog, og hvorvidt man i Forklaringen af Menneskelivet behøver at tage Hensyn paa det Nordiske, som en egen Side deraf, eller kan frit slaae det i Hartkorn som et germanisk Brudstykke, derom er vistnok Meningerne deelte, og Høitydskernes Dom kunde man vel, om det behøvedes, giætte sig til; men alle andre Folk

i Christenheden vil dog finde det meget naturligt, at n(Nordboer levere selvstændige Arbeider i Verdenshistorien, da ei overspringe sig selv, eller øve en Selvfornægtelse, vilde være et fortvivlet Selvmord.

Om det derfor end var muerligt enten at skrive ,e forstaae Hansestædernes og Trediveaarskrigens 'Historie, u at være hjemme i Nordens, vilde jeg dog slet ingen Ur skyldning giøre for Indførelsen deraf; men da Verden historien i sine umyndige Aar har havt lutter romer Værger, og Menneskelivet paa sine gamle Dage ingen gru digere Undersøgelse har mødt end den tydske, saa er Fo dommen om Nordens og især Danmarks historiske Ub tydelighed dog bleven saa indgroet hos de Lærde, selv i Da mark, at hvis man ikke giør den bestemteste Indsigelse de imod, vil man selv blive anseet for medskyldig, og al d Opmærksomhed, man desuagtet skiænker „Ubetydeligheden vil blive skrevet paa en „Svagheds" Regning, man vel kan overvinde, men dog i Grunden selv beklager. Ders maa nærværende Historieskriver, paa eget Ansvar for en ve oplyst Efterslægt, erklære, at de har hverken Næb eller Klø hverken Hoved eller Hale, alle de saakaldte Verdenshistori der giennem Middelalderen og Nyaarstiden saa godt s overspringe Nordens ældgamle Kongeriger og Folkefærd, ud hvilke Mandhjem aabenbar var vanskabt og Menneskeslægt lemlæstet.

Hvad nu især Nyaarstiden angaaer, da har vistnok v Norden hidtil i den for det meste føiet sig efter de storlad Magter, eller dog skiøttet sig selv; men deels er Nyaar tiden endnu slet ikke ældre end Middelalderen var, da Ang sachserne udvandrede, deels svarer Gustav Adolfs Tog

ilde til Gothernes Eftermæle, og endelig var det umueligt, at de nordiske Kongeriger, og især Danmark, kunde blevet saa gamle, med mindre der var en „lille Kraft" i deres Indbyggere fra Arildstid, som aldrig kan synes saa ubetydelig, at den jo har kæmpet seierrig mod Storm og Bølger paa det historiske saavelsom paa det naturlige Hav, der er deres Element. Ja, dette, at Nordboerne, tilligemed Jøder og Grækere, er nu de eneste kiendelige Arildsfolk i Christenheden, og mellem disse igien de Eneste, der giennem Tidernes Løb har mægtet at forsvare baade Fædernelaand og Modersmaal, denne Kiendsgierning, der ei kan rokkes, beviser, at de tydeligst udtrykke den verdenshistoriske Side af Menneskelivet; saa om end Menneskeslægtens Levnetsløb kunde fuldendes uden dem, saa kunde det dog aldrig forklares, før deres Levnetsløb var giennemskuet. Vil derfor Høitydskerne have nogen Ære af deres „Historiens Philosophi," maae de endelig først faae Øie for Nordens historiske Eiendommelighed, og hvordan de end vil bedømme, dog flittig undersøge og stræbe at forklare den. Herved er imidlertid „Danmark", med al sin Fladhed og Blødhed, den store Anstødssteen, da Høitydskerne, selv naar de nødes til at indrømme den „skandinaviske Halvø" med dens Bjerge, Tungemaal, Bedrift og islandske Oldskrift, en særskilt historisk Tilværelse og Betydning, dog ingenlunde vil give Slip paa Danmark, som en vel i sig selv ubetydelig, plattydsk, men dog for Afrundingens Skyld umistelig Deel af det „hellige romerske Rige"; thi hvor denne Forblindelse hersker, kan ingen historisk Oplysning trives. Det blive altsaa Tydskernes egen Sag, om de heller vil opgive „Historiens Philosophi" end Danmark, og derom vil vi ikke kives med dem, men kun stræbe,

med „Mund og Pen“ som før med „Skjold og Sværd“, at forsvare vort ældgamle Fæderneland, og benytte den Fred og Frihed, vi kan tilkæmpe os, til menneskelig og folkelig Idræt, der, om den ikke blev stor nok til at glimre, dog skal være for god til at glemmes. Kan det formilde Tydskerne, vil vi imidlertid gierne tilstaae, at hvad enten man seer paa Beliggenheden, eller paa Danmarks Historie fra Midten af det trettende til Slutningen af det attende Aarhundrede, maa den Fremmede let fristes til at tænke, at den „cimbriske Halvø“ naturligviis hører til Germanien, og at de danske Øer, baade udvortes og indvortes for svage til Selvstændighed, kun er et gammelt Tvistens Æble mellem den skandinaviske Halvø og det store europæiske Fastland, der dog immer heldede til det Sidste, og vilde fare bedst ved ordenlig at indlemmes i det „tydske Forbund“ og glemme sit Kragemaal og den lille Klat islandske Bøger over det videnskabelige Verdenssprog og den altomfattende høitydske Litteratur. Det er derfor Tydskernes mindste Synd, som vi gierne tilgive dem, at de, med det Horn, de har i Siden paa „Erfaringen“, der ikke vil rette sig efter deres Fornuft, og med deres overfladelige Kundskab baade om Danskheden selv og dens Historie, har taget for en afgjort Sag, hvad vi endog selv fristedes til at troe; men naar man betænker, hvad det vil sige, at Danmark i det fjortende Aarhundrede var deelt mellem to holstenske Grever, medens de tydske Hansestæder bemestrede sig hele Nordens Handel og Skibsfart, at Danmark i det femtende Aarhundrede fik en tydsk Kongeslægt, der siden har beholdt Thronen og næsten udelukkende besvogret sig med tydske Fyrster, og at endelig hele Norden i det sextende Aarhundrede refor-

meredes efter Tydskernes Hoved og fulgte dem i aandelig Henseende slavisk til midt i det attende, og at desuagtet er selv Danmark endnu ligesaa selvstændigt et Rige, som da Valdemar Seier døde, endnu en langt større Sømagt end hele Tydskland, og endnu en Sprogmagt, saa frisk paa Leveren, at den ved Dannevirke tør nappes om Sønderjylland med den tydske Keiserinde, og her tør skiemte med sin tydske Skolemester, som med sin Ligemand; naar man betænker, hvad alt det, historisk, altsaa virkelig talt, vil sige, da maa man dog vist tilstaae, at Kongeriget Danmark var hidtil et lille urimeligt Vidunder, som Lykken besynderlig spillede for, saa man maa nødvendig kiende dets Historie, om aldrig for andet, saa dog for at kiende „Lykkens Luner," der i hele Menneskeslægtens Levnetsløb spille en udmærket Rolle.

For nu at see Danmark døe i Middelalderen og staae op i Nyaarstiden, maae vi træde et Par Skridt tilbage og stille os hos Saxe Runemester, hvor han i Begyndelsen af det trettende Aarhundrede slutter sin, selv blandt de Lærde berømte, latinske, hardtad klassiske Historie af det gamle Danmark som Nordens Dronning, og slutter den ligesaa glimrende, som Bisskop Axel endte og Valdemar Seier begyndte: med Lenshøihed over Pommern og Rygen, og Seier ved Elben over Keiseren i det hellige romerske Rige. Fra denne svimle Høide gaaer det nemlig ned ad Bakke, og det i en Fart, thi knap havde Saxe lagt Pennen, før Valdemar Seier maatte prøve Lykkens Ustadighed, da hans Lensmand, Greven af Schwerin, kom som en Tyv om Natten og stjal ham ud af Landet; thi deraf fulgte strax, at Holsten rev sig løs under en Grev Adolf fra Schaumburg, hvem Valdemar siden (1227) maatte flygte for ved Bornhøved, og Aarhun-

dredet fra Valdemars Død (1240) til den „kullede Gr
(1340) var en Skiærsild for Danmark, som neppe
andet Kongerige har giennemgaaet.

Ved at affondre Sønderjylland fra Danmark, s
Hertugdom Slesvig, der skulde gaae i Arv hos en ko
Sidelinie, forberedte allerede Valdemar den Store den
gerkrig, som nu udbrød, og var langt fra at endes m
en af Valdemar den Andens Sønner, Hertug Abel i S
vig, ved et Brodermord besteg den danske Throne; t
hans Æt maatte nøies med Slesvig, stemplede og besv
den sig, efter hans Exempel, idelig med de holstenske G
der sædvanlig var ligesaa stridbare og snilde Herrer, so
samtidige danske Konger var forhadte og uduelige.
selvraadige Adel og den herskesyge Geistlighed, der u
trykte Folket, fandt da baade Leilighed og Fristelse n
at føre Avindsskjold mod Fædernelandet, og de spared
ingenlunde, saa for et Rige med saa farlig en Beligg
og et blødhjertet Folk, syntes al Redning umuelig og U
gangen vis. Paa tretten Aar (1320—33) satte da
Kristoffer den Anden (en Sønnesøns-Søn ad Valdemar S
hele Danmark overstyr, og døde som et Skumpelskud,
paa fulgte et Syvaars-Virvar, da de Danske bogstaveli
vidste, om de var kiøbt eller solgt; thi vel var Fy
Nørrejylland, deels som Leen og deels som Pant, i Kl
paa Grev Geert af Rendsborg, medens Grev Joha
Kiel spillede Mester paa Smaaøerne, saavelsom i Sa
og i Skaane; men disse Lensmænd af Ingen og N
havere af Alt, hvad Gielden skulde betales med, handle
byttede naturligviis som Selveiere, og hvad der var det
fortvivlede, Ingen af dem syntes engang at have Ly

selv at være Konge i Danmark. Sommetider førte vel den slesvigske Hertug Valdemar Navn deraf, men han var aldeles et Legetøi i sin kiære Morbroder, Grev Geerts Haand, og denne stormægtige Holstener synes virkelig at have sværmet for den høitydske Naturlov, hvorefter Jylland hører til Tydskland, Fyen følger med af sig selv, og Resten er Gribsgods, som Ingen kan giøre Regning paa.*)

Under disse for Danmark fortvivlede Omstændigheder var det, Grev Geert (1340) hjemsøgte Nørre-Jylland, der begyndte at blive urolig, med forsløine Karle i Tusindtal fra Rhinen og Westfalen, og uden at man ret kan sige, hvordan det gik til, blev han en Nat overrasket i Randers, hvor han havde sit Borgeleie, af en jydsk Herremand, ved Navn Niels Ebbesen fra Nørreriis, som, i Spidsen for en Skok Bovehalse, ogsaa havde Lykken med sig, og besynges endnu som den „kullede Greves" Banemand og Fædernelandets Befrier. Med Geerts Fald var nu vel i sig selv kun lidet vundet, thi at hans Søn hedd ikke „Staal-Henrik" for Intet, det fik Niels Ebbesen og de jydske Bønder at føle ved Skanderborg, hvor han huggede dem sønder og sammen; men, man siger for et gammelt Ord, det er kun det første Skridt, der koster, og det har ingensteds klarere stadfæstet sig end i Danmark; thi der synes det første Skridt ikke sjelden aldeles umueligt, men er det gjort, følger Resten gierne af sig selv. Det var saaledes knap et Aar efter Grev Geert, at hans Banemand faldt, men hans Bovestykke havde dog allerede sat Mod ikke blot i Jyderne, saa de turde

*) Den holstenske Krønike (hos Leibnitz), Arild Hvitfeld, og 12te Deel af Suhms Danmarkshistorie.

holde Stand mod Tydskerne i aaben Mark, men selv, saa vidt muligt, i den yngste Søn af Kristoffer Udenland, Prinds Valdemar, saa han vovede saa smaat at gribe efter den danske Krone, og, som om den havde ligget og ventet paa ham, havde han den snart inden han selv vidste det.

Dette er nu den Valdemar, som de Danske har givet det deilige Øgenavn „Atterdag“, og skiøndt jeg nødig vilde levet den Dag, da han var Soel (1340—75), kan jeg dog godt begribe, at efter Midnatsmulm takker man Gud for Tusmørke, og at naar man har smagt den bittre Død, giør man ikke store Fordringer til Livet, men finder selv det sureste i Sammenligning sødt. Der blev nemlig strax under Valdemar et Kongerige Danmark igien, man fik efterhaanden de nærigste Fremmede paa Døren, og selv Skaane, som Grev Johan havde solgt til Kongen af Sverrig, fik Valdemar listet tilbage, og det var unægtelig, blandt Smaafolk, store Ting i een Menneskealder.

I den sorte Døds Tid blev man imidlertid aldrig saasnart een Ulykke kvit, før der stod to for Døren, og knap havde Danmark faaet sig en Konge igien, før han nær var sunket ned til en Statholder for Hansestæderne, som havde fisket i rørte Vande og begyndte nu at leve høit.

Lybek, saavelsom Hamborg, havde nemlig vel maattet lystre Valdemar Seier i hans Velmagtsdage, men rev sig naturligviis løs, imens han laae i Lænker, holdt Trop med hans Fiender ved Bornhøved, og beholdt desuagtet, under hans daarlige Eftermænd, alle de Handelsfriheder, han havde tilstaaet Staden, da den var hans. Hvad der end kunde fattes, fik man for Intet i den kongeløse Tid, og da Lybek ligesaalidt som Paven, nogensinde opgav, hvad engang var

erhvervet, det være sig paa hvilkensomhelst Maade, saa fulgte Striden med Valdemar Atterdag, som vilde være sin egen Herre, ganske af sig selv; men Krigen brød dog først for Alvor løs, da Valdemar (1361) indtog Gulland og brandskattede Visby, saa den glemte det aldrig.*)

Denne store Hansekrig (1361—70) førtes nu vel med foranderlig Lykke, og da den forstyrrede Sildefiskeriet ved Skaane, som var en god Indtægt paa begge Sider, sluttedes der tit Forlig, men efterat Lybek paa den kølnske Hansedag (1367) havde bragt en ordenlig Forbindelse mod Kong Valdemar istand, begyndte han dog snart at grue for de „Syvoghalvfjerds", han før havde blæst ad, saa han reiste udenlands og lod Danmark i Stikken. Her gik det da til som i de vendiske Vikingers Tid, og Rigsraadet sluttede en høist ydmygende Fred, hvorved Hanselaget ei blot fik alle sine Friheder stadfæstede, men fik paa sexten Aar hele Skaane i Krigsomkostninger, og derved hele Sildefiskeriet i sin Magt, ja, der løb endogsaa et lille Ord ind om herefter at tage „Hanserne" paa Raad med ved Kongevalg.**)

Under denne Krig mistede Kong Valdemar ogsaa sin eneste Søn, som skal have faaet sit Banesaar (1362) ved en af de første „Kanoner", der blev løsnet i disse Farvande,***) og det gav Anledning til de tre nordiske Rigers Forening under hans berømte Datter, Dronning Margrethe.

---

*) Sartorius om Hanselagets Oprindelse I. 60—61. Strelovs Krønike.

**) Sartorius om Hanselagets Oprindelse I. 61—66.

***) Krantzes Vandalia 192, hvor det udtrykkelig staaer, saa Suhm har kun slaaet op 199.

Denne stormægtige Frue var nemlig gift med en Kong Hakon i Norge, som ogsaa havde Krav paa Sverrig, og da hun ligesaavel overlevede sin eneste Søn, som sin eneste Broder, kan man sige, det gik hende, som vist mangen Kvinde i den „sorte Døds“ Aarhundrede, der kun blev en sørgelig Arving til stor Rigdom, for at tage den med sig i Graven; men baade var dog Margrethe en Dronning, de nordiske Riger godt kunde være bekiendt i Keiserne Wenceslavs og Sigismunds Dage, og tillige giør man den „kalmarske Forening“ Uret, naar man anseer den blot for en ulykkelig Prøve paa at oprette et nordisk Keiserdom.

Norges gamle Konger, fra Harald Haarfager, som sidst i det niende Aarhundrede blev enevældig deroppe, til Sigurd Jorsalfar, som først i det tolvte glimrede i Miklegaard og ved den „hellige Grav“, er allerede omtalte, med den Bemærkning, at de i Snorres „Heimskringla“ fik et Eftermæle paa Modersmaalet, som selv Keiseren i Miklegaard, end sige da Han i Tydskland, maatte misundt dem, hvis de havde havt et Gran af den levende historiske Drift og Sands, der avlede baade Nordens Kæmpedaad og Islands tilsvarende Sagaskrift. Med denne Sigurd uddøde imidlertid ogsaa den ægte Mandslinie af Norges stolte Herrestamme, thi hans eneste Søn, Magnus den Blinde, var en storagtig Stakkel, som (1134) maatte overlade Thronen til en irsk Æventyrer, Harald Gille, der kun fæstede Jernbyrd paa, at han var en uægte Broder til Sigurd, og hermed begyndte en Beilen til Norges Throne med allehaande Jernbyrd, der gjorde Norge ulykkeligt og dets ensformige Historie kiedsommelig. Som Undtagelser fra Hoben rage imidlertid dog Færøboen Sverre i det tolvte og hans Sønnesøn,

Hakon den Gamle, i det trettende Aarhundrede frem, som derfor ogsaa hver har faaet sig en egen Saga paa Modersmaalet, hvorom man vel kan sige: bag efter kommer tyndt Øl, men maa dog med et andet Ordsprog føie til, „at tyndt Øl er bedre end tomt Krus."

Sverre, som glimrede i Norden, da Valdemar den Store døde (1184—1202), pleie vore nyere Historieskrivere ellers at ophøie som et Kongemønster, langt over Heimskringlas Halvguder, og det deels fordi han jog alle Bisperne ud af Landet, dels fordi han talte saa fornuftig, som om han kunde være født i det attende Aarhundrede, og endelig fordi han selv skal have dikteret sin Historie, og kanskee endogsaa „Kongespeilet", som er en halv Sædelære; men Sverre lignede dog aabenbar, efter hans egen Saga, langt meer en „halvstuderet Røver," end en statsklog Fyrste, og naar man, som det sig bør, lader hans „boglige Kunst" staae ved sit Værd, er indenlandsk Blodbad al hans Bedrift.

Hakon den Gamle, som var samtidig med Valdemar Seier og overlevede ham (1217—63), fik kun ved Hjelp af Snorre Sturlesens Morder Island til at underkaste sig, og døde paa et Søtog i Vesterhavet for at hævde Norges Herredømme over Orkenøerne og Skotlands Nordpynt, og han har just ikke megen Ære af sin høie Alder og sin lange Saga, men han vandt dog „europæisk Berømmelse", saa Paven lod ham krone ved en af sine Kardinaler, og de tydske Kurfyrster tænkte paa at vælge ham, efter Frederik Araber, til Keiser i det hellige romerske Rige.*)

*) Sverres Saga og Hakons Saga, som Fortsættelse af Heimskringla, i Folioudgavens 4de og 5te Tome.

Med denne Hakon slutter Historien paa Modersmaalet, thi skiøndt man har Begyndelsen til en Saga om hans Søn, Magnus Lovbøder, er den dog enten opgivet eller strax forgaaet, og med den næste Hakon uddøde Sverres Mandslinie (1319), hvorpaa Norges Krone tilfaldt hans Dattersøn, Kong Magnus Smek i Sverrig, som dog maatte afstaae den til sin Søn, Hakon den Sidste, der var gift med Dronning Margrethe; deres Søn opkaldte de efter Norges berømte Olaver, og skiøndt han alt tidlig (1387) tog baade Navnet og Haabet med sig i Graven, levede han dog netop længe nok til, som nærmeste Arving, at forene Danmark og Norge, siden i fire Aarhundreder bekiendt under Navn af „Tvillingriget".

At nu Hansestæderne heller ikke i Norge havde forsømt sig, kan man nok vide; men saalænge Riget virkelig havde en Flaade, altsaa til Hakon den Gamles Død (1263), var der dog hverken at tænke paa Enehandel eller paa Herrefærd. I en Præken om „Drukkenskab", som Kong Sverre holdt paa Bergens Bything (1185), høre vi da ogsaa, at mens Engelskmændene faae mange Tak for deres „Hvede og Honning, Meel og Klæde", og Andre for „Hør og Lin, Vox og Kiedler", faae Tydskerne, som myldre ind med deres store Vinladninger, ikke blot mange Utak, men til Slutning den korte Besked, at vil de ikke vove Liv og Gods, maae de paa Timen pakke dem bort. Dette, kan man nu vide, har været til de store kølnske Vinhandlere, og man kan være vis paa, at netop med Vinen har det ikke nær gaaet saa haardt til, som „Sverre Præst" prækede, men det viser dog, at Bergens Vaag var endnu et vanskeligt Farvand, og det er først i Hakon den Gamles senere Dage (1252) vi høre, at

han forligede sig med „Lybekkerne,“ som han før havde været meget gram.*) Lige siden, hedder det imidlertid, var de Perlevenner, og skiøndt vi finde Tydskerne i hyppig Kiv og selv i Krig med de følgende norske Konger, til langt ind i Hakon den Sjettes Dage (1370), saa er det dog netop Tegn til, de havde vundet fast Fod paa Bergens Brygge, thi lybske Kiøbmænd trættedes aldrig med Nordens Konger om „Keiserens Skiæg.“**)

Fæste vi nu Øie paa det tredie nordiske Rige, uden Skaane, Halland, Bleking og Bahusleen, som i Middelalderen hørte til Danmark og Norge, da er dette fra Havet næsten udelukte Sverrig Nordens mørke Side, der vender mod Barbarerne i Østen, og dets indfødte Historieskrivere give kun ung Oplysning, da den Ældste af dem er den upsalske Kannik, Erik Olsen, fra Midten af det femtende Aarhundrede, da Middelalderen, ogsaa hvad „Eftermælet“ angaaer, var forbi, og Nyaarstiden netop begyndt. Ligetil det trettende Aarhundrede maatte da Erik Olsen, ligesom vi, næsten udelukkende øse af den danske og norske Historie, hvor Sverrig kun berøres leilighedsviis, og det sædvanlig, under den indbyrdes Kiv, med haarde Hænder; men da lang Erfaring har lært, at Storværk er som Staden paa Bjerget, der ikke kan skjules, maae vi rigtig nok slutte, at Sverrigs Middelalder har været meget fattigere derpaa end dets Nyaarstid, og rimeligviis dets graa Oldtid.

Den gothiske Udvandring, der maa henføres til Sverrig, ligesom den angelsachsiske til Danmark, og den nor-

*) Hakon Hakonsens Saga K. 275.
**) Sartorius om Hanselagets Oprindelse I. 192—211.

manniske til Norge, hører nemlig selv til Menneskeslægtens Oldtid, og med Up-Svenskerne synes der, paa samme Tid, at være indkommet et fiendligt Element, der sprængte Gotherne til alle Sider og forstyrrede giennem hele Middelalderen den indvortes Rolighed.

Nordens Skjalde kaldte for Resten Upsals gamle Drotter „Ynglinger eller Skilfinger", og fra dem lod de Harald Haarfager nedstamme, medens Linien i selve Upsal skulde være sluttet med en Ingild Onderaad endnu før Regner Lodbroks Tid. Dette just ikke rimelige Træk maae vi lade staae ved sit Værd, og kun bemærke, at „Lodbrok og hans Sønner", som fylde hele det niende Aarhundrede med Vaabenbrag, aabenbar har hjemme i Upsal, og at Oluf Skødkonning, som var samtidig med Hellig-Olav i Norge, endnu regnedes for en ægte Ætmand af Upsals Guder.*)

Under alle Omstændigheder maae vi da betragte den Kongerække, der i Midten af det ellevte Aarhundrede slutter med Amund den Slemme, som up-svensk, og skiøndt den Følgende, som begynder med Stenkild og slutter med Erik Læsper i Midten af det trettende Aarhundrede, heller ikke er god at hitte Rede i, see vi dog, den er i det Hele vestgothisk, og under den har Sverrig sine Korstog, som bringe Finland til Riget og dets Folk til Døbefunten.**)

Herpaa følger nu den øst-gothiske Række (1250—1363), der begynder med Borge Jarl paa Bjelbo, og slutter med Magnus Smek, og denne Række kaldes sædvanlig „Folkungerne", skiøndt gamle Erik kun bruger dette Navn

*) Hellig-Olavs Saga i Heimskringla, Folioudgavens 2den Tome S. 141.

**) Erik Olsens svenske og gothiske Historie, 2den og 3die Bog.

til Børge Jarls blødende Medbeilere.*) Den Berømteste af Slægten var Magnus Ladelaas, men selv ham tilskrives dog ikke andre Bedrifter, end at han stødte sin Broder fra Thronen, forsvarede sig paa den i fjorten Aar (1276—90), og efterlod tre Sønner, som sloges om Arven, til de To sultede ihjel og den Tredie maatte rømme Landet.**)

En Sønnesøn ad Magnus Ladelaas var Magnus Smek (Kiælebasse), der fandt to Kroner (Sverrigs og Norges) i sin Vugge (1319), men mistede dem Begge, før han kom i sin Grav, og blandt mange andre Grunde til hans Afsættelse anførtes, at han havde smeddet Giftermaalet mellem sin Søn, Kong Hakon og Dronning Margrethe, og for Venskabs Skyld overladt Kong Valdemar Skaane, som hans Formynder, Mads Ketelmundsen havde kiøbt af Panthaveren, Grev Johan.***) De svenske Herrer vilde derfor heller Intet vide af Hakon, men satte en Søstersøn ad Magnus, Prinds Albrekt af Meklenborg, paa Thronen.

Denne Albrekt, der, ligesom Upsals Guder, skulde skabe Nyt i Sverrig, var i alt Fald ingenlunde sin store Opgave voxen, og Svenskerne skildre ham som en Vildtydsker, der levede i Sus og Dus med sine Landsmænd og loe ad Folkets Vaande; men det gik dog roligt af, saalænge Drosten, Bo Jonsen Grip, levede, som havde alle Krongodserne og meget meer af Riget i Pant og Forlening. Først efter hans Død (1386) kunde Albrekt og hans tydske Venner begynde i det Større at raade sig selv,

---

*) Erik Olsens svenske og gothiske Historie (ved Messenius) S. 107. 10. 13. 37.

**) Sammesteds 120—251.

***) Erik Olsen S. 223. 25. 42. 44—45.

og man seer, de vilde arvet Broderparten efter den hovedrige Drost, men de svenske Herrer, som havde baade hans „sidste Villie“ at udføre, og deres eget Bedste at betænke, vilde slet ikke indlade sig derpaa, men stillede begge Dele under Tvillingrigets Dronning Margrethes Beskyttelse.*)

Margrethe havde nemlig været sin Søn Olavs Formynderske i Danmark, siden Kong Valdemar (1375), og i Norge, siden Kong Hakon (1380) hensov, og var, efter Olavs Død (1387), bleven regierende Dronning i begge Riger, og hun vægrede sig ingenlunde ved ogsaa at tage Sverrig under sine Vinger, naar Kronen fulgte med. Det lovede de svenske Herrer, den skulde, og skiøndt Albrekt drev Spot dermed, kaldte Dronningen „Kong Brogeløs“ og sendte hende en Hvæssesten til sine Synaale, saa vandt hun dog Kronen, som han tabte, tilligemed Friheden, i Slaget ved Mosseberg og Falkøping i Vester-Gothland.**)

Saaledes fik da Dronning Margrethe Samling paa de tre nordiske Riger (1389), thi vel trodsede Stokholm en-stund, ved Hjelp af de meklenborgske Herrer og Stæder, men tjente dog kun til Løsepenge for Albrekt, og det er mærkeligt, at Lybekkerne og Hanselaget i det Hele, ved denne Leilighed, snarere begunstigede den danske Dronning end den tydske Konge.***) Allerede heraf maatte vi slutte, at Hanselaget har frygtet mere for at miste den danske og norske Handel end den svenske, og deres Historieskriver finder da ogsaa, at deres fleste Forhandlinger med svenske Konger an-

*) Lagerbrings Svea-Rikes Historie III. 663—708.
**) Erik Olsen S. 259—63. Lagerbring III. 711—14.
***) Korner hos Eccard. 1165 ff. Erik Olsen S. 273.

gaae blot Forbund mod Danmark.*) Ligesom nemlig tydske Kiøbmænd fra Arildstid fik Borgerret og Deel i Raadet, naar de nedsatte sig i Visby, saaledes finde vi, det var ogsaa i Stokholm og andre svenske Søstæder, saa Handelen dreves der uden Opsigt paa Svensk, og dog for tydsk Regning.

Saasnart nu Dronning Margrethe var bleven varm i sit Hlidskjalv, lagde hun Haand paa det Storværk, der egenlig har gjort hendes Navn udødeligt, og bragte den berømte „Kalmarske Forening" istand (1397), hvorefter de tre nordiske Riger skulde holde ubrødelig indbyrdes Fred, staae Last og Brast med hinanden mod alle fremmede Magter, og have fælles Konge, men for Resten, Hvert især, være indvortes selvstændigt, med sit eget Rigsraad, Pengevæsen, Love og Indretninger.**) Dette blev siden (1438), da Erfaring havde lært, at Kongevalget vilde være den største Anstødssten, læmpet derhen, at selv om man havde hver sin Konge, skulde „Freden og Forbundet" dog ligefuldt staae ved Magt.***)

At nu denne Forbindelse forsaavidt mislykkedes, at Norge for en lang Tid tabte sin Selvstændighed, og Norden blev Skueplads for blodige Krige, det har Tiden viist; men naar man enten giver Margrethe eller den kalmarske Forening Skyld derfor, da glemmer man iblandt Andet, at ihvad man end gjorde, var dog de gamle Kongeslægter uddøde i alle tre Riger, saa noget Nyt maatte man forsøge, og at noget andet Nyt end den kalmarske Forening kunde

*) Sartorius om Hanselagets Oprindelse I. 157—63.
**) Den Kalmarske Forening i „Ny Danske Magazin" III. 61—69.
***) Fornyelsen 1438 sammesteds S. 84—92.

maaskee foraarsaget endnu langt blodigere Krige og skilt h
Norden ved sin Selvstændighed. Vi maae derfor sige:
var det nordiske Forbund, til fælles Bedste, hvert Ri
Frihed og folkelige Udvikling uforkrænket, et Vidunder o
for stort til det fjortende og femtende Aarhundredes aa
løse Dage; men at man i Norden selv dengang fattede i
store Opgave, og arbeidede saa flittig paa at løse den, i
er dog ikke blot en stor Ære, men et lykkeligt Forvar
som vi vil haabe gaaer snart i Opfyldelse, saa man a
skal synge om det venskabelige Forlig mellem „Aser og A
ner" med høibaarne Gidsler.

Efter Dronning Margrethes Død (1412) var det P
merinken Erik og Baireren Kristoffer, der skulde fortsæ
hendes Storværk, og det er klart nok, at de dertil fand
heel uduelige; men netop deres Ligegyldighed for alt N
disk gjorde dem dog taaleligere end nogen Dansk, N
eller Svensk, med sin naturlige Forkiærlighed for et af R
gerne, da vilde været, med mindre man havde valgt lu
Dannekvinder og i dem fundet Søstre til Dronning M
grethe. Paa folkelig, frisindet Statsklogskab var nem
dengang ikke at tænke, saa, skulde tre paa hinanden og
deres Konger mistænkelige Riger være ligelig og læmp
styrede med eet Septer, maatte det bestandig hvilet i en
Kvindehaand; thi kun Kvinderne har en naturlig Maale
for Hjertets Enemærker, og et ligesaa naturligt Greb
at styre Mænd, ved at overlade dem Myndigheds Skin, s
er Alt hvad de Fleste forlange.

Erik af Pommern er for Resten især bleven til
Ordsprog for den lange og feierløse Krig, han, som Konge o
de tre nordiske Riger, førte med Slesvigs Hertug og H

stens Grever, og det klinger latterligt nok; men naar han nu engang ei, som Margrethe, var snild nok til at undgaae den, kunde hans Uheld godt have truffet en langt bravere Mand; thi Holstenerne og Hansestæderne havde, hver for sig, været Danmark frygtelige, og kæmpede nu med forenede Kræfter.

Hvad Erik ansaae for en Statsfeil af Dronning Margrethe, som han maatte see til at rette, var hendes Føielighed mod den „kullede Greves" Sønnesøn og Navner, hvem hun (1386) forlenede med Hertugdømmet Slesvig, istedenfor at inddrage det, som hjemfaldent til Kronen, da Abels Mandslinie uddøde paa samme Tid som Kristoffers; men, med Eriks og mange langt klogere Mænds Tilladelse, var det netop en beundringsværdig Takt hos Kvinden ei at gribe efter „Nelden", som brændte, men efter „Kronen," som vinkede, og fire Aarhundreder har siden viist, der vilde langt meer end Staalhandsker og Pennestrøg til at rive Slesvig fra Holsten.

Hvor farlig end et nordisk Tvillingrige kunde synes for de „store Hanser", og hvor ubehagelig deres Kalkunskhed end maa have faldet Dronning Margrethe, vidste hun dog ogsaa at fare saa læmpelig med dem, at de fandt sig baade i den kalmarske Forening, og i Indløsningen af det herlige skaanske Pant, saa hendes Eftermand syntes at have Spillet med dem gaaende, især da det lybske Borgerskabs Opstand mod Raadet (1408) havde sat Splid mellem Hovedet og de andre Lemmer. Det gik imidlertid Erik, som i vor Tid saamange Fyrster, at Folkevælden selv i en fri Rigsstad kiøs ham, saa, medens Keiser Sigismund, for at faae en samlet Skilling, stadfæstede det selvgjorte Raad

i Lybek, sparede Kong Erik hverken Penge eller Flid for at styrte det, hvad ogsaa omsider (1416) lykkedes ham, især ved at lægge Beslag paa Sildeskibene i Sundet. De store lybske Kiøbmænd, der nu igien afløste Handværksmesterne for Bordenden, syntes vel et Øieblik rørte over hans Ædelmodighed, men disse heftige Følelser var feberagtige, saa Kulden fulgte snart paa Heden, og Lybek fulgte Hamborgs Exempel, som, ligefra Begyndelsen, havde taget holstensk Parti, for at holde Dansken tre Skridt fra Livet.*)

Kun forgiæves frabad alle tre Rigers Indbyggere sig den lange, søvnige og ødelæggende Krig, som kun de svenske Dalekarle, ved deres Opstand under Odelsbonden Engelbret, gjorde Ende paa; men forgiæves skal Læseren ikke frabede sig en udførlig Beskrivelse deraf, og tillader da nok den danske Tegner med et Par Træk at vise, den førtes slet ikke mere glimrende fra Hanselagets og Holstens end fra Kong Eriks Side.

Til Lands var det især Flensborg, Holstenerne vilde indtage, og til Søes Kiøbenhavn, Lybekkerne vilde ødelægge, mens den var lille; og at de til disse Bedrifter med Flid forenede deres Kræfter, er ganske mærkværdigt, da Flensborg vel endnu er den danskeste Stad i Hertugdømmet, og Kiøbenhavn virkelig er voxet Lybek over Hovedet. Beleiringen af Flensborg (1427) er imidlertid kun berømt af Stormen, Borgemesteren i Hamborg en Høihellig-Aften foretog med fulde Folk, og som kostede Hertugen af Sleswig Livet, thi Forbundshæren splittedes saa ad, og Flens-

*) Sartorius i Hansehistorien II. 220—28. 44—56.

borg faldt først fire Aar efter.*) Endnu uheldigere var Kiøbenhavnstoget baade samme Aar og det følgende; thi vel paastaae Lybekkerne, de tabte kun halvveis Søslaget i Sundet; men hvad der ikke kom galt til Kiøbenhavn, maatte dog skynde sig hjem til Traven og lade de tredive „Spaniefarere" i Stikken, som Kong Erik nappede; og Opreisningen, de fik næste Aar (1428), skulde de ikke rose af, hvis ikke deres egen Bymand, Herman Korner, har gjort dem megen Uret. Han fortæller nemlig meget troskyldig, at da Hanseflaaden, med Slesvigs Hertug Gert den Yngre til Admiral, mærkede, at de Danske var oppe og havde Kanoner i Hundredetal, fandt den det urimeligt at bryde ind i Havnen, men vilde nøies med at forsænke Ræveshaledybet; og det kunde prægtig gaaet an, naar ikke de fra Wismar havde baaret dem saa keitet ad og sænket deres Skude paalangs istedenfor paatværs; men nu blev der et lille Smuthul aabent, som den danske Flaade paa Timen benyttede sig af til at slippe ud, og gav saa det glatte Lag. Det var en ærgerlig Sag for Hanseflaaden, som derfor strax lettede og maatte vende tilbage med uforrettet Sag.**) Heraf kunde da Norden lære, at naar man havde en Flaade, som benyttede Leiligheden til at smutte ud, var Hansestæderne ikke nær saa slemme at handle med, som Ordet gik; og skiøndt de Danske er lidt langsomme af Begreb, vilde de dog udentvivl nu snart kommet efter det, naar de kunde undværet Lybek og kommet i Orden med deres egne Ting; men Ingen af Delene

*) Den holstenske Krønike hos Leibnitz S. 116—17. Korner hos Eccard 1275—77.

**) Korner hos Eccard 1287—88. Sartorius i Hansehistorien II. 261—62.

var Tilfældet, og derfor maatte de føie dem giennem he
det femtende Aarhundrede.

I Midten deraf (1448) døde Kristoffer af Baiern
Erik laae og syltede Valle paa Gulland, Svenskerne, so
havde affat ham, vilde have sig en indfødt Konge, og Dan
mark, som ikke kunde være tjent med det Fællesskab, be
da i et surt Æble og tilbød Adolf af Slesvig og Holst
sin Krone; men han vilde ikke engang have den, men ga
Anviisning paa sin Søstersøn, Grev Christian af Olden
borg; og med ham besteg da en ny Slægt den danske Thron
som er bleven gammel paa den med Ære og sammensmelt
i Nyaarstidens Kvad med de gamle Skjoldunger, fra hve
den ogsaa til Nød kan udregne sin Stamtavle. Christia
den Første blev, efter sin Morbroders Død (1460), ogsa
valgt til Hertug i Slesvig og Greve af Holsten, paa d
Vilkaar ei at skille dem ad; og skiøndt det er nemt at fin
Feil, saavel ved dette Forlig mellem Danmark og Hertug
dømmerne, som ved den oldenborgske Stamme, var dog v
intet Bedre fal; og naar man faaer det saa godt som mueli
i denne Verden, skal man være velfornøiet. Det har ogsa
baade Danmark og Norge i det Hele været fra Midten
det femtende til Slutningen af det attende Aarhundrede,
det er langt mere, end de fleste Riger var i den vanskeli
Tid, da Folkene ei selv kunde sige hvad de fattedes, og se
de bedste Øvrigheder fulgte et Hoved, der ikke forstod s
paa Hjertet. Christian var for Resten en ordenlig Kong
fader, hvis majestætiske Kæmpeskikkelse blev beundret baade
Tydskland, hvor han forgiæves mæglede Forlig mellem Keis
Frederik den Tredie og Karl Bovehals for Neusſ, og
Rom, hvor han forærede Pave Sixtus den Fjerde Sild

Bergefisk og Hermelin, som han fik giengiældt med en gylden Rose og Lov til at stifte en Høiskole i Kiøbenhavn, der vilde minde endnu langt bedre om sin Stifter, naar den havde spyttet Latinen ud, thi i den var han, til Pavens store Forundring, slet ikke hjemme.*) Det var han nu sagtens ikke heller i Dansken, men dog var det et godt Forvarsel, at vor gamle „Riimkrønike," paa det reneste Dansk, der endnu er ført til Bogs, baade i hans Dage blev Prænte-kunstens Førstegrøde herinde og blev ham tilegnet; thi baade har hans Æt tilegnet sig vort Modersmaal, og det har under den fornyet sig, trods noget Andet, i sin Aand fra Arildstid.

Da nu saaledes baade Høiskolen reiste sig, Bogtrykker-kunsten indvandrede, og Modersmaalet udgik paa Prænt i den Menneskealder (1449—81), vor første Oldenborger sad paa Thronen i Danmarks ny Hovedstad, saa begyndte Nyaarstiden aabenbar ingensteds enten folkeligere eller mere historisk; men havde Christian forstaaet Folkehjertet, vilde han dog hverken stridtes med Svenskerne om deres Krone, som var ham uvedkommende, eller lagt Raad op mod Ditmarskens Frihed, for hvis voldsomme Krænkelse vi ikke blot engang maatte bøde, men endnu med Grund høre ilde.

Svenskerne havde nemlig alt i Erik Sysovers Tid giort Opstand, under Odelsbonden Engelbret fra Dalarne, og efter Kristoffer af Baierns Død opgav de aldeles den kalmarske Forening og valgte Karl Knudsøn af den høiadelige Bonde-Slægt til deres Konge. Vel maatte han engang, under indvortes Splid, vige Sædet for Danmarks

*) Arild Hvitfelds Danmarkskrønike II. 940—44.

Christian, hvem derfor Æneas Sylvius nævner med Pri[s]
som hele Nordens Drot, men derved vandt ikke enga[n]
Hansestæderne og Mellemhandelen, men kun Døden [o]
Mellemhadet, hvorfor Karl ogsaa blev kaldt tilbage og f[ik]
sin Søstersøn, Sten Sture, til Eftermand.*) Denne be[-]
rømte svenske Herre førte vel kun Navn af Rigsforstande[r,]
men gjorde dog i en Menneskealder (1470—1503) me[re]
Gavn end mangen Konge; thi han forsvarede tappert Rige[ts]
Selvstændighed, stiftede Høiskolen i Upsala og indførte Bog[-]
trykkeriet. Ogsaa han maatte dog engang (1494) da de and[re]
„svenske Herrer" blev misundelige paa ham, overlade Konge[n]
af Danmark Sverrigs Krone at stadse med paa Kalma[r-]
foreningens første Jubelfest; men her gik det ret efter Mun[d-]
hældet, at „Stadsen faldt i Moradsen," thi Sverrigs Kro[n]
tabte Kong Hans, med saameget Andet, i Ditmarsken.

Ditmarsken er et lille Landskab (syv Mil langt [o]
2—5 Mile bredt) mellem Eideren, Elben og Vesterhavet, [o]
hvor dunkle end baade dets Navn og tidligere Kaar ma[a]
findes, udgjorde dog Ditmarskerne fra Slaget ved Born[-]
høved (1227), hvor de svigtede Valdemar Seier, under 4
Oldermænds Bestyrelse, en lille Bondestat, der vel kald[te]
Ærkebispen af Bremen naadig Herre, men gjorde dog ku[n]
sjelden hvad han vilde. Disse storhugede og stridbare Dit[-]
marskere faldt nu vist nok tit deres Naboer temmelig be[-]
sværlige; men hvad der oprørte de holstenske Grever [o]
Herrer imod dem, var dog egenlig det farlige Exempel, dis[se]
kalkunske Bønder gav, ved at forjage deres Herremænd [o]

*) Æneas Sylvius i sit „Asien og Europa" S. 390. Erik Olsen[s]
svenske Historie 6te Bog.

raade sig selv; og jo tiere Forsøgene paa at kue dem mislykkedes, desmere voxte naturligviis baade Faren og Forbittrelsen. Den „kullede Greve," som ikke var at spøge med, vandt nu vel en Seier over dem, men de vandt en over ham igien, saa det gik lige op; og hans gode Forsæt at lade dem betale Gildet, han vilde gjort i Nørrejylland, det kvalte Niels Ebbesen i Fødselen, saa han blev ogsaa paa en Maade Ditmarskens Befrier. Saaledes stod Sagerne, da Greven af Holsten blev tillige Hertug i Slesvig, og dermed trak der et stort Uveir op over Ditmarsken, som Bønderne med ydmyg Bøn kun forgiæves stræbte at afvende; thi Hertug Gert vilde nu have dem knust og rykkede (1404) ind med en Hær, der syntes stor nok til at sluge dem. Lykken havde han imidlertid ikke med sig, thi Kiærnen af hans Adel maatte bide i Græsset, selv var han En af de første, der faldt, og hans Lig maatte kiøbes i dyre Domme; saa Nederlaget ved Hamm var ligesom et historisk Efterspil til det ved Sempach, og havde indtilvidere samme Virkning paa de holstenske Herrer som dette paa de østerrigske.*) Først da Kongen i Danmark og Norge tillige blev Hertug i Slesvig og Greve af Holsten (1460), syntes Staven brudt over Ditmarskens Frihed, der historisk begyndte med en Slags Utroskab mod en dansk Konge; thi da Keiser Frederik den Tredie viste Kong Christian den Første den Artighed at ophøie Holsten til et Hertugdom, gav han ham ogsaa, paa Begiæring, Hals og Haand over Ditmarskerne, som ulydige Undersaatter, der, naar de trodsede, maatte tugtes. Hvad enten nu imidlertid Kong Christian ei havde Mod paa Marskveien, eller fandt,

*) Den holstenske Krønike hos Leibnitz S. 40—41. 52. 77—86.

han havde nok at bestille med Svenskerne, saa gik Toget Langdrag, og først da hans Søn, Kong Hans, havde faa Samling paa de tre Kroner, stræbte han at forøge dere Glands ved Ditmarskens Erobring. Sikker i sin Sag, ryk kede han da (1500) ind med en glimrende Adelskare og me den saakaldte „sachsiske Garde“, som var et stort Kompagn af tydske Leietropper med Ry for Tapperhed og med d barske Løsen: vogt dig, Bonde, nu kommer Garden! me Piben fik en anden Lyd i „Djævlekrogen“ mellem Meldor og Hemmingsted; thi der kom Bonden Wolf Isebrand, me haandfaste Karle, over Garden i Søleføre, og hvordan d end gik til, leed Kong Hans saa fuldstændigt et Nederla som hans værste Fiender kunde ønske.*) Dette var imid lertid Ditmarskernes sidste Bedrift, thi da de, halvtredsinds tyve Aar senere (1559), giæstedes af en dansk Konge me begge Hertugdømmernes samlede Styrke, blev de modløse o opgav uden Sværdslag den Selvstændighed, de i tre Aar hundreder saa tappert havde forsvaret; og har end Seier herrerne ingen Ære af Erobringen, har de dog ikke saa lide af den Frihed, de lige til vore Dage taalte i Marsken.

Nederlaget i Ditmarsken gav, som sagt, Sten Stur i Sverrig Leilighed til at reise sig paany; og vel kom endn efter hans Død, een dansk Konge til at throne i Stokholm og greb Øieblikket til at giøre sig uforglemmelig; men ha gjorde derved tillige det danske Navn saa forhadt og for haanet, at om ikke ved Andet, forbrød han dog derved Dan marks Krone saavelsom Sverrigs, mistede ogsaa snart all

*) Arild Hvitfelds Danmarks Krønike S. 1015—19. 32—35. Mol bechs „Ditmarskerkrigens Historie.“

tre Kroner, som sidste Gang mødtes paa hans Hoved, døde som en usel Fange og fik i Nordens Historie „Tyran“ til Kiendingsnavn. Hans Kongenavn var ellers Christian den Anden, han var Svoger til Europas mægtigste Fyrste, Keiser Karl den Femte, og kunde han behersket sig selv, vilde hans Regiering udentvivl blevet glimrende i den store Giæringstid, han giennemlevede; thi ved Hjelp af Borger og Bonde at styrte baade Adel og Geistlighed, og ved Hjelp af Hollænderne at ydmyge Hansestæderne, det var aabenbar hans store Plan, og det var saa ganske i Tidens Aand, at havde den været kraftig over ham, vilde Lykken neppe fattedes. Nu derimod havde han aabenbar kun „Vinden“ og Voldsomheden af sin Tid, var frygtsom og vankelmodig, og vilde med Øxen slette Alt, hvad han ikke med Pennen kunde omskabe; derfor blev Love, som lagdes paa Hylden, og det „stokholmske Blodbad“, som besudlede hans Navn, Christian den Andens hele verdenshistoriske Bedrift. Hvormange Adelsmænd det var, foruden de „femten svenske Herrer“ med Borgemester og Raad, han ved sin Kroning (1520) offrede paa Retterstedet, og hvad man kunde udsætte paa Slagtoffrene, det kommer her slet ikke i Betragtning; thi han brød ligefuldt, som en blodig Tyran, sit kongelige Ord og sin Kroningseed, før de endnu blev kolde paa hans Læber, og dermed fradømte han sig selv baade Septer og Krone.*)

At nu Svenskerne fra dette Øieblik af, i hele to Aarhundreder, ei engang kunde taale Tanken om en Konge fra Danmark, er heel naturligt, men at det lykkedes en Ind-

*) Svanings Christian den Anden. Hvitfelds Danmarkskrønike S. 1149—63.

født ei blot at opsvinge, men at befæste sig paa Thronen, det maa man vel kalde et Lykketræf, hvortil det vistnok bidrog, at saa mange urolige Hoveder nys var faldne for Bøddeløxen. Den Lykkelige var Gustav Wasa, vel især verdenshistorisk bekiendt som Farfader til Gustav Adolf, men dog ogsaa med Rette berømt som sit Fædernelands Befrier fra to utaalelige Aag: Christian den Andens og Pavens i Rom; og skiøndt man vel har fortalt endeel om hans Opkomst, der ei har den sikkreste Hjemmel, var den dog aabenbar saa æventyrlig, at det giør ingen Forskiel. Han var nemlig som Gidsel kommen i Kong Christians Vold, og af ham med Uret ført fangen til Danmark, men undkom til Lybek og landede ved Kalmar kort før det stokholmske Blodbad, der ogsaa berøvede ham sin Fader, Erik Wasa til Rydboholm i Upland. Han flakkede nu om, med sit Liv i sin Haand, til det lykkedes ham at bevæge Dalekarlene til Opstand, og han hvilede da ikke, før han (1523) naaede det Høisæde, han over i en heel Menneskealder (til 1560) baade med Kiækhed forsvarede og med Æren beklædte.*)

Samme Aar, som Gustav blev kronet i Strengnæs, indskibede Christian den Anden sig over Hals og Hoved i Kiøbenhavn for at gaae i Landflygtighed, uden at man dertil kan see anden Grund end en kvindagtig Frygtsomhed, der, for at undgaae en mindre Fare, styrter sig forblindet i den største. Vel havde nemlig den jydske Adel og Geistlighed opsagt ham Huldskab og Troskab og forbundet sig med hans Farbroder, Hertug Frederik af Slesvig-Holsten, som havde

*) Hvitfelds Krønike S. 1163—69. 1264—65. Kong Gustaffs Historie af Erich Jörunson.

Lybek i Ryggen; men der hørtes ikke et Kny i Resten af Riget, Kiøbenhavn og Malmø var paalidelige, Borger og Bonde var paa hans Side, og hans tro Søren Norby en Admiral, der godt kunde holde Lybekkerne Stangen. Ved Standhaftighed lod altsaa rimeligviis Alt sig redde, men ved Flugten var Alting tabt, næsten før han kom til Holland og fik Bud til sin mægtige Svoger i Spanien, endsige da, inden han fik Hjelp; thi saasnart han var borte, underkastede hele Danmark, paa Kiøbenhavn og Malmø nær, sig Hertug Frederik, Norge fulgte endnu samme Aar Exemplet, og næste Aar (1524) holdt Kong Frederik den Første sit Indtog i Kiøbenhavn, hvor hans Ætmænd siden uafbrudt har thronet.*)

Ved denne Omvæltning fik Adelen Hals og Haand baade over Kongen og Bonden, og Lybekkerne fik vore Borgere ret under Pidsken, den tappre Søren Norby, som paany havde skaffet Danmarks Flag Anseelse i Østersøen, blev en Landkrabbe, traadte i Keiser Karls Tjeneste og faldt (1530) i Florentses Beleiring, og Christians Historiograf, Christen Pedersen Svendborg, Saxos Udgiver (1512) og en Mester i boglig Kunst paa Modersmaalet, som giør Danmark Ære, fulgte ogsaa sin landflygtige Herre og nedsank i Dunkelhed; saa man fristes til at gaae strængt i Rette med den jydske Adel og Geistlighed, som baade havde mindst at klage og at frygte; men, uden at de er dermed retfærdiggjorte, maae vi dog bekiende, at Danmark var ligesaalidt moden, som denne Christian skikket til at staae i Spidsen for en ægte folkelig og nordisk Reformation, som dog havde været det

*) Hvitfelds Krønike S. 1208—9. 1252—53. 66—67.

Eneste, der kunde opveiet den Usikkerhed paa Frihed, Liv og Gods, hvori Landsfolket daglig svævede under en selvraadig og voldsom Fyrste, og maatte ventelig svævet endda over i en heel Menneskealder, thi saa længe (til 1559) levede Christian den Anden. Da nu Danmark, under den mildeste Kongerække, Solen har beskinnet, derhos kom til at nyde godt af den bedste Reformation, Tiden kunde taale, og udvikledes langsomt, men sikkert, til aandelig og folkelig Bevidsthed og Selvstændighed,. maa det vist nok prise sin besynderlige Lykke, selv under Tyrannens Sværd at være sluppet omtrent med Skrækken, selv under Hansestædernes Vinger at opklækkes til en ikke ubetydelig Sømagt, og selv i Tydskernes Ledebaand at have fundet Vei til Modersmaalets og den nordiske Kæmpeaands nedgravne Skatte, ja, selv under Bogstav-Troens Aag at have faaet Syn paa det levende Ords Herlighed! At komme først, naar man ei kommer bedst, er kun en forfængelig Ære, og „seent men født" er Danskens Livudtryk, som, naar det stadfæster sig, forvandler Danmarks Historie til et idylliskt Epos, endnu mere smagfuldt, skiønnere og klarere end Odysseen.

Vesterleden eller Italien, Spanien og Portugal.

Denne Levning af det pavelige Himmerig paa Jorden har vi Protestanter alt længe betragtet som det hede Helvede, uden dog dermed at ville sige, vi ansaae vor eget Part for „det kolde," hvad vel ogsaa Frankrig har nærmest Krav paa at kaldes; thi, alt Andet fraregnet, gaaer Helhjem paa Jorden alle Dage saa vidt, som Indbyggerne gaae med „forlorne Tunger." Naar vi derfor i Verdenshistorien, som det sig bør, ved „Helvede" kun forstaae det oldnordisk

Helhjem, da sige vi med Rette, det gaaer saavidt som de romanske Sprog, saa Angelsachseren og Normannen sank ogsaa derned, som Balder og Høder, skiøndt de ogsaa der har deres Hoisæder og Haab om Opreisning. Tydskland kan vi da betragte som Vigrids-Marken, eller den store Krigsskueplads, hvor Enherjerne daglig kæmpe efter Døden; og de Levendes Land faaer da ligesaa snevre Grændser, som i Oldtiden, da det egenlig var indskrænket til Palæstina og Hellas. Dette er imidlertid meget for poetisk talt i Statshistorien, og her maa da baade Venedig, Spanien og Portugal agtes for lyslevende og lysvaagne, baade i det femtende og sextende, tildeels endog i det syttende Aarhundrede, da først i det attende deres borgerlige Død blev anmeldt i Aviserne, og ved den paafølgende Opløsning uimodsigelig beviist; medens Frankrig, England og Tydskland endnu ikke blot høre til de store Magter, men udgiør, paa Rusland nær, hele Femfinger-Magten eller Pentarchiet. Hvor besværligt det derfor end kan falde en Nordbo at udgrave og giennemvandre det store Pompeii, som Vesterledens Historie vel maa kaldes, er der dog intet Andet for, naar vi ret skal lære at kiende Forskiel paa Godt og Ondt, paa Liv og Død og paa Mennesker og Dyr; men det maae vi nødvendig, hvis vi igien skal leve op som Mennesker ved Jordens Ende, og faae det nogenlunde godt paa vore gamle Dage; thi trods Reformationen hænger der endnu meget Papisteri ved os, som vi maae see til at blive kvit, og holde dog paa, saalænge vi troe, det er vort Eget. Hertil kommer, at Venedigs Flaade længe var Christenhedens bedste Søværn mod Tyrkiet, og at Farten paa Ost- og Vestindien, Vuggen for Europas ny Sømagt, der for-

dunkler selv Oldtidens asiatiske, udgik fra Spanien og Portugal, som om den phønikiske Herakles havde slumret et Par Aartusinder paa den pyrenæiske Halvø, og vaagnede først der, med Nyaarstiden, for at fortsætte sit ubetimelig afbrudte Levnetsløb.

At komme til Italien, uden at besøge Rom, vilde imidlertid være som „at komme til Rom uden at see Paven", og skiøndt det apostoliske Sæde alt ved det fjortende Aarhundredes Begyndelse var sunket saa dybt, at Bonifas den Ottende fik Ørefigen for Fodkys af Philip den Smukke, og smedes derpaa i Skiærsilden af Dante, saa er dog det pavelige Statholderskab i Christenheden noget saa mageløs Stort, at for Skyggen deraf, som for den af Herakles, maae alle andre Skygger ærbødig giøre Plads.

Sammenligne vi nu Pavedømmets glimrende Tid (fra Midten af det ellevte til Slutningen af det trettende Aarhundrede) med dets Fornedrelses og Undergangs Dage (fra Begyndelsen af det fjortende til Midten af det sextende Aarhundrede), da see vi strax, det i Statshistorien fortjener en Lovtale; thi dermed, som med Solens Nedgang, begyndte aabenbar Middelalderens Mørke og det tyrkiske Troldeliv og vi nødes til at indrømme, at endnu har Intet gjort sig giældende i den store Verden, nær saa menneskeligt eller aandeligt, som Anskuelsen af et Gudsrige i hele Christenheden, der skulde styres med Retfærdigheds Spir, som en Moses-Stav, i den romerske Apostolikers uskyldige Haand. Saalænge man derfor ikke giver dette Spir en bedre Efterfølger end det tyrkiske Slagsværd i den Stærkestes, eller Pennen i de latinske Juristers og franske Statsmænds Haand, og saalænge den høieste statshistoriske Idee er e

„civiliseret Verden“, hvor selv den tyrkiske Sultan staaer med Palmer i Hænderne, naar han blot faaer Uniform og Artilleri, Lovbog, Statstidende og Statsgiæld, saa længe skulde man for Menneskeaandens Domstol nødig gaae i Rette med Hildebrands, Korstogenes, Islands, Valdemarernes og de italienske Fristæders Dage.

Fra den saakaldte „babyloniske Udlændighedstid“ da Paven i Avignon kun var den franske Konges Hofpræst, kom derimod naturligviis Christi Statholder i en saadan Foragt, og det store Kirkerige, med sine selvraadige Embedsmænd og selvgjorte Reformatorer, i en saadan Forvirring, at selv den daarligste Statsforfatning, der blot gav det borgerlige Selskab en Smule Sikkerhed, Styrke og ordenlig Sammenhæng, maatte agtes for en Vinding, og saavel de staaende Hære som den romerske Rettergang maae da, efter Tidens Pinagtighed, kaldes et nødvendigt Onde.

Det lod sig imidlertid forudsee, at Geistligheden, hvis hele verdslige Anseelse stod og faldt med Kirkeriget, og at Høiskolerne, som vilde dele eller arve Anseelsen, ei kunde være ligegyldige Tilskuere ved Rigets overhængende Fare; og Troen paa det store Hjernespind havde været saa virkelig, at Folkene endnu enstund maatte ansee dets Vedligeholdelse med en forbedret Indretning for en Samvittighedssag. Følgerne heraf var de to berømte Kirkestævner (Concilier) i Kostnitz og Basel, som, hvad de end i Kirkehistorien maatte have at betyde, er i Statshistorien, som Midler til at oprette Kirkerigets forfaldne Sager, saa latterlige, at det neppe lader sig beskrive.

Den nærmeste Anledning til disse det femtende Aarhundredes berømte Kirkestævner, var nemlig Spliden, som

reiste sig, da de italienske Kardinaler atter gav Rom en Pave (1378), og de franske dog ei vilde undvære En i Avignon, og tilsidst var der blevet hele tre Christi Statholdere paa een Gang, som gjensidig bansatte og fordømte hinanden. For at raade Bod herpaa, lod Geistligheden sig sammenkalde af Keiser Sigismund i Kostnitz (1414), erklærede en saadan Forsamling for den høieste Kirkemagt, og aftakkede til Beviis alle tre Paver; saa de indbildte sig aabenbar, at de godt kunde høitidelig protestere mod den pavelige Fuldmagt og dog arve den, og at de verdslige Magthavere, naar de havde faaet Hals og Haand over Christi Statholder, og Geistligheden selv havde nedbrudt Folketroen paa ham, dog af en ligesaa latterlig, som ubegribelig Ærbødighed for et „Statholderskab" i Luften, der tilhørte Alle og Ingen, skulde lade sig regiere af deres geistlige og lærde Undersaatter. Denne søde Drøm blev imidlertid allerede forstyrret paa det baselske Kirkestævne (1431—43), hvor Fædrene prøvede paa at trodse baade Keiser og Pave, men blev derved kun til Latter for dem Begge og for hele Christenheden; saa dybere kunde hverken Christus eller Paven synke i Folkenes Øine, end naar saadant et aabenbar selvgjort „Himmelraad" ansaaes for Christi eneste Statholder paa Jorden, og Paven igien for dette Raad ansvarlige Embedsmand, der kun af det havde annammet Magt og Myndighed til at udføre dets Beslutninger, og fremfor Alt til at reformere sig selv og hele Geistligheden eller „Kirkens Hoved og Lemmer."

Af disse „constitutionelle Kirkehoveder," der skulde rette sig efter dem, de igien skulde rette efter sig, kan man r ikke med mindste Grund forlange noget Stort eller ven

Andet, end at de snoede sig saa godt de kunde fra den lov-givende Forsamling og deres Haandfæstning, prøvede først ved glimrende Bedrifter at vende Rigets Øine fra de ind-vortes til de udvortes Anliggender, og, da det mislykkedes, betragtede Pavedømmet enten blot som det „bedste Levebrød" i Christenheden, man maatte giøre saa indbringende som muligt, eller som et lille italiensk Fyrstendømme, man maatte see at udvide paa den forvirrede Halvø, der maaskee lod sig giøre til en samlet Kirkestat.

Det Første var især Tilfældet med den lærde og fine Toskaner Æneas Sylvius Piccolomini, der vel først blev navnkundig paa det baselske Kirkestævne, som Rigsraadets og Reformernes klogeste og djærveste Talsmand, men havde, endnu før han (1458) under Navn af Pius den Anden besteg Pavestolen, aldeles forandret sine Tanker, og haabede, især ved at stille sig i Spidsen for et almindeligt Korstog mod Tyrkerne og Mahomed den Anden, at give Kirkeriget sin tabte Glands og Christi Statholder sin Enevoldsmagt tilbage. Hørte der nu ikke andet til at oplue Heltemod og høste Laurbær, end en velgrundet Krigserklæring, da maatte det femtende Aarhundredes Korstog mod de Tyrker, som havde indtaget Konstantinopel og truede hele Europa, vist nok blevet endnu langt mere glimrende, end det ellevte Aar-hundredes mod dem, der kun havde indtaget Jerusalem og truede Konstantinopel; men at Pius kunde saa grovelig for-regne sig, viser, at, med al sin Verdensklogskab og Men-neskekundskab i det Enkelte og i det Smaa, havde han dog kun lidt Forstand paa Verden og Mennesket i det Store og i det Hele, og dog kaldes han med Rette sit Aarhun-dredes Blomst og sin Tids Orakel, saa hvad der brast for

ham kunde umuelig bære for hans Eftermænd. Disse stilede
da ikke heller nær saa høit, og de tre Navnkundigste: Alex-
ander den Sjette (1492), Julius den Anden (1503) o
Leo den Tiende (1513) viste kun Verden, hvor gruelig o
selv nederdrægtig det store Levebrød og Levningerne af de
ypperstepræstelige Myndighed kunde misbruges.*)

Nu at indlade sig nærmere paa disse indskrænkede o
ansvarlige, dog derfor ikke mindre selvraadige, men lan
frækkere og grusommere Kirkefyrsters Bedrifter, lønner vi
nok i sig selv kun daarlig Umagen, men er dog nødvendig
da det ingenlunde var for intet, de blev saa ilde berygted
som man veed, de er, men de spillede virkelig en Hove
rolle i Halvøens samtidige Historie og bragte det store O
rør mod Kirkemagten til Udbrud.

Først maae vi nu rette den selv hos studeerte Fo
sædvanlige Fordom, at hvad man nu kalder „Kirkestater
lige fra Hildebrands Tid var et italiensk Kirkerige, d
mærkelig bidrog til at befæste Pavemagten; thi saa læn
Paverne, som Christi Statholdere, var uindskrænkede Fyrst
i det store, usynlige, Kirkerige, havde de i det Lille og Haan
gribelige endnu mindre verdslig Magt og Myndighed, e
Keiserne efter Hohenstaufernes Tid i det hellige romers
Rige. Hvad der allerede blev sagt om Pavedømmets Skyt
engel, Karl den Store: at han blev mindre, jo nærme
man kom ham, det gjaldt i alle Maader om de stormægti
Paver, der ingensteds betød mindre end i Rom og Italie
hvor man pleiede at behandle dem, som de haandgribeli
Afguder behandledes fra Arilds-Tid; saa først da de sa

*) Sismondis italienske Historie X. Kap. 77 og 79

ned til deres egne „Tjeneres Tjenere", hvis geistlige „Torden og Lynild" man blæste ad, først da blev deres Personer „hellige og uforkrænkelige," og Italienerne fandt det nu i sin Orden, at Paverne gjorde sig baade dette Fortrin, deres store Indkomster og den lille Kirkestat, som deres „Krongods," saa nyttige som muligt.

I sit berygtede Fyrstespeil (il Principe) betragter derfor Machiavel, hint pavelige Kløverblads Samtidige, paa den ene Side Pavemagten i Italien som deres Værk, og paa den anden Side den Tryghed, hvormed de i alle deres personlige Forhold kunde bide Hovedet af Skam, som en særdeles Lykke, man vel kunde misunde dem, men aldrig fortænke dem i, de betjente sig af.*)

Blandt andre Nyheder, det constitutionelle Pavedom naturlig førte med sig, var nu ogsaa Nepotismen, eller Anvendelsen af den romerske Bispestols store Indkomster og af Kaldsretten til mange fede geistlige Levebrød, til at berige deres Frænder efter Kiødet, som, da Pavekronen ikke gik i Arv, og Paverne sædvanlig var gamle, maatte smede, medens Jernet var varmt. Saaledes udnævnede Pius den Andens Formand, Spanieren Calixt, sin Søstersøn Rodrik Borgia til Bisp og Kardinal, skiøndt han endnu var saa ung, at Pius maa undskylde det**) med hans tidlige Lærdom, Indsigt og Elskværdighed (morum svavitas); og da nu denne Borgia eller Alexander den Sjette (1492) besteg Pavestolen, som han desuden havde kiøbt af Kardinalerne i dyre Domme, maatte hans første Tanke naturligviis være at sørge for sine

*) Fyrstespeilet, især dets 11te Kapitel.
**) Æneas Sylvius „Asien og Europa" S. 462.

„kiødelige Børn," af hvilke han havde hele fem, og deriblan den bekiendte Cæsar Borgia, der ikke kunde nøies m lidt. Hele den nuværende Kirkestat og Toskana synt nemlig Cæsar slet ikke formeget, saa det saakaldte Romagı var det mindste Hertugdømme, en saadan Pavesøn hav Krav paa; og for at sammenstykke et saadant af Bologn Urbino, Perugia, Rimini o. s. v. sparede da heller hverk Fader eller Søn List, Vold, Penge, Forgift eller nog der kunde stille Folk ved Liv og Gods; men just som Cæs nogenlunde var kommen til Maalet, døde hans Fader plu selig, man siger af Forgift, som var bestemt til en Ande og snart blev hans værste Fiende, Genueseren Julian Rover under Navn af Julius den Anden, (1503) hans Efte mand. Hermed sank det splinterny borgiske Fyrstehus Grus, skiøndt Machiavel roser Cæsar for at have bygget d efter alle Kunstens Regler, og det nævnes da kun i Verdens historien for Sammenhængens Skyld, blandt andet, m Julius den Andens Bedrifter.

Denne stridbare Pave havde vel ingen kiødelig Sø han vilde sætte paa en Throne, men han sværmede f Italiens Befrielse fra alle fremmede Herskere, som han kald „Barbarer", og for en virkelig Kirkestat af hele Landstrøg mellem Po og Tiber, der kunde giøre Paven til Voldgifts mand paa Halvøen; og skiøndt det hverken kunde baadet sto eller lod sig giøre, var det dog aabenbar det Største o Bedste, nogen Magt i Italien længe havde havt for Øi saa Julius den Anden er virkelig, mellem Alexander de Sjette og Leo den Tiende, kommen i altfor slet Selskal som Historien saavidt muligt skal udrive ham af. Be tænke vi derhos, at de Fremmedes Uddrivelse var den størst

italienske Heltegierning, Machiavel kunde forestille sig, og for hvilken han vilde givet selv Cæsar Borgia fuld Aflad og en classisk Lovtale,*) da maae vi finde, at Julius den Anden har samme Ret til at kaldes den sidste Italiener, som Cato til at hedde den sidste Romer, og naar desuagtet selv Sismondi gaaer irette med ham om hans Hensigters Reenhed og hans Midlers Tilladelighed, midt imellem lutter Tyve, Røvere og alskens Galgenfugle, da kunde Moraliseringen ei let stædes værre.**)

De Fremmede, som Italienerne kaldte Barbarer, var nu Tydskere, Franskmænd og Spanioler; og naar man kiender Italiens Historie, fra Folkevandringens Dage af, maa al Tale om italiensk Selvstændighed vel klinge latterlig; men i Soldaternes, Krudtets og Enevoldsmagtens Tid var det dog ogsaa en ganske egen Sag at hjemsøges af fremmede Erobrere, der hverken bosatte sig i Landet eller viste mindste Agtelse for de Indfødtes Eiendomsret, Næringsveie, Sprog, Indretninger, Sæder og Skikke. Mellem det franske Fyrstehuus Anjou og det spanske Kongehuus Aragon havde der vel saaledes, lige siden den sicilianske Aftensang, været Tvist og Strid, først om Sicilien og siden om Neapel; men enten det var en fransk eller spansk Prinds, der beholdt Marken, blev Tilstanden dog omtrent den samme, og saalænge Soldaterne drev Haandværket paa fri Haand, gik det kun sjelden paa Livet løs, og man brandskattede heller idelig Stæderne, end man brændte dem een Gang for Alle. Selv efterat Frands Sforza (1450) havde faaet sit Borgeleie i Mai-

*) Fyrstespeilet Kap. 26.
**) Sismondis italienske Historie XIV. Kap. 111.

land, førtes de italienske Krige med en vis Finhed og An
stændighed, som gjorde denne Hverdagssag taalelig, saa Krige
blev virkelig først Italienerne en Landeplage ved Karl de
Ottendes Tog til Neapel. En saadan mageløs Plage va
det, Italienernes mislykkede Reformator, Hieronymus Sa
vonarola fra Padua, i de samme Dage truede Halvøen me
og naar man veed, hvilken ulykfalig Krigsskueplads den side
i halvfjerde Aarhundrede har været, da kan man hverke
kalde Savonarola en falsk Profet, eller nægte Neapelstoge
(1494), som brød Isen, den Opmærksomhed, det ellers i si
selv er langt fra at fortjene.

Karl den Ottende, Søn af den franske Kong Ludvi
den Ellevte, hvis Bedrifter vi kiende, paastod nemlig Arve
ret til Neapel, fordi den sidste Herre af Anjou og Gre
af Provence havde afstaaet sit tomme Krav derpaa til ha
Fader Kong Ludvig; men Kong Alfons den Femte af Arago
en god Ven ad Æneas Sylvius og andre lærde Folk,
ret en Fyrste efter Italienernes Smag, havde alt for hal
tredsindstyve Aar siden (1442) sat sig fast paa Neape
Throne,*) saa man skulde ikke troet, hans Sønnesøn
Navner stod synderlig Fare for en saadan lille Stympe
som Karl den Ottende.**) Naar man imidlertid veed,
Neapel alt i Hohenstaufernes Tid var et Sultanat, me
ved et eneste Slag kunde vinde eller tabe, da forundrer d
Ingen, at en fransk Krigshær, med Schweitsere i Rygge
som i Slutningen af det femtende Aarhundrede (1494—95
hjemsøgte Riget, kunde indtage det paa nogle Maaneder saa

*) Sismondis italienske Historie IX. K. 67 og 70. X. K. 76.
**) Sismondi XII. K. 92.

godtsom uden Sværdslag.*) Langt mærkeligere var det, at da Karl (1495) gik tilbage til Frankrig, kun med sin halve Styrke, han da ved Fornovo, i det Parmesanske, slog den forenede venetianske, mailandske og pavelige Hær, som vilde spærret ham Veien,**) thi det beviste, at Italien ei meer kunde forsvare sig selv. Vel var Karl saa slap og sløv, at han lod sin Hær i Neapel udhungre og fortæres, uden at røre sig til dens Understøttelse, men Franskmændene havde faaet Smag paa Italiens Herlighed og lært, at under en driftig Anfører fik man den for godt Kiøb, og Ludvig den Tolvte af Orleans, som snart blev den sønneløse Karls Eftermand (1498), skrev sig ikke for intet ligefra sin Thronbestigelse Konge af begge Sicilierne og Hertug af Mailand.

Hans Adkomst til den første af disse Titler har vi alt seet i hans Formands Tog, og den anden førte han til Ære for sin Bedstemoder og for hendes Fader, en mailandsk Tyran af Huset Visconti, og at føre blodige Krige for saadanne Titler passer vist nok kun daarlig til Navnet „Folkefader", hvorunder denne Ludvig er indført i Historien; men en Kiendsgierning er det, at han forsmaaede intet Middel, selv det sletteste, for at blive Italiens Herre.

Mailand var vistnok dengang ikke i de bedste Hænder, thi Hertugen, Ludvig Sforza (il Moro), havde, for at blive det, affat og maaskee forgivet sin Brodersøn, og for at kunne giøre det upaatalt, havde han kaldt Karl den Ottende til Italien;***) men at det ikke var for „Dyden", Kong Ludvig

*) Sismondi XII. K. 93—94.
**) Sammesteds K. 95—96.
***) Sammesteds K. 92—93.

foer i Harnisk, seer man vel bedst deraf, at han indgik Stalbroderskab med de største Afskum: Paven Alexander den Sjette og Cæsar Borgia, som udførte alt sit Storværk under den franske Folkefaders Vinger.*)

Vel var nu Mailand kun en Mundfuld, der vilde lidt forslaae til at mætte den franske Herskesyge, men for en Sikkerheds Skyld havde Kong Ludvig dog bekvemmet sig til at dele den med Venedig, og da det derved gik saa glat, at han uden synderlig Uleilighed omtrent løb af med det Hele,**) stræbte han ligeledes (1500) at lette sig Neapels Indtagelse ved at holde halvt med Kong Ferdinand den Catholske i Spanien.***) I denne lykkelige Herre, ligesaa nærig som navnkundig, traf Ludvig imidlertid sin Overmand, som, da Byttet skulde deles, tog det Hele, og kunde vel heller ikke have mindre baade for sin Frænde og sin Ære, som han ved denne Leilighed aabenbar opoffrede. Den sidste Konge i Neapel, Frederik af Aragon, satte nemlig hele sit Haab til sin mægtige Frænde paa den spanske Throne, som havde hjulpet hans Broder i Karl den Ottendes Tid, og Ferdinand lod ham blive i Drømmen, til han var forloren, ved hvilken Leilighed den berømte spanske Hærfører Gonsalvo de Cordova viste sig sin Herre aldeles værdig. Selv kom Kong Ludvig aldrig til Neapel, og skiøndt Franskmændene desuagtet sloges godt, lykkedes det dog Gonsalvo (1504) at feie dem til Dørs og lægge hele Riget under Spanien, hvorved det ogsaa lige til vore Dage blev hængende.†)

---

*) Sismondi XIII. K. 99—100.
**) Sammesteds K. 99.
***) Sammesteds K. 100.
†) Sammesteds K. 100 og 101.

Omtrent paa samme Tid døde Alexander den Sjette, og ved sin Thronbestigelse fandt da Julius den Anden Neapel i Spaniernes og Mailand med Genua i Franskmændenes Vold, men hvad der laae Julius endnu mere paa Hjerte end Italiens Frihed, var dog Kirkestatens Lydighed, hvormed det saae jammerligt ud, da alle Lehnsmændene var selvraadige, og Cæsar Borgia, Hertugen af Ferrara og Bentivoglio i Bologna var selv Paven frygtelige. Vel blev han nu meget nemt Cæsar kvit og tog Bologna med Staalhandsker, før man ret vidste det, saa Alting tegnede godt, naar Venetianerne vilde fundet sig i at give Faenza og Rimini tilbage, som de i den forvirrede Tid havde listet til sig; men de holdt som sædvanlig paa hvad de havde, og i sin Harme greb Julius da til det fortvivlede Middel at slutte Forbund med alle Barbarerne mod Italiens sidste Haab. Herved vristede han virkelig ikke blot Faenza og Rimini fra Venetianerne, men selv Ravenna, hvorpaa de havde vundet Hævd, og havde derfor den samlede Kirkestat faaet nogen Historie, maatte Julius blevet dens Heros. Nu derimod maa man vel baade græde og lee over en saadan Heltegierning af „Christi Statholder", og dog blev det hans eneste, thi hans Forbund med de udplyndrede og udmattede Venetianere, om at uddrive „Barbarerne", kom aabenbar for silde, og neppe havde han ved Spaniers og Schweitseres Hjelp faaet Bugt med Franskmændene, før (1513) hans Timeglas var udrundet.*)

Machiavel, som paa denne Tid skrev sit berygtede Fyrstespeil, spaaede nok, at hvad der var saa godt begyndt, skulde

*) Sismondi XIII. K. 105. XIV. K. 106. 108—10.

under Mediceeren Johan, der nu (1513) som Leo den Tiende, i sin blomstrende Alder, besteg Pave-Thronen, herlig fuldendes;*) men hvad enten man betragter Leo eller hans Brodersøn Lorenzo i Florens, kan man vist nok fristes til at drage den florentinske Haandskrivers Oprigtighed i Tvivl, da begge disse Mediceer var høist ubetydelige Personer, som fulgte Strømmen og bares af Strømmen til al den Navnkundighed, de har opnaaet. Fattig var da ogsaa denne Lorenzo, naar han ikke forbyttedes med sin Farfader og Navner Lorenzo den Storladne, og skiøndt Leo fornemmelig i Kirkehistorien blev hartad den navnkundigste af alle Paver, veed vi dog, han har kun „Pavens Pestilens", Morter Luther, derfor at takke. Vel har han faaet mange Lovtaler for sin gavmilde Understøttelse af Videnskab og Kunst, og da især som en stor Velynder af Kunstens Halvguder: Rafael og Michel Angelo, men Italienerne sige selv, han var en Ødeland, der efter Lune øste ud iflæng, og satte kun sin Glæde i Jagt, Gildelag og Narrestreger.**) Det eneste, hvori han lignede sin Formand, var da Lysten til at afrunde Kirkestaten med Ferrara, men kun med de lumpneste Midler vovede han at bekæmpe dets berømte Hertug, Alfons af Este, og trods sin Ungdom blev han dog ei engang saa gammel paa Pavestolen som Julius.***)

Leo var en Søn af Lorenzo den Storladne i Florens, og hvorledes denne berømte Fristad tabte sig i Hertugdømmet Toskana, er unægtelig en Hovedbegivenhed i den italienske Historie; men til Trælle maatte Florentinerne allerede synes

*) Sismondi XIV. K. 111. Fyrstespeilet. K. XXVI.
**) Sismondi XIV. K. 113.
***) Sismondi XIV. S. 456—62.

modne ved Begyndelsen af det femtende Aarhundrede (1406), da de kiøbte Pisa af en Tyran og gjorde den til deres Slavinde.*) Det lønner derfor ikke Umagen smaalig at efterspore, hvorledes Mediceernes Herredømme opkom og, trods mange Rystelser, omsider blev urokkeligt, men dog var Kampen saa lang og Modstanden saa alvorlig, at de ingenlunde maae forbigaaes med Taushed.

Sidst forlod vi Florens, da de navnkundigste Mediceers Stamfader, Frants Sforzas Hjertensven, Kosmo døde (1464), efter i en heel Menneskealder at have behersket Fristaden, men dog paa en sømmelig Maade, blot ved den overveiende Indflydelse, hans Hoved, hans Vennesalighed og hans Rigdom gav ham; saa hvis han i det Hele havde brugt sin Indflydelse til Stadens og Italiens, og ei blot til hvad han kaldte Slægt og Venners Bedste, da kunde han med Æren baaret Navn af Fædrelandets Fader, som nu derimod kun er en af de tomme Titler, historiske Personer ei blot maa aflægge i Graven, men afbøde i Skiærsilden. Midt i sin Roes over den store Kosmo, fortæller selv Machiavel os, at da han (1434) efter en kort Forviisning kom tilbage til Florens i Triumf, gjorde han saa mange honette Folk fredløse, at man maatte tænke paa Sylla og Octavius i Rom, og at da nogle af hans Medborgere lod ham høre, det var Synd, saaledes at lægge Staden øde, gav han til Svar: Staden maa heller være øde end forloren, nogle Alen rødt Klæde skaber honette Folk, og man kan ikke styre Stater med Paternosterbaand*). Det Ord, siger Lovtaleren, gav hans

---

*) Haandbogen i Middelalderens Historie S. 709—10.
**) Machiavels florentinske Historie II. 92. 287.

Fiender Anledning til at bagtale ham, som om han
sig selv meer end sit Fæderneland, og denne Verden
end den Tilkommende; og naar man betænker, at „T
Gierning" fulgtes ad, maa man vel ogsaa, uden en
være hans Fiende eller ville bagtale ham, sige det Sa

Piero, den eneste Søn, Kosmo efterlod, var en
Stakkel, og da han desuden gjorde sig forhadt, ved a
alle de Penge op, hans Fader havde tilgode hos sine
borgere og paa den sømmeligste Maade beherskede dem
saa skulde man neppe tænkt, han kunde beholdt Magten,
sige ladet den gaae i Arv til sine umyndige Børn; me
stærkt var dog alt det mediceiske Parti, og saa ligeg
var de fleste Borgere ved det almindelige, at Sammen
gelsen, som Slægten Pazzi stod i Spidsen for, og
Sixtus den Fjerde af al Magt understøttede (1478),
kun til at giøre Kosmos berømte Sønnesøn, Lorenzo
Storladne, til uindskrænket Herre.*) Lorenzo havde
ligefra Begyndelsen Aarsag nok til at prise sin gode
og ved at følge ham, saa at sige, ikke blot til Graven
efter Døden (1492), har Lykken, langt meer end alle
Fortjenester og Lovtalere, gjort ham berømt; thi skiønd
kun blev 44 Aar gammel, kunde han dog neppe levet t
længer, uden at tabe det Skin af en stor Mand, han m
havde vidst at give sig, end var, som et Lykkens Skiøde
kommen sovende til. Mange var nemlig de mislykkede F
paa at myrde ham; alle Italiens Fyrster og selv T
beilede til hans Venskab; han havde ikke blot Held
slutte en taalelig Fred med Neapel, da han var i K

*) Machiavels florentinske Historie II. B. 8.

man til uden Tapperhed at beholde Fred; og skiøndt han som Kiøbmand, gik bag af Dandsen, fandt han dog Penge nok i Stadens Kasse til at giøre tusind Gange mere Stads end hans Farfader, den hovedrige Kosmo. Hertil kommer endnu den megen uforskyldte Ros, Lorenzo fik, ei blot af de Lærde, han besoldede, og af Machiavel, der roste mest hvem han frygtede, men efter 300 Aars Forløb af en Engelskmand, hvad neppe var sunget for den lille, forfængelige og vellystige Tyrans Bugge.*)

Det synes imidlertid virkelig, som Lorenzo havde taget Mediceernes Lykke med sig i Graven, thi to Aar efter hans Død (1494) blev hans Søn fordreven, og hans Afkom kom aldrig mere til at sidde fast i Sadelen; men dog naaede den anden Green af Slægten, der nedstammede fra Kosmos Broder, ved Keiser Karl den Femtes vældige Bistand (1537) ikke alene Herredømmet, men fik, som arvelige Hertuger af Keiserens Naade, Hals og Haand over Italiens fribaarneste Mænd. Ogsaa for de mediceiske Hertuger, siden Storhertuger, af Toskana stod en Kosmo i Spidsen (1537—74), og netop 200 Aar senere (1737) sluttede en Kosmosøn Troppen.

Langt vigtigere end Navnene paa daarlige Storhertuger er imidlertid Florentinernes Dødskamp giennem en heel Menneskealder (1494—1531) og Pisas fortvivlede Opstand (1494—1509), thi begge Dele staae i den nøieste Forbindelse med Italiens mislykkede Reformation ved Girolamo (Hieronymus) Savonarola.

---

*) Machiavel II. 447—52. Roscoe's Life of Lorenzo de Medici (1795) heeligiennem.

Hvad denne Sortebroder (Dominicaner) fra Ferrara (født 1452) som Sjælesørger egenlig førte i sit Skjold, bliver det Kirkehistoriens Sag at oplyse, men som en flammende Frihedsprædikant og henrivende Folketaler tilhører han saameget mere Statshistorien, som det ingenlunde var med Middelalderens kirkelige Vildfarelser, men med Nyaarstidens Laster, han prøvede Styrke. Allerede i Lorenzos Dage opslog han sin Talerstol i Florens, og hvad Indtryk han gjorde, kan man allerede deraf slutte, at Lorenzo, der forgiæves havde søgt hans Venskab, lod ham paa sin Dødsseng kalde; men at der var Staal i ham, seer man deraf, at han ingenlunde vilde meddele Lorenzo den kirkelige Afløsning, uden han vilde opgivet sit uretmæssige Herredømme over Fristaden.*)

Bod og Bedring var Savonarolas Løsen, og Døden som Syndens Sold: Guds Straffedom over Italien, var hans Trudsel og Hovedspaadom; og naar man husker, at Afskummet Alexander den Sjette besteg Pavestolen samme Aar som Lorenzo den Storladne døde, og at Franskmændene to Aar efter (1494), under Karl den Ottende, oversvømmede og mishandlede Italien, da maa det kun forundre os, at Florens var den eneste Stad, hvor Folket, ved Sortebroderens Tordentaler, sloges med Rædsel og lovede Bod. Den eneste Trøst, Savonarola gav Florens og hele Italien, var derimod ikke nær saa velgrundet som hans Tugt og Trudsel, thi det var den Aabenbaring, at Karl den Ottende var Guds Redskab til at fordrive Italiens Tyranner og

*) Sismondi XII. 65—69; men Savonarola maa, efter Øienvidnet Philip Comines udtrykkelige Forsikkring, være kommen til Florens allerede 1483.

reformere baade Kirken og Staten; og hvor naturligt end dette franske Haab, fra Karl den Stores Dage, bestandig fylder Italienerne, viser det dog megen Luftighed hos deres Reformator og maatte, da det ret øiensynlig skuffede, forklarede hans Undergang. Hertil kom endnu Pavens og den lystige Ungdoms Bisterhed over en stærk og stræng Sædelære, som i deres Øine var det værste Kiætteri, saa det gjaldt kun om at faae Profeten gjort latterlig i Pøbelens Øine, og det naaede en Graabroder (Fransiskaner) ved at udæske ham til en Ildprøve; thi da dette Skuespil, efter store Forberedelser, gik overstyr, var det naturligviis let at bringe Pøbelen i Harnisk mod Savonarola, som en falsk Profet, der, tilligemed Forventningen af det kostelige Morskab, havde skuffet alt det Haab, man satte til ham. I en Ruf blev han derfor (1498) smidt i Fængsel, lagt paa Pinebænken, hængt og brændt, med to af sine ivrigste Tilhængere, som om det fulgte af sig selv, at han med eller mod sin Villie skulde være et Brændoffer paa Pøbelfrihedens og alle Lasters Alter.*) Machiavel finder nu vel dette ganske i sin Orden, da de politiske Profeter, efter hans Opdagelse, maae fare ilde, naar de ikke med Sværdet kan baade holde Troen vedlige og Vantroen i Ave;**) men den lette Triumf over Sandhed og Dyd, som Savonarolas Henrettelse aabenbar var for alle Laster, viste dog nok, at for sande Profeter var der nu hverken med eller uden Sværd stort at udrette paa Halvøen.

Dog, skiøndt denne sørgelige Sandhed maa synes til-

*) Philip Comines B. VIII. K. 2 og 19. Guicciardinis italienske Historie I. 188—90. Sismondi XII. 152. 243. 60. 454—74.
**) Machiavels Fyrstespeil. K. 6.

skrækkelig oplyst af Savonarolas Baal, er det ulykkelige Pis
Skæbne dog et endnu mere indlysende Vidnesbyrd om Umu
ligheden af en italiensk Opreisning; thi skulde den lyk
nogensteds, maatte det vel været i denne Stad, hvis In
byggere opoffrede alt for at afryste det florentinske Aag,
snart i et Aarhundrede havde baaret; men hverken rørte
selv de bodfærdigste Florentinere til at angre deres Bro
ikke heller opstod der i Pisa selv eller i hele Italien en H
der kastede Glands paa Frihedens Banner og lagde Kraf
Rettens Sværd. Selv hos Pisanerne var aabenbar i
Kiærlighed til Friheden, men kun Hadet til Florentinern
brændende, saa de var stedse rede til at underkaste sig hv
ketsomhelst andet Aag og satte deres bedste Haab til Fran
mændene, der kun rørtes ved deres Ulykke, som ved
Sørgespil, og endte med den Skamløshed at sælge de
(1509) til Florens for 100,000 Dukater.*) Næsten alle
bekiendte Familier udvandrede vel (ligesom nys fra Polen
men udvandrede til Neapel, Sardinien og Frankrig, hv
de umuelig kunde vente at undgaae Trældommen, men k
Florentinerne.**)

Historien, som ikke kan trives mellem lutter Træl
vender sig derimod til Venedig, som den eneste Stad, d
endnu satte en Ære i at være til for det almindelige Bedst
og overlevede derfor længe alle de andre italienske Fristæde
der dog kun var Grønskollinger mod den.***) Vist nok m

---

*) Sismondis italienske Historie XII. 154. 245. 96. 374. 410. XI
9. 94. 302. 23. 401.

**) Sammesteds XIII. 415.

***) Kasper Contarinis Betragtning af Republiken i Venedig i d
16de Aarhundrede.

det hverken høie Tanker, Venetianerne gjorde sig om det almindelige Bedste, eller en dyb Mening, de dermed forbandt; thi Italien og hele Verden var dem ligegyldig, naar kun Venedig blomstrede, og Venedig var lykkelig i deres Øine, naar Handelen gik strygende, Flaaden var seirrig, Forfatningen urokket og Hovedstaden beundringsværdig for Rigdom og Pragt; men man maa tage Verden som den er, og i det sextende Aarhundrede nødes man til at beundre Venedig, hvor man dog levede for meer end Øieblikket og vilde ingenlunde taale, at Enkeltmanden tilfredsstillede enten sin Ærgjerrighed eller Herskesyge paa det Heles Bekostning. Derfor var Hertugen (Dogen) i Venedig fra Arildstid opbundet, og blev snart en aldeles magtesløs Skygge, og skiøndt Adelen var Alt, fortjener dog det venetianske Aristokrati, endnu langt bedre end det atheniensiske Demokrati, den Roes, at det brugte sin Magt med stor Beskedenhed og ærede selv de Love, hvorpaa det beraabte sig og hvormed det bestod, som et mærkeligt Tusindaarsrige, fra Karl den Stores Dage til Napoleons.

Kommer nu hertil, at enhver Stat, der vil blomstre og berige sig ved udbredt Handel og Søfart, nødvendig maa holde strængt over Eiendomsret i det smaa og begunstige Aandsfrihed og Oplysning i det store, da maa man, trods al den Haardhed, Grusomhed og lumpne Vindesyge, der i det Hele beskæmmer Venedig, dog erkiende dets Vigtighed og Uundværlighed i sin Tid, ei blot for Italien, men for hele Christenheden, og tage oprigtig Deel i Livsfaren, som truede den sidste store Fristad i Begyndelsen af det sextende Aarhundrede. Vi ændse her slet ikke Kævlerierne om, hvorvidt Venedig var kommet ærlig enten til sine Besiddelser i Lom-

bardiet, Kirkestaten, Friaul og Dalmatien, eller til Herm Kandia, Korfu og Cypern, hvad dengang udgjorde et adspredt Rige med omtrent tre Millioner Indbyggere; thi deels havde Franskmændene i det mindste ei bedre Adkomst til Mailand eller Spanierne til Neapel, og deels bryde vi os i Verdenshistorien kun lidt om Andres Ære og Rettigheder end Guds og Menneskets, og, af naturlig Skrøbelighed, om hvad vi kalde vort eget. Naar vi derfor høre, hvorlunde Ludvig den Tolvtes Høirehaand, Cardinal Georg Amboise, og Keiser Maximilians Datter, Margrete (Statholderske i Nederlandene), i Cambrai (1508) sluttede et Forbund mod Venedig, som baade Pave Julius den Anden, Hertugen af Savoien, Ferdinand den Catholske af Spanien og Neapel og selv Henrik den Ottende i England skulde indbydes til at beseigle, for at dele Alt, hvad Venedig kaldte sit, som et Bytte, da er det os et reent Helvedes Anslag paa menneskelig Velfærd og fri Virksomhed.*) Det saae Pave Julius ogsaa strax, og da han selv ingen Fiende var ad nogen af Delene, men vel ad Ludvig den Tolvte, hans Cardinal og de Fremmedes Aag, saa vilde han gierne gjort fælles Sag med Venedig, naar det blot vilde givet slip paa Faenza og Rimini, men dertil var det haardnakkede Aristokrati ei at bevæge, før alle Besiddelserne paa Italiens Fastland var tabte. Hermed var det imidlertid snart bestilt, thi Republikens Leietropper leed allerede i Krigens første Aar (1509) et afgiørende Nederlag ved Addafloden, saa Stæderne paa Fastlandet var overladte til sig selv og aabnede deres Porte

*) Justinianis venetianske Historie 10de og 11te Bog. Guicciardinis italienske Historie 8de Bog. Sismondis XIII. 417—31.

endog for den svageste Fiende. Dog var det et heldigt Var-sel, at just som den sidste Stad, Treviso, skulde paa Keise-rens Vegne besættes af en Haandfuld Soldater, under Eventyreren Trissino, da fik en Garver eller Skomager, Marco, den Indskydelse at reise Republikens Banner (med Markusløven) paa Torvet og kalde Borgerne til Vaaben; thi derved fik Trissino en lang Næse, og Raadet Mod til at holde Ørene stive.*) Paven, som alt havde faaet meer end han forlangte, lod sig nu let forlige, og snart fik Republiken baade ham og Ferdinand paa sin Side, saa det blev egenlig kun Franskmændene, den havde at bekæmpe; thi Keiser Maxi-milian kom altid for silde eller gik for tidlig hjem, hvor noget skulde udrettes, som man ret tydelig saae i Padua; thi mens Keiseren nølede, overgav den sig til Venetianerne, og efter siden at have beleiret den med det hellige romerske Riges Magt i sytten Dage, drog han hjem med uforrettet Sag.**) Franskmændene var imidlertid ogsaa vante til at seire i Øvreitalien og fik just nu (1512) en af de unge Vovehalse i Spidsen, hvem de altid følge som Torden og Lyn. Det var Gaston Foix, Hertug af Nemours, som, fulgt af den berømte Peter Bayard (Ridderen uden Frygt og Feil), aabnede sit Felttog i Snefog med ubemærket at smutte ind i Bologna, som den spanske Hær under Sættekongen i Neapel, Raimond Cardone, laae og beleirede, og endnu i samme Maaned hørte man med Forskrækkelse Rygtet om hans Lynildsfart til det frafaldne Brescia og om den paafølgende

*) Justinianis venetianske Historie 11te Bog (S. 289). Guicciardinis italienske Historie 8de Bog (S. 435). Sismondi XIII. 470—72.

**) Sismondi XIV. 13. 21—27.

Todags-Plyndring uden al Barmhjertighed.*) Alt dette var imidlertid kun Varsler for Hovedslaget, han samme Aars Paaskedag leverede under Ravennas Mure, som han forgiæves havde bestormet; thi her fangede han den tappre spanske Admiral, Pedro af Navarra, Minernes Opfinder, og alle de fiendlige Anførere, som ikke løb itide, og hele den spansk-pavelige Hær blev tilintetgjort. Dog, paa denne blodige Valplads, mellem i det mindste 10,000 Lig, faldt ved Slagets Ende ogsaa Seierherren, Gaston Foix, knap 24 Aar gammel, og Ravennas skammelige Plyndring var efter hans Fald Franskmændenes eneste Bedrift denne Gang, før Schweitserne kom og nødte dem ved Midsommer til at romme Lombardiet.**) Vel lykkedes det nu ingenlunde Pave Julius som han inderlig ønskede, ved Hjelp af disse „Barbarer“ at jage alle de andre ud af Italien, saa dette søde Haab maatte han (1513) tage med sig i Graven; men Ravennaslaget der truede hele Italien med fransk Herredømme, friede ved Gastons Fald dog netop derfra, og endte egenlig den store Krig, som Venedig vel aldrig forvandt, men overlevede dog paa en Maade næsten i hele tre Aarhundreder. Paa Venedig nær kom Halvøen derimod, som bekiendt, i Hænderne paa det østerrigske Huus, som Italienerne endnu i Maximilians Dage for det meste kun loe ad; og egenlig kun for at se Tilgangen dermed, er det Umagen værdt, endnu at kaste

---

*) Justinianis venetianske Historie 11te Bog (S. 307—8). Guicciardinis italienske Historie 10de Bog (S. 568—77). Sismondi XIV 162—77.

**) Justiniani 308—9. Guicciardini 583—604. Sismondi XIV 185—228.

et Blik paa Mailands Skæbne, der alt længe laa i de Dødes Rige.

Vi har alt i Forbigaaende bemærket, baade at Mailand under Francis Sforza blev Nyaarstidens første Statskaserne (1450), og at Sforzaerne fik en farlig Medbeiler til Viscontiernes Efterladenskab i Ludvig den Tolvte; men hvor ubetydelige end disse Begivenheder i sig selv er, maa de dog, for Sammenhængens Skyld, lidt nærmere berøres.

Viscontierne, som over i halvandethundrede Aar (1282 —1447) beherskede Mailand og undertrykte Lombardiet, var vel, efter den græske Talebrug, som Verdenshistorien med Rette følger, ogsaa „Tyranner", thi som Voldsmænd besteg de Høisædet og forsvarede sig paa det, uden at ændse det almindelige Bedste; men de var dog en ældgammel, indfødt Adelsslægt, vel endog med en Slags Odelsret til Statholderskab paa Keiserens Vegne, og saadanne Omstændigheder giør en stor Forskiel, saavel paa Borgernes Følelse som paa Magtens Brug. I det Hele havde derfor især Hovedstaden, der deelte Profiten og, paa en Maade, det lombardiske Herredømme med sine Fyrster, været ret vel fornøiet med denne indfødte Herrestamme; men da Linien uddøde med Philip Marie (1447), fik Mailænderne Lyst til at prøve, om de ikke kunde tilbagevinde, hvad de kaldte deres „Frihed", og dog tillige arve det lombardiske Herredømme, som Viscontierne havde erhvervet sig. De vilde altsaa paa een Gang være en Fristads Borgere og et heelt Lands Tyranner, og det var et høit Spil, som der hørte meget til at vinde, men kun lidt til at tabe, og som nødvendig maatte tabes paa en Tid, da man kun førte Krig med Leietropper. Saavel for at bringe Pavia, Lodi, Piacenza og andre opsætsige Stæder til Lydig-

hed, som for at holde det paa lombardiske Erobringer stærk opsatte Venedig Stangen, leiede nu Mailænderne Frand Sforza, Italiens berømteste Fribytter, fulgt af en veløv Krigshær, Fyrste uden Land og selv den farligste Beiler ti Lombardiets Krone, hvortil han endog, som gift men e uægte Datter af den sidste Visconti, meente sig halv beret tiget, og Følgen kunde neppe være tvivlsom; thi fra begg Sider var Forbundet aabenbar paa Skrømt, og Sforza va baade født og opdragen i en selvstændig Leir, hvor man satt sin Ære langt meer i fordelagtige Krigspuds end i stor o ædel Bedrift.*)

Ved at indtage Piacenza, hvor Kanonerne først me Eftertryk begyndte at spille paa de italienske Mure, ved a ødelægge Galeiflaaden i Po og fange en heel Krigshær ve Caravaggio, bragte Sforza snart Venedig i Knibe, men hverken han eller Republiken var for ærlige til at slutte Fre paa Mailands og Lombardiets Bekostning.**) Mailan saae sig nu snart beleiret af, hvad den kaldte sin egen Krigs hær; til den udvortes Fare kom indvortes Oprør, Pøbel rasede, og Mailand maatte omsider skatte sig lykkelig ved Sforza at faae en klog og tapper Tyran, der forstod holde Orden og sikkrede Byen sin gamle Rang som Lom bardiets Hovedstad.***) Et Land, hvor sligt ikke blot ka skee, men beundres og billiges, er modent til Trældom, dog er det ikke blot Sforzas egen Haandskriver: Johan S monetti, der løfter ham til Skyerne, men selv Æneas Sy vius, som dog paa Keiser Frederik den Tredies Vegne va

*) Sismondis italienske Historie X. 264—81.
**) Sammesteds 291—324.
***) Sammesteds 325—64.

hans Medbeiler til Mailand og saae Staden kort før Overgivelsen, finder Sagen i sin Orden, og Machiavel bemærker med den Leilighed, at store Mænd kalde det ingen Skam at skuffe, men kun at tabe.*)

Saaledes kom Sforza i Besiddelse af Mailand, med samme Ret som Tyrken et Par Aar senere af Konstantinopel, men uagtet han, efter fattig Leilighed, førte et stolt Liv i Mailand til sin Dødsdag (1466), var han dog langt fra at have Stortyrkens Lykke; thi før Aarhundredet var omme, laae den Throne, han tømrede, uopreiselig i Støvet, og den havde for hans Æt kun været et kummerligt Høisæde; thi hans ældste Søn, Galeazo, blev myrdet i sin Ungdom (1476), og hans anden Søn, Ludvig Morbær, der meente, han kunde høre Græsset groe, fordi han gik rask paa Rævekløer, maatte ende sine Dage, hvor han saae hverken Sol eller Maane. Ham var det, som kaldte Karl den ottende til Italien, og til ham var det, Ludvig den tolvte kom selvbuden, og Schweitsertropperne, som Sforza stolede paa, forlod og forraadte ham, hvorved de vist nok beskæmmede sig selv, men gav alle Fyrster den nyttige Lære, at hvem der selv er troløs, maa ingen Troskab vente.**)

Schweitserne indbildte sig nu, de raadte for Lombardiet, og efter Slaget ved Ravenna (1512) blev det ogsaa virkelig dem, der regierede i Mailand, under en ubetydelig Sforzas Navn, men det varede dog ikke længer end til det berømte

---

*) Sforzas Levnet af Simonetti hos Muratori XXI. Æneas Sylvius Asien og Europa S. 422—31. Machiavels florentinske Historie 6te Bog.

**) Sismondis italienske Historie XI. 57—64. XII. 75—89. 135—38. XIII. 35—66.

Slag ved Marignano (1515), hvor Schweitserne leed et Nederlag, de aldrig glemte. Det var Frands den Første a Frankrig, som fik Æren for den Heltegierning at have slaae de Uovervindelige, og han, som ikke blot havde Bayard i si Tjeneste, men Pedro af Navarra, som Spanierne ei havd brudt sig om at løskiøbe, kunde da fryde sig ved de mes glimrende Udsigter til hele Italiens Besiddelse, men Glæder blev dog kun stakket, og fremfor alt Mailand maatte han snart (1521) overlade til det østerrigske Huus, hvorfra ikk engang Napoleon tilgavns kunde rive det.

Hermed har vi da fulgt alle de berømte Fristæder til Graven, undtagen Genua, og skiøndt dennes iøinefaldende Urolighed giennem det femtende Aarhundrede ei lod formode en bedre Hvile end Mailands, faldt den dog i det sextende (1528) til Ro under en friere Form, som den beholdt til Napoleons Dage, og det er mærkeligt, at Machiavel spaaede de genuesiske Uroligheder en saadan Vending. Grunden, han giver til denne sin Formodning, bør heller ikke forbigaaes i Verdenshistorien, da det var Virksomheden af Europas første Nationalbank, berømt under Navn af den hellige Georgs (officio di San Giorgio). Denne Indretning opkom, da Genua, efter den lange Krig med Venedig, stak dybt i Giæld og giorde hos sine Rigmænd et stort Laan paa Tolden, som det overlodes til dem selv at hæve. Under en af de Paagiældende valgt Bestyrelse frugtede Pantet saa godt, at Banken blev istand til at give det Offenlige store Forstud og at giøre stærke Udlaan til allehaande Grundeiere, som vilde pantsætte deres urørlige Gods til Banken og overlade den Sammes Bestyrelse. Paa denne Maade, siger Machiavel, er den største Deel baade af Stæderne og Landet komme

i Georgbankens Hænder, og da den, under alle Omskiftelser, staaer urokkelig, bryde Genueserne sig ikke stort om, hvem der ellers regierer, og naar det kommer dertil, som det med Tiden maa, at Banken eier hele Staden, da vil Statsforfatningen endnu være mærkeligere end Venedigs.*)

Pengesager synes imidlertid ogsaa at have været det eneste Almindelige, der sysselsatte Genua, siden Tyrken spærrede det sorte Hav, thi selv det balstyrige Korsikas Aftrædelse til Frankrig (1768) behandledes som en blot Pengesag, skiøndt Republiken og hele Verden snart lærte, at den Omskiftelse havde endog langt mere end Georgbankens Ophævelse at betyde, thi den gav Napoleon Skin af Franskmand og Leilighed til at bestige Keiserthronen.

Med Colombo, den store Mand fra Genua, der fandt en ny Verden at trøste sig med over sit Fædernelands Fornedrelse, maae vi nu tage Veien til Portugal og Spanien, men kan dog ikke forlade Italien, uden at have kastet et Blik paa den kunstige Glands, der i det sextende Aarhundrede stikker besynderlig af mod den naturlige Afmagt og Usselhed; og her er det igien paa Rom, Florens og Venedig, vi især maae fæste Øie, thi her opførtes de prægtigste Bygninger og blomstrede de tre store Skoler for den italienske Malerkunst, som endnu har Verdens Beundring. Man behøver derfor kun at nævne Florentineren Michel Angelo Buonarotti (1474—1563), Romeren Rafael Sanzio (1483—1520) og Venetianeren Tiziano Vercelli (1477—1576), saa knæle alle Kunstens Tilbedere for disse italienske Halvguder, som fyldte Halvøen med deres Mirakler, medens

*) Machiavels florentinske Historie 8de Bog (11. 428—30).

Savonarolas Baal blussede vildt i Sky, medens Blodet flød i Strømme under de Fremmedes Sværd, og medens hartad al levende menneskelig Virksomhed uddøde under det svære Tyranni, ei blot af enkelte Afskum, men i det Hele baade af Vantro og Overtro, Gierrighed og Ødselhed, Beilyst og Grusomhed. Idet nu Statshistorien maa overlade til den ret oplyste Skole, baade at vurdere den italienske Kunst efter Fortjeneste i sit Slags, og at forklare Sammentræffet af dens Glimmer med Folkelivets Undergang, maa den dog, selv paa den Fare at kaldes barbarisk, raade alle Folkefærd at frabede sig en Roes og Glands, der skulde kiøbes i saa dyre Domme. Naar alle Helte og Helgene er døde, da er det kun en daarlig Trøst, at de faae en mageløs Peterskirke og tusinde prægtige Paladser til deres Bautasteen, og naar Menneskeaandens Timeglas er udrundet, kan Hjertet umuelig fryde sig ved Skyggerne af dens Bedrifter, hvor skuffende de saa end glimre, og hvor blændende de end betegne „Forklaringen", som Legemet i Aandens Glands er skikket til at opnaae, umuelig trøste sig ved en Sjælemesse selv i de dybeste og de mest smeltende Toner, der kun udtrykke den uslukkelige Sorg og det ubodelige Tab. En saadan mozartsk Sjælemesse er da vel ogsaa det Høieste, man finder i den berømte italienske Poesi, fra Begyndelsen af det fjortende til Slutningen af det sextende Aarhundrede, eller fra Dante til Tasso, hos hvem den døde i Fortvivlelse. Dette sêer man allerbedst paa Ariost (1474—1533), netop fordi han er den „Lystige"; thi ikke for intet blev den „rasende" Roland hans Mesterstykke, og det mest Poetiske deri Digterens Reise til Maanen, hvor han fandt ikke blot Rolands men ogsaa sin egen Forstand, og alt hvad der

gik tabt herneden.*) Ariost og Tasso har for Resten skaffet Fyrstehuset Este og Hoffet i Ferrara en verdenshistorisk Navnkundighed, som kræver den Bemærkning, at Huset baade i det femtende og sextende Aarhundrede udmærkede sig ved Smag for alle skiønne Kunster og især for Digtekunsten, men ingenlunde ved Aand eller Menneskelighed i høiere Forstand. Alfons den første (1505—34), som Ariost, med alle samtidige italienske Digtere, har besunget, forsvarede sig, især med sine velbekiendte Kanoner, godt mod Pave Julius og Venetianerne, men han var gift med Pave Alexander den sjettes ærelø̈se Datter, og Hoflivet var derefter. Med Alfons den anden (1559—97), Tassos Taarngiemmer, uddøde den ægte Fyrstelinie, hvorpaa Ferrara tabte sig i Kirkestaten; men i Modena og Reggio fandt dog Napoleon endnu en hertugelig Este at fordrive, og med hans eneste Datter kom ogsaa dette Hertugdom til det østerrigske Huus.

Hvad nu de andre „boglige Kunster" angaaer, da regner man vel, besynderligt nok, ikke Bogtrykkerkunsten dertil, men deels var den dog i det 15de og 16de Aarhundrede virkelig en Kunst, og deels har Italienerne særdeles Fortjenester af den, som i en Sum betegnes ved de aldinske Værker, der endnu giælde for Mesterstykker, og forskrive sig fra Aldus Manutius (1446—1516), som (1488) anlagde sit berømte Trykkeri i Venedig, og fra hans Søn Paulus.

Bogskriverkunsten er det da egenlig, man mener med „boglig Kunst", og den dyrkede eller drev man i Italien deels saa bagvendt og deels saa overfladelig, at det var stor Skade, vi ligetil idag har derfra hentet vore Mønstre. Det

---

*) Ariosts rasende Roland (Orlando Furioso) 34te Sang.

var nemlig Classikerne, og da især de romerske, mc
eller mindre slavisk efterlignede, ei blot naar man fl
tinske Stilebøger, men selv naar man skrev Digte og L
bøger paa Modersmaalet, saa immer var det „Stilen
ansaae for Hovedsagen, behandlede, efter det store livi
empel, Indholdet skiødesløst, og tænkte aldrig paa Sa
hængen, endsige paa Aanden.

Saaledes er det i Grunden selv med Digterne
sextende Aarhundrede, og ret aabenbar med de bedste H
skrivere: Florentinerne Machiavel (1469—1527) og
ciardini (1482—1540), saa det er kun deres Deelt
det virkelige Liv og deraf udspringende Forstand derpa
giør deres Bøger, i Sammenligning med de blotte „La
fortræffelige. Machiavel, som, foruden Fyrstespeile
skrevet et Udtog af Italiens Historie til Lorens den
ladnes Død, var nemlig ikke blot Byskriver af en
Orden (Stads- og Stats-Secretair) i Florens, og
Mediceernes Tjeneste, men i Karl den Ottendes og
den Tolvtes Dage spillede han selv en betydelig Rol
Underhandler, ved Cæsar Borgias, det pavelige, fra
keiserlige Hof. Guicciardini, som har skrevet sin Ti
storie, greb ogsaa selv ind i den, tidlig som florentin
sandt hos Ferdinand den Catholske, og længe som de
ceiske Pavers Høirehaand; og hvem der selv i Verd
stræbt at udrette andet end læse og skrive sort paa hvi
aldrig, som Pedanterne, indbilde sig, at en Udskrift (
dres Bøger er en Beskrivelse af Menneskelivet. Na
offenlige Liv i Grunden er saa umenneskeligt, som v
af disse Mænds Bøger, see, det paa Halvøen var
femtende og sextende Aarhundrede, da er det vistnok en

ıg at blande sig deri, og et meget utaknemmeligt Arbeide
skildre det med sine rette Farver; men just derfor skal vi
ære billige mod dem, der har haft saa tynd en Lykke og saa tung
ı Skæbne, og aldrig gaae irette med dem, som om de
ıvde skabt den Utid, de beskrev og beherskedes af. Saaledes
kal Machiavels berygtede Fyrstespeil vel indskyde os en le-
vende Afsky for den Slags Statsklogskab, der udviklede sig
hos Italienerne og dyrkedes siden i hele Christenheden; men
langtfra at afskye Machiavel som et Uhyre i sin Tid, og
hans berygtede Bog som et Haneæg, hvoraf den umenne-
skelige Statsklogskab som en Basilisk udklækkedes, skal vi
meget mere høilig beklage en saa dygtig og skikkelig Mand,
er i alle Maader blev et Offer for det Uhyre, han ingen-
unde skabte, men forefandt saa voxent og vældigt, at hvem
er vilde gribe virksom ind i Øieblikkets Statsbegivenheder,
maatte trælle for det.

Vilde man saaledes endog indbilde sig, at Ferdinand
en Catholske i Spanien havde naaet det Mesterskab i troløs
g hjerteløs Statskunst, som Machiavel priser ham for,*)
uten ved at studere Fyrstespeilet eller andre italienske Bøger,
aa var det dog lige vist, at Ludvig den Ellevte i Frankrig
narere var Ferdinands Mester end Machiavels Discipel og
beundredes selv af Philip Comines, der dog gruede for den
grændseløse Ulykke, hans Statskunst bragte baade over ham
og hans Folk. Bøger giør aldrig Folk, men Folk giør
Bøger, ikke engang som de er, men som de har Forstand
til, og skiøndt den giennem mange Aarhundreder dybt rod-
fæstede Overtro paa „Hexeruner" og Pennemirakler endnu for-

*) Machiavels Fyrstespeil Kap. XXI.

blinder de Flestes Øine for denne soleklare Sandhed, maa dog Verdenshistorien ved alle Leiligheder indskærpe den; thi af hin besynderlige Overtro udsprang ikke blot en grundfalsk Betragtning af Folkelivet allevegne, men ogsaa hele den dødfødte, aandsfortærende Videnskabelighed, der endnu er Menneskelivets Pestilens. Det er nemlig ikke nok dermed, at kun meget faa Drenge kan giennemgaae en saadan Skiærsild, som „Latinskolen" er, uden at tilsætte de Livskræfter, som den indgribende Virksomhed i alle Retninger udkræver, men de Kæmpenaturer, som kan det, stifte ogsaa lutter Ulykke, naar de stræbe at omskabe Mennesker og menneskelige Indretninger efter deres Yndlingsbøger eller, hvad her er det samme, efter den Tankegang, der nødvendig udvikler sig hos Bogorme: at Fødselen giør os kun til Dyr, men Læsningen til Mennesker, og at derfor een dygtig Læser er mere værd end Millioner saakaldte „raa" Skabninger, og selv den mest djævelske Skarpsindighed, for „Klarhedens" Skyld, er langt at foretrække for den ædleste og dybeste, men „dunkle" Følelse. Denne uhyre Misforstand avler, hvor den hersker, den falske Statskunst, eller giør dog den sande og rette umuelig; thi den rette Statskunst er, med fælles Bedste uafladelig for Øie, at udvikle Livskræfterne hos et Folk til den største og gavnligste Virksomhed, de er voxne, uden at ville, paa nogetsomhelst Punkt, fremtvinge en Klarhed, der kun er noget værd, hvor den kommer af sig selv, som den altid giør, hvor Virksomheden lever sin Alder ud; thi da bliver den nødvendig sig selv klar, medens al anden saakaldt Klarhed kun er et tomt Blændværk. At nu Mange har saaledes forelsket sig i alskens Blændværk, at de vil kiøbe det til enhver Priis, er vistnok sandt, og paa dem er al Oplysning spildt; men

Protestanterne, der netop af Had til alskens Blændværk blev hvad de er, vilde nu dog snart gaae samme Vei som Italienerne, hvis de ikke opdagede, at den Videnskab og Statskunst, de fik fra Italien, er ligesaa falske som Gudeligheden og Gudsdyrkelsen derfra, og at hvor man derimod først vil eftertragte Mesterskab i den store Kunst at danne et frit og skiønt Borgersamfund af levende Mennesker, der vil man siden, som Smaating, vinde Mesterskab i de skiønne Kunster, der gjorde Italien og Grækenland berømte; thi selv Ord og Toner, end sige da Steen og Farver, er i Grunden langt lettere at behandle smukt end Menneskelivet selv. Slutningen bliver da nok, at dersom Kunsters og Videnskabers Blomstring nødvendig maatte kiøbes med en kirkelig Tomhed, sædelig Fordærvelse og borgerlig Trældom, som den italienske i det femtende og sextende Aarhundrede, da maatte alle Folk, der vil deres eget Vel, frabede sig den forfængelige Ære; men Slutningen bliver ogsaa, at medens alle skiønne Kunster kun er spildte paa et stygt Liv, vil derimod et skiønt Menneskeliv af sig selv forskiønne sine Omgivelser og alt hvad det berører, saa Forskiellen vil kun være den samme, som finder Sted mellem de naturlige og de sminkede Rosenkinder, eller dog mellem Drivhuusplanter og de senere udviklede, men ogsaa anderledes saftige, stærke, varige og til Aarstiden passende Vexter og Frugter i „fri Jord under aaben Himmel!" En menneskekiærlig Statsklogskab, med endnu større Klarhed end den Machiavelske, vil da ogsaa finde sin boglærde Tolk ved Siden af de store Malere og Bygmestere, ligesom den menneskefiendske fandt sin ved Siden af Michel Angelo, Rafael og Tizian, og da, men ogsaa først da, kan

Menneskeaanden juble og Menneskehjertet fryde sig ved i skiønne Kunsters Glands!

I det vi nu vende os til den pyrenæiske Halv, med sine ulykkelige femten Millioner Indbyggere, maae vi vel huske, at den udgiør en betydelig Del af Europa og pippe alt tidlig frem i Oldtidens Verdenshistorie, men vi maae dog heller ikke glemme, at den altid historisk hørte langt mer til de andre Verdensdele end til Europa, saa det er i sin Orden, at den ogsaa i Nyaarstiden har al sin Berømmelse fra Afrika, Asien og Amerika. Da baade Ost- og Vest-Indien, for ei at tale om China og Japan, historisk talt er en splinterny Verden, hvis Indflydelse paa den Gamle er i Nyaarstiden blevet uberegnelig, saa kræver unægtelig Spaniens og Portugals Historie i det femtende og sextende Aarhundrede en Opmærksomhed, intet Hensyn paa dens øvrige Beskaffenhed maa hindre os fra at skiænke den; men paa den anden Side maae dog heller ikke de glimrende Opdagelser, eller alle Perus og Mexicos Skatte, forblinde vore Øine, saa vi, med Ridderen af den bedrøvelige Skikkelse, tage Kroen for et Slot, eller fordybe os i det huslige, hvor kun Langeledsfærden er værd at betragte. At Portugiser og Spanier selv finde deres Historie i det Hele, om ei mageløs, saa dog fortræffelig, det er saa naturligt, at man aldrig maa fortænke dem deri; men de maae i det mindste først selv stræbe at vise os dens levende Sammenhæng med Verdenshistorien, før de forlange den indlemmet deri, og det turde nok falde over Kræfterne. Var det sandt, hvad hele det lærde Europa, paa Franskmændenes Ord, engang var nær ved at troe, at al vor Kunst og Videnskab var mozarabisk eller dog udsprunget af Vexelvirkningen mellem Mohrer o

Spanioler paa den pyrenæiske Halvø, da maatte vist nok det Mørke, der i Middelalderen ruger over den, adspredes, før Lyset kunde opgaae over Menneskebanen; men da selv Frankrig i Nyaarstiden aabenbar ikke har Spanien, men Italien og Tydskland, at takke for sin Udvikling, vil det naturligviis altid blive et allorantst Æventyr at udlede enten Italiens Kunst eller Tydsklands Videnskabelighed, enten Republikanismen eller Reformationen, fra Inqvisitionens, den storladne Raaheds og den jesuitiske Afretnings Fæderneland. Hvad Blodblandingen mellem Afrikaner og spanske Europæer naturlig avler, det har vi giennem fire oplyste Aarhundreder seet saa kiendelige Prøver paa, at det var latterligt, om vi indbildte os, den i Mørke havde avlet det modsatte.

Betragte vi nu de store portugisiske og spanske Opdagelser, som satte hele Europa i Forundring og Bevægelse, da frister vel den spidsborgerlige og for en stor Deel umennesfelige Maade, hvorpaa de længe benyttedes, til i dem kun at see Bagsiden af det femtende og sextende Aarhundredes aandelige Røre; men den Fristelse skal vi overvinde, thi ved ikke blot at udvide Synskredsen i den virkelige Verden, men ogsaa Menneskets Virkekreds, og ved at give Handel og Skibsfart en Betydning, der forholder sig til hvad de havde i Middelalderen, som Oceanet til Middelhavet, derved blev de ikke blot Betingelsen for den almene (universelle) Udvikling, der er Nyaarstidens Kald og Krav, men gav ogsaa Videnskaberne de borgerlige Pligter og Rettigheder, uden hville de aldrig enten ret kan fæste Rod i Jorden eller blive Livet tjenlige.

Hvor dybt det derfor end er under Menneskets Værdighed, videnskabelig at glemme det Usynlige over det Synlige

og Aanden over det Haandgribelige, saa er det dog ogsaa fordærveligt, og langt mere fristende, at flyve i Luften eller at begrave sig i Bøgerne fra fordum Tid; og Nyaarhundredens Videnskabelighed vilde reent blevet en saadan Blanding af Luftighed og Dødbideri, dersom ikke Handel og Skibsfart i det Store havde gjort det baade nødvendigt og fordelagtigt at sysselsætte Tankerne med det nærværende, virkelige Liv, og i Anvendeligheden søge det eneste gyldige Beviis paa deres Rigtighed. De Videnskabsmænd og hele Folk, der ikke har høiere Øiemed end verdslig Anseelse, Magt, Rigdom og Nydelse, vil, ved Tankegangen i en saa lav og egennyttig Retning, vistnok udvikle en aldeles aandløs og ugudelig Videnskab; men paa en høiere Videnskab vilde de ogsaa blot spildt deres Kræfter, som nu dog komme til Nytte for det daglige Liv; og hvem der har dybere Følelse for Menneskelivets Rigdom og Formaal, vil, paa Erfaringsveien, ogsaa derover vinde en Klarhed, der paa ingen anden Vei er at finde. Vi skal derfor aldrig beklage os, enten over det store borgerlige Fortrin, Naturvidenskaberne ved Handel og Skibsfart synes at have vundet, eller over den jettemæssige Storagtighed og Trods, hvormed de sædvanlig møde Aanden; men vi skal kun beklage vor egen Daarskab, naar vi, istedenfor at lære Viisdom af dem, som „af Myren", heller, om vi kunde, vilde forvandle dem efter vor classiske Skolastiks Lignelse, hvorved vi vistnok tog Brodden fra dem, men ogsaa Livet af dem.

Saadanne Betragtninger kan vel synes fremmede for Statshistorien, men er det dog i vore Dage ingenlunde, da Skolen i alle Henseender spiller en Hovedrolle, og man netop nu er ifærd med ogsaa at ville udvikle Handel og

Slibsfart af Skolefuxeri, som dog aldrig kan blive deres Kilde, men kun deres Grav; thi man kan giøre mange Slutninger af det mindste Liv, men ikke det mindste Liv af al Verdens Slutninger, og ved at føre et virksomt Liv, faaer man naturlig baade Lyst og Evne til efterhaanden at forstaae det; men naar man med Bogen og Pennen vil skabe enten Sømænd og Kiøbmænd, eller Agerdyrkere og Haandværkere, da opelsker man derved kun Magelighed, Misforstand, Indbildskhed og Misgreb, som enten giør det driftige Liv aldeles umueligt eller dog ulykkeligt. Vort Haab om Fremtiden vilde derfor nødvendig skuffes, hvis ikke Overtroen paa Bøger og videnskabelige Børnestreger fik en hastig og brad Død; men det vil den ogsaa faae, hvor det borgerlige Liv har saamegen Frihed, at Erfaringen kan komme til at føre sine soleklare Beviser paa Forfængeligheden af, enten at ville forstaae en levende Virksomhed, man ei selv er fortrolig med, eller at forberedes til den, uden netop ved Øvelse af de Kræfter og Næring af den Lyst, der skal „drive Værket“. Anvendelsen af disse indlysende og frugtbare Sandheder maa give al vor Lærdom og Videnskabelighed en ny Stilling til Livet og forvandle dem fra bydende Herrer til ydmyge Tjenere, og derfor finder den naturligviis stor Modstand hos Vedkommende; men hvad Bisper og Præster, og Paver selv, maatte friste i det sextende Aarhundrede, det vil i det nittende dog virkelig Rectorer og Skolemestere, og selv Professorer, komme til at finde sig i, hvor man opdager, at Lærdommen hidtil er drevet saa grueligt paa Livets Bekostning, at enten maa det nu forgaae eller den stryge Seil.

For nu at komme til de store Opdagelser selv, da har de Boglærde vel ogsaa paa en Maade tilskrevet sig dem og

flittig bemærket, at uden Kompasset og Maalebræt (Astrolabets) Opfindelse vilde de været umuelige; men u at indlade os paa hvad ingen veed, vil vi bede de Bogla lægge vel Mærke til, at det ingenlunde er boglig Kunst, vrage, men kun dens bagvendte Stilling til Livet, vi bekl og for Resten minde om, at det gaaer med Kompasset, f med Krudtet og Bogtrykkerkunsten, at dets Herkomst er li saa dunkel, som dets Nytte er klar. Man har nemlig i blot forefundet det i China, men troer at kunne spore de Europa tilbage til det tolvte Aarhundrede, og Misvisning som de Lærde ikke drømte om, før Colombo paa sin før Reise over Verdenshavet opdagede den, har Styrmand skolen endnu ikke lært nogen at udregne. Derimod er ganske sandt, at den boglige Kunst staaer i nær Forbinde med de lange Søreiser, men dog især, fordi det var d samme Videlyst og Nysgierrighed, den samme vaagner Selvbevisthed hos Enkeltmanden og voxende Eftertanke, der begge Retninger drev Værket.

Portugal har vi hidtil ikke havt Leilighed til at næv i Verdenshistorien, undtagen ganske i Forbigaaende, v Mohrernes Fordrivelse fra Coimbra i det ellevte og f Lissabon i det tolvte Aarhundrede,*) og selv Navnet syn nyt, da Romerne kaldte Størstedelen deraf Lusitanien. I imidlertid Folket i de Egne alt tidlig har havt Mod pa Selvstændighed, derom give Romerne os selv et umistænk ligt Vidnesbyrd, med den Bekiendelse, at det var kun ve Forræderi, de fik Bugt med den lusitanske Høvding Viria

*) Haandbogen i Middelalderens Historie S. 613—14.

som i Stadens syvende Aarhundrede trodsede dens Legioner.*) I det ellevte Aarhundrede opkom et portugisisk Grevskab, hvormed Kong Alfons den Sjette af Leon og Castilien forlenede sin Svigersøn Henrik, som man pleier at kalde en Burgunder og regne til Kapetingerne, men som det portugisiske Sagn giør til en Ungarer.**) Allerede hans Søn skal i det tolvte Aarhundrede, paa „Ouriques" Valplads i Alentejo, have faaet Kongenavn, men de portugisiske Konger begyndte dog først at faae et Navn i Verdenshistorien med Johan den Første, ridderlig Stormester af Avis, en uægte Søn af den Kong Pedro, hvis ulykkelige Kiæreste, Ignes de Castro, har gjort ham navnkundig i Portugals Heltedigt og i hele Christenhedens Romaner.***) Vel havde Johan Stormester en farlig Medbeiler i sin Navner paa Castiliens Throne, og Lissabon maatte udstaae en fem Maaneders Beleiring (1384), men ved Hjelp af Portugals Heltemønster, Nunnes Pereira, vandt han dog Seier, og „vor Fruedag hin dyre" er bleven uforglemmelig i Portugal ved det store Nederlag, Castilianernes i Tal langt overlegne Hær leed (1385) paa Sletten ved Aljubarotta i Estremadura.†)

Allerede dette minder os om, hvad det Følgende stadfæster, at det femtende Aarhundrede var Portugals Heltetid, som begyndte med Pereira, sluttede med Albuquerque, og fik i Lusiaden sit berømte Eftermæle, saa den tilhører egenlig Middelalderen, hvis Korstog den kroner med Østerledens

*) Hos Livius i Udtoget af det Tabte. B. 52 og 54. Lusiaden III. 22.

**) Lusiaden III. 25 og 28.

***) Lusiaden III. 118—143.

†) Portugals Historie paa Fransk af Fortia d'Orbay IV. 16—43. 62—73. 150—52. Lusiaden I. 12. IV. 1—46.

Herlighed. Saaledes betragtet, falder Portugals paafølge Afmagt naturlig, og vi blive opmærksomme paa den st Forskiel mellem Opsporelsen af det Ældgamle i Ostindien China, og Opdagelsen af det Splinterny i Amerika og St havet.

Johan den Første, kaldt „Fædrelandets Fader", fand 48 Aar efter Slaget ved Aljubarotta (1385—1433) gi Stunder til at befæste sig paa Thronen; ved at ægte Pl lippa af Lancaster, blev han Svoger til Henrik den Fjer som opsvang sig paa Englands Throne; ved sin Datter Is bella blev han Morfader til Karl Bovehals i Burgund; ved sin yngre Søn, Prinds Henrik Havmand, blev han s uforglemmelig som det portugisiske Storværk.*) Dette b gyndte, efter Prinds Henriks Tilskyndelse, ogsaa allere under ham med Ceutas Erobring og Madeiras Opdagels og videre kom det ikke heller til Henriks Død (1461); m under Johan den Anden (1481—95) satte Portugiserne f ikke blot fast paa Guinea og paa de azoriske Øer, men om seilede ogsaa (1487) Godthaabs Forbjerg. Denne Helt gierning af Bartolomeo Diaz, som de fleste Lærde havi anseet for umuelig, da efter deres Bestik Ingen kunde le under Linien, vakte Haabet om tilsøes at række Indien, de ikke blot lokkede, som det gamle Fabelland og den æventyr lige Præst-Johans Hovedrige, men trak, som Peberets, Ka nelets og alle de kostbare Krydderiers Hjem, der længe havd beriget Venedig og skulde nu en liden Stund forgylde Por tugal.**) Venetianerne havde nemlig vel i sex Aarhundrede

*) Fortias portugisiske Historie IV. 82—85. 155—61.

**) Sammesteds S. 123—49. 279. 386. 423—24. Castanedas H storie om Ostindiens Opdagelse B. 1. K. 1.

hentet de ostindiske Varer i Alexandrien, men hvad enten de selv ikke vidste, hvordan Varerne kom did, eller de med Flid lagde Dølgsmaal derpaa, saa var det dog først ved et Sendebud over Land, Peder Convilhan, Kongen af Portugal fik vist at vide, at den ostindiske Handel gik søveis mellem Aden ved det røde Hav og Malebarkysten i Indien selv, hvorved han ret fik Mod paa at række did ved at omseile Afrika.*) Selv døde imidlertid Johan den Anden under Forberedelserne, og da han ingen ægte Søn efterlod, blev det, meget mod hans Villie, hans Søskendebarn *Emanuel*, den Lykke tilmedes at kunne skrive sig „Herre over Æthiopiens, Arabiens, Persiens og Indiens Erobring, Handel og Søfart" og at bære Prisen i Portugals Gyldenaar.**)

Vasco de Gama, fra Havnen Sines (i Alentejo) paa Ouriquemarken, (hvor Portugals første Konge vandt sin Krone 1139), var Adelsmanden, hvem Kong Emanuel gav det store Hverv at opdage Indien, lovede Guld og grønne Skove, naar det lykkedes, og udnævnede foreløbig til Commandeur af Christordenen. Til Medhjelpere havde Vasco sin Broder Paul og Niclas Conello, begge af Kongens Gaard; Styrmanden paa hans eget Skib var Peder Dalanqver, som havde været med Diaz, og Bartolomeo selv skulde følge med til Guinea.

To splinterny Skibe, byggede af det Tømmer, Kong Johan lod fælde, og opkaldte efter Englene Rafael og Gabriel, tilligemed et tredie, kiøbt af Lodsen Berrio i Lagos og opkaldt efter ham, see det var Flaaden, med 148 Mand

---

*) Castanedas indiske Historie B. 1. K. 1.
**) Castaneda B. 1. K. 27.

ombord, som lettede Anker Løverdagen den 8de Ju
ved Belem (Tajos Vagttaarn og det kongelige Grav
Indskibningen skete i et høitideligt Optog med ba
og tændte Voxlys og en fuld Choral fra Vorfru
sammesteds.*)

Den verdenshistoriske Haandbog kan nu vist nok
optage Gamas eller Colombos Dagbog i sig, men
høves ikke heller, naar kun Historieskriveren har
Øie og peger paa det Mærkværdigste; og det gaaer
med alle levende og lykkelige Bevægelser, at naar
begynder fra den rette Ende, følger Resten saa god
sig selv. Ved det grønne Forbjergs Øer vendte
bage, og i hele tre Maaneder maatte nu Gama kæ
flyvende Storme og Bølgetaarne paa Verdenshavet,
tænkte tit, deres Liv havde Ende, før de fik Godthaa
bjerg i Sigte og paa Ryggen; men disse Storme
paa en Maade blevne verdenshistoriske, ved i Lus
sammenhvirvles til Uhyret Adamastor, som bekjen
var i Ledtog med de gamle Himmelstormere, me
Havet til sin Tumleplads, for der at optaarne Bø
Bjerge i Sky, og straffedes med Forvandling ti
haabs Forbjerg, hvorover hans urolige Aand stormer
tvivlelse.**)

I November lagde Gama endelig det berømte
op, men først i Marts naaede han Mozambique,
traf Folk, som kunde Arabisk og vidste af Indier
og Paaskeaften ankrede han ved Melinde, hvor

*) Castaneda B. 1. K. 2.

**) Castaneda B. 1. K. 2. Lusiaden V. 37—60.

indiske Skibe og Kiøbmænd, og hvor han fik Lodsen Canaqua fra Guzarat, som bragte ham lykkelig til Calicut i Slutningen af Mai 1498.*)

Nu var da paa ti Maaneder forsaavidt Maalet naaet, at Gama var seilet fra Lissabon til Indiens Stapelstad, og Lykken var ham saa god, at da han sendte en af de Forbrydere, han havde ombord til at sætte paa Spil, op i Land, traf han paa en Mohr fra Tunis, Bentaibo, som kunde lidt Spansk, og hilste ham med et trohjertigt „gaa Fanden i Vold! hvor kommer du her?" og da Mohren hørte af Forbryderen, at Portugiserne var komne for at finde „Christne og Kryderier," sluttede han strax, det var især det Sidste, de vilde saa langt efter, gik ombord til Gama og udbredte almindelig Glæde og Forbauselse ved at sige høit paa Spansk: velkommen! velkommen til Rubiner og Smaragder! tak I Gud, som har ført jer til et Land, fuldt af Kryderi og Ædelstene og af al Verdens Skatte!**) Man kan ogsaa godt tænke sig Gamas Glæde ved saa uformodenlig at træffe paa en halv Landsmand, der vidste Beskeed om Alt og baade kunde og vilde være Mægler mellem ham og Samorinen i Calicut, der var en Slags malebarisk Keiser; men dog var det Brede endnu tilbage, thi at fortrænge eller ogsaa kun at hamle op med de mohriske Kiøbmænd, som saa længe (man sagde, i 600 Aar) havde været i Besiddelse af den ostindiske

---

*) Castaneda B. 1. K. 3—13.

**) Hos Castaneda (B. 1. K. 15 og bestandig) kaldes Mohren Bentaibo; men da det seer lidt malebarisk ud, og Fortia (V. 39 og 47) kalder ham Monzaida, faaer Navnet staae ved sit Værd, skiøndt „Monzaida" sagtens kun er opsnappet af Lusiaden VII. 26 og ligner meer en Stammes end en Mands Navn.

Handel og stod sig godt med alle Kongerne paa Ky
dertil var saameget mindre Udsigt, som Portugiserne aabe
ikke var belavede paa at handle med Andre end dem,
solgte Guld og Elfenbeen og andre gode Sager for
Nathuer, Bjelder, Glasperler og alskens Snurrepiberie
Uagtet derfor Samorinen bød Gama i Land og gjord
muelig Stads ad ham, fik Piben dog snart en anden
da Vedkommende skulde til at syne Foræringerne, som G
havde tilkeiset hans malebariske Majestæt, nemlig fire S
lagenskapper, sex Hatte, fire Rader Koraller, tolv Destil
pander, syv Messingbækkener, en Kasse Sukker, to Tø
Olie og to Tønder Honning; thi ved Synet deraf
baade Hofmarschallen (Catual) og Kiøkkenmesteren en
Latter op og sagde, der kom aldrig saa fattig en Kiøbm
tilbyes, han havde jo meer at undvære. Det hjalp
Admiralen gjorde sig vred, man vilde ikke engang tage i
det Lapperi,**) og næste Gang, han kom til Hove,
han kun forgiæves at undgaae Talen om Foræringer,
Samorinen var plat og fortalte ham, at siden det var sa
en rig og mægtig Konge, der sendte ham ud, dog vel
for at opdage Stene, men Folk, maatte han ogsaa
sendt Noget med, og du har jo, sagde han, en Jomfru M
af Guld, giv mig hende!

Dette Forlangende afviste nu vel Gama med den
mærkning, at deels var den hellige Jomfru, han havde,
af Guld, men kun af Træ forgyldt, og deels vilde
paa ingen Maade skille sig ved hende, som havde bestæ

---

*) Castaneda B. 1. K. 6 og 14.
**) Sammesteds K. 17—18.

ham paa Havet og ført ham i Havn; men dermed tilfredsstillede han naturligviis ikke Samorinen, og Admiralen fik ikke engang Lov at gaae ombord igien, før der var sendt endeel Varer iland, som dog heller ingen Kiøbere fandt.*) Gama, som aldrig lod sig forknytte, vovede vel endda at forlange Ladning uden Penge, med Anviisning paa Kræmmerhuset (Factoriet), han vilde oprette; men da blev Samorinen bister, satte hans Sendebud i Fængsel og lod ham vide, at han skulde smukt betale 600 Dukater, før han fik Lov at reise; saa Gama maatte være glad, han fik sine Folk igien og slap heelskindet. Det var i September (1498), Gama forlod Calicut, og Tilbagereisen til Melinde var det haardeste af Alt: Folkene døde som Fluer, Alle knurrede, og selv Admiralens egen Broder havde tilsidst isinde, naar han kunde faaet Vind, at seile tilbage til Indien.**) I Februar (1499) dagedes dog endelig Melinde; i Marts gled Flaaden med stor Glæde forbi Godthaabs Forbjerg og naaede i April Øerne ved det Grønne, hvor Conello gjorde en Afstikker af sig, for at komme først hjem til Portugal med den store Nyhed. Det lykkedes ham ogsaa, thi først henved to Maaneder efter Conello (i September) landede Gama ved Belem og gjorde Rede for sin lange Reise; af sine 148 Ledsagere havde han kun 55 tilbage, Skibet Rafael havde han brændt paa Hjemreisen, og dets Høvedsmand, Paul Gama, var død paa Terceira; Meget var lidt og for Øieblikket Intet vundet, men Veien til Ostindien var funden, og til Ridderlighed bragte Gama ikke blot Prøver af alle ostindiske

*) Castaneda B. 1. K. 19—21.
**) Sammesteds K. 22—23. 26.

Varer, men ogsaa Mohren fra Tunis, der havde m
rømme Calicut for sit Venskab med Portugiserne, og
skillige Malebarer, som maatte reise udenlands mod
Villie.*)

At der nu i Portugal blev gjort al muelig Stad
Gama, er en følgelig Sag, og at han ei blot blev G
af Vidigueira, men Storadmiral paa de indiske Strø
med Ret til at føre „Portugals Vaaben" i sit Skjol
vilde kun være mærkeligt, hvis han ikke havde havt det l
at overleve sig selv, saa det var Andre forbeholdt, li
hans Dine, at knytte den store Forbindelse mellem Eu
vestlige og Asiens østlige Grændser og at grunde P
gisernes ostindiske Rige, som i det sextende Aarhundred
hele Verdens Beundring. Gama levede nemlig hele fe
tyve Aar efter sin glimrende Hjemkomst fra Calicut,
paa sin anden Reise (1502—3) udrettede han intet n
værdigt, og paa den tredie (1524) kyser han os
som et Gienfærd, der, ved at see sig fordunklet a
Eftermænd, raser et Dieblik og synker saa med Suk ti
i Graven.***)

Gamas navnkundige Eftermænd i hans egne Da
mangfoldige, thi netop disse 25 Aar er Portugals He
da Pedralvares Cabral, Duart (Edvard) Pachecco, Fra
og Lorenzo Almeida, Fader og Søn, Fernando Magel
Perez Andrada og Alfonso Albuquerque rage frem o
utallig Kæmpeskare, ligesom Heltene ved Troja og Jerus
men i den verdenshistoriske Haandbog er det dog e

*) Castaneda B. 1. K. 23. 26—27.
**) Sammesteds K. 27 og 43—48.
***) Castaneda B. 6. K. 71—77.

kun den Sidste, der, som den Største og Lykkeligste, kan giøres kiendelig.

Cabral var det, som først fulgte Gamas Kiølvand (1500), stødte paa **Brasilien** og grundede Portugisernes første ostindiske Kræmmerleie i Cochin;*) Pachecco forsvarede ... hartad alene, som en Stærkodder, mod Samorinen i Calicut og alle hans Mohrer;**) og Løverne af Almeida ... stolteligt (1505—9) Portugals Kongeflag paa de indiske Strømme;***) Andrada var den første **Chinafarer**, og Magellan opdagede **Sydhavet**; men kun Albuquerque omskabte alle sine Følgesvende til Helte, satte Portugal i Besiddelse af Østens Søfart og Handel og fremtryllede i den nye Hovedstad **Goa** et Vidunder, først Calcutta i den nyeste Tid har fordunklet. Dette skete Alt, saa at sige, i en Haandevending (1509—15), vist nok kun muligt, fordi Alt da var forberedt, men dog ogsaa kun virkeligt, fordi **Alfons** var En af de Faa, der med det store Overblik og den rige Livskraft forene det rolige Overlæg, den utrættelige Virksomhed, den faste Villie, og den Ringeagt for Smaasjæles Roes og Last, Fornærmelser og Drillerier, som høre til for at grunde noget Stort og Varigt i en smaalig og vægelsindet Verden.

Helte, saavelsom Digtere og Damer, udspille sædvanlig deres glimrende Rolle i Ungdommen, men er end Moses den største, saa er han dog ingenlunde den eneste Undtagelse, da alt Stort maa have Stunder til at modnes, og Albuquerque er en af de klareste Undtagelser fra Regelen; thi

*) Castaneda B. 1. K. 28—41.
**) Sammesteds K. 55—88.
***) Castaneda B. 2. K. 25—26.

om ham, hvis persiske og indiske Tog gjorde en Opsigt som Alexander den Stores, hører man slet Intet, før han havde fyldt sine halvtredsindstyve Aar, da han (1503) førstegang var i det indiske Farvand og udspeidede sin tilkommende Virkekreds. Denne store Virkekreds kom til at strække sig fra det røde Hav til det chinesiske og giennem to Aarhundreder, thi vel var det kun som Krydser paa Arabiens og Persiens Kyst, han (1506) stak ud, mens Almeida var indisk Sættekonge, men han havde dog fuld Raadighed over sin lille Flaade og Kongebrev i Lommen paa, at naar Almeidas Aar var omme (1508), skulde han staae for Styret alene.

Kongen af Portugal havde, som sagt, antaget Titel af „Herre over Æthiopiens, Arabiens, Persiens og Indiens Erobring, Handel og Søfart", og skiøndt „Erobring" ingenlunde er den bedste Maade at befordre Handel og Søfart paa, saa synes det dog ikke blot altid den Letteste, men var aabenbar den Eneste, der kunde give den ostindiske og chinesiske Handel en saa urimelig Gang, som den over det store, vilde Hav, fra Ganges til Tajo, og skal et Øiemed naaes, maae passende Midler anvendes, saa her nødes vi, ligesom Malebarer, Mohrer og Malaier, til at finde os i „Krigens Ret", skiøndt den er haard at døie. Glemmes maa det heller ikke, at denne Ret var den Eneste, der gjaldt mellem Folkene i disse Egne, og mod dem af Mahomeds Tro havde desuden i det mindste Forsynet og Menneskeaanden Giengiældelsens Ret.

Vi har bemærket, at den ostindiske Handel gik hidtil over Middelhavet, og især over Ægypten, hvad ogsaa er saa naturligt, at den vel snart igien vil gaae samme Vei; men de osmanniske Tyrker, som i Midten af det femtende Aarhundrede havde bemægtiget sig Konstantinopel og førte Veste-

for al menneskelig Virksomhed med sig, de skulde i Begyndelsen af det sextende (fra 1517) blive Herrer baade i Syrien, Ægypten og Arabien, saa, naar Forbindelsen mellem Europa og Østerleden ei skulde døe hen, men leve op, maatte det nu skee paa den sære Omvei; ene derfor lykkedes vel Portugisernes æventyrlige Foretagende, men derfor var det ogsaa priseligt.

At nu Calicut var den egenlige Stapelstad paa Malebarkysten, har vi strax bemærket, og der stræbte Portugiserne da først at sætte sig fast, men her havde Mohrerne deres Styrke, saa det vilde ikke lykkes, og desuden opdagede man snart, at der var en anden Havn, længere mod Østen, hvorfra Handelen, selv med Peber og Kanel, Sukker og Bomuld, endsige da med Silke, Porcelæn, Rhabarbra og andre chinesiske Varer, gik langt meer i det Store, og det var Malakka i Bagindien.*) Fra begge Steder sammentrængte saa Mellemhandelen sig, deels ved Ormus i den persiske Bugt,**) og deels ved Aden paa den sydvestlige Pynt af Arabien,***) og gik derpaa enten med Karavaner til Middelhavet ved Aleppo, eller fra Aden op ad det røde Hav til Gjodda og Suez, derfra paa Kameler til Cairo, og saa op ad Nilen til Alexandrien, for at samles med Resten i Venedig, Europas Oplagssted for Østens Herlighed.†) Lægge vi kun Mærke hertil, da lysner det over den indiske Kamp, der ellers maa synes os et Virvar, og husker man derhos, at det netop var i Albuquerques Regieringstid

*) Castaneda B. 2. K. 113.
**) Sammesteds K. 59.
***) Castaneda B. 3. K. 46.
†) Castaneda B. 2. K. 76.

(1509—15), at Venetianerne, under Kampen paa Liv og Død mod det halve Europa, nødtes til at tabe Østen af Sigte, da opdager man en beundringsværdig Sammenhæng, der aabenbar knyttedes af en høiere Haand.

Allerede som Krydsadmiral eller Storviking, med Bør-geleie paa Socotara, gjorde Albuquerque et Kæmpeskridt til Udførelsen af den store Erobringsplan, ved (1507) at lade Ormus føle sin Vælde og afnøde Kongen baade aarlig Skat og Plads til en Fæstning, med hvis Opførelse han strax satte alle Hænder i Bevægelse; men derved satte han ogsaa Alt paa Spil; thi hans Kaptainer blev snart kiede af et saadant Kværsæde, der var langt fra at betale sig saa godt som Krydstogene, og tre af dem gjorde sig tilsidst saa balstyrige, at lette uden Forlov og gaae til Indien.*) Herved blev Alfons nemlig ikke blot nødt til at lade Narre lee ad hans gjort Arbeide, men da han selv kom til Indien (1508), for at afløse Almeida, fandt han sig der saa sværtet, at Almeida vandt Roes og Berømmelse, fordi han, trods to Kongebreve, nægtede at vige Sædet og gav Albuquerque Husarrest, ja, tilsidst erklærede det kloge „Raad", at Helten var gal og kunde ikke betroes til at styre en Baad, endsige hele Indien.**)

Det var netop paa denne Tid, Mameluk-Sultanen i Ægypten, hvis Toldindtægter daglig formindskedes, havde, ved Hjelp af Venetianerne, udrustet en Flaade i det røde Hav, som gik til Indien, under Anførsel af Statholderen i Gjodda, Mirocen, for, med de indiske Fyrsters Hjelp,

---

*) Castaneda B. 2. K. 58—65. 67—71. 73—75.

**) Sammesteds K. 86—90. 93—95. 104—11.

renste Farvandet fra de besværlige portugisiske Snyltegiæster, og paa samme Tid som de tre Kaptainer rømte fra Albuquerque ved Ormus, havde Mirocen leveret Lorenzo Almeida et Slag, hvori Lorenzo satte Livet til.*) Intet var nu rimeligere, end at Sættekongen brændte efter selv at hevne sin Søns Død, og da han nu (1509) oppe ved Diu vandt en glimrende Seier over Mameluken og hans indiske Hjelpere,**) voxede hans Yndest og Anseelse hos Portugiserne derved saaledes, at han upaatalt kunde giøre ved Albuquerque hvad han vilde. Han sendte ham da ogsaa virkelig under Bevogtning til Fæstningen i Cananor og agtede om Sommeren at føre ham fangen hjem med sig til Portugal; men da det rygtedes, at Flaaden fra Hjemmet for i Aar (1509) anførtes af Marschal Fernando Cottigno, en Ven ad Albuquerque, saa fandt Almeida det dog raadeligst at fire og, saasnart Flaaden ankom, lade Alfons nyde sin Ret.***) Hvorledes Almeida vilde have forsvaret sin Selvraadighed og oprørende Adfærd for Kong Emanuel, fik imidlertid Ingen at vide, thi han fandt sin Død paa Hjemreisen, ved Godthaabs Forbjerg, i en Fægtning med Kafferne.†)

Saaledes kom da Albuquerque endelig til at staae for Styret i Indien, og skiøndt han maatte bestaae haarde Kampe overalt hvor han kom, lykkedes dog nu alle hans Foretagender, undtagen Stormen paa Aden.††) I Goa, paa Kysten af Visapur, grundede han en ny Stapelstad for

*) Castaneda B. 2. K. 76—83.
**) Sammesteds K. 83. 96—113.
***) Sammesteds K. 104—5. 109—10. 119—22.
†) Sammesteds K. 123.
††) Castaneda B. 3. K. 105—7.

Østens Handel, som snart tog Søgningen fra Calicut, hvilken Leilighed den portugisiske Bygmester, Tomaso F nandes, ogsaa reiste sin Kunst et glimrende Mindesmærke Baade ved dette Storværk,**) ved Indtagelsen og Befa ningen af Malakka,***) og i det Hele ved sin ligesaa kon lige som kæmpemæssige Færd, gjorde nu Albuquerque saadan Opsigt, at alle Konger og Fyrster fra Arabien China lykønskede ham ved deres Sendebud og søgte ha Venskab;†) men netop dette vakte Manges Misundelse Kong Emanuels Mistanke, saa paa Farten fra Orm (1515), hvor han seent fuldendte, hvad han tidlig havde b gyndt, mødte ham det ligesaa harmelige som uformodenli Budskab, at Kongen havde sendt ham en Eftermand.† Den gamle Kæmpe, siger man, bar allerede paa sin Hels og denne sorte Utaknemmelighed af Kongen, til hvis M han fortærede sin Kraft, tabte da snart sin Brodd; Helten opgav Aanden paa Goas Rhed, saa han nedlag kun Regieringen, som alle Verdens Konger, i Graven, til den fulgtes han med Taarer som en Landsfader, fo han havde bygget op med ligesaa stor Omhu, som h med Fynd rev ned.†††) En saadan Mand fortjente v nok i det mindste en heel Bog til sit Eftermæle, og en sa dan har hans Søn skrevet, men skiøndt han der kaldes „d

*) Castaneda B. 2. K. 46. B. 3. K. 44.
**) Castaneda B 3. K. 7—13. 15—34. 41—44.
***) Sammesteds K. 34. 50—61.
†) Sammesteds K. 47. 62—63. 138. 147. 153.
††) Sammesteds K. 136—39. 151. 154.
†††) Sammesteds K. 154.

Store" hvert Øieblik, er den jævneste Beskrivelse af hans Storværk dog uden Sammenligning hans bedste Lovtale.*)

En saadan jævn Historie om Albuquerque finder man i anden og tredie Bog af de Syv, Portugiseren Fernando Lopes Castaneda i Midten af det sextende Aarhundrede skrev om Indiens Opdagelse og Erobring,**) og som derfor skal have sin velfortjente Roes, naar vi tage verdenshistorisk Afsked med Portugal; men skiøndt der efter Albuquerques Død ei er Stort at melde, maae vi dog endnu lægge Mærke til Hovedet af China og Halen af Tyrken.

Vi har allerede bemærket, at det var i Malakkas Havn, man først opdagede Chineserne, og da Albuquerque fandt deres Søfarende baade meget venskabelige og anderledes dannede end Malebarer og Malaier,***) vilde han udentvivl snart giæstet dem selv, hvis han var bleven ældre; men nu blev det en af hans Medhjelpere ved Malakkas Erobring, Fernando Perez Andrada, som i det verdenshistoriske Skudaar 1517 gjorde den første berømte Chinareise.†) Kong Emanuel, som tænkte, China laa tæt ved Malakka og var et Rige af samme Slags, havde ikke agtet det Umagen værdt at sende en ordenlig Ambassadør fra Lissabon til Kongen af China, og overlod det til Andrada at give en af sine Kaptainer det Ærinde; men efter modent Overlæg udvalgte man Hof-Apotheker Tomaso Perez, som mest passende til et Land, hvorfra der kom Rhabarbara og mange andre fine

*) Mindeskrift (Commentarios) om den store Alfons Albuquerque. Lissabon 1576.

**) Findes kun her i den italienske Oversættelse af Ulloa. Venedig 1578.

***) Castaneda B. 3. K. 52. 55. 57.

†) Castaneda B. 3. K. 152. B. 4. K. 4 27—31.

Apothekervare. Formodenlig havde Castaneda selv været China, thi Beskrivelsen af Andradas Tog til det lukked Land og af Canton, der da, som endnu, var den eneste Stad, det himmelske Rige til Nød vilde aabne Barbarerne, har en saadan Friskhed i alle sine Farver, som kun Øienvidner kan give den; og skiøndt en trehundrede Aar gammel Beskrivelse af chinesiske Mærkværdigheder let kan synes ubetydelig i Verdenshistorien, er den det dog ingenlunde, da Meget af det Chinesiske, der først stak Europæerne i Øine, aabenbar er blevet efterlignet af dem, uden at de vel selv har mærket det. Uagtet derfor Menneskeaanden ikke kan tage mindste Deel i den Beundring af Chinesernes Fuldkommenheder, som selv Castanada ei er fri for, og som siden især franske Penne udbredte over hele Europa, er det dog lige sandt og mærkværdigt, at det først var i China, man lærte fiin Bordskik med Servietter og Tallerkener, Gaffel og Kniv, Artighed med smukt at tage Hatten af for fornemme Folk, og en ordenlig Examinering og Rangeren af Embedsmændene, med de mangfoldige hinanden skakkende Stillinger og Indberetninger; og en af os maa fristes til baade at lee og græde, naar vi læse, hvorlunde der om hele Andradas Tog, fra Øen Veniaga op ad Floden til Cantons Mure, blev sendt udførlige Indberetninger til høiere Steder, ikke blot fra den „Store, den Mindre og den Mindste" (Tu-Tan, Con-Kwan og Com-Pin) hver især, men fra Syv endnu mindre, hvoraf nogle lød gunstig for Portugiserne, nogle ugunstig og nogle ingen af Delene.*)

Saaledes begyndte da Europæernes Bekiendtskab med

---

*) Castaneda B. 4. K. 31.

as strænge Politi, dræbende Ensformighed, døde Afret-
stadselige Tomhed, uendelige Langsomhed og fortvivlede
ighed, der efterhaanden blev hartad ligesaa almindelig
Theen; og hermed lade vi indtil videre China fare, lige-
Portugiserne enstund synes at have gjort, saa de først i
n af Aarhundredet skal have faaet deres faste Kræmmer-
aa Macao, der endnu minder om deres gyldne Tid.
Hvad nu den tyrkiske Sultan Soliman angaaer, da
e han saa længe (1520—66), og greb saa vidt om
t vi i det Følgende tiere vil nødes til at nævne ham;
er maa det dog bemærkes, hvordan han ogsaa engang,
Erobringen af Syrien og Ægypten, udstrakte sin lange
arm til Indien; thi at Portugiserne slog den lam, skal
des som en Fortjeneste, de har af hele hen europæiske
stid. Det var den anseelige Handelsstad Diu paa
n af Guzerat, som Portugiserne længe havde havt Øie
g endelig (1531) bemægtiget sig, hvorpaa nu Storherren
prøve sine Kræfter, ved at skikke sin Navner, Pachaen
iro did med en stor Flaade, udrustet i det røde Hav
mandet med de mest rasende Tyrker; men Antonio
ira forsvarede Diu, under en to Maaneders Beleiring
til Lands og Vands (1538), med en Haandfuld
, saa vældig og lykkelig, at Tyrken, efter et stort Blod-
naatte flygte og trøste sig med det muselmanske Mund-
at „Havet" gav Allah de Christne.*)
Næsten alt dette skete under Emanuel den Lykkeliges
ring (1495—1521), og Resten under Johan den Tredies
1—57), da Heltetiden ogsaa i Castaneda fik sin He-

Fortias portugisiske Historie V. 333—47.

rodot, som fulgtes til Indien med Statholderen Nunn
Acugna (1528), under hvem Diu blev baade indtaget
Portugiserne og beleiret af Tyrkerne;*) og hele Værl
stadfæster hans Forsikkring, at det er Frugten ikke blot
mange Aars Flid, men af fortroligt Bekiendtskab saavel me
Begivenhedernes Skueplads som med de lange Reiser, Krigs
bulderet og det hele Livsrøre, han vel ofte for smaalig, me
altid lysvaagen og træffende beskriver.**) Spydig nok be
mærker han, at der maa et anderledes overnaturligt Pun
end hans til at beskrive, hvad man ikke har seet; og de mange
Forsøg derpaa, Historien siden har maattet døie, bevise kun
slet, at det kan de nymodens Bogorme godt; saa dem, der
kun beskrev deres egne ringe Tanker, maae vi herefter see til
at glemme over dem, der saae og beskrev de store Bedrifter.
Dog, ikke blot fik Portugals Heltetid sin Herodot i Casta-
neda, men ogsaa sin Homer i Luis Camoens, kun lidt senere,
under Galningen Sebastian, med hvem Portugals Roes be-
gravedes i Afrika (1578); og vel er der i Lusiaden meget
mere Bagvendt end det, thi ved at have Gamas Reise, iste-
denfor Albuquerques Bedrift, til Hovedindhold, faaer Lu-
siaden aabenbar langt mere Lighed med Æneiden end med
Iliaden; men eet Fortrin har dog Portugals Heltedigt til-
fælles med det Græske og ellers med Faa: at det afbilder et
virkeligt Liv, hvori Skjalden med Lyst tog Deel og veed at
indføre sin Læser. Portugiserlivet er, som Skjalden selv be-
mærker,***) endog i Heltetiden, langtfra at være høipoetisk,
og Camoens dvæler gierne ved det Lave; men da Portugals

*) Castaneda B. 2. K. 98.

**) I Tilegnelsen af tredie Bog til Dronning Kathrine af Portugal

***) Lusiaden V. 92—100.

Heltetid dog er verdenshistorisk og her saa livlig skildret, at Læseren gierne følger med, selv i „Storm og Strid“, saa kan man ikke sige, det var ganske uforskyldt, Lusiaden blev lært hartad paa alle Europas Tungemaal.*) Efter et vildt og stormende Levnetsløb, over Afrika til Indien og China, endte for Resten Camoens ynkelig (1579) i Lissabon paa Hospitalet, saa han naaede hvad han ønskede: at leve og døe med sit Folk.

Man veed nok, det var i det spanske Monarchi, Portugal tabte sig, og til dette maae vi nu vende os, for at see, hvordan de to nye Verdensdele, Ost- og Vestindien, mødes, men springe snart saa fiendlig fra hinanden som Spanien og Holland; og hvad der først kræver vor Opmærksomhed, er da Amerikas Opdagelse, som er sex Aar ældre end Ostindiens og i Almindelighed langt høiere skattet. Det Sidste turde nu vel være feil, da den østlige Seilads, Kamp og Handel, baade anderledes end den vestlige knytter sig til Fortidens Storværk, er en ordenlig Folkedaad og bidrog i de næste Aarhundreder langt mere til Europas Udvikling; men derfor er det dog lige sandt og lige mærkværdigt, at Amerika, som en splinterny Verden, fuld af Sølv og Guld, og dets Opdagelse, som en Enkeltmands Værk, uden Fader, uden Moder og uden Slægtregister, var langt mere i Nyaarstidens Smag. Forholdet er nemlig her det selvsamme, som mellem Naturvidenskaben og Historien, eller mellem Valgloven og Arveretten, den rene Fornuft og Erfaringen; og skiøndt man hidtil nogenlunde har ladet det Historiske,

---

*) Mærkværdigheder om Camoens' Levnet og Skrifter (paa Engelsk) af Adamson. London 1820.

Nedarvede og Classiske raade baade i Kirken, Skolen og i borgerlige Selskab, har det dog enstund kun været med Kn og med længselsfulde Blikke paa, hvad Enkeltmanden fandt var det Fornuftigste, nemlig det Selvgjorte og Selvraadige, som det, der egenlig havde Ret til Herredømmet og ene kunde giøre Verden lykkelig. Derfor betragter Europa nu omstunder de nordamerikanske Fristater med samme Øin som det for tre Aarhundreder siden betragtede det spansk Amerika med Perus og Mexikos Skatte; og skiøndt denne fortvivlede Retning ingenlunde er at prise, er den dog heller hverken at lee ad eller at græde over, thi til det Første er den for vigtig og til det Andet for kold. De fleste Mennesker opfatte nu engang i Tankerne enhver ny Tilstand som noget Splinternyt, Selvstændigheden som Selvraadighed, og den fri Virksomhed som noget Selvgjort; men hvor Hjertet endnu føler menneskelig, vil man dog meget godt finde sig i de gamle Grundforhold, som i de gamle Bopæle, naar man kun bliver det Forældede, det Trykkende og paa alle Sider Hemmende kvit, og det er Verdenshistoriens Kald at oplyse den rette menneskelige Sammenhæng i Levnetsløbet, og derved mægle Forlig mellem det Gamle og det Ny, der ligesaalidt som det Unge og det Gamle i vort daglige Li kan undvære hinanden. Uagtet derfor Verdenshistorien, som en gammel Mand, umuelig kan finde sig i at forlade de gamle Verden og vandre over til Amerika, enten med Spa nierne eller med Independenter og Kvækere, saa følger d dog gierne med Øiet baade Christoffer Columbo og alt d Mærkværdige, der, ligefra Kartoflerne til de forenede Fr stater, udsprang af hans store Opdagelse, der alt nu k sees at have været ligesaa nødvendig til Menneskeheden

Fremskridt, som Ostindiens til Vedligeholdelse af dens Liv og Virksomhed. Vi vil nemlig faae at see, hvorledes Livet i Europa, især giennem det syttende Aarhundrede, blev saa mekaniskt betragtet, saa chinesiskt sammensnærpet, saa classiskt forskruet og saa franskt forfalsket, at havde Amerika ikke aabnet en Udflugt og efterhaanden lysere Udsigter, maatte vi forgaaet i vore egne Sko, og verdenshistoriskt maa da Amerika skattes langt høiere for, hvad det gjorde muligt, end for, hvad det gjorde virkeligt.

Spanierne kan nu vel slet ikke lide, at man betragter Amerikas Opdagelse som en Enkeltmands Værk, der kun meget løselig knytter sig til Spaniens Historie; men Kiendsgierningerne ere uartige nok til ei engang at gaae af Veien for spanske Grander, og det er en Kiendsgierning, at man i en ordenlig Fortælling om Amerikas Opdagelse ikke kan begynde enten med det spanske Folks eller med Ferdinands og Isabellas Digten og Tragten, men maa begynde med Genueseren Christoffer Colombo, hans Tanker og Formodninger, Reiser og Hændelser; saa Spanierne har hverken mere eller mindre, men netop samme Deel i Amerikas Opdagelse, som Preuserne eller Berlinerne i den Hegelske Philosophi.

Hvordan nu Genueseren faldt paa, at man ved at holde stik i Vest over Verdenshavet maatte finde aldeles ubekiendte Lande, eller Cipango og Asiens Østkyst, om hvis Herligheder den vidtbereiste Venetianer Marco Polo i det trettende Aarhundrede aldrig kunde blive træt af at tale eller Genueserne af at høre,*) see, det har baade Fernando Colombo, i

*) Blandt andet hos Washington Irving i hans Historie af Columbus IV. 289.

sin Faders Levnetsbeskrivelse, og alle hans boglige Efterskrivere eller Skarprettere stræbt at forklare og indprænte os; men det giør man i alle Maader, for Livets Skyld, bedst i at springe over; thi Flyvegriller, endnu meget urimeligere, har vi i vor belæste Tid nok af, saa det Mærkværdige ved Colombo er ingenlunde hans Tanker og Formodninger, som han sikkert deelte med meget ubetydelige Bogorme, men Kraften i hans Sjæl til at leve, kæmpe og lide for sin store Anskuelse, det Eventyrlige i hans virkelige Levnetsløb, og det store Udfald, der omsider kronede hans Bestræbelser. Derfor er det ogsaa Børneværk med alle de Ophævelser, man giør om Amerikas tidligere Opdagelse, det være sig af Phønicer eller Karthaginenser, Vælskmænd eller Islændere, og om Muligheden af, at Colombo paa sin tidligere Seilads i Nordhavet kan have hørt ymte om noget Sligt; thi Verdenshistorien, der selv af det Virkelige kun ændser det Store, overlader nødvendig hele den blotte Mueligheds Rige til de ørkesløse Grublere at fordrive Tiden med. Amerikas Opdagelse bliver først ved Colombos Reise til en verdenshistorisk Begivenhed, og skal Giætninger om dets tidligere Forbindelser med den historiske Verden selv have mindste videnskabeligt Værd, maae de ingenlunde udspringe af gamle Bøger eller nye Griller, men af Forhold i Amerika selv, som deri søge og finde deres Forklaring; ellers tjene de kun, som alle Smaafolks Recensioner over store Mænds Værker, til at fordunkle det virkelig Store med Ingenting, som dog umuelig enten kan blive eller føre til Noget, der er værdt at nævne. Værd at nævne er derimod Christoffer Colombo, saalænge Verden staaer, og hans Søn har Ret i, det kan omtrent være os ligegyldigt, hvad hans

Fader var; men det maa dog giøre os ondt, at den store Mand ei har villet dele Æren med sine Forældre, thi hvor ringe de saa end maatte været, vilde han derved ikke have mistet, men vundet i alle kiærlige Menneskers og i Verdens-historiens Øine.*) Det Samme er Tilfældet med den store Opdagers Levnetsløb og daglige Sysler, til han lettede Anker i den gamle Verden for at lande i den Ny; thi skiøndt vi ogsaa godt kan undvære Kundskaben herom, vilde den dog været os fornøielig og sat os istand til at see dybere ind i Mandens Sjæl og i alle Maader bedre forstaae ham, hvad kun Smaasjæle tabe, men alle store Mænd særdeles vinde ved. Nu derimod kan man vel stave sig til, at han omtrent var halvtredssindstyve Aar, da han gik ud paa den lange Reise, og havde da omtrent opholdt sig fjorten Aar i Lissabon (1470—84) og otte i Spanien, immer med den stærke Lyst til at udspeide Verdenshavet, og med Tilbud om at ville giøre det for hvilkensomhelst Regiering, der vilde udnævne ham til Storadmiral paa Verdenshavet og til arvelig Vicekonge, med Tiende af Alt, hvad der voxede og virkedes i den ny Verden, han paatog sig at opdage;**) men hvad han ellers tog sig for i al den Tid, og om han længe nærede sig af at handle med Bøger, undervise i Styrmandskunsten og tegne Søkort, det har hans Søn, istedenfor at oplyse, kun søgt at slaae hen, som om Sligt var under en stor Mands Værdighed.***) Ogsaa det er uvist,

---

*) Colombos Levnetsbeskrivelse af hans Søn Fernando, i Ulloas italienske Oversættelse. Venedig 1572. Kap. 1.

**) Sammesteds Kap. 4. Navaretes Beretning om Colombos Reiser (i den franske Oversættelse, Paris 1828.) I. 156—89.

***) Fernandos Levnetsbeskrivelse K. 4.

om Colombo havde gjort Genua og selv Venedig noget Ti
bud, men at han forgiæves tilbød den portugisiske Konge s
Tjeneste, er vist, og medens vi ikke kan nægte, at Colomb
Vilkaar maatte falde lidt drøie i Kongens Øren, maae
dog smile ad Kong Johan og hans lærde Raadgiver, Doct
Calzadiglia, som meente, de havde aflokket den store Ma
hans Hemmelighed, og skikkede i al Stilhed en hverdags St
mand ud, at skaffe dem den ny Verden for Røverkiøb;
Stakkelen kom naturligviis tilbage med uforrettet Sag,
overflødigt Beviis paa, at Dværge giør ingen Kæmpestri
om de end faae Syvmiilsstøvler, de drukne kun i dem.*)
Denne Omstændighed gjorde imidlertid Colombo saa harm
lig, at han tog sin lille Søn, Diego, ved Haanden og
til Castilien, for at prøve sin Lykke hos Kong Ferdinand
Dronning Isabella; og om Fodvandringen fra Lissabon
Castilien, har man en artig Fortælling, der vel ikke end
er ordenlig afhjemlet, men har dog al Rimelighed for si
Lille Diego, hedder det i et gammelt spansk Haandskrift
blev engang underveis saa sulten og tørstig, at Colomb
maatte banke paa hos Graabrødrene i Klosteret i Santa
Maria de Rabida, tæt ved Palos i Andalusien, og mens
Diego fortærede sit tarvelige Maaltid, kom Prioren, Juan
Perez de Marchena til, gav sig i Snak med den Fremmede
(hvis lille Boglade ventelig har vakt hans Opmærksomhed)
og fandt saamegen Behag i Samtalen, at han bød Colombo
ind og skikkede Bud til sin gode Ven i Palos, Læge Garcia
Fernandes, som var en belæst Mand, for at ogsaa han skulde
tage Deel i Underholdningen, der naturligviis dreiede si

*) Fernando K. 2.

hvad denne store Pillegrim var fuld af og stræbte at
ge Alle for. Følgen var, at Prioren beholdt Diego
Opfostring i dette Kloster er vis nok) og gav Colombo
emt Anbefalingsbrev med til Isabellas Skriftefader,
ndo Talavera, hvormed han fortsatte Reisen til
va. *)

Dog, det være nu gaaet bogstavelig saaledes til, eller ikke
det dog vist, baade at Graabroderen ved Palos gjorde
dste for Colombo, og at det over i syv Aar var om=
deels fordi deres spanske Majestæter ikke ret havde
paa store Ting, deels fordi de fandt sig stødte ved
ie Sprog, den simple Sømand førte, og endelig fordi
mmission af de Høilærde, der, netop med Talavera
sen, blev nedsat til at bedømme den Sag, de ikke for=
naturligviis erklærede det for Daarskab, at den høi=
Bissekræmmer vilde være klogere end de og alle lærde
siden Syndfloden, og hartad for ugudeligt, at han
nodsige den hellige Augustin, der udtrykkelig forkaster
ak om Antipoder. Kun for en Sikkerheds Skyld
da de Høilærde til, at netop, naar Jorden var rund,
hvert Menneske med sund Fornuft begribe, at om man
unde seile ned ad Bakke til den anden Halvkugle,
n dog nok være at seile op ad Bakke, og det fandt natur=
de Fleste, var haandgribeligt, skiøndt de Lærde netop
beviste, de selv kunde snakke ligesaa godt op ad Stol=
som ned ad Væggene. **)

Dog, det var nok, at Colombo Aar ud og Aar ind
plages med den spanske Lærdom, saa vi vil skynde os

ashington Irvings Colombus I. 95—100.
rnandos Levnetsbeskrivelse K. 12—13.

fra den med et Smil; og skiøndt det sagtens kun var med Suk, Colombo kunde giøre det Samme, fandt han dog om sider, det var klogest, og tog i Januar 1492 atter Vandringsstaven i Haand, for at prøve, om man i Frankrig og England var ligesaa bange, som i Spanien og Portugal, for at vove et Par Skilling paa et stort Foretagende, og ligesaa prutten paa at love ham en fyrstelig Stilling, der aabenbar kun gjorde ham selv latterlig, hvis ikke hans Opdagelse gjorde den Konge, han tjente, ti Gange større og rigere.*) Hvad enten vi imidlertid betragte den lille vindige Carl den Ottende i Frankrig, eller den spidsborgerlige og mistænkelige Henrik den Syvende i England, turde vi ingenlunde der spaae Christoffer, den store Færgemand, bedre Skæbne, saa det var hans Lykke, at Bladet pludselig vendte sig i Castilien. Det var Skatmesteren for Aragon, Luis Angelo, der blev hans og Opdagelsens Skytsengel, thi han gik til Dronning Isabella, forestillede hende paa den ene Side, hvor udødelig Æren og hvor uberegneligt Gavnet var, baade for Kirke og Stat, hvis Foretagendet lykkedes, og paa den anden Side, hvilken Ubetydelighed for Castilien og Aragon de 25000 Scudi var, Forsøget vilde koste, og endelig lagde han hendes Majestæt paa Hjerte, ei at bryde sig om, hvad „de Lærde" kaldte umueligt, og endnu mindre om den Skam, de sagde, det vilde være for Majestæterne, hvis Foretagendet mislykkedes, da Historien tvertimod lærte, at ogsaa for deres Understøttelse af store Foretagender, som mislykkedes, havde høimodige Fyrster vundet Priis og Ære. Det fængede, og da Dronningen hørte, Øieblikket var kostbart, tilbød hun endog

---

*) Fernandos Levnetsbeskrivelse K. 14.

at pantsætte sine Juveler; men dertil svarede Skatmesteren: nei, det behøves ikke, jeg laaner gierne Deres Majestæt den Skillings-Penge uden Pant; og nu fløi der da Bud efter Colombo, som hindede ham ved den berømte Snevring, Pinos-Porten, to Miil fra Granada.*) Efter et Øiebliks Betænkning vendte da ogsaa Colombo tilbage, og nu var der slet Intet iveien, Byen Palos skyldte en Konge-Reise med to Skuder paa tre Maaneder, og den skulde nu gaae for sig paa det store Dyb, saa det var kun et tredie lille Skib til Stor-Admiralen selv, der maatte anskaffes paa Dronningens Regning og fik Navn af Santa Maria.

Den tredie August i Dagningen lettede nu Colombo Anker og løb ud fra Palos i Morgengryet, før Soel stod op,*) saa ogsaa i denne Henseende har Opdagelsen af Øst- og Vest-Indien ganske forskiellige Farver; thi Gama, husker vi nok, gik ombord i Tajo ved høilys Dag under Sang og Klang og fulgt af en utallig Skare, som ønskede ham Lykke paa Reisen til Vidunder-Landet, som Ingen saae, men Alle dog vidste var til og drømte æventyrlig om; men Colombo lagde ud paa Dybet i Skumringen, uændset af Mængden og beleet af de Selvkloge, som en Daare, der ledte om Antipoderne, om Hesperidernes, de gamle Atlas-Døttres, Have med Guld-Æblerne, om Vestenvindens Vugge og Solens Sovekammer.

Man har et temmelig vidtløftigt Udtog af Stor-Admiralens Dagbog paa hans første Reise over Verdens-Havet (fra 3die August til 12te Oktober 1492 og saa videre), men det gaaer dermed, som med de Dagbøger, tydske Philosopher

---

*) Colombos Dagbog hos Navarete (i den franske Oversættelse) II. 6.

holde over deres Tanker, at det Meste, som noget Daglig dags, er ganske overflødigt, og Resten kun mærkeligt for Mæn af Faget, saa det Hele falder alle andre Mennesker kiedsom meligt. Naar Dagbogen imidlertid er af en Mand, hvi Tanker har ført til noget virkelig Stort, da vil den heel o ubeskaaret altid for Historieskriveren være Læsningen, saa velsom Bogtrykkersværten og Papiret, værd; men Smaa folks Udtog af store Mænds Bemærkninger, de er det natur ligviis ingenlunde; thi at i en stor Mands Dagbog Per sonen netop er Hovedsagen, det har de Smaa endnu ikk fattet, og udelade derfor immer det Bedste, som noget, der kun kommer Personen, ikke Sagen ved. Derfor finde vi Las Casas Udtog af Colombos Dagbog vel meget udførli berettet, hvor mange Miil man gjorde i Vagten, og hvor ti man mødte Strandmaager og Sivblomster, men kun et Pa dunkle Ord (under 22de og 23de September) om den eneste store Begivenhed paa Reisen, da Storadmiralens Liv o Reisens Lykke aabenbar ved Mandskabets Fortvivlelse hængt i et Haar. Til Lykke har Sønnen i sin Faders Levnets beskrivelse dog her af naturlige Grunde benyttet Dagboge lidt bedre, saa vi veed, at under Tidens Løb, Kompassets Misviisning, Himmeltegnenes Forandring og den bestandig Modvind steg den naturlige Utaalmodighed tilsidst saa fryg telig, at Mandskabet aabenlyst sammenrottede sig og hold Raad om, hvordan man dog muelig kunde bjerge Livet. All var enige om, at man havde gjort meer end nok for Ærens Skyld, saa det var aabenbar paa den høie Tid (om ikke fo silde) at vende om, førend Levnetsmidlerne, der gik stærk paa Grund, var reent fortærede, og førend de lække Skude sank med Top og Tavl; og Spørgsmaalet var da kun: hva

man skulde giøre ved Admiralen, som der var ingen Udkomme med, for de gale Fluer, han havde i Hovedet, og som vilde endelig see til at blive en „stor Herre“ paa deres Bekostning, om det end skulde koste hans Liv. Her var gode Raad dyre, og de blev til Lykke ikke enige om det Værste, man vidste, som var, naar Admiralen ikke vilde give Kiøb, da at giøre kort Proces og smide ham overbord; da man jo kunde sige, han var uforvarendes dumpet ud, engang, han stod og „kikkede Stjerner“; og da Admiralen var en Fremmed i Castilien, og saamange lærde og kloge Mænd havde fraraadt og lastet den Langeleds-Færd, saa havde det vist ingen Nød, man vilde holde skarpt Forhør over den Sag.*)

Det Heltemod, den Sikkerhed og Aandsnærværelse, det nu aabenbar udkræver, ene midt iblandt raa, fortvivlede Matroser paa det vilde Verdenshav, rolig at høre paa saadanne Taler, sige tørt og bestemt, at paa Hjemreise er slet ikke at tænke, før man har været i Indien og forrettet sit Ærinde, og for Resten snart med det Gode og snart med det Onde at tysse paa Skriget, saa det ikke faaer Overhaand, det kan selv Børn drømme, de har nok af; men om den store Mand har Tilstrækkeligt, veed han ikke engang selv, før Erfaringen lærer ham det, som her Colombo; saa det har været femten søgne, travle og lærerige Dage for Helten, til de smulle Vande, Sangfuglene og alle Mærker lod Mandskabet føle, at der virkelig laae en ny Verden næsten rundt omkring dem, hvis første Opdagere de om en Dag eller to skulde være. Det var den ottende Oktober, Bladet vendte sig, saa

*) Fernandos Levnetsbeskrivelse K. 19.

det blev en Lyst at være Formand, og Natten mellem de 11te og 12te blev der et stort Anskrig fra Skuden Pinta thi nu saae Ulken Rodrigo de Triana klarlig Land, efter Admiralen alt om Aftenen havde bemærket Glimt, som af et Lys, der bevægede sig. Længselen efter næste Morgen, som var en Fredag, kan man nok vide, var ubeskrivelig, og Glæden ligesaa i Morgengryet, ved at see en deilig Ø med grønne Skove stige op af Verdenshavet, og Strandbredden efterhaanden vrimle af nøgne Skabninger, som baade lignede Mennesker og udtrykte kiendelig deres Forundring over den ny Verden, der kom svømmende til dem. Saasnart man havde kastet Anker, klædte Admiralen sig paa i sin høieste Stads og gik i Land, tilligemed Brødrene Pinzon, Alonzo og Vincents, som førte Skuderne Pinta og Ninon fra Palos, plantede der sit Banner med det grønne Kors, opkaldte Øen efter Frelseren (Sanct Salvador), og tog den høitidelig i Besiddelse for „Ferdinand og Isabella", men glemte dog ikke med det Samme at lade sig selv hylde af de Tilstedeværende som Sættekonge i Indien og Storadmiral paa Verdenshavet. De stakkels Indfødte stod ved alt dette som ørkesløse Tilskuere, men blev dog ei aldeles forglemte, thi ved Thronbestigelsen blev der kastet røde Nathuer og Glasperler til dem, som Betaling for den Odelsret, de tabte, før de kiendte den.*)

At nu denne Ø var Guanahami, som Engellænderne har givet Navn af Kat-Øen (Cat Island), har man hidtil taget for afgjort; og skiøndt nu en lærd Mand vil have stavet sig til, at Sanct Salvador skulde, mærkeligt nok, være „den

*) Fernando K. 20—22. Colombos Dagbog.

store Tyrk,“ der ikke har et grønt Træ af sit Eget, behøve vi neppe engang, hvad vi dog har, en amerikansk Sømands Ord for, at det er Vind med den lærde Seilads paa Papiret.*)

Langt mærkeligere er det, at Colombo paa sin første Reise opdagede baade Cuba, som nu er den eneste Levning af det spanske Amerika, og Haiti, som nu, under Neger-herskabet, igien har optaget sit gamle Navn istedenfor Spa-niola og St. Domingo, som den blev kaldt fra Colombos Dage til Napoleons.**)

Paa Haiti satte Colombo sit Admiralskib (Santa Maria) til, Juleaften, og da Pinta nu immer løb fra ham, var det med Skuden Ninna alene, han paa Hjemreisen maatte ... Storhavet og kæmpe med Storme, der kun levnede ... lidet Haab om selv at melde Europa sin store Op-dagelse; men dog var Lykken ham saa gunstig, at han ikke ... i Februar 1493 naaede de azoriske Øer, men den fjerde Marts, efter en frygtelig Nat, hvori mangfoldige Skibe for-..., løb ind i Tajo.***) Det var nu vist nok ikke efter ...ns Bestik at besøge Kong Johan af Portugal, der lige-...alidt var en Ven ad ham, som ad de spanske Opdagelser; men Nød bryder alle Love, og man holdt paa begge Sider ... Miner, saa Storadmiralen var med stor Høitid Kongens Giæst i hans „Paradis,“ og fortsatte saa i Mag Reisen til Palos, hvor han løb ind den femtende Marts.†)

Alonzo Pinzon, som havde seilet sin egen Kaas, for at

*) Washington Irvings Columbus IV.
**) Fernando K. 26—30.
***) Fernando K. 32. 34—39. Colombos Dagbog.
†) Fernando K. 40—41. Admiralens Dagbog.

være Æren vis, havde vel alt før naaet Spaniens Kyst (Galicien), men høstede kun Skam, sneg sig hjem til Palos og døde snart af Harme; og Rodrigo de Triana, som først havde seet den ny Verden, fik ikke den udlovede Belønning af 10000 Maravedis aarlig, thi den tilkiendte Kong Ferdinand Admiralen, og den modtog Admiralen, fordi han først havde seet Lys i Land.*) Man siger, at Triana rasende over denne mageløse Uretfærdighed, foer til Afrika og blev Mahomedaner,**) og det hørte da ogsaa til Colombos Lykke, at Roderik tænkte mindre spansk end mohrisk, thi havde han hevnet sig spansk paa den skyldige Christoffer istedenfor paa den uskyldige Christendom, maatte vel Menneskehistoriens Eedsvorne have erklæret det for undskyldeligt.

Saaledes blev da Amerika opdaget, og skiøndt vi i Verdenshistorien ei kan opholde os ved Alt hvad der hændtes Storadmiralen, maae vi dog bemærke, at hans følgende Levnetsløb vare ligesaa æventyrligt som det Forrige; thi fra sin tredie Reise kom han til Spanien i Lænker (1500) som en Majestætsforbryder; og under den Fjerde og Sidste strandede han paa Jamaica, hvor han over et heelt Aar (1503—4) maatte kæmpe med Mangel, Sygdom og et oprørsk Mandskab;***) og vel slap han omsider tilbage til Spanien, men kun for at høre Budskabet om Isabellas Død, see sig glemt under Spaniens indvortes Uroligheder, og selv (1506) nedlægge Vandringsstaven.†) Hans Been blev, efter hans sidste Villie, førte til Haiti, men fandt dog selv der ei rigtig

*) Fernandos Colombo Kap. 21 og 41.
**) Washington Irvings Columbus I. 431.
***) Fernandos Colombo K. 86.
†) Sammesteds K. 100—108.

Hvile, thi da Spanierne mistede Øen (1795), flyttede de hans Been til Cuba,*) der nu er den sidste Plet bag Verdenshavet, hvor deres Banner vaier, saa Colombos Been kan vel engang blive bragt tilbage til Spanien eller Italien, som Napoleons til Frankrig.

Dette er Omridset af det verdenshistoriske Æventyr, som vi vel maae kalde baade Colombos Levnet og Spaniernes Besiddelse af den ny Verden, med Perus og Mexikos Skatte; thi Virkeligheden er snart ligesaa fantastisk som Grillerne hos Christoffer, naar han indbildte sig i Amerika at have fundet det forlorne Paradis,**) eller hos hans Søn Fernando, naar han i sin Fader seer en „hellig Christoffer," der bar Herren, ikke som den Gamle, over et lille Vadsted, men over Verdenshavet.***) Naar man derfor leer ad slige Griller, og maatte vel græde over den mozarabiske Triumf, Colombo og Spanierne beredte Christendommen i Amerika, saa maa man dog lægge vel Mærke til, at sære Griller og Hjernespind virkelig har spillet en Hovedrolle, ei blot ved Amerikas Opdagelse, men i hele Nyaarstiden indtil igaar, eller fra Husses Baal til Napoleons levende Begravelse. Hvad der i disse firehundrede Aar giør mest Opsigt paa den store Skueplads, er nemlig hverken, som i Oldtiden, hele Folkefærd med deres tilsvarende Ledere, eller, som i Middelalderen, hele Stænder, Gilder, Samlag og Broderskaber, men lutter Enkeltmænd, der meer og mindre ligne den berømte Lykkeridder, hvem det fornøier hans egen Søn at

*) Washington Irvings Columbus IV. 65—73.
**) Navarete om Colombos Reiser (paa Fransk) III. 36—38.
***) Fernandos Colombo K. 1.

tænke sig uden Fader, uden Moder og uden Slægtregiste for at han kan staae som himmelfalden og være en uopløsel Gaade.*) Herom maae alle Historiens Kyndinger væ enige, hvor uenige de end kan være og virkelig er om Bun deringen af denne nymodens Storhed, hvori de Fleste s Menneskehedens Triumf, men Nogle af de Bedste og Dyt sindigste derimod dens Vanartning og visse Undergang, a hvori formodenlig en veloplyst Efterslægt vil finde noget a begge Dele; fordi Enkeltmandens Selvbevidsthed og fri Rørel er ligesaa nødvendig til Menneskenaturens afgiørende Seie og Forklaring, som hans Krav paa Uafhængighed af de Folk, den Slægt og den Gud, han tilhører, og hans Lykke fristen i det Grændseløse, er ødelæggende og fordærvelige fo alt Menneskeligt, der ligesaavel maa adskilles fra det Trolled som fra det Dyriske. Tænke vi os derfor nogle Aarhundrede frem i Tiden, da vil man i den verdenshistoriske Haandbo sagtens bære sig ad med mange af Nyaarstidens Stormænd som vi med de romerske Keisere, og giøre Pinen meller den bøhmiske Opstand i det fjortende og den græske Op standelse i det nittende Aarhundrede saa kort som muligt men hvor Efterslægten skal høste, maae vi pløie, og da de ikke ved Nyaarstidens, som ved Middelalderens, Begyndels kom et nyt Element ind i Historien, men Alt har udvikle sig af det Gamle, skal selv Efterslægten tage sig i Agt, a ikke, efter Ordsproget, Gienskt bliver Glipskt.

Uagtet det derfor unægtelig var morsomst at gaae lig fra Colombo til Luther, eller fra de store Opdagelsesreiser i den udvortes Verden til dem i den Indvortes, og derpa

---

*) Fernandos Colombo K. 1.

at springe fra Reformationerne i det sextende til Revolutionerne i det attende Aarhundrede, saa gaaer det dog slet ikke an, naar vi vil blive kloge paa de store Begivenheder; thi selv det spansk-østerrigske Verdensrige, hvor ukselt det end i Grunden var, maae vi dog nødvendig kiende, da det, og ingenlunde den alt opløste pavelige Kirkestat, var, hvad Morten Luther og Protestanterne i det Hele behøvede Mod for at trodse og Held for at sætte Grændser.

Som den Medgift, Keiser Karl den Femtes Moder skulde bringe Keiser Maximilians Søn Philip af Østerrig og Burgund, er det da især, vi maae betragte det spanske Rige under Ferdinand og Isabella, og vi kan derfor ingenlunde her skiænke disse spanske Majestæter nær al den Opmærksomhed, deres mange og fordum høirøstede Lovtalere forlange; men dog har Dronning Isabella ingenlunde for Intet i den spanske Historie og Poesi faaet omtrent samme Glands, som Dronning Elisabeth i den Engelske; thi ogsaa hun var ret aabenbar født til regierende Dronning, og hun fortjente gode Venner, thi hun opoffrede dem aldrig, men var dem tro til Døden. Den Navnkundigste af hendes Yndlinger, den store Genueser, har vi fulgt til Graven, og en Anden, som vi vel maa kalde den store Spanier, vil af sig selv møde os, naar vi blive ret vendt i Ferdinands og Isabellas Dage.

Vi forudsætte her som bekiendt, at Alfons den Ottendes Seier ved det andalusiske Tolosa (1212) svarede omtrent til Tariks Seier ved det andalusiske Xeres, netop femhundrede Aar tidligere, saa i den følgende Tid havde de mohriske Riger i Syden (Murcien og Granada) ei nær saa meget at betyde som fordum de Spanske i Norden (Leon og Navarra), thi Halvmaanen var nu i Næde og fik aldrig Ny. Alt i

det trettende Aarhundrede udvidede Aragonien under Jakob Erobrer (1218—76) sig over Valencia og de baleariske Øer, medens Ferdinand den Hellige af Castilien (1217—52) paa samme Tid indtog baade Sevilla og Cordova, med det Meste af Andalusien; og vel skete der i det fjortende Aarhundrede fra Nordafrika adskillige Forsøg paa at ophjelpe Mohrernes forfaldne Sager i Spanien; men Nederlaget ved Salado (en lille Flod i Andalusien) lod Mohrerne føle, at Lodden var kastet. Det var i Alfons den Elevtes Dage (1324—50) at den marokkanske Sultan, Abul Hassan, endnu engang truede Castiliens Taarne, men med Portugals Hjelp seirede Alfons saa glimrende ved Salado (1340), at hvormange Nuller der end kan være for mange i de 200000 Mohrer, man siger, blev paa Valpladsen, saa blev dog aabenbar det mohriske Haab begravet der, og det er Hovedsagen.*)

I dette Aarhundrede nødtes da ogsaa det øvrige Europa til paany at ændse Spanien, thi de aragoniske Konger, som nedstammede fra Grev Raimund i Barcellona (1147—1410), saae sig nu, ved den frit opblomstrende Handelsstad Barcellonas Rigdom og Sømagt, og ved Cataloniernes Tapperhed, istand til at spille en glimrende Rolle ved Middelhavet. Hvordan en aragonisk Prinds besteg Siciliens Throne, og de cataloniske Fribyttere spillede Bas ved Hellespont og slog sig til Borgeleie i Athenen, medens Pisanerne maatte overlade Aragon Sardinien, det har vi alt bemærket,**) og i Begyndelsen af det femtende Aarhundrede blev ogsaa Sicilien en aragonisk Provinds. Dette skete under Kong

*) Cardonnes Araberhistorie III. 169—82.

**) Haandbogen i Middelalderens Historie S. 689—92. 708. 712.

Martin, og da han døde sønneløs (1410), besteg en castilisk Prinds Aragoniens Throne og varslede saaledes om de spanske Rigers Forbindelse.

Vel var nemlig den ægte castiliske Kongelinie allerede i det fjortende Aarhundrede uddød med Alfons den Elevtes Søn, Peter den Grusomme; men Seierherren ved Salado havde dog en Slegfredsøn, Grev Henrik af Trastamara, som ikke blot fik Bugt med Tyrannen, men blev Stamfader til Ferdinand og Isabella. Dette Thronskifte gjorde en vis Opsigt i Europa, fordi to navnkundige Krigsmænd, „den sorte Prinds" paa Peters og den franske Friskytte Bertrand Besklin, paa Henriks Side, blandede sig deri, og Henriks Seier ved Montiel i Mancha (1369), som gjorde Udslaget, er naturligviis en stor Begivenhed i Spaniens Historie, skiøndt den taber betydelig ved, at Henrik endnu bagefter fandt det klogest at stjæle Livet af Peter.*)

En Søn af samme Kong Henrik var den Ferdinand, som, efter Martins Død, besteg Aragoniens Throne og blev Fader til den Alfons i Neapel (1416—58), som Æneas Sylvius og snart alle Tidens Lærde kappedes om at forgude; men fandt vi end ikke i Italiens Historie Anledning til meer end netop at nævne ham, maa det ogsaa blive Alt hvad vi giør i Spaniens, som gik sin Gang uden ham. Han hed imidlertid Konge af Aragon til sin Død (1458), da han efterlod sin uægte Søn, Ferdinand, Neapel, men sin Broder Johan Aragon, og i ham har vi Faderen til Ferdinand den Catholske.

Skiøndt det nu er denne sin elskelige Søn, Kong Johan

*) Roderik Ksantes spanske Historie hos Schott, T. I. S. 212—15.

(1458—79) især skylder sin Smule Navnkundighed hos Efterslægten, kan vi dog ei ganske forbigaae hans forskudte Søn, Don Carlos, Hertug af Viana, Førstefødt til Aragons og, efter sin Moder, Arving til Navarras Throne; thi vel kan Verdenshistorien ikke indlade sig i Smaakongernes huslige Anliggender; men den unaturlige Krig mellem Fader og Søn gjorde dog stor Opsigt, havde nær skilt Aragon ved Catalonien og gav det fri og stolte Barcelona et Knæk, det aldrig forvandt. Hovedsagen var, at Johans anden Dronning, en Datter af den castiliske Storadmiral Enriqves, vilde have sin Ferdinand paa Aragons Throne og havde, som en stemplet Stifmoder, ei mindste Medlidenhed med Don Carlos, som stod ham iveien, og Enden blev, som saa tit, at Stifsønnen døde pludselig, man meente, af Gift; men nu (1461) vilde Catalonierne, som tappert havde understøttet den Vennesalige, ei have meer med Aragon at skaffe, og først da den berømte Feltherre, Hertug Johan af Calabrien, Prinds af Anjou, som de havde valgt til Fyrste, ogsaa døde pludselig (1469), lykkedes det Ferdinand og hans Fader (1472) at indtage det udhungrede Barcelona.*)

I denne cataloniske Krig vandt da Ferdinand den Catholske sine Sporer, men han vandt paa samme Tid langt meer end det, i den castiliske Thronarving Prindsesse Isabellas Hjerte; thi dette Giftermaal var i det mindste for hende en Hjertesag, som hun, trods Kongen, sin Broders Villie, baade med List og Magt drev igiennem. Denne hendes Broder, Henrik den Fjerde, Sidstemand af Trastamara-Huset

*) Lucius Marinæus spanske Mærkværdigheder (hos Bell og Schott). Bog 13—17.

i Castilien, en Stakkel i alle Maader, efterlod ved sin Død (1474) Castilien i grændseløs Forvirring, og Kongen af Portugal, Alfons Afrikaner, stræbte da at fiske i rørte Vande; men skiøndt han, ved paa sine gamle Dage at forlove sig med en mistænkelig Datter af Henriks Gemalinde (Johanne Beltranna), vandt et stort Parti, maatte han dog, efter Nederlaget ved Toro i Leon (1476) rømme Marken for Ferdinand og Isabella.*)

Snart besteg nu ogsaa Ferdinand Aragoniens Throne, som han over en heel Menneskealder (1479—1516) beklædte, og saaledes begyndte der igien at blive Samling paa Spaniens Skiørte; men til en Sammensmeltning var der dog ikke synderlig Udsigt; thi deels vedblev Isabella ligetil sin Død (1504) at være regierende Dronning i Castilien, og deels var det ikke blot forskiellige Love og Indretninger, men saare forskiellig Herkomst og Sprog, Tro og Tankegang, der deelte Landet, saa Mohrerne i Syden og Baskerne i Norden var hardtad ligesaa forskiellige fra Castilianer og Aragoner, som fra hinanden.**) Lykkeligst havde derfor vist ogsaa Spanien været, om de fire Riger, hvori det endnu var deelt, Castilien og Aragon, Navarra og Granada, kunde fredelig bestaaet ved Siden ad hinanden; men hverken var det i Tyrketidens Smag, ei heller lod det sig vel tænke, da Ferdinand den Catholske blev Sidstemanden af alle de spanske Kongeslægter, og Mohrerne hverken kunde opgive deres fiendlige Stilling eller forsvare den.

Hvordan nu Ferdinand naaede at blive enevældig over

*) Prescotts Ferdinand og Isabella I. 249—86.
**) Lucius Marinæus spanske Mærkværdigheder B. IV. hos Bell S. 781.

hele Spanien, det lader sig vist nok ikke ret oplyse, før d mangfoldige Haandskrifter fra hans Dage, som Censuren har undertrykt, komme for Lyset; men hvad Verdenshistori kan ændse, er dog klart nok; thi Ferdinand maa, tro Machiavels Lovtale over hans mageløse Statsklogskab, ta Isabella, Ponce de Leon, Gonsalvo de Cordova, Ximen og Colombo, og da i det Hele Lykken bedre end Forstan for Alt hvad han vandt, baade ude og hjemme; og h ubetydelig han selv var, seer man grandt efter Isabellas D (1504—6) i hans Kiv med Junkeren (Philip) af Burg om Rigsforstanderskabet i Castilien. Dette imidlertid kun Forbigaaende, til Erindring om, at de lærde Latinere forgiæves har stræbt at indprænte Verdenshistorien „Pers Anseelse"; thi var end Ferdinand omtrent ligesaa uskyldi al sin Tids Storværk som i Amerikas Opdagelse, saa k dog, tilligemed denne, Granadas, Neapels og Navarras In tagelse, Erobringerne i Barbariet og Høiskolen i Alcala saadan Glands paa Ferdinands og Isabellas Dage, at godt kan forstaae, hvi de længe syntes baade Spanien hele Christenheden gyldne.

Af disse Bedrifter har vi alt paa sit Sted omt Neapels Erobring (1500—1503) som noget, der gjorde Fe dinand stor Skam og hans „store Capitain" kun li Ære; men ligesom Ferdinand troede sig lovlig undskyldt m Arveretten til Neapel efter sin Farbroder, Kong Alfons, kun efterlod uægte Afkom, saaledes gjorde Erobringen h og Spanien langt mindre forhadte end frygtede i Europa; thi det var aabenbar nu i hele Vesterleden en herskende Grundsætning, at hvad man havde Magt og Lykke, det havde man ogsaa Ret til. Den store Capitain, Gonsalvo de Cor-

›ar ogsaa for Resten saa ærekiær en Ridder, som
hans Dage, hørte til den gamle Adelsslægt Aguilar,
Indtagelsen af Cordova i det trettende Aarhundrede
ederlig vundet sit Tilnavn, og før han gik til Italien,
ın baade i den portugisiske og mohriske Krig givet
e Beviser paa ridderlig Smag og Forvovenhed. Efter
s Død faldt han, som Castilianer, Ferdinand mis-
og mistede Statholderskabet i Neapel; men hans
iennem Spanien, da Ferdinand (1507) slæbte ham
:d sig, var et Triumftog (som Colombos, da han
ste Gang fra Vestindien), og kun faa Krigere har
a stolt og smukt paa deres Laurbær, som Gonsalvo
e i Granada, hvor han blev æret som en Fyrste
som en Fader.*)

rved mindes vi imidlertid om den Ende, Ferdinand
ella havde gjort paa det mohriske Rige i Spanien,
dt vi nu har ondt ved at beundre de spanske Helte-
er i Tiaarskrigen (1482—92), blev den dog i sin
net ved den Trojanske, saa Ferdinand gjaldt for en
mon, Ponce de Leon (Hertug af Cadix) for en Achil,
ı El Zagal for en Hektor, og Isabella for en Pallas
Saaledes skal det Hele ogsaa nys være skildret af
rikansk Digter og Historieskriver;**) skiøndt det kun
g forklare af vor Tids Styrke i Theatermaleri og
:dre Smag for Skuespillet end for det virkelige Liv,
:illakrigen bliver til en Gudestrid, saasnart man, med
arver efter sin Tegnebog (sketchbook), skildrer Vaa-

'scotts Ferdinand og Isabella II. 396. III. 323—68.
scott II. 192, om Washington Irvings „Granadiske Krig."

bengnyet i Granadas og Malagas Viingaarde og Frugth
Morbærlunde og Olivenskove, mellem Borgruinerne
Andalusiens takkede Fjelde. Naar man nemlig veed
husker, at efter Nederlaget ved Salado (1340) var Moh
kongerne i Granada sædvanlig skatskyldige til Castiliens K
og sad hjemme saa løst, at man i halvandethundrede
tæller treogtyve Fyrster efter hinanden, da fristes man sn
til at smile ad et Storværk, som Granadas Indtagelse
ti Aar med Castiliens og Aragons samlede Styrke. F
der imidlertid saaledes griber og giennemgløder et ta
Folk, som man især paa de saakaldte „mohriske Balla
kan see, Kampen og Seiren i Granada har grebet og g
nemgløbet Spanierne, maa dog til Tid og Sted have v
noget Stort, saa det kan ikke feile, at Fortvivlelsen har g
de sidste Mohrer vanskelige nok at undertvinge. Vi see
ogsaa nok, at Alhameriden Abul Hassan (eller Hali A
hassan), som var bleven usædvanlig gammel paa Gran
Throne (fra 1465), har været en Bovehals og svoren K
fiende; thi selv brød han dumdristig Stilstanden ved
Nattestorm paa Zahara, der lykkedes saa vel, at hvad
ikke sprang over Klingen, maatte dandse i Slaveri. He
fulgte ham imidlertid i Hælene, thi endnu samme Vinte
han pludselig den Tidende, at Løveridderen fra Arcos, Po
de Leon, ogsaa ved en Nattestorm havde bemægtiget sig F
ningen Alhama, midt i Riget, og der sat sig fast.*) H
rasende Forbittrelse og Mohrernes Kvide derover males g
i Kæmpevisen, hvor det hedder:**)

---

*) Antons (Nebrisensis) 2den Decade hos Bell og Schott. C
donne III. 347—55.

**) Prescotts Ferdinand og Isabella I. 447—48.

Der kom Bud og der kom Brev:
Alhamas Borg er tagen!
Men Brevet blev paa Ilden smidt,
Og Budet sønderhugget.
Vee mig for Alhama!

Sorgen ud af Vindvet saae,
Og Sorgen gik paa Gaden,
Kongen som en Kvinde græd,
Ubodelig var Skaden.
Vee mig for Alhama!

ed er vi midt inde i Begivenheden, ligesom Spanierne
:mada, men vi kan ikke sætte os fast, da vi skal videre,
:suden er i Granadakrigen Glimtene det Bedste, da den
Tvekamp om Spanien mellem Korset og Halvmaanen
sørgelig paa begge Sider, saa Halvmaanen vel aldeles
: sit Skin, men Korset bliver kun Dødens Seierstegn
Minaretterne som Gravcapeller.

At nu Abenhassan snart forsvandt ved et Oprør, hans
Søn, Abdalla gjorde imod ham, at det usle Herredømme
var deelt mellem denne og hans Farbroder af samme
, men med Tilnavnet Zagal „den Brave," og at
ıga var den eneste Stad, der gjorde tapper Modstand,
r i Korthed den halve Tids hele Mærkværdighed, og
lig vilde Krigen været endt med Malagas Overgivelse
7), hvis ikke Ferdinand, ved først at giøre alle Ind-
:rne til Stoddere og derpaa sælge dem som Kvæg, havde
t Fortvivlelsen til det Yderste.*) Zagal og det faste

Ła:donne III. 259—96. Prescott II. 3—45. 89—121.

Baza kunde imidlertid ei længe giøre Udfaldet tvivlsomt, og da selv de nedlagde Vaabnene (1489), havde Ferdinand ei meer nogen Fiende at bekæmpe, men kun Staden Granada at indtage eller udhungre. Han valgte det Sidste, og da Sagen derved gik i Langdrag, forvandlede han sin Leir til en By, der endnu bærer Navn af Santa Fe (den hellige Tro); men han synes dog selv derved mindre at have kyst Indbyggerne i det Hele, end givet den daadløse Abdalla, Kæmpevisernes „Boabdil Purk," et godt Paaskud til det halve Forræderi, hvorved Ferdinand tog det berømte Slot Alhambra i Besiddelse.*) Ferdinand og Isabella holdt nu (1492) Indtog, som spurgtes over hele Christenheden, mens Boabdil Purk drog ud ad en anden Port, for at lege Konge mellem Alpuxarras Bjerge, og da han brast i Graad ved det sidste Glimt af Granada, skal hans Moder Zoraia, der havde ægget ham til Oprør mod Faderen, kun have spottet ham, sigende, det var tilpas, han græd som en Kiælling for, hvad han ei som en Mand turde værge.**) I en af Kæmpeviserne hedder det

Halvmaanen gik ned bag Alhambras Muur,
Og Korset stod op paa dets Taarne;
Den ene Konge drog ud med Graad,
Den Anden holdt Indtog med Gammen.

Snart blev Abdalla, ligesom før El Zagal, kied af sit golde Kongenavn, tog, ligesom sin Medbeiler, Reisepenge for det af Ferdinand og lagde sine Been i Afrika; og vel havde Granadas Mohrer faaet de helligste Løfter paa Liv og Gods,

*) Cardonne III. 297—316. Prescott II. 124. 130—52. 166—79
**) Cardonne III. 319. Prescott II. 180.

Samvittighedsfrihed og Borgerret, men saadanne Løfter gav baade Erkebispen i Toledo og Paven i Rom heller end gjerne Afløsning fra, og der kom snart en Mand paa Erkestolen i Toledo, som turde meer end det. Denne Mand var Cardinal Ximenes, hvem vi vel siden maae betragte lidt nøiere, men dog alt her maae nævne, fordi han paa egen Haand begyndte (1500) at tvinge Mohrerne i Granada til Daaben. Herved satte han vel ikke blot Majestæternes Yndest, men sit eget Liv paa Spil; men det brød den gamle Stivehals sig kun lidt om, og han fik virkelig sin Krig frem; thi da det første Skridt var gjort, fulgde Resten af sig selv, og da Bjergboerne gjorde Oprør, fik man et velkomment Paaskud til at lade alle Mohrerne vælge mellem Daab og Udvandring.*) Kun Faa valgte det Sidste, der var saameget mere besværligt, som Udvandrerne skulde selv betale Overfarten til Afrika og maatte hverken tage Sølv eller Guld med sig, saa de lod sig næsten Alle heller oversprøite med Vand, som var den sædvanlige Maade, hvorpaa Spanierne døbte dem i Tusindtal.

Ved denne Leilighed pleie alle protestantiske Historieskrivere at give deres Harme Luft over denne ligesaa uchristelige som grusomme Adfærd, og kunde det nytte Mohrerne det mindste, var det Synd andet end at lade Cardinalen og deres spanske Majestæter staae aabenbare Skrifte; men da al Ave er spildt paa de Døde, vilde det være langt gavnligere, om alle Historieskrivere ved slige Leiligheder havde mindet Protestanterne om, at saalænge de nøde et eneste

*) Ximenes Levnetsbeskrivelse af Alvar Gomez hos Schott i Hispania illustrata I. 958—59. Prescott II. 502—53.

Menneske til at lade sit Barn døbe, giør de netop Samme som Spanierne og er saameget mindre at undskyl som de fordømme hos Andre, hvad de giør selv. Dette, Tvangsdaaben endnu finder Sted, hvor Christendommen bedst oplyst, og Samvittighedsfriheden giennem tre Aa hundreder udraabt som Protestantismens Palladium, i giør vist nok Tvangsdaaben hverken christelig eller menneskeli men det skal dog aabenbar lære os ei at bryde Staven ov Nogens Christendom eller Menneskelighed for en Brøde, hos os selv i det mindste har fundet meget tilgivelig. Lang fra derfor at giøre den berømte Erkebiskop i Toledo til e Synder over alle Andre, fordi han brændte Alkoraner presſede de Mohrer til Kirkegang, som ei vilde tage Haand pengene, han gavmild rakte, maae vi tvertimod indrømm at kunde Noget undskylde Tvangsdaaben, vilde det være de Forlegenhed, Spanien befandt sig i med de Vildfremmed der, saalænge de holdt paa Mahomed og Alkoranen, umuel kunde sammensmelte med Landets oprindelige Indbygger At de, ved Tvang i Menneskets ømmeste og frieste Sa ingenlunde blev venligere, men langt fiendligere stemt, vist nok sandt; men kan man endnu høre protestanti Skriftkloge og Ypperstepræster trøste hinanden med, at o end de Gamle fnyse over Tvangen, har man dog vund Børnene, hvad da en Erkebiskop i Toledo før Reforma tionen!

Denne Erkebiskop i Toledo (1495—1517), Gonzal eller, som han kaldte sig til Ære for Graabrødrenes Stam fader, Fransisco Ksimenes, maae vi nu betragte lidt nøie fordi han ikke blot var Sjælen i det berømte Tog til Afrik men var den spanske Reformator, hvis Storværk vist n

ikke fortjener Efterligning, men gjorde ham dog, vel ligesaa fuldt som Nogen af de andre Reformatorer, til Folkehelgen gjennem tre Aarhundreder. Han har derfor ogsaa havt det sjeldne Held at faae en velunderrettet, oplyst og venlig Levnetsbeskriver, som beundrer sin Helt altfor meget til at ville skildre ham anderledes, end han virkelig var; og skjøndt denne Hædersmand, Alvaro Gomez (fra Midten af det sextende Aarhundrede), af sin Censor just ikke fik Lov til at sige Alt hvad han vilde,*) er det Hele dog tydeligt nok for hvem der forstaaer en halvkvæden Vise.

Erkesædet i Toledo, som i Spaniernes Øine knap nok var et Straasbred lavere end det apostoliske Sæde i Rom, havde, næsten ligesiden Udrivelsen af de Vantroes Hænder (1087), været beklædt af Kongesønner eller Kongefrænder, og Ferdinand havde desaarsag tiltænkt sin uægte Søn Alfons det ypperlige Levebrød paa 80000 Ducater; thi vel var Personen endnu kun 24 Aar gammel, men havde dog alt i atten Aar været Erkebiskop i Saragossa; men Isabella glemte aldrig, at hun var regierende Dronning i Castilien, og foretrak sin Skriftefader, Graabroderen Ximenes, vel ogsaa af gammel Adel, men af fattig Byrd,**) og for Resten af Staal og Jern, saa hans Levnetsbeskriver selv finder, han var mere skabt til Sværdet end til Hyrdestaven.***)

Ventelig har der ved denne Leilighed, da den strænge Graabroder kun havde faa Nødvendigheder, været Tanke om at beklippe det store Levebrød; thi da Ximenes endelig bekvemmede sig til at modtage det, var det kun paa det ud-

*) Ximenes Levnetsbeskrivelse af Gomez i Indledningen.
**) Prescotts Ferdinand og Isabella II. 485—86.
***) Gomez hos Schott I. 1021.

trykkelige Vilkaar, at han maatte nyde det aldeles ubeskaaret og hvad han førte i sit Skjold, gav han tydelig tilkiende da han efter sin Indvielse kyssede Majestæternes Haand me de Ord: det er ikke saameget, fordi jeg ved Majestæterne Godhed er bleven Ærkebisp i Toledo; som fordi jeg stole paa, De vil række mig Haand til at rygte mit Embede, sa jeg engang kan blive Ærkebisp i Himlen.*)

Ximenes var lige ved de Treds, da han blev Ærkebis (1495), men levede dog endnu to og tyve Aar, utrættelig virksom i Kæmpestiil til sidste Aandedræt, saa han maatt været Pave i Rom, hvis Verdenshistorien skulde følge han Skridt for Skridt; men, skiøndt alle saadanne Spørgsmaa er ørkesløse, kan man dog neppe heller bare sig for at dvæl ved det Spørgsmaal, hvad Forskiel det vilde gjort, om denn Spaniol var bleven Pave, istedenfor hans Landsmand Alex ander den Sjette; og Spanien fik desuden i det sextend Aarhundrede saa stor Indflydelse paa hele Christenheden, a dets Reformator i alle Retninger burde være historiske Læser anderledes velbekiendt end hidtil.

Denne ærkebispelige Reformators klart udtalte og stræng giennemførte Grundsætning, at al Lydighed maatte tages me Vold,**) gjorde ham vist nok aldeles uskikket til enten Kirke, Stat eller Skole at fremme og styre Udviklingen a Menneskelivet; men da den aandelige Dødstime var kommen især for den romerske Deel af Christenheden, stræbte han med et stort og klart Overblik og en forbausende Kraft, a ordne alle Forhold derefter, saa Spanien kunde blive ud

*) Gomez hos Schott I. 939—41.
**) Gomez hos Schott I. 1021.

vortes stærk og indvortes stille, sine Fienders Skræk og sine Venners Stolthed; og at det var i hans Landsmænds Smag, beviser ikke blot deres Bifald, men vel især den høie Grad, hvori det lykkedes ham at naae sit Øiemed.

I Kirken, hvor det Døde kun er til Plage, blev hans Held vist nok ikke glimrende; men den ubøielige Strænghed, hvormed han nødte alle Tiggermunkene til virkelig at være Stoddere, gjorde dem dog i alle Maader til et mindre Onde; og den castilianske Geistlighed udmærkede sig længe baade ved en Dannelse og udvortes Anstændighed, som Alle tilskrev hans utrættelige Bestræbelser, medens hans Banlysning over alle Bibler paa Modersmaalet hos Spanierne gjaldt for Engleviisdom til at forebygge de gruelige Kiætterier, der andetsteds udsprang af Menigmands Bibellæsning.*)

Med den samme Dødskraft banlyste Ximenes ogsaa Modersmaalet fra den ny Høiskole, han stiftede i Alcala ved Madrid (1500), saa der skulde, tvertimod Skikken paa de andre spanske Høiskoler, Forelæsningerne holdes paa Latin;**) men da selv de protestantiske Høiskoler ved den besynderligste Selvmodsigelse fik samme Skade, kunde det ikke hindre den for Resten med klart Overblik indrettede og rundhaandet udstyrede „Complutenser" fra at glimre som en Stjerne af første Rang. At saaledes Professorerne hvert fjerde Aar maatte bestaae en ny Væddekamp om deres Post, og mistede deres Løn, naar de fattedes Tilhørere, viser en sjelden Klogskab, der fremfor Alt maa forbause, hvor man endnu presser

*) Gomez hos Schott I. 937. 43—44. 46—47. 52—53. 61—62.
**) Venetianeren Navageris (Naugerii) Reisedagbog under 6te Juni 1524.

Tilhørere til de Professorer, der selv Ingen kan skaf
og han sørgede tillige for strax at giøre sin Høiskole
i den lærde Verden ved hvad man i de døde Sprog
et udødeligt Værk. Det var den berømte compl
Polyglot, eller Udgave af „den hellige Skrift“ i
sprogene, tilligemed den gamle latinske Oversættelse
svarende Ordbøger, et Kæmpeværk for sin Tid, s
omtrent i femten Aar (1502—17) satte Himmel og
Bevægelse for at faae mesterlig udført, efter de ældste
skrifter, som betaltes i dyre Domme, og ved en
Samling af lærde Mænd, hvoriblandt en indfødt
og tre døbte Rabbinere.**) Af hvilken uberegnelig V
dette Værk baade blev for den tydske Reformation, der
gyndte samme Aar, som det fuldendtes, og vil herefter end
rere vise sig at være, det hører til Kirkehistorien; men de
i Tanken og saavel det Rige, som det Kloge og D
Udførelsen, det hører til Manden, hvis Betragtning
tidens tre store Hovedsprog, som de Eneste Bibelen v
vel igrunden var død, som hele Tidens „Classiskhed
dog her kæmpemæssig virksom.***)

Et saadant bogligt Kæmpeværk ligger paa Græn
Aandens og Haandens Virkekreds, og i den Sidste
naturligviis især, den spanske Reformator glimrede,
er der, Begrebets Klarhed og Jernvillien, som han
tilligemed Guldet og Staalet, som han vidste at sk
anvende, øve deres Heltegierninger. Den mest glimr
disse var nu igien Toget til Afrika, som Cardinalen

*) Gomez hos Schott S. 957. 1006—20.
**) Sammesteds S. 965—67.
***) Sammesteds S. 961.

ei blot gjorde paa egen Bekostning, men maatte kæmpe længe for at kunne tiltræde, og fulgte selv graahærdet; thi vel glippede det for Spanien i det femtende, hvad Frankrig nu forsøger i det nittende Aarhundrede, at betvinge og berolige Nordafrika; men Planen var lige kæmpemæssig og Udførelsen saa kraftig, at ikke blot blev Oran, Bugia og Tripoli indtaget, men baade Algier og Tunis skatskyldige,*) som vel er meer end Frankrig endnu har naaet; og det maatte vel, ligesaa kraftig fortsat, frelst Europa fra den uberegnelige Skade og uslukkelige Skam, det siden giennem tre Aarhundrede har lidt af Røverstaterne, som vi skiælvede for og skattede til. At for Resten Spaniens berømte Minegraver Peter af Navarra paa dette Tog var Cardinalens Høirehaand, er almindelig bekiendt; men at det var Venetianeren Hieronymus Vianelli, som baade først gav Ximenes Anslag paa det store Foretagende, meddelte alle de fornødne Oplysninger og spillede, som Generalkvartermester, en vigtig Rolle med, er, skiøndt sjelden anmærket, ligesaa vist og nok saa vigtigt.**)

Dog, var end Afrikatoget Cardinalens mest glimrende Bedrift, saa var dog Rigsforstanderskabet (1516—17), hvormed han, omtrent fiirsindstyve Aar gammel, sluttede sin Løbebane, uden Sammenligning den Største, hvad enten man seer hen til Vanskelighederne, han havde at overvinde, eller til Vigtigheden af, hvad han udrettede; men for at komme rigtig til „Kong Ximenes," som de „spanske Grander" spotviis kaldte ham, maae vi først tage Afsked med Ferdinand

---

*) Gomez S. 1024—48. 1059.
**) Gomez S. 975. 78. 1021—22. 26. 31. 45. 47.

den Catholske, som kan skee uden stor Udgydelse enten af Blæk eller Taarer.*)

Efter Isabella var hendes Datter Johanne, gift med Philip af Østerrig og Burgund, nærmest til Castiliens Throne, men da hun var halvtosset, indsatte Isabella i sit Testament Kong Ferdinand til Rigsforstander, under Dattersønnens (Karl den Femtes) Mindreaarighed. Derved blev det enstund (1504—6), men da Ferdinand giftede sig igien, og den castilianske Adel var kied ad ham, behøvede Philip blot at vise sig i Spanien, for at tilbedes som den opgaaende Sol, og Ferdinand, der ikke, som dog Ksimenes raadte ham, var belavet paa Krig, maatte forføie sig til Aragonien og forslaae Tiden med at hente Gonsalvo hjem fra Neapel. Philip døde imidlertid endnu samme Aar (1506) og efterlod Alt i største Forvirring, saa det lykkedes Ksimenes baade at føre det store Ord og faae Ferdinand kaldt tilbage, som siden styrede det Hele uanfægtet, til Døden (1516) satte Grændser for hans, som det syntes, utrættelige Lykke og umættelige Begiærlighed.**)

I denne Mellemtid var det, baade at Ksimenes gjorde Toget til Afrika, at Peter af Navarra paa Spaniens Vegne tog Deel i den store venetianske Krig, og at Frederik af Alba (den navnkundige Hertugs Farfader) overvældede det navarresiske Kongerige; men den eneste Deel, man veed, Ferdinand selv tog i Kampen, var, hvad han sagde til den kiække Valdez, som var sendt til Italien for at forhindre Ravennaslaget (1512), men kom midt ind i det og bragte Budskab om dets Udfald.

*) Kong Ksimenes hos Gomez S. 1120.

**) Gomez hos Schott S. 979—1002. Prescott III. 243. 275—304. 317—64.

Til ham sagde nemlig Kongen „du maa have taget dig godt iagt, siden du slap,“ og det Ord var Valdez til en saadan Opmuntring, at da han under Navarreserkrigen, samme Aar, blev angrebet i „Ronceval“ af en heel fransk Krigshær, forsvarede han sig med 400 Mand til sidste Blodsdraabe, og skaffede virkelig derved i et kostbart Øieblik Hertugen af Alba Tid til at naae Pamplona.*) Ved ikke at udvexle Peter af Navarra, som ved Ravenna faldt i fransk Fangenskab, har Ferdinand maaskee ogsaa villet give ham Leilighed til heltemodig Opoffrelse; men at det slog feil, saa han gik i fransk Tjeneste, er dog heller intet Under, og man maatte snarere undres over at nogen blev en saadan Herre tro til Enden. Det blev imidlertid Cardinal Ximenes, skiøndt han efter Afrika-Toget ei fandt det muligt at udrette noget hos ham, og var derfor ogsaa fraværende, da Ferdinand paa sin Dødsseng udnævnede ham til Rigsforstander, ingenlunde af Kiærlighed, men paa sine klogeste Raadgiveres indstændige Bøn, af en bitter Nødvendighed.**) Ludvig den Ellevte stræbte at befæste sig mod Døden, da han saae den for Øine; Ferdinand søgte derimod, under ellers lige Omstændigheder, at løbe fra den, fandt det for trangt i Stæderne og endte sine Dage paa en Forpagtergaard under Klosteret i Guadelupe, berømt paa begge Sider af Verdenshavet for sit Mariebillede. Om hans Statsklogskab og andre kongelige Egenskaber har Meningerne immer været deelte, men om hans Falskhed og Lykke har der kun været een Mening,***) og Konger skulde nødig tænke, at den Sidste var den Første

*) Gomez hos Schott S. 1063—64. Prescott III. 433—34.
**) Gomez hos Schott S. 1068—80. Prescott III. 464—65.
***) Prescotts Ferdinand og Isabella III. 470—85.

værd; men Spanierne, som ingen bedre Konge ønskede sig, fik ham naturligviis ikke heller, undtagen i „Kong Ximenes,“ hvem det blev deres Mundheld at nævne som en Giengang af Gothekongerne fra Arildstiden.*)

Naar nu Verdenshistorien, uden dog at ville afgiøre den store Trætte om Ferdinand den Catholskes Dødsdag, dog anmærker, at den faldt i Januar 1516, en Maaneds Tid efter „den store Capitains“, da er det kun for at Læseren kan see, hvor lang Fristen var for Ximenes, som hensov i November 1517; thi det er baade mærkværdigt og trøsteligt at see, hvormeget selv en ældgammel Mand kan udrette i mindre end to Aar, naar han kun veed hvad han vil, tør hvad han kan, og finder et beleiligt Øieblik.

At Ingen lystrer sine Ligemænd, uden han nødes til det, og at derfor enhver Konge, der vil æres hjemme og frygtes ude, maa have en Krigsmagt med alt Tilhør paa rede Haand, det var som sagt, Cardinalens Grundsætning;**) og skiøndt denne Regel, Gud skee Lov! ogsaa har sine Undtagelser, holdt den dog kun altfor godt Stik lige fra Ximenes Dage til Vores og trængte allermest til Anvendelse i Spanien, hvor baade Adel og Borgerskab havde stor Lyst til at raade sig selv og var i gammel Vane dermed. Det var imidlertid ogsaa en svar Opgave for en Graabroder paa Gravens Bred, hvis Fuldmagt ovenikiøbet var temmelig tvivlsom, da en død Konges Ord kun er et daarligt Rygstød, og en Kronprinds, der længes efter at komme paa Thronen, er gierne farligere at tjene end at trodse. Kun en kiæk og klog Olding, der endelig engang seer Mulighed i at udrette,

*) Gomez S. 1120.
**) Gomez S. 1021.

hvad han altid har ønsket og for længe siden besluttet, og vil meget heller døe for Gierningen end begraves med Forsættet, kun han overseer, hvad man ellers kalder uovervindelige Vanskeligheder, og en saadan Olding var Ximenes.

Allerede da han, efter Philips Død, en kort Tid stod ve Styret, havde Ximenes ladet Venetianeren Vianelli af[..]tte sig en ordenlig Trop Krigsfolk paa 500 Mand, der [..]mer var til Tjeneste;*) men nu indrettede han en Borger[..]ebning af Frivillige i alle Rigets Kiøbstæder, hvormed [..]an ikke blot bøiede de tre stiveste spanske Grander: Her[..]ugerne af Alba og Infantado og Greven af Urenna, og [..]ulte Malagas Oprør i Fødselen, men skar en Byld, der [..]aa alle Statslegemer er den ømmeste at røre ved.**) [..]astiliens Pengevæsen var nemlig i en fortvivlet Tilstand, [..]i Folket var bebyrdet over Kræfterne, og dog fattedes [..]ronen det Nødvendige, fordi Oppebørselen slugte en stor Deel af Indtægten, og Resten var nærved at smelte bort i [..]rvelige Pensioner og deslige; og man behøver ikke at være Rentemester for at see det Splittergale i en saadan Stats[..]usholdning, men vel maa man være en Hercules for at [..]aae Bugt med det slibrige Uhyre. Inddragelsen eller Af[..]nappelsen af de Stores Naadepenge hørte der allerede meget [..]l at sætte igiennem; men til at giøre den „Told og Sise", [..]er skulde svares med en Tiendedel ved alt Kiøb og Salg, [..]aalelig, hørte endnu meget mere, og dog naaede Ximenes [..]et ved Hjælp af sin gode Ven, Baskeren Juan Lopez [J]ohannes Lupus Cantaber), som var en Regnemester paa

*) Gomez hos Schott S. 997.
**) Gomez hos Schott S. 1071. 1079—84. 1089—90. Prescott III. 489—90.

en Hals. Denne slemme Afgift, der, ved de Udsuelser, Be-stikkelser og Meeneder, den gav rig Anledning til, blev dob-belt fordærvelig, var, som dens Navn „Alcabala“ viser, a mohrisk Oprindelse, og under de mohriske Krige havde d castiliske Folkeraad (Cortez) bevilget den for en kort Ti men siden var man, som sædvanlig, blevet ved at kræve d og skiøndt Isabella gjorde sig Skrupler derover, da Mohre-krigen var reent forbi, lod hun det dog beroe ved at sætt sit Testament, at den skulde ophæves saasnart som mueli Derved blev det til Ferdinands Død og vilde sagtens bl i Aarhundreder, hvis ikke Kong Ximenes havde grebet Ø-blikket, opgjort Regningen og fordeelt den rene Indtægt p Rigets Stæder, der da selv lignede Udgiften som Bysk og, siger Gomez, skiøndt Summen siden er bleven forhøi fandt dog Folket, det var som et Himmerig, da de ble fri for hele det Mylr af Blodigler, som havde udsu dem.*)

Dette maa i Verdenshistorien være nok om Ximenes, men Løseligheden, hvormed hans Storhed er behandlet selv i Prescotts „Ferdinand og Isabella“, fremkalder det Ønske, at han snart maa faae en ny Levnetsbeskrivelse, Kæmpen og vor Tid værdig, eller at dog i det mindste den gamle, for sin Tid beundringsværdige, af den græske Professor i Alcala, maa blive almindelig bekiendt. Ogsaa da vil man læse om Ximenes, at han ved en vis Leilighed sagde: han lugtede heller Krudt end Kongerøgelse,**) og ved en anden Leilighed skal have kaldt Artilleriparken sin Fuldmagt;***)

*) Gomez S. 954. 1096—98. Prescott III. 490, 524.
**) Gomez hos Schott S. 1081. Prescott III. 502.
***) Gomez S. 1079. Prescott III. 489.

men man vil, foruden Sligt, som han havde tilfælles med Mange, finde Saameget, han kun deelte med Faa, at man beundrer Ædlingen med Løvemod, Bjørnekræfter og Falkesyn, den sidste Spanier af ægte gothisk Blod, som derfor ogsaa stiftede et Kapel i Toledo, hvor den gothiske af Roms fortrængte Liturgi skulde lyde evindelig.**)

Ximenes døde træt og mæt af Dage, til stor Glæde for alle Dværge, som nu kunde pusle i Mag paa Kæmpens Grav, og det er mærkværdigt, at hans Løbebane slutter (8de Novbr. 1517), netop hvor Morten Luthers begynder, thi det letter blandt andet den historiske Overgang fra Spanien til Tydskland og giør den anskuelig.

Vist nok burde der ved denne Overgang til Vexelvirkning gives et Omrids af den spanske Dannelse og fredelige Virksomhed i Ferdinands og Isabellas Dage, men det har Rigets Historieskrivere hidtil næsten ganske forsømt, saa Verdenshistorien kan endnu ikke giøre stort mere end pege paa Savnet. Af de saakaldte „mohriske Ballader" (der dog naturligviis har gothiske Forfattere) seer man imidlertid, at de poetiske Gemytter levede endnu i Middelalderen, saa Lærdommen maatte nødvendig være stiv og tør, og var aabenbar en udenlandsk Plante, indført fra Italien med Peter Martyr fra Lombardiet, Lucius Marinæus fra Sicilien og Antonio fra Lebrixa (Nebrisensis), som havde studeret i Italien.***) Ximenes var det, som skulde givet Dannelsen en mere eiendommelig Retning, og en Saadan spore vi saa-

**) Gomez S. 969—70. Robles (spanske) Efterretning om Ximenes og den mozarabiske Messe. Toledo 1604.

***) Prescott II. 272—89. 305—15.

vel i Polyglotten som i hans Forsæt at udgive Aristoteles Skrifter i samme Kæmpestil,*) og paa Høiskolen i Alcala, hvor alene den græske Professor skulde beholde sin Løn, om han end havde kun et Par Tilhørere, fordi, som han sagde, Græsken sædvanlig forsømtes og er dog saavel Latinens som Videnskabelighedens Rod og Kilde;**) men han havde kun Øie for det Store, ikke Sands for det Skiønne eller Lyst til det Hjertelige, og arbeidede derfor bestandig Do i Hænderne. Dette giælder ikke alene om Gudsdyrkelsen det lærde Væsen, men ogsaa om Agerdyrkning og Handel; thi i hin, seer man godt, var Mohrerne, og i denne Jøderne Mestere; men Begges Fordrivelse var dog Ximenes saa som Rogen; og skiøndt Genueserne vare døbte og efter Jødernes Fordrivelse aldeles uundværlige, vilde han dog have jaget dem paa Døren allesammen, fordi de havde taget dem tilrette mod en spansk Sørøver.***) Vel lod han en Agerdyrkningscatechismus forfatte og udgive paa Modersmaalet, som oplevede mange Oplag,†) men at den frugtede paa Markerne, hører man naturligviis ikke til, og de Fattige vilde vist været meget bedre tjente med Handelens Opmuntring end med det „ordenlige Fattigvæsen," han hjalp den ærlige Borgermand Hieronymus Madrit at faae indrettet i Toledo ††).

At Bogtrykkerkunsten ogsaa kom til Spanien endnu i det femtende Aarhundrede, følger af sig selv, men at det

*) Gomez S. 967.
**) Gomez S. 1008
***) Gomez S. 1100—2.
†) Gomez S. 968.
††) Gomez S. 970—71.

xtende knap var begyndt, før man (1502) fik en „ordenlig Censur," det fulgte kun af Dødens Overmagt.*)

Det sextende Aarhundrede eller Protestantisme, Tydskere og Dronning Elisabeth.

Vilde man i Korthed betegne, hvad der herskede i det sextende Aarhundrede, maatte man vel sige „Bogorme, Tyrker og Alexander den Sjette;" og allenfalds var de tydsiske Elementer: umættelig Herskesyge, kold Grusomhed, uforskammet Lumskhed og fræk Liderlighed alt Andet saa overlegne i den store Verden, at hele Christenheden selv følte, den enten snart maatte reformeres eller tabe sig i Tyrkiet, der giennem hele dette Aarhundrede udvidede sig baade til Lands og Vands og truede tilsidst øiensynlig baade Tydskland og Italien. Medens man imidlertid overalt raabte paa Kirkens Reformation og Korstog mod de Vantroe, var det kun Huss og Ximenes, der, hver i sin Krog, alvorlig tog sig af Sagen, uden dog at være den voxen, saa det var en Lykke, at den Ene kom for tidlig og den Anden for seent, da de ellers sandsynligviis havde forhindret den bedste, hverken slaviske eller romanske, Deel af Christenheden fra at blive reformeret efter sit Hjerte. At nu Huss kom for tidlig til kendelig at virke paa den store Verden, har vi seet, og at Ximenes kom for seent til, hvad han stilede paa: ved Hjelp af Krudtet, Kompasset og Bogtrykkerkunsten at oprette et spansk Keiserdømme i Vesten, der ikke blot kunde maale sig med det Tyrkiske i Østen, men med Tiden indlemme det i

*) Prescott II. 294—97.

sig, saa Kongen af Spanien afløste Keiseren og Erkebispen i Toledo afløste Paven i Rom, til at regiere uindskrænket og evindelig, at han kom for seent dertil, det har Følgerne viist; men der var dog altfor megen Storhed i Anslaget, og det var altfor folkeligt i Spanien og altfor lysteligt i herskesyge Fyrsters Øine, til at det kunde døe med Kardinal Ximenes; og vi maae derfor tage det skarpt i Øiesyn, naar vi vil vide, hvad den luthersk Reformation egenlig havde imod sig og mægtede kun halvt at overvinde. At det imidlertid især var den lutherske Reformation, der hindrede Spanierne, under Karl den Femte og Philip den Anden, fra at blive Europas Tyranner, det veed man; og hvor giennemgribende dette Tyranni vilde blevet, seer man først ved at tænke sig Jesuiterne ordenlig i Virksomhed og i spansk Tjeneste ligefra Loyolas Dage (1534), istedenfor at de nu, under Kamp med den lutherske Reformation, maatte haardt arbeide sig trætte, før de fik Leilighed til at virke paa det Hele. Saasnart vi derfor sætte Priis paa Folkelighed og Modersmaal og paa fri aandelig og borgerlig Virksomhed, og hvor giør man ikke det i det nittende Aarhundrede, der maa det være os en Hovedsag at indsee den lutherske Reformations verdenshistoriske Betydning, som, under den forvirrede Kamp med Kirken og Paven, og den fjantede Forgudelse af de „døde Sprog“ og deres Mesterværker, blev aldeles overseet.

Da det imidlertid var mellem Ruinerne af Middelalderens Kirkestat, Krigen førtes, og det var en christelig Kirkefornyelse, Luther virkelig glødede og kæmpede for, saa er det umueligt at forstaae den lutherske Reformation uden at komme ind paa Kirkehistoriens Enemærker; og Feilen ved de sædvanlige Udviklinger ligger da ingenlunde deri, at man sam-

sammenligner Luthers Kirkebegreb med det efter Skriften Oprindelige, men deri, at man glemmer, at Christendommen er oprindelig ingen Skrift, men en Tro og et Liv, som før Luthers Dage, giennem mange Aarhundreder og meget forskiellige Folkefærd, havde ført et virksomt og høist mærkværdigt Levnetsløb, der kun ved Luther fik et nyt Afsnit efter Tidens og Folkenes Tarv og Leilighed. Det er altsaa den christne Troes og Kirkes Historie, især hos de Folk, som Luther udsprang af og virkede paa, hvoraf man skal forklare og hans Reformation i sin levende Sammenhæng med Folkenes forrige og følgende Levnetsløb; men det har man aldeles forsømt og derved blandt Andet taget Protesten mod Middelalderen og Geistligheden i det Hele for det Væsenlige, skiøndt det kun var et efter Omstændighederne nødvendigt Onde. Hvor bagvendt og ugiørligt det nemlig end kan findes, i Nyaarstiden at grave Middelalderen op, og taabeligt at holde paa dens Skygge, saa er det dog ikke mindre bagvendt og ugiørligt at grave Oldtiden op af Ebræers, Grækers og Romeres Skrifter, og ei mindre taabeligt at nøies med et tomt Begreb derom; og en saakaldet Christendom, hvori Protesten var Hovedsagen, vilde aabenbar slet ikke være andet end tyrkisk Vantro i al sin Nøgenhed. Fra denne tyrkiske Protestantisme, som i det femtende Aarhundrede truede med at oversvømme hele den vestlige Christendom, var det tvertimod, den lutherske Reformation frelste de Folk, der havde Hjerte og Tro til at frelses; thi medens vi her kan lade det staae ved sit Værd, om de blev ægte Christne, er det klart, at de viste sig som ægte Grene paa de gamle nordiske Folkestammer, der fordum godvillig antog Christendommen, fordi den stadfæstede, hvad de fra

Arildstid havde følt, og bragte, hvad de havde savnet i længtes efter.

Det er imidlertid gaaet vore fleste protestantiske Historieskrivere med Reformationen, ligesom det gik Fernand Colombo med hans kiære Fader; thi skiøndt de nok kunde vide, at den, saavelsom vi alle, maatte havt en levende Fader og Moder til sin virkelige Aarsag, saa syntes de dog, de var rart, man ikke kiendte den, men kunde betragte enten En af Reformatorerne eller „Reformationen" selv som et hemmelighedsfuldt, ubegribeligt Væsen, der skabte en splinterny Verden; thi Alt hvad de nævne som Reformationens Aarsager er aabenbar endnu mere urimeligt og selvmodsigende end Rygterne om Colombos Herkomst. Bibelen var nemlig, som man veed, allerede 1517 en ældgammel Bog, der giennem Middelalderen havde mange baade troende, flittige og betænksomme Læsere; de „latinske Classikere" havde i det fjortende og femtende Aarhundrede baade været bedre læste og efterlignede, især i Italien og Spanien, end de enten i det sextende eller det syttende blev i Tydskland og Norden; det græske Ny Testamente havde giennem hele Middelalderen ganske anderledes været de byzantinske Klerkes Haandbog end det nogensinde blev de protestantiske Præsters og Professorers; og Afladshandelen kunde vel give Anledning, men jo dog aldrig være Aarsag til Reformationen, kunde vel giøre Luther vred, men umueligt give ham enten det Lys hvori han saae den og alt andet Papisteri, eller den Kraft hvormed han bekæmpede Papisteriet og indtog hvad nu kaldes hele syv Kongeriger. Bogtrykkerkunsten, der endelig ved Reformationen skal slaae Hoved paa Sømmet, ligesom Kompasset ved Amerikas Opdagelse, den skabte dog aabenbar

hverken Luther eller hans tydske Psalmer eller hans tydske Bibel; og desuden veed man vel, at ligesom Kompasset har sin Misviisning, saaledes havde Bogtrykkerkunsten alt i Luthers Dage den Lyde at udbrede de hinanden stik modsatte Skrifter, Afladsbrevene saavelsom Luthers Theses, Cochlæi saavelsom Luthers Bøger, og var aabenbar aldeles uskyldig i alt det Bifald og Mishag, de vandt hos Læserne, og derpaa beroede jo dog hele Bøgernes Virkning!

Uden derfor engang at tale om, at Bogtrykkerkunsten saavelsom Kompasset var en af Middelalderens Opfindelser, og at Luther, om end Nyaarstiden var født med ham, dog selv med den var født af Middelalderen, saa er det klart, at skal Reformationen ikke være os et aldeles ubegribeligt Hexeri eller Mirakel, ret et Sidestykke til Transsubstantiationen, (Grundforvandlingen), som Protestanterne blot for Urimelighedens Skyld forkastede, da maa den have sin Grund dybt inde i den dunkle Middelalder; saa de Protestanter, der ikke tør eller ikke vil opsøge deres kiære Forældre i den Skiærsild og læse en stille Messe for dem, de maae ligesaa gierne idag som imorgen enten kaste sig for Pavens Fødder eller i Tyrkens Arme; thi i det nittende Aarhundrede gaaer det slet ikke an aabenlyst at stjæle fra Historien og sige, man har grebet det i Luften; man maa enten takke Historien for Alt, eller erklære den aaben Feide. Det Første var gammel Skik hos Folk i Nord, skiøndt det var Kæmper, som ellers ikke pleiede at takke for, hvad der med aaben og ærlig Kamp kunde tages, saa kun for Elde sank Thor i Knæ, og Nordboer vil da neppe finde, de behøve Trøst enten af Paven eller Tyrken, naar de see, hvor i Middelalderen Reformationen har hjemme.

Man veed nok, det var paa Grændsen af Oldtiden Middelalderen eller, som skrevet staaer, i „Tidens Fyld Christendommen kom til Verden, og hvad den har virket kan endnu virke for Evigheden, det maa vi overlade Hjerterne at troe om, hvad de lyste, og til Evigheden selv vise; men hvad den har virket for Tiden, især siden „Fol vandringen", derom tale alt fjorten Aarhundreder med hi anden i Verdenshistorien; og var, blandt Andet, Christe dommen ikke blevet indført i Tydskland, da seer man str den tydske Reformation var utænkelig; men var Sax ikke blevet omvendt ved andet end Karl den Stores Svæ da seer man let, at det Sværd, der sad i Luthers Mu og selv det Spyd, der sad i hans Haand, havde hverl Fader eller Moder.

Vi maae derfor endnu gaae lidt længere tilbage, det med Protestanternes Tilladelse, til Rom i Gregor d Stores Tid, som meget vittig er kaldt den sidste gode den første slette Pave, altsaa til Grændsen af det sjette syvende Aarhundrede, og der lægge Mærke til to samtidige B givenheder, Islamismens Opkomst og Angelsaxern Omvendelse; thi heraf har baade Tyrker og Protestant deres Oprindelse, medens naturligviis Gregor selv staaer p Papisternes Helgenliste.

Vi lade nu Tyrkerne nærmere oprede deres Herkom fra Mahomed, skiøtte og hytte sig selv, som de kan, og la Papisterne bramme med hele den lange Liste paa St. P ders følgende Eftermænd, der skal have opsvunget sig „Christi Statholdere" paa Jorden og baaret Nøglen, om ik til Paradis, saa dog til Skiærsilden, thi de vedkomme o som Protestanter, slet ikke. Den sidste romerske Biskop,

kiendes ved, er Gregor den Første, som, hvad Feil han og hans Lære end ellers kunde have, hverken ansaae sig for ufeilbar, gjorde Paastand paa Statholderskab i et Christusrige „af denne Verden", eller forbød Folk at synge Psalmer og læse Skriften paa deres Modersmaal. Han sendte nemlig, som man veed, nogle Munke til Britannien, for at christne vore og Tydskernes Frænder Angelsaxerne, og det lykkedes saa godt, at det ikke blot midt i den saakaldte mørke Middelalder blev deilig lyst paa den store Ø i Verdenshavet, ligefra Islamismens Opkomst til Korstogene, men at der alt i det ottende Aarhundrede blev en lille angelsaxisk Kirkefader, bekiendt under Navn af Beda den Ærværdige, og en lille angelsaxisk Moderkirke og Mønsterskole for Tydskland og Norden.

Her har vi da fundet i det mindste den saxiske Reformations patriarchalske Forældre, thi at den „Bonifacius," som bærer Navn af „Tydsklands Apostel", var Angelsaxeren Vinfrid, at Christendommen var forkyndt i Saxen af hans Landsmænd, før Karl den Store blev født, og at Angelsaxeren Ælkvin (for en Feils Skyld kaldt Alcuin) var Karl den Stores Skolemester og huede slet ikke hans mozarabiske Messe med Sværdslag, det maa forudsættes som bekiendt. At det nu ogsaa var Angelsaxerne, der lærte Tydskerne at læse og skrive paa deres Modersmaal, følger af sig selv, naar man blot veed, at Angelsaxerne selv i firehundrede Aar (700—1100) læste og skrev Nyt og Gammelt, Selvgjort og Oversat, paa deres Modersmaal; og kun Ubekiendtskabet med den angelsaxiske Literatur kan nogenlunde forklare os Blindheden for den lille gothiske Christenhed og

dannede Halvverden, som fra det syvende til det trettende Aarhundrede udviklede sig hos og ved Angelsaxerne.

I det ellevte Aarhundrede fordunkledes nu vel Angelsaxerne af deres berømte Frænder, Normannerne, som i Frankrig havde ladet sig romanisere og stræbte, efter Engelands Indtagelse, paa det ubarmhjertigste at normannisere hele Øen og udrydde hvert Spor af Angelsaxisk lige indtil Sproget; men det Foretagende var dog altfor uhyre, saa Normannerne, med deres Steenhjerter og Bjørnekræfter, naaede dog ikke mere end at kaste Angelsaxerne hovedkulds tilbage i et halvt Barbari for to Aarhundreder. Med Edvards-Navnet i Kongerækken begynder det angelsaxiske Element at reise Hovedet iveiret paany, og alt i det fjortende Aarhundrede, under Edvard den Tredies glimrende Regiering, see vi „Reformationens Morgenstjerne", som Engelskmændene med al Ret kalde deres gamle oxfordske Bibeloversætter og Præstepiner John Wicklif! Resten er bekiendt, thi saasnart Protestanterne begyndte at skrive Reformationens Historie, fandt de det nødvendigt at gaae tilbage til Wicklif, og saaledes, giennem det bøhmiske Reformationsforsøg, komme til det Saxiske; men i Engeland lod de sig narre over Kanalen af Normannerne, som fortalte, der i Frankrig var endnu en ældre Bibeloversættelse, nemlig den Baldensiske og skiøndt man dog alt i det syttende Aarhundrede fik Troen i Hænderne paa, at der i det mindste af de „Fire Evangelister" var en endnu meget ældre angelsaxisk Oversættelse faldt det dem dog aldrig ind at følge dette lyse Spor, der efter Normannernes Forsikkring, førte tilbage til det grovest Barbari, som de med Møie havde stræbt at forfine, men som vi nu veed, fører til en angelsaxisk Moderkirke og

Mønsterskole for Tydskland og Norden, der da ganske naturlig ved Nyaarstidens Begyndelse følte Trang til en Fornyelse af deres gamle „evangeliske Frihed“ og „Gudstjeneste paa Modersmaalet,“ som den romerske Geistlighed, med alt sit Papisteri, og den latinske Messe havde undertrykt.

Saaledes komme vi folkelig og verdenshistorisk til Reformationen i det sextende Aarhundrede, som en Begivenhed, der umuelig kunde udeblive i Engeland, Tydskland og Norden, hvis der endnu var nok tilbage af den fribaarne Kæmpenatur, med Afsky for Romeraaget og Kiærlighed til Modersmaalet; saa den lutherske Kamp og Seier staaer for os som et aandeligt Hermansslag, der atter lærte Romerne, at hvordan det end gik ved Rhin og Donau, var der ved Elben for dem intet Varigt at vinde, men, selv naar Kraften laae i Dvale, store Nederlag at vente; og har vi mindste Syn for Begivenhedernes indvortes Sammenhæng, da opgaaer der ved Reformationen et stort Lys for os over Middelalderens Virvar. Vi see nemlig den gothiske eller skythiske Halvverden, omkring Østersøen og Nordsøen, ligesom skjult og giemt i Oldtiden, da Middelhavet med sin Rundeel skulde være den store Skueplads; vi see denne lukkede Verden aabne sig ved Middelalderens Begyndelse, da de gamle Folk omkring Middelhavet har udspillet deres Hovedrolle, men den aabner sig endnu kun som Porte for Hjelpetropper fra et Baghold, der skal fornye Kampen paa den gamle Valplads. Gother, Angelsaxer og Normanner førte alle Løvebanneret fra Norden imod Ørnehjemmet; men Angelsaxerne er de Eneste, som plantede det ny Banner hvor Romerriget fandt sin nordvestlige Grændse, i det de beholdt deres Modersmaal og selv en Stund deres nordiske Hedenskab, der

vel kaldtes Barbari baade af Romere og Vælskmænd, men var det dog kun i samme Forstand, som Grækerne var Barbarer i Homers og Hesiods Dage; thi de havde Aand og Poesi, og baade Lyst og Mod til at kæmpe for Udødelighed, som Livets Krone. Denne angelsaxiske Stamme, som i det syvende Aarhundrede christnedes blot ved Ordets Kraft, før Evangeliets Røst endnu var kvalt af det grove Papisteri, og just da Longobarderne begyndte at barbarisere Italien, denne Stamme see vi beskikket til at være baade kirkelig og videnskabelig den store Mægler og Færgemand mellem Oldtiden og Nyaarstiden, den gamle og den ny Christenmenighed og Læseverden. Alt hvad der i denne Henseende virkede ved Angelsaxerne var imidlertid kun Forberedelse, fordi de er først i Nyaarstiden, den skjulte Verden virkelig skal aabne sig til, som Videnskabernes og den aandelige Vidskabs Sæde, at være den store Skueplads, og derfor skjuler Forsynet sit eget Storværk under den normanniske Taage, der fra det ellevte til det fjortende Aarhundrede indhyllede Engeland, og lettedes siden kun meget langsomt, saa den er endnu god at kiende. Den tydske Reformation var nemlig ikke nogen egenlig Fornyelse enten af Arildskirken eller af vort gamle Folkeliv, og kunde derfor heller ingen af Delene oplyse, men det var en seierrig Kamp for det Altsammen: for Christenlivet, Folkelivet og Oplysningen, og en afgiørende Seir over Romerskheden, Papisteriet og Latinen, hvis Frugetr, om den end modnedes seent, umuelig kunde udeblive, hvis Kampen ikke havde udtømt alle de levnede Kræfter. Det Sidste maatte man vel fristes til at troe, baade i det syttende Aarhundrede da man i hele den protestantiske Halvverden ligesom med Flid piinte Livet af Alt hvad der var født i det Sextende

og endnu meer i det Attende, da man syntes at have aldeles opgivet baade Christendom og Folkeliv, og at ville slaae sig til Ro med daarlige Oversættelser af de hedenske Grækers og Romeres Mesterværker, og trøste sig over Alt med den vel ikke altid flaue, men altid hjerteløse og helst ugudelige franske Vittighed. Det nittende Aarhundrede har imidlertid allerede lært os, at Skinnet bedrog baade Voltaire, Paven i Rom og Napoleon, thi selv i Tydskland viste især Opstanden mod Napoleon, at hverken var Aandskraften udtømt eller Kiærligheden til Modersmaalet udslukt, end sige da i Engeland, hvor Begge synes uforgængelige, eller i vort Norden, der i det sextende Aarhundrede kom hardtad sovende til Seieren, og maa da sagtens have beholdt Kraft til i Mag at høste dens Frugter.

Saaledes i Historien paa een Gang at see baade frem og tilbage, kalde vel de Lærde sædvanlig en slem poetisk Uordenlighed; men det er nu engang Livets Synsmaade, som Døden faaer at finde sig i; og et godt Haab om Fremtiden, der kun udspringer af det verdenshistoriske Lys, som skinner til begge Sider, var os aldrig nødvendigere, end naar vi med Rolighed skal betragte det Tidsrum, hvori den tydske Ørn, især paa Løvernes Vegne, skulde slaaes med den romerske, da det gaaer med Ørne som med Ravne, at de kun nødig hakke hinandens Øine ud, og allenfalds er Luften deres Element, hvor Løverne hverken med Kraft kan deltage i Kampen eller benytte Seiren. Under dette Billede, som er fundet paa det hellige Romerriges og Nordens Vaabenskjolde, see vi vel bedst Vanskelighederne, den angelsaxiske Christenhed havde at overvinde, naar den ikke blot skulde afkaste det romerske Aag og udfeie den papistiske Surdei, men ogsaa

beholde det Grundchristelige og tilbagevinde sin Folkelighed, thi det er virkelig Tydskernes ligesom Ørnens Natur, kun at slaae ned paa Jorden og bygge i Luften.

Dog, det samme Forsyn, som havde forberedt Reformationen, havde ogsaa midt i Tydskland forberedt sig et underfuldt Redskab til at nedbryde paa Tydsk og opbygge paa Angelsaxisk, uden at bryde sig om, hvormegen Selvmodsigelse hans Landsmænd fandt deri; og dette siden Augustin mageløse Vidunder var, som man veed, Augustinermunken Morten Luther. Vi Nordboer, som, paa hans Ord, slog en Streg over alle de gamle Navne paa Helgenlisten, fra Stephans af, og satte, mod hans Villie, hans alene deristeden med store Bogstaver, ja kaldte os Lutheraner saalænge, at vi nær havde glemt, hvad vi selv hed, baade fra Arildstid og fra vor tidlige Hjemmedaab, havde nær glemt, at vi var baade Nordboer og Christne, før Luther blev født, og maatte blive ved at være begge Dele, naar vi vilde være andet end hans Skygger; vi tør vist nok ikke paastaae at være uvillige Mænd ved hans Berømmelse; men hans Storhed er som Bjergenes, der bliver synligere, jo høiere Solen kommer op, thi det er en Kiendsgjerning, at han, ene Mand, overvandt baade Keiseren og Paven, indtog hvad vi nu kalde syv Kongeriger, og beholdt dem, som en Halvgud, endnu efter Døden i over tohundrede Aar. Ja, som en Halvgud, større end Herakles, kun at sammenligne med Odin, Skjaldskabets Ophav og alle Helteslægters Stamfader i Norden, saaledes staaer aabenbar Luther i det sextende Aarhundrede, som den aandelige Stamfader til alle skriftkloge Psalmister og gifte Præster i vor Halvverden; og Lignelsen bliver ikke blot slaaende, men lys-

slaaende, naar vi huske, at „Vers og Runer“ var baade Odins og Luthers eneste Vaaben; thi „Mund og Pen,“ som svare dertil, var jo fra Arildstid Aandens berømte Vaaben og Værktøi, som giennem Middelalderen meer og meer fordunkledes af Kors og Rosenkrandse, Kirketaarne og Klosterporte, Kirkeklokker og Orgelværker, Vievand og Røgelsekar, Bispehuer og Messehagler, Billeder og Helgenskrin, for ei at tale om Ild og Sværd, men fremstraalede nu igien med Luther i al deres Glands.

Dette klinger jo vist nok æventyrligt, men det giør Colombos Levnetsbeskrivelse ogsaa, og er dog reen historisk Sandhed, og det er aldeles umueligt for et levende Menneske at læse Luthers Skrifter, uden at berøres af et Væsen fra en ganske anden Verden, end den der omringer ham, og dog saa aldeles med Liv og Sjæl inde i den, saa beundringsværdig skikket til det længe forberedte, men, som det syntes, umuelige Storværk, at man, for at være vis paa, man ikke drømmer, men er lysvaagen, tit maa minde sig selv om, at om Værket, som aabenbar krævede en saadan Mand, gaaer der Syn for Sagn, saa, hvem der var klog nok, maatte fra Virkningen kunne slutte sig til saadan en Aarsag. Af den saakaldte „lutherske Kirke“ er der nemlig endnu saa tydelige Spor tilbage, at vi klarlig see, det var et aandeligt Huus, bygt af Morten Luther i det sextende Aarhundrede, vist nok kun en Hytte i Sammenligning med den „almindelige Kirke,“ som Jesus Christus bygte i det Første, men dog, næst efter den, det forunderligste og fornøieligste Bedehuus under Solen, og i Grunden en lille Udbygning fra den, hvor man hørte hjertelig Tale og Sang om Guds store og underlige Ting, vist nok ikke paa alle Folks Tungemaal,

men dog paa Folks **Modersmaal**, og hvor der beredte Herren Priis af de Spædes Munde, med alle de deilig bibelske Historier om Adam i Paradis og Noah i Arken Abraham under Egen i Mamre og Josef i Ægypten, Mose i Ørken, Samuel i Tabernaklet og David i Egedalen, o endelig Døberen ved Jordans Flod, og Barnet i Bethlehem med det mageløse, baade guddommelige og menneskelige Levnetsløb til Død, Opstandelse og Himmelfart! Nu har de lille Kirke vel ikke meer nogen levende Præst, og det er kun Faa af os, som har hørt de Sidste og selv været Børn Huset, som hørte det ordenlig kime baade udvendig og indvendig til de „tre store Høitider“ om Aaret; men ligesaa Huset er os uforglemmeligt, saaledes er dets Spor fremfor Alt i Norden uudslettelige, og en oplyst Efterslægt, der, langt bedre end vi, seer den skarpe naturlige Modsætning mellem „Dansk og Tydsk“, det fredeligste og det stridbareste, det mest og mindst historiske, mindst og mest philosophiske Element hele den aandelige Folkeverden, vil tilgavns forundre sig over Forsoningsmiraklet i den „lutherske Kirke,“ hvor Danske og Tydske i to Aarhundreder glemte „deres Folk og deres Faders Huus“ over Luthers Catechismus, Bibel og Psalmebog, eens i Grunden paa to meget forskiellige Tungemaal

Dette lutherske Mirakel er vel endnu næsten uændset men det er dog egenlig det, der beviser, at Luther ikke blot hørte til en anden og stærkere, men ogsaa til en høiere og bedre Verden, end den, han trodsede og tildeels overvandt; thi paa „Frugterne,“ siger Sandhed, skal Propheten saavel som Træet kiendes, og Luther var aabenbar en Prophet, skiøndt af et Slags, som er Nyaarstiden eget, da de bære et heelt nyt Tidsrum i sig og ligesom udvikle det af sig

frembringe paa en Maade selv, hvad de forudsige. En saadan naturlig Spaamand, har vi seet, Colombo var i en enkelt Retning, og en saadan var Luther tilbunds, vel i en snever Kreds, men som, fordi det var den bethlehemitiske Børnekreds, havde den Egenskab at kunne og maatte med Tiden udvide sig til alt Menneskeligt. Han bar da virkelig den ny Verden i sig, som Colombo ikke fandt, men drømte kun om: Landet med de uudtømmelige Bjergværker, det tabte Paradis, og Midlerne til baade at indtage den hellige Grav og udbrede Evangeliet over al Verden; det har den tydske Videnskabelighed, som opammedes i den lutherske Kirke, aabenbaret, og det vil den Nordiske, som gienfødtes deri, historisk uigiendrivelig bevise.

En saadan nymodens Prophets eller Formands Levnetsløb, seer man let, maa paa den ene Side være en bestandig Kamp, baade indvortes og udvortes, da begge Steder det Gamle maa feies tilside, for at det Ny kan faae Plads; og det Gamle, som har vundet Hævd, og maatte ærgre sig fort over i al sin Mangfoldighed at skulle vige for en lille Enkelthed, stritter naturligviis imod, alt hvad det kan; og et saadant Levnetsløb maa paa den anden Side ligne Romanen langt mere end den gamle Historie, fordi paa „galt Tydsk“ Subjectiviteten objectiverer sig, og paa godt Dansk, Mangfoldigheden synes at udspringe af Enkeltmanden, skiøndt det naturligviis kun er et Skin, da Enkeltmanden vel kan være aldeles uvidende om sit aandelige Slægtregister, men har dog ligesaa vist indvortes som udvortes baade „Fader og Moder“ paa Jorden. Saadanne Hovedmænd i Nyaarstiden nedstamme nemlig ganske sikkert fra „Guderne“ i Oldtiden, eller, hvad her er det Samme, fra Folkeaanderne, da

de ellers nok lod være at drage Folkene efter sig; men med Morten Luther, som den Første i sit Slags og som Patriarchen for alle Følgende, baade paa „Tydsk og Dansk," og endelig midt i saa blandet og lidet historisk et Folk som det Tydske, er det vist nok en egen, hemmelighedsfuld Sag, saa det var intet Under, han blev ganske troskyldig modtaget „som en Guds Engel" af sine Venner og betragtet som „den skinbarlige Satan" af sine Fiender. Han var imidlertid født af et Par fromme Bønderfolk „Hans og Margrethe" mellem de saxiske Malmbjerge, og den Oplysning er ingenlunde saa ubetydelig som den kan synes; thi han var da sikkert en ægte Oldsaxer, og nedstammede følgelig paa Sværdsiden fra „den saxiske Wodan", der vel er en meget dunkel Person i Aandens Verden, men maa dog i det mindste have været Halvbroder til den „angelsaxiske," og Søskendebarn til den nordiske Odin, saa det var ikke endda saa urimeligt, at Luther fandt meer almindeligt Bifald i Norden end i Tydskland. Man seer det ogsaa godt ved at sammenligne ham med sin Medbeiler til Tydsklands Hjerte, Schweitseren Ulrich Zwingel, der dog kun var en Dværg imod ham, at han var Tydskerne i det Hele baade for historisk og for poetisk; saa at hvis Zwingel havde været Kampen voxen, vilde næsten alle de tydske Protestanter heller fulgt ham, som troede anderledes fast paa sin „egen Styrke og Fornuft," trak en skarp Grændselinie mellem „Legem og Aand," og skattede ingen anden Poesi end den usandselige Sphærernes Musik, hvorunder Aanden som den gienløsende Guddomsgnist opsteg af det bundløse Sjæledyb, hvori den ved Syndefaldet laae begravet! Denne saakaldte „mystiske Theologi", med meer og mindre bibelsk Tankegang eller Anstrøg, er nemlig den

egenlige Munkehemmelighed, og havde alt længe hos Tydskerne lydelig protesteret mod den saakaldte „synlige Kirke," med alle dens uigienfødte Præster og Menigheder og dens hele mekaniske Saliggiørelsesorden; og denne „tydske Theologi," Moderen til den siden saa berømte „tydske Philosophi," havde i Zwingel sin Reformator, men beherskedes hos Luther af en barnlig Tro paa det udvortes Gudsord, og af en høiere Livskraft, som han selv antog for „den Helligaand," og som i alt Fald var baade en stærk og god Aand, der baade vakte ham af „Sjælens" hovmodige og forfængelige Drømmerier om egen Kraft og Herlighed, og skiænkede ham en levende Anskuelse af Legemlighed og Bibelhistorie, med et lyst Overblik af hele Tilværelsen.

Denne ligesaavel oldhedenske som oldchristelige Tredeling af den fuldstændige Menneskenatur, som Aand, Sjæl og Legeme, synes vist nok endnu de Fleste en stor Urimelighed, men det kommer dog aabenbar kun af, at Sjælen hos os alle har den „honette Ambition" at ville hedde „Aand", skiøndt den slet ikke veed, hvad „Aand" er; thi saasnart vi har opdaget, at Aand er en høiere „Livskraft", end de fleste besjælede Legemer veed af at sige, da falder det os aldrig ind, at vor Sjæl selv er en Saadan, skiøndt det er Nyaarstidens Hemmelighed, at Sjælen kan blive sig Aand bevidst og vitterlig virke med hele dens Kraft, naar den kun ikke vil betragte Aanden som sit, men sig som Aandens Redskab. Heri, som i et Haar, hængte hele Luthers forbausende Kraft, heraf udsprang det forunderlige Lys, hvori han saa ensom vandrede, og herfra kom den saa mageløse Sikkerhed i hans Bevægelser, hvor han dog egenlig gik i Blinde; men kun under haarde indvortes Kampe naaede og vedligeholdt

han dette „Aandens Samfund", der i hans Folk og han Tid var „en Umulighed for Mennesker, kun muelig f Gud; og det var denne uophørlige Strid med „Døden Djævelen," hans Samtidige korsede sig for, og hans Efter mænd beloe, men Ingen af dem kiendte, og som han sel mistog for et Led af Saliggiørelsens Orden, skiøndt det var hans „Pæl i Kiødet" som Apostelen Pauli tyds Oversætter og næsten udelukkende Beundrer!

En saadan naturhistorisk Oplysning om Morten Luth vil sagtens støde Endeel af hans endnu ikke saa faa bli Tilhængere, og vilde upaatvivlelig stødt ham selv, som i fandt Noget i Skriften om andre aandelige Indskydelser e de umiddelbare fra „Gud eller Djævelen"; men hvor rig end den lutherske Grundsætning vil findes: at hvad der e tydelig spores i Bibelen, ei heller kan være vigtigt i Salig hedens Sag, saa overilet er dog altid den Slutning, at d slet ikke skulde findes Meer i Bibelen, end Luther vidste, ligeledes den, at Alt hvad der ikke er bibelsk eller i d mindste classisk, skulde være idel Løgn og Tant; og Luther bibelske Theologi var overalt langtfra at være saa beundrings værdig som hans christelige Tro, hans kirkelige Takt, han seerlige Blik, hans heltelige Kamp, hans folkelige To og hans mesterlige Stil, hvad ogsaa nødvendig følger a at disse Herligheder, skiøndt immer sjeldne, er altid muelig men en fuldendt bibelsk Theologi før den yderste Dag aldeles umuelig.

Denne Umuelighed, hvis Muelighed de tydske Refor matorer dog troede paa og vilde bevise, var da Luthers saa velsom Zwingels svage Side, men ved at henvise ikke til fi bibelske Theologi, men ene til „Ordet, Troen og Sacra

[...]nterne," som den christelige Livskilde, viste Luther, han [...] baade „Aand og Hjerte," og gjorde et Kæmpeskridt til [...] apostoliske Christendoms Fornyelse, hvorved han kom [...] fuldelig saa nær som Augustin, saa han ogsaa i den [...]ellige, almindelige Kirkes" Historie har som Reformator [...]ndet sig et udødeligt Navn.

At udbrede sig herover i Statshistorien, er vist nok en Udskeielse, som vi skal aflægge, men først maae vi lære at [...]kelne mellem den christne Kirke og vore hedenske Stater, [h]vad vel Luther gjorde i lyse Øieblikke, men dog ikke gjorde [g]ieldende, og hvad vi endnu maae føre en haard Strid om [me]d de tydske Philosopher, der ikke vil vide af nogen anden [c]hristen Kirke, end den, der, naar Staten blot sværger paa, den er christelig, overgiver sig til den paa Naade og Unaade, som Keiserne i det hellige Romerrige, om end forgiæves, altid forlangte af Christi Statholder. Da vi nu desuden ingen Kirkehistorie har faaet siden „Apostlenes Gierninger", som ret giver Keiseren hvad Keiserens er og Gud hvad Guds er, saa kan i det mindste en Præst med den apostoliske Synsmaade ikke heller i Statshistorien skrive om Reformationen, uden at stille Kirkesagen i sit apostoliske Lys.

Naar vore lutherske Fædre tilskrev Jesus Christus tre store Embeder, som baade „Præst, Konge og Prophet", da var det vel især Navnet Messias ɔ: den Salvede, de vilde oplyse; men Bibelen er saa forunderlig en Bog, at den mindste virkelige Oplysning af dens Indhold kaster Lys paa hele Menneskelivet; og ligesom nu den trefoldige Salvelse svarer til Menneskets trefoldige Hovedforhold til Gud, Verden og sig selv, i Kirke, Stat og Skole, saaledes er den „apostoliske Menighed" ogsaa virkelig en ny Menneskehed med

Kirke, Stat og Skole ud i Eet, og med Jesus Christus i sin usynlige Ypperstepræst, Konge og Prophet. Apostlerne var, saalænge de levede, hans synlige Statholdere eller Fuldmægtige i alle Maader, med det Vidnesbyrd, at Han var usynlig med dem, hans Aand hvilede paa dem og besjælede dem, de skulde modtages, følges og lydes, som det var ham selv; men ligesaalidt som Han havde tiltaget sig mindst verdslige Myndighed, eller brugt verdslige Midler til enten at vinde Tilhængere eller straffe deres Utroskab, ligesaa lidt gjorde Apostlerne det, saa i deres Dage var Christi Rige slet ikke af denne Verden. Selv i Apostlernes Dage kan mærke vi imidlertid to Indretninger, „Daaben og Nadveren," som de erklærede for Herrens egne, og som aabenbar baade skulde være den christne Menigheds Kiendemærker i Verden og Samfundsbaandene, men som tillige agtedes for Naadevirkninger af den usynlige Herre, og kaldtes sædvanlig Mysterierne eller Guds Riges Hemmeligheder. Ligesom nu Apostlerne var synlige Mennesker, men laante al deres Magt og Myndighed af „Ordet og Aanden", som var usynlig med dem, saaledes havde Daaben og Nadveren ogsaa deres Synligheder i Vandet, Brødet og Vinen; men „Indstiftelsens Ord" af Herrens Mund var det Usynlige, der ene kunde giøre dem kiendelige fra alle andre „Bad og Borde," og deri skulde man naturligviis søge Aanden og Kraften, uden dog i dem, meer end i Apostlerne, at maatte adskille, hvad Herren som „Sjæl og Legem" havde sammenføiet. Da Kong Agrippa kun var nær ved at blive en Christen, og Kong Abgar i Edessa spiller i det Dunkle, saa kan man vel indbilde sig, at hvis Apostlerne havde faaet den verdslige Magt paa deres Side, vilde de brugt den, som Kirken

verdslige Arm, om ikke til at omvende Jøder og Hedninger, saa dog til at udrydde Kiættere, om ei til at udvide, saa dog til at befæste og forsvare det christelige „Himmerig paa Jorden," men det er dog en ligesaa uchristelig som aandløs Grille; thi et Samfund, der høitidelig afkræver alle sine Medlemmer en vis Troesbekiendelse, maatte selv være falsk, for blot at ønske en hykkelsk Bekiendelse, og har Christus slmagt, da havde det jo kun kostet ham et Vink at giøre ne Apostler til hele Jordens Herrer, istedenfor at Han udsendte dem som „Lam mellem Ulve" og forbød dem udtrykke- g at ligne „de Store blandt Hedningerne," som vil „herske" g kaldes naadige Herrer.

Efter Apostlernes Død finde vi fremdeles en christelig Embedsstand, indviet med Haandspaalæggelse af Apostlerne, g skielne deri to Grader: „Presbytere" (Ældste) og „Diakoner" Medhjelpere), hvis Forhold saavel til Apostlerne som til hinanden er dunkelt, men Saameget er soleklart, at hverken kunde de have mere eller anden christelig Myndighed end Apostlerne, ikke heller maatte de bygge paa nogen anden Grundvold end den, Apostlerne i Daaben og Nadveren havde lagt, og at endelig kilde „Sandhedens" Aand hverken drive, udruste eller styrke dem til Andet, end hvad de skulde være og virke. Vi bemærke derhos, at foruden Jødernes hellige Skrift, „det gamle Testamente," opdukker der en Christelig, „det ny Testamente," bestaaende deels af historiske Efterretninger om Christus og hans Apostler, deels af allehaande Oplysninger og Forskrifter i apostolisk Brevstil, og endelig af et prophetisk Fremsyn, især til de sidste Dage før Herrens synlige Tilbagekomst, som alle Christne, efter deres Troesbekiendelse ved Daaben, forvente. Denne Tvilling-Skrifts Forhold, saavel

til Aanden som til Menigheden og dens christelige Embedsmænd, var naturligviis meget dunkelt; men nu er det klart, at ogsaa her skulde „den Større tjene den Mindre," det gamle Testamente frit forklares af det Ny, og det Døde bruges af det Levende, Bogen af sine christelige Læsere, og især af den „ny Pagts Embedsmænd," der, som Paulus skriver, ikke er „Bogstavens" men „Aandens" Tjenere; og allerklarest er det, at hverken det saakaldte „Gamle Testamente," der slet ikke vedkom de Christne som Saadant, eller det saakaldte „Ny Testamente," der kun forskrev sig fra enkelte Apostler og var kun efterhaanden skrevet til enkelte Embedsmænds eller Menigheders Oplysning, kunde have mindste Lovskraft, endsige da giøre mindste Forandring i den Skikkelse, Herren og Apostlerne havde givet Christenheden. Skriften havde altsaa slet ikke den Stilling til Christendommen, som Mosebogen til Jødedommen, thi Evangeliet modsættes netop Lovbogen, som Liv og Død; men hele Skriften var hos de Christne, ligesom hos Jøderne al Skrift paa Mosebogen nær, en Skolesag, som Læserne, og især de Boglærde eller Skriftkloge, paa eget Ansvar, frit maatte behandle, enes eller strides om, naar de kun ikke bragte den i Strid med den fælles christelige Tro og de apostoliske Indretninger. Saaledes finde vi da ogsaa Christendommen, Christenheden og Skriften betragtet tohundrede Aar efter Christi Fødsel af Bisskop Irenæus, som, vel at mærke, er (i hans Bog mod „Kiætterne") vor eneste Hjemmelsmand for, at næsten Alt hvad vi nu kalde det „Ny Testamente" var fra Apostelttiden de Christnes Kirkelæsning.

Allerede i det tredie Aarhundrede begyndte imidlertid dette naturlige Forhold kiendelig at forrykkes, og Hoved-

mændene var to Afrikanere, Tertullian og Origenes, den
ne en romersk Jurist, og den Anden en hellenistisk Skole-
ster, Begge blottede for Christendommens Aand og kirkelig
nmehørende i Karthago og Alexandrien, som Apostlerne,
er deres Gierningers Bog, havde intet med at giøre.
en Ene af disse afrikanske Nymyntere, Tertullian, betrag-
e Christenheden som en øiensynlig og haandgribelig Fort-
ttelse af den jødiske Kirkestat, og heraf udsprang i Tidens
b hele den hierarchiske og pavelige Tankegang; og den
iden, Origenes, betragtede den derimod som en alexandrinsk
rkeskole, hvori Bibelen, som en guddommelig Hieroglyph,
r den store Opgave, Fortolkningen Hovedsagen, og de
kriftkloge Hovedmændene, og heraf udsprang hele den by-
ntinske Tankegang, som under en ny Skikkelse gjorde sig
n altfor giældende hos Protestanterne. Paa begge Sider,
er man let, at „Salighedssagen“ gjordes til en Bisag, hist
m en borgerlig Statssag og her som en lærd Skolesag,
iendt Saligheden eller „det evige Liv“ dog baade efter
hristendommen er det ene Nødvendige, og er den rene Kirke-
ag, det fælles Maal for hele den ved Troen og Daaben
labte Menighed. Af to onde Ting var imidlertid, christelig
g kirkelig talt, Hierarchiet den Mindste; thi paa Skole-
nesterſiden, hvor Vind gik for Aand, henveiredes efterhaanden
en apostoliske Kirke og forsvandt i Luften; men paa Bispe-
siden, hvor Kirken efterhaanden forstenedes, der var den dog
altid at finde, og kunde, som Følgen viiste, reformeres.

Paa en saadan Kirkereformation havde Mange suktet
førend Luther, og hele Munkevæsenet i Vesterleden havde
egenlig været et fortløbende Reformationsforsøg, der udsprang
af den Følelse, at Saligheden skulde være Kirkens Hovedsag,

16*

fordi det dog „ikke nyttede et Menneske at vinde al Verden naar han tabte sig selv;“ og skiøndt det var Fuskeri i de Hele, udrettedes dog derved i det Enkelte store Ting, hvor iblandt Skabelsen af den angelsaxiske Christenhed ogsaa kirke lig talt var det Største, fordi det i alle Maader var a Klosteret, Augustinermunken Morten Luther udsprang til me sterlig at reformere Pavekirken. Over i tolv Aarhundreder, ligefra Cyprians Dage, var denne „geistlige Stat,“ der ud gav sig for den „hellige, almindelige Kirke,“ i Grunden fa frem til det værre, var ved Sværdomvendelser og Masse daab bleven smækfuld af Vantro og Ugudelighed, og ve Middelalderens Skiødelyster smækfuld af Kirkegaarde, Klokke taarne, Beenhuse og skumle Klosterhvælvinger, hvor det spøged baade Nat og Dag, og hvor man drømte baade vaagen o i Søvne, og gjorde det Altsammen til Troesartikler, saa at selv fordeelt paa flere Aarhundreder, maatte en rigtig Re mation være et herkulisk Arbeide. At den ikke fuldførtes een Menneskealder, hvori Luther ovenikiøbet var for det Mes ene om det Hele, er derfor intet Under; men at een eneste troende Munk havde baade Mod og Magt og Lykke til a giøre en Begyndelse, hvorfra vi, skiøndt Værket afbrødes nu kan see til Enden, det er et af de største Underværker Menneskets Levnetsløb, og giør saavel Kirkens fremspringende Hjørnesteen, som dens skiulte Bygmester, ei blot udødelig men guddommelig Ære!

At nu dette Reformations-Underværk først maatte ske hos Reformatoren selv, i hans lille geistlige Stat og Munke kebo, hans Hjertekammer og Hjernekiste, det glemmer man vel let, men det maa dog huskes, ikke blot for at være billig mod Lederen, som umuelig kan føre Andre videre, end han

selv er kommen, men ogsaa for at see, hvordan de „Fattige i Aanden“ nuomstunder kan blive velhavende, og Krysterne lutre djærve Kæmper. Denne Forvandling synes nemlig altid saa utrolig, at man neppe nok troer sine egne Øine, og trænger derfor høilig til at betragte samme Mand i den himmelvidt forskiellige Tilstand.

At nu Mennesket, skiøndt af Herkomst Muldets Frænde, dog oprindelig har staaet i levende Forbindelse med Himlen, og aandet frit med en evig Livskraft, det maa her, som ved enhver Forklaring af Menneskelivet, der ikke skal føre til Selvmodsigelsens yderste Mørke, forudsættes som en afgjort Sag; og Afbrydelsen af denne levende Forbindelse mellem Himlen og Jorden, der ene hjemlede Udødelighedshaabet, Skilsmissen mellem Sjæl og Aand, der førte til Skilsmissen mellem Sjæl og Legeme: den aandelige Død, der med Nødvendighed drog den legemlige efter sig, de forudsætte en opstaaet Uenighed mellem Gud og Mennesket, altsaa et Syndefald. At der nu i Tidens Fylde, ved Ordets Kiødspaatagelse, Lidelse og Død, sluttedes et Forlig og skete en Forsoning mellem Gud og Mennesket, som afhjemledes ved Frelserens Opstandelse, kronedes med hans Himmelfart og beseigledes med den Helligaands Udgydelse over Apostlerne, det er, som bekiendt, Kiernen af det „Evangelium,“ der forplantedes fra Slægt til Slægt i hele den gamle Christenhed og skabte den Ny, saavel hos os, som i Engeland og Tydskland. Hvad der imidlertid snart efter Apostlernes Tid begyndte at blive det store Spørgsmaal, var hos nogle Faa: hvor den Helligaand blev af, og hos Mangfoldige: hvor man nu skulde faae den Syndernes Forladelse og deraf ud-

springende Trøst over Døden, som Christus havde erhvervet og Apostlerne rigelig uddeelt?

Intet Svar kan nu vist nok falde naturligere blandt troende Christne, end det, Luther gav: i Kirken ved Naademidlernes rette Brug; men deels er det naturligste Svar sædvanlig det Sidste, man giver paa et vanskeligt Spørgsmaal om en gaadefuld Sag, og deels nytter her selv det bedste Svar kun lidt, naar man ved Kirken forstaaer Geistligheden; thi da bliver den anseet for Mægleren mellem Gud og Mennesket, som er ene om den Helligaand og har, paa eget Ansvar, Fuldmagt til at forlade eller forbeholde Synderne; og en Geistlighed, der udgiver sig for Kirken, fattes i det mindste selv den Helligaand, og kan da slet ikke lære Menigheden Naademidlernes rette Brug, men stræber, naar den tænker bedst, saalænge efter at „forebygge deres Misbrug," til Ingen vover at vente Noget af dem. Her see vi Grunden til den Ringeagt, hvori baade Daaben og Nadveren gjennem Middelalderen nedsank, og Kilden til alle de selvgjorte Bods- og Andagtsøvelser, indtil en grundfordærvet Geistlighed omsider solgte Aflad for rede Penge. De, der endnu, som Luther, følte hjertelig Trang til Syndsforladelse og Salighedshaab, maatte da vende sig reent bort fra Kirken til Klosteret, for der, om mueligt, at finde dem, enten ved Kiødets Spægelse eller ved gudelige Bøgers Læsning og Fordøielse; men ingen af Delene vilde hjelpe Luther, før en gammel Klosterbroder gav ham det Raad, i al Eenfoldighed at holde sig til det lille Ord „Syndernes Forladelse" i den apostoliske Troesbekiendelse, som alle Christne ved Daaben tilegne sig.

*) Walchs Udgave af Luthers Skrifter XXIV. 87.

Heraf kan vi forklare os og maae vi udlede hele den lutherske Kirkereformation, thi her fandt Luther Syndsforladelsen, hvor den var nedlagt for Troen fra Begyndelsen, og i samme Grad, som han med Tro tilegnede sig den, i samme Grad indtraadte den levende Forbindelse mellem Gud og Mennesket hos ham paany, og virkede naturligviis, fra første Øieblik, paa hans Hjerte, Sjæl, Tankegang, Bibellæsning og hele Liv, langt mere end han i Støvet lærte at forstaae.

Fra dette Stade see vi ogsaa strax, hvorfor det var Afladshandelen, der først og dybest oprørte Luther, og hvorledes Bekæmpelsen deraf paa Liv og Død maatte, inden han selv vidste det, føre ham i aaben Feide med Paven, som en falsk Christi Statholder, og med hele den geistlige Stat, som en giennem mange Aarhundreder vildfarende Kirke; thi at Syndsforladelsen i den sande Christi Kirke laae saaledes tilrede for Troen og skiænkedes saa uforskyldt, uden al Mægling eller Mellemkomst af Præst eller Bisp, som Luther havde erfaret, det havde unægtelig i mange Aarhundreder været en stor Hemmelighed, og at den Helligaand fulgte med Indvielsen af saa aandløs en Geistlighed, faldt ham naturligviis meget urimeligt. Nuomstunder indsee vi let, det er slet ikke mere urimeligt, at Troen, trods al Bispe- og Præste-Aandløshed, kan i Indvielsen finde Alt hvad der var fra Begyndelsen, end at det Samme skeer med Daaben og Nadveren, saa i Luthers Ringeagt for Herrens kirkelige Embedsmænd kan vi ikke deeltage, og den sande Kirke selv har naturligviis aldrig faret vild; men at Kirken, med eller uden Geistlighed, findes overalt, hvor man har Guds Ord, Troen og Sacramenterne, det er en luthersk Opdagelse og

Paastand, der ikke blot gav Pavedømmet og Hierarchiet sit Banesaar, men førte ham med hele sit Følge lige til den apostoliske Kirkes Hoveddør, der lukker sig selv op for „et godt Ord."

Dette virkelige „Guds Ord," som oplader Dørren, medfører Aanden, levendegiør baade Hjertet og Troen, bærer Kirken, indgyder Sacramenterne deres Kraft og oplyser Skriften, det er vist nok ikke Skriften selv, hvad allerede følger deraf, at Dørren var opladt, Aanden virksom, Hjertet og Troen levende, Kirken grundfæstet paa sin Klippe og Sacramenterne i deres Kraft, længe før der blev et Blad til af Bogen, som kaldes det ny Testamente; men uagtet Luther, som Theolog, i denne Henseende deelte Zwingels Feiltagelse, saa viser dog baade hans egen christelige Livskraft og den urokkelige Fasthed, hvormed han holdt paa Ordet ved Sacramenterne, som det lød, at han, som Præst og Reformator, ikke fulgte Vildfarelsen. Naar han derfor, istedenfor „Pave og Geistlighed," erklærer „Daaben, Brødet og Evangeliet" for Kirkens Kiendemærker, da tilføier han udtrykkelig, at han med det Sidste, som et Ord af Guds egen Mund, der baade skaber og opholder Kirken, ikke mener det skrevne Evangelium, men det lydelige Troens Ord,*) altsaa, naar man taler tydelig, det Ord, der, som Herrens eget, mundlig meddeles ved Daaben og Nadveren.

Dette Sacrament-Ord, hvortil „Herrens Bøn" ogsaa væsenlig hører, forsømte Luther heller ingenlunde boglig at giøre til hele Menighedens Børnelærdom, saa det udgiør

*) Walchs Udgave af Luthers Skrifter XVIII. 1795—96. Seckendorfs Lutherdommens Historie B. I. S. 174.

af de fem Parter i hans lille Catechismus, der næst efter Apostlernes Skriften maa kaldes den Allerchristeligste og har bidraget meer end alle andre Bøger til den apostoliske Christendoms Fornyelse. At Mosebogens ti Budord, og ei „Forsagelsen“ ved Daaben, gjør hans Børnelærdoms første Part, er vist nok, kirkelig talt, en Lyde, man fristes til at kalde stor, da derved et Stykke af Jødernes hellige Skrift sammenblandedes med de Christnes mundlige og personlige Daabspagt; men da Luther lærer langt renere og tydeligere end Nogen i mange Aarhundreder indskærpede Forskiellen mellem Jødedom og Christendom, Lov og Evangelium,*) maa man i Sammenligning finde Lyden meget lille, og Feiltagelsen, efter Omstændighederne, uundgaaelig.

Af Luthers lille Catechismus, om det i Kirken altid Lærværende og ene Nødvendige, var det da, de Troende lærte, bedre end i tusind Aar, at læse Bibelen og at skielne det Grundchristelige og Uforanderlige fra, hvad der enten var Papisteri og Menneskefetant, eller dog kun ærværdige Oldsager, som skulde betragtes og behandles med evangelisk Frihed; og skiøndt det virkelig er en Mangel ved den lutherske Børnelærdom, at den ligesom med Taushed forbigaaer „Kirken“ selv, hvori Ordet findes, og hvor Indvielsen med Haandspaalæggelse til at føre Ordet skaber „Præster og Biskopper,“ som „de bør sig at være,“ saa forudsættes dog bestandig begge Dele; og hvem der barnlig holdt sig til Luthers Catechismus, vilde hverken tage feil ad den sande Kirke, hvor den Helligaand „kalder, forsamler, oplyser, trøster og opholder,“ eller miskiende Herrens Embedsmænd, hvor de fandtes

*) Walchs Udgave af Luthers Skrifter XX. 204--12.

funde i Troen og mægtige i Skrifterne. Skiøndt derfor de i det syttende Aarhundrede saakaldte orthodoxe eller strængt-lutherske Skriftkloge, der af Skriften vilde bevise, at den ganske Christenhed burde fortolke Bibelen efter Luthers Catechismus og den Augsburgske Confession, hørte til de kiedsommeligste Vrævlere, der kunde gaae paa Guds grønne Jord, saa laae den ægte Lutherskhed, med „Evangeliet og Sacramenterne," dog den apostoliske Christendom nærmere end Alt, hvad der siden Augustins Dage havde baaret dens Navn. Vist nok var det en mislig Stilling for en Menighed, at staae med den ene Fod i Apostelkirken og med den Anden i Alexandrinerskolen; men naar man har været levende begravet, med en saadan Steen paa Hjertet som Pavekirken, da nøies man dog gierne med et halvt Himmerig, og et Saadant blev, ved Paveaagets Afkastelse, den lutherske Kirke, hvor de Troende desuden, i Skin af Soel og Maane, efterhaanden maatte faae Syn paa Sacramentordets Uafhængighed, af Skriften saavelsom af Geistligheden, og derved apostolisk Lys over Saliggiørelsens Orden og Kirkens Historie!

Denne kirkehistoriske Betragtning af Luther vil sagtens endnu synes de fleste Læsere meget for præstelig, ligesom den folkehistoriske Betragtning af Reformationen synes Mange for hedensk; men da ikke blot Luther og hans Samtidige, men hele Christenheden i to Aarhundreder, betragtede Reformationen og Skilsmissen mellem Papister og Protestanter udelukkende som en Salighedssag, saa paaligger det unægtelig den Historieskriver, der vil oprede de indviklede Forhold, at vise, hvorvidt man fra et christeligt Stade havde Ret deri. At nu Reformationen i det Hele var langt mere en Folkeligheds og en Statssag end en Troes og en Salighedssag, det har Tiden

mist; men derfor trænger det desmere til at udvikles, at den hos Luther og hans virkelige Tilhængere dog var langt mere det Sidste, og fik netop derved en ganske egen, vel dunkel og skrøbelig, men yndig og frugtbar Skikkelse. I det Hele var det ved Reformationen Hovedet, der, uden at ændse Hjertets Indvendinger, vilde ordne alle menneskelige Forhold efter sin Forstand; men Luther og hans Tilhængere havde er meget Hjerte til strængt at giennemføre Grundsætningen, a man allevegne, og da især i det kirkelige Forhold, sporer t Strid mellem „Hoved og Hjerte," der førte til lutter alve Forholdsregler, udsatte for begge de andre Partiers Spot, men dog, efter Omstændighederne, de bedste.

Denne Paastands Rigtighed vil vist nok alle Ærkeprotestanter saavelsom Papisterne benægte, men deels kan en saaan Benægtelse aldrig skade Lutheranerne, naar de virkelig avde den Lykke at vælge det Bedste, og deels falder man tok i en værre Selvmodsigelse end Lutheranerne, naar man enægter deres Lykke bedre end Forstanden, og nødes dog il at indrømme, at Luther, trods al sin Halvhed, var Manden for det Hele, den eneste Reformator, som ved dybt at foragte og dristig at trodse alle kiødelige og verdslige Midler og Vaaben paa Aandens Enemærker og til Aandens Øiemeed, viiste sig iført Aandens Kraft og Majestæt! Vel er vi endnu i Vidskabens (Philosophiens) Barndom, saa selv de saakaldte „store Tænkere" synes, man kan gierne indrømme, at Sværmeri og Forvirring, Løgn og Vildfarelse, har i sig selv mere Magt end Sandhed, Klarhed og Besindighed; men det kommer dog kun af, at „Klarhedens og Besindighedens" Forgudere hidtildags var aldeles aandløse, og følte sig desaarsag magtesløse selv mod den Usleste og mest

Forvirrede af alle Luftens Aander; thi at den klareste og besindigste Aand ogsaa er den Mægtigste i sin Kreds, det følger af sig selv, og at Morten Luther var begge Dele i sin Kreds, er en Kiendsgierning, som man for alle Aander, gode eller onde, kun giør sig latterlig ved at nægte. Klarhed over hele den menneskelige Synskreds havde Luther vist nok ikke, men det kan heller ingen have, før Mennesket har fuldendt hele sit Levnetsløb, saa Indbildningen derom vilde være den største Daarskab, hvis ikke de nyeste Philosopher havde overbudt den, ved at paastaae Klarhed over hele den guddommelige Synskreds; men Luther havde, hvad alle Daarer fattes, og de Stolte især, Klarhed over sin Virkekreds, og blev kun derved ligesaavel de saakaldte „himmelske Propheter" som de selvkloge Schweitsere og de aandløse Papister overlegen. Han var klarøiet nok til baade at kiende Grændserne for sin Kraft og Forstand, Sporene af deres „deilige Fødder" som først forkyndte Evangelium, og Tidens Beskaffenhed, som han virkede i og ei kunde ændre; derfor udrettede han langt mere end man saae, og lagde Spiren til noget langt Bedre og Større, end der i hine Dage kunde blomstre og modnes; men derfor skal Beundringen af hans Selvfornægtelse, dybe Blik og skjulte Virksomhed ogsaa voxe med hvert Aarhundrede, og hvor Lutheranerne, i Kirken for Christi, i Staten for Fædrelandets og i Skolen for Sandheds Skyld, vil lade Partinavnet fare, alle selvgjorte Skillerum falde, og alle Aander kun frit prøve Styrke, der nyder Luther netop sin rette Triumf!

Dette forudsaae vistnok Luthers Tilhængere ikke, men, som Vidner til hans aandelige Kraft og Pavens Afmagt, hans levende Tro og Ord som Ild mod Pavens steendøde

Messer og iskolde Vievand, følte de dog, det var umueligt, at Luther kunde have de Christnes nedarvede Tro og den apostoliske Kirke med den Helligaand imod sig; og nu kan vi see, at det var netop Paven, der gjorde, hvad han skyldte Luther for: Paven, der selvklog fortolkede Skriften efter sit eget Hoved og styrtede Menigheden i Tvivlraadighed; saa Striden var ingenlunde mellem Skriften og det mundlige Ord, som begge var paa Luthers Side, men mellem den ægte og den uægte Tro, den ægte og den uægte apostoliske Meddelelse og Skriftfortolkning, og først og sidst mellem Aanden som den sande og Paven som den falske Christi Statholder paa Jorden.

Dog, det er den høie Tid at komme til Fortællingen, og skiøndt her ingen Levnetsbeskrivelse kan gives af Luther, maa det dog bemærkes, at han efter sin svare Sindssygdom var indviet til Præst, og kom derpaa (1508) som Professor til Wittenberg, hvor Kurfyrst Frederik af Saxen havde oprettet et lille Universitet paa samme Tid, som Cardinal Ksimenes grundede sit store Musatempel i Alcala; og naar Verdenshistorien nævner disse to Høiskoler ved Siden ad hinanden, er det ingenlunde blot for Modsætningens Skyld, der strax falder i Øinene, men især for Sammenvirkningens Skyld, som let oversees. Den Polyglot af Bibelen paa de „levende Sprog," som udgik fra Wittenberg, danner saaledes vistnok en Modsætning til den paa de „døde Sprog," der udgik fra Alcala; men da Bøger paa alle Sprog er døde Ting, synes dog Modsætningen meget større end den var, medens Sammenvirkningen er et Guds Under, meget større end det synes. Da nemlig den trykte Bibel paa alle Folkesprog ved Reformationen skulde begynde at spille sin Hoved-

rolle baade i Kirke og Skole og, blandt Andet, bruges som et Vaaben mod Papisteriet, da var det aabenbar af høieste Vigtighed, at den først med al Omhyggelighed blev trykt paa „Grundsprogene“ og i den latinske Oversættelse (Vulgata), som havde været hele Vesterledens Bibel giennem Middelalderen, da det aabenbar var heraf, de nye Oversættelser skulde udspringe og laane al deres Gyldighed. At nu denne Udgave med stor Bekostning og Opsigt foranstaltedes af Pavens gode Ven, den spanske Cardinal, hvem det siden laasede vaticanske Bibliothek stod aabent, og at Polyglotten netop blev færdig til 1517, saa Rom maatte selv give Luther Vaaben i Hænderne og afskiære sig Muligheden af med Klem at bestride den lutherske Bibels Ægthed, det var aabenbar Reformationens store Lykke og ret en Forsynets Styrelse. Det syntes ogsaa virkelig, som Pave Leo mærkede Uraad, thi først efter hans Død (1522) fik Polyglotten, berømt under Tilnavnet „Complutenseren,“ Lov til at komme for Lyset og, til det apostoliske Sædes Skam, aabenbare Apostlernes Gierninger!

Saa var det da just i Cardinal Ximenes Dødsaar (1517), da den unge, smagfulde, lystige og ødsle Mediceer Johannes sad paa Pavestolen, som Leo den Tiende, at den store Strid udbrød mellem ham, som kun hed, og ham, som var en Løve; og vel sagde Luther i sit forvovne Sprog, at Vorherre narrede ham ind i Striden, men det var dog aabenbar Paven, som blev narret; thi aldrig kunde Nogen være mindre forberedt paa en Strid i Aandens Verden, hvis virkelige Tilværelse han neppe drømte om, medens Luther, som allerede havde vundet Slaget, hvor det var hedest: i hans egen Barm, rykkede i Marken som en hærdet Kæmpe,

der ovenikiøbet vidste, han i Skriften havde Brev paa Seiren. At det ingenlunde var uden gyldig Grund, men en reen Nødvendighed, at Luther greb til Vaaben imod Afladshandelen, det har vi seet; men Leo drev den dog virkelig saa trosskyldig som muligt, saa det faldt ham aldrig ind, at han derved krænkede enten Christus eller Augustineren i Wittenberg, der desuden var ham lige ubekiendte. Da hans gode Fader, Lorenzo den Storladne, var i Pengetrang, angreb han den florentinske Statsskat, og for Leo maatte det da synes ganske i sin Orden, at han som Pave angreb den saakaldte „Kirkeskat" af de Helliges overflødige Fortjeneste, som alle de hans Formænd flittig havde betjent sig af. Leos eneste Sorg i saa Henseende var at faae denne besynderlige Skat gjort i Penge; thi falske Vare, som Syndsforladelse eller Aflad for Penge altid havde været, blev bestandig mindre afsættelige, og Folk havde desuden fattet slem Mistanke til, hvad man i Rom kaldte „gudelig Brug." Sidst havde man solgt Aflad for Penge til en Tyrkekrig, men da havde adskillige Landsherrer, og deriblandt Kurfyrsten af Saxen, spillet Paven det Puds at lægge Beslag paa Pengene, til Krigen brød ud, saa nu vidste Leo ikke bedre Raad end at samle til „Peterskirken," som virkelig stod under Bygning. Det Paaskud vilde imidlertid kun lidt forslaae i det sextende Aarhundrede, da alle Folk fandt, man havde meer end nok baade af Kirker og Klostere, medens de Lærde ved alle Leiligheder giennemheglede Pavehoffet og dets ublue Renteæstere, saa Leo fandt sig i, hvad Tydskland angik, at dele Byttet med Kurfyrsten og Erkebispen af Maints, som maatte kiende sine Landsmænd og vide, hvordan en „indirecte Skat," som Afladshandelen var, kunde giøres meest indbringende.

Hertil maatte nu først Bogtrykkerkunsten giøre Sit; thi Ærkebispen, eller „Fuggerne“ i Augsburg, som gav ham Forskud paa Indtægten, sluttede meget rigtig, at naar man bogstavelig kan faae „Brev paa Himlen“ for sig og hele sin Familie, giver man dog sædvanlig med gode Miner et Par Skilling for det, om man end ikke har synderlig Tro til dets Kraft. Vel var det en slem Omstændighed, at Paven ogsaa denne Gang, efter romersk „Cancellistiil,“ havde sat i sin Bulle, at Afladen kun gjaldt, naar Vedkommende „angrede og fortrød“ deres Synder; men denne forældede Talemaade, der især hos de spidsfindige Nordtydskere maatte giøre Handelen flau, udelod derfor Ærkebispen i de trykte Afladsbreve, saa det blev ordenlige Billetter fra Skiærsilden til Paradis. Dette var en god Grund at bygge paa, men man fandt dog, der maatte ogsaa sørges for Bissekræmmere, som var godt skaarne for Tungebaand og ikke bange for paa Plattydsk at tage Munden saa fuld det skulde være, og som en saadan Udraaber af første Skuffe havde Sortebroderen Johan Diezel eller Tezel fra Leipzig allerede gjort sig berømt, saa han blev Hovedmanden i Nordtydskland. De saxiske Fyrster vilde rigtignok ikke tillade ham at opslaae sin Krambod paa deres Enemærker, men i det Brandenborgske havde han fri Spas, og da Grændserne dengang gik ud og ind, valgte Tezel sit Stade saa snildt, at Saxerne ogsaa fik Markedet i Nærheden. Han brugte nu alle mulige Kneb, skreg i Sky, at den hellige Fader gav Kiøb, for at faae udsolgt, før „Menneskens Søn“ kom, og skammede alle Gniepinde gruelig ud, som dem, der ikke havde mindste Medlidenhed med deres kiære Forældre i Pinen, da han dog turde forsikkre, at lige saa snart som Pengene klang i

rkkenet, sprang Sjælen ud af Skiærsilden, saa det var let Under, at Handelen gik strygende, og Bissekræmmerne lede som Herremænd, eller dog som lykkelige Tiggere om Stenen.*)

Tezel vidste godt, at Professorerne ved det nymodens Universitet i Wittenberg saae skiævt til Afladshandelen, men et loe han kun ad; og at der var En iblandt dem, der aade kunde og vilde sætte Himmel og Jord i Bevægelse mod ham, det drømte Ingen om, førend den forvovne Augustiner opslog sine berømte Tvistens Æbler (Theses) paa Kirkedøren, og satte paa een Gang den hele Afladshandel og især nærværende Bissekræmmere baade i saa latterligt og vederstyggeligt et Lys, at Tezel maatte pakke ind og krybe i et Musehul.

Dette var da den første „pavelige Soldat", der maatte bide i Græsset for den aandelige Bærsærk, og ham var det Synd at beklage, thi deels slap han netop ved sit Fald til udbredt Navnkundighed for Røverkiøb, og deels var han saa forslet en Kræmmer, at han ogsaa solgte Aflad for „ufødte Synder," saa naar Luther vilde holdt ham og Paven ret for Nar, kunde han under Pavens Haand faaet Aflad for alle de Synder, han „agtede at begaae," altsaa for hele Reformationen.

Et saadant Nederlag vilde Leo kun leet ad, men da han ikke kunde have Ro for det Skrig, at hele Tydskland var i Oprør, og at Munken i Wittenberg havde en forhexet Pen, der groede saa umaadelig, at den snart vilde række til Rom, maatte han endelig beslutte sig til at rykke i Marken, og paa

*) Walchs Udgave af Luthers Skrifter XV. 369—472.

aandelige Ting var han slet ikke som Pave bleven klogere end han var, da han i sit syvende Aar blev Præst og i sit trettrende Cardinal, saa han satte hele sin Magt og Myndighed paa Spil ved (1520) formelig at bansætte Doctor Morten Luther. At Band ikke bider i Skind, uden Haand følger med, det maatte han vel vide, men at alle Aander lee ad de Banstraaler, som giøres med Hænder, det var endnu en Hemmelighed, som Luther først aabenbarede, da han forsynede „Bullen" med oplysende Anmærkninger og kastede saa baade den og hele den pavelige Lovbog eller „canoniske Ret" høitidelig paa Baalet.*) Luther holdt ved denne høitidelige Leilighed, i Spidsen for Universitetet, en lille Præken over den Text: du har bedrøvet Herrens Hellige, Gud bedrøve dig! og skiøndt det i sig selv er langtfra at være en Heltegierning, men snarere en Børnestreg, at brænde Papir, saa var dette dog ikke blot „Lige for Lige," da Paven havde ladet Luthers Bøger brænde, men det var virkelig, efter Omstændighederne, en afgiørende Seier over Pave Leo; thi ved dette Baal blev det soleklart, at Pavens saakaldte „aandelige Sværd" kun var af Papir, og da det derfor rygtedes i Landene, hvor jammerligt det gik baade Pavens Bulle og hele Pavens „Lov og Ret" i den „lutherske Skiærsild," da var aabenbar Leo, aandelig talt, fældet og laae paa sine Gierninger, og ved endnu før sin legemlige Død (1521) at udstæde en ny Ban-Bulle, bevidnede han selv den Forriges Undergang og sin raadvilde Fortvivlelse.

Hermed, skulde man tænkt, Luthers Kamp med Pave-

*) Walchs Udgave af Luthers Skrifter XV. 1924—27. Seckendorfs Lutherdommens Historie B. I. S. 117—21.

dømmet havde været forbi, thi at Keiseren, som altid havde været det fiendsk, nu med det „verdslige Sværd" skulde tage det i Forsvar mod en Folkeleder, øiensynlig partisk for den verdslige Øvrighed, det syntes altfor urimeligt; men dog blev ikke blot Keiser Karl den Femte aabenbar Luthers farligste Fiende, men det keiserlige Fiendskab mod Lutherdommen blev gjennem to Aarhundreder ligesaa varigt som det kongelige Venskab, den i Norden mødte. Opløsningen paa denne mørke Tale gives imidlertid bedst til Slutning, og da Kong Karl af Spanien og begge Sicilierne, Hertug af Burgund og Erkehertug af Østerrig, baade var en ung Begynder i Statskunsten, knap tyve Aar gammel, da han (1520) valgtes til Konge og Keiser i Tydskland, og var alle sine Dage vildfremmed for Aandens Verden, saa betragtes hans Strid mod Reformationen bedst som en personlig Æreskamp med Morten Luther, han naturligviis blev mere ivrig paa, jo slævere den gik, men havde dog kun Skam af, saalænge Luther levede, og at seire over en død Fiende er, som man veed, kun en fattig Ære.

Hvad der nu giver saavel Keiserens som Pavens Strid med Luther et latterligt Udseende, er, at den i det Hele var en Pennefeide, hvori Paven med sin romerske og Keiseren med sin tydske Cancellistil nødvendig maatte komme tilkort mod Mesterskriveren paa Modersmaalet, uden dog at kunne eller ville indsee, at den geistlige og verdslige Enevoldsmagt i Christenheden, de tilskrev sig, stod kun paa Papiret. Pavemagten havde nemlig hvilet paa en Folkemening og maatte falde med den, og Keisermagten havde altid været en tom Indbildning, naar den ikke forfægtedes med Næveretten; men ved „Haandfæstningen" og endnu mere ved Krigene med Tyrken

og Franskmanden, var, i Henseende til Tydskland, Karls Hænder bundne, saa den keiserlige Achtserklæring fandtes ligesaa magtesløs som den pavelige Bansættelse, hvad nødvendig stillede hans keiserlige Majestæt i et latterligt Lys. Uden at denne vinder derved, har imidlertid dog Karl den Femtes Tvekamp med Luther eet høitideligt Optrin, dengang Keiseren i Aanden og Keiseren i Luften personlig mødtes paa den berømte tydske *Rigsdag* i *Worms* ved Rhinen. Dette Optrin var i alle Maader Skolens Triumf over Stat og Kirke, og skiøndt man maa være Tydsker selv, for deri at finde Aandens allerstørste Triumf, saa er dog selv dens allermindste Seire over Aandløshed glædelige, og Doctor Morten Luthers Triumf, som Spiren til enhver følgende i Nyaarstiden, virkelig frydefuld! Det er derfor ogsaa høist mærkeligt, at ikke blot Niflungekvadet (Lied der Niebelungen) men tillige en god Deel af Tydskernes Heltebog dreier sig om „Worms" ved Rhinen og dens „Rosengaard;" thi det viser, at Minne- og Mestersangerne har anet, at *der* skulde deres Mester, som den uovervindelige „Munk Ilsan" med Jernstangen, vinde sin uforgængelige Krands.

Allerede den keiserlige Stævning og det medfølgende Leidebrev var en Triumf for den to Gange bansatte Kiætter; thi deels var de stilede til den „hæderlige, os elskelige, andægtige Doctor Morten Luther," og deels var de udstædte trods fnysende Modsigelse af Pavens Fuldmægtig, Hieronymus Aleander, forhen Skriver hos Cæsar Borgia, nu Bibliothekar ved Vaticanet, som i en tre Timers Tale paa Rigsdagen havde klarlig beviist, at Luther, som uigienkaldelig fordømt, ei maatte forhøres, men skulde kun brændes, og havde ydermere udviklet, at hans Kiætteri fortjente et Baal

af hundredetusinde Kiættere, da han havde begaaet dødelige Synder baade mod Helvede og mod Himlen, mod Geistligheden, mod alle Helgene og hele Verden.*) Den egenlige Triumf beredte imidlertid Aanden over Luther sig selv ved Løvemodet, som hørte til at træde i Husses Spor, og ved Standhaftigheden mod alle Skrækkebilleder, Trusler og Fristelser, begge forevigede i Luthers berømte Ord: „Om der end var saamange Djævle i Worms, som der er Teglstene paa Tagene, saa vil jeg derhen."

Man siger for et gammelt Ord, at „Tirsdag er Æresdag," og paa en Tirsdag i Paaskketiden (1521) holdt Luther virkelig et ærefuldt Indtog i Worms, fulgt, som en Fyrste eller Seierherre, af Folk i Tusindtal, der kappedes om at see den djærve Augustiner, som turde træde i Skranken baade mod Keiser og Pave; og at de Modigste følte bedst, hvad dertil hørte, kom ret for Dagen, da den berømte Krigsmand i Keiserens Tieneste, Jørgen Frondsberg, ved Indgangen i den store Riddersal klappede Luther paa Skulderen og sagde: Du gaaer en Gang i Dag, Brorlille, som Ingen af os i det hedeste Slag, men har du Ret og er vis i din Sag, saa gaa du kun dristig paa i Guds Navn, saa hjelper Vorherre dig nok!**) Et saadant Ord i rette Tid er en Engels Røst, som virker meer end Mange veed og indprænter sig selv i Folks Hukommelse fra Slægt til Slægt!

Det store Selskab, Luther kom i, bestod, tilligemed Keiseren og hans Broder, Erkehertug Ferdinand, to pavelige

---

*) Walchs Udgave af Luthers Skrifter XV. 2122—24. Seckendorfs Lutherdommens Historie B. I. S 148—50. Schrøckhs Kirkehistorie efter Reformationen I. 256—61.

**) Luthers Skrifter XV. 2182—84. Seckendorf B. I. S. 156.

Legater og sex Kurfyrster, af saagodtsom hele Tydsklands geistlige og verdslige Stands og af kongelige Sendebud fra Engeland og Frankrig, Danmark og Ungarn; og vel havde han, som han selv i sit muntre Brev til den berømte Maler Lucas Cranach melder, ikke Andet at sige i den store Forsamling end „Ja og Nei," men deels udgiør disse to Smaaord i Munden hele den lange Trætte mellem „Sandhed og Løgn," og deels var nu Spørgsmaalet, om han vedkiendte sig alle sine Bøger, som laae der opstablede, og om han vilde tilbagekalde deres Indhold, saa hans Ja til det Første og Nei til det Andet, for en ærlig og ærekiær Mand, var to kostbare Ord, skiøndt de for alle Andre naturligviis var ingen Ting. Derfor anmærkede Luther med Flid, at det ingenlunde var de heftige Udtryk i sine Stridsskrifter, han vægrede sig ved at tilbagekalde, men kun hans Paastande i Salighedens Sag og om Pavedømmets Aag, som han maatte vedblive, til man med den hellige Skrift eller andre gyldige Grunde overbeviiste ham om Vildfarelse, og først da man Intet vilde høre om en saadan Forskiel, nægtede han reent ud at tilbagekalde og sagde: Nei, her staaer jeg, hjelpe mig Gud! jeg kan ikke andet.*) Siden handlede vel Erkebispen af Trier og Andre med ham om at tage Keiseren til Voldgiftsmand, men da han ikke vilde underkaste sig anden Dom end „Skriftens," og gav Fredsmæglerne Gamaliels Raad at see Tiden an, som nok vilde vise, om hans Lærdom var guddommelig eller ikke, saa lod man ham fare og erklærede ham, efter faa Løbedage, fredløs i det hellige romerske Rige.**)

*) Luthers Skrifter XV. 2231—33. 2319—20. Seckendorf B. I. S. 153—54.

**) Luthers Skrifter XV. 2233—35. 37—40. Seckendorf B. I. S. 155—58.

De stridende Partiers Efterretninger, som aldrig lyde eens om noget Slag, giør det naturligviis ikke heller om Kampen i Worms, men dog har den det tilfælles med alle Hovedslag, at Udfaldet er indlysende; og naar vi læse den fiendlige Beretning af Tydskeren Johan Cochlæus, som selv var tilstæde, for, om muligt, at faae Luther ødelagt, da see vi, der er ikke engang nogen Uenighed om Kiendsgierningerne, men kun om Vedkommendes Sindelag og skjulte Bevæggrunde, hvis Historieskriver enten maa være Hjertekiender, eller han er en Nar, og det Sidste var aabenbar Tilfældet med Cochlæus, den Snegl, der alle sine Dage stræbte at drukne Luther i en Syndflod af Blæk, men blev kun til Latter.*)

Paa Hjemreisen fra Worms blev Luther, som bekiendt, halvt med og halvt mod sin Villie, paa sin Landsherres Foranstaltning, skaffet tilside, og maatte i tre Fjerdingaar kukelure som en „Ridder Georg" paa de thüringske Landgrevers gamle Herresæde Wartburg, ellers berømt fra det trettende Aarhundrede af en Sangerkamp mellem Franskhedens og Tydskhedens Beundrere, og fra det nittende (1817) af et vildt Studentergilde, der bragte alle tydske Professorer under „Politiets specielle Opsigt."

Med denne Lutherske Indspærring begynder aabenbar et nyt Affnit i Reformationshistorien, thi den gav Anledning til et stort Udbrud, ikke blot af Luther, da det blev ham for beklemt mellem de gamle Mure, men af de nye Grundsætninger, han hidtil vel baade med Mund og Pen paa det ivrigste havde forfægtet, men dog aldrig stræbt at giøre ud-

*) Cochlæus om Luthers Ord og Gierninger (de actis et scriptis M. Lutheri) Cöln 1568. Bl. 53—70.

vortes giældende i Kirkestaten, deels fordi han meente, at det beroede ene paa den verdslige Øvrighed, og deels fordi han meget rigtig dømte, at er Surdeien først feiet ud af Hjertet, kommer den nok ud af Huset, medens derimod al blot udvortes Renselse kun er tomt Skyggeværk. Saa dybt stak og saa beskeden tænkte imidlertid ikke alle Papisteriets Modstandere, og medens Luther sad paa Wartburg, begyndte man i Wittenberg paa egen Haand baade at bryde ud af Klosteret, og at bryde ind i Kirkerne, at rive Billeder ned og at holde tydsk Gudstjeneste. Hertil kom endnu de saakaldte „himmelske Propheter" eller Giendøberne fra Zwickau, som vilde vende op og ned paa alt kirkeligt efter deres egne forvirrede Hjernespind; og skiøndt det var naturligt, at den ny Viin sprængte de gamle Kar, saa tog dog hermed Reformationen en verdslig og tildeels meget raa og vild Retning, som enten maatte blevet dens eller den tydske Kirkes Undergang, hvis ikke Luther, som var den Eneste, der kiendte „Forskiel paa Aander," nu ogsaa var brudt ud af Musehullet og havde bekæmpet de selvgjorte Reformatorer ligesaa tappert som den selvgjorte Christi Statholder.

Denne dobbelte Kamp syntes vist nok reent fortvivlet, da Bønderne baade i Schwaben, Franken og Thüringen gjorde Oprør (1525), naturligviis under Raab paa den „evangeliske Frihed," thi al Verden skiød da Skylden paa Luther, og det følger af sig selv, at baade hans djærve Frisprog mod Keisere og Konger saavelsom mod Paver og Biskopper maa have bidraget uberegnelig til at sætte Mod i Mangfoldige, som hverken brød sig stort om Salighedens Sag eller gjorde sig mindste Samvittighed over at bruge Næverne, som Noget, der ganske anderledes end „Mund og

den" kunde giøre Besteed; men for Resten er det soleklart, at Luther var ligesaa uskyldig i Bondekrigen, som Livet og Lyset er i al den Misbrug, man giør deraf, og det viiste sig blandt Andet derved, at baade var Folket roligst, hvor Luther havde virket meest, og de eneste Fyrster, som viiste Mod og Manddom i Kampen, var Luthers gode Venner: Kurfyrst Ludvig af Pfaltz og Landgrev Philip af Hessen-Cassel.

Det var egenlig kun mellem Paaske og Pindse (1525), Uveiret rasede, og Göz von Berlichingen, den eneste navnkundige Mand mellem Bondelederne, bar Kappen paa begge Skuldre, saa der høstedes ingen Laurbær paa nogen af Siderne; men da dog i Elsas, Schwaben og Franken Klostre og Adelsborge i Hundredeviis blev forstyrrede, og, efter den knappeste Regning, 50000 Bønder skal have mistet Livet, var det dog ingen Smaating i Tydsklands Historie, altsaa, under den store Reformationskamp, ikke heller i Verdens. Naar man nu ogsaa overveier de „tolv Artikler," som snart blev hele Landstormens Løsen, og hvis Billighed vi i det Hele ligesaalidt som Luther kan nægte, da seer man godt, at Bondekrigen, folkelig talt, havde samme Grund som Reformationen, altsaa de gothiske Folkefærds fribaarne Sind, den seenere Middelalders natlige Gru og Nyaarstidens stærke Morgendrømme. Derfor sporer man Bevægelsen ligefra Elsas til Elben og Donau, men da Egnen ved Rhinen og Bodensøen dog er Bondekrigens egenlige Hjem og Skueplads, nødes man ogsaa til at tænke paa det schweitserske Naboskab, ingenlunde blot for Exemplet der i det fjortende og femtende Aarhundrede, paa tilkæmpet Bondefrihed, men især fordi Schweits, omtrent paa samme Tid som Luther opstod, havde

i Ulrich Zwingel fra Toggenburg faaet sig en indfødt Reformator, der vel fattedes Luthers Aand, men var netop derfor en Grubler i Tydskernes Smag, som anbefalede Selvklogskab og undskyldte Selvtægt, saa det maa i flere Henseender tilskrives den heltemodige Luthers aandelige og hjertelige Virksomhed, at Bondekrigen kun blev et overgaaende Uveir og ei et Jordskiælv, hvori rimeligviis Tydskland og Menneskelivet vilde fundet sin Undergang.

Dette seer man bedst, ved at forestille sig, hvilken uberegnelig Forskiel det allerede vilde gjort, hvis de to ridderlige Vovehalse: Frants von Sickingen og Ulrich von Hutten, som nu Begge bortreves i deres bedste Alder, Aaret før Bondekrigens Udbrud, havde oplevet den, og, hvad aldrig kunde feile, blevet Bøndernes ypperste Ledere. Begge disse ridderlige Sværmere for Frihed, baade i Aandens og Legemets Verden, havde jublet ved Luthers Kæmpeskridt, og det havde aabenbar kun kostet ham et Ord, da han var erklæret bansat og fredløs, at sætte deres og mange Tusinders Arme i den stormende Bevægelse for sig, som Huttens egen Pen saa livagtig beskrev og bebudede.*) Kun den samme skjulte Haand, som dannede Luther til et udvalgt Redskab, der umuelig kunde tage „Kiød for Aand," og som bortrev de gløbende Sværmere, der ei mægtede at stille dem ad, den samme Haand var det aabenbart ogsaa, der forhindrede Bondekrigen fra i sig selv at blive en stor Begivenhed; men ligesom denne Forhindring er et stort Vidunder, saaledes er Begivenheden selv et Forbud paa den Bondetid, som nu er især

*) F. v. Sickingens Levnet af Münch. Stuttgardt 1827. U. Huttens Levnet af Wagenseil. Nürnberg 1823.

at oprinde, og derfor høist mærkværdig. Göthe har, som
endt, i sin Ungdom stræbt at forevige Göz som Tydsklands
te Ridder, men i hans selvgjorte Lovtale, saavelsom i
ndeleiren, saae man godt, han var kun en Skygge af Rid-
skabet, som hans Jernhaand af den rette Staalhandske,*)
Frands von Sickingen har da endnu sin poetiske Bauta-
n tilgode, som Tiden vel ogsaa snart vil bringe ham.

Det var i Würtemberg, Oprøret først udbrød, aaben-
: ved den hjerteløse Haardhed, hvormed Østerrigerne, som
de bemægtiget sig Landet, i det Hele behandlede Almuen,
især forfulgte Evangeliets nye Prædikanter, og her fandt
o den „strænge Ridder" Georg Waldburg, der anførte de
wabiske Forbundstropper, det klogest at underhandle med
nderne, hvorved de berømte „tolv Artikler", udentvivl
satte af Schweitser-Præsten Christoffer Schappler fra St.
allen, kom for Dagen, og giør deres Forfatter ingen
kam, thi Tonen er sømmelig, og Hovedindholdet er, at
nderne vil selv raade for deres Sognepræster, nok tjene
skatte til Skikkelighed, men ikke taale nye Skatter og
yngder, ingen Kvægtiende svare og ikke flaaes af Skifte-
tten, men nyde billig Deel i Jagt, Fiskeri og Skovhugst,
or ikke lovlig hjemlet Eiendomsret forbyder det. For
esten, hedder det til Slutning, vilde de ogsaa nøies med
Mindre, naar det var „efter Skriften," og overlade Sa-
en til Bedømmelse af visse Fyrster, Borgemestere, Morten
uther og andre evangeliske Prædikanter.**)

*) Göz v. Berlichingens Levnetsbeskrivelse af ham selv er udkommen i Nürnberg 1731.

**) Walchs Udgave af Luthers Skrifter XV. Bondekrigens Historie af Haarer (Crinitus) i Frehers historiske Samlinger T. 3.

Var dette Forslag traadt i Kraft, da viser Luthers Anmærkning til de „tolv Artikler", at han vilde været en forstandig og upartisk Mægler, men deels var der vel Skrømteri paa begge Sider, og deels forstyrredes det Hele ved et langt vildere Oprør af de rhinske og frankiske Bønder under Anførsel af Kromanden Georg Mezler fra Ballenberg ved Odenwald, som i en Ruf indtog Mergentheim, Weinsberg, Aschaffenburg og Würzburg, og udæskede hele Tydsklands Adel ved (Paaskedag) i Weinsberg paa det Grusomste at dræbe Greven af Helfenstein og alle sine adelige Fanger.*) Dette bidrog sit til, at en Haandfuld Adelsmænd med beundringsværdig Tapperhed forsvarede Bjergslottet Liebfrauenberg ved Würzburg mod hele Bondehæren, og med dette Slots haardnakkede Beleiring, saavelsom med utidige Forhandlinger om Tydsklands tilkommende Statsforfatning, spildte Bønderne Tiden, medens Waldburg kom fra Bodensøen, slog de würtembergske Bønder og forenede sig med Pfalzgrev Ludvig fra Heidelberg. Nu gik det Slag i Slag, Gøz von Berlichingen sneg sig bort en Nat, det Samme gjorde Bøndernes andre adelige Stalbrødre, og Onsdagen efter Pindse var Felttoget endt.**)

Dog, det gamle Ord, at stakket Dands er snart sprungen, stadfæstedes endnu klarere i Thüringen, hvor Gjendøbernes Patriarch, Præsten Thomas Münzer, og Munken Pfeiffer havde deres Borgeleie i den fri Rigsstad Mühlhausen, og stod i Spidsen for en Hob Daarekistelemmer, der vilde indføre fuldkommen „Frihed, Lighed og Broderskab;" thi de spillede kun Mester i fjorten Dage, til Nedsablingen ved

*) Bondekrigens Historie af Sartorius S. 67—176.

**) Sartorius S. 216—90.

Frankenhausen midt i Mai. Her var det Landgrev Philip af Hessen, som giorde Udslaget, nogle tusind Bønder blev paa Valpladsen, Münzer og Pfeiffer blev Begge henrettede, og dermed endtes Sørgespillet i disse Egne, thi i det egentlige Saxen løftede sig ikke en Haand mod den lovlige Øvrighed.*)

Nu er det vist nok, at Fyrsterne og Adelen næsten allevegne misbrugte deres Seier til at myrde Værgeløse og end mere underkue de Fortrykte; men vel var det, at den raa Almue ei fik en Overhaand, den umuelig kunde andet end misbrugt til at forstyrre det borgerlige Selskab og kvæle Oplysning i Fødselen! Tiden har ogsaa viist, at selv Kiøbstædfolkene var knap nok modne til den Rolle, de nu, som „Middelstand," skulde spille, og Grunden var naturligviis den samme, som giør, at en Kronprinds sjelden er moden til Regieringen, naar han skal bestige Thronen; thi selv gode Regenter vil sædvanlig hellere savnes end erstattes, og forsømme derfor gierne deres Eftermænds Opdragelse.

Saaledes forsømte i Middelalderen Geistligheden Adelens og Adelen Borgerskabets Opdragelse, saa hvad der alligevel i Christenheden gjorde den altid farlige Overgang taalelig, var aabenbar Christendommens klosterlige Virkning, hvorved der, selv hos dem, der ei brød sig stort om Evigheden, foregik en menneskelig Udvikling, som kræver, bærer og sikkrer det borgerlige Selskab. Her see vi vel bedst Reformationens menneskelige Uundværlighed og borgerlige Fortjeneste; thi i Nyaarstiden vil Forstanden raade, og bliver dog, uden tilsvarende Kundskab, nødvendig Misforstand, der

*) Walchs Udgave af Luthers Skrifter XV. Sartorius S. 294—348

i Hverdagslivet straffer sig selv, som vi kan see paa Sp[illegible] og i det Hele paa den papistiske Deel af Christenheden, [illegible] Borgerskabet giennem de sidste tre Aarhundreder aldeles t[illegible] sin Betydning, og Almuen er en ligesaa balstyrisk som u[illegible] kundig Pøbel. Selv hos os har Borgerskabet havt o[illegible] ved at hævde sin Ret og rygte sit Kald og har gruelig f[illegible] sømt Bøndernes Opdragelse; men det gifte, skriftkloge Præste-skab, der udgik fra Borgerhuset og Bondehytten, har, med Bibelen paa Modersmaalet, dog aabenbar gjort en Forskiel som paa Nat og Dag mellem Borger og Bonde i de ca-tholske og i de protestantiske Lande. Saa stor en Feil det da end unægtelig var, at udraabe Bibelen for den christne Troes Regel og Kirkens Grundvold, og at drive Bibellæs-ning som en Salighedssag, saa er det dog tildeels denne videnskabelige Misforstand, der har frelst vort borgerlige Selskab; thi Alt hvad der baade i det sextende og syttende Aarhundrede skete for Oplysningen paa Modersmaalet, det skete aabenbar mere for Guds end for Næstens Skyld, og slet ikke med Hensyn paa det Heles timelige, men kun paa de Enkeltes evige Vel. Det italienske Skoleafguderi med de „døde Sprog" og den „classiske Dannelse" paa Latin, som al timelig Oplysnings Alpha og Omega, var vi nemlig langtfra at udfeie med den anden papistiske Surdei, men holdt tvertimod paa det med spansk Stivhed; og skulde des-uagtet de Boglærde og Skriftkloge dyrke Modersmaalet og arbeide paa *deres* Oplysning, der aldrig kunne lære Latin eller fatte Ciceros Guddommelighed, da maatte det aabenbar være et Offer, de bragte Vorherre, med Hensyn paa det evige Liv, som de dog maatte bekiende, var ikke bundet til de døde Sprog. Vist nok blev deres Dyrkelse af Modersmaalet kun

meget maadelig, og det Offer, de bragte de Vankundiges Saliggiørelse, meget fattigt, saalænge de tænkte, det var dog kun ved de døde Sprog, man fandt det evige Liv i Skriften, og arbeidede desaarsag paa, at de tilkommende Præster derover skulde glemme deres Modersmaal; men det var dog for unaturligt til enten strængt at giennemføres eller længe at udholdes, og hvor Bibelen og bibelsk Prædiken paa Modersmaalet almindelig betragtedes som en Salighedssag, maatte der nødvendig baade skee og forberedes langt meer end Nogen vidste til Almueoplysning og menneskelig Dannelse. Bibelen i sin Heelhed er nemlig vist nok ikke skabt til at være enten Børns eller Menigmands første Læsebog, men kun til at være Præsternes daglige Haandbog, og den sædvanlige bibelske Prædiken i det syttende Aarhundrede var endnu mindre oplysende end opbyggelig; men deels var der i alle Maader gjort et Kæmpeskridt i det Sextende, og deels er dog den „bibelske Historie“ baade i Bogen og i Folkemunde noget saa mageløst, saa guddommeligt og saa menneskeligt, saa høit og saa jævnt, saa dybt og saa klart, at hvor Bibelen ligger aaben paa Modersmaalet, og hele Gudstjenesten dreier sig derom, vil der ved Bibelkundskab, som Erfaring lærer, udvikle sig en Forstand paa Livet til Huusbehov, som i urolige Tider veier op mod megen Misforstand paa det Hele. Kunde man derfor end aftrætte Morten Luther hans uvisnelige Krands som en Kæmpe for den oprindelige Christendom, saa skyldte dog hele den protestantiske Christenhed ham en dobbelt Borgerkrone, deels for Pavedømmets Aag, som han brød, og deels for hans præstelige Giftermaal, hans bibelske Prædiken og Bibeloversættelse; thi kun derved er Borgerskabet blevet istand til at afløse Adelen, og Grundvolden lagt til en

folkelig Oplysning og Dannelse, hvormed det borgerlige Selskab herefter maa staae og falde.

Alt i Fangeburet paa Wartburg var det, Luther fortydskede det „Ny Testamente", hvis første Udgave (1522) er fulgt af saa Utallige, at det er klart, han derved ikke blot leverede et Mesterstykke, men raadte Bod paa et almindeligt Savn i Læseverdenen, og tolv Aar senere (1534) satte han Kronen paa dette folkelige Storværk ved at udgive sin fuldstændige „tydske Bibel", uden Sammenligning det største boglige Vidunder næst Grundskriften, da den forudsætter og beviser Skabelsen af et heelt og holdent „tydsk Kirkesprog", aldrig hørt tilforn og dog ingen Tilhører fremmed. Et saadant Værk, som kun en troende Christen og stor Aand kunde frembringe, maa naturligviis, ved Siden ad dyb Ærbødighed for Herrens Propheter og Apostler, røbe en Frihed og Dristighed, der stikker besynderlig af mod det ængstelige og slaviske Bogstavvæsen, der udviklede sig hos Luthers lærde Tilhængere; saa naar han alligevel selv omtalte Bibellæsning som en Salighedssag, da var det kun for saa vidt som at aandelig Oplysning og Opbyggelse kan henføres dertil. Han vidste nemlig godt, at al Bibellæsning uden Aand og Tro giver ingen af Delene, og at Skriftbeviser for Troesartikler er en meget vanskelig Sag; men han vidste ogsaa, at flittig Bibellæsning oplyser og opbygger alle Troende, og er aldeles uundværlig for de „Ordets Tjenere", der vil bevare den „sunde Lærdom" og efterhaanden gienføde den „apostoliske Prædiken".

Medens den tydske Bibel var i Arbeide, baade flied Luther Munkehammen og udgav den første tydske Psalmebog (1524), og begge Dele havde en saadan Vigtighed for Men-

nesteslivet i det Hele, at man ikke mindre i Statens end i Kirkens Historie maa dvæle derved.

Hvad nu først Luthers Giftermaal angaaer, da er her let ikke Spørgsmaalet om hans Bevæggrunde, thi det er kun ... livshistorisk som et frugtbart Exempel, der viiste, han var ... ker i sin Sag, og gav Mange Mod til at trodse den indgroede Fordom; thi hverken paastod Luther, det var Præstens ... ligt at gifte sig, heller ikke vilde Nogens Paastand kunde ... re det dertil, men han erklærede det for en fri Sag, og ... et var en menneskelig Velfærdssag, at det pavelige Forbud ... lev afskaffet i hele den protestantiske Christenhed. Hvorvidt ... emlig den ugifte Stand (Enkestanden i vidtløftig Bemærkelse) ... an være helligere end Ægtestanden, saa man maatte ønske, ... t alle Bisper og Præster vilde vælge den, det er et reent ... kirkehistorisk Spørgsmaal, der her saameget mindre kan komme ... i Betragtning, som Friheden netop er nødvendig til dets ... levende og gyldige Besvarelse; men at Forbudet, om det end ... ikke kunde bevises at være uchristeligt, dog var umenneskeligt, ... det er soleklart, da det gjorde Vold paa Menneskehjertet og ... stempleде Kvinden som vanhellig netop i sine helligste naturlige Forhold, som Ægtefælle og Moder. Det gruelige Forbud havde derfor ogsaa baade i Tydskland og Norden mødt langvarig Modstand, og vi har Saxes Ord for, at endnu i hans Dage (i Begyndelsen af det trettende Aarhundrede) ... andede det danske Hjerte sig lydelig under Jernhaanden. At nu ogsaa Følgen blev, som man burde vente, at man ingenlunde fik kydskere, men hjerteløsere Præster, ja, at de, som skulde være Hjertets Talsmænd og Trøstere, blev dets Bødler, det lærte Erfaringen; og om da end ikke de lutherske Præstegaardes Historie var saa idyllisk, som den i det Hele

virkelig er, vilde dog Luther, som sprængte Kirkedøren for det udelukte Hjerte, ligefuldt fortjene dets Velsignelse, med en Rosenkrands, som ikke visner.

Ligesom Luther ved sit Giftermaal aabnede Kirken for Hjertet, saaledes aabnede han ved sin Kirkesang paa Modersmaalet Hjertet for Kirken og beredte Herren Lovsang selv af „de Spædes Mund“; thi det er aabenbart, at hvor Kirken kun jubler paa fremmede Tungemaal, der finder den for det meste Hjertet lukket og lukker selv Barnemunden. Fra den kirkehistoriske Side var det ogsaa, Luther betragtede Psalmebogen, men Aanden, som var over ham, sørgede derved ikke blot for Hjertets første Fornødenheder, men gjorde den lutherske Psalmebog til en levende Laurbærkrands for Reformationens Hovedmand og for de Folkefærd, som ham fulgte.

Alle „Protestanterne“ fik nemlig vel Kirkesang paa Modersmaalet, men kun Lutheranerne fik „Psalmer, Lovsange og aandelige Viser“, saa de kunde „lege yndelig for Herren i deres Hjerter“; thi Calvinisterne og alle de saakaldte Reformerte nøiedes med en maadelig Oversættelse af Davidspsalmerne, der unægtelig var mere „skriftmæssig,“ men ligesaa uapostolisk som aandløs. Ogsaa dette minder om, hvad selv Genferne nu veed at fortælle os: at Luther kun vogtede sig for, hvad der *stred imod* Skriften, medens Zwingel vragede Alt, hvad han *ikke kunde bevise* af Skriften;*) men Livsgrunden saavel hertil som til Luthers deilige „Barnesang om Jesusbarnet“ var dog Aanden, som han havde, og som Me-

*) D'Aubignes Reformationshistorie (i den engelske Oversættelse) III. 380.

beilerne, der vilde mestre hvad de skulde efterlignet, fattedes. Derfor blev af alle de nye saakaldte Kirker eller Menigheder kun den Lutherske i Sandhed aandelig og poetisk, hvad, rigtig forstaaet, er Et og det Samme, da upoetisk Aand og aandløs Poesi, hvoraf den Ene svæver i Luften og den Anden pladsker i Vandet, er to Uting, som Menneskeaanden har intet med at giøre. Med Rette kaldte derfor Luther alle de storagtige Spøgelser, der korsede sig for alt det naturlig Skiønne og Yndige, stundom for alt det Synlige, Bulderbasser eller Skraldaander (Rumpelgeister); thi alle ægte og gode Aander, baade i Kirken og udenfor, er virkelige poetiske, ja, Skjaldene er som „Seere" Aandens fødte Præster, saa det er altid en falsk Aandelighed, der fornemt hæver sig over det legemlige, eller vil sønderrive Baandet mellem det „Udvortes og det Indvortes", det „Synlige og det Usynlige", det „Jordiske og det Himmelske", som jo baade har Skaber tilfælles og sammensmelte netop ved Aanden i den menneskelige Bevidsthed. I det syttende Aarhundrede, da Bogstaven, som slaaer ihjel, beherskede den lutherske Menighed, havde den vistnok ikke mindste Tanke om, at den enten ved at synge lutherske Psalmer, eller ved at stride for „Christi Legem i Nadveren", eller ved at forudsætte Eenheden af det indvortes og udvortes Ord, saavelsom af Kirken og Skriften, fulgte en høi poetisk Anskuelse; men det var dog ligefuldt saa; og i det nittende Aarhundrede, da man daglig bedre lærer at forstaae sig selv, vil det sikkert blive kiendeligt, saavel paa vore borgerlige og videnskabelige, som paa vore kirkelige Bestræbelser; thi Forstand uden Aand adskiller, sønderlemmer og opløser, men Aand med Forstand sammenføier, forbinder og forklarer efterhaanden alt Menneskeligt!

Først naar det ny Testamente og en luthersk Psalmebog var i Folkets Hænder, kunde det ret have nogen Art med den offenlige Gudstjeneste paa Modersmaalet, og det er mærkværdigt, at saasnart det var skeet, døde den gamle Kurfyrst Frederik af Saxen (1525), som vel personlig havde yndet og beskærmet Luther, men ikke havt Mod paa giennemgribende Forandringer, og fik i sin Broder Johan den bedste Eftermand, Luther kunde ønske. Hidtil havde Luthers hele Virksomhed havt Udseende af Nedrivelse, men nu begyndte øiensynlig Opbyggelsen, der ikke giør ham mindre Ære, og inden den berømte augsburgske Rigsdag (1530) saae man i Preussen og Nordtydskland, lige op til Ederen, en saakaldt ny Kirke hæve sig, som Hertug Georg i Dresden vel kunde bande, men ikke rokke, og som Papisterne, hvad de end sagde, dog slet ikke haabede, vilde falde af sig selv. At det i Grunden slet ingen ny Kirke, intet nyt Troessamfund, var, da „Herren, Troen og Daaben" var de samme som Paven vedkiendte sig, det har vi alt bemærket; men forsaavidt man længe ved Kirke havde forstaaet og endnu sædvanlig forstaaer „Geistligheden" i sin Stilling saavel til Himlen som til Jorden, saavel til Guddommen som til Folket og den verdslige Øvrighed, for saa vidt var det aabenbar en ny Kirke, der vel lignede den keiserlige Statskirke under Constantin og Theodos langt mere end den pavelige Kirkestat under Gregor den Syvende og Bonifas den Ottende, men havde dog sit eget Ansigt, og fik ved sine saakaldte „uforanderlige symbolske Bøger" et Pavetræk, der, ligesom det beskrevne Bind om Ægyptens Mumier, var langt vissere et Brev paa Døden end paa Evigheden.

Mellem disse Protestanternes symbolske Bøger er imid-

lertid den saakaldte „augsburgske Bekiendelse“ den Eneste, der i den almindelige Statshistorie kan komme i Betragtning, ikke blot som den Eneste, der blev Grundlov i hele den lutherske Christenhed, men ogsaa som den Eneste, hvori Forholdet mellem Kirke, Stat og Skole er opfattet efter lutherske Grundsætninger. Dette berømte Brevskab er imidlertid ogsaa en „Børnelærdom i Kirkeretten“ ligesaa mageløs i sit Slags, som Luthers „lille Catechismus“ i sit, og behøver kun at betragtes med Aand og anvendes med Eftertanke, for at give det borgerlige Selskab den Ligevægt, det nomstunder meer og mindre allevegne savner for at tjene til det fælles „almindelige Bedste.“

Det var Kurfyrst Johan af Saxen, med sin Arving Johan Frederik, Markgrev Georg af Brandenborg, Hertugerne Ernst og Frants af Brunsvig-Lüneburg, Landgrev Philip af Hessen, Fyrst Wolfgang af Anhalt og Borgemestrene af de frie Rigsstæder Nürnberg og Reutlingen, som paa den uforglemmelige augsburgske Rigsdag (1530) forlangte af Keiseren Frihed til at ordne Kirkesagerne paa deres Enemærker efter eget Tykke, og indgav i den Anledning en Forklaring saavel om den christelige Tro og Lærdom, hvortil de bekiendte sig, som om det Papisteri, de vragede; og denne Omstændighed, at Brevskabet, skiøndt opsat af Melanchthon og rettet af Luther, dog er indgivet af de verdslige Øvrigheder selv, paa eget Ansvar og egen Fare, altsaa læmpet efter deres Sind og Tarv, har aabenbar givet det en ganske egen Skikkelse og giver det en ganske egen historisk Vigtighed, som en frivillig Pagt om Kirkesager efter lutherske Grundsætninger mellem Stat og Skole, en Pagt, der vel i Tydskland trængte til at bekræftes af Keiseren, men var anden-

steds, hvor man fulgte Luther, uden videre gyldig. Hvad nu „Troen og Lærdommen“ angaaer, da maae vi blot bemærke, at Lutheranerne udtrykkelig vedkiendte sig den „apostoliske Troesbekiendelse“ som deres Troesregel, og Bibelen, som den eneste bindende Læreforskrift; og Statshistorien kan saa meget mindre indlade sig paa Enkelthederne af deres Kirke- og Skolebegreb, da baade den Frihed, de, trods Pavens og Keiserens Forbud, selv havde taget sig, og deres udtrykkelige Erklæring viser, at de ingen christelig Øvrighed erkiendte, uden Aanden, og ansaae den verdslige Øvrighed for aldeles uberettiget til at øve Kirke- eller Skoletvang.

En folkelig Frikirke og en kirkelig Friskole, det var altsaa den store Nyhed, som Luther havde bragt for Dagen, og som hans tydske Tilhængere forlangte og fik, vel ikke strax, men dog ret snart (1552), keiserlig Bekræftelse paa, og som følgelig alle lutherske Fyrster, hvor de var deres egne Herrer, maatte med Fornøielse skiænket deres Undersaatter; thi efter den „augsburgske Bekiendelse“ var det deres Tankegang, at man ingenlunde som hidtil maatte sammenblande den kirkelige Magt og Myndighed med den verdslige, da hin er udelukkende aandelig og denne udelukkende legemlig, saa de har slet intet med hinanden at giøre; de verdslige Herrer maa ingen aandelig Underkastelse forlange, men nøies med at raade for det Haandgribelige, og de kirkelige Hovedmænd, hvad de saa end kaldes, maae ingen verdslig Myndighed forlange, enten over Store eller Smaa, men skal nøies med den Føielighed, man vil vise dem.*)

*) Den augsburgske Bekiendelses 28de og sidste Artikel om Kirkemagten (De Potestate Ecclesiastica).

At nu denne fælles Frihed for „Aand og Over-Haand" hver i sin Kreds, med gjensidig Erkiendelse af de naturlige Grændser, ingensinde ret traadte i Kraft, men at ogsaa de lutherske Fyrster mere og mindre tilegnede sig den selvtagne romerske Keiserret til at beherske „Aandens Verden," som de dog Alle nægtede Keiseren i det hellige romerske Rige, og havde, ved at underskrive den augsburgske Bekiendelse, udtrykkelig frasskrevet sig, det er vistnok en sørgelig Kiendsgierning; men hverken var det Luthers Skyld, der baade med Mund og Pen bestandig forfægtede sin og hvert Menneskes aandelige Fribaarenhed, ikke heller maa det dølges, at Skylden meest laae hos de lutherske Skriftkloge uden Aand, som hverken var Mænd for at hævde sig det aandelige Fortrin, de paastod, eller vilde nøies med den Troesenighed, Aanden af sig selv fremkalder, og endelig maa det indrømmes, at i Oplysningens saavelsom i Menneskets Barndom er Friheden en farlig Sag, saa, naar kun den augsburgske Confessions sidste Artikel herefter kan træde i Kraft, da har i det mindste vi Nordboer intet at klage over den verdslige Tvang, der med eller mod de andre Artikler har været øvet, da den først gav os en Stilling, der tjente os bedst, og siden nødte os til at oplade Øinene for den Gjensidighed, uden hvilken sand Frihed i det borgerlige Selskab er umuelig.

Efter den augsburgske Rigsdag levede Morten Luther endnu sexten Aar, æret og elsket i sin Kreds som en aandelig Patriarch eller Kirkefader, hvis Indflydelse var grændseløs, netop fordi han slet ingen anden vilde have, end den, man frivillig gav Dr. Morten for hans Herres eller for hans egen Skyld, og han saae med stor Fornøielse sin Vennekreds udvidet ei blot over Würtemberg og andre Dele af

Tydskland, men ogsaa over de tre nordiske Riger, der fra det sextende til det attende Aarhundrede omtrent ligesaa troskyldig rettede sig efter „Universitetet i Wittenberg," som fra det niende til det ellevte efter Erkestolen i Bremen.

Denne Morten Luther, der ikke alene befriede sit Fæderneland fra Pavedømmets og sit Modersmaal fra Latinens Aag, men saa at sige skabte en tydsk Bibel, der hver Søndag paa Herrens Vegne syntes med „Prædiken og Sang" at staae lyslevende midt iblandt Folket, han maatte næsten nødvendig, selv mod sin Villie, komme til at afløse alle de Paver, Helgene og Kirkefædre, han havde styrtet fra deres Høisæder; og de tydske Lutheraner kan derfor langt bedre undskylde Canoniseringen af Luthers Bibel og den augsburgske Bekiendelse, end de langt strængere og stivere Læreforskrifter, de siden tilføiede; men her kræver Statshistorien sin Ret, saa vi maae overlade til Kirkens og Skolens Historie at give de saxiske Høiskoler deres Skudsmaal, og vende os til den verdslige Kamp, Lutherdommen strax efter sin Stifters Død (1546—52) maatte bestaae, før den vandt Borgerret i det hellige romerske Rige.

Denne Kamp, bekiendt under Navn af den smalkaldiske Krig, er vel i sig selv meget ubetydelig, men som det eneste virkelige Forsøg, den stormægtige Keiser Karl den Femte gjorde paa at udrydde det „lutherske Kiætteri," som han snart i tredive Aar havde truet med al Landsens Ulykke, er den dog bleven ligesaa verdenshistorisk som han, og desuden viser den os klart, at det var Reformationen, der frelste Tydskland fra at blive et ligesaadan stort Sultanat, som Spanien og Frankrig. Saadanne Sultanater var nemlig i Tidens Smag, da Middelalderens kirkelige og klosterlige,

idderlige og borgerlige Stalbroderskaber havde overlevet sig
lv og tabt deres Glands, uden at Folkene var komne til
levidsthed; og i saadanne ledige Timer (aandelige Vacancer)
det, man beundrer Stilemagere i Skolen og Skoleme-
re paa Thronen, skiøndt deres Klogskab er en Landeplage
deres Heltegierning Aandsfortærelse. Paa Ruinerne af
aliens Fristæder var det, Latinskolen med sit Stilemageri,
paa Ruinerne af det franske Ridderskab, Despotiet med
olerettten hævede sig, begge Dele efter det byzantinske
önster, og de vilde aabenbar allevegneført til den byzan-
iske Grav i Tyrkiets Ørk, dersom ikke ved Reformationen
e Kræfter var vaagnede, Plagerne formildede, og Folkene
er eller mindre førte tilbage til Menneskelivet i sig selv
deres Modersmaal, saa der af dette Liv kunne ud-
ringe en Oplysning, ei til Dødens, men til Livets Tarv
Ære.

Først naar man betænker dette, kan man forstaae, hvi
aade Keiser Karl og Kongerne Frants den Første og Hen-
k den Ottende, trods al deres indbyrdes Kiv og Strid,
med deres fælles Ligegyldighed for Himlen, for Paven
Kirken, kunde være enige om at afskye Luther og Re-
rmationen; thi baade maatte de føle sig fordunklede af
lorten Luther, som en „kongelig Skolemester" af en langt
iere Orden, og maatte finde, de voxte nedad, jo mindre
riis man satte paa „Purpur og kosteligt Linned," Øinenes
st og Overdaadighed.

Betragte vi nu især Nederlænderen med de mange
oner, hvoraf selv den Mindste var mere, end han i høiere
nneskelig Forstand kunde bære, da burde det ikke undre
, at han bar Nag til Livet i Aanden, om han end ikke

bogstavelig havde havt Døden at takke for al sin Herlighed, men ogsaa det havde han; thi seent var han bleven Hertug Burgund, hvis hans Fader ei var død i sin Ungdom, o aldrig var han bleven Konge over begge Sicilierne og over Spa nien paa begge Sider af Verdenshavet, hvis ikke Ferdinan den Catholskes Søn var død i sin Opvæxt og hans æld Dattersøn i Vuggen.

Det var derfor i sin Orden, at Keiser Karl først i d Aar (1546), da hans mægtige Medbeilere: Morten i Witte berg, Frants i Paris og Henrik i London, var døde, v vede at maale sig med Kurfyrsten af Saxen og Landgrev af Hessen; men at det Høihedsskin, han derved vandt, d kun var laant, det saae man snart, da Lutheranerne ki Livet af ham, saa han i sin Fortvivlelse væltede sig af al sine Throner og begrov sig endelig selv i et spansk Kloste

Vidste man nu god Besked saavel om „Saxen og Hes sen“ fra gammel Tid, som om Kurfyrst Johan Frederiks o Landgrev Philips Herrestammer, da var her Stedet i Ver denshistorien til at meddele den; thi Reformationen har vir kelig skabt en ny classisk Grund i Nordtydskland, og bra Drotter for Lyset, der, om end langt ude, nedstammede fr „Guderne;“ men Tydsklands Historie er en Labyrinth, hvor til „Traaden“ først skal findes, og om de to Herreslægte som ved Reformationen stræbte at giøre sig udødelige, ve man kun, at de saxiske Hertuger, som i det tolvte Aarhu drede afløste Henrik Løve, havde dengang hjemme i Sal wedel, ved det berømte „Lüneburgersalt,“ og at Hessen i d trettende Aarhundrede fik en ny Stamfader til sine Land grever i en Hertugsøn fra Brabant.

Mellem disse brabantske Landgrever var Philip de

Højmodiges Fader saa heldig at faae hele Hessen (Cassel, Darmstad og Homburg) under sig, og efterlod det til sin berømte Søn, som da (1509) vel kun var fem Aar gammel, men tiltraadte dog alt ved Reformationens Begyndelse (1518) selv Regieringen, og gjaldt ligefra Bondekrigens Dage for dens „verdslige Arm," men tabte dog snart Modet, da det kom til Stykket, og nedsank efter den smalkaldiske Krig i Dunkelhed og Dvale.

Af de Saltwedelske Hertuger og Kurfyrster i Saxen maa vi først lægge Mærke til Frederik den Spage, hvis Sønner Ernst og Albert blev Stamfædre til de to saxiske Fyrstelinier, som har vedligeholdt sig til denne Dag, og laud i Reformationstiden en skarp Landse med hinanden. Ernst og Albert, paa Moders Side Sødskendebørn til Keiser Maximilian, er ogsaa selv blevne navnkundige, deels ved i Drengeaarene Spøg ... Opværten (1455) at bortføres ved Nattetid fra Altenburg af den forvovne Ridder Kunz Kaufung,*) og deels ved Rigdomskilden, der for dem aabnede sig i det Snebergske Sølvværk.**)

Sønner af Kurfyrst Ernst var igien Fredrik den Vise og Johan Fredrik den Standhaftige, i hvis Dage der ikke blot aabnede sig nye Sølvgruber i Annaberg og Joachimsthal, men den langt dybere i Wittenberg, som Morten Luther saa mesterligt bearbeidede; og Sønner af Hertug Albert, med Bøhmeren Georg Podiebrads Datter, var Luthers feie Modstander Hertug Georg, og Henrik, som vaklede til begge Sider.

*) Albinus Meisner-Krønike S. 265—72.
**) Albinus Meissenske Bjergkrønike S. 27—43.

Da alle disse var døde, og Saxen deelt mellem Johan Frederiks Søn og Navner, med Kurhatten, i Wittenberg, og Henriks Søn Hertug Moritz i Dresden, da hensov ogsaa Morten Luther (1546), og derved brast aabenbar det stærkeste Baand, der sammenknyttede de lutherske Folk og Fyrster; thi før de vilde see ham med „de graae Haars Krone" kastet paa Baalet, havde de dog nok vovet det Yderste; men nu forblindede Egennytte og Keiserens glatte Ord de Fleste for den Fare, der truede baade Tydsklands og Nordens Frihed, da Karl, i Forbindelse med Paven og i Fred med Frankrig og Tyrken, opbød hele Spaniens og Italiens Magt, for at indtage den lille, nyskabte, lutherske Verden. Det var kun Kurfyrsten af Saxen, Landgreven af Hessen og Hertugen af Würtemberg, tilligemed nogle Smaafyrster og Rigsstæderne Augsburg, Ulm og Strasburg, som greb til Modværge, medens ikke blot de nordiske Konger, men ogsaa Kurfyrsterne af Pfalz og Brandenburg og Hertugen af Preussen sad stille, ja adskillige lutherske Fyrster fulgte endog Keiserens Fane. Da Karl imidlertid hverken havde nogen staaende Hær, et velforsynet Skatkammer eller mindste Helteaand, vilde han dog rimeligviis være kommen tilkort, hvis ikke Hertug Moriz af Herskesyge havde forraadt Frihedens Sag, eller naar man kun vilde ladet Augsburgernes Leder, Sebastian Schertlin, en af sin Tids bedste Krigsmænd raade. Dengang Keiseren, paa egen Haand, aldeles ulovlig, gjorde Kurfyrsten og Landgreven fredløse (erklærede dem i Rigets Acht), laae han nemlig saa godt som værgeløs i Regensburg, hvor Lutheranerne, 90000 Mand stærk, mageligt kunde hjemsøgt ham, før han kunde faae sin Hær

fra Ungarn, Italien og Nederlandene sammentrukken;*) men man spildte den kostbare Tid med at betænke sig paa det Uberegnelige, og da saa Hertug Moriz, efter Aftale med Keiseren, angreb Kursaxen, skilte Forbundshæren sig ad, uden engang at have vovet et Slag. Dermed var Alt saa godt som tabt, thi Keiseren var nu hver Enkelt langt overlegen, og Kurfyrst Johan Frederik var den Eneste, som vovede at værge sig, leed (1547) ved Mühlberg eller rettere paa Lochau-Hede et fuldstændigt Nederlag og faldt selv i keiserligt Fangenskab.**)

Da Kurfyrsten lod sig overraske midt i sit eget Land, og sendte ovenikiøbet sit grove Skyts fra sig i det Øieblik, han i alle sine Dage havde det høiest behov, kunde han vel kun ved et Mirakel undgaaet sit Nederlag, saa man skulde ikke tænkt, at Keiseren trængte til et Mirakel for at overvinde ham; men dog paastod man i Spanien, at der skete Et til hans Gunst, ei mindre end da Cardinal Ximenes sloges med de Vantroe, og da Josva overvandt de fem cananitiske Konger.***) Selv Spanierne synes da at have følt Urimeligheden i, at en baade legemlig og aandelig Krøbling skulde selv have Magt til at underkue det stærke, nysopvakte Tydskland; men at det heller ikke var Himlens Mening, han skulde, viiste sig ogsaa snart, saa, hvis der skete noget Mirakel paa Lochau-Hede, maa det have havt andensteds hjemme.

---

*) Ulloas Karl 5tes Levnet. Bl. 181—84. Den smalkaldiske Krigshistorie af Lambert Hortensius 2den Bog, hos Schard. II. 1601—16. Sleidans Reformationshistorie (Tydsk) II. 660—706.

**) Buumans (et Øienvidnes) Beretning om Slaget, hos Hortleder S. 435—38.

***) Ulloas Karl d. 5tes Levnet Bl. 218. Ximenes Levnet hos Schott I. 1037.

For Øieblikket kom imidlertid Keiser Karl ved den smalkaldiske Krig til at straale i en Glands, der fordunklede alle hans keiserlige Formænd, lige til Karl den Store; thi ikke blot underkastede Landgrev Philip og overgav Wittenberg sig uden Sværdslag, men Keiseren prøvede virkelig paa, om Sagen ikke ligesaavel kunde reformeres, som den fordum var omvendt med Keisersværdet.

At nu „Karl fra Gent," som Lutheranerne til hans store Forsmædelse nys havde kaldt ham, ei havde Gaver til at fortsætte eller forbedre, hvad Dr. Morten havde begyndt, det trænger nu neppe til Beviis, men han var dog saa vant til uden videre at indtræde i sine døde Medbeileres Rettigheder, at han, for hvem Aand og Aande var hip som hap, maatte sagtens tænke, at Pennen, der i en Munkehaand havde gjort saa store Mirakler, maatte i en Keiserhaand giøre langt større, og kunde umueligt indsee, det var daarekistegalt, med et Pennestrøg at ville sætte „Skyggen paa Tydsklands Solskive" tredive Streger tilbage. Han satte derfor rask (1548) sit Stempel paa det berygtede augsburgske Mellemstykke (Interim), hvorved han tillod de protestantiske Fyrster at beholde de Kirke- og Klostergodser, de havde tilegnet sig, tillod de gifte Præster at beholde deres Koner og Lægmænd at nyde Kalken i Nadveren, men Altsammen kun „indtil videre," og paa de Vilkaar at man paany skulde indføre Messen med alle de aflagte Kirkeskikke, lade den papistiske Theologi staae ved Magt, og vise Vor-Frue med alle Helgene, den hellige Fader og hans Sønner, Bisperne, skyldigst Ærbødighed.*)

Selv dette var vistnok i Pavens Øine en stor Ugude-

---

*) Sleidans Reformationshistorie B. XX. under Aaret 1548.

lighed af Keiseren, især fordi han derved opgav Kirkegodset, og tiltog sig som Lægmand, Ret til at afgiøre geistlige Sager; men i Lutheranernes Øine var det ligefuldt en Vederstyggelighed, saa den fangne Kurfyrste af Saxen vilde heller miste sit Liv end underskrive et saadant Mellemstykke. Mange var der vistnok hverken blandt Fyrsterne eller de Skriftkloge, der vilde kiøbe Samvittighedsfrihed saa dyrt; thi skiøndt de for Øieblikket var i langt mindre Fare end den høimodige Herre i Bøddelhænder, underskrev næsten Alle uden Undtagelse, men dog rettede Ingen sig derefter; og vel siger en af Keiserens spanske Lovtalere, at han, efter sine egne Ord, kun taalte det, for siden med Rette at kunne give „Prygl for Pidsk," men det beviser ligefuldt hans Udueligheds til Reformator.*) At han imidlertid slet ikke prøvede Styrke med Kiætteriet, mens han forresten i hele fem Aar (1547—52) frit tyranniserede Tydskland, og lod, for en Sikkerheds Skyld, dets Kanoner i Hundredeviis føre til Italien og Spanien, det maa vistnok enten tilskrives hans Ligegyldighed for Kirken eller Frygt for Lutheranerne i Grunden, og at han havde en god Slump af begge Dele, viser hele hans keiserlige Levnetsløb.**) Han maatte derfor ønsket, han kunde døet i dette Mellemrum, da Mellemstykket dog gjaldt paa Papiret, da hele Verden smigrede for ham, og hans Spaghed i Kirkesagen kunde ophøies som himmelsk Viisdom og Langmodighed, eller kunde dog oversees; thi da ikke blot Lutherdommen overlevede Mellemspillet, men Keiseren sit „glimrende Øieblik", saa maa man aabenbar, som Ulloa, være en spansk Lovtaler, for at

*) Ulloas Karl den Femte Bl. 237.
**) Ulloa Bl. 236.

synes, det forsvundne, flygtige Øieblik lader sig forevige, naar man kun sætter sig tilbage i det og seer Keiseren forgudet.*)

Om denne Forgudelses Grovhed og Fiinhed faaer man den klareste Forestilling ved Beskrivelsen af det Triumftog, Keiserens Arving, den siden saa bekiendte Philip den Anden, holdt fra Barcelona til Brüssel; thi ved denne Leilighed var Forgudelsen virkelig saa grov, som man siden Roms Keisertid neppe havde seet den, og, i „Kunstens Himmerig", mellem Genua og Trident, dog vel ogsaa en af de Fineste, mellem Alexander den Stores Tog og Napoleons.**) Langt vigtigere i Verdenshistorien end al „Stads og Fjas", baade fin og grov, var det imidlertid, at den „almægtige" Keiser Karl, langt fra at kunne faae sin Søn valgt til sin Eftermand paa Tydsklands Throne, maatte snart selv vige Sædet med Skamme, flygtende, maa man vel sige, for Luthers Gienfærd; thi Moriz af Saxen, som havde kiøbt Kurhatten for sin Ære, kan vi ei regne for meer, og for ham var det dog, han maatte flygte over Hals og Hoved, fra Innsbruck til Villach, og lade alle sine romerske Keisernykker fare.

Moriz, en storagtig Vildbasse fra Barnsbeen, havde nemlig kun indsmigret sig hos Keiseren, for at stille sin ædle, høimodige Frænde i Wittenberg ved Kurhatten og Overmagten, og vilde ligefuldt være Hovedet for Lutheranerne, saa han giorde sig ordenlig en Fortjeneste af at narre Keiseren, lod sig beskikke til Tugtemester for Magdeburg, som trodsede Mellemstykket, fik derved en Krigshær paa Be-

---

*) Ulloas Karl den Femte Bl. 239.
**) Ulloa Bl. 241—68.

:, spillede under Dække med Magdeburgerne, forbandt med Kongen af Frankerig, rykkede i Marken (1552) med 000 Mand, og udstedte med det Samme sin Krigserklæ- g i Lutherdommens og den tydske Friheds Navn. Med Folk og færre Penge laae Keiseren i Innsbruck, og oriz var en Karl, der forstod at smede mens Jernet var rmt, saa Keiseren fik snart at høre, at Tyrolerpasset ved renberg var sprængt, og at Moriz om nogle Timer selv lde være hans Giæst. Midt om Natten flygtede han da ed sit Hof til Villach i Kärnthen, og lod sin Broder Fer- inand, der som Romerkonge var valgt til hans Eftermand, derskrive de Fredsbetingelser, Seierherren foreskrev. Ven- lig har Ferdinand, hvem Karl vilde nøde til at opgive den merske Kongeværdighed til Fordeel for Philip, alt i For- ien været enig med Moriz, og skiøndt denne lykkelige ventyrer alt næste Aar (1553) fik sit Banesaar, blev therdommen dog høitidelig fredlyst paa Rigsdagen i Augs- urg 1555, netop en Menneskealder efter at Luther i Worms r erklæret fredløs.*)

At nu Karl den Femte kort efter (1556) nedlagde alle ne Kroner og begravede sig selv i et spansk Munkebur, det jorde vistnok for Øieblikket umaadelig Opsigt, men er dog Verdenshistorien høist ubetydeligt; thi da Spiret tillige- ed Sværdet var vristet ham af Haanden i Tydskland, der det blev utaaleligt, kunde vel hans Søn, men ingen- nde Historien, misunde ham Spaniens og Neapels Kroner, l Nederlandene, som under Philip øiensynlig fik „Prygl

*) Sleidans Reformationshistorie. B. XXIV. og XXV. Ulloas Karl den 5te. Bl. 310.

for Pidsk" eller Skorpion for Svøbe, var vel, na og Philip selv, de Eneste, der følte Forandringen. vi derfor i Nyaarstiden nødes til at befatte os lan end før med „Enkeltmænd," saa er det dog kun m keltmænd som Luther, ei som den Keiser, der kun ferede over Luthers Skygge og maatte flygte fo Gienfærd; og selv over Enkeltmænd som Luther n dog hverken glemme Folket, de udsprang af, eller M slægten, de tilhørte, skyldte Alt hvad de havde og tjen end de vidste.

Hverken over Luther eller Karl maae vi derfor den indlysende Fare, der i det sextende Aarhundrede Tydskland, og dermed virkelig, efter Omstændighedern Menneskeheden, da Tydskland just nu var Brændpun de sidste Gnister af Christenhedens hellige Ild, Mode baade for Liv og Lys; en Fare, for hvis Afvendelse vist nok ret aabenbar tilkommer Forsynet, men til h vendelse dog baade Luther og Karl maatte sammenvir

Denne truende Fare var, som bekiendt, Tyrke= der nu rasede over hele Østerleden og maatte i Soli Dage (1520—66) vel ogsaa forvandlet Vesterleden Ørk, hvis den ikke havde fundet sin Grændse i Ty og sin Modgift i Reformationen. I det femtende A drede havde nemlig endnu Venedig, Johanniter=Ridder Rhodos, og Ungarn med Belgrad, trodset Mahom Andens frygtelige Vaaben; men i Begyndelsen af d tende Aarhundrede (1508—16) havde Paven, i F med alle Christenhedens store Magter, saaledes svækk nedig, at Sultan Selim (1512—19) ei blot i Mag erobre Syrien og Ægypten, men ogsaa giøre sig det

anske Kongerige, Cypern, skatskyldigt, og Soliman begyndte t glimrende Sultanat med at indtage baade Rhodos og Belgrad, og efter de Christnes store Nederlag ved Mohacz 1526) oversvømmede han Ungarn saa tidt han lystede. Nu kom altsaa Raden til Tydskland, der maatte synes at være uden Redning forloren, da Keiserens Afmagt og de utallige Smaafyrsters Selvraadighed gjorde et Forsvar med Rigets samlede Kræfter saa godt som umueligt, og Frankrigs tappre mægtige Herre, Frands den Første, var Solimans Stalbroder.*) Dette offenlige Forbund mellem den tyrkiske Sultan og den „allerchristeligste Konge“ var heller ingenlunde blot en Skam for Frands, men et af Julemærkerne, som viste, at den vestlige Christenhed uden Reformationen snart vilde blevet endnu mere tyrkisk end den østlige, blevet, som den bekiendte „franske Oplysning,“ ligesaa protestantisk mod den christne Tro som mod Papisteriet; men skiøndt Luther, ved at vække baade den christelige Bevidsthed og den tydske Folkekraft, ligesaavel var Tyrkens som Pavens yppersite Modstander, saa blev dog Tydskland, ved den store Splidagtighed i Kirkesagen, for Øieblikket endnu mere udsat for tyrkisk Oversvømmelse, og naar derfor det østerrigske Huses Magt kun ikke selv overvældede Tydskland og forstyrrede Reformationsværket, kunde den, som et Bolværk mod Tyrken og hans Stalbroder Franskmanden, umuelig være for stor. De tre Giftermaal, der bragte det østerrigske Huus paa den ene Side Nederlandene, Spanien og Neapel, og paa den anden Ungarn og Bøhmen, var da virkelig

*) Cantimirs tyrkiske Historie (i den franske Overſættelse). II. 173—430.

„sluttede i Himlen", og skiøndt de bestandige Krige mellem Karl og Frands giør Ingen af dem Ære, der kun som Røvere sloges om Mailand, saa var de dog et Mesterværk af Forsynet, da Begge derved aabenbar forhindredes fra at giøre noget meget Værre.

Det var Karls Broder Ferdinand, der, ifølge sit Giftermaal med den forrige Konges Søster, gjorde Krav paa den ungerske Krone, men tiltrak derved Tydskland det første Tyrkebesøg, da hans Medbeiler, den siebenbürgske Voivod, Johan Zapolja, kaldte Soliman til Hjælp, som strax var ved Haanden med sine hundredetusinde Rovdyr, og satte hele Tydskland i Skræk (1529) ved Wiens Beleiring. Skrækken var heller ingenlunde ugrundet, thi, var Wien faldet, seer man ikke, hvad der skulde hindret Soliman fra at vande sine Heste baade i Rhinen og i Kongeaaen; saa hvem der glemmer Terningkastet om meer end hele Tydskland over den jævnaldrende speierske Rigsdag, hvor Protestantnavnet kom til Verden, skulde aldrig skrive Verdenshistorie. I det sextende Aarhundrede følte man ogsaa godt, hvad der stod paa Spil, og optegnede med Beundring Navnene paa alle de tydske og spanske Riddere og Adelsmænd, som i Wien, en heel Maaned ved Mikkelsdagstider, sloges drabelig med Soliman, til han, efter en blodig Hovedstorm, fandt det raadeligst at vende Ryg, og skal have lyst Forbandelse over den Tyrk, der vilde gientage den ulykkelige Prøve.*) Det Sidste er rigtignok kun et tyrkisk Sagn, men just derfor des mærkeligere, hvor det kun har lidt

*) Wiens Leirkrands i Schards Samlinger til den tydske Historie. II. 1207—26. Cantimirs Tyrkehistorie. II. 304—6. 384—86.

at betyde, hvad Soliman sagde om sit tydske Tog, men snare meget, hvad Indtryk det gjorde paa Tyrkerne; saa Wiens tappre Forsvar (1529), som standsede Soliman i Europa, fordunkler endog Dius (1538), som standsede ham i Asien; og med Fornøielse anbefaler Verdenshistorien saavel den spanske Ridder Ludovico Avalos, med sine syvhundrede Urokkelige, som de tydske Hovedmænd, Pfalzgrev Philip den Stridbare og Grev Nikolai af Salm, til et udødeligt Minde.

Herved erindres vi da levende om Tydsklands Trang til Spanien for Øieblikket; men naar vi veed, at under Wiens Beleiring sad Keiser Karl i Genua, trættedes med Lutheranernes Sendebud om Gyldigheden af deres speierske Protest, og underhandlede med Pave Clemens den Syvende om, hvad Paven skyldte Keiseren for al den Uleilighed, hans Tropper havde havt med at fange ham og plyndre Rom, da seer man let, han fortjente omtrent lige godt Navn af Tydsklands og Pavens Forsvarer.*) Tre Aar senere (1532) rykkede han vel i Marken mod Soliman med samlet Styrke, men da det ikke kom til noget Slag, vandt han idetmindste ingen Laurbær; og da hans Broder Ferdinand fandt sig i at skatte for Ungarn til den tyrkiske Sultan, saa vilde Karl formodenlig gjort det Samme for Tydskland, hvis Wien var faldet, mens Soliman endnu havde en heel Menneskealder at udrase i.

Uagtet nu Tydskland under Karl den Femte træder ind i Verdenshistorien som et Hovedrige, og Spanien egenlig gaaer ud af den, saa nødes vi dog endnu til at holde Øie med Ferdinand den Catholskes Rige, hvorfra, under Karl

*) Sleidans Reformationshistorie. Bog VII.

den Femte, saavel Mexikos og Perus Erobrere, som Protestanternes Pæl i Kiødet, Jesuiterne, udgik, og hvad her først møder os, er en castiliansk Opstand, der er bleven formeget omtalt til her at kunne forties, men var dog kun Halen af, hvad Ferdinand og Ximenes havde undertrykt og bundet. Den omtrent samtidige spanske Historieskriver Ulloa fortæller kortelig Sagen saaledes, at der var en almindelig Misfornøielse med den pengesyge Chievres og med alle de flamske Ministre, der besatte Værkestolen og snart alle høie Poster med Udlændinger, og da En af de Store, Fernando de Avalos, mistede Høvdingskabet i Gibraltar, betjente han sig deraf til at reise en Opstand, hvori Toledo og flere Stæder tog Deel, i Haab om at vinde samme Frihed som de „tydske Rigsstæder"; men saasnart den castiliske Admiral, Frederik Enriques, havde stormet Tordesillas (1520), hvor Oprørerne havde befæstet sig, med Karls vanvittige Moder, da faldt Stæderne tilføie, og de høiadelige Hovedmænd blev grebne paa Flugten til Frankrig, og deels henrettede, deels sendte til Oran, for at giøre Bod i Mohrer-Krigen.*) Blandt de Henrettede har især Johan Padilla og hans Frue fra Toledo gjort megen Opsigt blandt de Boglærde; men skulde end denne Commandeur af St. Jacobs-Ordenen have havt et høiere Maal end Stormesterdømmet, er der dog i hans Kamp slet Intet, der kan tiltrække sig vor Beundring, med mindre vi, som Stilemagerne, ansee et velstilet Brev for en stor Heltegierning.**) Ovenikiøbet er Padillas Breve, i Sandovals Munkekrønike, vist ikke ægtere end Talerne hos Livius, og skiøndt han rigtig nok, efter Øienvidnet,

*) Ulloas Karl den 5te. Bl. 66—68.
**) Robertsons Karl den 5te. II. 189—90.

Peter Martyrs, Yttring, var „sin Kones Mand," er denne spanske Amazone, Marie Pachechos Standhaftighed og Undigelse til Portugal nok ogsaa Digt, siden Ulloa vidner, at han blev halshugget tilligemed sin Mand, og, lægger han til, jeg saae selv 1539, da jeg var i Toledo, Skamstøtten, som er reist for dem, hvor deres Palads havde staaet.*)

To Ting er for Resten klare nok, den Ene, at de oprørske Adelsmænd havde narret Borgerskabet med sig, og den Anden, at da Borgerne saae sig forraadte, fandt de sig hovedløse, som de, uden en foregaaende Oplysning paa Modersmaalet, nødvendig maatte; men at de siden saa taalig bar Trældomsaaget, maa dog for en stor Deel tilskrives Amerikas Guld, der baade lokkede alle spanske Lykkefristere over Verdenshavet, og satte Regieringen istand til store Udgifter uden tunge Skatter og Paalæg, som er, hvad der naturlig rører Borgerstanden paa dens ømme Sted.

Medens man i Spanien trættedes om, enten Colombo eller en Anden først havde opdaget Amerikas Fastland, og om Colombos Søn skulde nyde den Magt og Ære, Ferdinand og Isabella havde givet Stor-Admiralens hele Afkom Kongebrev paa, gjorde hverken den spanske Regiering eller Colombos Søn sig mindste Umage for at indlægge dem virkelig Ære i den ny Verden, eller endog kun med Kraft at fortsætte det store Opdagelsesværk, saa alt Saadant overlodes til Hændelsen og til Eventyrere, som Gierrighed, det være sig Pengegierrighed, Ærgierrighed eller Nysgierrighed, kunde sætte i Bevægelse. Vel laante baade Ximenes og Karls flamske Ministre Øren til den følsomme Præst Las-

*) Peter Martyr Anghieras Breve. Ulloas Karl den 5te. Bl. 68.

Casas ynkelige Beskrivelse af Haiti, hvor man deelte de Ind-fødte som Kvæg og lod dem trælle i Guldgruberne, til styrtede; men først da den gamle Befolkning derved næsten bogstavelig var udryddet, greb man til et virkeligt Hjælpe-middel, og det var at sælge genuesiske Kiøbmænd Eneret til Slavehandelen mellem Negerkysten og Vestindien; og skiønt den Følsomhed, der udelukkende røres enten af Negeres, Drukkenboltes eller Misdæderes Ulykke, altid er uægte, kan den spanske Regiering dog ingen Tak faae af Menneskeheden for det smukke Indfald at helbrede Grusomhed med Slave-handel og tage Betalingen forud.*)

Det var imidlertid ingenlunde Ximenes, men kun Flæmingerne og Las-Casas, der opmuntrede Slavehandelen, thi den klarøiede Statsmand indsaae strax, at Negrene lige-saagodt kunde bruge deres Legemsstyrke til at slaae Spanierne ihjel som til at trælle for dem, og Slaveoprøret paa Haiti, der nu, som bekiendt, er en Neger-Stat, udbrød ogsaa snart (1522), skiøndt det kvaltes i Fødselen, og anmærkes kun i Verdenshistorien som et af de foragtede, men dog ægte For-varsler.**)

Fra Haiti (St. Domingo) blev Cuba indtaget (1510) eller rettere besat af Diego Velasques, som ogsaa havde tjent under Stor-Admiralen og brændte af Begiærlighed efter Fastlandets forborgne Skatte; men da han vilde vinde uden at vove, glippede det for ham. De første To, han vilde bruge, som Smeden Tænger, kom nemlig tilbage med uforrettet Sag, skiøndt med Tidender, som end mere opflammede hans Guldtørst, og den Tredie var Fernando

*) Robertsons Amerikas Historie. I. 188—205. II. 199—200.
**) Ximenes Levnetsbeskrivelse hos Schott. I. 1086.

Cortez, der ingenlunde vilde dele enten Æren eller Gavnet med Andre end hans keiserlige Majestæt i Hjemmet.

De æventyrlige Historier baade om Mexikos og Perus Erobring er nu vel i tre Aarhundreder blevet fortalt saa tit, og har i Grunden saa lidt med Verdenshistorien at giøre, at man fristes til kun at nævne dem i Forbigaaende; men et Øieblik maae vi dog dvæle ved dem, om aldrig for Andet, saa dog for at stille dem ad, da Cortez og Mexico, trods alle deres Lyder, dog er meget for gode til at slaaes i Hartkorn med Peru og Brødrene Pizarro.

Det var just samme Aar (1519) som Karl kom paa Valg til Keiser i Tydskland, at Fernando Cortez, en Adelsmand fra Medellino i Estremadura, løb ud fra Havanna med lidt over 500 Mand, femten Heste og sex Kanoner, paa elleve Skuder, landede ved Vera Cruz, og sænkede, med sine Følgesvendes gode Villie, alle Skibene, da de var enige om at seire eller døe.*) De havde nemlig alt opdaget, at de befandt sig i den store Keiser Montezumas Rige, som strakte sig fra Hav til Hav, og havde seet Beviser nok paa, at her var Sølv og Guld i Overflødighed, ordenlige Stæder, Agerdyrkning og Haandværker, og ei større Modstand, end en Haandfuld spanske Vovehalse, ved Hjælp af St. Jakob, Krudtet, og langt mere Omløb i Hovedet end Halvbarbarerne, kunde vente at overvinde; de mærkede ogsaa, at der i Tlaskala var en folkerig Fristat, som bestandig laae i Krig med Keiseren, og endelig var de hartad Alle fattige Adels-

*) Bernal del Castillos Historie om Ny-Spaniens Erobring (Madrid 1632). Ulloas Karl den 5te. Bl. 72—73. Robertsons Amerikas Historie. I. 168—70 II. 1—10. 29—30.

mænd (Hidalgos), som maatte finde, det var kun lidt de vovede, for rimeligviis snart at glimre og herske som „spanske Grander" i den ny Verden. Keiseren søgte vel, ved den ene Foræring større end den anden, og deriblandt en Guldsol og en Sølvmaane, at frakiøbe sig de selvbudne Giæsters Besøg i hans Hovedstad Temistlan eller Mexiko; men jo sikkrere Pant Cortez fik baade paa hans Feighed og hans Herlighed, des nødvendigere fandt han det, naturligviis, personlig at røgte sit Ærinde, som selvgjort Sendebud fra den store Keiser, hvem hele den ny Verden skulde underkaste sig. Medens han imidlertid aflagde sit første Besøg i Mexiko og holdt sin keiserlige Vært fangen (1520), sendte Diego Velasques i sin Fortvivlelse ham en Hær paa Halsen, meget større end hans egen, saa han med halvforrettet Sag nødtes til at rykke i Marken mod sine Landsmænd under Pamfilo Narvaez; men han var lykkelig nok til med det Gode at vinde de Fleste og fange Resten med deres Anfører. Vel havde Mexikanerne benyttet Leiligheden til at afryste Aaget, og da Cortez desuagtet vovede sig ind i Hovedstaden, bygt i en stor Sø, kun tilgængelig ad smalle Damme med Vindebroer, maatte han med Spot og Skade trække sig tilbage til Tlaskala; men da han der fandt Troskab og i hele Nabolaget Lydighed, saae han sig dog snart istand til at beleire Mexiko baade til Lands og Vands, og efter en haardnakket Modstand, der forvandlede den med alle sine Templer og Paladser til Gruus og Aske, holdt han (i August 1521) sit seierrige Indtog, der drog hele Rigets Underkastelse efter sig.*) Selv havde imidlertid Cortez kun liden Glæde af sit

*) Castillos Historie om Mexikos Erobring. Ulloas Karl den 5te. Bl. 71—77. Robertsons Amerikas Historie. II. 10—111.

lykkelige Eventyr, thi det gik ham som Colombo, at hans egen, hans Følgesvendes og det spanske Hofs umættelige Begjærlighed kappedes om at pine og plage ham, til han døde, (1546), vel som en rig Mand og Marquis af Valle, men dog i Grunden som en Statsfange, der ei engang maatte lægge sine Been i det Rige, han havde foræret Keiseren.*) Uden nu for disse Ting at gaae i Rette med Nogen af de Døde, som er til ingen Nytte, maae vi dog lægge Mærke til, at hvem der vil have en sikker og levende Forestilling om Bedriften af Cortez og hans navnkundige Stalbrødre, Pedro Alvarado, Gonzalo Sandoval og Christoval Oli, maa, ved Siden ad de oprindelige Indberetninger,**) læse den jævne Fortælling af Bernal Castillo, som vel bekiender, han „kunde ikke Latin," men deeltog selv i Broderparten og var Vidne til det Hele, saa det er Skade, at hans Bog kun er til paa Spansk og kun maadelig benyttet selv af Robertson, som dog har læst den, og med en rigtignok tvetydig Roes henviist os til den.***)

Paa hvilket Trin af Dannelse det gamle Mexiko (Anahuac) egenlig stod i Begyndelsen af det sextende Aarhundrede, er nu vanskeligt at sige, da Spanierne paa det Raaeste indførte den catholske Gudstjeneste og stræbte baade udvortes og indvortes at udslette alle Spor af det Forrige, medens de spærrede Landet for alle Fremmede; men efter al Rimelighed har Mexikanerne været chinesisk afrettede, maaskee ved

*) Castillos Historie. Bl. 237—39. Ulloa. Bl. 77. 162.
**) Hos Ramusio (paa Italiensk) III. 187 - 282.
***) Robertsons Amerikas Historie. II. 120—28. 382. 396—97. Castillo. Bl 240—46.

Flygtninger fra det „himmelske Rige", da det i Begyndelsen af det trettende Aarhundrede maatte underkaste sig Mogolerne, thi netop saalangt tilbage synes Mexikanernes Tidsregning at have gaaet, og saaledes forklarer man sig bedst det grove Afguderi og den umenneskelige Grusomhed ved Siden ad smukke Klæder og Huse, Tugthuusorden og alslags Nævenyttighed. Med Rette henregner man derfor vist den gamle Stad, hvis Levninger man nys har fundet i Guatimalas Urskov (Huhvetlapallan), den mærkværdige Afbildning af Dyrekredsen og de næsten hensmuldrede Pyramider, til en graa Oldtid, hvorom Mexikanerne i det sextende Aarhundrede vidste ligesaalidt Besked som i det Nittende; men et andet Spørgsmaal er det, om de nu sædvanlige Gisninger om disse Værkers phøniciske Oprindelse har nogen Grund; thi vel er det rimeligt nok, at Phønicerne baade har faret paa Vestindien og kan have drevet Handelen med Peru (Ophir) over Mexiko, men deres „herkuliske Arbeider" var aabenbar af et andet Slags, end hvad der kun findes Sidestykker til i Ægypten og Ostindien og peger vel snarest paa Jetterne før Syndfloden. Vil man for Resten have en levende Forestilling om Urskoven i Guatimala (den amerikanske Histories udtrykte Billede), hvor man selv ved Middagstid kun kan see en Haand for sig og kun ved Hjælp af Kompasset udfinde Verdenshjørnerne, da er Bernal Castillo til Tjeneste med sin Fortælling om Toaars-Toget, han gjorde derigiennem med Cortez, for at tugte Christoval Oli, som, opsætsig, mellem den mørke Skov og det stille Hav søgte en Throne, men fandt en Grav.*)

*) Castillos Landnamsbog. Bl. 195—205.

Fernando Cortez var en Lykkeridder, kiær ad alle Vove-
il, som ad „Kort og Tærninger," og meget kiærere ad
uld og grønne Skove, end man, baade for hans egen og
ange Andres Skyld, maatte ønsket; men saavel hos ham
m hos hans Feltpræst, Bartholomæus fra Olmeda, og
s hans Stalbrødre skinner dog noget Høiadeligt, ægte
astiliansk igiennem. Dette er derimod slet ikke Tilfældet
ed de store Hjul i Peru: Brødrene Pizarro fra Navarra
g Sortebroderen Vincents, endsige da med deres Følge-
ende, der næsten alle var forvovne Kroppe af lav Herkomst,
er hverken brød sig om Ære eller Skam, men sloges med
inanden om det rige Bytte, til de selv druknede i Blod-
strømmen, det var deres Lyst at giennemvade.*)

Franzesco Pizarro havde alt været i Følge med Vasco
Balboa, da han opdagede det stille Hav (1513), og kastede
ragiæves sine længselsfulde Blikke mod det berømte Guld-
and, der skulde findes paa dets Bredder;**) men det va-
rde længe, inden Pizarro selv kom til at prøve sin Lykke
1524), og endnu meget længere, før Vovestykket lykkedes; thi
et var 1533, da han mødtes med den peruanske Keiser,
Atabalipa, i Caxamalca, nedsablede hans taalmodige Følge
g lagde ham i Lænker.***) Fra det Øieblik af gjorde de
panske Røvere, næsten uden Modstand af de Indfødte, Alt
vad de fandt for godt, og det var lutter Ondt; saa naar

*) Om Pizarros navarresiske Herkomst hos Ramusio III. Bl. 310, og hos Schott I. 1089.

*) Robertsons Amerikas Historie. I. 176—78. Peter Martyr hos Ramusio III. Bl. 24.

*) Hos Ramusio III. 310. 12. 16—24. Ulloas Karl den 5te. Bl. 28—30. Robertsons Amerikas Historie. II. 130—54.

Mishandlingen af Atabalipa vakte udenfor Peru almindelig Afsky som det Værste, da var det kun, fordi den gjorde størst Opsigt, thi i Peru hørte den til Dagens Orden. Naar den derfor ogsaa her udhæves, da er det, fordi Samtidens egen Fortælling derom giver os med to Træk et frygtelig træffende Billede af den Menneskelighed og Christendom, Spanierne forplantede til den ny Verden og især til Peru.

De spanske Prælater og Jurister havde udfundet, at naar Indianerne haardnakket vægrede sig ved at antage Christendommen, da, men ogsaa kun da, lod det sig forsvare at giøre dem til Slaver, og den Paastand var allerede baade uchristelig og umenneskelig nok; men Alt kom her dog an paa, hvormegen Flid man, ved Anvendelsen i Livet, vilde giøre sig med at oplyse Indianerne om Christendommen, og hvorlænge man vilde have Taalmodighed med dem, før man behandlede dem som dulhærdede. At nu Voveshalsene, der kun gik til Vestindien for at blive rige og mægtige, vilde giøre temmelig kort Proces, det var at forudsee, men man studsede dog aabenbar i selve Spanien ved at høre, hvordan Sortebroder Vincents og Brødrene Pizarro prøvede Gemytter, før de slog ned og tog tilfange. Ved det berygtede Møde i Caxamalca gik nemlig Sortebroderen hen til Atabalipa med Korset i den ene og Bibelen i den anden Haand, og sagde ham med et Par Ord Besked om den sande Gud og Christus, om Keiser Karl og om Paven i Rom, som, paa Christi Vegne, havde skiænket Keiseren Amerika. Da nu Atabalipa ikke blot lastede Paven, som gav bort, hvad der ikke var hans, men spurgte ogsaa Munken, hvem der

avde sagt ham Besked om Verdens Skabelse og Alt hvad er var skeet længe før han blev født, da pegede Vincents paa Bibelen og rakte ham den, men da Peruaneren havde lyttet til den paa alle Kanter, og den ikke mælede et Ord, kasted han den fra sig, hvorpaa Sortebroderen raabte: Hevn, Hevn! I Christne! Guds Lov ligger i Støvet, affted mod de grumme Fiender, som foragte Guds Fred og vort Venskab!*) Dermed var Sagen klar, Spanierne gav det glatte Lag, til Peruanernes store Forskrækkelse, og huggede ned paa de Værgeløse, til de lod Keiseren paa sit Gyldenskriin i Stikken; men Pizarro overgik dog snart sig selv i grum Nederdrægtighed, thi da Atabalipa havde lovet at fylde sit Fængsel med Sølv og Guld til Løsepenge, og havde, efter Pizarros egen Bekiendelse, holdt sit Løfte, blev han desuagtet, under Paaskud af sin Farlighed, holdt i Fængsel, og paa en løs Beskyldning for Svig dømt til at brændes, men da han lod sig døbe, benaadet med at kvæles.**)

Hvor godt nu Vovehalse, der kan enes om saadanne Heltegierninger, kan forliges indbyrdes om saa rigt et Bytte som Peru, det er nemt at giætte, og naar Historien ei har andre Nyheder at melde end Rov og Ran og Slagsmaal for Penge, da forstummer den, saa det anmærkes kun her i Forbigaaende, at Franzesco Pizarro, efter at have ladet sin gamle Stalbroder Diego Almagro halshugge, blev myrdet i sin egen Stue af Almagros Søn og Venner; og

*) Hos Ramusio III. Bl. 312. 324. Ulloa Bl. 129—30. Robertson II. 151—53.
**) Ramusio III. 313. 26. 32—33. Ulloa Bl. 131. Robertson II. 154—62.

hans Broder, Gonzalo, endnu langt grummere, opsvang sig vel til Tyran i det rigeste Land under Solen, men da den kloge Præst, Pedro del Gasca, kom fra Spanien med bare Hænder, men med uindskrænket keiserlig Fuldmagt, et godt Hoved, et mildt Sind og en sjelden Uegennyttighed, gik det Gonzalo Pizarro (1548) som andre Tyranner, saa han, forladt af Alle i Farens Stund, maatte ende et æreløst Liv med en forsmædelig Død.*)

Allerede Keiser Karl havde faaet større Penge bare for at laane sit Navn ud i Amerika, og i hans Søns Dage, siger Ulloa, blev, saa at sige, hele Verden fuld af Ducater i Millionviis med Castiliens Vaaben;**) men vi, som veed, hvorlidt al den Rigdom forslog til at giøre Spanien, endsige Verden lykkelig, og som, i Betragtningen af den spanske Throne, ei meer kan blændes af „Forgyldningen," vi lade os endnu mindre overtale til at smigre for Philip den Anden, end for hans Fader, som om han var, hvad han indbildte sig: Sjælen i sin Tids Historie. Hvor tidt vi derfor end nødes til at nævne Philip, fordi han, uden dog at blive meget gammel, var over 40 Aar (1556—98) en mægtig Tyran, maa han dog finde sig i, det skeer kun i Forbigaaende, og finde sig i, at vi som hans lykkeligste Medbeiler ei engang nævne Dronning Elisabet, men Johan Calvin, i Philips Øine vist endnu et langt mindre Kryb end Athenienseren Tellus i den rige lydiske Konges.

Vistnok var ogsaa Calvin (Chauvin) langt fra at være en saadan Konge i Aandens Verden som Luther; thi han

*) Ulloas Karl den 5te. Bl. 74—76. 273—98. Robertsons Amerika. II. 162—224.

**) Ulloa. Bl. 128. 304.

r der kun en lille Borgemester; men han blev dog, blot
d aandelige Midler, en Tankeleder i Aarhundreder, og
t ikke blot i sit Fødeland og det romanske Schweits, men
ssaa i de tydske Rhinegne, i Holland og Skotland, med
or Indflydelse selv paa Bispe-Kirken i England, altsaa
et store Hjul netop i den Deel af Europa, som giennem
en anden Hælvde af det sextende Aarhundrede tildrager sig
or Opmærksomhed. Det gaaer desuden med den franske
Reformation som med den franske Oplysning og Dannelse,
t netop fordi den fattedes Dybde, var den langt giennem-
igtigere og virkede langt hurtigere og klarere paa det bor-
gerlige Selskab, saa det er umueligt at skrive enten Fran-
rigs, Hollands eller Storbritanniens Historie i det sextende
Aarhundrede, uden stadigt Hensyn paa Calvinismen.

Saavel de franske Konger, som det theologiske Facultet
ed Universitetet i Paris, den saakaldte Sorbonne, havde
længe stolet paa ved Hjælp af Kirkestævner (Concilier) at
faae Paven under Pidsken, og Troen trykkede dem ikke; saa
naar de desuagtet giorde fælles Sag mod den tydske Refor-
mation og forlystede deres Øine med Kiætterbaal i Mængde,
saa var det aabenbar kun af politiske og skolastiske Grunde,
da Samfund og Lærebygninger, hvori „Tro og Samvittig-
hed" er Sjælen, nødvendig er alle Tyranner, baade Geistlige
og Verdslige, en Torn i Øiet og en Brand i Næsen.
Høitidelig dømte derfor ogsaa Sorbonnen Luthers Skrifter
il Baalet og havde gierne med det Samme brændt En af
n egen Midte, den gamle Lefevre, som holdt opbyggelige
orelæsninger over Pauli Breve og slog i flere Henseender
a samme Streng som Luther; men skiøndt han maatte
rømme Paris, undgik han dog Baalet ved Hjælp af Kon-

gens Søster Margrethe, den berømte Dronning af Navarra, og Bedstemoder til Henrik den Fjerde, som var en Velyndersk af Poesi, Lærdom og evangelisk Prædiken.*) Blandt Lefevres Disciple blev igien Vilhelm Farel fra Dauphiné, hvor Valdenserne giennem Aarhundreder havde protesteret mod Pavedømmet, den Navnkundigste, og fandt med sin Lærer og mange Ligesindede en Stund Tilflugt hos Biskoppen af Meaux, hvor Lefevre begyndte at udgive sin franske Oversættelse af Bibelen; men da Forfølgelsen begyndte at rase, undveg Farel (1524) til Schweits, og forkyndte Evangelium der i den romanske Deel lige til Genf, hvor han (1536) beredte Calvin og Calvinismen deres berømte Hovedsæde.**)

Johan Calvin var født i Noyon (1509), undveg Forfølgelsen (1534) og fik, efter nogle Omskiftelser, fast Fod i Genf, hvor han siden over i tyve Aar (1541—64) thronede som en lille Pave og blev Lovgiver, ei blot for denne Fristad, men for hele det store Protestant-Samfund, som kalder sig selv „de Reformeerte," men som vi sædvanlig kalde Calvinister, og det med Rette, da ingenlunde Arildskirkens Vidnesbyrd, men Calvins Theologi er deres kirkelige Grundlov. Dertil ophøiedes den dog især ved Theodor Beza, som løftede Calvin til Skyerne, og var i hele fyrretyve Aar (1564—1605) efter ham Patriarken i Genf.

Forsaavidt nødes vi da til selv i Statshistorien at ændse den calvinske Theologi, vel ikke i dens videnskabelige og lærde Skikkelse, men som den findes beskreven i Alter-

---

*) D'Aubignes Reformationshistorie (engelsk Oversættelse) III. 439—500.
**) Sammesteds S. 430. 444—71. 522. 52.

gen og Catechismen eller Børnelærdommen;*) og, hvad vi kan see, ved at sammenligne disse med de tilsvarende lutherske, er, at, besynderligt nok, Tydskeren reformerede efter sit eget Hjerte og Franskmanden efter sit eget Hoved, og det gjelder i alle Maader, at Christendommen var Luther en Hjertesag, men Calvin kun en Hovedsag. Calvin havde imidlertid ogsaa sin Styrke i Hovedet, saa Melanchton kaldte ham forsaavidt med Rette „Theologen," thi han saae paa Timen, at den „apostoliske Troesbekiendelse" maa ikke blot staae i Spidsen af den christelige Børnelærdom, men ogsaa lægges til Grund for enhver christelig Lærebygning;**) og dette Glimt af aandelig Forstand, som overalt giør sig gjeldende, er Calvinismens glimrende Side, der maatte giøre sin Virkning i hele den franske Virkekreds, som hylder det Glimrende. Dette Glimt er imidlertid ogsaa det Eneste, der ved Daaben giver Calvinismen et kirkeligt og christeligt Skin; thi vel pleiede Calvin at sige, at han holdt fast paa sin Daab, skiøndt han lod Salvelsen fare,***) men han tog mærkelig feil, thi med Apostelkirkens Daabspagt, som han lod fare, tabte aabenbar hvad han beholdt hele sin kirkelige Gyldighed. Istedenfor den oprindelige Daabspagt mellem Apostelkirken og hver tilkommende Medlem, som bestaaer af „Forsagelsen og Troesbekiendelsen," indførte nemlig Calvin en splinterny, mellem sig selv og Fadderne, om at lære Børnene baade den apostoliske Troesbekiendelse og, saavidt muligt, Alt hvad der staaer i Bibelen baade om Lov og

*) Calvins Værker. VII. 12—43.
**) Sammesteds S. 14 og i hele hans berømte Dogmatik, den saakaldte Institutio Christianæ Religionis.
***) Calvins Levnetsbeskrivelse af Beza. S. 8.

Evangelium;*) og det seer man strax, er slet ingen Troes- og Kirkesag men kun en Lærdoms- og Skolesag. En Daab, der meddeeltes paa saadanne selvgjorte og fremmede Vilkaar har naturligviis slet ingen Betydning, uden som en uf- svarlig Misbrug, saa sin Daab kunde Calvin aldrig tilsk for ringe Virkning; og hvor Daaben er selvgjort, der Giæsterne ved Herrens Bord aabenbar ogsaa selvbudne vente sig med Rette kun liden Gavn og Glæde deraf. De at Calvin fra Først til Sidst tog Skyggen for Legemet, h selv med sin Aand vilde besjæle, var vel skjult for ham sel og blev det i alt Fald længe for hans lutherske Modstan- dere, som især stredes med ham om Nadveren, uden ændse den selvgjorte Daabspagt, der var Hovedhjørnestene i hans kirkelige Skyggerige, hvorfra alt virkeligt Liv Aanden naturligviis var udelukt.

Sagen er nemlig den, at hvad der spøgede hos alle det sextende Aarhundredes Reformatorer: at ansee den saakaldte usynlige Kirke, eller Samfundet af alle Guds i Verden ukiendelige Børn, baade i det gamle og det ny Testamentes Tid, for den virkelige Christenkirke, hvoraf den saakaldte synlige Kirke kun var en Skygge, der laante al sin Virkelighed af Skolen med Bibellæsning, Prædiken og Catechisation, det herskede uindskrænket hos Calvin, og giennemførtes af ham med en forbausende Dristighed, Sikkerhed og Klarhed, saa den calvinske saakaldte Kirke og Menighed blev slet ikke andet end et bibelsk-gudeligt Bede- og Læseselskab med christeligt Skin og Skygge-Sacramenter. Igrunden var da Calvinismen, naar den kirkelig skal kaldes ved sit rette Navn,

*) Calvins Værker. VII. 39.

n et bibelsk Hedenskab; men da dog den bibelske Anskuelse Menneskelivet, fordi den baade er den høieste og den ieste rette, overalt hvor den virkelig hyldes, er frugtbar og elgiørende for Øieblikket, og da Calvinismen ingensteds ıtrængte noget Dybere og Bedre end den selv var, men ısinkede, hvor den fik Magt, den platte og flade Naturaısme og Rationalisme, der allerede i det sextende Aarhunede med Erasmus truede Christenheden, saa maa idetmindste Statshistorien glæde sig ved den. Vistnok bar den calvinische Selvklogskab, Selvraadighed og Herskesyge i Tidens ængde ogsaa for det borgerlige Selskab bittre Frugter, men an maa huske, at disse Udyder skabtes ingenlunde af Calvin, men bekæmpedes meget mere af ham, saavidt det ed Naturens Kræfter lader sig giøre, og fik ved ham den andeligste, altsaa, borgerlig talt, uskadeligste Retning, de unde modtage, ja, det aabenbar ugudelige Tyranni fandt os Calvinisterne baade i Frankrig, Nederlandene og Skotland en gudelig Haardnakkenhed, hvorpaa det meer og mindre strandede. Ligeledes maa man fra den borgerlige Side beromme Kirketugten, der udmærkede Calvinismen saavel fra Lutherdommen, som fra Papismen; thi vel var den calvinske Efterligning af Apostelkirkens strænge Sæder, uden al Apostolisthed for Resten, kun en Efterabelse og Overspænding, der gjorde Alting mørkt og stivt og immer bristefærdigt, men indtil videre gjorde den skarpe Kirketugt dog megen udvortes Nytte. I Genf, hvor man med Baalet vilde forebygge Forargelse og brændte virkelig (1533) den spanske Fritænker Michael Servet,*) blev vist nok den calvinske Kirke-

*) Calvins Levnetsbeskrivelse af Beza. S. 60—63. 161—62.

tugts Uchristelighed altfor iøinefaldende, men i Frankrig, hvor den aldrig fik den verdslige Arm til sin Tjeneste, blev dens Gavnlighed i sig selv dog ogsaa ret indlysende, og vi maae aldrig glemme, at Frankrig som Calvinismens Moderskiød ogsaa var dens naturlige Virkekreds.

Dette, at betragte Calvinismen især i sit Forhold til Frankrig, er imidlertid noget Nyt, da det netop har hørt til den franske Oplysning at betragte al Fødsel som Tilfælde, og Skinnet som det Væsenlige, hvoraf fulgte, at Farel, Calvin og Beza kunde ligesaasnart været fødte i Skotland som i Frankrig, og at Calvinismen var langt bedre paa sin Hylde, hvor den blev herskende som Statsreligion, end hvor den, som en djærv Protest mod den herskende Ryggesløshed og Leg med alt Helligt, bestandig maatte kæmpe for sin Tilværelse. Vi maae derfor, naar vi verdenshistorisk vil lade Calvinismen vederfares Ret, komme vel ihu, hvad Rolle Frankrig baade før og siden har spillet i Christenheden, og lægge vel Mærke til, at det var der, Middelalderens klosterlige Reformationer især havde virket, og hvor i det sextende Aarhundrede Alt syntes modent til den Omvæltning, der dog forsinkedes til Slutningen af det attende, vistnok især ved Calvinismens Opkomst og velgjørende Virksomhed. Ogsaa denne var nemlig en klosterlig Reformation og et valdensisk Giennembrud, kun i Nyaarstidens Stiil; og da Lutherdommen var de fleste Tydskere for aandelig og hjertelig, eller for poetisk og historisk, kunde den endnu langt mindre trives i Frankrig, hvor selv Calvins overfladelige, men klare Betragtning af Salighedens Sag, efter enhver alvorlig Franskmands Smag, maatte i to Aarhundreder stride og lide for sin Frihed og i det tredie romme Landet.

Den „allerchristeligste" Konges Forbund med den tyr-ke Sultan har vi vel alt i det Foregaaende bemærket, en det maa her med Flid indskærpes, da det hverken var fortvivlet Middel i yderste Nødsfald, ikke heller stod lene, men var kun et Beviis paa, hvor tyrkisk allerede ved et sextende Aarhundredes Begyndelse den herskende Tænke-maade var i Frankrig, Noget, der, for den store Indflydelse, ansk Oplysning og Dannelse fik paa hele Christenheden, t af verdenshistorisk Vigtighed. Denne sminkede Tyrkiskhed, er selv spores i Calvinismens hjerteløse „Udvælgelse og forskydelse" i Salighedens Sag, har vi alt under Ludvig en Ellevte gjort opmærksom paa;*) og under Soliman den tidens Stalbroder, Frands den Første (1515 –47), blev en gruelig indlysende, saa naar han staaer med Palmer i Hæn-derne som Ridderlighedens og Oplysningens høie Velynder, da har det kun samme Grund som Lovtalerne over Soli-man, altsaa de lærde Latineres Brøst baade paa Aand og Hjerte. Frands var nemlig en fransk Romanhelt, hvis Fangenskab i Slaget ved Pavia (1525) gjorde ham langt mere navnkundig end hans heel tvetydige Tapperhed, og hvis Forhold til det smukke Kiøn var langt fra at være afskværdigt,**) men hvis Regieringsmaade var aabenbar Udsuelse og Tyranni. Kun forgiæves leder man ikke blot om ædle Træk, men selv om Spor af Agtelse for Ret og Billighed eller Glimt af Medlidenhed; thi man seer selv Parlamentet i Paris truet med Bøddel-Øxen til at lade Uret giælde, seer Protestanter brændes paa Slump, og stille,

*) See her foran S. 66. 72—77.

**) Sismondis Frankrigs Historie. XVI. 218—19.

arbeidsomme Valdenser hugges ned for Fode.*) S
Papir er Palmerne dog meget for gode til saadanne
ster, saa Sismondi har virkelig indlagt sig en historisk Fa
tjeneste ved at stille denne parisiske Ridder i sit rette Ly
og vise os, hvor hans uforskyldte Roes især har hjemme.**)
Da han imidlertid førte en smuk Person og øste Penge ud
ligesaa fort som han tog dem ind, syntes Franskmændene
det Hele godt om ham, og gav hans slette Raadgivere, især
hans Moder Luise af Savoien, hendes Yndling, Kantsleren
Du Prat, og hans elskværdige Eftermand Poyet, Skyld for
alt Tyranniet, hvori de da ogsaa ærlig tog Deel.***)
Anderledes blev det derimod allerede under hans Søn, Henrik
den Anden (1547—59), som manglede alle Faderens
glimrende Egenskaber, thi hvad hans Beherskere: den gamle
Lokkedue, Diana af Poitiers, Guise og Montmorency gjorde,
det tilregnede Franskmændene ham, men vi maa tilregne
dem selv det Hele, da de ved alle Leiligheder viste, de
havde samme Livsanskuelse som deres Konger.

Under Henriks Dronning, den mediceiske Cathrine, en
Broderdatter ad Pave Leo den Tiende, og hendes tre usle
Sønners Regiering (1559—89) var det nu, den franske
Trediveaarskrig førtes i Anledning af Calvinismen; og
naar Historieskriverne sukke derover, som om en Religions-
krig var den Vederstyggeligste af alle, da kan Verdenshi-

*) Sismondi XVI. 3. 12—17. 59—64. 143—45. 297—304. 79—86. 436—41. 48—61. 556. XVII. 3—8 63. 88. 131—39. 68. 232—44. 81—85. 96.

**) Sismondi XVI. 352—64.

***) Sismondi XVI. 4—6. 12—16. 109. 173. 297. 387. 465. XVII. 61—64. 78. 129. 248—51.

storien ei tage mindste Deel i en saadan Følsomhed; thi naar der skal føres blodige Krige, er det jo meget bedre, de føres om Noget, som det er værdt at vove Liv og Blod for, end om Keiserens Skiæg eller blot om hans Arvegods. Vistnok var hos de Store, Bourbonner saavelsom Guiser, Troen langt mere Paaskud end Bevæggrund; men da, under den herskende Fordærvelse og grændseløse Udsuelse, Spiret umuelig kunde gaae over fra Valeser til Bourbonner uden en Borgerkrig, saa adledes denne dog aabenbar ved Calvinisternes Kamp for deres Samvittighedsfrihed, og kronedes baade til Frankrigs og Europas Gavn ved deres og Bourbonnernes Seier. Af to onde Ting maae vi nemlig altid foretrække den Mindste, og det var Bourbonnerne i det syttende Aarhundrede aabenbar i Sammenligning med Valeserne baade i det femtende og sextende, men var det ogsaa kun, fordi den Alvor og de Kræfter, Calvinismen havde vakt, dog ved dem paa en Maade fik Lov til at gavne.

Kort at fortælle, var nu Sammenhængen den, at Dronning Cathrine, som fandt sig bedre oplagt til Regieringen end sine daarlige Sønner (Frands den Anden, Karl den Niende og Henrik den Tredie) fandt to Partier, Guiserne og Montoremncy, som i hendes Mands Tid havde deelt Herredømmet, og fandt i Bourbonnerne et Tredie, der, som Prindser af Blodet, havde gammel Hævd paa at styre under umyndige og svage Konger, og havde, som Høvdinger for de undertrykte Calvinister, et stærkt Rygstydd, saa den italienske Statskunst kunde aldrig have bedre Leilighed til i en herskesyg Kvinde at giøre sit Mesterstykke. Montmorency var vel stiv og stolt af sin nedarvede Titel „Frankrigs første Baron og første Christen,“ men, forladt af sine berømte

Søstersønner: Admiral Coligni og Frands Andelot, som holdt med Calvinisterne, kunde han dog ikke staae ene, og gik da (1561) over til sine forrige Medbeilere: Guiserne, og nu var Partierne omtrent lige, da Guiserne havde det østlige Rige (Austrasien), og Bourbonnerne det vestlige (Neustrien) for sig. Som sædvanlig under slige Omstændigheder var Slagene, fra det ved Dreux (1562) til det ved Jarnac (1569), uafgiørende, og det parisiske Blodbad (1572), som skulde gjort Sagen klar, gjorde den kun paa Cathrines, Valesernes og Guisernes Side saa sort, at ikke engang Jesuiten Daniel vilde paatage sig dens Forsvar.*). Sædvanlig tilskriver man den mediceiske Cathrine Bartholomæusnatten som et djævelsk Anslag, hvormed hun i mange Aar havde gaaet frugtsommelig; men man kan ogsaa giøre et Skarn Uret, og da Guiserne baade stillede sig i Spidsen for Blodbadet og var de eneste, der muelig kunde vinde ved det, bør de i alle Maader betragtes som dets Ophavsmænd.

Disse Guiser var en Sidelinie af det ældgamle lothringske Fyrstehuus, som udregnede sin Herkomst fra Keiser Karl den Store, og Førstemanden var Claudius af Guise, som ægtede en Bourbon, og udmærkede sig i Frands den Førstes Krige, men Navnet gjorde dog først Opsigt med hans Sønner: Hertug Frands og Cardinal Karl, som spillede en Hovedrolle under Henrik den Anden, og fik de meest glimrende Udsigter under Frands den Anden, som ægtede deres Søsterdatter, den skotske Marie Stuart. Denne Konges tidlige Død (1560) var vel en Streg i Regningen, og, ved at begunstige Calvinisterne eller Hugonotterne, som

*) Daniels Frankrigs-Historie. VI. 488—500.

man i Frankrig med et Øgenavn kaldte dem, hævdede Dronning Cathrine sig Formynderskabet i Karl den Niendes Mindreaarighed; men Hertug Frands, der havde forsvaret Mez (1553) mod Keiser Karl den Femte og taget Calais (1558) fra Engelskmændene, var aabenbar sin Tids ypperste Franskmand, gjorde sig i Slaget ved Dreux til Calvinisternes Skræk, og turde giøre sig Haab om Alt, da han, kun 34 Aar gammel (1563), faldt for en hugonottisk Kugle under Beleiringen af Orleans.*) Hans Sønner: Henrik, Karl og Cardinal Ludvig af Guise var det, som spillede Hovedrollen ved det parisiske Blodbad, og især var det Admiral Coligni, de hadede af Hjertens Grund og blandt Andet gav Skyld for at have voldt deres Faders Død.

Tvertimod Guiserne stod Bourbonnerne, en kongelig fransk Sidelinie, som oprindelig nedstammede fra Ludvig den Helliges yngste Søn Robert i det trettende Aarhundrede, og havde været rig paa tappre Krigsmænd, hvoraf En faldt i Slaget ved Poitiers (1356), En ved Azincourt (1415), og En ved Marignano (1515), men den navnkundigste, Karl af Bourbon, ved Stormen paa Rom (1527). Med ham uddøde den ældre Green paa Stamtræet, og den yngre, der udsprang i Slutningen af det fjortende Aarhundrede, med Grev Ludvig af Vendome, havde endnu ikke gjort sig berømt, og var desuden i en Slags Unaade ved det franske Hof, siden deres berømte Frænde, ovenmeldte Karl af Bourbon, gik over fra Frands den Første til Keiser Karl den Femte. Dengang Cathrine af Medici greb Roret for sin umyndige Søn (1560), var imidlertid Brødrene Anton af

*) Davilas Historie af de franske Borgerkrige. S. 11—14.

Navarra og Ludvig af Condee i Ry for Tapperhed og i Spidsen for Hugonotterne, saa Dronningen fandt det klogt at læmpe sig efter dem, og skiøndt Prindsen af Condee havde Uheld med sig og faldt oftere i Fangenskab, vedblev han dog at kæmpe modig, til, efter Slaget ved Jarnac (1569), en Niding skiød ham. Anton, som havde faaet det lille franske Navarra med Johanne, en Datter af Frands den Førstes Søster, Digtersken Margrethe, faldt derimod fra i Fristelsens Tid og bar Avindskjold mod Hugonotterne, men fik da snart (1562) sit Banesaar i Stormen for Rouen. Omtrent paa samme Tid gik imidlertid hans Dronning Johanne med Liv og Sjæl over til Hugonotterne, og gjorde dem ikke blot megen Bistand, men saamegen Ære, at selv hendes Troes Fiender indrømme, at hun, for sin Sjæleadel, Kydskhed, Standhaftighed og fine Dannelse, vilde fortjent udødelig Ære, hvis hun ikke saa haardnakket havde forfægtet, hvad der i deres Øine var fordømmeligt Kiætteri.*) Saavidt mueligt har Johanne naturligviis opdraget sin eneste Søn, den berømte Henrik af Navarra, til det Samme, men indtil sit trettende Aar (1566) opvoxede han mest ved det grundfordærvede franske Hof; og da dette Hof, hvis Troløshed var Alle vitterlig, foreslog et Giftermaal mellem Prinds Henrik og Kongernes Søster Margrethe, kun slet berygtet, synes dog Dronning Johanne over det glimrende Parti at have glemt baade Dyd og Klogskab, thi hun beed strax paa Krogen, og til dette Bryllup med „Graven og Forraadnelsen“ var det, man samlede Alt, hvad der blandt

---

*) Davilas Borgerkrigenes Historie. S. 266. Daniels Frankrigs Historie. VI. 488—89.

ugonotterne havde gjort Opsigt. Selv blev Dronning ohanne, kun 34 Aar gammel, endnu før Brylluppet det rste Offer, og til det Andet var Admiral Caspar Coligni estemt, uden Sammenligning den Ypperste og derfor den rygteligste af alle de franske Calvinisters Høvdinger, lige hadt af Enkedronningen, hvis fine Spil han tit havde rdærvet, og af Guiserne, hvem han vel aldrig havde slaaet i Marken, men efter hvert Nederlag dog mødt med för- ede Kræfter. Ved den fineste Smiger og den fristende sigt til en Krig med Spanien, som just dengang paa det usomste mishandlede Calvinisterne i Nederlandene, lykkedes t Hoffet at dysse den ellers for sine Argusøine berømte miral i Søvn, saa han ikke blot kom med til Brylluppet, en foragtede alle Advarsler, og hans Time var da kommen. rst søgte man ved et Snigmord at blive ham kvit, men a det mislykkedes, aabnede Hertug Henrik af Guise selv et parisiske Blodbad ved at bryde ind til den sengeliggende, ergeløse Olding, der rolig lod sig nedhugge, med den Be- mærkning, at det var dog kun nogle faa Dage, man be- vede ham. Pariser-Pøbelen, som med Flid var sluppen os, og fuldendte godt hvad Hoffet begyndte, mishandlede n ogsaa paa det Skiændigste Admiralens Lig, hvoraf kun inge Levninger blev stædt til Jorde; men det giør unæg- elig Calvinismen stor Ære, at Verdenshistorien, der med ffty vender sig fra de fleste franske Helte eller skynder sig og forbi dem det snareste muligt, gierne dvæler ved den Adels- ands Liv og Død, der først (1560) mandig løftede sin Stemme r Standens undertrykte Sag og blev en Martyr for den.*)

*) Davilas Borgerkrigenes Historie. S. 162—74.

I Øvrigt regner man Offrene ved Blodbrylluppet, i Paris til Titusinde, hvoriblandt 500 Adelsmænd, og over hele Frankrig til det Firedobbelte, saa i Grusomhed vandt aabenbar det franske Hof i Karl den Niendes Dage Prisen selv fra det tyrkiske, som det i alle Maader misundte og med Flid efterlignede.*) Da man nu ved denne Leilighed heller hverken sparede „Kvinder eller Børn,“ saa blev der virkelig i Frankrig kun ringe Levninger tilbage af den „Kæmpeslægt,“ der altid opvoxer i den anden Menneskealder af et gudeligt Livsrøre, saa det maa ikke undre os, siden for det meste kun at finde liden Standhaftighed i Bekiendelsen hos et Parti, der aldrig havde været stærkt i „Troen“, men snarere i „Tvivlen.“ Baade Henrik af Navarra og hans Navner, Prindsen af Condee, kiøbte saaledes strax deres Liv med Frafald, og i hele den følgende Tid, selv af Tredive-aarskrigen, er det kun undtagelsesviis, naar der kæmpes for Samvittighedsfrihed; men glimrende Undtagelser saae man dog ogsaa strax i Rochelle, den ypperste af Hugonotternes Sikkerhedspladser, og i den lille Bjergby Sancerre, som roste sig af at have været Calvinismens Vugge. Disse Stæder, som, med nogle faa Andre, fik Held til at lukke deres Porte, før der af Blodbadet naaede meer end Rygtet til dem, maatte nemlig (1572—73) udstaae haarde Beleiringer, men holdt sig saa tappert, at hele Frankrig saae, de vilde hellere falde med Ære end staae til Skamme.**)

*) Sismondi XIX. 28—30. 59—83. 110—13. 126—31. 138—44. 148—78.

**) Davila S. 276—85. Sancerres Leirkrands af (Øienvidnet) Jean de Lery. Daniel VI. 494. 500—12. Sismondi XIX. 193—200. 203—9. 224—37.

ser man paa Forsvarsmidlerne og Sjælestyrken, da maa m vel give det lille Sancerre, med Borgemester Johannes Hovedsmand la Fleur, Prisen, men seer man, som vi r maae, paa den borgerlige Vigtighed, da maae vi finde t i sin Orden, at den lille Beleiring er hardtad glemt er den Store, thi Rochelle havde længe været Hugonotnes ypperste Vaabenplads, som vedligeholdt deres Forbindse med England, og for denne Fristad satte alle de franske kindser deres Ære i Pant og tabte den.

Hermed maatte vi afbryde Besøget i det franske Helde, som kun Calvinismen aftvang os, dersom ikke selv ms ringe Levning efter Bartholomæus-Natten havde gjort Opholdet taaleligere og forsinket Ødelæggelsens Vederstyggehed, som først vi har oplevet; men nu maae vi et Øieblik dvæle ved Bourbonnernes Thronbestigelse med Henrik f Navarra, skiøndt Menneskeaanden ingenlunde tillader os t støde i Basun for ham som et Kongemønster.

Karl den Niende og Cathrine Kongemoder havde med or Fornøielse hørt Forelæsninger hos den pavelige Ridder oniet over den tyrkiske Sultans Lyksalighed, som frit kunde ære alt det Onde han vilde;*) og at de var letnemme, ae man soleklart paa det parisiske Blodbad; men til Lykke ar det Spring, de gjorde i den tyrkiske Statskunst, for ort, saa Valeserne druknede selv i det røde Hav, de ventede t giennemgaae med tørre Fødder. Kun treogtyve Aar ammel døde Karl (1574) med den gruelige Følelse, at han aade udvortes og indvortes svømmede i Blod,**) og vel

*) Sismondis Frankrigs-Historie, XIX. 279—83.
**) Sismondi XIX. 272—73.

blev hans Broder, Henrik den Tredie, endeel ældre, fik han ſank i ſit, men han overlevede egenlig ogſaa baade ſig ſelv og ſit Kongehuus.

Denne væmmelige Herre, der ikke godt kunde leve nogen Dag uden at lugte Menneſkeblod, og havde egenlig til Abekatte, Papegøier og Skiødehunde til ſine Yndlinger, gjorde ſig nemlig ſaa foragtet, at Paris og det halve Frankrig, med Guiſerne i Spidſen, gjorde aabenbar Opſtand (1585), og det var i Forbindelſe med ſin Arvefiende, Henrik af Navarra, og under Beleiringen af ſin egen Hovedſtad, den ſidſte Valeſer (1589) faldt for et Snigmord.**)

Frankrig var paa denne Tid, for menneſkelige Øine, aldeles opløſt, og ſyntes at ſkulle deles ſom et Bytte mellem Henrik af Navarra, Guiſerne, de „ſexten“ Rodemeſtere i Paris, Hertugen af Savoien og Philip den Anden af Spanien; men det „dødelige Saar“ blev dog lægt, ſaa al Verden forundrede ſig og efterlignede Paris; og ſkiøndt det Sidſte var meget ilde, var Forundringen dog velgrundet, og Frankrigs Redning virkelig en Lykke for Europa. Da det nu egenlig var Paris, der gjorde Tilſtanden fortvivlet, og Henrik den Fjerde, der ſkulde løſe den indviklede Knude, maae vi kaſte et Blik paa dem Begge.

Paris, der kun altfor godt har ſvaret til ſit oprindelige Navn „Skarnsbyen“ (Lutetia), havde ligefra Kapetingernes Thronbeſtigelſe med Grev Hugo af Paris (987) været Frankrigs Hovedſtad og Kongeſæde, og allerede i det fjortende Aarhundrede, efter Slaget ved Poitiers, begyndte

*) Sismondi XIX. 348—50. 383—88.

**) Sismondi XX. 125—42. 333—57. 556—65. 508—16. 536—43.

riserpøbelen at spille den ligesaa blodige som glimrende Rolle, der i det attende paa en Maade har gjort den udødelig.*) Ogsaa i det femtende Aarhundrede, under Karl den Vanvittige, havde de parisiske Slagtere havt en lille Herlighed, i venskabelig Forbindelse med Universitetet og Hertugen af Burgund;**) men det var dog kun Lidt imod, hvad det sextende bragte under Karl den Rødmussede og Henrik den Vammelige. Paris var nu en Stad med 300,000 Indbyggere og fra Ludvig den Ellevtes Dage hele Rigets Brændpunkt; Universitetet, som engang havde været nær ved, i Pavens Sted, at foreskrive Christenheden Love, gjaldt endnu i Frankrig for mageløst, og Parlamentet for Verdens Høiesteret; saa med Paris maatte Thronen staae og falde. Pøbelen, som Hoffet selv i Bartholomæus=Natten havde lært at leske, med Lyst at vade i Blod og forhaane falden Storhed, var strax til Tjeneste, da Hertug Henrik af Guise gjorde Oprør, de spærrede Gaderne for Kongens Næse (les barricades) og afvæbnede hans Schweitsertropper (1588), saa han maatte redde sig med Flugten; og da han derpaa stjal Livet af Hertug Henrik, erklærede baade Høiskolen (Sorbonnen) og Parlamentet ham for afsat, medens jesuitiske Prædiketalere opflammede til Blodbad og Kongemord.***)

Saaledes stod Sagerne, da den sidste Valeser faldt i St. Cloud for Morderdolken; og da Hugonotternes Udryddelse havde været Paaskuddet for Guisernes Oprør, og var Omkvædet paa Hovedstadens Gadevise, saa syntes det unægtelig en gordisk Knude, den første Bourbon havde at løse,

*) Middelalderens Historie. S. 652—54.
**) Sammesteds S. 660.
***) Sismondi XX. 130—36. 313. 323—58. 474—81.

før han kunde bestige Frankrigs Throne. At Knuden desuagtet paa en Maade blev løst, saa ikke blot Nissekongen af Navarra kom til at throne i Paris, men Bourbonnerne kom til at glimre der endnu langt mere og snart ligesaa længe som Valeserne, det er en Kiendsgierning, og det er derfor i sin Orden, at Frahskmændene kalde Henrik af Navarra „den Store" og skrive Heltedigte om hans Kamp og Seier; men Verdenshistorien maa dog bemærke, at i det Hele ligner han langt mindre en „bjergfødt Løve" end en „bjergfødt Muus," var langt mere en Heltindes Søn end selv en Helt, og løste egenlig ikke Knuden, men løskiøbte sig derfra.

Allerede ved det parisiske Blodbad havde nemlig Henrik (da nitten Aar gammel) fornægtet Calvin og hørt Messe for at redde sit Liv, og at han siden, da han endelig (1576) rev sig løs af Hoffets Lænker, affvor Papisteriet, viste kun ydermere, at Troen var ham en meget ligegyldig Sag.*) Glødede han nu slet ikke for Calvinismen i kirkelig Henseende, da gjorde han det ligesaalidt for Samvittighedsfriheden, der maa synes Vendekaaber aldeles unødvendig, eller for den borgerlige Frihed i det Hele, som i hans Øine var en slem Selvraadighed, og det er derfor intet Under, at han baade før og efter den sidste Valesers Død helst fordrev Tiden med Spas, og vaagnede kun op engang imellem, mere for at glimre i Marken end for at giøre Kæmpeskridt til et ophøiet Maal.

Glimrende var saaledes vistnok den Seier, Henrik i Spidsen for 6000 pjaltede Hugonotter vandt ved Coutras i

*) Sismondi XIX. 198—99. 307. 356—60. 372—74.

ienne (1587), men forbausende selv for hans bedste
ner var den Ligegyldighed, han viste for at benytte den,
det blev baade Hugonotternes første og sidste Seier i
en Mark.*) Glimrende var ogsaa Seiren ved Ivry i
rmandiet (1590), og den maa vel kaldes Henriks egen,
han vandt den med en blandet Hær, blot over sin Med-
er til Thronen, men heller ikke den benyttede han, og
kun siden, da han skulde maale sig med Hertugen af
rma, hvilken maadelig Feltherre han var.**) Uagtet
for Henriks glimrende Tapperhed og Lykke paa Valplad-
vandt hele Frankrigs Beundring, var det dog egenlig
med „Guld og grønne Skove“ han overvandt Paris og
mange Fiender, kun med Utaknemmelighed han lønnede
gamle Venner, og kun med Udsugelse han arbeidede
, hvad hans ubarmhjertige Rentemester kaldte Rigets
stand.

Kun forgiæves havde nemlig Henrik søgt at udhungre
Paris (1590), thi skiøndt man tilsidst bogstavelig aad Græs
Kvæget og bagte Brød af Dødningebeen, holdt Paris
Pinen ud, til Hertugen af Parma undsatte den; og da
len saa, for at give sin Glæde Luft, hængte Parla-
ts-Præsidenten og et Par andre fornemme Jurister,
gamle Lurendreiere, man ei kunde lide paa, da tog
Hertug Karl af Guise, ved at hænge de skrappeste Rodemestere,
Brodden fra dem, og satte „skikkelige Folk“ i Spidsen, som
kunde finde sig i Billighed, og de solgte reentud Paris
(1594) til Kong Henrik.***) For Løiers Skyld kan det

*) Davila S. 466—69. Sismondi XX. 264—88.
**) Davila S. 639—94. Sismondi XXI. 49—97.
***) Davila S. 670—71. Sismondi XXI. 66. 81. 126—39.

et søgt Haab om Kronen, skyndede sig det en Stat

at give tabt, men da Paris gik fløiten, og han mærke
Spanierne var daarlige Trøstere, tog han dog ogsaa (
paa en skikkelig Maade det Visse for det Uvisse.**)
Seendrægtigste til at give Kiøb var Prinds Philip
nuel af Lothringen, sædvanlig kaldt „Hertugen af Merc
som, med Spaniens Hjælp, stræbte at giøre sig uafhæ
Bretagne, og han var udentvivl den giæveste Mand a
Alle; thi da han omsider (1598) maatte gaae paa
og gifte sin eneste Datter med Kong Henriks Fri
vendte han Frankrig Ryggen, som et reent Babel, og
stede sig med at gaae til Ungarn og slaaes med Tyrken

Saaledes samlede da Henrik af Bourbon Riget,
han alt tidlig (1593) havde paany afsvoret det cal
Kiætteri, følger af sig selv; men at han var saa p
som muelig paa Religionsfrihed til Hugonotterne, det
vi lægge Mærke til, fordi man sædvanlig, ved at hø
det „nantiske Edict" giør sig en ganske anden Foreſt
derom.†) Ikke blot undtog nemlig Henrik udtrykkelig
og de fleste Storstæder fra det Frankrig, hvori Calvini

---

*) Davila S. 496—97. 909—12. Sismondi XXI. 253—57.

**) Sismondi XXI. 399—410.

***) Davila S. 1055.

†) Sismondi XXI. 108. 117. 200—2. 211—16. 324—30. 452
480—87.

ulde have Borgerret, men aflagde høitidelig Eed paa at nydde Kiætteriet; kun seent (1598) bekvemmede han sig at give et ordenligt Fribrev, og selv det var indskrænket otte Aar; saa Hugonotterne skulde ikke rose sig af, at res Høvding var kommen paa Frankrigs Throne, med mindre de havde Sind til at betragte Troessagen med samme ægyldighed, som han. Dette var imidlertid ogsaa Tilldet med hans forroste Rentemester Sully (Maximilian thune af Rosni), og med de fleste hugonottiske Adelsmand, saa Philip Mornai (du Plessis), der var sin Overning ligesaa tro, som sin Konge, og stiftede den calske Høiskole i Saumur, staaer som en Bildfremmed midt ndt dem; og kun det var da Bindingen ved Thronskiftet, Levningen af den calvinistiske Alvor og Ærbarhed og hele annelsen paa Modersmaalet blev fransk Fællesgods til verdagsbrug.

I tolv Aar (1598—1610) sad Henrik den Fjerde anfægtet paa Thronen, uden at man seer mindste Tegn til, at han havde et høiere Maal end at more sig med Kys og p, med Jagt og Bovespil, at befæste den selvtagne Enesmagt og paa alle muelige Maader fylde Skatkammeret; n da han omkom ved et Snigmord, lader det sig immer nke, at han just da var ifærd med at begynde paa noget tort, og det antog man længe, blot paa Sullys Ord, for en afgjort Sag. Det Visse er imidlertid, at Henrik var ifærd med at yppe en blodig Krig, hvortil det faldt vanskeigt at finde Paaskud, og skulde Paaskuddet virkelig været, om Sully melder, at udskifte hele Christenheden, saa Magrne fik, hvad han kaldte den rette Ligevægt, og Rigerne en arig Fred, da maatte han været en Napoleon; for deraf

at giøre noget Stort, som saa endda kun vilde væ
stor Ulykke: almindelig Trældom og Dødsstille.*) I
Verdenshistorien derfor ikke vil aftrætte Nogen, at
den Fjerde var Perlen mellem Frankrigs Konger siden
den Hellige, altsaa snart i sex Aarhundreder, kan d
ligesaalidt holde nogen Lovtale over ham, som over F
heden i det Hele, hvis uudslettelige Grundtræk det
protestere mod al Aand, som er høiere end Vittigh
mod al Følelse, dybere end Egenkiærlighed, og giør
Dele saa glimrende, at al Verden fristes til Efterl
Calvinismen var det gothiske, normanniske og britisk
ment, der gjorde Opstand mod den grændseløse g
burgundiske og frankiske Letsindighed, satte den Grænd
en Tid og endte med at sætte Farve paa den, det
nøgne Sandhed; og kun fordi den protestantiske Chri
aabenbar i det syttende Aarhundrede trængte til en
Frist og Bistand, som Frankerigs Kamp med det øst
Huus skaffede den, kun derfor er den franske Borger
den kronede Fredsmægler, Henrik den Fjerde, verdensh
mærkværdige!

I Tydsklands Lutherdom og Frankrigs Calvinism
vi nu betragtet de aandelige Kræfter, der bevægede d
tende Aarhundrede, og, med al deres baade videnskabe
kirkelige Forskiellighed, samvirkede de dog i deres Hjem
ikke blot til at afkaste Pave- og Præsteaaget, men og
at forhindre eller dog forsinke det Tyrkedom, der i N
tiden truede hele Christenheden, ligesom de, ved ivri

*) Sismondis Frankrigs-Historie. XXII. 1—9. 17—26. 77—
—16. 128—30. 147—51. 158. 163—80.

vendelse af Prædiken, Sang og Boglæsning paa Folkenes Modersmaal, banede Veien til den folkelige Oplysning og Bevidsthed, der vel endnu kun i Frankrig paa en Maade er opnaaet, men ligger os dog nær allevegne. Dette er, seede fra den menneskelige, folkelige og borgerlige Side, Reformationens og Protestantismens unægtelige Fortjeneste, der ikke paa mindste Maade forringes af alle de Indvendinger, man enten har gjort eller kan giøre mod deres Stilling til Kirke og Christendom; thi naar disse Indvendinger var allermest uigiendrivelige, blev det dog lige vist, at Kirken og Christendommen, saavelsom „Sabbaten," er til for Menneskets Skyld, og ei Mennesket for deres; og hverken har man opviist, ikke heller kan man opvise nogen modsat Retning i det sextende Aarhundrede, hvormed Menneskeheden vilde været bedre tjent, og kommet enten snarere, læmpeligere eller sikkrere til den Oplysning og Bevidsthed, som unægtelig er dens jordiske Maal. Hertil kommer endnu, at ligesom Gud „ei er de Dødes Gud, men de Levendes," saa kan Kirken og Christendommen ei være guddommelige, medmindre de staae i Forbund med Menneskelivet og med Modersmaalene, som er dets naturlige Udtryk; og dette Forbund var det netop, Papisterne benægtede, hvorved de aabenbar giorde enten sig selv eller den Kirke og Christendom, de forsvarede, en uslukkelig Skam! At nu Skammen udelukkende er Papisternes, saa Kirken og Christendommen, i uopløseligt Forbund baade med det guddommelige og menneskelige Liv, vil giennemgaae Nyaarstidens Skiærsild, ligesaa uskadt som de giennemgik Middelalderens, og udgaae forklarede deraf, det har vist nok Protestanterne hidtil langt mere dristig paastaaet end gyldig beviist; men det er ogsaa Noget, det maa

overlades til Kirken og Christendommen selv at bevise, saa hvad Protestanterne i denne Henseende maa rødme over, er kun de Baand, de selv, tvertimod deres egne Grundsætninger, har lagt paa Aandens og Ordets kirkelige Frihed.

Naar vi derfor, ved at betragte *Reformationen* i *Storbritannien* og *Nederlandene*, som nu kræver vor Opmærksomhed, hvert Øieblik maae ryste paa Hovedet over de Midler, man paa begge Sider anvendte, til hvad man kaldte den sande Christendoms Forsvar og Udbredelse, da skal det trøste os, at det dog netop var i Engeland og Holland, at Menneskelivet, ved Hjælp af Reformationen, i det Hele tilkæmpede sig den tabte Frihed, uden hvilken der ligesaalidt kan føres gyldige Beviser for en Aabenbarings Sandhed, som der kan times ægte Oplysning om Menneskenaturen, dens Tarv og Trang, Dyder og Lyder, en Oplysning, der dog til Menneskeslægtens hensigtsmæssige Udvikling og Uddannelse er i Nyaarstiden aldeles nødvendig.

Uagtet nu den sydlige Deel af Storøen i alle Maader har langt mere verdenshistorisk Vigtighed end den nordlige, maae vi dog her begynde med *Skotland*, hvor baade den franske Indflydelse i det Hele var umiskiendelig, og hvor Calvinismen lige indtil denne Dag har fundet de nidkiæreste Tilhængere og, udenfor Genf, vundet friest Spillerum; thi vel er ingen af Delene i sig selv særdeles mærkværdigt, men har dog, ved Skotlands Forbindelse med England, faaet en historisk Indflydelse, der ingenlunde maa oversees.

I Middelalderens Historie*) har vi seet, hvilket alvorligt Forsøg Edvard den Første (Langbeen) alt i det trettende

*) Middelalderens Historie. S. 642—47.

)undrede gjorde paa at lægge Skotland under England,
ogsaa seet, hvor aldeles det mislykkedes, da Lavlænderne
e sig under Robert Bruus og vandt en afgiørende Seier
Bannokborn, samme Aar (1307) som Schweitser-Friheden
kriver sig fra; og kan vi ikke endnu forklare os dette
rkelige Sammentræf, saa kan vi dog være visse paa, det
ikke tilfældigt, og giætte neppe feil ved at forudsætte
nmelt Slægtskab mellem de skotske Lavlændere, de schweit-
ske Skovboer og Svenskerne, som Alle i det fjortende
rhundrede fornye deres Mynt.

Med Bruces Dattersøn, Robert, kom Stuarterne paa
t skotske Throne, som de beholdt over trehundrede Aar
1370—1688), tilsidst (fra 1603) endog i Forbindelse med
nglands og Irlands, men Ulykken blev dog aldrig træt af
t forfølge dem; saa deres Historie vilde være et af Verdens
rste Sørgespil, hvis der havde været nogen ægte Storhed
s dem; men da der nu kun var store Indbildninger og
dvanlig stor Voldsomhed, parret med middelmaadige Anlæg,
a maa Verdenshistorien overlade det til Skotterne selv at
komme sig i ossianske Klagesange ved deres Kongegrave,
maae irette med Skiæbnen om Blodet, der oversvømmer dem!

Et Øieblik maae vi imidlertid dvæle ved den store
alplads paa Grændsen af Northumberland, endnu berømt
a hele Storøen under Navn af „Floddon,“ thi baade var
ames (Jakob) den Fjerde, som der fik sit Banesaar (1513),
n mest Elskede af alle Stuarterne, hvis Moder, Mar-
rethe fra Danmark, havde bragt Orkenøerne og Hetland til
Medgift; men der faldt med ham tolv skotske Jarler og
allige Herremænd, saa det var et Stød, den skotske Adel

aldrig forvandt.*) Da denne kun altfor stridbare
længe havde forstyrret Landets Fred, var Tabet ved Fl
vel ikke slet saa stort for Skotland, som det syntes,
det var dog et Nederlag, der spaaede Underkastelse og
Skotland til herefter at fire for England, som det,
Edvard den Tredies Tid, under stadigt Forbund med
kerig, havde baade trodset og drillet.

Med James den Femte uddøde den kongelige M
linie (1542), og hans spæde Datter, hvem han ef
Kronen, var den ulykkelige Marie Stuart, som (
endte sit Liv paa Retterstedet, og blev, ved en Fædernef
af Sidelinien (Henrik Darnley), Stammoder til de st
tanniske Stuarter, som i dyre Domme kiøbte verdensh
Navnkundighed.

Allerede i James den Femtes Tid var vel Prot
tismen kommen ind, baade fra Tydskland og fra Eng
men ligesom Tiden viste, det var egenlig kun i sin
eller calvinske Skikkelse, den i det Hele tækkedes Sko
saaledes var det ogsaa først i Maries Mindreaarighed
begyndte at giøre Opsigt i disse Egne, og det ved A
af et ganske eget Slags. Det var nemlig sexten Herre
med Norman Lesly i Spidsen, som (1546) en Morgen
brød ind hos Reformationens arrigste Fiende, Er
David Beatoun i St. Andrews, myrdede ham og sa
fast i hans Slot, hvor de med en lille Trop Ligesi
forsvarede sig mod hele den skotske Magt, saa der n
franske Hjælpetropper til at undertvinge dem.**) Ved

*) Webers Floddon-Slag (the battle of Floddon Field) S. 30
**) Robertsons skotske Historie. I. 111—16.

Leilighed er det ogsaa, den saakaldte „skotske Apostel," John Knox, først dukker op, thi han var i St. Andrews de Sammenrottedes Slotspræst, og faldt med dem i fransk Fangenskab; men skiøndt han derved kom „paa Galeierne," slap han dog snart løs, kom, efter endeel Omflakken, til Genf, hvor han valgte sig Calvin til Mønster, og rasede derpaa i sit Fæderneland (1559—72) mod Alt, hvad der enten i hans Næse lugtede af Papisteri, eller var dog ikke efter hans Hoved.*) Med en saadan rasende Apostel i Spidsen, følger det af sig selv, at Klosterbrand og Kirkeplyndring blev de mest iøinefaldende reformatoriske Bedrifter, hvorved Kirkeshistorien ikke kan opholde sig, men kun bemærke, at skulde Skotland reformeres i det sextende Aarhundeede, da maatte det meste skee med Næverne; thi hverken gav den herskende Raahed og Vildhed synderlig Ørenlyd, ikke heller fandt i Bærtelsmessetiden gode Ord noget godt Sted hos det franske Hof, som det dog egenlig var, de skotske Protestanter havde med at bestille. Enkedronningen var nemlig Søster til Guiserne, og Marie Stuart blev opdragen ved det franske Hof, for at giftes med Frands den Anden, der ogsaa førte den skotske Kongetitel, saa franske Raadgivere og franske Tropper var immer ved Haanden. Da imidlertid Protestanterne, under Anførsel af James den Femtes Frillesøn, dengang Prior af St. Andrews, siden Jarl af Murray, greb til Vaaben (1559), fandt de Understøttelse hos Dronning Elisabet og af alle de Skotter, som fandt det franske Aag utaaleligt, og Kong Frandses Dødsaar (1560) blev Calvinismens Gyldenaar, som skiænkede den ikke blot hvad

*) Robertsons skotske Historie. I. 176—208.

vi kalde Frihed, men hvad den selv kaldte saa, nemlig
skrænket Raaderum.*) En saadan Reformation v
nok ikke værd at nævne, hvis Talen var om en Tr
skulde virke, eller om en Tankegang, der skulde udbre
men forsaavidt Calvinismen fornemmelig var en A
af Paveaaget, Indførelse af Modersmaalet ved Gudst
og Opmuntring til Bibellæsning, saa kunde den aa
paa hvad Maade den end blev herskende, fremme
dannelse og Oplysning; og at den skotske Adel graad
slugte Kirkegodset, bidrog vist netop til, at Calvinism
fremmede Folkeoplysning og Dannelse i udmærket
thi hvor skriftkloge Præster maae leve af deres Sog
Naade, faae de snarere Lov til at døe end til at dov

Dette kunde i Verdenshistorien være nok sa
Skotland i Reformationstiden, som hverken var lystel
Aand eller Hjerte, men Marie Stuart har dog nu e
ved Læseverdenens Forkiærlighed for Romaner og ømme
tagelse i store Forbryderes Skiæbne, faaet en saadan
kundighed, at Historien nødes til at vise, den er ufo

Marie kom til Paris kun fem Aar gammel, v
og blev smuk ved et Hof, der var som Sodoma o
morra, men glimrede mageløs, fornemmelig i skotske
og det er derfor intet Under, at da Marie, som en
Enkedronning paa nitten Aar, kom til Edinburg (
hvor Alt var fattigt, raat og vildt og skummelt, h
fandt sig ilde stedt og syntes, hun maatte i det r
have Lov til frit at følge sine Lyster; men da hendes
kun var lave, havde de liden eller ingen Indflydelse

*) Robertsons skotske Historie. I. 209—55.

a Rigets kirkelige eller borgerlige Stilling. Vel blev hun at høre Messe, hvad alt var de skotske Calvinister en derstyggelighed, men hun lod for Resten dem raade, slaaes forliges, som de lystede; og begge hendes smukke Gemaler, rik Darnley og Hepburn Bothwell, var fornemme cal-istiske Adelsmænd, ja, netop den Sidste, som (1567) ængte den Første i Luften, kunde beraabe sig paa saa-tsom hele Adelens Samtykke.*) Kun at Bothwell, som anden Macbeth, stræbte efter Kronen og gjorde Mine til skaffe Maries spæde Søn med Henrik Darnley afveien, det gav Anledning til Oprøret (1567), hvorved Dron- Marie blev afsat og kastet i Fængsel, og hendes uægte broder, Jarlen af Murray, gjort til Rigsforstander, ens Bothwell maatte pakke sig ud af Landet, og blev ben under Norge som Sørøver paa friskt Gierning, men p, paa Adelskabets Vegne, med at døe i Statsfængsel.**)

At nu endelig Marie Stuart ved en ny Elskers Hjelp ap ud af det skotske Taarn, men faldt, da hun flygtede til Dronning Elisabet, ind i det engelske, hvor hun, trods flere Elskeres Bestræbelser, maatte hensukke nitten Aar, og endnu smuk, da hun (1587) maatte ende paa Retter-det, det baade forlængede og udsmykkede vist nok Romanen; en en Dronning, der slet ikke vil andet end spille fransk lbrige og skotsk blodige Romaner, tænker naturligviis slet ikke paa at giøre sig berømt i Verdenshistorien, og maatte helst ønske aldrig at nævnes deri, men kun at skildres i en Walterskotsk Roman, hvor Skinnet har Lov til at bedrage.

*) Robertsons skotske Historie. I. 125. 263—67. 317. 373—400. 413—16.
**) Robertsons skotske Historie. I. 421—48.

Historieskriverne har derfor ligesaalidt fortjent Tak af Ma som af Elisabet, ved i Statshistorien at ville opgiøre de kvindelige Mellemværende, men kun viist, de kiendte slet i Forskiellen mellem en virkelig Dronning og en kronet Sk spillerinde, men foretrak den Sidste, naar hun var smuk føielig. At nu Marie Stuart var begge Dele, og Dronni Elisabet ingen af dem, det er vitterligt nok, men er Folkehistorien ligesaa ubetydeligt, som Dronning Elisab snart halvhundredaarige Regiering (1558—1603) er vig og uforglemmelig.

For nu imidlertid fra den rette Side at komme til dette Protestantismens „kronede Hoved" i det sextende Aarhundrede, som hverken skyede Kampen med hele den fiendlige Magt eller fattedes Midler til at føre den seierrig, maae vi nødvendig kaste et Blik paa Engelands Fortid.

Hvad *Engeland* i den tidligere Middelalder (600—1100) var for hele det nordlige eller gothiske Europa, det burde vistnok her forudsættes som bekiendt, men længe glemt maa dog tit opfriskes, før det igien bliver Alle vitterligt; og derfor maa det ogsaa her gientages, at *Anglerne* var Middelalderens aandelige Nordlys, de store Mæglere mellem Christendommen og Nordens Hedenskab, mellem Middelhavets og Østersøens Folkekreds, og derved i det Hele mellem Oldtiden og Nyaarstiden.*) Normannerne bragte det Altsammen i Forglemmelse og smigrede sig med, folkelig talt, at have udryddet Anglerne i Bund og Grund; men at det var langtfra, har dog fem Aarhundreder godtgjort, thi allerede under Edvarderne i det fjortende Aarhundrede dukkede

*) Middelalderens Historie S. 214—39.

gelskheden kiendelig op med Wicklef og Chaucer, og ba-
e sig i det sextende, med Elisabet, Veien til den Thron-
stol paa Øen og paa Havet, hvorfra den i det nittende
blot fordunkler hele den romanske Kreds, men straaler
r hele Christenheden.

Vistnok er denne ny Engelskhed ligesaa blandet som
gemaalet, hvorpaa Normannisk, Vælsk og Romansk, som
ndt, har havt en stærk Indflydelse, og den kunde derfor
lig i samme Grad som den Gamle tjene Tydskland
Norden til Mønster; men dog baade har den virket og
kert fremdeles virke usigelig velgiørende paa alle
folkene, saa den kræver Verdenshistoriens fulde Op-
omhed og fortjente en langt nøiere Udvikling, end Om-
dighederne her vil tillade.

Det hører nemlig til den vælske og romanske Indflydelse
Engelskheden, at den hidtil for det meste miskiendte sin
Oprindelse og sin store Bestemmelse, og betragtede sin
dsfulde angelske Fortid som et Barbari, hvorpaa Nor-
nerne tildeels og de classiske Bogorme fuldelig raadte
; og den skiæve Retning, som Udviklingen derved nød-
ig tog, viste sig da ogsaa i en forbausende Ligegyldighed
de skriftlige Mindesmærker fra Middelalderen, hvori
ægte engelske Storhed speiler sig. Ikke blot den angel-
iske Bogskat fik Lov til at hensmuldre i Støvet, men selv
icklefs Bibeloversættelse og øvrige Skrifter har lige indtil nu
attet vente paa Udgivelse,*) og med den bedste Villie kan
derfor endnu kun giøre lidt til „Gammel-Engelands"

*) Indledningen til Babers Udgave af Wicklefs „Ny Testamente". London 1810.

land giennem hele det femtende Aarhundrede ikke blo
og læste paa Modersmaalet, men skrev og læste saa m
fiendske Bøger som Peder Plovmands Syn og Troesb
delse, kan det heller aldrig feile, at jo den Wicklefske
i Hjemmet har forplantet sig med langt mere Indfl
end vi kan oplyse. Kun skimte vi, at John Gants
af Lancaster der, under Navn af Henrik den Fjerde o
sig (1400) paa den engelske Throne, maa have begu
Wicklefiterne eller, som de kaldtes, Lollarderne; da de
ogsaa var en Parlaments=Bill i Gang til at inddrage alt
godset under Kronen, og man ved Henrik den Femtes T
bestigelse regnede 50,000 af disse Kiættere blot i Næ
af London, med fornemme Mænd i Spidsen, hvori
Lord Cobham, som blev hængt og brændt (1417) t
efter Johan Huss.*) Uagtet derfor den franske Krig,
blodige Kiv mellem den røde og den hvide Rose
caster og York), paa en Maade udfylder Englands H
i Størstedelen af det femtende Aarhundrede (1414—8
burde det dog ikke oversees, at Erkebispen af Cant

ke den kirkelige Splid havde en kiendelig Indflydelse paa Borgerkrigen.

Denne Borgerkrig begyndte egenlig med Henrik af Lancasters Oprør mod Sønnen af den „sorte Prinds", den ulykkelige Richard den Anden; men da det var forbi i et Øieblik, blev det saagodtsom glemt under Henrik den Fjerdes og Femtes lykkelige Regiering (1399—1422), saa det var først under den svage Henrik den Sjette, og efter Tabet af de franske Erobringer, at Hertugerne af York, Richard og Edvard, prøvede paa at tage Kronen med Staalhandsker. Det lykkedes Sønnen, som, under Navn af Edvard den Fjerde glimrede paa Engelands Throne ved Siden ad Ludvig den Ellevte i Frankrig og Karl Bovehals i Burgund (1461—83); men det splidagtige yorkske Huus forstyrrede sig selv, og Edvards i alle Maader vanskabte Broder Richard faldt som Sidstemand i Slaget ved Bosworth (ikke langt fra Tamworth) i Leicestershire. Ved at nedlægge dette Uhyre (1485) fik Henrik Tudor aabenbar sin bedste Adkomst til den engelske Throne; thi vel skriver og læser man sædvanlig, at ved hans Giftermaal med Edvard den Fjerdes Datter sammensmeltede lykkeligviis det lancasterske og yorkske Huus; men han var dog virkelig en Vælskmand, hvis Farfader, Owen Tudor, sagtens Brodersøn af Owen Glendour,*) vel havde giftet sig med Henrik den Femtes Enkedronning, Cathrine af Frankrig, men fik derved naturligviis ligesaalidt Ret til den engelske som til den franske Krone, men kun Udsigt til at brække Halsen, som ogsaa blev Enden (1461); og hans

*) Haandbogen i Middelalderens Historie. S. 642. Smollets engelske Historie. IV. 265.

Søn Edmunds Svogerskab med den uægte Green af Lan-
caster, i Sommerset, kunde Henrik ei heller godt beraabe s
paa.*) Alle saadanne Bemærkninger maae vistnok syn
smaalige i Verdenshistorien, men at Tudor-Slægten v
fremfor Alt en vælsk Herrestamme, det feiler man stor
ved at oversee, og naar disse Linier indskærpe det, har
gjort deres Pligt, meget bedre end Lord Bacon gjorde s
da han i Henrik den Syvendes Historie, uden at op
Sammenhængen, udbredte sig over sin Helts Forlegen
ved at vælge mellem de tre klare Adkomster, han havde
Kronen: som Lancasters Arving, som Yorks Gemal og s
Seierherre ved Bosworth.**)

Hvorledes nu denne Cadvelladers Ætmand, i et Aar-
tusinde (siden Kong Arthurs Dage) den første Vælskmand,
der steg saa høit, tog sig ud paa Thronen i England og
Wales, ved Siden ad Karl den Ottende og Ludvig den
Tolvte i Frankrig og Ferdinand den Catholske i Spanien,
det maa Verdenshistorien vel overlade Lord Bacon at for-
tælle, da selv han er vel stor til at gaae dybt ind i Henrik
den Syvendes Smaalighed; men da Yorkernes Oprør mod
Henrik den Sjette (1450—61) aabenbar i Engeland var
Nyaarstidens Oprør mod Middelalderen, som først under
Tudor-Slægten førte til en ordenlig Omskiftelse, maae vi
dog ogsaa skiænke Førstemanden af det ny Kongehuus lidt
meer Opmærksomhed, end hans Bedrifter i sig selv fortjene
og huske paa „Hamlets“ Ord, at fik vi kun Løn som for-
skyldt, blev vi alle slaaede. At nu Henrik den Syvende, ved at

*) Holinsheds Englands-Krønike. S. 615. 678.
**) Bacons Henrik den Syvendes Historie. S. 3—6.

sin Datter med Kong James den Fjerde i Skotland, e Grunden til Rigernes storbritanniske Forbindelse, var nok et Lykketræf; men Lord Bacon har dog Ret i, at virksom Konge, der, saaledes som Henrik Tudor, fra ft til Sidst har Lykken med sig, saa det staaer hvad han ger og groer hvad han planter, bliver netop derved ufor=mmelig; og skiøndt vi ingenlunde kan rose hans vælske atsklogskab, som gik ud paa at lege med Parlamentet, at re Alting, Krig og Fred, Lov og Ret, Ære og Skam i nge, at have i „Stjernekammeret" en hemmelig Ret, hvor n kunde faae Alt hvad man vilde gjort til Majestæts=else, og forresten at blæse hele Verden et Stykke;*) herskede denne skumle og hjerteløse Statsklogskab dog eels paa Øen i to Aarhundreder (1485—1689), og un=rgravedes egenlig meer end den formildedes ved Reforma=nen. Bacon har for Resten selv fundet, at elskelig og elmodig var Henrik Tudor langt fra at være, og at dsborgerlig var hele hans Færd, saa blandt de saakaldte tore" Fyrster kan han kun til sin Fordeel sammenlignes Ludvig den Ellevte og Ferdinand den Catholske, ligesom da ogsaa beseiglede sit høie spanske Svogerskab med det ldige Blod af den sidste Plantagenet: Edvard af York.**)

Det var sin ældste Søn, „Arthur", den vælske Stor=rre formælede med Cathrine af Arragon, men da Arthur de faa Maaneder efter (1502), nødte han sin anden Søn, n noksom bekiendte Henrik den Ottende, til at ægte nde; og denne vælske Reformator, herskende over en Menneske=

*) Bacons Henrik den Syvendes Historie. S. 63 og 64. 71—72. 99—101. 110—11. 132—37. 209—12. 229—30. 237—38.

**) Bacon. S. 6. 27. 193—96. 241—46.

alder (1509—47), har, som en kronet Misdæder af første Skuffe, hidtil havt saa udmærket en Plads i Nyaarstidens Historie, at hvormeget man end skynder sig med at slippe ham forbi, falder det dog vanskeligt at blive ham kvit. At han saaledes havde sex Dronninger, hvoraf han lod To henrette og forskiød endnu andre To, og at Skilsmissen fra Cathrine af Arragon (1527—37) gjorde ham til Protestant imod Pavedømmet, som han før (1521) i et Stridsskrift mod Luther havde forsvaret, og derved faaet den Titel „Troens Værge," som de protestantiske Konger af England for en Feils Skyld, endnu føre; det er vistnok i Verdenshistorien meget ubetydeligt, men maa dog i Forbigaaende berøres, naar man ikke vil synes at røbe en utilgivelig Skiødesløshed. At denne Kong Henrik fremdeles, til han blev Protestant, lod sig beherske af Slagtersønnen fra Ipswich, Cardinal Wolsey, og siden af sine egne forvirrede og som oftest blodtørstige Griller og Luner, det var egenlig kun en Sag mellem ham og England; men under den herskende Overtro paa stemplet „Papirsfrihed," maa det dog anmærkes, hvorlidt det berømte engelske Parlament hjalp for Tyranni; thi Henrik fik aldrig saa galt eller grumt et Indfald, at jo Parlamentet styrkede ham deri. Endelig efterlod Henrik sig tre Børn, hver med sin Dronning: Marie med den spanske Cathrine, Elisabet med den normanniske Anna Boleyn, og Edvard med den engelske Jane Seymour, og skiøndt kun den Ene af disse er verdenshistorisk, maae de dog opregnes, fordi de Alle kom paa Thronen og tog virksom Deel i den vælsk-normanniske Reformation (1530—60), som denne Gang førte os til Engeland.

At nu denne saakaldte engelske Reformation, med sin

underlige Frugt: den anglikanske eller høibispelige Kirke, noget ganske Eget, hidtil mere forbigaaet end betragtet udlands, og ei mindre anfægtet end beundret i Hjemmet, t er vitterligt nok; og at England, ved ogsaa at faae en irke aldeles for sig selv (a church of its own), saavidt uligt afluttede sig fra hele den øvrige Christenhed, er indlende; men at dette hænger nøie sammen med den Overgt, det vælske Element, ved Hjælp af det angelske, fik ver det normanniske, det har man hidtil ikke bemærket, men ent den anglikanske Kirke for en Uting, der egenlig kun fin Grund i Henrik den Ottendes Griller og endeel derlige Tilfælde. Betænker man derimod, at Vælskmænd og Engelskmænd havde fra Arildstid en overveiende fang til Selvstændighed, medens Normannerne derimod altid beundrede Paven og var opsatte paa Erobringer, da begynder det at lysne over den Afslutning, der var Tudorslægtens Grundsætning; og kommer vi ihu, at Anglerne, med al deres Lyst til Selvstændighed, dog var altfor historisk-poetiske til enten at glemme deres nordiske Oprindelse eller den christne Kirkes „Almindelighed," imedens Vælskmændene, saalænge vi kiende dem, var, ligesom Henrik Tudor, aldeles indsluttede i og til sig selv, da maae vi ogsaa finde, at den anglikanske Kirke er meget vælsk, og blev derfor i det Hele hverken folkelig eller giennemgribende virksom paa Øen.

Det var nemlig Grundtanken hos Henrik den Ottende om Reformator, at Kongen skulde være Christi Statholder paa Øen, mod hvis tyrkiske Pavedom (Supremacy) Ingen maatte knye, uden han vilde behandles som Majestætsforbryder (traitor); men naar man betragtede Gudsdyrkelsen

for meer end et Skuespil, endsige da, naar Troen var
en Salighedssag, lod det sig umuelig giennemføre i de
tende Aarhundrede, da Trangen til Noget, man ret
troe paa og trøste sig ved, gjorde sig giældende i hel
ny Christenhed. Derfor blev, efter megen Forfølgel
Blodsudgydelse, den anglikanske Kirke, istedenfor en
Kongens Haand, til en Steen paa hans Hjerte, og En
en Rede for alle muelige Sekter; og dette Udfald er de
giør den vælske Reformation verdenshistorisk, omtren
samme Maade som den vælske Indkaldelse af Angelsa
thi begge Dele gav, tvertimod deres Hensigt, Anledni
store og glædelige Begivenheder: først til Skabelsen
ny Christenhed, som vi tilhøre, og sidst til den vi
Kirkefrihed, nu lige uundværlig for Mennesket og for
stendommen, der, ligesom Sabbaten, kun er til for M
skets Skyld. Sædvanlig i Verden førte Frihed ved
brug til Tyranni, men i Engeland førte Tyranni ved
greb til Frihed, og derfor skiænker Verdenshistorien
gelske Tyranner overordenlig Opmærksomhed, og taale
drene for Døttrenes Skyld: Henrik den Ottende for
ning Elisabets, og det anglikanske Fangetaarn for Fri
Skyld.

Hvormeget der i Engeland, ved Begyndelsen af de
tende Aarhundrede var tilbage af den wicklefitiske elle
lardiske Surdei fra det Fjortende, er, som sagt, endnu
hyllet i Mørke, men Levninger deraf maae vi dog
forudsætte, og komme ihu, at hvad Wicklef især ivrede
var Munkevæsenet, og hvad han især ivrede for, v
verdslige Herrers Ret til Kirkegodset, og Alles Ret
læse Bibelen paa deres Modersmaal, saa det var ga

Lollardernes Smag, at Henrik den Ottende især arbeidede paa at ødelægge Klostrene, bemægtige sig Kirkegodset og indføre bibelsk Prædiken paa Modersmaalet, der nu, ved et heelt Aarhundredes Forarbeide og Bogtrykkerkunstens Opfindelse, var blevet anderledes let end i Wicklefs Dage.

Digteren Chaucer, hvis morsomme Fortællinger (Canterbury Tales) var blevet Engelskmændenes „Læsebog", havde saaledes vist nok ikke i det femtende Aarhundrede faaet nogen Ligemand, men dog fundet mange Efterlignere, blandt hvilke John Lydgate, under Henrik den Sjette, var særdeles frugtbar; og alt i Edvard den Fjerdes Tid var Bogtrykkerkunsten kommen til Engeland, med William Caxton fra Kent, som lærte at kiende den ovre i Nederlandene hos Kong Edvards Søster Margrethe, gift med Karl Vovehals. Ved Erasmus, som (1498—1516) oftere besøgte Engeland og blev høilig beundret saavel ved Hoffet som paa Høiskolerne, fik man Øie paa Tydskland, saa Luthers Færd og Skrift gjorde ligefra Begyndelsen stor Opsigt paa Øen; og medens saavel den berømte Kantsler, Thomas More, som Kong Henrik skrev imod ham, fandt Luther ogsaa mange Beundrere i Engeland, hvoriblandt de første Udgivere af det engelske ny Testament: Tyndal og Frith, og Cranmer, siden Erkebiskop af Canterbury, er blevet mest navnkundige. Alle tre endte paa Baalet, men Cranmer spillede dog først baade under Kong Henrik og hans umyndige Søn en Hovedrolle ved den vælske Reformation; thi vel hældede han langt mere til den tydske Side, end Tyrannen ellers taalte, men ham blev det tilgivet, i Betragtning af hans fuldkomne Rettroenhed, hvad Hovedlærdommene angik: Christeligheden nemlig af alle Henriks Giftermaal og Skilsmisser, og Ægtheden af hans selv-

gjorte Fuldmagt til at beherske Christi Kirke i Engeland, som han behagede. Under Edvard den Sjette, som døde ung (1553) og blev aldrig Konge meer end af Navn, herskede Cranmer saagodtsom enevældig i Kirkesagerne og indførte, ved de under Henrik den Ottende brugelige Midler, en Alterbog, Lærebog, Prækenbog og heel Gudstjeneste efter sit Hoved, der lignede Calvins langt meer end Luthers; men han maatte dyrt betale den korte Fornøielse, da den spanske Cathrines Datter Marie kom paa Thronen, thi da blev Cranmer ikke blot En af de Mange, men En af de Første, hun lod kaste paa Baalet, som et Brændoffer til sin Moders Skygge, til sin himmelske Navner, og til alle Helgene, for den Ære, de havde savnet, og den Skam, de havde lidt.

Om Protestanternes Lidelser under Dronning Marie (1553—58) har de anglikanske Protestanter en egen Martyrbog,*) som endnu læses flittig, og har ei blot gjort Maries og Pavedømmets Ihukommelse yderst forhadt, men hardtad uudslettelig indpræntet Mangfoldige den Fordom, at Bisperne, som gik i Ilden midt i Engeland: Hooper og Cranmer, Ridley og Latimer, var nok saa sikkre Veiledere til Himmerig, som Petrus, Paulus og Johannes. At stille denne Fordom i sit rette Lys, maa nu vel overlades Kirkehistorien, men ogsaa her maa dog peges paa den mærkelige Forskiel det giør, at Herrens Apostler hverken blandede sig i verdslige Regieringssager eller udgiød andet Blod end deres eget, medens derimod disse anglikanske Bisskopper ei blot havde bifaldet Henriks Grusomhed mod Papisterne, men selv efter-

*) John Fox's »book of Martyrs,« utallige Gange oplagt siden 1563.

net den under Edvard, og havde endelig nægtet Marie
o Religionsfrihed og gjort hende Thronfølgen stridig, saa
langtfra at være uskyldige Offere, trængte selv kun altfor
:get til Undskyldning. Det var, som bekiendt, Jane Grey,
Datterdatter af Henrik den Ottendes Søster Marie, som
engelske Protestanter efter Edvards Død udraabte til
)ronning; men hun blev bogstavelig hvad Englænderne
lde et „Nidages-Under"; og naar man veed, at Hertugen af
Northumberland, som stod i Spidsen, var en kiødelig Søn
af Henrik den Syvendes berygtede Blodigel Edmund Dudley,
da tænker man neppe, Reformationen tabte derved. Sagen
var nemlig den, at man ikke veed Navn paa nogen Hertug,
Jarl eller Lord, der opoffrede det Mindste for den vælske
Reformation, medens de alle syntes villige til, naar der var
Noget at vinde eller tabe, strax at opoffre, hvad de kaldte
deres Tro og Overbeviisning;*) og selv de bifkoppelige
Martyrer paa denne Side taale slet ingen Sammenligning
med den catholske Biskop, John Fisher, som heller vilde miste
t eget Hoved end erkiende Henrik den Ottende for Kirkens.
t der under Maries korte Regiering, blot paa tre, fire
ar, blev brændt over tohundrede Mennesker, fordi de pro-
sterede mod det romerske Pavedom, Sacramenternes Syvtal
den latinske Gudstjeneste, og at Mange dømtes fra Livet,
ot fordi de trøstede hinanden med, at strænge Herrer re-
iere ikke længe,**) denne blodige, hovedløse og sammen-
trængte Grusomhed maatte imidlertid nødvendig findes op-
rende, og dobbelt saa, fordi den øvedes under de strængeste

*) Lingards Engelands-Historie. V. 98—99.
**) Sammesteds V. 82—101.

ner, eller William Paulet, Marquis af Winchester;
er Nok til dem Alle, og vi giør dem kun Uret ved
Undtagelser. At desuagtet Kentfarernes Oprør (1554
Thomas Wyat,*) baade faldt saa let at dæmpe og
Eneste, maa vel især tilskrives den Omstændighed, a
fik Lov at beholde alt det Kirke- og Klostergods,
under Henrik og Edvard havde revet til sig; men da
alt havde givet Afkald paa sin Deel deraf og beg
oprette Klostre paany, vilde Øen sagtens snart kom
at svømme i Blod, hvis hun ikke var bortrevet
sine Dage.

Da Elisabet netop var en Datter af Anna
for hvis Skyld Kong Henrik forskiød sin spanske D
og hun ansaaes for Protestant, var hun naturligviis
dobbelt forhadt, og skiøndt hun afsvoer Kiætteriet
Messe, behandledes hun dog som en Statsfange,
hænger i et Haar, saa hun havde kun liden Udsigt
Throne, hun i 45 Aar (1558—1603) med saa
Glands kom til at beklæde. Det var da intet U

enten meget vaklende eller høist ligegyldig, saa det var kun Omstændighederne, der nødte hende til at stille sig i Spidsen for den anglikanske Reformation og taale en Smule Samvittighedsfrihed. Det skete imidlertid, saa den anglikanske Kirke fik sine Bisper af Guds og Kongens Naade, der spille store Herrer i Overhuset, men kan ikke bansætte en Flue uden den verdslige Paves Tilladelse, og den fik (1562), med sin Alterbog og sine „39 Troesartikler," den Skikkelse, hvori den overhovedet endnu befindes, skiøndt den i det syttende Aarhundrede, efter en langt mere blodig end brav og hæderlig Kamp, maatte opgive sit statskirkelige Herredømme over de Afvigende (Dissenters), og er nu et latterligt Fangetaarn med alle Dørre paa vid Gavl.

Nu at udvikle denne urimelige, selvmodsigende Statskirkes Forhold saavel til den romerske Kirkestat, som til den lutherske og calvinske Skolekirke, og til det ægte „apostoliske Samfund," det bliver Kirkehistoriens temmelig indviklede Sag; men da den nu igien brammer med sine Bisper, som Apostlernes eneste Efterfølgere, og fradømmer selv de barnligste Lutheraner den rette „Daab og Christendom," saa maa det dog ogsaa her bemærkes, at det hænger kun meget maadelig sammen med de anglikanske Bispers apostoliske Oprindelse,*) og seer meget fattigere ud med deres aandelige Kirkegods end med de lutherske Præsters. Naar man saaledes veed, hvad der hører til Menneskets Børnelærdom, at Aand uden Livskraft er et tomt Mundsveir (nonsense), da seer man strax, at den anglikanske Kirke, langtfra at være i udelukkende Besiddelse af alle Aanders Aand, snarere maa

*) Lingards Engelands-Historie. V. 155—56. 630—31.

kaldes aldeles aandløs; thi ikke selv den mindste virkeli
Aand kiender, som de anglikanske Bisper, Kiød for sin Her
eller nøies i sin Bolig, som i den anglikanske Kirke, med
død Efterklang af Kong Davids Psalmer, hvor mageløse
end i levende Live har været.

Denne sorte Armod i de rige Bispers aandelige Hu
er det, som viser, at den anglikanske Kirke burde hedde
vælsk-normanniske, thi at Anglerne var den aandri
Stamme i hele Europa, det har de baade tidlig og
beviist, og beviste, især med Shakspear og Spenser, net
Dronning Elisabeths Dage, saa Skuespilhuset ødslede
den Aand, Kirken fattedes. Med Navnet er det imidle
ligegyldigt, naar man blot lægger Mærke til Sagen, som
af giennemgribende Vigtighed for hele den protestantiske Chri-
stenhed; thi havde, ved Løsrivelsen fra det herskesyge, grund-
fordærvede Rom, Anglernes Kirkebygning reist sig forny
og forklaret, da skulde baade Tydskland og Norden aabenb
i den erkiendt og fulgt deres Moderkirke; men nu, da der
kun udrugedes en dødfødt Vanskabning, sammensat af ro-
mersk-pavelige og calvinske Elementer, til Tudorslægten
Huusbehov, nu var det ugiørligt; og da vi dog daarli
kunde undvære Anglernes Aand og Fodspor, kom vi i en
aldeles skiæv Stilling baade til Engeland og Arildskirke
som tildeels endnu vedvarer.

Selv fristedes Elisabet nu vel til at sikkre og forstæ
sig mod Frankerig og Skotland ved Forbund med Phili
den Anden og hele det østerrigske Huus; men maa det end
nærmest tilskrives hendes Høirehaand med Pennen: William
Cecil (siden Lord Burleigh), saa lod hun dog i alt Fald
den Fugl flyve og stillede sig i Spidsen for Protestanterne,

baade hjemme og udenlands,*) hvorved hun ikke blot fortjente langt mere Tak, end hun fik af Calvinisterne i Skotland, Frankerig og Nederlandene, men oprettede en ny Ligevægt i Europa, og lagde uvitterlig Grunden til den borgerlige Frihed og Oplysing, vi nu enten fryde os ved eller dog glæde os til.

Vi har allerede seet, hvordan Kampen løb af i Frankrig, ved Elisabets vel sparsomme og uordenlige, men derfor lige uundværlige Understøttelse (1560—90), og vi maae nu kaste et Blik paa Nederlandene, hvor der opkom en protestantisk Fristat, hvis Levnetsløb vel hverken er elskværdigt eller ophøiet, men dog verdenshistorisk, som den første protestantiske Handelsmagt, og som Vormesterskenpaa Havet i det syttende Aarhundrede.

Det var samme Aar, som Dronning Elisabet kom paa Thronen (1558), at Keiser Karl den Femte sank i Graven, efterat Philip den Anden alt i Forveien havde tiltraadt Regieringen over det gamle og ny Spanien, Neapel, Sicilien, Mailand og Nederlandene, hvortil han siden (1580) føiede Portugal; og da herved den ostindiske Handel lagdes til den vestindiske og til Amerikas Guldgrube, saa har siden Romerrigets Fald aabenbar ingen Fyrste havt saa glimrende Udsigt til Verdensriget som han. Hertil kommer, at Philip den Anden sad over fyrretyve Aar (1556—98) paa Thronen, var herskesyg som Faa, og fattedes hverken i Raadet eller i Marken udmærket duelige og derhos blinde Redskaber til at udføre sin Villie; saa det er soleklart, at kun Protestantismen

*) Humes Englands-Historie. V. 1—13. 33—38. Lingards V. 143—56. 166—70.

Hvistæde.

De saakaldte Nederlande (Lavlande) ved Nordsøe[n]
alt i Middelalderen udmærket sig ved deres Borgere[s]
skibelighed og Rigdom, hvormed naturligviis som ofte[st]
Storagtighed og Balstyrighed, og vel var det dengan[g]
dern, med Gent og Brügge, der spillede Hovedrollen;
i den menneskelige Udvikling komme de aldrig bed[st]
komme først, og hvem der havde seet dybt, maat[te]
kunnet spaaet de nordligste Landskaber (Holland, See[land]
Frisland) endnu langt større Flor og Berømmelse
sydlige; thi Friserne, som her udgjorde Hovedstamm[en]
mærkede sig altid ved en Sjælestyrke, Frihedsfølelse [og]
stighed, som netop spaae større Bedrift, jo længere
indskrænte sig til snevrere Kredse. Vistnok er det i
Bjovulfs Drape, men især Sammenligningen af F[risisk og]
Angelsaxisk, der lærer os, at Friserne har ærlig tag[et Deel]
med Saxer og Angler i det store Bretlandstog, s[om paa]
en Maade omskabte Verden; men saadanne Udtog el[ler Ud-]
vandringer bevise netop, at Hovedstyrken hos et Fo[lk]
trækker Hjemmet, og vil, naar Kraften svulmer, hel

ed Saxernes Indbrud er skilt fra deres Brødre i Øst-
Vest-Frisland; men i det nuværende Holland og See-
spillede de ogsaa Mester under de afmægtige Mero-
er i det syvende Aarhundrede, saa Friserkongen Radbod
de at byde selv Karl Hammer Spidsen.*) Østfrankerne,
i det ottende Aarhundrede foer op under Pipinerne fra
bant, blev imidlertid, som bekiendt, baade Friser og
er overlegne, saa de var nær ved at tabe sig i Karl
Stores nybagte Verdensrige; men Christendommen, som
mme Aarhundrede, med Frænderne fra Angulsøen, Willi-
rd og Winfrid, giæstede Frisland, gienfødte baade Kraften
Frihedsfølelsen, saa fra Aurich til Dokkum, hvor Winfrid
onifacius) blev Martyr, saae man endnu giennem Aar-
dreder Frihedstræet (Upstalbom) grønnes over Friserne
deres Asega eller Lagmand (lögsögumaðr) i Spidsen.**)
rdsøen brød imidlertid ind mellem Texelen og Ameland,
gemed Normannerne, og da Holland, med sin Blanding
Friser og Franker og gamle Bataver, fra det ellevte
rhundrede havde faaet sig en stridbar Grevestamme af
kel Rod, maatte ikke blot det gamle Vest-Frisland
rdholland) underkaste sig dem, men hvad vi nu kalde
sland og Grøningen stride haardt for sin Frihed. Mellem
e hollandske Grever udmærkede sig for Resten Vilhel-
ne, af hvilke den Første gjorde Korstoget med til
ypten (1218), og den Anden hedd romersk Keiser paa
ds mod Frederik Araber; men med denne Keiser Vil-
ns Søn, Florens den Femte, som blev myrdet af sam-

Kampens nederlandske Historie. I. 67—71.
Samme I. 70—75. Richthofens oldfrisiske Ordbog (1840) under „Asega."

land, som hjemfaldne Lehn, til sin Gemalinde og
dog ikke kunde forliges om Fangsten, men gav Anle
den lange Splid mellem de navnkundige nederlandske
Høker og Kabbeliauer, eller Adel og Borgerskab,
Hjælp deraf spillede Hertug Philip den Gode af
saalænge (1417—36) op med den sidste baierske
Jacobine eller Jacobæa, til hun døde tiggefærdig,
lagde hendes Nederlande til sine.**) Fra nu af
Nordlige Skiæbne med de Sydlige, saavel under Ka
hals som under Østerrigerne; men Frisland vedble
raade sig selv, til Keiser Maximilian gav den saxis
Albert det i Sold (1498) for tro Tjeneste med
baade Flandern og Holland.***) Vel skulde Albert
den Sold, men dertil havde han ogsaa gode Staa
og Frisland havde desuden giennem hele Aarhund
af indvortes Splid mellem de Rige og de Fattige
grever og Aalekvabber (Vetkooper og Schieringer),
obringen faldt ham ikke vanskelig; og da hans Søn
Georg (den bittre Luther-Fiende) fandt Kampen

Karl af Østerrig, Castilien og Burgund, hvem Frisland jesaalidt kunde trodse som Karl den Store.*)

Saaledes kom alle Nederlandene under een Herre, og) mægtigere han var, desmindre kunde man vente, han ilde holde sig selv i Skranker; men Keiser Karl, som mmer var i Pengetrang, fandt det dog nødvendigt at unde Nederlænderne saamegen Frihed, som levende Søfart, Handel og Vinskibelighed kræver; og Reformationen baade oplivede og oplyste Hollænderne til, da det gjaldt, at kæmpe for den.

Hvad der nu iløn havde udviklet sig hos Hollænderne, det fik Verden at see i det saakaldte „store Lys" Gerhard fra Gouda, som omdøbte sig selv paa Latin og Græsk og Hollandsk til den navnkundige Desiderius Erasmus fra Rotterdam, født femten og død ti Aar før Morten Luther (1468—1535); men skiøndt hans Pen var Reformationen uundværlig, var han dog selv i alle Maader en uægte Reformator;**) thi hans Virksomhed fattedes baade det Høie og det Dybe, som vi kalde Aand og Hjerte, dreiende sig kun om hans egen lille Person.***) Uagtet han derfor var klog nok til at see baade det Hule i Papisteriet og det Kiernefulde hos Luther, saa bar han dog Kappen paa begge Skuldre, og havde slet ingen Tro og Kiærlighed, han vilde offre noget Synderligt for, men betragtede Menneskelivet deels som et Rov og deels som en Spas, kloge Folk maae stræbe at giøre sig selv saa nyttig og fornøielig, som de kan. Dette seer man især tydelig ved at læse hans Breve,

*) Kampen's Nederlandske Historie I. 172. 264—67. 272—75.
**) Samme I. 321. Erasmus Rotterdams Levnet af A. Müller 1828.
**) Müller S. 190—204.

hos Froben i Basel 1516) kom unægtelig til Re
nen, som den var kaldet og gjorde uberegneligt G
var dog saa skiødesløst et Hastværksarbeide, at Udgi
længe siden har optaget sin Roes; og for alle Mo
undtagen Ciceros og Platos, viste Erasmus ret en
lærd Ringeagt, saa Ordets Frihed var det eneste r
riske Element, han vidste at skatte, og en vis class
hans eneste virkelige Bidrag til en bedre Tankega
nu ikke desmindre Erasmus den største og berømt
lænder, da kan vi igrunden aldrig med Føie vente
Sands eller høiere Tragten hos hans Landsmænd
finde hos ham; men skiøndt dette baade i kirkelig
skabelig Henseende kun er Smaat, saa var det
Tid uundværligt, og borgerlig talt mageløst, saa de
kelig en Hovedbegivenhed i Nyaarstidens Verdenshi
Holland og Seeland blev Kiernen i en Erasmitis

Allerede i Keiser Karls Tid virkede naturligv
den tydske og franske Reformation, baade Luthe
Calvinisme paa Nederlandene, som i alle Henseende

Harlem (Johan Mathisen), som i Münster (1533—35) e oprette Tusindaarsriget, og i det Hele Giendøber-Apost- , som næsten alle var Hollændere.

Under Philip den Anden, der virkelig indbildte sig, han rde Gud en Tjeneste med at slaae Kiættere ihjel, gik det rligviis endnu hedere til; men hverken var dog Religi- forfølgelsen Philips Hovedsag, ikke heller var Neder- derne i det Hele saa nidkiære, at de for Troens Skyld e sætte Alt paa Spil, saa det var egenlig den skarpe, igelige Modsætning mellem Philips grændseløse Her- og Nederlændernes indgroede Selvraadighed, som slog paa Sømmet.

Da Philip kort efter sin Thronbestigelse (1559) drog Spanien, for aldrig mere at see Nederlandene, overlod n deres Bestyrelse egenlig til Anton Perrenot Granvelle, værdig Søn af Keiser Karls listige Kantsler fra Bour- gne; thi hans Raad skulde Regentinden, Karls Slegfred- datter, Hertuginde Margrethe af Parma, blindthen følge, et bedre Valg kunde Philip neppe truffet, naar han til- ns vilde forbittre den nederlandske Adel. Blandt disse især fremragende Grev Lamoral Egmont af den Gel- ske Hertugslægt, Statholder i Flandern og Artois, Prinds ilhelm af Nassau, Statholder i Holland og Seeland, og rev Philip Horn (egenlig en Montmorency) Admiral af landern, som alle havde friske Laurbær fra Philips franske Krig (1557—58, hvor de nederlandske Vaaben glimrede ved St. Qvintin og Gravelines;*) og disse høie Herrer drev det ikke blot igiennem, at Granvelle blev kaldet til Spanien

*) Watsons Philip den Andens Historie I. 54—73.

(1564), men de støbte sagtens ogsaa Kuglerne som de Fi
hundrede, med Prinds Vilhelms Broder Ludvig og He
af Brederode i Spidsen, skiød ud (1566), da de høir
krævede Ophævelsen af Kiætterlovene eller, hvad Philip
lermindst vilde høre, en Sammenkaldelse af Landstændern
Dette var Løsenet for den calvinistiske Pøbel, fornemmel
Antwerpen, som da var Nederlandenes ypperste Handels
til at rase mod Kirker og Klostre; og skiøndt dette
snart dæmpedes, greb Philip dog med Begiærlighe
gode Leilighed til at sende Nederlandene en Krigshær
Halsen, som skulle giøre kort Proces med alle baade kat
og kiætterske Stivnakker.

Herved stolede Philip især paa Ferdinand Alvarez T
ledo, Hertug af Alba, som regnedes i Slægt med de ga
vestgothiske Konger og kiendte hverken Frygt eller Medlid
hed, var alt over de Treds og vant til Blodbad fra Barn
been, saa hans Rygte fløi foran ham, som „Skrækken" f
Ares, og banede Vei for hans Sværd. Selv Regentind
bævede ved Albas Navn og frabad sig hans Hjelp, da n
Alt var roligt; men Bønner var kun spildte paa Philip, d
samme Aar (1567) lod sin egen Søn „Don Carlos
henrette, og i Spidsen for en Krigshær, der troede paa
Anførers Tapperhed, Snildhed og Lykke, holdt Hertugen
Alba sit Indtog i Brüssel, og begyndte den korte Proc
med uden Lov og Dom at kaste Greverne Egmont og H
i Fængsel, hvorfra de snart maatte vandre til Retterstedet.**)

---

*) Van Metterens Historie af den nederlandske Krig. S. 76—78.
95—101. Watson I. 195—222.

**) Metterens Historie af den nederlandske Krig. S. 129—47. Watson
I. 238—74.

Regentinden skyndte sig nu at komme bort, og Albas følgende Tyranni er, blandt andet ved Schillers livlige Beskrivelse af „Nederlandenes Frafald“, blevet meget mere bekiendt end det fortjente, thi Spydstageretten er eens til alle Tider, saa derved er kun Begyndelsen og Enden mærkværdig.

Fem Aar (1567—72) varede den spanske Aareladning under Alba hardtad uforstyrret, thi vel prøvede begge Prindserne af Nassau, som tog Flugten itide, deres Lykke med tydske Leietropper, men den var Intet mod Albas, og selv da han tog Nederlænderne paa det ømme Sted, ved at indføre en meer end mohrisk Alcavala, eller Tynge af fem til ti Procent paa alt „Kiøb og Salg,“ havde de dog i det Hele kun Mod til at klynke.*) Et Øieblik smigrede de sig vel med Haab om fransk Understøttelse, men vaagnede i Bærtelsmessenatten med Gru af den søde Drøm; der reiste sig en Fæstning i Antwerpen til at holde Staden i Ave, flere Saadanne stod i Bygning, og den nederlandske Frihed syntes uigienkaldelig forloren. At Tue liden vælter store Læs, fik man imidlertid ogsaa her Stadfæstelse paa, thi hollandske Kapere, bemandede med nederlandske Flygtninger, slumpede (1572) til at bemægtige sig Staden Briel ved Maasflodens Udløb, og det lykkedes deres Anfører, Grev Vilhelm Marck, med en Haandfuld Folk at forsvare sig der, hvor Vandet kunde trodse spanske Ryttere.**) Admiral Ruyters Fødeby, med den vigtige Havn ved Scheldes Mun-

*) Metteren S. 171—76. 194—207. Watson I. 275—84. 323—54. II. 3—31.

**) Metteren S. 176—78. Watson I. 534—60.

ding, Vlissingen, lukkede nu selv sine Porte for Sp
Vilhelm af Nassau-Oranien indfandt sig i Norden,
Aaret var omme, havde han hele Holland og Seelan
nær som Amsterdam og Middelburg, til sin Tje

Saaledes begyndte den nederlandske Frihedskr
overlevede baade Vilhelm og Philip (1572—1609), og
blev, som vi veed, at Holland, Seeland, Frisland,
Hele syv Landskaber, blev under Navn af de forene
derlande eller „Holland," en calvinistisk Fristat; medens
Flanderen, Brabant og alt det øvrige blev hængende ve
nien giennem hele det syttende Aarhundrede, men
dog paa Papiret deres gamle Friheder; og de
(franskstalende) Nederlændere var selv saa ærkekatho
de maatte føle sig langt friere under spansk end
hollandsk Overherredømme. Kun Flandern og An
som mistede deres Handel og den offenlige Brug
Modersmaal, og gik Glip af Samvittighedsfriheden;
egenlig Offeret, og Skylden maa Hertugen af Arschot,
pen, Gent og Amsterdam dele imellem sig, thi det
genlunde Philips Magt, der voldte det. Dengang
Albas Eftermand Marquis Reqvesens døde (157
Hertugen af Arschot og det indenlandske Statsraad
sluttede paa egen Haand det saakaldte Genter-For
Vilhelm af Oranien, og nødte Don Juan, Keise
Frillesøn, som nu skulle være Regent paa Philips
til at aftakke alle de spanske Krigsfolk, saa han var

*) Metterens nederlandske Krigshistorie S. 179—94. Wats
—78. II. 1—2. 37—49.

deres Magt end de i hans*). Vel kom de fremmede Tropper tilbage med den forrige Regentindes Søn, Hertug Alexander Farnese af Parma, og Indtagelsen af Antwerpen (1585) gjorde saadan en Opsigt over hele Europa, at man troede, Kong Philip med sine spanske Djævle kunde erobre hele Verden; men seer man lidt nøiere til, da bliver man lettelig vaer, at netop i Hertugen af Parmas Dage (1578—92) viste det sig i Nederlandene, saavelsom i Frankrig og paa Havet, at Philips beundrede Stormagt var dog kun glimrende Afmagt. Kun sig selv og Omstændighederne havde nemlig den snu og smidige Italiener at takke for den glimrende Rolle, han spillede, ved at betjene sig af Naget mellem Valloner og Flæminger, saavelsom mellem Katholiker og Protestanter, og ved til enhver Priis at kiøbe alle de Kræfter, som var tilfals; og med alt dette lykkedes det ham dog først efter Snigmordet paa Vilhelm af Oranien (1584) at fiske i rørte Vande og bemægtige sig Brüssel, Gent og Antwerpen, men lykkedes ham selv ikke da at udrette noget mod den unge, saa godt som hovedløse Fristat i Norden.**) Tvertimod gavnede han Samme uberegnelig ved at drive alle de brabantske og flanderske Protestanter, som der var noget ved, til Fristaten, og drive Verdenshandelen fra Antwerpen til Amsterdam; saa hans Bedrifter fordunklede aabenbar kun Vilhelms og Hollændernes, forsaavidt som Skinnet altid fordunkler hvad der fattes Glands, og Glands fattedes unægtelig de hollandske Frihedshelte, men de var ikke desmindre Helte i deres Slags og deres Tid, da de standhaftig kæm-

*) Metteren S. 286—338. Watson II. 145—76.
**) Metteren S. 610—18. 628—39. Watson III. 4—32.

pede for den Samvittighedens, Ordets og Tankernes Fri-
som er Livets Spore og Lysets Bugge. Giennem hele
syttende Aarhundrede var Holland næsten udelukkende den
Friheds Sæde, hvorfra den, ogsaa med en Vilhelm af O-
nien, forplantedes til Engeland; og denne verdenshisto-
Kiendsgierning kan Skriverne ligesaalidt rokke med alle
res Penne, som Skjaldene med deres Mundharper, den
ikke engang Gustav Adolf, langt mindre den parme-
Alexanders Bedrifter virkelig fordunkle. At hverken H-
derne i det Hele, eller Sjælen i deres Frihedskamp,
helm af Nassau-Oranien, var „brændende og skinnende L-
i Aandens Verden, maa vistnok indrømmes, men det
deres egen Skade; og at de ophøiede Friheden for Nytten
ingenlunde for sin egen Skyld, og vilde ei skride for an-
end hvad de var, det havde de i Livet Gavn, og det har de
Historien Ære af. At paadutte Folk slette Hensigter, naar
de giør Godt, og forære dem Gode, naar de giør Ondt,
det er i vore „kritiske Historier“ vist nok meget sædvanligt,
saa det maae selv de Levende, endsige de Døde finde sig i;
men det er altid slet gjort og bør aldrig komme Andre end
Gierningsmændene selv til Skade paa deres gode Navn og
Rygte. Trods alle de Dyder, man derfor kan tillægge
Hertugen af Parma, var han dog ikke andet end en Lei-
tjener hos sin Tids koldeste og nedrigste Tyran, og tro-
alle de Lyder, man kan tilskrive Vilhelm af Oranien,
han dog den borgerlige Friheds Sag, som han havde an-
taget sig, tro til Enden, og faldt som Martyr for den;
thi først da han, saa at sige alene, fandtes ubestikkelig, satte
Tyrannen (1580) den Priis paa hans Hoved, som Snig-

iorderen stræbte at vinde, og Fristatens Penge var gaaet ia rene igiennem hans Hænder, at han selv døde fattig.*)

Da nu Philip den Anden, med hele Spaniens, Portugals og Italiens Magt og begge Indiernes Skatte, ei kunde undertvinge Holland og Seeland, er det vistnok i Grunden kun uhyre latterligt at see ham beile til Verdensthronen og aabenlyst udstrække Armene efter Frankerigs og Engelands Kroner; men man fandt det dog frygteligt i sin Tid, og da det under Forsynets Styrelse øiensynlig, fra Vilhelms Død til Alexanders (1584—92), bidrog til at redde den lille Fristat, kan det i Verdenshistorien aldrig ganske forbigaaes med Taushed.

Philip, som selv engang hed Konge i Engeland, havde naturligviis immer havt et ondt Øie til Dronning Elisabeth, som langtfra at ville gifte sig med ham, tog Kiætternes Parti baade hjemme og ude; og da hun, efter Vilhelm af Oraniens Død, aabenbar tog den nederlandske Fristat under sine Vinger, kunde han ikke længer styre sin Harme, men udrustede en saakaldt „uovervindelig Flaade," hvorpaa Hertugen af Parma skulde indskibe sig ved Dünkirken med Kiernen af sin Krigshær og indtage Engeland.

Det var fra Lissabon, denne først umaadelig beundrede og siden umaadelig beleete Flaade paa halvandethundrede store Orlogsskibe løb ud (1588), og derved mindes vi om Portugals nemme Undertvingelse, hvormed Hertugen af Alba 1580) havde kronet sine Bedrifter, saa for en Ordens

*) Prinds Vilhelms Forsvarsskrift (i den franske Oversættelse) Leyden 1581. Metteren S. 512—17. 600—2. Watson II. 294—96. 343—46. III. 278—304.

Skyld maa det i Forbigaaende bemærkes, at Emanuel den Lykkeliges lige Linie var uddød med Sebastian, den unge Galning, der (1578) vilde slaaet sig til Ridder paa Mohrerne i Marokko, men forsvandt med den sidste Levning af portugisisk Stridbarhed. Emanuels forældede Broder, Cardinal Henrik, kom derved sovende paa Thronen, og da han sov hen (1580), udnævnede Philip den Anden sig selv, som Emanuel den Lykkeliges Dattersøn, til hans eneste Arving, uden at det, hverken i Lissabon eller Goa, fandt nogen Modsigelse, som er værd at nævne.*)

Den engelske Sømagt var i det sextende Aarhundrede kun et Barn imod, hvad den blev i det attende; og var end Anlæggene til at herske paa Havet alt umiskiendelige hos Storadmiralen af Hertugblod, Karl Howard, og de berømte Bovehalse fra Devon: Francis Drake og Walter Raleigh, saa var det dog et uhyre Vovespil for denne borgerlige Flaade at maale sig med Philips den keiserlige, som ikke blot skryllede paa Havet, men glimrede endnu af Seiren ved Lepante (1571) over hele den tyrkiske Sømagt. Og dog var det aabenbar paa Havet, Slaget maatte staae, om Elisabeth skulde have lyse Udsigter; thi var Hertugen af Parma, efter Philips Bestik, landet ved Themsen med den Krigshær af Bælgten, han dertil havde samlet i Flandern (ved Neuport og Dünkirken), da maatte der skeet et stort Mirakel, om ikke, i det mindste for Øieblikket, Elisabeth var bleven en Dronning uden Land. De to Krigshære, som skulde forsvare hende og London, stod nemlig kun paa Papiret, og vilde, naar de havde staaet allerbedst, dog kun

---

*) Watson II. 237—71.

 æret et sammenblæst Landeværn, som neppe havde lugtet Krudt, og hertil kom, at der endnu vrimlede af hemmelige Katholiker, haardt behandlede, og at Kong James i Skotland, hvis Moder forrige Aar (1587) døde paa Retterstedet, vilde skudt til Vognen, saasnart den heldede.*)

Under disse Omstændigheder var det, den spanske Flaade kom i Sigte fra Plymouth, hvor Hovedstyrken af den Engelske laae og kunde rimeligviis været knust af den uhyre Overmagt; men til Lykke havde Philip forbudt at angribe til Søes, før Landgangen var iværksat, Kanalen var da som nu et vanskeligt Farvand, og paa den nederlandske Kyst var ikke blot Vlissingen, Briel og Ostende i Engelændernes Vold, men en forenet hollandsk og engelsk Flaade spærrede Indløbet til Neuport og Dünkirken; saa Indskibningen kunde ikke begynde, før baade den og Flaaden fra Plymouth, som var fulgt i den Spanskes Kiølvand, havde aaet deres Bekomst. En Krigslist og en Storm gjorde nu ldslaget til Elisabeths og til Menneskehedens Fordeel, saa t er ikke meer end billigt at give Forsynet Æren. Den anske Flaade laae og bredte sig udenfor Dünkirken, midt ellem begge de Fiendlige, og da det, efter en blikstille ag, luftede op om Natten, skikkede Lord Howard Fienden deel Brandere, som kiøs ham, saa han kappede, Flaaden n i Uorden, nogle Skibe strandede, Mange gjorde Haveri, en frisk Kanonade næste Dag bragte Alt i den yderste Forvirring, saa den spanske Storadmiral, Hertugen af Medina-Sidonia, saae ingen anden Udvei end den fortvivlede: tage Flugten nordenom Skotland. Vel ophørte Lord

*) Lingards Engelands-Historie V. 490—92.

Howard (Engelænderne sige: af Mangel paa Krudt) f at forfølge ham, men en flyvende Storm gjorde mangfo Skibe til Vrag paa de norske, skotske og irske Kyster, den ilde tilredte Levning af den saagodtsom tilintetgj Flaade bragte en saadan Skræk for Kanalen og Nordh til Spanien, at Togene ad den Kant dermed fik En

Dette er den nøgne Kiendsgierning, hvorom Al enige, og Verdenshistorien kan da rolig lade Spani Engelskmænd trættes om, hvem af dem der ved denn lighed indlagde sig mest Ære; thi Hovedsagen er, hvad nægter, at Philip fik Skam, og saavel Engelskmændene Hollænderne fik Mod, og hele det nordlige Europa belo Frygt for Spaniens Vælde. Man har lagt megen V paa, at den berømte spanske Admiral, Marquien af Sa Croce, som vel gjorde meer ved Lepante end Don Ju døde, just som den uovervindelige Flaade skulde lette, saa d kom en Landkrabbe, Hertugen af Medina-Sidonia, til staae for Styret; men hans Modstander Karl Howard va ogsaa heel ubefaren, saa naar man vil have anden Grun til den engelske Forvovenhed og den spanske Raadvildhed Kanalen, end Sammenstødet af tusinde smaa uberegneli Omstændigheder, da maa man søge den i, hvad Verdens historien bevidner, at Havet er Frihedens Element, hv Trældom ei kan trives.

Man skulde nu tænkt, at Hertugen af Parma for Al vilde stræbt at indtage i det mindste Holland med den sto Krigshær, der havde truet Engeland; men dels maae vi

*) Camdens Aarbøger S. 476—95. Lingards Engelands-Historie V. 492—504.

at Philip, trods sine uhyre Indkomster, var aldrig
rk, saa efter saa kostbar en Vendereise som den
indelige Flaades," var Krigskassen tom, og deels
nu af (1589—92) Philips Gridskhed især rettet paa
ig, hvor han, ved Hjelp af Guiserne, haabede at
Fluer med eet Smæk: baade udrydde Kiætteriet og
allerchristeligste Rige afrunde sit romanske Keiserdom.
Dele slog feil, har det Forrige viist, men Hertugen
na maatte dog immer staae paa Pinde i de val-
Provindser og giøre to Tog imod Henrik af Na-
en ene Gang (1590) for at undsætte Paris, og den
1592) for at undsætte Rouen;*) og efter hans tid-
d af Vattersot, det samme Aar, gik Alting i Staa,
forsaavidt Vilhelm af Oraniens Søn, Moriz,
saa smaat hele Geldern bort. Vel opgav Philip
it Krav paa Fristaten, men han opgav dog ikke blot
om at undertvinge den, men ogsaa den søde Ung-
m: at kunne beherske og behandle Nederlændere paa
thi hvad han havde beholdt gjorde han til en
dd for en af sine Døttre, gift med den østerrigske
ug Albert, til at nedarves i deres Æt.**) Der
el endnu adskillige Aar, inden Spanien (1609) indgik
tilstand, og et halvt Aarhundrede, før det (1648)
en ordenlig Fred med de saakaldte „Oprørere," men
vorte netop i den Tid op til en af de store Ver-
ter, som det syttende Aarhundredes Historie skal vise.

---

ondis Frankerigs-Historie XXI. 80—94. 44—60. Watson III.
-78. 184—86.
son III. 267—73.

Vi nævnede i Forbigaaende Søslaget ved Lepante, den spanske Flaades Stolthed; og skiøndt det ei før stort, vilde dog det sextende Aarhundredes Historie ufuldstændig, uden et Blik paa Christenhedens Forhol Tyrkiet i Philip den Andens Dage.

Tit har vi allerede maattet nævne den seilivede (1 —66), desværre selv i Christenheden berømte, Tyrke Soliman den Anden, som begyndte med at erobre R og Belgrad, beherskede Ungarn, beleirede Wien og længe, i Forbund med den „allerchristeligste Konge" Europa; men dog maa han nævnes endnu engang ved den ad Philip den Anden, og det skal ikke fortryde os, vi kan mælde, at han endte med at gaae glip ad Malta, at Tyrkiets Historie ender omtrent med ham. Vel nemlig Barbareskerne paa Afrikas Nordkyst i Algier, T og Tripolis, som Røverreder, Fangetaarne og Ormegaar ligetil nu været Solimans uforglemmelige Bautastene; me at de ikke blev mere, ikke blev Havne for en Tyrkeflaad der beherskede Middelhavet, er dog saare glædeligt. De har nu vistnok sin dybe Grund deri, at Havet er det Element, som „Allah gav de Christne;" men der var saa lidt baade Christendom og Frihed hos det sextende Aa hundredes store Sømagter: Portugal og Spanien, at Ma tas Forsvar (1565) og Tyrkeslætten ved Lepante (1571) dog et halvt Vidunder og en stor Begivenhed. Det imidlertid heller ingen spansk Bedrift, men en Efteraar frugt af Korstogene; thi da Johanniter-Ridderne var fordrevne fra Rhodus (1522), skiænkede Karl den Femte dem Malta (1530), og dem tilkommer hele Æren for Dens heltemodige Forsvar og Broderparten af al den Ære, der

de i det sextende og syttende Aarhundrede indlagdes paa
ddelhavet under Korsets Banner. Endnu havde Paven
om ikke aldeles glemt sit Krav paa at være Christenhe-
s Forsvar; thi Pius den Femte (1566—72) udskrev et
tog for at redde Cypern, og skiøndt det ikke lykkedes,
p det dog til at samle den store Flaade, ligesaavel af
tianske og genuesiske som af spanske Skibe, i Middel-
t, og det følger af sig sig selv, at Doria og Veniero
des med Santa Croce om Bedriften, der meget ufor-
t tilskrives Don Juan, som Seierherre ved Lepante.*)
rkiske Nederlag var afgiørende, men Seiren blev ikke
gt, og skiøndt Don Juan næste Aar indtog Tunis,
s det dog snart igien, og Røverstaterne, som Cardinal
menes ved sit afrikanske Tog havde stræbt at forebygge,
ndfæstedes nu paa Kysten, men var dog forsinkede, til den
omanske Port ei meer haade Kraft eller Kløgt til at
uge dem.

For nu at tage ordenlig Affked med det sextende Aar-
ndrede, maae vi et Øieblik dvæle ved Dronning Elisa-
th, som, skiøndt ikke længe (1603), dog overlevede det; thi
kan vi ikke tjene Engelænderne i at løfte denne
illingrose „rød og hvid" til Skyerne, eller canonisere
des Dage som den gyldne Tid i nogen Henseende; men
gesom vi allevegne udenlands har mødt hende paa den
dste Side, saaledes havde Engeland ogsaa virkelig under
hendes Jomfruspir ikke blot bedre Dage end der gik foran
og fulgte efter, men ogsaa bedre Varsler om ægte Glands,

*) Watsons Philip den Andens Historie I. 285—322. Cabreras I. 675—97. 763—65. 798—801.

end der endnu er gaaet i Opfyldelse. Det var nemlig i
blot Englands Verdenshandel, der spaaedes og spirede un
Elisabeth, og ei blot en sjelden Læseverden paa Mode
maalet, der skabtes ved en Mængde historiske Skrifter og Ov
sættelser af hardtad alle de saakaldte classiske „Gamle," m
den gamle „Hamlets" eller rettere Angelfolkets Aand aab
barede sig virkelig i William Shakspear for sin Søn og ra
om Hevn over sin Morder, som den endnu har tilgode. Vi
er her ikke Stedet til at holde Lovtaler over en Skjald f
sextende Aarhundrede, der høstede sine Laurbær i Sk
huset, og tog neppe Livet alvorligere end hans vælske M
beilere, skiøndt de var latterlig høitravende og han vi
derlig ophøiet; men Anguls historisk-poetiske Aand har
sig saa fortjent af Menneskelivet, at selv dens Gienfærd
Verdenshistorien velkommen, og nu, da vi veed, hvor st
Ting Shakspear efter Døden har virket, ligesom andre Pr
pheter, langt mere ude end hjemme, kan vi umuelig ta
Afsked med det sextende Aarhundrede uden at skiænke det
engelske Høisanger et Tegn paa vor Beundring og Skiøn
somhed. At Dronning Elisabeth nu ogsaa hørte til Shak
spears Beundrere, havde Sands for alt det Skiønne
Blik for alt det Store i sin Kreds, og døde efter meer e
fyrretyve Aars Regiering (1558—1603), trods store F
og megen Haardhed i det Enkelte, dog i det Hele elsket
beundret, det er hendes verdenshistoriske Lovtale, der
blot hæver hende over Philip den Anden, men over
hendes Aarhundredes kronede Hoveder!

Da Elisabeth, uden at hun dog derved vandt nogen
Krands, døde ugift, saa blev den henrettede Marie Stuarts
Søn, James den Sjette i Skotland, under Navn af James

ıkob) den Første, ogsaa Konge i Engeland, men fra hans pe-
ntiske Storhed vende vi os uden videre til det virkelig
tore i det syttende Aarhundrede.

et syttende Aarhundrede eller Pietisme, Hollændere og Vilhelm den Tredie.

Naar man fra Høiderne, vi nu har besteget, overskuer et syttende Aarhundrede, og seer Intet bevæge sig paa den tore Skueplads uden Krigshære, som Rovdyr i store og smaa Flokke, hører Døden udraabe fra alle Prædikestole som Livets Maal, og seer Dødens Altere ryge fra alle Skoler: i Wittenberg, Leyden og Oxford saavelsom i Paris, Alcala og Ingolstadt; da føler man sig naturligviis beklemt og fri-tes til at vende det Ryggen, som en Ørk, hvor intet le-ende kan bjerge sig og ei engang Uvætter finde Hvile; men aar vi betænke, at alt det Menneskelige, der nu enten fryder g ved Livet eller strider dog for det, er kommet til os lsaa giennem dette Aarhundrede, giennem disse tyrkiske rige, braminske Kirker og chinesiske Skoler, da følger det sig selv, at Børnenes Øie maa ikke krympe sig ved at ragte den Skiærsild, Fædrene var nødte til at giennem-ae. Hvoraf den tunge Nødvendighed reiste sig, eller hvorfor d de Stammer, der vandrede i Luthers Spor og kæm-de for at holde „Begravelsen" aaben, som Luther væltede tenen fra, hvorfor de selv tilstoppede Mundingen med la-tske Grammatiker, Romerretter og symbolske Bøger, det er stnok svart at forstaae, men lader sig dog allerede temmelig dt forklare af den hardtad uindskrænket herskende Aand-

24

løshed og drengeagtige Selvklogskab, der efter Omstæn-
hederne sagtens i Forstandstidens Begyndelse var u-
gaaelige; og allenfalds er det Verdenshistoriens Opgave,
vise os de Begivenheder, som under Forsynets Styrelse h
Løbebanen aaben, og det er unægtelig den tydske Tredi-
aarskrig, den hollandske Søfart og de engelske B
gerkrige, saa, hvor lidet tiltrækkende end disse Ting i sig
er, kræve de dog vor Opmærksomhed, som Hovedbegi
paa Menneskelivets Vei giennem „Ilden og Vandet
det Enkelte har Aanden vistnok mangen Gang ondt
tage Parti, hvor den synes udelukt paa begge Sider;
da den dog aldrig kan være ligegyldig ved en Strid,
igiennem den har tilkæmpet sig Frihed og Oplysning,
den dog i det Hele tage Protestantismens, Hollændernes
de urolige Engelskmænds Parti mod Jesuiter, Spaniol
Bairer og Stuarter.

For at kunne giøre dette med Skiel, maae vi imid-
lertid betragte alle Partier fra et høiere Stade, end man
det syttende Aarhundrede lod giælde; thi forstaaer man
Protestantisme kun de Skriftkloges Paastand: at nu
længer Kirken og Bisperne, men deres egen Fornuft
Forstand skulde give Aflad og foreskrive det indvortes Me
neske Love, da var Jesuiterne aabenbar ogsaa Protestant
og vil man bestride Jesuitismen, hvor man end finder
da kan man ingenlunde indskrænke sig enten til Jesuiter-O
denen eller til romerske Papister, thi der var aabenbar
Deel jesuitisk allevegne; saa det er egenlig kun en
Aabenhed, Ærlighed og Hjertelighed, der forholdsviis kien-
delig udmærker den protestantiske Deel af Christenheden og

ʒr gjort den til Skuepladsen for menneskelig Frihed og
plysning.

Pietisme eller selvgjort Gudelighed i Kirken, Pedanteri
ler Lærdom paa Ramse i Skolen, og Egoisme eller lav
ærighed i Hverdagslivet og de borgerlige Forhold, det er
emlig, hvad vi med Rette kalde jesuitisk, fordi alt dette
ndde sit klare Brændpunkt hos Jesuiterne, og var hos dem
a vitterligt, at de vidste godt at besmykke det Altsammen;
en det er Synd at sige, de var ene om Nogen af Delene,
a det var kun ved den strænge Sammenhæng og den
limrende Besmykkelse af Tidens Skiødesynder, de vandt
hrifen allevegne. Dette er da med andre Ord den samme
eskyldning for „Falskhed," som man sædvanlig har gjort
esuiterne, men dog med den Forskiel, at Beskyldningen in-
enlunde grundes paa deres hemmelige, men paa deres
abenbare Synder, og hefter langt mindre ved deres Midler
nd ved deres Hensigter; thi det er klart, at de, under Skin
f ikke blot at kysse, men at forgude Pavens Tøffel, og at
iøre sig ei blot til Trælle, men til Fæ for Kirkens Skyld,
og stræbte at afløse Kirken med deres selvudvalgte Ordens-
eneral, vilde altsaa, videnskabelig talt, det Samme som
Protestanterne, men udgav sig dog for deres fødte Mod-
tandere og Pavedømmets urokkelige Støtter. De forlangte
g udvirkede saaledes hos Paven for deres Orden al den
Religionsfrihed, der nægtedes Protestanterne, saa for dem
ar ikke blot Sognebaandet løst over hele Christenheden,
nen alle Kirkelove afskaffede, alle Pavebuller, som Ordenen
kke vilde underskrive, ugyldige; selv kunde Ordenen give sig
g al Verden Aflad for alle Synder og tiltage sig akade-
miske Grader, som skulde giælde paa alle Høiskoler, og Bis-

perne skulde uden videre Spørgsmaal præstevie alle de
Ordenen forlangte, men maatte ikke tiltage sig min
Myndighed over dem; saa alt hvad de meer end Protest
terne levnede „Paven og Kirken," var aabenbar kun en t
Dalailama-Titel og Indtægterne, saalænge Jesuiterskolen ku
unddære dem.*)

Giør vi nu et Besøg i denne kun slet berygtede Sk
der ved en passende Oplysning skulde redde „Kirken",
udrydde alle „Kiætterier," da finde vi Indretningen
Opramsning, Overhøringer, Examenskarakterer, Stilem
og Alt hvad dertil hører, saa aandløst, ikke blot byzanti
men chinesisk,**) at hvis vore egne Latinskoler ei havde k
pedes med den, ja, udentvivl taget den til Mønster, maa
vi være nær ved at briste af Latter; men da saaledes In-
retningen var mesterlig i Tidens Smag, maae vi gan
alvorlig bemærke, at den kun var altfor hensigtsmæssig til
at frembringe en grundfalsk Oplysning, hvorved kun et lille
Bogormelaug i en stormægtig Tyrans Tjeneste kunde vinde,
medens, ved en saadan Oplysnings afgiørende Seier, Men-
neskelivet maatte gaaet tilgrunde. Naar Protestanterne lo
dem høre, at de i deres Skole lagde mere Thomas Aquina
korte Begreb (summa) end Bibelen. til Grund, da kunde
Jesuiterne vistnok svare, at de havde samme Ret som Lu-
theraner og Calvinister til selv at giøre symbolske Bøger
hvorefter Skriftklogskaben maatte læmpe sig; men Forskiel
var dog, at en bibelsk Dogmatik fra det sextende Aarhun-

---

*) Pavebuller med Jesuiternes Privilegier, udgivne af dem selv. Antwerpen 1635.

**) Jesuiternes Skole-Reglement, ligeledes.

drede, men ikke en aristotelisk fra det Trettende, kunde skriftkloge Skolemestere i det Syttende gaae ærlig tilværks med at canonisere, og derfor maatte Jesuiterne besmykke sig med den Undskyldning, at de altid gav Kirken Ret, selv naar den for deres Øine gjorde „Hvidt til Sort“.*) Hermed fordømte Jesuiterskolen sig selv, som ethvert Lys, der erklærer sig selv for Mørke igrunden, og lægger nu ovenikiøbet Skolen for Kulsviertroen af al Magt an paa at skærpe Opmærksomheden, drøfte og reengiøre Alt hvad den berører, da er den vitterlig falsk.

Spørge vi nu endelig, hvad Hensigten kunde være med en saakaldt „Kirkeskole,“ der dog hverken vilde reformere efter Skriften eller være Planteskole for de kirkelige Embedsmænd, da seer man let, at enten maatte Jesuiterne, som i en Daarekiste, holde Skole blot for Skoleholdets egen Skyld, eller de maatte have meget verdslige og egennyttige Hensigter. Vel søgte nu Jesuiterne at giendrive alle Beskyldninger for Egennytte med deres Armodsløfte, der hverken tillod de enkelte Medlemmer eller hele Ordenen at have nogen Eiendom; men dels gik der Syn for Sagn i alle de prægtige Skoler og Collegier, de opførte og beboede: at de legede kun med „Armodsløftet,“ og dels er Herskesyge en ligesaa slet Skolegrund som Pengegierrighed; og en Skolemesterstand, der vil skattes, lønnes og vare evindelig ikke

*) Lojolas canoniserede Andagtsbog (Exercitia spiritualia), jesuitisk Udgave Antwerpen 1635. S. 141. Deniqve ut ipsi Ecclesiæ Catholicæ omnino unanimes conformesqve simus, siqvid, qvod oculis nostris apparet album, nigrum illa esse defenderit, debemus itidem, qvod nigrum sit, pronuntiare.

for Nyttens men for sin egen Skyld, er altid et tilbun
egennyttigt Selskab.

At nu disse Skolemesternykker ogsaa hos Protestanter
var meget almindelige i det syttende Aarhundrede, maa v
nok indrømmes, og de lade sig ingensteds forsvare; men h
Protestanterne, hvor man troede, at de døde Sprog v
Nøglen til Skriften, og Skriftklogskab Nøglen til Him
rig, der kunde man dog ganske ærlig indbilde sig, at L
skolen skulde beherske alle menneskelige Forhold; da de
Jesuiterne, der frastrev sig alle Embeder i Kirken,
Skolevæsenet al Indflydelse paa Salighedens Sag, m
maatte være store Tosser, eller vente selv at høste Fordel
en Oplysning, der i Kirken kun skulde tjene til at forst
Mørket, og i Skolen til at giøre deres Læremaade hersk
over hele Verden.

Saa grundslet var det syttende Aarhundredes Jesuitisme,
som en med Flid gravet bundløs Afgrund for alt i Sandhed
Kirkeligt, Folkeligt og Videnskabeligt, altsaa for alt Menne-
skeligt; og hvorvidt nu Ordenens Stiftere i det Sextende
forudsaae, eller dens Lovtalere i det Attende indsaae det For-
dærvelige i et saadant Skolemester-Gilde, det lader Verdens-
historien gierne staae ved sit Værd, ligesom den paa de
anden Side strax indrømmer, at Jesuiterne, som „den
Verdens Børn," var langt klogere paa deres Viis, e
Protestanterne, som „Lysets Børn; thi dels var et Sk
væsen, der holdt sig til Skallen og tarsk for Halmen, liges
hensigtsmæssigt hos Jesuiterne, der vilde hemme, som de
var tvertimod hos Protestanterne, der vilde fremme sand
Oplysning, og dernæst beviser den jesuitiske Friskoles Tilløb
allevegne, hvor den fik Lov til at være, at disse Fædre har

forstaaet meget bedre end de protestantiske Skolemestere at behandle og opdrage Børn. Lægge vi hertil, at Jesuiterne aldrig tog Skriftepenge eller Betaling for nogen kirkelig Forretning, og at de stræbte omhyggelig kun at bruge Folk til, hvad de af Naturen var skikkede til,*) da see vi let, at Jesuiterne var farlige Falk i protestantiske Lande, hvor man førte en fortvivlet Krig mod Naturen, og hvor Præsterne som Kirkerotter maatte leve af, hvad der faldt fra Alteret; men fra denne Side maa Verdenshistorien tage Jesuiterne i Forsvar; thi hvem der, som Protestanterne, sætter Himmel og Jord i Bevægelse mod „Afladshandel og Sjælegave,“ maae see sig selv paa Fingrene, og de, der kalde sig de eneste „Lysets Børn,“ giør sig aabenbar kun selv Skam ved at klage over, at de overraskes, overlistes og fordunkles af Mørkets Apostler.

Hvad endelig den Beskyldning angaaer, som tilsidst baade Paven og Protestanterne enedes om at giøre mod Jesuiterne, som farlige for alle „kronede Hoveder“, da afhjemles den vistnok kun slet ved enten at beraabe sig paa „Hemmeligheder“ eller paa enkelte Jesuiters Yttringer eller Misgierninger; men det er for Resten ganske rigtigt, at et saadant „hemmeligt Politi“ under alle muelige Skikkelser, skoleret oplært og kirkelig bemyndiget til at afløse sig selv fra alle Synder, slet ikke kan tjene to Herrer og vilde være farlig selv for en „romersk Tyran,“ der, ved Hjelp deraf, beherskede hele Verden. Dette er egenlig det verdenshistoriske Synspunkt for Jesuiter-Ordenen, som et frygteligt Redskab i

*) „Naaden taaler enhver Natur, ligesom Pergamentet enhver Haandskrift,“ siger Pater Orlandini i sin Jesuiter-Historie, S. 3.

en enevældig Tyrans Haand, til at udrydde alt Men
og forbinde sig med alle Laster om at forevige Ty
et Anslag, saa djævelsk udsvævende, at dets Iværksætt
Jorden altid vilde blive ufuldkommen; men dog v
pyrenæiske Halvø os, at hverken fattedes „Agten," ik
vilde „Ødelæggelsens Vederstyggelighed" bleven lille,
spanske Konger havde naaet det store Enevælde, K
Femte og Philip den Anden aabenbar stræbte efter.
ikke naaede det, og at Jesuiter-Ordenen, i Mangel a
mægtig spansk Tyran, maatte nøies med en magtes
mersk Pave til deres Dalailama, det var den prote
Christenheds og Menneskehedens store Lykke; saa det v
Under, at Jesuiterne endnu i det syttende Aarhundrede
efter en Verdensherre, ligegodt hvilken, som kunde
paa deres Fortjenester og betrygge deres Virksomh
under de mange indbyrdes stridige Fyrster, og saavel
lighedens som Universiteternes naturlige Misundelse,
til mægtig Beskyttelse, for i det Store at lykkes, v
vare. At de i denne Henseende havde Øie paa Her
Fjerde, som ogsaa virkelig lod sig vinde af dem
Paven skrinlægge Lojola, er klart; men om han end
falden, just som han stod færdig til at bringe Christ
i Ligevægt under sin Dandsemesterstok, vilde han dog no
veiet, være funden for let, og Jesuiternes bedste Haab
tilstrækkelig Verdensmagt forsvandt med Keiser Fe
den Anden i Trediveaarskrigen.

Denne samme Keiser Ferdinand var nu vistnok
Begyndelsen kun en daarlig Trøster, men han ha
mere Magt end Paven, havde, som Keiser i det „
romerske Rige, gammelt Krav paa et Verdensherr

ed gudeligt Anstrøg, og havde taalelig gode Udsigter til
nevælde i Tydskland, som Jesuiterne med Rette ansaae for
et store „Tvistens Æble“ mellem dem og Protestanterne; og
or Resten gik det dem, som det pleier at gaae Skolemestere,
er jo gierne har de mest udsvævende Forhaabninger om
eres føieligste Lærlinger, som dog uden dem kan slet intet
iøre, altsaa paa ingen Maade giøre meer end de.

Herved mindes vi imidlertid om, at skiøndt Jesuiterne
spillede deres Hovedrolle i det syttende Aarhundrede, saa
havde de dog ligesom Protestanterne hjemme i det sextende
og støbte da Kuglerne, som Ferdinand den Anden, saa godt
han kunde, skiød ud; saa det bliver nødvendigt at sige et Par
Ord om Selskabets Oprindelse og skolemesterlige Helte-
gierninger, forsaavidt de kom for Dagens Lys.

Ordenen var naturligviis spansk af Oprindelse, og
Stamfaderen Inigo (Ignatius) Lojola var en adelig Bas-
c, født kun otte Aar efter Luther (1491), i Jesuiternes
prog: til en Modgift, men i Verdenshistoriens: til en Abekat,
r kun giør Ulykker ved at ville efterligne Mennesker; thi
t viser sig ikke blot ved Sammenligning af Luthers og
jolas Omvendelse og Raad til „sønderknuste Hjerter,“
en ret øiensynlig ved at sammenligne deres personlige Virk-
mhed til „Guds Ære.“ Luther var nemlig en offenlig
and alle sine Dage, stillede sig i Spidsen hvor det gjaldt,
stod i Gabet hvor det kneb, uden at ændse, om Andre
de følge eller flye; men Lojola var alle sine Dage en
mmelig Person, hvis Mirakler og hele virkelige Tilværelse
ikke veed andet om, end hvad Paven og Jesuiterne, der
de høste hvor han havde saaet, fandt for godt at fortælle
. Tør Jesuiterne indvende, at noget Lignende er Til-

fældet med ham, hvem ogsaa vi sætte langt over Luther, da vi ikke trættes med dem om Forskiellen, men kun erindre, da Christi Sandhed ogsaa virkelig staaer og falder m Kirken, der giver ham Vidnesbyrd, saa maa Lojolas en langt klarere staae og falde med Skolen, der har forg ham. Efter Jesuiternes eget Sigende var for Resten Lo et Verdensbarn, til han, i sit tredivte Aar, mens Luther en Kæmpe holdt Stand i Worms (1521), fik S Foden under Pampelonas Beleiring, da han saa paa leiet blev opvakt ved Evangeliebogen og en Legendesa der uforvarende faldt ham i Hænderne, hvorpaa han til Jerusalem og vilde omvende Tyrker; men da det feil, vilde han omvende Christne, slog sig til Bogen og „gudelige Forsamlinger" baade i Alcala og Salamanca, havde stort Tilløb, men skaffede ham mange Ubehagelighe saa han besluttede heller at prøve sin Lykke i Paris.*) H var det, han (1534) indgik Stalbroderskab med ni St denter, hvoraf fire Spanioler, tre Savoiarder, een Fran mand og een Portugiser, om at stifte et nyt Helgensamfun og tilbragte næsten alle sine øvrige Dage (1537—56) ved Rom, men dog i Dunkelhed, saa Ingen veed engang, hvor megen Deel han selv havde i Ordensregelen og Andag bogen, som tilskrives ham. Ved den Første er for Re det Mærkeligste, at den kunde i Hemmelighed forandres, saa Ordenen behagede, og at det kun skulde være nogle faa viede (Professi), der med „Generalen" skulde kiende og det Hele, og Andagtsbogen er en pietistisk Forskrift til Sel

*) Jesuiter-Historien i Lojolas Tid af Orlandini. (Antwerpen 1620). S. 3—13.

prøvelse og mechanisk Efterligning af Christus, der frakiender sin Forfatter al Aand og levende Christendom.*)

Det var Pave Paul den Tredie (1534—49), kiødelig Oldefader til den Alexander Farnese, vi nys forlod i Nederlandene, som gav Jesuiterne deres grændseløse Frihedsbrev og uindskrænkede Fuldmagt, og sad Lojola stille, da var hans Stalbrødre desmere paa Færde, fik Ord for at have christnet ei blot Ostindien, men det aldeles ubekiendte Japan, bemægtigede sig hartad hele det romanske Europa og fik fast Fod i Tydskland.

Kun det Sidste kan vi imidlertid her dvæle ved, da aandeligt Herskab i de Dødes Rige ei har med Livet at giøre, og Frands Ksavers berømte Korstog til Ostindien og Japan dels er reen kirkehistorisk og dels for hemmelighedsfuldt til at lade sig beskrive; men at Savoiarden Pater Jay skaffede Jesuiterne Indpas i Ingolstadt og Wien, deres tydske Bugger og Grave, og at hans Landsmand, Peter Faber, vandt en flittig Medarbeider i Plattydskeren Peter Canis fra Nimwegen, det er ligesaa vigtigt som Tredveaarskrigen, thi baade lagde det Sæden dertil og kaster Lys derpaa.

Denne Peter Canis, de tydske Jesuiters Stamfader, blev nemlig omtrent Jubellærer (1550—98) paa Høiskolerne i Ingolstadt og Wien, og ved denne „Gamaliels Fødder" blev baade Keiser Ferdinand den Anden og Hertug Maximilian af Baiern oplærte, saa disse jesuitiske Fyrstespeile i Tydskland gik fra Barnsbeen i „Fædrenes" Ledebaand, og udtrykke bestemt hvad de stilede paa, nemlig at faae hele

*) Andagtsbogen er skreven paa Spansk, men trykt paa Latin. Antwerpen 1635.

Tydskland enten forvandlet til et Sultanat, som Frankrig og Spanien, eller dog faae det deelt mellem Østerrig og Bai- saa de frie Rigsstæder og de kiætterske Høiskoler forsv- og Jesuiterne, som Høiskolemestere og Bogvragere (Censo- fik „Oplysningen" i deres Magt.

Fra dette Stade er det først, vi seer, hvad Tredi- aarskrigen har at betyde, og hvad Menneskeheden, sk- den ingen synlige Fuldmægtige havde i Münster og O- brück, vandt ved den westphalske Fred; thi Tydsklan- alle Maader den haarde Nødd, der maatte knækkes, om- stenheden skulde forvandles til et skinhelligt Romerrig, sand Oplysning, som er Nyaarstidens Livshaab, kv- Fødselen. Vistnok vilde, selv efter Tydsklands Under- Engeland og Norden staaet tilbage, og man maa ikke f- lange af Verdenshistoriens nordiske Haandskrivere, at de Enheriernes Børn kun skal see Stykknegte til Aande- tydske Adelhær; men trængte de i det sextende Aarhund- høilig til Luther, baade for at blive Paven kvit og for faae Øie paa Aandens Verden, da trængte de aabenbar det attende Aarhundrede ligesaa høit til den tydske Vid- skabelighed og Trykkefrihed, saa Udfaldet af Trediveaar- krigen var kanskee nok saa vigtig for dem, som for Tydskl- selv. Med eet Ord, Tydskerne var af Natur, hvad Je- iterne ved Kunst afrettedes til: opsatte paa at være al V- dens Skolemestere, saa de maatte enten blive Jesuitis- Redskaber, Offere eller Banemænd; i Syden var de bl- det Første, og om de vilde blive det samme i Norden, elle- opoffre sig for Friskolen, var ved det syttende Aarhundredes Begyndelse et saa vanskeligt Spørgsmaal, at selv ingen tydsk Professor var istand til at besvare det. Hvad enten vi

midlertid betragte de protestantiske Høiskoler, med Wittenerg og Jena i Spidsen, eller de protestantiske Kurfyrster af Saxen, Brandenburg og Pfalts, da see vi hverken Kraft il at virke eller Sind til at opoffre Stort, saa Jesuiterne unde godt haabe, med deres Aristoteles, Ferdinand og Maxmilian, at vinde en glimrende Seier paa den berømte Vallads. Om „Paterne" ønskede, det skulde komme til Blodad, er et Spørgsmaal, Protestanterne har besvaret med Ja, men vist nok overilet, og det er i alt Fald klart, at Freden vilde tjent Jesuiterne bedst, og at ingen Krig synes mere baade at være kommen af sig selv og at have vedligeholdt sig selv, end netop Trediveaarskrigen. For at see dens Udbrud, maae vi da ogsaa umage os til Bøhmen, som ved Ferdinand den Førstes lykkelige Giftermaal var kommet til det østerrigske Huus, men havde dog giennem hele det sextende Aarhundrede beholdt en temmelig fri Forfatning, og var, som Hussiterlandet, naturligviis for en stor Deel protestantisk; men dog havde Canis allerede i Lojolas Tid (1556) faaet Jesuiterskolen aabnet i Prag, som fandt meget Tilløb og liden eller ingen aandelig Modstand.*) Det var da heller ikke at vente, at Hussiterne, som i det femtende Aarhundrede fordreves fra Høiskolen, skulde indtage den i et syttende, thi vel havde de netop nu, i den berømte Comenius fra Mæhren, en Skolemand, der i hele den protestantiske Christenhed gjaldt for et mageløst Vidunder, men dels kunde han dog neppe maale sig med de jesuitiske Skoleholdere, og dels kunde han ligesaalidt som hans Landsmænd

*) Orlandinis Jesuiterhistorie S. 368—69 399—400. Sacchini S. 200. 320.

staae for Skud, men rømte Marken midt i sin blomstre
Ungdom (1624), og flakkede om til sin Død (1671) i A
sterdam. Saadanne Varsler pleier man vel i Statshist
ei engang at bemærke og mindre at regne, men i Skole
venter man dog forgiæves Storværk hos et Folk,
Skolen er magtesløs, og Bøhmerne, der havde prot
mod Kirken hundrede Aar før Tydskerne, var natur
ligesaa meget længere fremme i Skoletiden, og maatte
enten fordunkle Jesuiterne eller falde for dem, s
Jesuiterskolen gjorde Lykke i Prag, var det intet
Bøhmerne kom tilkort paa det „hvide Bjerg."

Dette fortvillige Slag paa det hvide Bjerg, ta
Prag (1620), har imidlertid, som det første Kæmpes
Trediveaarskrigen, faaet meget Ry, og Sammenhænge
kortelig den, at da Ferdinand den Førstes Sønnesøn
Navner, Hertugen af Steiermark, skulde arve sin Fræn
Keiser Mathis, da stod Bøhmerne i fuldt Oprør, hav
valgt den calvinistiske Kurfyrst Friedrich af Pfalz til Konge
og beleirede Ferdinand i Wien. Hans Udsigter var da f
Øieblikket intet mindre end glimrende, thi som Keiser h
han hverken Magt eller Myndighed; i Ungarn gjorde
siebenbürgske Fyrste, Bethlem Gabor, under Tyrkens Bi
ham selv Kronen stridig; i Steiermark havde han, ved
undertrykke Protestanter og Landstænder, gjort sig forha
Østerrig knurrede man af Frygt for samme Skaal, og
var Ferdinand ingen Krigsmand; saa Jesuiterne havde
ved at skildre hans Lykke og Seier som et stort Vidun
Seiren var dog her Verdens sædvanlige Gang, thi Ferdi-
nand havde Spanien og den eneste stridbare Kurfyrste, Max-
imilian af Baiern, paa sin Side; Maximilian stod i Spidsen

or et katholsk Forbund af geistlige Fyrster, med Penge
mellem Hænder, og han havde Brabanteren Grev Tilly,
opdragen af Jesuiter og afrettet under Hertugen af Parma,
i sin Tjeneste, medens Bøhmerne var aldeles overladte til sig
selv, havde i Greven af Thurn (hørende til den italienske
Posthusfamilie af Thurn og Taxis) en fremmed og maadelig
Anfører, i deres nybagte Pfalzerkonge en paa ingen Maade
maadeful Yngling, som holdt Taffel i Prag, eller var, man
veed ikke hvor, i det kostbare Øieblik, da hans Krigshær
blev sprængt, og hans tilligemed Bøhmens, ja, som det
syntes, hele Tydsklands Skiæbne blev afgjort. I Slaget
paa det hvide Bjerg søger man da forgiæves noget Overna-
turligt, men noget Unaturligt var det vist nok, at Albrecht
Wallenstein, af bøhmisk og hussitisk Herkomst, ikke stod i
Spidsen for sine Landsmænd, men stred, som en Afstikker,
under Ferdinands Banner; og at Kurfyrsterne af Saxen
og Brandenborg, Lutherdommens og de protestantiske Høi-
skolers fødte Værger, ei alene saae rolig paa Bøhmens Un-
derkuelse, men ogsaa paa Indtagelsen af Pfalz og den tredie
protestantiske Kurhats Overdragelse til den ærkekatholske
Maximilian af Baiern, det viste, at der maatte skee et lille
Mirakel, om den tydske Frihed skulde reddes.

Denne tydske Frihed var nu vist nok af en egen Art
og egenlig et Virvar af alle muelige Tanker og Forfatninger,
med mangfoldig Trældom i det Enkelte, saa det let kan
synes ligegyldigt, om Tydskland, istedenfor saamange selv-
stændige Herskaber, som der er Dage i et Aar, var allerede
dengang slaaet i Hartkorn, omtrent som nu, og om Profes-
sorerne, paa Commando, alle havde canoniseret Thomas
Aqvinas, istedenfor at nu Somme bestred ham, ogsaa paa

Commando, med Melanchton eller med Calvin; men Følgerne har dog viist, at det tydske Virvar, med de mange stridige Anskuelser og de mange smaa Herskaber, Høiskoler og Bogtrykkerier, som kappedes om Rangen, Søgningen og Næringen, og umuelig alle kunde sees nøie paa Fingrene, begunstigede og vedligeholdt dog en Friskole, der vel var meget uordenlig, men derfor ikke mindre uundværlig. Hertil kommer, at havde det østerrigske Huus først faaet Bugt med Tydskland, da kunde den hollandske Fristat neppe holdt sig, og her var da gode Raad dyre; thi uden fremmed Hjelp maatte Tydskland miste sin Frihed, og fransk Hjelp, som var den eneste Ventelige, vilde, naar den blev kraftig, have givet fremmed Trældom. Norden, som fulgte Luther, havde imidlertid to stridbare og i mange Henseender udmærkede Konger, og hvad der brast for den Ene, bar for den Anden, saa ved franske Kunster og nordisk Kraft blev Friskolen reddet, men ufrivillig blev Tydskland selv det store Offer, dels som en blodig Valplads for rovgierrige og tøilesløse Krigsfolk, og dels som et Bytte, hvorom de Fremmede sloges. Det var *Christian den Fjerde* af Danmark og Norge, og *Gustav Adolf* af Sverrig, som ved denne Leilighed prøvede deres Lykke i Tydskland, og da Udfaldet frembragte en heel Omvæltning i de nordiske Magters Forhold baade til Europa og hinanden, maae vi et Øieblik dvæle derved, om end Tydskerne finde det unødvendigt.

Christian den Fjerde var en Sønnesøn af Christian den Tredie, som selv havde hørt Luther, var ham med Liv og Sjæl hengiven og ordnede, uden synderlig Modsigelse (1536), Kirkesagerne i Danmark og Norge ganske efter hans Raad og Tykke; og da Luthers lille Catechismus, tilligemed

en augsburgske Bekiendelse, hos os over i tohundrede Aar herskede uindskrænket og uanfægtet, maa især Danmark med Eftertryk kaldes det „lutherske Kongerige." Til Danmark og Norge regnedes dengang Skaane, Halland, Bleking og Baahuslehn, saa Sverrig havde ondt nok ved at forsvare sig, da det under Christians Søn, Frederik den Anden, kom til Krig mellem Rigerne (1563—70); og i Dannelse vandt Danmark giennem det sextende Aarhundrede aabenbar et stort Forspring; men den folkelige Udvikling standsedes netop ved en latinske Dannelses Kæmpeskridt, Herremandsvælden, uden eiftlig Modvægt, blev daglig mere trykkende, og Folket eftenfor Sundet, som er langt fra at være krigsk, blev fornyttet. Christian den Fjerde, som i hele tresindstyve Aar 1588—1648) førte Kongenavn, var vel af Kæmpeart, blev vart en myndig Herre, skabte sig en anseelig Sømagt, og førte en ikke uheldig Kamp med Sverrig (1611—13); men skiøndt han derhos, for sin Tid, var en udmærket folkelig, klog og oplyst Herre, saa havde han dog, enten kirkelig, borgerlig eller videnskabelig talt, ingen Sands for Andres Frihed end sin egen, og forstod kun at føre Krig med Sverrig og Hansestæderne. Hertil havde Danmark ogsaa i firehundrede Aar været indskrænket, saa, naar Christian i Tydskland fandt en dygtig Modstander fra den store Krigsskueplads, havde han kun liden Udsigt til Seier, og han fandt uformodenlig to saadanne Modstandere i Tilly og Wallenstein, der minde os om Braccio og Sforza, og overgik deres italienske Forbilleder ligesaalangt i Kraft og Styrke, som de i Finhed og Artighed stod under dem.

Det var nemlig nu, under Hertugerne af Alba og Parma, levet de „store Compagniers" eller Soldaterstandens Heltetid

i Nederlandene, og den var kommen til Tydskland med Tilly, der, ligesom hans Mester, egenlig kun paa Valpladsen gjorde Forskiel mellem Ven og Fiende, og førte for Resten sin Hær, der gierne havde Sold tilgode, som en Hjord giennem Ørken, til de fedeste Græsgange, helst dem, der tilhørte Rigsstæder og Smaafyrster, som enten maatte tie eller fik, naar de mukkede, dobbelt Indkvartering. Denne Krigslast fandt man imidlertid i den saakaldte nedersaxiske Kreds meget byrdefuld, besluttede at sætte sig til Modværge, valgte sig (1625) i Christian den Fjerde, der, som Hertug af Holsten selv hørte til Kredsen, en kongelig Høvedsmand, og formanede saa Tilly til smukt at rømme Borgeleiet, men fik til Svar, at keiserlige Soldater var ikke Fugle, der kunde leve af Luften.*)

Nu, da det tegnede til en alvorlig Krig, og Keiseren nok kunde ønske at have en egen Krigshær, men havde ingen Penge til at kiøbe sig en, da var det, Albrecht Wallenstein, i sin Manddomskraft (42 Aar gammel), tidlig Fornægter af Protestantismen, krigsvant i Ungarn og Italien, ærgierrig og herskesyg til Skyerne, og umaadelig rig ved Godser, forbrudte i den bøhmiske Opstand, tilbød Keiseren paa egen Regning at anskaffe og underholde ham en Krigshær, naar han maatte giøre den saa stor han lystede. Tilbudet blev antaget med Fornøielse, og snart stod Wallenstein, som Hertug af Friedland, ved Elben med en frygtelig Hær, medens Tilly holdt sig ved Weseren, saa Kong Christian havde kun Valget, hvilken af de Stolte han først vilde maale sig med,

*) Struves tydskhistoriske Samling (Corpus Historiæ Germanicæ) II. 1243—46.

thi det var klart, at dem Begge maatte han bugte, før han havde vundet. Han valgte Tilly, men styrtede undervejs i Hameln tilhest fra Volden i Graven, optoges for død, og man fristes til at sige, kom kun tillive for at see sig overvunden af Tilly og fordunklet af Gustav, og for at see Danmark med stærke Skridt gaae Ubetydelighed om ikke Tilintetgiørelse imøde. Nederlaget ved det Barembergske Lutter (1626) nødte nemlig Christian til at tænke paa sit eget Riges Forsvar, de tydske Smaafyrster faldt fra i Fristelsens Tid, Frankerig og Engelland, som havde skyndt Christian frem, lod ham kiønt i Stikken, den danske Adel lod det være Hertugen af Holstens egen Sag, hvordan han kom tilrette med det romerske Rige, og paa et Øieblik (1627) var ikke blot Holsten og Slesvig, men ogsaa Nørrejylland lige ind i Vendsyssel, oversvømmet af de keiserlige Hære under Tilly og Wallenstein.*) Selv tog Wallenstein sit Borgeleie paa Koldinghus, og her var det vel, hans Udsigter blev grændseløse som det store Hav, thi han lod sig nu udnævne til Hertug af Meklenborg og Rigsadmiral, og stræbte, ved Hansestædernes Hjelp, at spille Mester paa Østersøen; men dertil kunde Tiden aldrig være mindre beleilig end nu, da Hansestædernes Sømagt var tilintetgjort, og Østersøen havde saa dygtig en dansk Admiral som Christian den Fjerde, der endog fra Søsiden saa kraftig understøttede Stralsund, at Wallenstein, som vilde havt den til sin Hovedstad, maatte med Skamme blive derudenfor. Denne Beilen til Havfruen, og det stolte Sprog, Wallenstein førte, kun passende for en almægtig Tyran, gjorde ham derhos saa frygtet og forhadt

*) Slanges Aarbog til Christian den Fjerdes Historie.

i hele Tydskland, at saasnart Kong Christian (1629) var nødt til at stikke Sværdet i Skeden, bestormede alle Kurfyrsterne (1630) Keiseren med Bønner om at aftakke den Utaalelige, og selv var han ventelig ikke uden Frygt for at faae sin Tjener til Herre, siden han lod sig overtale til at stille sig ved sin Høirehaand og dermed ved al sin Magt.

Wallenstein stod dengang i Spidsen for en frygtelig Hær, som man skatter paa 100,000 Mand, saa man skulde neppe troet, han havde ladt sig afsætte, men da han dermed viste, at det ei havde synderlig Fare med hans Anslag, var det dobbelt ubetimeligt, Ferdinand satte sig paa Fredsfod; thi ved sit saakaldte Restitutionsedict havde han (1629) sat alle protestantiske Magter baade i og udenfor Tydskland i Bevægelse, og Gothekongen rustede sig nu af alle Kræfter til at vise, hvordan de gamle Gother havde baaret sig ad med det romerske Rige.

Restitutionsedictet eller Hjemfaldsloven bestemte nemlig, at alt det Kirke- og Klostergods, som de protestantiske Fyrster i Tydskland havde bemægtiget sig siden Augsburgfreden (1555), skulde igien hjemfalde til sit gamle papistiske Herskab, og det var ikke alene i sig selv haardt at døie, men fra Ferdinands Side, som i sine Arvelande havde nødt alle de Protestanter, der ei vilde sadle om, til at vandre ud, maatte det betragtes kun som det første Skridt til Protestantismens Udryddelse i hele Riget. Hvorvidt man nu i Sverrig enten havde nogen klar Forestilling om, hvad det betød, eller brød sig stort om Protestantismens Skiæbne, er vist nok et eget Spørgsmaal; men jo mindre man tør bekræfte det, des mærkeligere er det, at Redningen kom derfra, og des hæderligere for Protestantismen, som Forsynet da ret kiendelig tog sig af.

Den samme Gustav Vasa, som i Spidsen for Dalekarlene gjorde Opstand mod den tyranniske Christian den Anden, og grundede et nyt svensk Kongehus (1523), havde under sin lange og lykkelige Regiering behandlet Kirke- og Klostergods, som „Guds og sit Eget," og paa en Maade indført Lutherdommen, skiøndt under den stadige Forsikkring, at det var ingenlunde en ny Religion, han indførte, men kun grove Misbrug ved den gamle, han afskaffede, en Paastand der vel var sandere end han selv vidste.*) Efter hans Død havde hans tre Sønner: Erik, Johan og Karl (1560—1611) fulgt hinanden paa Thronen, men under idelige Storme og farlige Uroligheder, hvoraf vi her maae især lægge Mærke til Striden om Kong Johans ny Alterbog, som smagte stærkt af Papisteri og hængte desuden nøie sammen med Johans Grille at forene Sverrig med Polen, Noget, der syntes ham ligesaa let, som at han selv havde giftet sig med en polsk Prindsesse.**) Ved denne Leilighed havde ogsaa Jesuiterne begyndt at faae Indpas i Sverrig, hvor selv den berømte italienske Pater Anton Possevin umagede sig op, at besee Leiligheden; men det vilde ikke flaske sig, da Johan ikke selv vidste hvad han vilde, meer end paanøde Svenskerne sin Alterbog, og hans Broder Hertug Karl af Södermanland, som raadte meer end Kongen, vilde intet vide af Alterbogen, endsige af Jesuiterne, men var en stiv, om end meer calvinsk end luthersk Protestant.***) Sigismund, en Søn af Johan, var imidlertid (1587) valgt til Konge i Polen, og da han offenlig bekiendte sig til Papismen, havde

*) Geijers svenske Historie II. 48. 54. 96—99.
**) Sammesteds S. 237—52.
***) Sammesteds S. 265—67. 298, 302—6.

Karl nemt ved at giøre ham Thronfølgen i Sverrig (1592) stridig, men maatte dog takke sin gode Lykke for, at han blev Seierherre. Da nu Sigismund desuagtet vedblev at føre Krig med Karl om den svenske Krone, og besvogrede sig med Keiser Ferdinand, saa seer man, det var i sin Orden, at Gustav Adolf, naar han havde Mod og Styrke dertil, ogsaa i Tydskland blev Protestantismens Forsvarer og Keiserens Modstander; men at han dermed vandt et udødeligt Navn i Verdenshistorien og et langt herligere Eftermæle end alle hans Aarhundredes øvrige Høvdinger, Herrer og Fyrster, det maa tilskrives den ægte gothiske Stil, hvori han og Axel Oxenstjerne, hans andet Jeg, som Taarne med Spir, stak i Sky paa den store Skueplads.

Ved sin Faders, ovenmeldte Karl den Niendes, Død (1611) var Gustav Adolf sytten Aar gammel, var et opvakt Hoved med Løvemod og Ørneflugt, og havde nydt en udvendig stræng, men indvendig fri Opdragelse, som i en ordenlig Kongeleir, hvor Kæmperne har deres Frisprog og tale hver sit Tungemaal; og medens han mellem Braher og Oxenstjerner lærte tidlig at skatte en høihjertet Adels Fortrin og at vogte sig for dens Overmagt, blev han under sin borgerlige, vidtbereiste og kundskabsrige, Hovmester Johan Skytte, fortrolig med Verdenshistorien og med den frieste Tankegang, som da havde Mæle.*) Dermed var han skikket til at spille en Hovedrolle paa den store Krigsskueplads, og dertil havde han al muelig Opmuntring, thi Konge var han over et stærkt, stridbart og krigsvant, men fattigt og uroligt Folk, og Krig havde han arvet efter sin Fader med alle sine

*) Geijers svenske Historie III. 3—25.

aboer: Danske, Russer og Polakker, saa han kunde umuelig ive Anlæg til en stor Hærfører, uden ogsaa at blive det. Med Danmark, som under Christian den Fjerde baade paa Søen og fra Skaanesiden var ham for stærk, sluttede vel Gustav Adolf snart Fred (1613); men med Rusland blev m ved at spille, til man (1617) indrømmede ham Ingermanland, som han klarlig saae, var en Nøgel til Østersøen, i Ruslands Haand det farligste Sværd.*) Krigen med Polen endelig, som paa en Maade var uendelig, gav Gustav Adolf Leilighed til at øve sig og sin Hær omtrent saa meget og saa lidt som han vilde; thi Republiken Polen, som ke brød sig om sin Konges svenske Fordringer, var immer llig til Stilstand, og kæmpede kun mat for Lifland, hvor Gustav Adolf ved Rigas Indtagelse (1621) grundede sit eltherrenavn. Langt mere Opsigt gjorde imidlertid de svenske ltog i Preussen (1625—29), hvor selv Keiseren blandede i Sagen, hvor Gothekongen egenlig giennemgik den Krigsle, baade han og hans Stalbrødre siden i Tydskland rde udødeligÆre, og hvor han ved den sexaarige Stilnd (1629) beholdt baade Elbing, Pillau og Memel.**)

Denne Stilstand med Polen, som gav Gustav Adolf e Hænder til sit Storværk, sluttedes ved fransk og engelsk tægling; thi disse to Magter, saavelsom Holland, havde t tidligere søgt at bringe baade Sverrig og Danmark i arnisk mod Keiseren; og nu, da Christian den Fjerdes Tog r spændt saa ulykkelig af, og Tydskland laae traadt under ødder af Tilly og Wallenstein, nu var aabenbar Gothe-

*) Geijers svenske Historie III. 93—103. 104—12.
**) Sammesteds S. 112—52.

kongen deres, og, vi maa vel sige, Europas sidste og eneste Haab. Hidtil havde Ønsket om hans Bistand strandet paa hans store Fordringer og paa Danmarks velgrundede Frygt for en svensk Magt i Tydskland, men nu havde den ydmygede Christian selv maattet overlade Gustav Stralsunds Forsvar mod Wallenstein, og denne Jettes farlige Anstalter ved Østersøen havde bestemt Gothekongen til at vove en Dyst paa egen Fare.*) Det skete (1630), og efter paa sin sidste svenske Rigsdag at have anbefalet Himlen og Stænderne sit Foretagende og sin sexaars Datter, sluttede han med den nittende Davidspsalme og seilede til Pommern, for „som en vældig Stridsmand at ende sit Løb."

Omtrent med femtentusind Mand, hvoraf endda kun de tretusinde Ryttere og Hælvten af Fodfolket var Indfødte, slog Gustav sit Fæste løs, men baade han og de havde lært at staae for Skud, og hans eget Skydetøi (Artilleri) under Torstenson var for sin Tid mageløst. Han landede lykkelig ved Midsommer paa den pommerske Kyst, tiltruede sig Stettin for at beherske Oderens Munding, og begyndte saa, stolende, efter sit Valgsprog, paa „Gud og sit seierrige Sværd", kiæk den Toaars-Bedrift, der forbausede ikke blot Tydskland men hele Verden og glemmes kun med den protestantiske Christenhed.**) I et Vinterfelttog, som faldt Tydskerne uvant, rensede han Pommern, og skiøndt Magdeburgs gruelige Ødelæggelse af Tilly, ligefor hans Øine, skadede hans Rygte, kastede dog snart Seieren ved Leipzig over den Frygtelige (1631) en Glands paa hans Navn, som det aldrig tabte.

*) Geijers svenske Historie III. S 155—83.
**) Sammesteds S. 184—92.

enne Seier vandtes i September, og midt i November oldt Gustav sit triumferende Indtog i Frankfurt am Main, k nok et Bovestykke, med „den gamle Djævel," som han ıde Tilly, i Ryggen, men det lykkedes, thi Kurfyrsten af aiern turde ikke anden Gang vove sin Hær, og Gothe- ngen hilste Nyaarsmorgen paa hin Side Rhinen i Mainz.*) dsigten til et protestantisk Keiserdømme syntes nu saa nær saa smilende, at den ei kunde skjule sig for Helten og pe forfeile sin fortryllende Virkning paa ham,**) men n blev dog til Lykke ei videre ledt i Fristelse; thi vel fik illy, da han ved Lech vilde spærre ham Overgangen, sit anesaar, og Gothekongen indførte da paany den lutherske udstjeneste i Augsburg og holdt sit Indtog i München;***) en nu brød Wallenstein frem af sit Baghold og standsede m paa Kongeveien, før nogen endnu vidste, hvortil n førte.

Forsynet vilde, at just som Gustav Adolf skulde træde , maatte Wallenstein træde fra, men før endnu Tilly ldt, havde Keiser Ferdinand seet sig nødt til at bede den tolte om Forladelse og kiøbe hans Tjeneste i saa dyre omme, at Keisernavnet var alt hvad han forbeholdt sig, dens baade hans Krigshær, hans Arvelande og hele dskland gaves i Wallensteins Haand, forsaavidt det ikke r i Gustav Adolfs.†) Vel havde Wallenstein egenlig dnu ikke vundet noget Hovedslag, men baade Verden og

*) Geijers svenske Historie III. 192—229.
*) Khewenhüllers Aarbog over Ferdinand den Andens Tid XII. 86—87. Geijer III. 229—32.
*) Khewenhüller XII. 122—43. Geijer III. 232—35.
†) Khewenhüller XII. 13—15.

han selv troede paa hans lykkelige Stjerne, og hans Navn var derfor nok, ikke blot til ligesom at sammenblæse et frygtelig Hær af forvovne Kroppe fra alle Verdens Hjørner, men ogsaa til at befrie Bøhmen, som Saxerne, man veed ikke ret om for Alvor eller paa Skrømt, havde indtaget, og til at giøre Gustav Adolf tvivlraadig, saa han, istedenfor at vove noget Afgiørende, befæstede sig i Nürnberg, for at see Tiden an.*) Wallenstein var imidlertid ogsaa raadvild, saa han med sin i Tal langt overlegne Styrke ei turde angribe, men forskandsede sig ved Rednitzfloden i en Bjergleir, og her stod da de to Medbeilere til Enevoldsmagten med Staalhandsker i to Maaneder over for hverandre, som to Tordenveir, der truede hinanden, og Begge Verden med Dommedagsslag, uden at der dog skete det Mindste, som Verdenshistorien kan nævne; thi at Pesten rasede i Nürnberg, og at der blev en Ørk omkring de to store Leire, det hørte dengang til Hverdagslivet paa Krigsfod.**) Efter tilsidst forgiæves at have bestormet Wallensteins Leir, trak Gustav sig fra det ødelagte Franken til Saxen, som nu syntes at skulle tjene begge Hærene til Vinterleie, thi ogsaa Wallenstein trak sig langsomt did; men nu følte Gothekongen dog, at det maatte briste eller bære, og ei langt fra Leipzig, ved Lützen, man siger, omtrent paa samme Valplads, hvor Henrik Fuglefænger i det tiende Aarhundrede frelste Tydskland fra Ungarerne, der stod nu i det syttende Slaget, som frelste Tydskland fra Jesuiterne.***) Dette Hovedslag paa Landeveien, som kostede Gustav Adolf Livet

*) Khewenhüller XII. 19—22. 156—60. Geijer III. 238.
**) Khewenhüller XII. 160—73. Geijer III. 239.
***) Khewenhüller XII. 173—98. Geijer III. 239—70.

Wallenstein Lykken, lignede vistnok langt mere en Tve-
) mellem to store Lykkefristere omÆre og Bytte, end
Strid mellem Lyset og Mørket om den verdenshistoriske
kole, og langt mindre en afgiørende Seier paa Prote-
terne̊s Side end et fælles Nederlag; men det afgjorde
Spørgsmaalet, saa efter Slaget ved Lützen (1632) var
ikke mere Tanke om enten at beherske Tydskland eller
ydde Protestantismen, men kun om, enten Krig eller
d var Vedkommende fordelagtigst. Wallenstein for sin
son synes at have foretrukket Fred, thi langtfra at be-
e sin store Medbeilers Fald til glimrende Bedrifter,
ede han sig, efter Slaget ved Lützen, inde i Böhmen,
rugede, indsluttet i sig selv, man veed ikke over hvilke
ke Planer, til han, (1634) som en Majestætsforbryder
gjort fredløs af Keiseren og ved et Nidingsværk skaffet
af Verden.*) Den svenske Dronnings og den franske
ges Formyndere: Oxenstjerne og Richelieu, foretrak
mod aabenbar Krigen, indtil Østerrig skulde være saa yd-
et, at de kunde foreskrive Love, og Tydskland saa for-
et, at selv Soldaterne maatte sulte, og de kloge Herrer
deres Villie, fordi Soldatens Valgsprog: „Død eller
id", naturligviis ogsaa var paa Krigens Side. Vel
dte Kurfyrsten af Saxen sig, efter det svenske Nederlag
Nordlingen (1634), at slutte en særskilt Fred med Kei-
n, hvorved han beholdt Lausiz, som var alt hvad han
angte, men Oxenstjerne vilde have Pommern, og Riche-
vilde have Elsas, og det fandt, selv efter Leonhard
stensons Husering i Böhmen og Mæhren (1643), sine

*) Khewenhüller XII. 1110—64.

store Vanskeligheder, saa da der nu allevegne sønden for Elben kun var Sulteføde, gav det svenske Rigsraad Torstenson Anvisning paa Slesvig og Holsten, som, efter lang Frist, godt maatte kunne taale en Indkvartering, og tilhørte desuden Christian den Fjerde, en hemmelig Fiende, som, til han gik paa Gravens Bredd, var ei længer farlig.*) Torstenson kom ogsaa virkelig til Juleaften som en selvbuden Giæst, og nøiedes ei med at sidde paa Dørtærskelen, men spillede Herre i Huset lige op til Limfjorden; og heraf kunde især en Dannemand have meget at sige, da Svenskerne efter Julenadren tog Nyaarsgaven med Staalhandsker, og havde siden i Aarhundredets Løb nær opslugt hele Danmark; men derved kan Verdenshistorien ei her opholde sig, og, kort at fortælle, endtes da omsider Trediveaarskrigen (1648) ved den saakaldte vestphalske Fred, omtrent som Sverrig og Frankerig ønskede, thi Sverrig fik, foruden en Slump Penge, Pommern og Wismar, Frankerig fik Elsas, og Tydskland blev for Resten ved at være det store Virvar, hverken Tydskerne selv eller Europa endnu kunde undvære.**) Vil man ellers læse en noget langtrukken, men dog livlig Skildring af Trediveaarskrigen, da findes den let i Schillers berømte Historiebog, og Sammes Digt „Wallenstein“ aabner et Blik over Jettens Leir og ind i hans Sjæl, der vel ikke er yndigt, men dog muntert og lærerigt. Keiser Ferdinand den Anden var for længe siden (1637) samlet til sine Fædre, og løftet til Skyerne af sin jesuitiske Skriftefader, som skrev en heel Bog om hans „Dyder“ og for-

*) Geijers svenske Historie III. 93—95. 374—95. Slanges Aarbog II. 1192—1361.

**) Geijer III. 332—37. Sismondis franske Historie XXIV. 178—86.

sikkrede, han havde omvendt vel ti Millioner Kiættere, saa han maatte med Føie kaldes „den apostoliske Keiser“;*) men skiøndt Verdenshistorien i det syttende Aarhundrede selv var nær ved at nedsynke til et Bind Ligprækener, maa den dog nu hæve sig over dem, lade det være en Sag mellem Vorherre og alle de Døde, hvad de troede og tænkte, og holde sig til, hvad de gjorde paa den store Skueplads; og den saakaldte apostoliske Keiser maa da nøies med det Eftermæle, at han gjorde hvad han kunde til at udrydde baade aandelig, borgerlig og videnskabelig Frihed i Tydskland, og havde, skiøndt han var en Stakkel, nær slumpet til at giøre en stor Ulykke, men naaede dog kun at formørke sine Arvelande. Gothekongen derimod, som forhindrede den store Ulykke, vidste at indskyde selv sine Fiender Høiagtelse og faldt midt paa den store Løbebane i sin blomstrende Alder, ham skylder hele Menneskeheden et høilovligt Eftermæle, og ham skulde det velforligte Norden reise et levende Mindesmærke i en nordisk Høiskole, hvor Menneskeaanden kunde giøre sine Kæmpeskridt paa den Kongevei til Menneskelivets Oplysning, som det haardnakkede Slag om Landeveien ved Lützen dog egenlig gjaldt og holdt aaben. Gustav var en Broder til „Didrik af Bern,“ hvis egen Skade det blev, at han, ligesom Theodorik, forelskede sig i det romerske Væsen, som han dog traadte under Fødder, og det var Synd at misunde Svenskerne hvad de vandt i Tydskland, som kun var Lidt mod hvad de tabte; men den tydske Høiskolefrihed var ikke for dyrekiøbt med Gustav Adolfs Blod, og skiøndt Axel

*) Pater Lamormains „Ferdinands Dyder“ Wien 1637, ogsaa aftrykt bag i Khewenhüllers Aarbog.

Oxenstjerne mest havde Sverrigs Ære og den svenske Mid-
Glands for Øie, virkede han dog med en Storhed, Stand-
haftighed og Klarhed, som i Verdens Beundring kun fik
hvad de fortjente, i hans Ophøielse (1645) til Greve af
Sødermøre (i Bleking) kun en daarlig Belønning, og i
Dronning Christines Unaade en endnu daarligere Tak.*)

Medens Sverrig saaledes opsvang sig til en Landmagt
af første Rang, opvoxede Holland til en ligedan Sømagt,
og skiøndt de derved begge sprængte sig, var dog Hollands
Virksomhed i det Hele ligesaa uundværlig for den protestan-
tiske Christenhed, som Sverrigs Kæmpestridt i det enkelte
Tilfælde, og i det syttende Aarhundrede maa derfor Men-
neskeaanden skiænke Nederlænderne langt mere Deeltagelse
end de nogensinde har skiænket den.

Vi har seet, hvorledes Holland og Seeland under Vil-
helm af Nassau-Oranien kom til at staae i Spidsen for et
nederlandsk Forbund, som tappert forsvarede sig mod hele
Spaniens Magt, og skiøndt det først var ved den vestphalske
Fred, Philip den Fjerde bekiendte Trældommens Afmagt mod
Friheden, var den dog alt, da Philip den Tredie sluttede
Tolvaars-Stilstanden (1609—21), tydelig nok, og Verdens-
historien kan da ikke opholde sig ved Kampen mellem Ora-
nieren Friedrich Heinrich og Genueseren Spinola, om Breda
og Mastricht, skiøndt den gjorde stor Opsigt i sin Tid;
Nævnes maa det imidlertid, at Fristaten næsten under hele
Trediveaarskrigen (1621—48) laae i aaben Feide med
Spanien; thi det gavnede ikke blot Protestanternes Sag

*) Geijers svenske Historie III. 395—96. 405. 418—20. 448—50.

Tydskland, men gav Holland Leilighed til at bemægtige sig den ostindiske Handel og blive Europas største Sømagt.

Man maa imidlertid huske, at Leilighed vel, efter Ordsproget, giør Tyve, men at den blotte Leilighed dog, efter al Erfaring, ingenlunde giør dygtige Sømænd og store Sømagter, men at dertil udkræves særegne Anlæg, tidlig Øvelse og en temmelig høi Grad af borgerlig Frihed; saa det store hollandske Sildefiskeri i Øresund og under den engelske Kyst, som alt var Aarhundreder gammelt, saavelsom den ny, dyrekiøbte Frihed var Sømagtens rette Kilder, som, ved Leilighed, maatte avle den. Ved Siden ad de store Markeder i Brügge, Gent og Antwerpen overseer man vel let den mindre glimrende Travlhed og Driftighed i Dordrecht, Harlem, Leiden og Amsterdam; men det er dog værd at lægge Mærke til, at i Karl den Stores Dage var Friserbyerne Dorstad, Utrecht og Stavern de største Handelsstæder paa denne Kant, og at Dordrecht (Dorstads Afløser) havde Oplaget af den engelske Uld, førend Brügge,*) saa Flanderns Flor var kun et Mellemspil, men Hollands Fortrin gammel Vane. Hertil kom nu Leiligheden, som aldrig kunde være bedre end i Slutningen af det sextende og Begyndelsen af det syttende Aarhundrede; thi da var Lybeks og Hansestædernes Tid netop forbi, og hverken Norden eller England havde dog endnu indtaget deres Plads paa Havet, medens Verdenshandelen var faldet i Folks Haand, der ei selv kunde drive, mindre forsvare den.

Det maa nemlig ikke glemmes, at det var en genuesisk Lykkeridder, der havde opdaget Amerika til Spanien, og at

*) Kampens nederlandske Historie. I. 78. 144—46. 203—8.

selv paa Portugisernes lange Reiser var Seiladsen dem kun en Besværlighed og Handelen en Biting, saa, naar de ostindiske Varer kom til Lissabon og de vestindiske til Cadix, var det mest Hanseater og Nederlændere, der befordrede dem videre; og da nu ovenikjøbet Portugal (1580) blev en spansk Provinds, var den ostindiske Handel et vist Bytte for den Første den Bedste, der havde Mod til at tage den. Da alle tre Philipper i Spanien (1556—1666) arbeidede utrættelig paa at undertrykke al levende Virksomhed hos deres Undersaatter, fremkaldte de den derved naturligvis hos deres Modstandere, og ved at lukke Lissabons Havn for Nederlænderne, ansporede Philip den Anden dem til at aabne sig Farten paa Ostindien. Nordboerne krympede sig nu vel lidt ved de lange Reiser, saa baade Engelskmænd og Hollændere prøvede først nordenom at skyde Gienvei til Indien og China; men da det ikke vilde lykkes, viste dog snart (1595) Corneles Houtman fra Gouda, som havde faret med Portugiserne, sine Landsmænd Veien om det gode Haabs Forbjerg, og endnu før Stilstanden (1609) havde Hollænderne bemægtiget sig de molukkiske Øer, med alle Nelliker og Muskater, sat sig fast paa Java, gjort Lykke i Japan, og oprettet deres ostindiske Selskab, det syttende Aarhundredes store Vidunder.*) Under Stilstanden havde de vel endeel Fortrædeligheder med de forvovne Engelskmænd, der enten vilde holde halvt med dem eller slaaes om det Hele, men Hollænderne vandt dog Seier, Batavia reiste sig (1620), og Johan Petersen Kühn (1618—28) blev den hollandske Albuquerque, der vel var langtfra at glimre som den por-

*) Kampens nederlandske Historie I. 572—85.

tagifiske, men befæstede dog godt det ostindiske Rige, som endelig ogsaa under Van Diemen (1641) blev afrundet med det vigtige Malakka.*) Det vestindiske Selskab var vel ikke saa lykkeligt, men dog gjorde den lille Peter Hein hvad Hollænderne maatte kalde for en stor Fangst, da han (1628) tog hele den spanske „Sølvflaade," og Selskabet maatte især tilskrive sig selv, at det vundne Brasilien igien (1650) gik forloren.**) Under disse Omstændigheder hævede Amsterdam sig til Verdens ypperste Handelsstad, og for at Antwerpen ikke paa nogen Maade skulde kappes, betingede Hollænderne sig i den vestphalske Fred, at Scheldefloden maatte holdes lukket.

Saaledes havde da den protestantiske Christenhed, især ved to af sine Smaamagter, seiret over den papistiske i al sin Styrke, og det havde den unægtelig Ære af, men om den ogsaa i det Hele skulde nyde Gavn deraf, var et stort Spørgsmaal; thi deels var Seiren kun vunden ved det meer end tvetydige Frankrigs Hjelp, og deels sparede aabenbar hverken Sverrig eller Holland Noget, hvoraf de ventede at høste Fordeel, saa det var ikke blot Danmarks, men Europas Lykke, at de i det Hele ikke havde Fordeel tilfælles. Sverrigs Hu stod nemlig til Erobring af hele Norden eller dog af alle Landene omkring Østersøen, men Verdenshandelen, heel og ubeskaaren, var Hollændernes Attraa, og deres østersøiske Fart, som blot i Fragt gav dem halvfjerde Million om Aaret, gik altfor strygende til, at de kunde taale alle de Forsinkelser og Posekigerier, de maatte vente, hvis de stridbare, fattige Svenskere blev Toldkasserere baade i

*) Kampens nederlandske Historie II. 6—7. 25. 48—53. 104—6.
**) Sammesteds II. 25—26. 55—57. 80—82. 92—94. 103—4. 117—22.

Sund og Belt og alle Østersøens Havne.*) Skiøndt de derfor i Trediveaarskrigens Tid ærlig havde hjulpet Sverrig at ydmyge Danmark, som, under Christian den Fjerde med Nøglen til Sundet, var nærig nok, saa havde dog Omstændighederne mærkelig forandret sig, da den svenske Karl Gustav ei engang vilde nøies med Skaane, Halland, Bleking og Bornholm, men vilde med Vold og Magt ogsaa have Kiøbenhavn og hele Danmark. Hele Danmark er nu vistnok kun saa lille en Plet af hele Verden, at selv Hovedbegivenhederne i Danmarks Historie let kan findes for ubetydelige til at nævnes her, men dels er dog Holland fuldt saa lav og lille som Danmark, dels maae danske Bøgers Læsere finde sig i, at de er skrevne „paa Dansk," og endelig er Kiøbenhavns Nødværge saa mageløst i det syttende Aarhundrede, at det virkelig giør lidt Opsigt i Verdenshistorien.

Zweibrückeren *Karl Gustav* var en Søstersøn ad Gustav Adolf, opfødt i Sverrig, hvor han, da Dronning Christine var kied ad Stadsen (1654), besteg Thronen, trak Sværdet og stak det ikke i Skeden, før Haanden blev for valen til at føre det, saa det var en Lykke, det ei varede ret længe; men baade for Polen og Danmark kunde Ulykken dengang snart blive stor nok, og i Forbund med Cromwell syntes Karl Gustav virkelig istand til at trodse hele det øvrige Europa og ødelægge det Halve. Det var da i Høstens Tid (1658) at Kong Karl, som nys havde solgt Danmark Freden i dyre Domme, pludselig brød den, for at giøre Pinen kort, og stod kun i Beraad, om han ikke fra Kiel, hvor han laae med Krigshær og Flaade, skulde gaae

*) Kampens nederlandske Historie II. 100. 172.

lige til Kiøbenhavn og lande paa Toldboden; og var det skeet, havde han formodenlig vundet Spil, men da han gik iland ved Korsør, fik Kiøbenhavnerne dog et Øiebliks Betænkningstid, og skiøndt deres nærværende Konge, Frederik den Tredie, var mere Bogorm end Krigsmand, og Staden i maadelig Forsvarsstand, fattede de dog Begge det heltemodige Forsæt at værge sig til sidste Mand, hvorfor Kongen ophøiede Kiøbenhavn til en „fri Rigsstad", hvis Borgere skulde nyde alle adelige Rettigheder.*) Nu begyndte da den underlige Strid mellem Kiøbenhavns Borgerskab og den seierrige svenske Hær, med Øieblikkets største Feltherre, Karl Gustav, i Spidsen, som endte med, at han, efter den aldeles mislykkede Storm i næste Aars Februar, maatte ophæve Beleiringen; men til det Vidunder hørte ogsaa nødvendig, at den hollandske Flaade, under Opdam Wassenaar, om Efteraaret sprængte den Svenske i Sundet under Gustav Wrangel, og undsatte vor hardtad aldeles udhungrede og modfaldne Hovedstad.**) Man siger, det var tildels af Ærgrelse derover Karl Gustav døde (1660), og samme Aar var det, at Kiøbenhavns Borgerskab og Geistlighed, som nu havde taget Luven fra Adelen, overdrog Kongen af Danmark arvelig Enevoldsmagt, naturligviis i det glade Haab og mod den hellige Forsikkring, at Retten skulde have sin Gænge, og hele Folket behandles ligelig under et „faderligt og christeligt Regimente."***) Høityddskerne har altid

*) Holbergs Danmarkshistorie III. 288—307.
**) Bjerings „Kiøbenhavns Beleiring." Kampen's nederlandske Historie II. 172—77.
***) Holbergs Danmarkshistorie III. 435—79. Spittler's „Enevoldsmagtens Indførelse i Danmark."

fundet, det Sidste var dumt gjort af de Danske, men Hollands nyeste Historieskriver bemærker dog med Rette, at de „vandt derved, om ellers halvandet Aarhundredes Fremgang til Velstand maa kaldes en Vinding";*) og siden Dannerkongen saa længe beholdt Enevoldsmagten aldeles ubestridt, er den neppe blevet meget misbrugt. Nu er vist nok Meningerne selv i Danmark meget deelte om Enevoldsmagtens Ønskelighed; men mellem Kyndige kan der dog kun være een Mening om, at det var Danmarks store Lykke, den blev givet til Frederik den Tredie og ei taget af Christian den Femte; og alle Julemærker maatte slaae feil, om det eneste Folk, der i det syttende Aarhundrede frigav sin Konge, ikke ogsaa i det nittende skulde blive det Første, som en Enevoldskonge virkelig frigjorde.

Hermed endtes nu vel ikke Danmarks Trængsel, men dog dets øiensynlige Livsfare, og vel ei Sverrigs Roes, men dog dets Overlegenhed i Norden; og selv Holland, som ved denne Leilighed spillede sin mest glimrende Rolle, var alt ved Grændsen for sin Overmagt og kom snart til Randen af sin Undergang, det Første ved Sammenstød med England og det Sidste ved Frankerigs Overfald.

Det var, som sagt, ved Aarhundredets Begyndelse (1603), at Stuarten James den Første kom paa Storbritanniens Throne, og henimod Slutningen (1688), at James den Anden hovedkulds nedstyrtede af den, og Mellemleddene, i Karl den Førstes, Cromwells og Karl den Andens Regiering (1625—85), staaer for alle historiske Læsere med Aand som et kolossalsk shakspearsk Drama, hvori det ble-

---

*) Kampens nederlandske Historie II. 177.

digste Sørgespil og det kaadeste Lystspil paa den urimeligste Maade afbryde hinanden; men fra den verdenshistoriske Side er man ikke vant til at betragte dette sene Optrin af Kæmpelivet, og dog er det fra denne Side, det baade har Krav paa almindelig Opmærksomhed og maa finde sin Forklaring. Hvor vanskeligt det derfor end falder, og hvor maadeligt det end vil lykkes, at bringe Lys ind i det storbritanniske Virvar, hvori Middelalderen vel forgiæves, men dog med forbausende Kraft og Virkning, stræbte at forevige sig, saa maa Forsøget dog voves, og den tydsknordiske Videnskabelighed maatte skamme sig, om den fattedes Mod til at oplyse, hvad den tilsvarende Driftighed havde Mod til at virke, som om Heimdal ei fra Himmelbjerg kunde see, hvad Thor udrettede i Jotunheim.

Indlysende er det da ogsaa allerede, at ligesom det igrunden var om den videnskabelige Frihed, Trediveaarskrigen førtes, og om den spidsborgerlige, Holland sloges med Spanien, saaledes var det om den menneskelige Frihed i det Hele, Storbritannien laae i en Strid med sig selv, som i det syttende Aarhundrede nær havde ført til Selvmord, men endtes dog med et mindeligt Forlig, der i det Hele var Friheden gunstig og reddede derved Menneskelivet vel fra den største Fare, det siden Christi Fødsel har svævet i. Hvor sandt det derfor end er, at Karl Stuart gaaer til Retterstedet som en kronet Martyr, og at Oliver Cromwell døer i Paladset som en fortvivlet Voldsmand, saa er det dog slet ikke Verdenshistoriens Sag at forhøre og dømme dem eller nogen Enkelt af den store Kæmpeskare, der, fra dem lige ned til Milton og Fox, rage frem paa Valpladsen og glimre i Slaget; men det er dens Kald, saavidt muligt,

at oprede det sælsomt indviklede Forhold, saa man seer Stridens rette Ophav, Gang og Maal.

Kunde selv de tre nordiske Riger ikke fredelig forbindes enten i det sextende eller syttende Aarhundrede, uagtet deres Indbyggere baade var nærpaarørende og enedes ved Reformationen om at følge Morten Luther, da var det aabenbar aldeles umueligt, at de tre anglo-galiske Riger, Engelland, Skotland og Irland, kunde sammensmelte, da her var fuldtop af stridige Elementer fra Arildstid, som ved Reformationen klarlig viste deres Styrke, da Irland i det Hele holdt haardt ved Papisteriet, Skotland blev stiv calvinistisk, og Engelland, under en kongelig Bispekaabe, noget af Allehaande. Selv om Engelland kun havde havt med sig selv at giøre, vilde voldsomme Rystelser vist været uundgaaelige, men nu var det alt giennem Aarhundreder sammenkoblet med Irland, og Forbindelsen med Skotland faldt af sig selv ved Elisabeths Død; saa Stuarterne med den tredobbelte Krone havde unægtelig en Opgave at løse, der maatte kaldes fortvivlet, naar den ei kunde overhugges med Sværdet, ligesom Knuderne i Spanien og Frankerig. James den Første drømte nu vel, han var en „Kong Salomon," som kunde opløse alle Statskunstens mørke Taler, og ei blot skære de tre Riger men hele Verden over een Kam; men just fordi han fandt det saa let og behageligt at være Guds Forsynsøie og Statholder paa Jorden, blev han naturligviis en af de største Giække paa Thronen, og ved Bisperne, han prakkede de skotske Presbyterianer paa, strammede han endnu mere det spændte Forhold. Istedenfor at understytte sin Svigersøn, den ulykkelige Pfalzer-Kurfyrst og Bøhmer-Konge i Trediveaarskrigen, beilede James desuden til et spansk Forbund og

Svogerskab, der maatte være alle Protestanter og det engelske Parlament lige forhadte, og Karl Stuart fandt da, ved sin Thronbestigelse, Alting modent til Forstyrrelse; men uden at drømme derom, legede han med Septeret, og indbildte sig, han baade kunde og burde spille ligesaadan op med de skotske Calvinister og det engelske Parlament, som Cardinal Richelieu i de samme Dage spillede op med de franske Hugonotter og Parlamentet i Paris.

Nu var jo vist nok Forholdet mellem Kronen og Parlamentet i Engelland, efter Bogstaven i det saakaldte store „Frihedsbrev“ og Lovene i det Hele, meget vildsomt, og syntes i det sextende Aarhundrede, under Tudorslægten, saa kiendelig jævnet med Øxen og Sværdet, at vel selv Storkantsleren, Frands Bacon, under James den Første indbildte sig, man med Pennen kunde giøre Resten; men dels havde Karl Stuart ingen Bacon til sin Tjeneste, og dels fattedes han ganske „Soldaterne,“ som selv i Spanien og Frankerig maatte giøre Udslaget. Havde han taget sit Sæde i Edinburg og stræbt at indføre den skotske Gudstjeneste i Engelland, da vilde han havt Soldater nok, og fundet i Engelland selv saamange Hjelpere, at han vel for Øieblikket kunde gjort med Parlamentet hvad han vilde; men nu gik han netop den modsatte Vei, og maatte derfor, uden synderligt Rygstyd, ene maale sig med hele den calvinske Haardnakkenhed i begge Rigerne, saa han maatte faldet, om han end havde været en Stærkodder. Langt fra det, var imidlertid Karl i det Hele en mild og svag, kun i enkelte Henseender vrippen og egensindig Herre, og ansaae det kun for uomtvisteligt, at han, som salvet og kronet Konge, havde Arveret til at raade baade over Folkets Sjæl og Legeme,

hvorved han kom i skarp Modsætning ei blot til Presbyterianerne, som han vilde paatvinge sin Bispestads og selvgjorte Alterbog, men ogsaa til den engelske Grundlov, hvorefter man maa „fældes, før man fængsles," og ingen Skat maa paalægges uden Underhusets Samtykke. Skattebevillingsretten var det nu, Underhuset strax begyndte med at misbruge, og nægtede Kongen selv det Allernødvendigste til Rigets Styrelse og Forsvar, med mindre han vilde udrydde Papisterne og aldeles give sig i Parlamentets Vold, saa det var slet intet Under, at Karl saalænge som muligt (1629—40) intet Parlament sammenkaldte, men hjalp sig med ulovlige Skatter og Paalæg; men Følgen var naturligviis ogsaa, at han stødte paa haarde Halse, som ikke vilde betale, og som han derfor maatte lade pante ulovlig og dømme uretfærdig. Blandt de mange haarde Halse, som dengang sad paa bredskuldrede og firskaarne Engelskmænd, er især Godseieren John Hampden fra Buckingham bleven navnkundig, og det med Rette; thi skiøndt Lord Clarendons mærkværdige Skildring af ham er langt fra at være smigrende, seer man dog strax deraf, at han ikke blot var en Undtagelse fra de plumpe og surmulede calvinske Helgene, hvortil han regnedes, men en Friborger, som ikke selv Athenen i sine bedste Dage skulde skammet sig ved.*) Ham var det, som, da Kongen, uden al Lovhjemmel, paalagde Ledingsgiæld (shipmoney) (1637), drev Sagen til Afgiørelse for den høieste Domstol, og Clarendon har vist nok Ret i, at det især var denne offenlige Rettergang, tolv Dage tillige, der ikke blot gjorde Ledingsgiælden almindelig forhadt og Hampden almindelig forgudet, men satte Folket i

*) Borgerkrigens Historie af Clarendon I. 185. II. 265—67.

Forskrækkelse, som om Alles Frihed, Ære, Liv og Gods stod i yderste Fare. Idet nemlig alle Dommerne udviklede deres Grunde for Kiendelsen, løb det bestandig ud paa, at Kongen i Nødsfald havde Lov til at giøre, hvad det skulde være, og maadte selv for at bestemme, hvad der skulde kaldes Nødsfald, medens det, paa Hampdens Side, soleklart beviistes, at naar Ledingsgiæld i Fredstid skulde kaldes Nødsfald, da var der hverken Maal eller Grændse for Vilkaarligheden.*)

Lord Clarendon finder nu vel, at denne offenlige Rettergang og Kundgiørelsen af Dommernes Grunde (Præmisserne) var den store Feil, man burde undgaaet; men deels vilde det, efter Loven, været en klar Rettens Fornægtelse, og deels var Hovedfeilen dog nok den, at de latinske Jurister af Romerretten havde indsuget og hos Kongerne opfostrede saadanne Grundsætninger, der maatte undergrave al menneskelig og borgerlig Frihed, saa at, hvor ubetydelig end Anledningen var, og hvor undskyldelig end Karl Stuart, efter Omstændighederne, maa findes, kalder Verdenshistorien det dog en Lykke, at der eensteds i Christenheden var en offenlig Rettergang paa Modersmaalet, der aabenbarede Romerrettens Afskyelighed, og at der fandtes et borgerligt Selskab, som derved foer i Harnisk. Vist nok var det førgeligt, at Kampen skulde koste saameget, tildels uskyldigt Blod, men det giør Krigen altid, og det maa indskærpes, at almindelige og umistelige Menneskerettigheder dog langt anderledes er en Krig værd, end selv den klareste Ret, en Enkeltmand kan have enten til en Stad eller til et Rige,

*) Borgerkrigens Historie af Clarendon I. 68—74. Humes Englands-Historie VI. 251—55.

saa det er en grundfalsk Medlidenhed, som kun har Taarer for de Krige, der føres om fælles Bedste. Borgerkrigen udbrød for Resten ikke i England, men i Skotland, hvor Kongen med Magt vilde indføre sin ny Alterbog; men da Krigen nødte Kongen til at sammenkalde Parlamentet og, efter en hovedkulds Opløsning, sammenkalde det paany (1640), da var Gemytterne saa forbittrede, og Parlamentets Indbildninger om den fuldkomne Frihed og Sikkerhed, man kunde naae, saa grændseløse, at Borgerkrigen ogsaa i England blev uundgaaelig, og Kongens Opoffrelse af sin forhadte Minister Thomas Wentworth (Jarl af Strafford) var kun ham selv til Skam og Græmmelse.*) Parlamentet vilde nu ikke nøies med hele den lovgivende Myndighed, men vilde ogsaa igrunden have den udøvende Magt, saa Kongen hverken maatte vælge andre Ministre eller Befalingsmænd over Landeværnet, end hvem der tækkedes dem, og nu maatte da Karl enten nøies med den tomme Titel eller gribe til Sværdet.**) At han valgte det Sidste (1642) og viste, tilligemed sine Søstersønner, Prindserne Ruprecht og Moriz fra Pfalz, megen ridderlig Kiækhed, men intet fyrsteligt Overblik, det er nokſom bekiendt, og, som Vaabenstifter betragtede, hørte Slagene baade ved Edgehill (1642) og ved Naseby (1645) kun til de smaa i Trediveaarskrigens Dage, saa herved kan Verdenshistorien ikke opholde sig; men at der paa Parlamentets Side myldrede Krigsmænd op af Jorden, der snart bragte Kongen med alle sine Riddere til

*) Clarendon I. 109—19. 130—39. 174—260. Hume VI. 256—300. 305. 332—55.

**) Clarendon I. 431—55. Hume VI. 383—428.

Fortvivlelse, det er en stor Mærkværdighed, som varslede om den engelske Friheds store Underværker.*) I sin Fortvivlelse overgav Karl sig (1646) til den skotske Hær, som stod i Nordengland, blev solgt af den til Parlamentet, og maatte efter et langt Fængsel og dyb Ydmygelse, som han dog bar med majestætisk Høihed; ende sine Dage (1649) paa Retterstedet, medens Oliver Cromwell, med en seierrig Hær af halvgale Friskytter (Independenter) beherskede baade Parlamentet og Landet.**) Sørgeligt og oprørende for Menneskehjertet, maa man vist nok sige; men Cromwell havde dog Ret i, at Forsynets Haand heri var umiskiendelig, og naar man betragter det Kongespeil (Ikon Basiliké), der, strax efter Karls Henrettelse, i hans Navn kom for Dagen og oplevede i eet Aar halvtredsindstyve Oplag,***) da seer man strax, at selv i Modgangsdagene havde han slet ikke lært, at Folkenes Rettigheder er ligesaa hellige som Kongernes, og at „fælles Bedste“ er den høieste Lov i alle menneskelige Anliggender. Han, saavelsom alle Christenhedens Fyrster paa den Tid, indbildte sig, at de godt, naar Lykken vilde føie, kunde tiltage sig samme Voldsmagt som de gamle romerske Keisere, og dog giælde for „Herrens Salvede“ og Christi Statholdere, kunde selv tilsidesætte Christendommens klareste Bud og dog kræve den allerchristeligste Selvopoffrelse af alle deres Undersaatter, fordi det stod i Bibelen, at hvem der satte sig mod Øvrigheden, satte sig mod Guds Anordning; og baade Theologer og Jurister

*) Clarendon I. 703—20. II. 44—659. Hume VI. 429—80. VII. 1—60.

**) Clarendon III. 22—259. Hume VII. 75—154.

***) Hume VII. 159—60.

styrkede dem deri, saa naar de, som Karl, for Resten tænkte menneskelig, var de meget at beklage, men ikke mindre at beklage, naar de vandt, end naar de tabte, thi i begge Tilfælde stod Forfatningen Fare for at blive tyrkisk, Sværdet Mægleren, og Mandhjem en Ørk, hvor kun Vilddyrene havde deres Frihed. I Middelalderen havde man stræbt baade i Kirke og Stat at hellige en hedensk Materie med christelige Former, men i Nyaarstiden stræbte især Protestanterne at støbe et christeligt Indhold i hedenske Former, og det ovenikiøbet i romerske, saa Kirken blev en Statsindretning, den verdslige Øvrighed kunde giøre med, hvad den vilde, og Staten blev enten en romersk Republik eller et romersk Keiserdømme, medens Kirkeforholdet ligefuldt blev ved at være en Salighedssag; og af dette Vilderede syntes ingen Udvei muelig, findes heller ingen, med mindre man giør Kirkeforholdet til den borgerlige Frisag, det efter Christendommen nødvendig maa være, og giver Staten ikke en romersk, men en folkelig hedensk Form. Dette laae nu vel saa langt borte fra Pietismens Retning under alle sine Skikkelser, og forudsatte en folkehistorisk Oplysning, som saa ganske fattedes, at en ordenlig Uddannelse af det borgerlige Selskab var i det syttende Aarhundrede aldeles umuelig; men Engellændernes dybe Trang og mægtige Drift til fri Virksomhed, forenet med deres mageløse Driftighed til at prøve Alt, brød dog unægtelig Isen og forarbeidede, under en for dem taalelig Uorden, den historiske Aand, der vel nu i det nittende Aarhundrede faaer Held til at ordne det store Virvar, ikke efter Romerretten, men efter Menneskenatnrens uforanderlige Love og Folkehistoriens levende Oplysning!

Stemmeflerheden eller Overtallet i det lange trettenaars Parlament (1640—53) havde imidlertid hverken ædlere eller lysere Begreber om „Friheden,“ end at den skulde give dem Lov og Leilighed til at giøre Alt hvad de lystede, uden Spørgsmaal om, hvordan det gik de slettænkende Mennesker, der misundte dem denne deres lovlige Frihed; og da dette grundfalske og fordærvelige Frihedsbegreb endnu er arveligt hos Overtallet i alle lovgivende Folkeraad, saa maa Verdenshistorien, netop for den sande Folkefriheds Skyld, indskærpe, at ingen Magt og Myndighed og ingen Lov kan give Øvrigheden, det være sig enten Folkeraad, Konge eller Keiser, Ret til at giøre Uret, og at, trods alle modsatte Love, er det aabenbar Uret, naar Enkeltmanden, ene, selvanden eller selvtusinde, lader sin Herskesyge besjæle den Magt og Myndighed, der, hvorfra den saa end stammer, skal bruges til „fælles Bedste“ i det borgerlige Selskab. Saalænge man derimod paa alle Sider indbilder sig, at Overmagten giver Ret til hvad man vil, da har alle Partier aabenbar Uret, og fægte igrunden alle for Næveretten, enten de saa, som Karl Stuart, udlede den af en guddommelig Fuldmagt, eller, som det lange Parlament, af et eget Stemmetal, eller, som Cromwell, uden alle Omsvøb, af den Overmagt, der beviser sig selv. Saaledes overbeviste Cromwell det lange Parlament om, hvad det nødig vilde troe, at det dog endelig engang maatte opløse sig selv, og saaledes overbeviste han til sin Død baade de følgende Parlamenter og tre Rigers Indbyggere om, at de endelig maatte lade ham, under Navn af Fristatens Beskærmer (Protector) eller Skytsengel, raade uindskrænket; og dette er i sig selv en saadan Hverdagsting i de store Slagsmaals

Aarbøger, at Verdenshistorien knap vilde nævne det, naar ikke Cromwell, baade ved sine store Egenskaber og ved Brugen, han gjorde af sin Enevoldsmagt, ragede saa mærkelig frem mellem alle Tiders Voldsmænd.

Vel er Cromwells (1599—1659) Herkomst dunkel, saa man veed kun, at hans Fader var en lille Herremand i Huntingdon, og formoder, han var i Slægt med sin Navner, Grovsmedssønnen fra Surrey, som i Henrik den Ottendes Tid svang sig op til Jarl af Essex, men endte paa Retterstedet; men vi maae dog regne ham til Angelsaxerne, da han hverken herskede i normannisk eller vælsk men i angelsaxisk Stil, begunstigede, saavidt Omstændighederne tillod, baade den borgerlige og kirkelige Frihed, og stræbte at giøre Engelland ligesaa mægtig i Verden, som han var i Engelland. Fyrretive Aar gammel var han bleven Medlem af det lange Parlament, og, skiøndt hans Talegaver var meget maadelige, vandt han dog snart ved Snildhed og Dristighed stor Indflydelse, og rev, under Borgerkrigen, i Spidsen for de vildeste Sværmere og forvovneste Kroppe, med Tilnavn „Jernsiderne," hele Magten til sig. Han fandt nu baade den biskoppelige Kirke, Overhuset og Alting opløst, saanær som Underhuset og Krigshæren, som han selv opløste; og da han desuagtet ei blot hævdede sin Myndighed, ydmygede Holland, fratog Spanierne Jamaica, og gjorde sig æret og frygtet over hele Europa, saa følger det af sig selv, at han var skabt til at herske; men den almindelige Opløsning havde ogsaa givet alle Kræfter Leilighed til at øve og vise sig, saa i det kraftfulde Engelland fandt han dygtige Redskaber til ethvert stort Foretagende.

Denne Kiendsgierning, at ethvert Folks dygtigste Mænd

opstaae i urolige og bevægede Tider, har hidtil kun lært Romerne og deres virkelige Efterfølgere, at vil man have store Generaler, maa man sørge for at have uophørlig Krig; men det burde lære alle de Folk, der ønske at skue og at øve menneskeligt Storværk, at det ingenlunde er den ægte Statskunst at giøre Livet i Fredstid saa stivt, saa afmaalt og ensformigt, men netop at giøre det saa frit, saa giærende og derved saa virksomt og frugtbart, som mueligt. Kun Engellænderne fulgte denne Klogskabsregel i det attende Aarhundrede, men skiøndt det betalte sig udmærket godt, er de dog nu nær ved, paa Tydskernes Ord, at troe, det var en Feil, der maa rettes, fordi det var iblinde, de greb det Rette, og har endnu ikke opdaget den levende Sammenhæng mellem Aarsag og Virkning. Om Skjalden John Milton (1608—74), hvis „tabte Paradis" for Engellænderne Øine er det største Mesterværk i sit Slags; om Giendøber-Profeten John Bunyan (1628—88), hvis saakaldte „Pillegrimsgang" agtes af alle Partier i Engeland for den ypperste Andagtsbog under Himlen, og om Kvæker-Patriarken Georg Fox (1624—90), der blot med sin Mund gjorde sig udødelig paa begge Sider af Verdenshavet, kan vi vel ikke her udbrede os; men nævnes maae dog ogsaa i Statshistorien disse Stormænd, der Alle, ved Siden ad Cromwell, udsprang af lav Herkomst, skyede Statskirken og udviklede sig giennem den voldsomme Giæring; thi hele dette Kæmpekuld, med Hampden og Cromwell i Spidsen, vidner høit, at hvor ikke i det mindste Gudsdyrkelsen er fri, og Adgangen til de høieste Stillinger aaben for de Dygtigste fra alle Sider, der vil de store Kræfter næsten nødvendig begynde med at

sprænge det Bestaaende, og har dog sjelden eller aldrig enten Rolighed eller Klarhed nok til at skabe en ny Tingenes Orden, hvorunder Alle kan finde den Frihed, de fattedes. Cromwell, som aabenbar af alle Oprørerne var den Roligste og Klareste, beskyttede saaledes vel til en vis Grad Gudsdyrkelsens Frihed (The liberty of worship), og betjente sig naturligviis i alle Retninger af de dygtigste Redskaber, han kunde finde; men den falske Grund, hvorpaa hans Høisæde hvilede, og den falske Stilling, hvori han stod baade til Folket i det Hele og til sit eget Parti, gjorde ham det dog umueligt at grunde noget Varigt, og vilde sagtens, om han havde levet længer, gjort ham til en grusom Tyran. Han tilegnede sig nemlig ikke blot hele den kongelige Myndighed, han havde paataget sig at afskaffe, men stræbte selv efter at faae Kongenavn og giøre Thronen arvelig i sin Æt, hvorved han snart fik alle Stemmer imod sig, baade deres, der havde raset for Kongedømmets Afskaffelse, og deres, der havde kæmpet for det og Arveretten, og Georg Monk (1608—70), som havde tjent baade Kongen og Cromwell, fandt, efter Olivers Død (1659), ingen Vanskelighed i at sætte den ulykkelige Karl Stuarts Søn og Navner paa Thronen. Olivers ældste Søn, Richard, som uden al Dygtighed var udnævnt til hans Eftermand, aftakkede nemlig strax uden Modstand, og selv hans anden Søn, Henrik, med større Evner, trak sig tilbage i Stilhed for Skroget (the rump) af det „lange Parlament," som ellers kun til Latter prøvede paa at opvække den i Fødselen kvalte Republik fra de Døde, og Ingen af Cromwels Redskaber, hverken de skarpe, som Krigsmændene Lambert og Ludlow, eller de fine, som

Statsmændene Whitelocke og Thurloe, duede til selv at spille Mester*).

I Mai Maaned 1660 holdt da Karl den Anden under stor Jubel sit Indtog i London; den biskoppelige Kirke, Overhuset og alle de gamle Indretninger reiste sig paany, Intet af alle de store Spørgsmaal, som havde sat Himmel og Jord i Bevægelse, blev afgjort, men Alt neddysset, og de tyve Aars kæmpemæssige Giæring syntes at forsvinde som en urolig Drøm, man vel har ondt ved at glemme, men grues dog blot ved Tanken om. Eftertiden har imidlertid viist, at lignede end det Hele en Nattevandring i Søvne, saa var det dog ingen Drøm, men en virkelig stor Begivenhed, en Dødskamp, hvori Friheden seirede, skiøndt den fandt sig for svag til i den næste Menneskealder at give ordenlige Livstegn; thi istedenfor at i hele det øvrige Europa Spyydstageretten, Aandstrældommen og Ensformigheden, ved det syttende Aarhundredes Slutning naaede sin høieste Spidse, seer vi, at netop da tilkæmpede Folkeaanden i England sig en fri Virksomhed i alle Retninger, som vel havde mange Brøst, men havde dog, siden Grækenlands gyldne Tider, aldrig seet sin Mage. Lægger vi nu hertil, at al den kirkelige og borgerlige Frihed, som det øvrige Europa enten allerede nyder eller er dog paa Vei til at vinde, øiensynlig er udsprungen af den levende Vexelvirkning med Engelland i det attende og nittende Aarhundrede, da maa Verdenshistorien vel kalde det engelske Ustyr et nødvendigt Onde, hvorved Nordens Kæmpeaand giennembrød den chine-

*) Borgerkrigens Historie af Clarendon og Cromwells af Villemain i Slutningen.

fiske Muur, der truede med at afskiære Banen for det store Levnetsløb. Som ved et Trylleslag blev Engelland under Cromwell Havets Herskerinde og Lovgiverske i den store Verden, og Tiden har viist, at dertil var Storbritannien født og baaret; men Tiden var endnu ikke kommen til mere end et stort Forvarsel, og Kampen med de selvraadige Stuarter var kun Forspillet til den olympiske Strid, som Engelland skulde føre med Tyranniet i sin Jetteskikkelse under Ludvig den Fjortende, Robespierre og Napoleon.

Betragter vi nu Europa efter Cromwells Død, da synes Alt at hentyde paa en Ligevægt, der lovede, om ikke Andet, saa dog Rolighed, med mindre Tyrken, som netop ved den westphalske Freds Tid begyndte at rase paany, skulde benytte Christenhedens Mathed til at knuse den.

Spanien paa begge Sider af Verdenshavet, som i den westphalske Fred maatte erkiende Hollands Uafhængighed, havde under Philip den Tredie og Fjerde saa aldeles tabt det Frygtelige for andre Magter, at selv Portugal rev sig løs (1640), fordrev Spanierne paa otte Dage, og bekrigedes siden kun forgiæves i otte og tyve Aar.

Den tydske Linie af det østerrigske Huus, som med Ferdinand den Anden havde stræbt at bane sig Vei til Verdensthronen, var i Trediveaarskrigen saa haardt medtagen, at den slet ikke kunde forsvare Ungarn og neppe sig selv mod den ottomanniske Port, saa for Keiseren skjalv nu knap den mindste Fyrste i det hellige romerske Rige.

Sverrig, som med Gustav Adolph havde vundet verdenshistorisk Berømmelse, havde endnu under Karl Gustav de bedste Udsigter til at beherske hele den østersøiske Kreds, men tabte dem med ham (1660), og nedsank i en Ubetyde-

lighed, hvoraf det ingenlunde udreves, men hvori det meget mere blottedes ved Karl den Tolvtes glimrende Bovespil.

Holland, som under Engellands Forfald havde grebet Leiligheden til at drive Verdenshandelen og beherske Havet, høstede vel endnu rige Frugter af sin Frihed og Vinskibelighed, men havde dog alt, i Krigen med det lange Parlament og Cromwell (1652—54), lært, at fik Engelland først fri Hænder, da vilde det holde haardt at drages om Reb med den Stærke.

Anledningen til denne Krig imellem „Republikerne" gav den Unges heftige Kiærlighed, som endelig vilde have den Gamle til at sammensmelte med sig, hvad der faldt de koldsindige Hollændere saa fremmed, at de ikke engang skal have vidst, hvad det vilde sige, men derimod vidste de godt, hvad det betød, da den over Afslaget høilig fortørnede Søster-Republik udgav sin berømte Søret (Navigationsakt), hvorefter intet fremmed Skib maatte bringe anden Ladning til Engelland, end hvad der var avlet eller forarbeidet i dets Hjemstavn. Dette var naturligviis et Tordenslag for Holland, hvis Søfart for største Delen stod i Mellemhandelens Tjeneste, saa Bormestersken paa Havet optog Engellands ny Søret som en forblommet Krigserklæring, og førend der udstedtes nogen anden, skiød den berømte nederlandske Admiral Tromp, som af en Feiltagelse, med Skarpt paa det engelske Admiralflag tæt udenfor Dover, men fik saamange glatte Lag til Giengiæld, at han fandt Dagen lang nok og brugte Nattefristen til at søge Hjemmet. Den engelske Admiral, der viste sig saa nidkiær for sit Flags Ære og saa dygtig til at forsvare det, var Robert Blake, Medlem for Bridgewater af det lange Parlament, og han begyndte først

27*

sin Søtjeneste som Admiral, da han var halvtredsindstyve Aar (1649), men viste sig snart, selv i Middelhavet, hvor han tilintetgjorde den kongelige Flaade under Prinds Rupert, ikke blot søvant, men heelbefaren. Verdenshistorien kan ikke indlade sig paa nærmere at beskrive den skarpe Væddestrid mellem den gamle og den unge Sømagt, men maa bemærke, at det ved den blev indlysende, at Hollænderne, hvormange Seire de end maatte vinde, dog umuelig, paa Trods mod England, kunde drive deres udbredte Verdenshandel og deres berømte Sildefiskeri i det engelske Farvand, som var deres Sømagts uundværlige Hjelpekilder. Hollænderne, som i to Sommere, foruden Martin Tromp, havde mistet 1600 Kiøbmandsskibe med deres Ladninger, saa Amsterdam begyndte at staae øde, maatte derfor (1654) bede om Fred, men endnu kunde de dog godt tænke, det var kun den i alle Maader frygtelige Cromwell, de firede for; thi vel indjog den engelske Sømagt i Middelhavet selv Spanien, Paven og Tyrken Skræk, men det kunde tænkes forbi med Blake (1657), og under den anden Karl Stuart syntes Engelland slet ikke frygteligt.*)

Fra Tyrkiet eller Frankerig maatte Stødet da komme, der mærkelig skulde forstyrre Roligheden og true Ligevægten i Europa, men skiøndt man vel vidste, at ingen af Stederne manglede Lysten, saa syntes dog Magten begge Steder at fattes.

Siden Soliman den Frygtelige (1566) havde nemlig Storherrerne sædvanlig været Skrællinger, og dog maatte

*) Van Kampens nederlandske Historie II. 138—57. Humes engelske Historie VII. K. 40—41.

der staae kraftige Voldsmænd i Spidsen, naar Tyrkeskrækken skulde vedligeholde og udbrede sig; thi Tyrkerne var og blev en tatarisk Horde, som kun havde Borgeleie i Christenheden, holdt paa ingen Maade Skridt med Tiden, og havde paa Tyranniets Enemærker ligesaa mange Fiender som Undersaatter. Ikkedesmindre fik dog Porten i den sidste Halvdeel af det syttende Aarhundrede (fra 1656) ligesom et Gyldenaar, med en Række af udmærkede Storvesirer, der vel ikke, som man længe har sagt, nedstammede fra en fransk Afstikker (Renegat), men dog fra en Albaneser, Mahomet Kuprili,*) og skiøndt vi veed, det var kun Galgenfrist, kunde dog det korte Raseri, med Frankrigs Hjelp, snart gjort en stor Ulykke i den aandelig døde og i alle Maader matte og stive Tid, som fulgte paa den westphalske Fred.

Hvad nu Frankerig angaaer, da havde Europa vist nok ligesiden Ludvig den Elleveles Dage havt Grund til at vente Ulykke fra de staaende Hæres og Krigskunstens ny Planteskole, hvor ærgierrige, letnemme og letsindige Millioner var alle een Mands Trælle, saa nu, da det østerrigske Huus ei længer kunde sætte den franske Ærgierrighed og Herskesyge Skranker, maatte det være indvortes Splid eller Afmagt, der skulde hindre de franske Sultaner fra at blive Christenheden farligere end de tyrkiske. Den calvinske Reformation, som i det sextende Aarhundrede vakte den langvarige Splid og Borgerkrig, raadte imidlertid ogsaa for en stor Deel Bod paa Afmagten, og ved Bourbonernes Thronbestigelse neddyssedes Kiven, saa Kongerne kunde virke med hele Rigets Styrke og høste rige Frugter af Reformationen, der

---

*) Von Hammers tyrkiske Historie. VI. fra Begyndelsen.

havde knust det geistlige Aag, banet Vei til Kundskab og Vidskab og hævet **Modersmaalet** til en Yndlings- og Æressag for hele Folket. De fleste Steder tænkte man ved Reformationen kun paa Modersmaalet som uundværligt til at udbrede Bibelkundskab hos Folket, medens man indbildte sig, at al Aand og Viisdom laae begravet i de døde Sprog, men anderledes blev det i Frankerig, saa der fik man i den sidste Halvdeel af det syttende Aarhundrede en skiøn Literatur paa Modersmaalet, som ikke blot Folket, men hele Europa beundrede og hardtad forgudede. Ligesom dette paa den ene Side gav Franskmændene et uberegnelig stort Fortrin i naturlig Dannelse og Dygtighed, saaledes lagde det paa den anden Side Grunden til et fransk Herredømme af et finere og langt farligere Slags end det spanske eller tyrkiske kunde blevet, og saalænge man derfor blev ved at betragte den franske Dannelse som et følgeværdigt Mønster, havde det igrunden ingen Art enten med Skrækken for den franske Overmagt eller med Kampen imod den. Kunde derfor Frankerig i et Aarhundrede have sat sin Ærgierrighed og Herskesyge samme Grændser, som dets berømte Storvesir, **Cardinal Richelieu**, satte sin, da vilde vi nu have seet et langt større og anderledes varigt fransk Verdensrige end Napoleons var; men til Lykke var det umueligt, og den franske Hidsighed og Gridskhed aftvang Europa en Modstand, der vel efter snart to Aarhundreders Forløb endnu ikke har naaet sit Maal, men har dog hindret Frankerig fra at opnaae sit og frelst i det Mindste den gothiske Deel af Europa fra folkelig Undergang.

Saaledes maae vi betragte Frankerigs Forhold til Europa i det Hele, naar vi, uden at beundre det saakaldte

„Ludvig den Fjortendes Aarhundrede," dog skal kunne betragte det med Deeltagelse, og uden at henrykkes af den „franske Revolution," drage Fordeel af den.

Ludvig den Trettende, som kun var et Barn, da hans Fader, Henrik den Fjerde, blev myrdet (1610), var alle sine Dage en meget uartig Dreng; men Cardinal Richelieu, som regierede (1624—42), var en verdensklog Mand, som vidste at benytte Trediveaarskrigen til at stække Vingerne paa det østerrigske Huus, vidste fremdeles at benytte Stuarternes Svaghed og Anticalvinisme til at afvæbne Hugonotterne, og vidste endelig at benytte de letnemme Franskmænd til Alt hvad der kunde glimre i Europas Øine.*) Hans Eftermand som Storvesir (1642—61), den italienske Cardinal Mazarin, var vel kun i Dværgestil hans udtrykte Billede, og maatte fire for Cromwell, men han foreskrev dog baade Spanien og Tydskland Love, og under hans Formynderskab opvoxede Henrik den Fjerdes Sønnesøn, som under Navn af Ludvig den Store skulde beherske langt mere end Frankerig og forbause hele Verden.

Hvorvidt nu denne glimrende Herre virkelig fortjente det store Navn, han vandt, det har vel siden været et meget omtvistet Spørgsmaal, men Voltaire har dog unægtelig Ret i, at saalænge man ei kan nævne nogen samtidig Fyrste, der enten udrettede saameget af hvad al Verden kalder berømmeligt, eller betragtedes selv af sine Fiender med saamegen Ærefrygt, saa længe maa Ludvig ogsaa kaldes stor, og det syttende Aarhundrede opkaldes efter ham**). Det

*) Sismondis fransk Historie XXII. 534 og XXIII. fra Ende til Anden.

**) Voltaires Brev til Lord Harwey om Ludvig den Fjortendes Aarhundrede.

gaaer nemlig slet ikke an at udbasune Turenne og Condé, Luxemburg, Catinat og Vauban som de største Generaler, Letellier, Colbert og Louvois som de ypperste Statsmænd, Bossuet, Fenelon og Massillon som Mestere i den kirkelige Veltalenhed, og Corneille, Racine og Moliere som de gamle Classikeres lykkeligste Medbeilere, og dog at nægte hans Storhed, hvem de Alle udmærkedes af, knælede for, lovpriste og beundrede; saa Ludvig den Fjortendes Roes maa nødvendig staae og falde med det syttende Aarhundrede, uden at Verdenshistorien kan ændse nogen Indsigelse fra dem, der satte en Ære i at stamme paa hans Tungemaal og i at fuske paa Alt hvad han gjorde mesterlig. Verdenshistorien kan da ingenlunde smigre for Holland og den sidste Oranier, eller for Hugonotterne og Ludvig den Fjortendes øvrige Modstandere, der hyldede hans Grundsætninger og misundte ham kun hans Overlegenhed; men jo mere upartisk vi betragte de synlige Magter i den lange og blodige Strid, desmere maae vi i Forsynet beundre den usynlige Magt, der ydmygede den Stolte og afvendte den overhængende Ulykke, som Hollands Undertvingelse og Engellands Undertrykkelse af Frankerig unægtelig vilde været.

Hvad der nu gjorde Faren for disse Menneskeaandens og den menneskelige Virksomheds eneste Fristeder i det syttende Aarhundrede saa truende, det var vistnok ligesaa meget Hollands og Engellands indbyrdes Misundelse som Frankerigs Magt, men just det gjorde Sagen saa fortvivlet, som vi see den 1672, da Ludvig den Fjortende i al sin Glands og Vælde, med Engelland i Sold, besluttede Hollands Undergang. Var denne lykkedes, som den efter al Sandsynlighed maatte, da havde der, saavidt vi kan skiønne, hverken

været nogen Redning for Engelland eller nogen betydelig Hindring for et fransk Verdensrige, hvori virkelig Aand vilde kun været til Latter, al Hjertelighed været til Spot, blind Lydighed det store Bud i Loven, Samvittighed en Majestætsforbrydelse, al Glands kun været Glimmer og og al Dannelse Blændværk.

Saalænge Mazarin levede, havde Ludvig ikke befattet sig det mindste med Statssager, hvori han ogsaa var aldeles uvidende, og det syntes da ligesaa ubesindigt, som det var uventet, at han nu paa een Gang vilde være Sjælen i Alt; men det varede dog ikke længe, før man i hele Europa beundrede hans Evne dertil; thi i Ministrene Letellier for det Hjemlige, hans Søn Louvois for Krigen, Colbert for Pengevæsenet og Lionne for det Udenlandske, fandt han gode Lærere og lydige Tjenere, mens han hos sig selv fandt Nemhed til at fatte Tidens høieste Statsklogskab, havde Kraft og Mod til at følge den og Drift til altid at anvende den største Maalestok.*) Denne Statsklogskab var nu den romersk-byzantinske Keisertids, hvorefter det betragtedes som Herskerens første Pligt og største Ære at giøre sig selv saa uindskrænket og alt Andet i Verden saa afhængigt af sig som mueligt, saa Statsmagten bliver, om mueligt, grændseløs, og Alting gaaer som et Uhrværk, sædvanlig idag som igaar, og altid som Herskeren vil, medens Undersaatterne, med alle deres Kræfter, Sysler og Tilbøieligheder, kun betragtes som Midler dertil og maae finde sig i at behandles derefter. Dette Maskinvæsen med hele sit Navlenet (Centralisation) og Døbbideri,

*) Sismondis franske Historie XXV. 1—14.

sin Ensformighed og Trældom, maa naturligviis være en Pest for Aanden og Menneskelivet under alle Statsforfatninger, men det lader sig øiensynlig nemmest anvende og strængest giennemføre ved Enevoldsmagt, og var da i den franske Sultans Haand en frygtelig Dødskraft for alle hans Naboer, som enten kun fuskede paa det Samme, eller laae endnu i det Virvar fra Middelalderen, hvori det er umueligt at virke med forenede Kræfter. Hollands Stilling var især fortvivlet, da denne i sig selv lille Stat, med løs Sammenhæng, der kun ved Engellands og Frankerigs Hjelp havde løsrevet sig Spanien, nu skulde forsvare sin Uafhængighed mod begge disse Stormagter.

Hvorledes Holland stødte sammen med den engelske Republik og maatte fire for Cromwell, det har vi seet, og hvor glimrende end Hollands Admiraler: den yngre Tromp, Obdam og især Ruyter fra Vliessingen, førte den næste Krig med Engelland (1665—67), saa var det dog klart, at Holland havde mistet sit Herredømme paa Havet og udtømte kun forgiæves sine Kræfter paa at vinde det tilbage.*) Endnu i denne Krig havde Frankrig tilsyneladende understøttet Holland, men saa lunkent, at man godt saae, det var Ludvigs Hensigt, at lade Sømagterne svække hinanden, saa han kunde blive dem begge overlegen, og man fik siden at vide, at han midt under Krigen havde underhandlet med Engelland om at dele Nederlandene, saa han tog de spanske og Engelland Republiken.**) Dette Anslag strandede ved

*) Van Kampens nederlandske Historie II. 186—201. Humes Engellandshistorie VII. K. 64.
**) Sismondi XXV. 83—87. 97—121. Van Kampen II. 192—96.

paa Karl den Andens Vankelmodighed, men snart udæskede Holland selv den franske Sultan, den troløse Karl rakte ham Haand, og Republiken syntes uden Redning forloren, da dens indvortes Brøst var endnu langt større end dens udvortes Svækkelse.

Det maa nemlig bemærkes, at kun under den store Oraniers Sønner, Moriz og Frederik (1584—1647), havde Fristaten i det Hele, trods endeel indvortes Uroligheder, følt sig lykkelig ved levende Virksomhed, voxende Magt og stigende Velstand,*) men under Frederiks Søn, Vilhelm den Anden (1647—50), da den westphalske Fred gjorde Fristaten tryg, og Velstanden avlede Overmod, begyndte det alt at see meget betænkeligt ud; thi den kiække Yngling, gift med en Datter af den ulykkelige Karl Stuart, blev ingenlunde klog af hans Skade, men gik frugtsommelig med Anslag paa Folkefriheden, som efter alle Fyrsters Tankegang i det syttende Aarhundrede, var en Uting, man ei maatte taale mere af end høist nødvendigt. Nu havde vist nok den hollandske Frihed ikke blot, som alt Kiød, en Kiertel, men hvad man ved Kiød kalder en slem „Tanke", da det her, ligesom i Hansestæderne, egenlig var „Borgemester og Raad," som gjorde hvad de vilde og taalte nødig Indvendinger, men desuagtet nød dog Holland med sit Amsterdam en virkelig Frihed til at bevæge og berige sig, og brugte Friheden meget bedre end nogen Statholder paa den Tid enten vilde eller kunde brugt Enevoldsmagten. Efter Statsforfatningen, der i den nyere Tid, desværre, altid er Hastværksarbeide, kunde der trættes meget om, hvad Myndighed Generalstaterne, et

*) Van Kampen I. 174—98. II. 3—99.

Slags amphikthyonisk Raad af alle Provindsers Fuldmægtige, egenlig skulde have over de enkelte Stæders og Provindsers Øvrighed, der i en vis Grad var selvstændig, og ved Hjelp af Generalstaterne vilde nu Vilhelm undertrykt alt det Enkelte og behersket det Hele; men da Overraskelsen af Amsterdam mislykkedes, maatte han bekvemme sig til et magert Forlig, og Døden hindrede ham, kun 25 Aar gammel, fra yderligere at friste Lykken.*) Hans Søn og Navner, som blev Sidstemanden af den store Oraniers Æt, fødtes først efter sin Faders Død, og her var da den ønskeligste Leilighed for Borgemesterpartiet til at gribe Fristatens Roer, en Leilighed, som Partiets Sjæl, den alt i Ungdommen snilde og adstadige Johan de Vitt med begge Hænder greb, saa Statholderværdigheden afskaffedes, og Oranierne udelukkedes fra al Anførsel. Som Storpensjonær af Holland styrede nu Johan de Vitt, og hans Broder Corneles, i hele nitten Aar (1653—72) Fristaten med stor Anseelse og Myndigbed, og han gjaldt i sin Tid for Europas ypperste Statsmand; men hvad enten vi seer paa Søkrigene med Engelland, hvori Holland tabte en stor Deel af sine Hjelpekilder og blottede sin Svaghed, eller paa Bruddet med Frankerig, som bragte Republiken til Randen af sin Undergang, da maae vi finde, at den forroste Statsklogskab var meget kortsynet og i Grunden fordærvelig. Saaledes ansaaes det ogsaa for et Mesterstykke af Statsklogskab, at de Vitt, da Ludvig den Fjortende oversvømmede de spanske Nederlande (1668), i en Hast fik Trillingpagten sluttet med Engelland og Sverrig, hvorved Ludvig nødtes til at opgive sit Bytte; men naar man betænker,

---

*) Van Kampen. I. 414—20. 531—41. II. 123—28.

hvad de Witt burde betænkt: hvor lidt England under Karl den Anden og Sverrig under Karl den Ellevte var at stole paa, hvor aldeles Storpensjonæren havde forsømt Landmagten, og hvor nødvendigt han havde fundet det franske Rygstydd mod det oraniske Parti, da maa man vel sige, at aldrig gjorde kloge Høns klarere i Nelder.*) Hos Bormestersønnerne fra Dordrecht, med en snever Synskreds og en naturlig Overtro paa Pennen, var det Hele imidlertid meget tilgiveligt, og da de dog, efter Evne, havde seet paa Republikens Bedste, var det tilvisse en Gru, at saasnart den store Krig brød løs med ulykkelige Varsler (1672), blev de bogstavelig sønderrevne af Pøbelen i Haag som Landsforrædere. Stillingen var imidlertid ogsaa virkelig saa fortvivlet, at det Værste maatte ventes, thi vel blev den toogtyveaars Prinds af Oranien strax udnævnt til Anfører, manglede ei Mod og Betænksomhed, og vilde, som Stamfaderen, for ingen Pris sælge sin Ære; men han havde aldrig Lykken med sig i Slag, og der var desuden ingen Hær, hvormed han kunde møde den mindste af Ludvigs tre, der, som en rivende Strøm, blot paa en Maaned, oversvømmede Geldern, Ysel og Utrecht. Tilsøes gjorde vel Flaaden under Ruyter og den yngre Tromp tapper Modstand, og en usædvanlig Ebbe, med en flyvende Storm efter sig, forhindrede en engelsk Landing paa Kysten af Holland; men havde Ludvig, efter Condees og Turennes eenstemmige Raad, med samlet Styrke gaaet lige paa Leiden og Amsterdam, var dog Forsvarsmidlerne saa ringe og Forvirringen saa stor, at han rimeligviis vilde havt den Glæde

*) Van Kampen II. 128—37. 189. Sismondi XXV. 141—55.

at see Republiken ødelagt. Det skete imidlertid ikke, Hollænderne fik Pusterum, Amsterdam aabnede sine Sluser, Vilhelm den Tredie, som nu blev Generalstatholder, var utrættelig, og skiøndt Europa var langt fra at see eller ændse, hvad der med Holland stod paa Spil, ilede dog baade Spanien, Østerrig og Brandenborg Republiken til Hjelp, og da det engelske Parlament nødte sin Konge til at slutte Fred, blev der Ligevægt i Kampen, som Holland, ikke meget taknemmelig, benyttede til særskilt at forlige sig med Ludvig.*) Ved Freden i Nimwegen (1679) fik nu vel Ludvig en god Deel af de spanske Nederlande, foreskrev paa en Maade alle sine Fiender Love, og bemægtigede sig, to Aar efter, uden alle Komplimenter, Rigsstaden Strasburg;**) men medens Europa gienlød af Lovtaler over hans store Bedrifter og dybe Statsklogskab, var dog i Grunden hans herskesyge og grændseløse Planer strandede paa Holland; thi det gunstige Øieblik, lige nødvendigt til Daad og Udaad i det Store, vendte aldrig mere tilbage. Med Turenne, som faldt i Hollænderkrigen, begyndte nemlig den franske Sultans Arm at lammes, snart skulde han ogsaa miste Colbert, trindt i Europa var Driften vaagnet til at giøre fælles Sag mod den fælles Fiende, og i Spidsen stod Vilhelm Oranier, den Utrættelige og Uforsonlige; Engeland vaagnede af Døsen, som fulgte paa den voldsomme Giæring, og endelig omvendte Ludvig sig, ikke til Himlen, men til Jesuiterne, som altid vilde have det verdslige Tyranni bygt paa det Aandelige, og blev derved ligesaa blinde Veiledere for Ludvig den Fjortende,

*) Van Kampen II. 189—253. Sismondi XXV. 225—385.
**) Sismondis franske Historie XXV. 409.

som de havde været for Philip og Ferdinand den Anden. Besynderligt nok, at man i Latinskolen, hvor man slikkede Støvet op under de gamle Romeres Fødder, ikke kunde lære af dem, at naar man vil indtage Verden, maa man ikke udæske Folkenes Guder, men skal smigre for dem alle, og end mere besynderligt, at den franske Sultan ei engang kunde beslutte sig til at være ligesaa overbærende med sine Kjætterske Slaver, som den tyrkiske Sultan; men det skulde nu saa være; thi Gruen for Papisteriet, som for alt Djævelskab, var den eneste Kraft, som endnu aandede i det protestantiske Europa, saa den maatte Ludvig vække til Kamp paa Liv og Død, om han skulde finde tilstrækkelig Modstand. Uden dette vilde baade Ludvigs pudseerlige Omvendelse og grusomme Hugonotjagt ligge udenfor Menneskehistorien; men da de spillede Storbritanniens og Irlands tre Kroner af Hovedet paa Ludvigs Leiesvende, som de sidste Stuarter var, og spillede dem i Hænderne paa hans Arvefiende, Vilhelm af Oranien, nu er det verdenshistoriske Begivenheder, som vi, om ikke længe, saa dog et Øieblik, maae dvæle ved.

Under Bourbonerne, selv udsprungne af Calvinismens Skiød, og i alle Maader dens Skyldnere, havde der hidtil ikke været Spørgsmaal om Hugonotternes Samvittigheds-frihed, men kun om Udstrækningen af deres borgerlige Rettigheder, og især om deres væbnede Selvstændighed, og den Sidste, der vilde været en Torn i Øiet for hvilkensomhelst Regiering, maatte nødvendig findes utaalelig, hvor Regieringen stræbte at udslette alt Spor af borgerlig Frihed, saa det var naturligviis Cardinal Richelieus første Omsorg (1624—29) at udriste Rochelle og de andre saakaldte Underpanter (Sikkerhedsstæder) af Hugonotternes Hænder; men deres

Gudstjeneste blev i det Hele uforstyrret, deres Høiskoler i Saumur og andensteds stod aabne, i Krigshæren kunde de stige til de høieste Poster, og under Colberts Bestyrelse var det især ved dem, Handel og alskens Haandgierning blomstrede. Hidtil havde ogsaa Frankerig af Statsklogskab været en Støtte for Protestanterne baade i Tydskland og de forenede Nederlande, men Ludvigs Hollænderkrig og Hugonotten Turennes Død var et Forvarsel for Uveiret, som brød løs over Kiætterne, saavidt Ludvigs lange Arme kunde række, og da *Madame Maintenon* herved spillede en vigtig Rolle, maa Verdenshistorien dog med et Par Ord omtale den berømteste af alle Madamer med Kappe og Korsklæde. Hendes oprindelige Navn var Francaise d'Aubigné, Datterdatter af en bekiendt hugonottisk Adelsmand i Henrik den Fierdes Vennekreds, men, forarmet, var hun selv tidlig (1651) bleven catholsk, for at dele Brødet med den ligesaa berygtede som beundrede Spøgefugl Poul *Scarron*, og hun var siden Goldamme for et Par af Kongens Frillebørn, hvorved hun fik Leilighed til at vise al sin i Frankrig udbasunede Skiønhed, Dyd og Gudsfrygt, som fængslede den hidtil meget ubestandige Elsker lige til hans Dødsdag.*) Vel var det nu først efter Dronningens Død (1685), at Madame Scarron blev viet til Ludvig ved hans venstre Haand, men allerede ti Aar tidligere havde hun overvundet alle sine Medbeilerinder, og fra den Tid maa man da regne Ludvigs Omvendelse, ligesom da ogsaa Hugonotterne fra samme Tid daglig bedre fik den at føle. Just fordi Mademen selv havde solgt sin Calvinisme for Spotpriis, kunde hun

*) Sismondi XXV. 304—6.

naturligviis ikke udstaae dem, der gjorde sig kostbare; og da Kong Ludvigs Gudsfrygt, som selv hvert Øieblik satte den hellige Fader i Rom Kniven paa Struben, ene og alene bestod i den Grille, at han kunde affone alle sine Synder og fortjene Himmerig ved at giøre alle Franskmænd til ligesaa gode Catholiker som han var selv, saa var der ingen Skaansel at vente af ham, som for Alvor troede, det var den utilgiveligste Synd at modsætte sig hans Villie. En Tidlang nøiedes han vel med at betale to Rigsdaler for hver Overløber og plage de Gjenstridige paa allehaande Maader: nedbryde deres Kirker, lukke deres Skoler, bortsnappe deres Børn o. s. v., men da det dog ikke vilde ret forslaae, tilbagekaldte, han høitidelig, samme Aar som han ægtede Madam Maintenon (1685), det „nantiske Frihedsbrev," og nu begyndte, med de berygtede „Dragonader," en Forfølgelse, der kun har sin Mage i den Neroniske og Diocletianske.*) Ved Umenneskeligheden heraf vil vi ikke dvæle, thi derom havde end ikke den fintfølende Madame, end sige Ludvig og hans jesuitiske Skriftefædre (La Chaise og Letellier), mindste Begreb, og Blindheden, hvormed Ludvig tilstoppede sine Hjelpekilder og afnødte det protestantiske Europa et Had og en Afsky, der overveiede dets Beundring for ham, den er saa iøinefaldende, at selv de, der i Grunden ynde hans tyranniske Tankegang, dog beklage hans mærkelige Feiltagelse; men vi, som giør ingen af Delene, vil paa Menneskets Vegne glæde os ved, at der selv i Frankrig ei blot fandtes Hundredetusinder, som udvandrede, men vel over en Million, der heller lod sig knuse end omvende med Ræver.**)

*) Sismondi XXV. 415—21. 31—38. 77—86. 490—523.
**) Sismondi XXV. 522.

Ingensteds udenfor Frankerig vakte Dragonaderne saamegen Gru som i Engelland, og det med Rette, thi de sidste Stuarter var som sagt i Ludvigs Sold, og samme Aar som han tilbagekaldte det nantiske Fribrev, besteg en Prinds den engelske Throne, som baade selv var ivrig Catholik og ønskede ivrig at omvende sine Riger til, hvad han kaldte den ene saliggiørende Tro.

Dog, hvad Englænderne i halvandet Aarhundrede med Stolthed kaldte den storværdige Omvæltning (The glorious revolution), maae vi nødvendig stræbe at faae en rigtig Forestilling om; thi bar end Begivenheden slet ingen Storhed tilskue, saa har dog Tiden viist, at den bar desmere Storhed i sig, og er, ei blot for Engelland, men for Europa og hele Menneskeslægten uforglemmelig.

Man vente her hverken nogen Lovtale over den engelske Statsforfatning, som den blev ved Slutningen af det syttende Aarhundrede, eller nogen klar Fremstilling af det derved opstaaede Forhold mellem Kongen, Parlamentet og Rettergangen; thi til Lovtalen er i det Mindste denne Pen, og til den klare Fremstilling, efter Engelskmændenes egen Dom, selv den bedste Pen udygtig; men hvordan, mens Trældommen paa Fastlandet naaede sin høieste Spidse, der paa den besynderlige Ø udviklede sig en længe ukiendt Frihed, baade i Aandens og Haandens Kreds, det fortjener vor Beundring, og det maa enhver taalelig Pen nu kunne beskrive saa tydelig, at det falder selv den kortsynede Læser i Øinene.

Karl den Anden og James den Anden, Sønner ad den ulykkelige Karl Stuart, havde begge arvet deres Faders Lyst til Enevoldsmagt og Tro paa deres guddommelige Ret

dertil, de havde begge i deres Landflygtighed vundet Papisteriet kiært, og de havde begge deres Øine fæstede paa Ludvig den Fjortende, baade som et sikkert Rygstydd, og som et glimrende Exempel paa, at et stort Rige kunde forvandles til et kongeligt Stamgods, og Majestætens Villie blive Millioners høieste Lov; men Karl var meget for ledeløs og James meget for stiv, og Begge meget for ængstelige og kortsynede, til enten at kunne træde i Ludvigs Fodspor eller tilgavns at betjene sig af hans mægtige Bistand.

I Karls de første Aar (1660—67), mens Edvard Hyde, som Lord Clarendon, stod ved Roret, var Parlamentet saa føieligt, Mængden saa ligegyldig ved Statssager, og hardtad Alle saa bange for Virvar og Borgerkrig paany, at havde denne kloge Minister, der, ligesom Griffenfeld, yndede Enevoldsmagten, ikke været stiv Protestant og kiendt Faren, der fra begge Brødrenes Side truede den anglicanske Kirke, da vilde han vel, selv uden franske Hjelpetropper, gjort Karl enevældig; men nu forsømtes det gunstige Øieblik, og Karl vakte selv i Parlamentet den slumrende Løve, for at blive en Minister kvit, han ikke selv havde Mod til at styrte, og hvis Alvor og klarøiede Protestantisme dog var blevet ham utaalelige.*) Blandt de følgende Ministre var vel Ashley Cooper, bekiendt under Navn af Lord Shaftesbury, et fint Hoved, men Forbundet med Ludvig til Hollands Ødelæggelse var altfor modbydeligt, og fra den Time, da Karl lod

*) Hume VII. K. 63. og 64. Hallams Historie af den engelske Statsforfatning (The Constitutional History of England) III. S. 1—95.

sig lokke til at slutte og nøde til at bryde det, sank han selv i dyb Foragt, og retfærdiggjorde den ved heller at tage Almisse af Ludvig, end paa engelsk Kongevils at thinge med sit Parlament.*)

James besteg nu Thronen, samme Aar (1685) som Ludvig tilbagekaldte det nantiske Fribrev, han var aabenlyst gaaet over til Papismen, og han sværmede for dens Udbredelse; men skiøndt Parlamentet derfor havde stræbt at udelukke ham fra Thronfølgen, var det dog kun et meget svagt Parti, som, med Karls uægte Søn, Hertugen af Monmouth, gjorde ham den stridig, og selv det syntes et lykkeligt Tilfælde, da det gav James Anledning til at faae en Krigshær paa Benene, som ikke blot i et Øieblik dæmpede Oprøret, men indjog alle de Misfornøiede Skræk.**) Misfornøielsen steg imidlertid saavelsom Skrækken, da James ved den ubarmhjertige Jeffries lod Dødsdom gaae over alle dem, der blot havde gjort sig mistænkte for at ønske Opstanden Held, og Krigshæren gjorde James saa tryg, at han troede at kunne undvære Ludvigs Bistand, der vel med Rette faldt ham for ydmygende, men var dog aldeles nødvendig, naar Papismen skulde seire i et Land, hvor Afskyen derfor endog den Dag idag gaaer over alle Grændser. Dette viste sig, da James, listig nok, ved det bekiendte Naadebrev eftergav alle de saakaldte Dissenter (fra den engelske Kirke Afvigende) den Straf, hvormed Landsloven truede dem; thi dette saakaldte Toleransedict, som var be-

*) Hume VII. K. 65. VIII. K. 66—69. Hallam III. S. 96—223.
**) Hume VIII. 208—24. Hallam III. 286—302.

regnet paa at smigre alle Sekter, til Papismen havde seiret, mishagede i Grunden Alle, undtagen de faa Papister, og bragte netop Statskirken, som ellers prækede blind Lydighed, i Harnisk. Nu vilde James bryde overtvært og lod Erkebispen af Canterbury med flere Bisper kaste i Fængsel, men da Retten frikiendte dem og derved erklærede det Kongebrev, de aabenbar havde været ulydige, for ulovligt, da foraarsagede det selv i Krigshæren saa stor Glæde, at James saae, han i en Krig med den engelske Statskirke ei kunde stole paa Hæren. Hvad der imidlertid gjorde Udslaget, var hans Dronnings Nedkomst med en Prinds, thi hidtil havde baade Engellænderne, og Vilhelm Oranier, som var gift med Kongens ældste Datter af første Ægteskab, trøstet sig ved, at han var gammel; men nu besluttede Vilhelm, i Forbindelse med nogle engelske Stormænd, at lade Sværdet skifte, og James var baade saa blind, at han forsmaaede Ludvigs Bistand, og saa rædd, at han uden Sværdslag tog Flugten, saasnart Vilhelm var landet ved Torbay (1688) med 14000 Mand, og var forstærket ved endeel Overløbere, blandt hvilke John Churchill, siden Hertug af Marlborough, sig til liden Ære blev den navnkundigste.*) For nu ved Oranierens Thronbestigelse (1689) dog at bevare Skin af Arvefølge, hyldede man hans Dronning tilligemed ham, og udraabte, skiøndt uden Grund, Sønnen af James for indsmuglet; men det var dog indlysende, at fra nu af maatte de engelske Konger betragte sig som afsættelige Embedsmænd, og at Thronarvingernes Stilling blev meget mislig.

Naar nu denne engelske Statsforfatning, hvorved Konge-

---

*) Hume VIII. 224—327. Hallam III. 303—56.

Stillingen, langtfra at være den frieste, bliver den mest indeklemte i Riget, ophøies enten som den rette Folkefrihed eller dog som al Friheds Kildespring, da er dette baade saa ufornuftigt og uhistorisk, at det giendriver sig selv, og Engelskmændene indrømme selv, at det lange Parlament baade udsugede og tyranniserede Folket langt mere, end nogen af Stuarterne; men i det syttende Aarhundrede var der ingen Enkeltmand, uden maaskee Cromwell, der kunde eller vilde forstaae, at Enevoldsmagten, langtfra at give Ret til nogensomhelst Undertrykkelse af den menneskelige og borgerlige Frihed, netop forpligter Besidderen til at skienke denne Frihed langt større Sikkerhed og langt mere velgiørende Virksomhed, end nogen deelt Magt og indskrænket Øvrighed kan. Under disse Omstændigheder, da Aandløshed, alskens Pietisme, Romerret, Herskesyge, barnagtig Forfængelighed og drengeagtig Selvklogskab allevegne sad ved Roret, medens slet Ingen vidste enten hvad Folkelighed eller sand borgerlig Frihed havde at betyde, da var det kun en dunkel Drift, og hvad man kaldte Slumpelykke, der kunde redde enten Christenheden i det Hele eller noget Rige i Særdeleshed fra at blive, ligesom Frankerig, et Pinested og Helvede for Menneskelivet.

Holland var i Begyndelsen af Aarhundredet, ved en saadan dunkel Drift og Slumpelykke, blevet et Fristed for Menneskelivet, men hverken kunde Landets Beliggenhed i Tidens Løb yde dette Fristed tilbørlig Sikkerhed, ikke heller havde Folket Art og Evner til Høvdingskab i Aandens Verden, saa det var den store Knude, om Engelland, beskyttet af Verdenshavet og beboet af Christenhedens aandfuldeste og driftigste Folk, kunde betimelig afløse Holland og blive i

det Store, hvad Holland kun var i det Smaa. Under Dronning Elisabeth saae man, det var hverken Mod eller Kraft, der fattedes, men hvad det var, vidste Ingen, og havde end en Engel fra Himlen aabenbaret, at det var Ordets og fremfor alt Gudsordets Frihed, da var han enten bleven udleet eller stenet i Engelland, hvor ikke blot Henrik den Ottende og Elisabeth, men Alle, sværmede for Aandstyranniet, og stredes kun om, paa hvis Læber det Gudsord var, som haandgribelig skulde tilstoppe alle Munde, der modsagde det. Ja, det gaaer saa vidt, at selv nu, da Engelland i halvandet Aarhundrede har høstet rige Frugter af Troes- og Samvittighedsfriheden, og seet den i Nordamerika skabe et stort Statsforbund, saa godt som af ingen Ting, selv nu anseer alle Partier, undtagen Kvækerne, denne Grundfrihed for et nødvendigt Onde, hvoraf det Mindste er det Bedste, og som kun maa taales, fordi Erfaring har lært, at Engelskmænds Tro og Samvittighed ei lader sig beherske, uden ved at slavebinde baade Haand og Fod og Mund og Pen.

Religionsfriheden, uden hvilken det fremfor alt i Engelland var Tant med al anden Frihed, var da saa langt fra at staae øverst i den berømte Haandfæstning eller Rettebod (Declaration of Rights), som Parlamentet foreskrev Kong Wilhelm, at det meget mere tilsyneladende især var den, man afskyede Kong James for, og vilde til enhver Pris undgaae, saa hvad de fik af den Frihed, paanødtes dem virkelig af Omstændighederne, halv mod deres Villie. Statskirken og de saakaldte protestantiske Dissenter, svarende omtrent til „Toryer og Whigger," opveiede nemlig nu omtrent hinanden, og havde gjort fælles Sag mod Papismen, saa naar de ikke kunde sammensmelte, og ei vilde kæmpe om Herredømmet

paa Liv og Død, da maatte de gaae paa Forlig, og fik i Kong Vilhelm netop den Fredsmægler, de behøvede; thi han var født i Religionsfrihedens Hjem, maatte som Calvinist hælde til Dissenterne, og var dog koldsindig nok til at finde sig i den bispelige Statskirke, naar den blot vilde forsage Stuarterne og tjene ham. Det Sidste holdt nu vel saa haardt, at over 400 Præster, med otte Bisper, og deriblandt Erkebispen af Canterbury, i Spidsen, heller opgav deres Levebrød, og paa Sammensmeltning, som Vilhelm helst havde ønsket, var der slet ikke at tænke; men alle de, der, med Haanden paa Bibelen, vilde protestere mod Paven i Rom, fik dog fri Religionsøvelse (Liberty of Worship),*) og skiøndt alle Statens Embeder forbeholdtes Statskirkens Medlemmer, fandtes dog denne knappe og karrige Religionsfrihed længe tilstrækkelig i et Land, hvor Driften og Dygtigheden til borgerlig Virksomhed dæmpede Gridskheden paa visse Levebrød. At Sværdet fra Elisabeths Dage vedblev at hænge i et Haar over Catholikernes Hoved, var vist nok ligesaa skadeligt som sørgeligt, men for den blinde Pavestræk i Engelland har man endnu ikke fundet Raad, og det attende Aarhundredes Ligegyldighed i Troessager skjulte Skaden, til Irlands catholske Millioner vaagnede.

Hvad man sædvanlig kalder Tale- og Trykkefrihed, er, uden virkelig Religionsfrihed, kun lidt bevendt, thi med denne staaer og falder jo Talefriheden om det Aandelige og Evige; men dog havde det engelske Parlament, uden den, stræbt at hævde sig Talefrihed om alle Statssager, og i det lange Parlaments Dage var Engelland i denne Henseende blevet saa

*) Hallam III. 364–67. 449–61.

godt skaaret for Tungebaand, at de sidste Stuarter slet ikke turde prøve paa at stoppe Folkemunden, men stræbte kun at undgaae dens høirøstede Gienmæle, ved at holde Parlament saa sjelden og saa kort som muleligt. Sligt er imidlertid kun Galgenfrist, og da alt under Vilhelm aarlige Parlamenter blev nødvendige, maatte Frisproget der følgelig drage noget Lignende efter sig i alle Huse og Forsamlinger.*)

Om nu end ikke Parlamentsforhandlingerne var blevet trykt, maatte dog en tilsvarende Skrivefrihed have udviklet sig af den offenlige Talefrihed, thi det vil i Længden altid findes latterligt at lægge fortrinlig Vægt paa hvad der kun staaer paa Papiret, saa det gjaldt egenlig i denne Henseende kun om, at Censuren virkelig bortfaldt, og det skete i Vilhelms Dage (1693), saa da opkom Englands berømte og berygtede, kun daarlig sikkrede og yderlig misbrugte, men dog i høi Grad velgiørende Skrivefrihed. Vel forblev nemlig Loven mod Nidskrifter (Libels) i Kraft, og den er endnu i dette Øieblik saa ubestemt, at al djærv Tale om Statssager og selv om Statsmænd kunde indbefattes derunder og straffes derefter; men skiøndt Dommerne ved flere Leiligheder viste sig tilbøielige nok til Strænghed, kunde de dog ikke holde Stand mod den offenlige Mening, som baade Underhuset deelte og de Eedsvorne fulgte, saa den Skrivefrihed, der efter Loven var meget mislig, blev i Virkeligheden hardtad grændseløs.**) Vistnok trængte Pennens saavelsom hele Skolens og Kirkens Frihed til baade at ordnes og sikkres langt bedre, end det enten er skeet eller kan skee i Engelland; men da det

*) Hallam III. 364—67. 449—61.
**) Hallam III. 224—30. 444—49.

ingensteds er skeet endnu i det nittende Aarhundrede, var derpaa i Slutningen af det Syttende slet ikke at tænke, medens dog Menneskelivets Fortsættelse og Oplysning beroede paa, at Ordet i Mund og Pen paa en eller anden Maade blev frit, hvor der var Mod og Kraft til anderledes god Brug deraf end i Leiden og Amsterdam, saa, langtfra at skose Engellænderne for det Usikkre, Uordenlige, Uligelige og selv Farlige, der klæbede ved deres aandelige Frihed, bør vi takke dem, fordi de, med større Opoffrelser end noget andet Folk kunde gjøre, heller vilde føre et uordenligt og uroligt Liv end i al Stilhed og efter alle Regler blive Dødens Rov.

Hvad Engellænderne kaldte Legemets Frihed (Habeas Corpus) har i Christenheden immer været ringeagtet af de Skriftkloge, fordi de miskiendte Menneskenaturen og Livsbedriften, og gruelig misforstod den dybe men dunkle Sandhed, at Legemet er kun til for Aandens og Tiden for Evighedens Skyld; men Engellænderne, med deres mageløse Driftighed og Falkesyn for Virksomhedens Betingelser, stræbte dog alt i det gamle Fribrev (Magna Charta), saavidt mueligt, at sikkre sig den „fri Fod," som ene giver „frie Hænder," saa Ingen skulde fængsles uden for en bestemt angiven Brøde, og næsten alle Varetægtsfanger igien sættes paa fri Fod, naar de stillede antagelig Borgen for at møde ved deres Værnething efter lovlig Varsel. I denne Frihed havde imidlertid baade Konger og andre Øvrigheder gjort mange Skaar, naar de enten frygtede for eller vilde hevne sig paa Nogen, de ei trøstede sig til at faae dømt eller straffet haardt nok efter Loven, og det var endnu en Hovedanke mod Lord Clarendon, at han ved Kroglov havde skilt endeel Engelskmænd ved deres Legemsfrihed; men da hvilede

Parlamentet ei heller, før de, ved den saakaldte Habeascorpus-act (1679), fik den gamle Frihed bedre sikkret.*) Ogsaa her blev vistnok Meget tilbage at ønske, og naar man seer, at Underhuset endnu tilegner sig Ret til, hvad det strængelig forbyder Kongen og alle Andre: at lade Folk fængsle uden ordenlig Saggivelse og Søgsmaal, da maa man vel ryste paa Hovedet over det parlamentariske Frihedsbegreb; men fæster man Øie paa Bastillen i Paris, paa Statsfængslerne trindt i Christenheden, og paa den Hals og Haand, ikke alene Øvrigheder og Jurister, men alle Jorddrotter, har havt over Næsten, da glemmer man alle Hagerne ved den engelske Legemsfrihed, og fordyber sig heller i Tankerne om dens uberegnelige Indflydelse baade paa Æresfølelsen og paa Virksomheden i det mageløse Rige.

Vistnok vilde heller ikke denne Frihed i Virkeligheden havt stort at sige, naar al Dom var her, som andensteds, falden i Juristernes Haand, thi ingensteds viste disse sig i det Hele enten føieligere mod Magten eller haardere mod Mennesket, men Rettergangens Offenlighed og de Eedsvornes (Juryens) Ret til paa Samvittighed at afgiøre den Anklagedes Skyldighed eller Uskyldighed, var og blev et mægtigt Værn om al borgerlig Frihed, og vel vovede endnu under de sidste Stuarter en enkelt Dommer at sætte de Eedsvorne i Böder, fordi deres Skiøn (verdict) ei stemmede med hans Opfatning af Loven, men denne Anmasselse fandt baade i Parlamentet og udenfor saa afgjort Modstand, at den aldrig siden er gientaget.**) Om derfor Juryen havde hørt til de

---

*) Hallam III. 87—88. 236—43.

**) Hallam III. 232—36.

mange Hager, som den engelske Retspleie unægtelig har, saa maatte den dog, under al Friheds bange Kaar, været et nødvendigt Onde; men nu er alle Juryens Misbrug og Ulæmper ingen Ting imod Rettens Overgivelse til de Lovkyndige paa Naade og Unaade, og vore „Stokkemænd" er ikke blot sørgelige Vidner om, hvad Juristerne giør af deres Meddomsmænd, naar de faaer Lov dertil, men er ogsaa et gyldigt Mindesmærke om, at efter den nordiske Tankegang allevegne, skal et Folk ikke have flere eller andre Love, end der er Alle vitterlige, og skal ei paanødes anden eller bedre Ret end dem lyster at nyde. Saavist som man derfor maa ønske Engelland og især dets Fattigfolk en langt mindre indviklet og kostbar Retspleie, saavist er Offenlighed, Mundlighed og Nævninger til virkelige Meddomsmænd Fortrin, som man overalt, hvor Ret og Frihed skal blomstre, maa stræbe at tilegne sig.

Naar vi nu seer, at ingen af disse væsenlige Friheder omtales i Vilhelms Haandfæstning, men at Alt der gaaer ud paa at giøre Kongen afmægtig og Parlamentet almægtigt, da er det indlysende, at Engelland havde sørget langt bedre for sin Frihed ved at give sig en Grundlov, som hverken Konge eller Parlament maatte bryde eller vrage, og hvori de menneskelige og borgerlige Rettigheder udtrykkelig vare nævnte; men en saadan Grundlov, som endnu hardtad allevegne savnes, var dengang efter Omstændighederne umuelig, og medførte end Kongemyndighedens Tilintetgiørelse og Parlamenteringens Uendelighed mange Ulæmper, saa hjalp de dog ogsaa Engelland til at nyde og beholde en menneskelig og borgerlig Frihed, som er gaaet tabt allevegne, hvor det i det attende Aarhundrede var

let at give nye Love og at faae dem overholdte. Sværmeriet for alskens Afretning og Eensformighed og Politiorden, med Mundklemmer og Pennetvinger, for Bomstilhed og Skolemesterskab, har nemlig, tilligemed Skrækken for alt andet Sværmeri, været saa stærk allevegne, at, selv uden at vide eller ville det, har man, hvor man kunde, i alle Retninger været nær ved at kvæle Menneskelivet eller bringe det til Fortvivlelse, medens i Engelland Alt har havt Lov til at jævne og hjelpe sig selv, hvad vistnok tit kan findes meget vanskeligt, men vækker og anstrænger dog alle Livskræfter, istedenfor at sløve og fortære dem. Vel kan derfor Samvittighedens, Ordets og Kræfternes Frihed bære langt skiønnere og mere velgiørende Frugter, hvor den ordnes med Forstand og hævdes med Kraft, men den maa dog fremfor Alt haves, nydes og skattes, hvad endnu er saa langtfra, at var den ikke hos Engellænderne kommen saa hovedkulds til Verden i det syttende Aarhundrede, og havde den ikke, trods al Uorden, i halvandethundrede Aar udrettet saa store Ting, da vilde vi nu neppe havt Tanke om dens Mulighed.

Naar imidlertid dette skulde skee, maatte rigtig nok Lykken være meget bedre end Forstanden, thi, som vi har seet, tænkte de saakaldte Frisindede (Liberals) i England langt mindre paa at sikkre Menneskets og Borgerens Frihed, end paa at giøre Kongen Parlamentet, og Øvrigheden Undersaatterne underdanig, hvad i alle Maader er saa bagvendt, at det nødvendig maa føde et uendeligt Virvar, og kan kun ved et Vidunder hindres fra at udvikle det allerværste Tyranni, som er Afskummets og dets Heltes. En meget parlamentarisk

Historieskriver giør nemlig selv den Bemærkning, at Vilhelm af Oranien var for stor, vist nok ikke til sit høie Kald som Englands Befrier og Ludvig den Fjortendes Kors, men for stor til den engelske Kongestilling efter Revolutionen, saa Grunden, hvi hans Eftermænd ei, som han bestandig, laae i Strid med Parlamentet, var, reent ud sagt, fordi Ingen af dem udmærkede sig ved Forstand eller Karakterstyrke;*) og dette turde vel være den bittreste Satire, der kan skrives paa den berømte engelske Statsforfatning; men den skulde nu engang, af dybere Grunde, have Lykken med sig, hvortil det først og fremmerst hørte, at Vilhelm var, om end ikke meget ædelmodig, saa dog meget koldsindig, og saa opsat paa at forsvare Nederlandene og ydmyge Ludvig den Fjortende, at det vilde han, hvad det saa end skulde koste. Det Samme vilde nu til Lykke Engelland, og Fællesværket blev da, under megen Uenighed, den store Foreningspunkt mellem Vilhelm, som raadte for Krigserklæringen, og Parlamentet, som raadte for Pungen og begyndte nu i Krigstid at lukke den høiere op end nogensinde før, skiøndt det kun var lidt imod hvad vi har seet.

Vi staaer nu ved begge Forbundskrigene med Frankrig i Slutningen af det syttende og Begyndelsen af det attende Aarhundrede, og skiøndt de kun var smaa i Sammenligning med dem i Slutningen af det attende og Begyndelsen af det nittende Aarhundrede, som vi har forundret os over, saa var de dog store i deres Tid og ei mindre nødvendige til at sætte Frankerigs Herskesyge Grændser. Der var nemlig

---

*) Hallam III. 420.

ingen Landmagt, der i nogen Henseende kunde maale sig med den Franske under Ludvig den Fjortende, og naar store Forbund ikke i et Øieblik kan overvælde, da udretter de sjelden noget mod en samlet Styrke, fordi Enigheden altid staaer paa svage Fødder, og Eenheden fattes, og under saadanne Omstændigheder var det af høieste Vigtighed, at Sømagterne, Engelland og Holland, virkelig gjorde eet, og at den Rigdom, Handelen gav dem, paa en kunstig Maade satte alle Kræfter i Bevægelse mod den fælles Fiende. Dette opnaaedes kun ved den hollandske Statholders engelske Thronbestigelse, og ved Engellands Frygt for Stuarterne, som Ludvig understøttede, og naar vi fra denne Side betragte Niaarskrigen, af Spanien, Østerrig, Savoien, Holland og Engelland mod Frankerig, (1688—97), da forarge vi os ikke over Smaaligheden i det Enkelte, men kalde det store Ting, at den i det Hele standsede Ludvigs Fremskridt og udtømte hans Hjelpekilder.

Ludvigs Overmod var dengang paa sit Høieste: efter den Nimwegske Fred havde han blandt andet ved Forræderi vundet Strasburg (1681), denne berømte Lutherske Rigsstad, som han, trods alle Løfter, strax romaniserede, han havde, som det syntes, blot for at prøve sine nye Bombeskibe, halvveis ødelagt det stolte Genua (1684), og nu saae man ham paa een Gang bemægtige sig det pavelige Avignon, og paa det grusomste hærge det tydske Pfalz, som han gjorde Paastand paa.*) I Flandern, som blev den egenlige Krigsskueplads, glimrede vel endnu de franske Vaaben, og paa alle

*) Sismondi XXV. 409—11. 551—55. XXVI. 34—36.

Sider holdt Ludvig sine talrige Fiender Stangen; men den franske Flaade fik et længe uforvindeligt Knæk i det store Søslag ved La Hogue (1692), og Ludvig lærte, at i Længden var Vilhelm ham dog for seig og Sømagterne for rige, saa de Vilkaar, hvorpaa han sluttede den Ryswickske Fred (1697), var vel taalelige, men dog i hele Europas Øine ydmygende for den gamle Storherre.*) Paa begge Sider ansaae man imidlertid denne Fred kun for en kort Vaabenstilstand, til det østerrigske Huses spanske Linie een af Dagene maatte uddøe med den usle, barnløse Karl den Anden, hvis Død man ligefra hans Fødsel havde ventet paa. Efter Hverdags-Arvegangen kunde der nu vel ingen Tvivl være om, at den tydske Linie af det østerrigske Huus, som ogsaa var besvogret med den spanske, havde nærmest Krav paa Efterladenskabet; men da Spørgsmaalet var, hvem der skulde være Konge over Spanien paa begge Sider ad Verdenshavet, Konge af Neapel og Sicilien, Hertug af Mailand og Herre over Belgien, saa maatte Europas Vældige, hvad enten de saae paa det rige Bytte eller paa Magternes Ligevægt, nødvendig finde, at det var formeget til hvem der allerede havde nok. Paa det Første saae nu især Ludvig den Fjortende og paa det Andet Sømagterne, eller rettere deres fælles Sjæl, Vilhelm Oranier, og mellem disse gamle Modstandere blev det afgjort (1698), at en baiersk Prinds af det spanske Blod skulde have Hovedlodden, medens Østerrig skulde nøies med Mailand, og Frankerig arve Neapel og Sicilien, men da Baireren døde endnu før Arveladeren,

*) Sismondi XXVI. 52—216.

satte de selvgjorte Skifteforvaltere dog en østerrigsk Erkehertug i hans Sted, og haabede saaledes at see Alting afgjort i Mindelighed. Spanierne blev imidlertid yderst forbittrede over alt dette, og Ludvig spillede dobbelt Spil, saa da Karl den Anden endelig var død (1700), fandtes der et Testament efter ham, som indsatte en Sønnesøn af Ludvig den Fjortende, Philip af Anjou, til eneste Arving.*)

Denne hovedkulds Vending forbausede nu vel hele Europa, men Alle, paa Østerrig nær, som alene ei kunde udrette Stort, syntes dog at finde sig deri, indtil man med eet fik at høre om det store Forbund, mellem Engelland, Holland, Keiseren, Preussen, Danmark og Hannover, mod Frankerig (1701), som var Vilhelm Oraniers sidste Idræt, hvormed han kronede sit Værk.

Saaledes opkom da den i forrige Aarhundrede saa berømte spanske Arvefølgekrig (1701—13), som Verdenshistorien vel ei kan finde vigtig nok til at beskrive, men maa dog betegne, som Frankerigs Ydmygelse, der gav Europa et Pusterum, hvortil det høilig trængte, og viste Verden, at Ludvig den Fjortendes Storhed var dog i Grunden „idel Forfængelighed.“ Nu, da Hertugen af Luxemburg saavelsom Turenne og Condee, og Louvois saavelsom Colbert, var borte, skulde nemlig den franske Sultan vise, hvad han selv formaaede; og medens det naturligviis ei bør lægges ham til Last, at han ei kunde skabe sig selv ligesaa gode eller bedre Redskaber, saa viser det dog hans forfængelige Daarskab i det klareste Lys, at han indbildte sig, han behøvede kun at blæse paa hvem han behagede, for at giøre dem til store

*) Sismondi XXVI. 262—96.

Ministre og Generaler, eller at han behøvede kun blinde Redskaber, for at udrette Alt hvad han ønskede.*)

Vist nok opnaaede Ludvig, trods alle Uheld i hans sidste Krig og trods al den Forstyrrelse og Elendighed, hans ubarmhjertige Herskesyge og grændseløse Forfængelighed havde bragt over Frankerig, ligesom Roms Augustus, den Roes: at have lige til Enden „spillet sin Rolle“ uforlignelig, og endnu glimre hans Dage i den „fra Chinas Kyst til Østersøens Grændse“ udstrakte franske Læseverden, som en gylden Tid, der kun led af den Ufuldkommenhed og Lykkens Ustadighed, som fordunkler Alt under Solen;**) men Verdenshistorien vidner ligefuldt, at det kun var ved et ganske besynderligt Lykketræf, at hans Sønnesøn beholdt den spanske Throne, og at hans egen Throne bar ham til Graven.

Efter de store Nederlag i Belgien, hvor Marlboroughs Seire (ved Ramillies, Oudenarde og Malplaquet) gjorde ham og Prinds Eugen af Savoien udødelige for hele det attende Aarhundrede, fandt nemlig Ludvig (1709) sig saa raadvild, at han bad om Fred og vilde ikke blot overladt Østerrig Spanien, men ogsaa givet Tydskland Elsas tilbage, saa det var kun Seierherrernes Overmod, der forlængede Krigen, og kun den allerdybeste Fornedrelse, Ludvig havde Grund til at vente.***) Vel vendte nu Bladet sig, saa at ved den Utrechtske Fred (1713) beholdt Bourbonen Spanien, hvorom man havde kæmpet, og Frankerig blev ubeklippet, men det skete ikke ved nogen ny Kraftyttring paa Ludvigs

---

*) Sismondi XXVI. 73—84. 177. 299.
**) Sismondi XXVII. 216. 218—21.
***) Sismondi XXVI. 456—60. XXVII. 52—60. 74—99.

Side, men kun ved et engelsk Ministerskifte (1710) og ved et tydsk Dødsfald (1711).*)

Dronning Anna, en Datter af James den Anden, som, ved Vilhelm Oraniers Død (1701), besteg den engelske Throne, var nemlig i sig selv ubetydelig, men havde hidtil ladet sig lede af Marlborough og Whigpartiet, som han hørte til; men nu, da Engellænderne var kiede ad den kostbare Krig, der syntes dem ufrugtbar paa andet end Laurbær, nu skiftede Dronningen ogsaa Yndlinger, Torierne kom til Roret, og ved Keiser Josef den Førstes tidlige Død uden Børn, fandt Sømagterne, det var altfor galt, at hans Broder Karl den Sjette skulde samle endnu flere Kroner paa sit Hoved, end Karl den Femte havde baaret. Derfor maatte Østerrigeren nøies med Mailand og Belgien, medens Bourbonen vandt Spanien paa begge Sider ad Verdenshavet, Neapel og Sicilien, men ingen af Delene tyngede saameget i Europas Vægtskaal, som Klippefæstningen Gibraltar, med sin ypperlige Havn, der blev i Engellændernes Vold og gav deres voxende Flaade et Vorgeleie ved Strædet, hvorfra den kunde beherske begge Have.

I de to følgende Aar døde baade Dronning Anna uden Børn (1714), hvorved det hannoverske Huus med Georg den Første besteg Storbritanniens Throne, og døde Ludvig den Fjortende (1715), efterat have overlevet baade sig selv, sin Søn og Sønnesøn, saa et Barn i tredie Led, under Navn af Ludvig den Femtende, blev hans Eftermand, og hermed sluttede det syttende Aarhundrede i Ver-

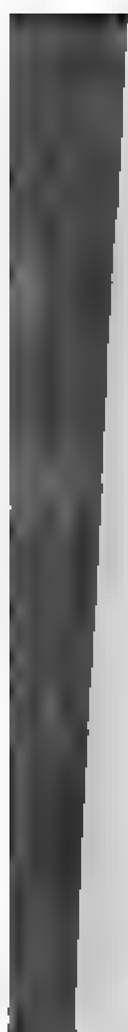
*) Sismondi XXVII. 115—18. 138—41. 157—71. Smollets engelske Historie X.

denshistorien, aandløst, unaturligt og pinagtigt som Faa, men dog ingenlunde daadløst, da den protestantiske Christenhed ved et stort Vidunder var reddet, og Engelland, ved et lige saa stort, om ei større, vundet for Oplysning og Frihed, medens Tyrkiets Magt havde faaet Banesaar, og den engelske Styrke skabt sig en ny kæmpemæssig Virkekreds i Nordamerika, hvad dog først viste sig i det attende Aarhundredes Løb, og henhører derfor til Sammes Historie.

Tillæg.

Det attende og nittende Aarhundrede.

(1715—1866.)

Det attende Aarhundrede, eller Rusland, Nordamerika og Napoleon den Store.

Det attende Aarhundrede, som i Verdenshistorien strækker sig fra Ludvig den Fjortendes Død (1715) til Napoleons Fangenskab (1815), bør vist nok kaldes Naturalismens Hundredaar, ei blot fordi Naturforgudelsen var dets ugudelige Kiendemærke, men fordi i dets Løb to ny Stater uden alle historiske Forudsætninger akavet hævede sig til høi Anseelse, Rusland og Nordamerika; og skiøndt den Ene, som et Despoti, førte Trælleaaget, den Anden, som en Republik, førte Frihedstræet i sit Vaabenskjold, saa bød de dog lige dumdristig Folkehistorien Trods, som selvgjorte Stormagter, ei af Guds Naade, men af forvovne Kroppe, uden fælles Fortid, Skæbne, Aand og Tungemaal.

Rusland, som udgiør hele Europas Bagdeel mod Østen, med henved 60 forskiellige Stammer og Tungemaal, hævede sig under Peter den Store, først paa Overgangen til det ny Aarhundrede, ved en Krig med den svenske Vovehals Karl den Tolvte, hvem Peter 1709 ved Pultava slog saa eftertrykkelig, at han dermed var afvæbnet. Ved saadanne lykkelige Krige med Sverrig, Polen og Tyrkiet opvoxte Rusland ei blot til en Landmagt af første

Rang, men ogsaa til en betydelig Sømagt, baade sydlig i det sorte Hav og nordlig i Østersøen, og med denne magre Tilvært maatte Verdenshistorien i det attende Aarhundrede nøiedes, hvis ikke henimod Slutningen af Aarhundredet de amerikanske Koloniers Opstand imod Storbritannien havde sat flere og større Menneskekræfter i Bevægelse. Vel sattes nemlig alt ved Aarhundredets Midte (1740—1748) hardtad hele Europa i heftig Bevægelse ved den saakaldte østerrigske Arvekrig og den deraf udspringende saakaldte Syvaarskrig (1756—63), hvorunder det hele selvgjorte Kongerige Preussen, med sin Frederik den Eneste, syntes at trodse alle Europas Stormagter; men det var dog en kort Øienforblindelse, der kun varslede om Synet af Preussen som en virkelig og frygtelig Stormagt, der nu staaer os for Øie.

Keiser Karl den Sjette, med hvem den Habsburgske Keiserlinie i Wien uddøde, tænkte vel at han ved at Gavebrev (den saakaldte pragmatiske Sanction), som han formaaede de fleste europæiske Magter til at underskrive, kunde sikkre sin ældste Datter, Marie Therese, Arvegangen til hele hans Efterladenskab; men knap havde han opgivet Aanden, før Frederik den Anden (den Eneste), der paa samme Tid arvede Thronen i Berlin, erklærede, at selv sit eget, endsige da sin Faders Ord var det tosset at holde, naar man ei havde Gavn, men Skade deraf. Til denne Fribytter maatte da Marie Therese, for om muligt at beholde Resten, afstaae den bedste Deel af Slesien, men hun beholdt ogsaa, især ved Ungarernes ædelmodige Bistand, virkelig Resten, skiøndt der siden meldte sig meget paatrængende Medarvinger. Det tegnede endog under Syv-

aarskrigen til, at hun skulde faaet Slesien tilbage, da baade Frankerig og Rusland havde forenet sig med hende om at kue den troløse Preusserkonge, men Kong Frederik slap dog med Skrækken, saa Keiserinde Marie maatte nøies med Haabet og med den Ære, at Keiserværdigheden forblev hos hendes Afkom indtil vore Dage.

Sin aandelige, eller rettere sin aandløse Retning havde det attende Aarhundrede allerede ved sin Midte kiendelig røbet, og det var da Mesterskab i den Helvedes Kunst at undergrave al Tro, ved at giøre alting tvivlsomt, som om det var den eneste rette Vei til en grundig Sandheds-Erkiendelse. Ligefra Aarhundredets Begyndelse vrimlede der i Engelland af saadanne Fritænkere, som enten aabenlyst bekæmpede Christendommen med alle dens Forudsætninger, eller stræbte som Naturalister at befrie Christendommen fra alt det Underfulde (Miraculøse) og Utrolige, der kastede Skygge paa den og forhindrede den fra, ved sin rene Sædelære og ved sin Kiærligheds Aande, at indtage hele Verden. Saaledes begyndte da Latinskolens møisommelige Efterligning af den hedenske Selvklogskab at bære sine Frugter, og de modnedes først hos Calvinisterne i Genf (Genève) og i Frankerig, men dog var det især fra Holland, den almindelige Tvivlraadighed udbasunedes som Lægedom for al menneskelig Daarskab, og Brændpunktet for den ny Viisdom paa Fransk var den videnskabelige Ordbog af Peter Bayle, som opvoxte (1691—1746) til hele 16 Bind og blev en Guldgrube for hele den nye Læseverden. Tre berømte Franskmænd dele imidlertid med Bayle Æren for at have frelst Verden fra Overtroens Mareridt og fremkaldt Oplysningens gyldne Morgenrøde, og det var de tre store Samtidige:

Charles Montesquieu, Jean Jaques Rousseau og Voltaire, blandt hvilke dog den Sidste efter hele Verdens Dom vandt Prisen, fordi han fortryllede Hjertet og dræbte derved Troens Foster i Moderslivet.

Vel var det nu hverken i Frankerig eller i Engelland, men i Nordtydskland, at Naturalismen blev videnskabelig udarbeidet til det attende Aarhundredes berømte Rationalisme eller Fornuftlære; men dog blev den aldrig saa levende og saa frugtbar, som i Frankerig, hvor den i Slutningen af Aarhundredet virkelig øvede den Heltegierning at løse alle Hjertebaand og vise Verden, hvad en selvraadig Fornuft turde vove, og hvad en tøilesløs Frihed kunde udrette.

Stødet til denne franske Omveltning (Revolution) kom imidlertid fra den ny Verden, hinsides den spanske Sø, i Nordamerika, hvor mange fribaarne og selvraadige Engelskmænd i Løbet af det syttende Aarhundrede havde nedsat sig og stiftet smaa Samfund, der kun lød deres egne Love. Disse smaa Fristater var nu vel alle langt mere beregnede paa Fred end paa Krig, og i Kvækerstaten Pensylvanien var det endog strængelig forbudt at føre Krig, men da det engelske Parlament henimod Slutningen af det attende Aarhundrede (fra 1770) paastod sin Ret til at beskatte de nordamerikanske Fristater, uden at der dog sad Nogen af deres Midte i Parlamentet, da gjorde Fristaterne Opstand under Anførsel af den ligesaa kloge og ædelmodige som frisindede Georg Washington, og da han søgte og fik kraftig Understøttelse hos Engellands Arvefiende Frankerig, saa nødtes Engelland til, efter at have bortødslet Penge og Mennneskeblod i en haabløs Krig, (1783) at erkiende Fri-

staternes Uafhængighed. „Frihed, Lighed og Broderskab," som under Krigen havde været Løsenet i Nordamerika, det blev nu, med de hjemkomne franske Hjelpetropper, Løsenet i Frankerig, og allerede i det næste Aartiende (1790—1800) gienløb over Europa det forfærdelige Budskab fra Frankerig, at der var baade Christendommen og al Standsforskiel afskaffet, der herskede de Buxeløse (Sansculotterne) med Uhyret Robespierre i Spidsen, og der hyldede man aabenlyst en Skiøge som Fornuftens Gudinde.

Denne Frihed var nu vel ingenlunde Livets, men Dødens Frihed, men at den dog var af aandig Art, lærte man inden man vidste det: det gamle Roms Aand, med Ørne-Banneret, opsteg af de pontinske Moser, besatte Corsika og aabenbarede sig midt imellem Ny-Frankernes tusinde Ildsvælg i Skikkelse af Corsikaneren Napoleon Bonaparte.

Ja, det var aabenbar en ny Heltebane, Napoleon den Store indviede, og aabnede dermed igien vort Øie for Oldtidens og Middelalderens Storhed, der deels var nedmanet som et Æventyr, deels bandsat som et Galenskab; thi allerede ved sit første Kæmpestridt, da Napoleon paa een Sommer (1796) indtog Italien og nødte Østerrig til at stikke Sværdet i Skeden, forbausede han sin Samtid, der kun var vant til at beundre Frederik den Enestes og Syvaarskrigens Storværk; og da saa (1798—1800) Napoleon gjorde Heltetoget til Ægypten, indtog i Forbigaaende Klippeøen, den selv af Tyrken uindtagelige Malta, jog Ægyptens Mameluker ned forbi Pyramiderne ved Memphis og Cairo, og standsede først ved Karmel og Akre paa Nordgrændsen af det hellige Land, da følte

Nutiden sig foryngetl til Beundring og Efterligning af Oldtidens og Middelalderens Bedrift, og kunde ei forstaae, hvorledes man nys saa grovelig havde kunnet miskiende Menneskeslægtens store Løbebane og Guddomskald til mageløst Storværk.

Da derfor, under Heltens Fraværelse paa sit Alexandertog, Republiken syntes at skulle bukke under for Ruslands vilde Horder, som nedtraadte det blomstrende Italien, da var det ingenlunde uventet, at Napoleon i Alexandrien indskibede sig med Cæsars Lykke, landede umødt af de engelske Krydsere, som bedækkede Havet, i Frankrig, greb Ørnebanneret, skiød, som den anden Hannibal, Gienvei over Alperne og vandt (1800) paa Marengos Sletter ei blot Italien men Lykkens Gunst tilbage.

I de tolv følgende Aar opnaaede Napoleon alt hvad han eftertragtede, undtagen Overfarten til Engelland, og selv den vilde sikkert lykkedes ham, hvis han havde kunnet troe Dampskibets Opfinder, Nordamerikaneren Robert Fulton, som Skæbnen gav ham i Vold, og som med sin Opfindelse vilde kiøbt sin Frihed, men da hin Overfart, efter Forsynets Villie, ei maatte lykkes, saa fandt Napoleon sin Vantro uovervindelig.

Saaledes blev Napoleon ikke blot Keiser (1804), men var i Verdens Øine en alle Keiseres Keiser, som godt kunde fortjene at kaldes almægtig, thi han gjorde en af sine Brødre (Ludvig) til Konge i Holland, en Anden (Hieronymus) til Konge i Vestfalen, den Tredie (Joseph) til Konge i Spanien, og sin Svoger (Murat) til Konge i Neapel, hvorhos han fik En af sine Marskalker (Bernadotte) valgt til Kronprinds i Sverrig. Selv formørkede Napoleon sin glimrende

Løbebane, da han ikke vilde unde den gamle Stormagt Spanien Ro i sin Grav, og da han, som selv havde nedmauet al kongelig og keiserlig Arveret, dog stræbte at gienføde den i sin Afkom, hvorfor han aabenlyst forskiød sin berømte Keiserinde Josephine, og ægtede den østerrigske Keiserdatter Marie Louise, ved hvem han vel, alt 1810, fik en Søn, som han gav Titel af Kongen i Rom, men efterlod dog ikke engang den tomme Titel med Øen Elba.

Napoleon fik nemlig nu det forfløine Indfald, at han ligesaa trøstig maatte kunne holde Indtog i Petersborg og Moskau, som han havde holdt det i Rom, Wien og Berlin, og medens hans Marskalker blev slaaede i Spanien af Engelskmændene under Wellington, drog han dumdristig ind i Rusland (1812), og tog ei engang Veien til Petersborg men til Moskau, som han vel ogsaa naaede, men snart saae afbrændt af dens egne Indbyggere, saa han langtfra at finde Vinterleie der, over Hals og Hoved maatte trække sig tilbage og overraskedes da af en russisk Vinter, hvorunder hans Franskmænd faldt som Fluer, saa at længe før han naaede Weichselen, lignede hans Hjemtog en vild Flugt, saa Preussen og Tydskland maatte selv forbauses over, at de ikke standsede ham paa Halvveien, da han saagodt som ene giennemjagede dem, til han slap over Rhinen.

Allerede næste Foraar stod imidlertid den Frygtelige slagfærdig midt i Nordtydskland, og seirede med sin skiæggeløse Ungdom, men ved hver Seier svækkedes Napoleon saaledes, at han i Begyndelsen af 1814 maatte trække sig tilbage over Rhinen, og da han ikke vilde nøies med denne Flod og med Pyrenæerne til Grændse, forenede Wellington og Blücher sig i Hjertet af Frankerig, og jog Napoleon,

som Hundene en Hare, lige til Paris, hvor han da høitidelig nedlagde Regieringen og lovede at nøies med Keisernavnet, naar man vilde lade ham beholde sin gamle Garde til Livvagt, overlade ham den lille Ø Elba under Toskanas Kyst til fri Raadighed, og aarlig give ham de Millioner, han behøvede, til at hævde sin keiserlige Stilling og Værdighed. Bourbonerne kom nu igien i Besiddelse af den franske Throne, men Aaret efter (1815), da Aarpengene udebleve, landede Napoleon med en Haandfuld Veteraner i det sydlige Frankrig, og da den Krigshær, som, under Marskalk Ney, skikkedes imod ham, langt fra at ville bestride ham, gik over til ham, holdt han uden al Blodsudgydelse sit Indtog i Paris, og Bourbonerne turde ikke oppebie ham, men flygtede ilsomt til Ghent. Vel erklærede nu alle Europas Stormagter Napoleon for fredløs, men han holdt sig dog kiæk i Paris, og mødte Wellington og Blücher ved Waterloo i Belgien, nær ved Brysel, hvor der stod et blodigt Slag 1815 (15. Juni), hvori Napoleon dog omsider blev aldeles slaaet, saa at det var kun hundrede Dage, han mægtede at lægge til sine glimrende Keiseraar. Nu nedlagde Napoleon for Alvor Kronen og overgav sig til Engelskmændene, paa det Vilkaar, at han skulde beholde sin personlige Frihed; men langt fra at turde skænke ham denne, lod de ikke Napoleon slippe med et sædvanligt Varetægts-Fængsel, men lænkede ham til Klippeøen St. Helena i Atlanterhavet, hvad der i hans og Samtidens Øine var at giøre ham til Prometheus den Anden, smedet til Klippen, mens Griffen hakkede hans Lever. Her døde Napoleon af Leversyge 1821, men dog blev hans Been siden flyttede med Æren til Paris, hvor de nu hvile i Invalidehallen.

Det nittende Aarhundrede, eller Folkeligheden, Grækenland og Høinorden.

Vel sagde Europas Stormagter, at de efter Napoleons Fald vilde saavel i som udenfor Frankrig lægge Alt i de gamle Folder og udslette alle Spor af den franske Revolution, men ligesom dette aabenbar var umuligt, da gjort Gierning ei staaer til Ændring, saaledes viste Stormagterne ogsaa, at de gierne tog, hvad de kunde faae, om det end bar nok saa kiendelige Spor af Revolutionen; og ligesom man overlod Sverrig Norge, fordi Bernadotte havde hjulpet til at styrte sin forrige Herre, saaledes lod man Preussen ustraffet plyndre Saxen og selv tilegne sig det Wittenberg, der var den saxisk-lutherske Christendoms Vugge.

Desuden var lige siden det ny Aarhundredes Begyndelse Folkelighedens Gyldenaar bebudet baade i Nord og Syd, i Nord nemlig ved Skiærtorsdags-Slaget i Kongedybet, mellem den engelske Sømagt under Nelson og de danske Blokskibe under gamle Danebrog, og i Syd ved Parga i Dødskampen mod Tyrkerne under Ali Pascha.

Danskerne, med den unge Villemoes, viste nemlig (1801), at de ei havde glemt, det var deres Forfædre, der fordum indtog Engeland, og Pargioterne beviste, de var ægte Frænder ad de gamle Hellener, som overlod Xerxes Athenen til Rov og Brand, mens de paa Koluri (Salamis) oppebiede Himlens Hevn; thi saaledes efterlod Pargioterne Tyrken kun tomme Huse og Gader i deres Stad, da de, med Asken af deres Fædres Been, flygtede til de joniske Øer, hvor de ogsaa snart blev Vidner til den

store græske Opstand mod Tyrken, hvorved Heltene fra den trojanske Krig blev levende paany, især med Miaulis og Kanaris paa Havet, og hvori Stormagterne, trods deres tyrkiske Forkiærlighed, tog saa levende Deel, at det gamle Hellas blev et Kongerige, skiøndt, desværre, med en baiersk Prinds til Konge.

Det var i Napoleons Dødsaar (1821), at Grækerne gjorde Opstand, og skiøndt Bourbonerne stræbte at vinde Franskmændenes Beundring, baade ved at understøtte Nygrækerne, og ved (1830) at giøre et seirrigt Tog til Nord-Afrika, hvorved de ikke blot indtog Algier og befriede Europas Sømagter fra den vanærende Skat, de længe havde ydet de barbariske Sørøvere, men aabnede en smilende Udsigt til den Dag, da Middelhavet kunde blive en fransk Indsø, saa jog dog Franskmændene samme Aar Bourbonerne paa Døren, og Belgien greb Leiligheden til at afkaste det hollandske Aag, og hæve sig til et splinternyt Kongerige, uden Fortid eller Fremtid. Et ligedant Kongehuus var Ludvig Philips i Frankerig, som han selv baade stiftede (1830) og sluttede (1848).

Folkene som havde seet sig narrede op i deres aabne Øine af Stormagterne baade 1815 og 1830, syntes nu (1848) for Alvor at ville tage sig selv til Rette, men det lille Danmark var dog det eneste Rige, hvor Folkeaanden ved denne Leilighed blev sat i Frihed og begyndte et nyt Levnetsløb til at forklare det Gamle.

Da imidlertid Ludvig Napoleon, den Stores navnkundige Brodersøn, i hans Navn opkastede sig til Keiser i Frankrig (1852), da erklærede han ogsaa at ville frigiøre Italien lige til det adriatiske Hav; og skiøndt han heller

ikke heri blev Frihedens Sag tro, saa kom han dog, ved sine Seire over Østerrigerne, til at forberede den Enevoldsmagt, som Kongen af Sardinien, Victor Emanuel, var lykkelig nok til at vinde selv over Neapel og Sicilien, saa det syntes virkelig, som en samlet italiensk Fristat, med Rom og Venedig, skulde vise Verden, om Opflammelsen under Garibaldi, som Folkehelten, var en aandelig Opstandelse eller kun et natligt Spøgeri. Det Sidste synes imidlertid rimeligst, da Frihedsbevægelsen begyndte med den samme Pave, Pio Nono, som siden har været dens arrigste Fiende, og da den samme Napoleon, der under den preussisk-østerrigske Krig (1866) hjalp Victor Emanuel til Venedig, 1867 med væbnet Haand forhindrede Garibaldi fra at tage Rom i Besiddelse. Denne Roms Indtagelse, som vel snart vil blive samtidig med Pio Nonos Død, menes nu vel paa begge Sider at skulle krone Værket, men Forventningerne vil dog sikkert skuffes, da Spliden er der saa ægte klassisk, at den vist aldrig forlader den evige Stad.

I Grækenland var man imidlertid bleven saa leed og kied ad den baierske Regiering, at man omsider landsforviste Kong Otto, og mod al Forventning (1862) valgte Prinds Georg af Danmark til Konge, ligesom mod al Forventning de joniske Øer, hvorpaa Storbritannien havde holdt utrolig fast, nu blev afstaaede til Grækenland, og derhos søgte Georg at befæste sig paa den vaklende Throne ved Giftermaal med en russisk Prindsesse; men ingen af Delene vil forslaae til at skænke det ny Athen og Grækenland en ønskelig Fremtid, hvis ikke en aandelig Paavirkning fra Danmark og vort Høinorden kan vække Grækerfolket af den Dødssøvn, hvori det for femten Aarhundreder

siden nedsank, da det, ved at sammenflikke sig en ny ugyldig Daabspagt, selv betog Gienfødelsens og Fornyelsens Bad den ny Livskraft, der ogsaa var dem skænket og givet ved den christne Tro og Daab, som ene kan opvække og oplive de henslumrede Folkeaander, der, som skrevet staaer, skiøndt de kaldes Guder, dog skulde døe og aflives som Mennesker.

At dette vil lykkes, dertil er, vel ikke paa Raadstuetrappen, men dog paa Kirkesvalen, Udsigt, ved Grækenlands udvortes men dog hjertelige Nærmelse til Danmark; thi under Aarhundredets Løb, og under mange haarde Prøvelser, ligefra det engelske Røvertog 1807, der ved Ranet af Flaaden aldeles afvæbnede det lille Kongerige, til Skilsmissen fra Norge (1814), det slesvigholstenske Oprør (1848), og især den ulykkelige Krig, hvormed Stormagterne Preussen og Østerrig overfaldt den Afmægtige efter Frederik den Syvendes Død 1863, under alt dette har nemlig i Danmark udviklet og udbredt sig en saa kiæk og lys Betragtning af Menneskelivet i alle dets baade folkelige, kirkelige og videnskabelige Forhold, der i hele Christenheden kan og sikkert vil skænke alle Folkene et Gyldenaar, hvori Livsoplysningen fortrænger alle de boglige Lygtemænd og viser Verden, hvad Folkene er skabte og skikkede til.

Denne Selv-Aabenbarelse, hvorved, som skrevet staaer, Hjerternes Raad aabenbares, alt det timelige Mørke bliver lyst, og alt det Skjulte kommer for Dagen, en saadan Oplysning var umuelig, saalænge Lysets Børn tog de to store Vildfarelser for christelige Grundsandheder: at Menneskelivet ved Syndefaldet havde tabt al Lighed med Gudslivet, og at al christelig Oplysning havde sin Kilde i Bibelen. Førend vi derfor kunde blive klogere paa de guddommelige og menneskelige Ting end denne Verdens Børn,

maatte vi først indrømme, at hidtil havde denne Verdens Børn været klogere i deres Kreds end Lysets Børn, og det holdt saa haardt, at man kun i det for sin Dumhed berygtede Danmark kunde finde sig deri. Først her fandt man det soleklart, at dersom der nu slet ingen Lighed var mellem Gud og Menneske, saa kunde Mennesket hverken lære at kiende Gud eller sig selv, og at den Oplysning, der skulde udspringe af en Bog, maatte være dødere end en Sild. Her derimod, hvor en Mand af Folket lige saa lidt som nogen Kvinde bryder sig om, at al Verden kalder ham dum, naar han kun føler sig glad og lykkelig, her maatte det i Slægtens Vidskabstid snart blive indlysende, at baade maae vi, for at kunne stifte Ord med Gud, have Ordet tilfælles med Ham, og derhos maatte Gud tiltale os paa vort Modersmaal, naar vi skulde kunne forstaae ham, og af disse Forudsætninger følger det med Nødvendighed, at der er en Lignelse af alt Guddommeligt hos os, og at Gudsordets Virksomhed paa os er afhængig af vort Modersmaals Bekvemhed til at udtrykke og forklare den evige Sandhed.

Det Folkefærd, som skulde være skabt og skikket hertil, maatte, som vore høinordiske Fædre, selv i deres Hedenskab stole paa et guddommeligt Forsyn, der styrede Tidens Løb til et evigt Gyldenaar, eller som Danskerne i deres Hedenskab, forgude Hjertet i sin aandelige Enkestand, men ingen af Delene findes hos andre Hedninger, og derfor vil al Verdens Magt ikke kunne forhindre, hvad den almægtige Gud aabenbar har forberedt i vort Fæderneland og ingen andensteds paa Jorden.

Vel synes nemlig Danmark ved den voldsomme Løsrivelse fra Sønderjylland (1864) at være blevet saa lemlæstet, at en videre folkelig Fremgang maatte findes

umuelig, og det efter Seiren over Østerrig ved Sadova (1866) lige saa overmodige som overlegne Preussen agter vist aldrig godvillig at opfylde Prager-Fredens Bestemmelse: at tilbagegive Danmark den Deel af Sønderjylland, som vil vedblive at være dansk; men hvor Han, som har al Magt i Himlen og paa Jorden, aabenbar har begyndt en stor og god Gierning, der fuldfører han den dog sikkert, saa det danske Folkehjerte seent men sødt i en gienfødt Fredegods-Tid skal nyde Livs-Oplysningens, Fredens og Frihedens Lykke og Glæde!

Register.

n. II, 213. 351.
II, 185.
. I, 92. 127. 130. 137—38.
.
rg. II, 235.
. I, 349.
er. I, 350.
der. II, 175.
a. III, 205—6.
gal. III, 205.
nimus. I, 209.
ton. I, 192.
hman. II, 173—74. 213.
. I, 285. 343.
Motalleb. II, 155.
I, 42—44.
Hertug. III, 98. 111.
II, 147. 507. III, 240.
I, 162.
. I, 191.
n. I, 137—38.
am. I, 59—70. 83. 109. 111.
. 131. 151—52. 225. 260.
. II, 154.
onge i Jemen. II, 154.
n. II, 345. 620. III, 97.
I, 87.
phian. II, 168. 171.
leb. II, 162.
kr. II, 161. 164. 167—69.
ol. II, 536,
Hassan. III, 198. 204—5.
da. II, 155. 160. 519. 535.
.
s i Asien. I, 329. 343. 581.
. 588. 590. 599.
Egypten. I, 89.

Abylæ. I, 42.
Achab. I, 191. 193.
Achaia, Achæer og achæiske Forbund. I, 350. 551—58. 562. 567. 569. 572—73. 609. 621. 637.
Achan. I, 250.
Achas. I, 230.
Achil. I, 24. 349. 358. 361. 414. 417. 453. II, 74. III, 203.
Achride. II, 395.
Achæmenider. I, 271.
Achæos. I, 587—88. 595—96.
Actium. I, 710—11.
Acugna, Nunnes. III, 180.
Ada. I, 43.
Adam. I, 37—42. 44—45. II, 154. III, 234.
Adam af Bremen. II, 281—85. 291—92. 295—98. 302. 308. 325—27. 329—30. 342.
Adamastor. III, 166.
Adda. II, 111.
Adelbert i Bremen. II, 342.
— af Toscana. II, 253.
Adelgis. II, 201.
Adelheid. II, 250. 256—57.
Aden. III, 165. 173
Adimant. I, 340.
Admet. I, 208.
Adolf fra Schaumburg. III, 97.
— af Slesvig og Holsten. III, 114.
Adoni-Besek. I, 156.
Adores. I, 738.
Adramelech. I, 232.
Adrast. I, 276. 280.
Adrian, Abbed. II, 227. 231.

Adrian, Pave. II, 201.
Adrianopel. II, 92—93. 591.
Adriatiske Hav I, 454. 569. 574. II, 460—61. 722. III, 464.
Adulf. II, 97—98. 127.
Adullam I, 171.
Aëtius. II, 101—4. 135.
Afrika. I, 22. 90. 183. 187. 195. 301. 430. 463. 505. 508. 522 525. 536—40 543. 593. 631. 636 694. II, 28. 39. 45. 58. 107. 126. 133. 172 258 465. III, 159. 213. 366 464.
Agag. I, 169
Agamemnon. I, 194. 353. 358 361. 414 461. III, 203.
Agar I, 63. 67.
Agarista. I, 367.
Agathias. II, 145.
Agathokles. I, 463. 501—2
Agathyrs. I, 200.
Agelaos. I, 573.
Agenor I, 185 198.
Agesilaos. I, 398—99. 401—3.
Agesipolis. I, 614
Agilulf. II, 187.
Agis I, 444. 558. 560—61.
Agnello, Johan. II, 709.
Agrigent. I, 460. 462 503.
Agrippa, Markus. I, 716—17.
—, den ældre I, 732
—, den yngre. I, 732. III, 240.
Agrippina I, 725—26.
Agron. I, 570.
Agrustopolis. II, 479.
Aguilar. III, 203.
Ahasia I, 191.
Ahasverus I, 249.
Ahia I, 174.
Ahriman. I, 259—60. 266.
Aigues-Mortes. II, 601.
Aix I, 659.
Ajax I, 343. 352
Akaba. I, 190.
Akarnanien. I, 335.
Akichor. I, 450.
Akke, see Akre.
Akras. II, 490.
Akre I, 155. 157. 203. 212. 214. II, 532—33. 554. 559. 561. 563. 565. 569—71. 573. 576. 593. 598. 601. 604—9. 623. 627. III, 30. 33. 459.
Akria. II, 168—69.
Akristos. I, 358.
Akrokorinth. I, 580. 607.
Akkimbrot. I, 589.
Akfonkar. II, 535.
Al Abbas. II, 175.
Alacab. II, 616.
Alanfus, see Alfons den Kydske
Alarik, see Alrik.
Alarkos II, 615.
Alavif. II, 91—92.
Alba, Hertug af. III, 356—57. 361 385
Albalonga I, 474.
Albanien. I, 349.
Alberik. II, 254.
Albert af Aix. II, 523.
—, Frederik den Spages Søn. III, 283.
—, østerrigsk Erkehertug. III, 365.
—, sachsisk Hertug. III, 352.
Albigenser. II, 581.
Albizi. II, 716.
Alborak. II, 160—61.
Albornas. II, 704.
Alborta. II, 175.
Albrecht den Anden. III, 60—61. 65.
— af Habsburg. III, 39. 36. 40. 61.
— af Meklenburg, svensk Konge. III, 107—8.
Albuquerque. III, 163. 170—80. 480.
Alcala. III, 202. 211. 218. 230. 253. 369. 378.
Aldred. II, 367.
Aleander, Hieronymus. III, 260.
Aleppo. II, 531. 538—39. 548. III, 173.
Alentejo. III, 163.
Alessandria II, 679.
Alex Komnen. II, 338. 376. 393—97. 441—42. 455—56. 463—65. 468—77. 482—84. 509. 512—16. 521. 523. 538
Alexander den Store. I, 29. 206—11. 215. 217. 250—52. 256. 258. 260. 276. 327. 347. 349. 355. 409. 411—38. 440. 447. 453. 458. 470. 489. 512. 553. 584. 603. 723. III, 172. 288.
—, Konge af Makedonien. I, 405.
— den Anden, Pave. II, 365. 387. 436.
— den Tredie, Pave. II, 579—80. 643—44.
— den Sjette, Pave. III, 128—

30. 134—35. 140. 153. 210. 221.
Alexander, Rytterhøvding. I, 568.
— Severus. II, 39.
Alexandria. I, 421. 434. 438. 552. 617. 641. 706. 710. II, 39. 170. 550. III, 165. 173. 243. 250. 460.
Alexios Dukas. II, 586. 588—90.
Alfons Afrikaner. III, 201.
— den Femte af Aragon. III, 132 199.
—, Ferdinand den Katholskes Søn. III, 209.
— den Første af Ferrara. III, 136. 153.
— den Anden af —. III, 153.
— den Sjette af Kastilien. II, 613. III, 163.
— den Ottende af —. II, 615. III, 197.
— den Ellevte af —. III, 198. 199.
— den Kydske. II, 612.
— af Neapel. III, 202.
Alfvin. II, 185—86.
Algazi. II, 534—37.
Algezira. II, 613.
Algier. III, 213. 366. 464.
Alhama. III, 204—5.
Alhambra. III, 206.
Ali. II, 161—62. 164. 167. 171.
Ali Pascha. I, 212. 454. III, 463.
Alisfragmuthosis. I, 126.
Aljubarotta. III, 163—64.
Alkibiades. I, 386. 388—91. 393—95. 397. 469. 587.
Alkim. I, 647.
Alkmæon. I, 323. 379.
Alkmæonider. I, 323. 359—61. 379.
Alkæos. I, 592.
Allebroger. I, 524.
Allemanner. II, 193. 351.
Allia. I, 484.
Almagro, Diego. III, 303.
Al Mansur. II, 175.
Almanzor, Jakob. II, 615.
Almeida, Franzisco. III, 170. 172. 174.
—, Lorenzo. III, 170. 175.
Almogavarer. II, 712. 724.
Alonzo. III, 192.
Alp Arslan. II, 466.
Alper. I, 23. 348. 522—24. 526.
Alpuxarras Bjerge. III, 206.
Alrik. II, 94—97.
— den Yngre. II, 112. 122.
Alsama II, 174.
Altenburg. III, 283.
Altopascio. II, 698.
Alv. II, 212.
Alvarado, Pedro. III, 299.
Alyattes. I, 269. 277—78.
Amadeus. II, 255.
Amalasuentha. II, 116.
Amalekiter. I, 61. 168—69.
Amaler. II, 89.
Amalfi. II, 258. 262. 390. 439. 457—58. 673.
Amalrik af Jerusalem. II, 547—48.
— Vesegother. II, 123.
Amasis. I, 122. 146. 150. 295—98. 307. 378. 481. 584.
Amath. I, 226.
Amathusa. II, 568.
Amazonfloden. I, 42.
Amboise, Georg. III, 144.
Ambrakia. I, 603.
Ambrosius, Aurelianus. II, 218.
Ameland. III, 351.
Amelunger. II, 89.
Amerika. I, 42. 195. III, 181. 183—84. 202. 224. 295. 349. 399. 439. 452. 455. 458—59, see Nordamerikanske Fristater.
Aminias. I, 341. 344. 586.
Amlet. II, 303.
Amme. II, 88.
Ammian. II, 86. 91. 93.
Ammon. I, 302.
Ammonier. I, 298.
Ammoniter. I, 165—67. 173. 236.
Ampe. I, 318.
Amphiktyon. I, 358.
Amphiktyoner og det amphiktyonske Raad. I, 336. 357. 360—61. 407.
Amphipolis I, 387.
Amram. I, 92—93.
Amraphel. I, 60.
Amru. II, 167. 170.
Amsterdam. I, 195. III, 91. 358—59. 382. 399. 401. 420. 427—30. 442.
Amund den Slemme. III, 106.
Amurad den Første. III, 58.
— den Anden. II, 726. III, 59.
Amynander. I, 589. 602.
Amyntas. I, 405.

Amyrtæos. I, 121.
An. II, 437.
Anagni. II, 625.
Anak. I, 131.
Ananias. II, 31.
— Babylonier I, 236.
Anastasia II, 261.
Anaxarchos. 430.
Andag II, 103.
Andalusien. III, 198. 204.
Andelot, Frands. III, 314.
Andernach. II, 248.
Andesbjerge. I, 42.
Andgrim. II, 275.
Andrada, Perez. III, 170—71. 177—78.
Andreas Venetianer. III, 56.
Andronikos Palæologos. II, 724.
Aner I, 61—62.
Anerist. I, 331.
Anfus, se Alfons den Kydske.
Angeln. II, 219.
Angelo, Luis. III, 188.
—, Michel III, 136. 151. 157.
Angelsaxer. II, 13. 15—16. 75—76. 81. 183. 204. 214—41. 273. 360—82. 393. 426. 632. 638—39. 643. III, 94. 123. 226—30. 334. 34 -42. 348. 350. 414. se England.
Angler. II, 218.
Anglesea. II, 641.
Anjou. III, 56. 131—32.
Ankona. II, 677. 679. 731.
Anlaf. II, 292.
Anna Boleyn. III, 340.
—, Dronning af Engl. III, 451.
— Komnen. II, 390—95. 415. 417. 445—46. 456. 459. 462. 464. 468 -74. 477. 480. 81. 486—87. 509. 10. 513—14. 516. 518. 719.
Annaberg III, 283.
Ansarier II, 162.
Anses. II, 79.
Ansgar. II, 214. 245. 278—79.
Anshelm. II, 404.
Antalkidas. I, 398.
Antaritus. I, 518.
Anthem. II, 140.
Antigon. I, 211.
Antigones. I, 580.
Antigonider. I, 440.
Antigonos. I, 437—38. 440—42. 464.
— Doson. I, 562. 564. 569. 580. 585—86.
— i Kelæne. I, 665.
— den Yngre. I, 443. 554.
Antilibanon. I, 213.
Antiochien. I, 214. 438. 595. 641. II, 31. 40. 92. 170. 466. 470—84. 509. 517. 520. 526. 534. 538—39. 559. 605.
Antiochos den Store I, 543—44. 577. 579. 587. 593—601. 604—5. 608—9. 6 4 -15. 647.
— Epiphanes I, 640—43. 645—46. 650. 686. 707.
— den Fromme. I, 649—50.
Antipater, Idumæer. I, 729.
— af Makedonien. I, 439. 444—47.
Antitaurus. I, 276.
Anton af Navarra. III, 316.
Antonine. II, 137.
Antonius. I, 698. 700—1. 703—6. 709.
Antwerpen. III, 357—59. 399. 401.
Anysis. I, 120. 124.
Apachnas. I, 125.
Apelles. I, 555—56. 585.
Apenniner. II, 119.
Aphidnæ. I, 321.
Aphrodite I, 185. 265.
Apoi I, 283—84. 360—61.
Apollonia. I, 703.
Apollonios Molon. I, 683.
Apollonius. I, 644.
Apophis. I, 125.
Appian. I, 496. 520. 611. 624—25. 627. 634—36. 666. 678. 692. 694. 707. 713.
Appiano, Jakob. II, 709.
Appion. I, 124. 191.
Appius Claudius. I, 458. 503.
Apries. I, 122. 204. 293. 295. 297.
Apsychis. I, 119. 124.
Apulien II, 263. 385—87. 395. 696.
Aqvileia. II, 103.
Arabien og Araber. I, 11. 22. 58. 89. 212 -13. 216. 233. 242. 250. 265. 297. 301. 678. II, 9—10. 28. 61. 124—27. 150—77. 187. 189. 197. 203—5. 213—14. 258. 532. 612—13. III, 165. 172—73. 176.

le Bugt. I, 196.
s. I, 196. 206—7. 213.
a og Aragoner. III, 131—32.
. 198—201. 204. 214.
I, 52.
I, 522.
:. I, 215. 253.
s. I, 554—59. 562. 564. 569.
—81.
i Yngre. I, 616.
s. I, 223—24. 234. 269.
. I, 425. 444.
II, 696.
eanne d'. II, 664—65. III, 66.
us. II, 57 94—95.
ios. I, 405.
ius. II, 138.
s. I, 402.
amos. I, 407. 410. 455.
ted. I, 522. 532—33. 548. 581.
elagus. I, 180. 275. 382.
. III, 204.
kke. I, 324.
. II, 106.
. I, 277.
I, 186.
s. II, 152.
. III, 67.
ton, Philip d'. III, 66. 71—
155.
I, 349.
s. I, 363. 369.
og Argiver. I, 179. 309. 350.
. 389. 405 466. 555—56.
. 619.
s. I, 252.
sper. I, 182.
nium. I, 690
I, 269.
. I, 61.
. I, 714.
. III, 152—53.
goras. I, 313—17. 360.
nder. I, 207—8. 413. 417.
. 425—26.
s. I, 340. 355. 380—81. 384.
on. I, 668—69.
bul. I, 677. 729.
dem, Messener. I, 372.
i Milet. I, 441.
nik. I, 666.
nika. I, 332.
nym. I, 367.
phanes. I, 390. 397.
Aristophilides. I, 310.
Aristoteles. I, 228. 412—13. 470.
580. III, 381.
Aristrat. I, 556.
Arius. II, 56. 123.
Arizanter. I, 262.
Arkadien og Arkader. I, 350. 550
—51. 555. 566—67. 603.
Armathaim. I, 162—63.
Armenien. I, 215. 221. 276. 675.
686. II, 177.
Arminius, see Herman.
Arnaut. I, 349.
Arnold, Abbed. II, 581.
— fra Brescia. II, 675.
—, Islænder. II, 345.
Arnulf af Bayern. II, 247.
— af Benevent. II, 259.
— af Flandern. II, 356.
— af Kärnthen. II, 241. 350—51.
— i Metz. II, 197.
Arpadiner. III, 56.
Arphaxad. I, 52. 58.
Arpino. I, 658.
Arragon, see Aragon.
Arrian I, 206. 209. 220. 257. 416.
433.
Arrybas. I, 453.
Arsacider. II, 145. 260.
Arsakes. I, 685.
Arschot, Hertug af. III, 358.
Arsinoe. I, 84. 107.
Arsuf. II, 502.
Artabanes. I, 312. 329.
Artabazus. I, 344.
Artaginos. I, 400.
Artambares. I, 270.
Artaphernes. I, 313. 317. 321.
Artauasdes. I, 688.
Artaxar. II, 145.
Artaxerxes Langhaand. I, 248. 252.
347 432.
— Mnemon. I, 398. 418.
Artemisia. I, 286. 340—42.
Artemision. I, 338. 341.
Artfeld, Jakob. II, 659.
—, Philip. II, 659.
Arthur, Prinds. III, 339.
—, Konge. III, 338.
Artois. III, 70.
Artus. II, 216.
Artæus. I, 269.
Arvas. I, 739.
Asarhaddon. I, 227. 233—34.

Asarias. I, 239.
Asbjørn fra Melhus. II, 289.
Asbrand. II, 189.
Aschaffenburg. III, 268.
Aschraf. II, 606. 608.
Aschmum. II, 596.
Asdod. I, 159.
Asefah. II, 175.
Aser. II, 68.
Asger. II, 214.
Ashdown. II, 310. 312.
Asien. I, 195. 250—52. 253. 304. 306. 315. 323. 348—49. 404. 417. 435—36. 486. 543. 587. 593. 598. 600. 665. 697. II, 45. 611. see Lilleasien.
Askalon. I, 159. 188. 221. 234. II, 506. 524. 530—32. 535. 554. 571—72. 576. 602.
Asklepios. I, 412.
Asnath. I, 78.
Asovske Hav. II, 87.
Asopo. I, 345.
Asprenas. I, 722.
Assassiner. II, 603—4.
Asselin Artursøn. II, 382.
Asser. I, 157.
—, Biskop. II, 236—37. 277.
Assis. I, 125.
Assur. I, 51—52.
Assyrien og Assyrier. I, 39. 126. 179. 188. 222—25. 228—35. 252. 255. 260—61. 265. 274—75. 277. 630.
Assyriske Sø. I, 196.
Astaroth. I, 61.
Astarte. I, 173. 192—93.
Astulv. II, 190. 200—1.
Astyages. I, 262. 268—74.
Astymid. I, 616.
Asuerus. I, 234.
Atabalipa. III, 301—3.
Atbar. I, 302.
Athalarik. II, 116.
Athanarik. II, 86. 94.
Athanasius. II, 258.
Athelstan, see Hakon Adelsten.
Athelney. II, 233.
Athen og Athenienser. I, 30. 181. 255. 279. 281. 310. 315—16. 319—25. 329. 331—32. 337—47. 350. 352. 359—60. 369. 371—404. 408—10. 415. 444—50. 453. 462. 466—67. 470. 478. 526. 583—84. 668. II, 144. 712. III, 198. 408. 463. 465.
Athenades. I, 336.
Athene. I, 186. 278. 356. 375—76. 417. III, 203.
Athenio. I, 668.
Athenæos. I, 668.
Athnagild. II, 123. 127.
Athos. I, 320—21. 328. 349.
Atlanterhavet. I, 195. III, 462.
Atle. II, 349.
Atossa. I, 309. 327. 344. 420.
Attalos. I, 576. 582—83. 587—89. 595. 597. 666.
Attalus, Keiser. II, 96.
—, Martyr. II, 38.
Atteius. I, 685. 687.
Attila. II, 90. 98—106. III, 54. 55.
Attika. I, 181. 340—50. 369. 376—77. 391. 408.
Atys. I, 280.
Aualos, Ludovico. III, 293.
Augsborg. II, 248. III, 55. 256. 284. 289. 393.
Augustin, Biskop i Hippo. I, 12. II, 57—58. III, 187. 232. 239. 250.
—, Missionær. II, 222.
Augustus. I, 29. 653—54. 696. 701—23. II, 7. 22. III, 137.
Aulis. I, 350.
Austrasien. II, 197. III, 314.
Auza. I, 192.
Avaris. I, 125—26.
Aventinerhøien. I, 474.
Aversa. II, 385.
Avignon. II, 593. 623. 626. 701. III, 125—26. 447.
Avitus. II, 101—2. 108.
Ayesha. II, 160—61. 164.
Azel. I, 738.
Azincourt. II, 662. III, 315.
Azzo. II, 256—57.
Azoriske Øer. III, 164. 193.

Baal. I, 167.
Baalath, see Baalbek.
Baalbek. I, 171. 213.
Baalsephon. I, 103.
Babel. I, 55—58.
Babylon og Babyloniere. I, 30. 51. 204. 207. 215—30. 234. 237—38. 242. 244—46. 249—52. 255. 269. 275. 282. 285. 287. 305.

398. 421. 424. 427. 430. 438 —39.
Bachides. I, 647.
Baco, Francis III, 338—39. 407.
—, Roger. III, 81.
Baden. III, 42.
Bagdad. I, 215. 217. 250. II, 175. 466. 517. 539. 563.
Baggesen. III, 20.
Bagindien. III, 173.
Bahr el Abiad. I, 302.
Bahr Jusef I, 85.
Bahuslen. III, 105. 385.
Baiern og Bairer. II, 192. 197. 204. III, 370. 380.
Bairuth. I, 199. 212—14. II, 554. 569. 606.
Bajazet Lynild. II, 725. III, 58.
Bakarah. I, 86. 89.
Bakchos. I, 343. 416. 428. 431—32. II, 153.
Bakis. I, 344—45.
Baktrien. I, 221. 223. 268. 285.
Balak. II, 534—35. 537.
Balamir. II, 88.
Balboa, Vasco. III, 301.
Balder. III, 123.
Baldvin af Flandern. II, 518.
— den Første. II, 473. 506—7. 524. 530—32.
— den Anden. II, 533—34. 544.
— den Tredie. II, 544.
— den Spedalske. II, 548. 551.
— den Syvende. II, 657.
— den Yngre. II, 583. 591.
Baleariske Øer. II, 616. 673. III, 198.
Baleg. II, 173.
Baliol, John. II, 645.
Balkan. I, 348. 414. II, 85.
Balkh. I, 268.
Balla. I, 60.
Ballenberg. III, 268.
Ballonimus. I, 209.
Balther. II, 89.
Bamberg. III, 30.
Banno. I, 629.
Bannokborn. II, 646. III, 329.
Barak. I, 167.
Barbiano, Alberik. II, 713.
Barbour, John II, 647.
Barcelona. III, 200. 288.
Barembergske Lutter. III, 387.
Bari. II, 258. 385. 389. 392.
Bartholomæus fra Olmeda. III, 301.
Basel. II, 626. 666—67. III, 28. 57. 67—68. 125.
Basil. II, 259—60.
Basil Dukas. II, 392.
Basilia. I, 197.
Basker. III, 201.
Bassa. I, 60.
Bassano. II, 683.
Bassora. I, 215. 217. 250. II, 171.
Batavia. III, 400.
Batavien. II, 192.
Bath. II, 305.
Bath=Down. II, 218.
Bayard, Peter. III, 145. 150.
Bayeux. II, 354.
Bayle, Peter. III, 457.
Bayonne. II, 654.
Baza. III, 206.
Beatonn, David. III, 330.
Bebius. II, 119.
Bec. II, 404.
Becket, Thomas. II, 559. 632—33.
Beda. II, 217—20. 227. 230—31. 237. III, 227.
Bedr. II, 163.
Beersaba. I, 82. 162.
Bel. I, 217. 219. 224. 277.
Bela. III, 30. 55—56.
Belem. III, 166. 169.
Belesis. I, 223—24. 234. 269.
Belg. II, 173.
Belgien og Belger. II, 215. 217. III, 34. 448. 451. 464.
Belgrad. III, 60—62. 291. 366.
Belisar. II, 117—18. 133. 135—39.
Belus. I, 202. 250.
Belsazar. I, 244. 248.
Benedikt fra Norcia, I, 12. II, 181—83.
— den Tiende. II, 365.
Benediktinermunke. II, 181—83. 204.
Benevent. I, 485. II, 188—89. 191. 200. 258—59. 386. 687.
Benjamin. I, 79—82. 157. 163. 165. 174. 289.
Bent. II, 226.
Bentaibo. III, 167.
Berengar af Friuli. II, 252.
— af Ivrea. II, 254—56.
—, Raimund. II, 649.
Berenike. I, 454.

Bergamo. II, 678. 723.
Bergen. III, 93. 104—5.
Bergolini. II, 709.
Bergthor. II, 338.
Berig. II, 82.
Berlin og Berlinere. III, 183. 461.
Bern. II, 666—67. III, 41. 71.
Bernadotte. III, 460. 463.
Bernhard hin Boglærde. II, 341.
— af Clairvaux. II, 529. 540—43.
— Dansker. II, 356.
— fra Saxen. II, 342.
— den Syvende. II, 662.
Bernhardsbjerget. I, 523.
Berosus. I, 220—21. 242—43.
Berrio. III, 165.
Berthard. II, 188—89.
Bertrand de Goth, see Clemens den Femte.
Bertranna, Johanne. III, 201.
Beru. II, 447.
Berytos. I, 213.
Besfin. II, 354.
Bessus. I, 429.
Betfort, Gerhard. II, 552—53.
Bethel. I, 72. 162. 175. 229.
Bethlehem. I, 154. 163. 170—71. II, 22.
Bethlem Gabor. III, 382.
Bethsemes. I, 161.
Bethsura. I, 645.
Beza, Theodor. III, 306. 310.
Bezieres. II, 581.
Bias. I, 278.
Bion. I, 125.
Birsfloden. II, 668 III, 68.
Birthe. II, 253.
Birthnoth. II, 239.
Bithynien og Bithyner. I, 278. II, 37.
Bjovulf. II, 69. 82. 128. 219—20. 230. 236. 273. 276. III, 350.
Blake, Robert. III, 419.
Blandine. II, 38.
Blastus. I, 211.
Bledherk. II, 640.
Bleking. III, 105. 385. 402.
Bloksbjerg. II, 244.
Blücher. III, 461—62.
Boas. I, 175.
Boccaz. II, 717. 733—34.
Bochoris. I, 146.
Bockold, Johan. III, 354.
Bodensø, III, 52. 265. 268.
Boemund den Første. II, 392. 396—97. 456—57. 470. 472. 477—81. 485—86. 490. 508—15.
— den Anden. II, 517. 534. 538.
— den Sjette. II, 517. 520.
Boethius. II, 114 127.
Bohadin fra Mosul. II, 535. 545—47. 549. 552. 556—58. 563. 569—70. 573—75.
Boleslav II, 248. III, 31.
Bolis. I, 596.
Bologna. II, 683. 685. 703. 707. III, 130. 135. 145.
Bomilkar. I, 533.
Bonaparte, Hieronymus. III, 460.
—, Ludvig. III, 460.
—, Napoleon, see Napoleon.
Bondekrig. III, 265. 283.
Bonifas, Missionær. II, 204. III, 227.
— af Montferrat II, 589.
— den Ottende. II, 593. 623. 625. 692—93. III, 58 124. 276.
—, Statholder. II, 135.
Bonner, Bisp. III, 346.
Borgia, Cæsar. III, 130—31. 134—35 154 260.
—, Rodrik. III, 129.
Bornholm og Bornholmere. I, 197. II, 300. III, 402.
Bornhøved. III, 97. 100. 116.
Borzroi. III, 31.
Bosham. II, 364.
Bossuet. III, 424.
Bostra. II, 169.
Bosworth. III, 337—38.
Bothwell. III, 333
Botta. I, 215.
Bourboner. III, 313—15. 319. 321—22. 421. 431. 462. 464.
Bourdeaux. II, 651. 654.
Bourgogne. II, 350. III, 70. 72.
Bovines. II, 634. 636.
Braavalla. II, 277.
Brabant III, 282. 358.
Braccio. II, 714. III, 385.
Brachyl. I, 589.
Brahe. III, 390.
Brand, Abbed. II, 374.
Brandenburg. II, 245. 621. III, 23. 284. 381. 383. 400.
Brasidas. I, 387.
Brasilien. I, 22. 195. III, 171. 401.
Breda. III, 398.

Brederode. III, 356.
Bremen. II, 342—43. III, 89. 280.
Brennus. I, 450. 483—84.
Brescia. II, 678. 683. 723. III, 145.
Bretagne. II, 350 352. 362. III, 66. 70. 77. 324.
Bretigny. II, 652.
Bretland, see England.
Bride, Jean. II, 658.
Brie. II, 447.
Briel. III, 357 363.
Brindisi. I, 452. 554. 690. II, 385. 389. 392. 512. 598.
Brionne. II, 404.
Brissac, Greve. III, 324.
Bristol. II, 641.
Brittanien. I 184. 195. 201—2. 689. 733. see England.
Bruce, David. II, 652.
—, Robert. II, 643 645—47. III, 329.
Brunanburh. II, 234.
Brunborough. II, 234. 239.
Brundusium, see Brindisi.
Brusa. III, 59.
Brutus. I, 698—99. 701. II, 84.
Brygge. II, 657. 659. III, 41. 70. 86. 90 92. 350. 399.
Brysfel. III, 359. 462.
Brynhild, Budles Datter. II, 129.
—, frankisk Fyrstinde. II, 194. 196 —97. 222.
Bubastis. I, 293. 295.
Budier. I, 262.
Bue Digre. II, 284.
Bugia. III, 213.
Bujider. II, 465—66.
Bukkefjord. II, 286.
Bulgarien og Bulgarer. II, 587. 591. III, 31. 58. 60.
Bulis. I, 330.
Bund-Emir. I, 256.
Bunyan. III, 415.
Buondelmonti. II, 696.
Bureau II, 725.
Burgund og Burgunder. II, 101. 122. 192. 351. 663. III, 70. 259. 282. 321.
Burlis. I, 90.
Burrus. I, 727.
Busento. II, 97.
Buser. I, 262.
Buton. I, 292.
Butumit. II, 476. 516.
Byblos. I, 199. 206—7. 213—14.
Byrsa. I, 634—25.
Byrthnot. II, 292.
Byzanz og Byzantinere. I, 12. 348. 392. 408. 587. II, 56—57. 94. 120. 131—78. 187. 203. 258—59. 383. 385. 388—89. 395. 419. 422. 460—78. 482—83. 509—12. 516. 548. 588. 592. 719. 734—35.
Bøhmen og Bøhmere. II, 245. 622. 733. III, 23. 30—33. 48—50. 54—56. 61—65. 291. 381. 383. 394—95.
Böhmisch-Brod III, 53.
Bøotien og Bøoter. I, 185—86. 335. 339. 344. 346. 350. 376. 399. 401—2. 450.
Børge Jarl III, 106—7.

Cabral. III, 170—71.
Cadix. I, 180. 187. 196. 201. III, 400.
Calais. II, 654. 666. III, 315.
Calcutta. III, 171.
Calicut. III, 167. 169—70. 173. 176.
Caligula. I, 474. 724. 732.
Calixt den Anden. II, 528.
— den Tredie. III, 129.
Calpurnius. I, 507.
Calvin, Johan. III, 304—10. 322. 331. 344. 350. 384.
Calzadiglia. III, 186.
Camarino. I, 509.
Cames. I, 173.
Camillus. I, 484.
Camoens. III, 180—81.
Canaan, see Kanaan.
Cananor. III, 175.
Canaqua III, 167.
Canis, Peter. III, 379. 381.
Cannæ. I, 513. 522. 526. 528. 534. 581. 612. II, 385.
Canossa. II, 256.
Canterbury. II, 222. 227.
Canton. III, 178.
Cap, see Kap.
Capponi. II, 710.
Capua, see Kapua.
Caravaggio. III, 148.
Cardiff. II, 382.
Carl, see Karl.

Carlos, Don, Hertug af Viana. III, 200.
—, Don, Philip den Andens Søn. III, 356.
Carrara, Francesco. II, 721.
Carthagena. I, 196.
Carthago, see Karthago.
Cassel III, 283.
Cassiodor. II, 113. 127. 718—19.
Cassius. I, 697—99. 701.
Castaneda, Fernando. III, 177—80.
Castellamare della Bucca. I, 286.
Castilien, see Kastilien.
Castillo, Bernal. III, 299—300.
Castracani, Castruccio. II, 697—700.
Castriota, Georg. I, 454. II, 726. 730.
Catalauniske Marker. II, 90. 102.
Catalonien, see Katalonien.
Cathrine af Aragon. III, 339—40.
— af Frankrig. II, 663. III, 337.
— af Medici. III, 312—15. 319.
Catilina. I, 680—82.
Catinat III, 424.
Cato, Politimester. I, 472—73. 480. 507. 599. 603. 617—18. 625—26. 671. III, 131.
— den Yngre. I, 680—81. 684. 694—95. 699. 708.
Catterick. II, 225.
Caxamalca. III, 301.
Caxton, William. III, 343.
Cecil, William. III, 348.
Ceilon. I, 196. II, 153.
Ceionius. I, 722.
Celtiberien. II, 125.
Ceramo. II, 387.
Ceuta. III, 164.
Chabangi. II, 477.
Chabul. I, 190.
Chaldæa og Chaldæer. I, 59. 62. 216. 242—43. 248—51. II, 153. 563.
Chalkis. I, 605.
Cham og Chamiter. I, 46 51—53. 243. 302.
Champagne. III, 66.
Charan. I, 232.
Chartres. II, 349.
Charybdis. I, 547.
Chatillon, Jakob. II, 658.
Chaucer. III, 335—36. 343.
Chazan. II, 728.
Cheops. I, 117—18. 123.
Chephrin. I, 117. 123.
Chievres. III, 294.
Chilon. I, 467.
China og Chineser. I, 7. 11. 92. 123. 146 149. 217. 253. III, 55. 81. 158. 162. 164. 176—79. 181. 400. 450.
Chinon. II, 664.
Chios og Chioter. I, 285. 314. 317—18. 353. 392. 588. II, 727.
Chioza. II, 721—22.
Chlodwig, see Klodevig.
Chlotar. II, 192—93.
Choaspis. I, 256.
Choba. I, 61.
Chodolgomer. I, 60.
Christian den Første af Danmark. III, 114—17.
— den Anden af —. III, 119—21. 389.
— den Tredie af —. III, 384.
— den Fjerde af —. III, 91. 384—88. 391—92. 396. 402.
— den Femte af —. III, 404.
—, Hertugsøn. III, 31.
— af Mainz. II, 679.
Christine af Sverig. III, 398. 402.
Christus, Jesus. I, 711. 730—32. II, 21—27. 32—33.
Chrysopolis. I, 587.
Chrysostomus. II, 57—58.
Chus. I, 51.
Chusiotan. I, 256.
Chæridemos. I, 418.
Chæronea. I, 408. 416. 447. 455. 551. 620. 667.
Cicero. I, 488. 506. 658. 678—83. 696. 701—3. 705. 724. III, 354.
Cid, see Vivar, Rodrigo.
Cimbrer, see Kimbrer.
Cipango. III, 183.
Clarendon, Lord. III, 408—9. 435. 442.
Claudius af Guise, III, 314.
—, Keiser. I, 724—25. 732.
— Nero, Borgermester. I, 536.
Clemens den Tredie. II, 440—41.
— den Femte. II. 593. 626.
— den Syvende. III, 293.
Clermont. II, 448.
Clodius. I, 684.

Clugny. II, 436.
Clusium. I, 483.
Cobham, Lord III, 336.
Cochin. III, 171.
Cochlæus. III, 225. 263.
Coimbra. II, 613. III, 162.
Colbert. III, 424—25. 430. 432. 449.
Coligni. III, 314—15. 317.
Colombo, Christoforo. I, 196. III, 151. 162. 166. 182—96. 202—3. 224. 233. 235. 295. 299.
—, Fernando. III, 183. 195. 224. 295.
Colonna. II, 701.
Comenius. III, 381.
Compiegne. II, 664.
Conan. II, 642.
Condee, General. III, 424. 429. 449.
Conello, Niklas. III, 165. 169.
Constance af Frankrig. II, 510.
— af Neapel. II, 681.
Constantin, see Konstantin.
Constantinopel, see Konstantinopel.
Corbulo. I, 727.
Cordone, Raimund. III, 145.
Cordova. II, 613. III, 187. 198. 203.
Corfu, see Korfu.
Corinth, see Korinth.
Corneille. III, 424.
Cornelia. I, 656.
Cornelier. I, 663.
Cornelius, en Romer. I, 497.
Corte Nuova. II, 683.
Cortez, Fernando III, 297—301.
Costniz, see Kostnitz.
Cotentin. II, 354. 385.
Cottigno, Fernando. III, 175.
Courtrai. II, 658. III, 41.
Courtras. III, 322.
Couvilhan. III, 165.
Cranach, Lukas. III, 262.
Cranmer. III, 343 44. 346.
Crassus. I, 670. 679. 683—85. 687. 689.
Cressy. II, 650. 725. III, 43. 81.
Cromwell, Henrik. III, 416.
—, Oliver. III, 402. 404—5. 411. 413—16. 418—20. 423. 426. 438
—, Richard. III, 416.
Crowland. II, 375.
Cuba. III, 193. 195. 296.
Cures. I, 475.
Curio. I, 690.
Curtius. I, 209—10. 485.
Cusan-Risathaim. I, 225. 235.
Cusathaim. I, 225. 235.
Cypern, see Kypern.
Cyprian. II, 40. 43. 426. III, 244.
Cædicius. I, 507.
Cælestin, Pave. II, 558.
Cæsar, Julius. I, 14. 680—81. 683—84. 688—702. 708. II, 70. 77. III, 33 460.

Dagmar III, 31.
Dagobert II, 196—97.
Dagon. I, 161.
Dagverd. II, 672.
Daia. II, 48.
D'Ailly. III, 49.
Dalailama. III, 372. 376.
Dalanqver, Peder. III, 165.
Dalekarle. III, 112. 120. 389.
Dalmatien. II, 585. 719. 723. III, 144.
Damask, By. I, 62. II, 152. 169. 529. 531. 543—44. 548.
—, Konge, I, 738.
Damiani. II, 437.
Damiette. I, 90. II, 579. 595—97. 601.
Damis. I, 603.
Dan. I, 61. 157. 175. 190.
Danaos. I, 369. 737.
Dandolo, Andreas. II, 719.
—, Henrik. II, 584—85. 587—88. 719.
Daniel, Jesuit. III, 314.
—, Prophet. I, 238—41. 243—44. 246—49. 252. 290.
Dankmar. II, 247.
Danmark og Danske. I, 149. II, 74. 90. 213. 242. 245. 266—333. 357. 523. 564. 571. 617—21. III, 37. 87. 91. 93—102. 104. 106. 109 111—15. 117—22. 234. 262 384—85. 387. 391—92. 401—4. 449. 464—68.
Dannevirke. II, 281—82. III, 97.
Dante. II, 670. 686. 693. 717. 733. III, 124. 152.
Danzig. III, 89.
Daphne. I, 641—42.
Daphur. I, 89.

Dardanellerne. II, 587. III, 69.
Dardanos. I, 186.
Darius Hystaspis. I, 114. 206. 218. 250. 256. 260. 304—27. 344.
— Kodomannus. I, 418—29. 433.
— Meder. I, 248—49.
Darmstad. III, 283.
Darnley. III, 330.
Datan. I, 137—38.
Dates. I, 321. 323.
Dauphiné. II, 192.
David. I, 149. 152. 170—76. 189. III, 234.
Decimum. II, 138.
Decius. II, 39—40. 85.
Deidamia. I, 466.
Delphi. I, 280. 284. 332. 337—38. 350. 352. 357—63. 373. 407. 416. 440. 462.
Demades. I, 409. 444. 446.
Demarit. I, 330. 334.
Demeter. I, 186. 333. 459.
Demetrios Murbrækker. I, 440—44. 448—49. 454. 585—86. 665.
— Phaleræos. I, 448.
— fra Pharia. I, 569. 571—72. 580.
— Philip Makedoners Søn. I, 610.
—, syrisk Prinds. I, 640—41. 646—48. 740.
Demmin. II, 619.
Demodok. I, 361.
Demokides. I, 308—10.
Demosthenes, Feltherre. I, 391.
—, Taler. I, 140. 335. 408—9. 444—47. 456.
Denbigh. II, 641.
Denderah. I, 89.
Derketo. I, 221.
Desiderius, Abbed. II, 404—5. 441.
—, Longobarderkonge. II, 191. 201.
—, Peter fra Die. II, 494—95.
Deukalion. I, 358.
Devon. III, 362.
Diana af Poitiers, III, 312.
Diaz, Bartolomeo. III, 164—66.
Didrik af Bern. II, 81. 83. 89—90. 128. III, 397.
— af Flandern. II, 540.
—, Munk. II, 358.
Diego. III, 186—87.
Dienekes. I, 336.
Dijokis. I, 261—63. 267.
Dikæark. I, 584. 594. 602.
Dileklod. II, 351.
Dimarit fra Korinth. I, 411.
— af Sparta. I, 360.
Dimophanes. I, 568.
Dinokrates. I, 609—10.
Dinon. I, 614.
Dio Cassius. I, 714. 717.
Diodor. I, 122. 146—48. 184. 209—10. 251. 257—58. 266—67. 290. 296. 300—1. 304. 337. 342. 344. 347. 365. 383. 406. 412. 416. 418. 421. 433—34. 443. 462. 495. 498. 585. 650. 671. 736. II, 153.
Diokletian. II, 40. 46—47.
Diomedes. I, 352.
Dion. I, 191.
Dionys, Bisp i Alexandrien. II, 40.
Dionysius, Mythograf. I, 185. 456. 458. 472. 482—83. 497.
— fra Phokæa. I, 318.
— i Syrakus. I, 463. 470. 501.
Diospolis. I, 88.
Ditmarsken og Ditmarskere. III, 115—18.
Ditmer. II, 103. 246. 249. 281. 306. 308. 313—14.
Diu. III, 175. 179—80. 293.
Diæos. I, 620.
Djebail. I, 212.
Djævlekrogen. III, 118.
Dodone. I, 181. 228. 349. 370—71.
Dominikaner. II, 580. 582.
Domingo, St. III, 193. 296.
Domitian. II, 36.
Donau. I, 310. II, 85. 91.
Dorchester. II, 226.
Dordrecht. III, 399. 429.
Dorer. I, 281—86. 371—72. 377. 555.
Doria, Andreas. III, 367.
—, Paganino. II, 720.
—, Peter. II, 721—22.
Dorstad. III, 399.
Dorylæum. II, 474. 479.
Dotham. I, 74.
Dover. III, 419.
Dovre. II, 285—86.
Drake, Frands. III, 362.
Dresden. III, 284.
Dreux. III, 315.
Dronning=Søen. I, 246.
Druser. I, 213.

a I, 733.
in. I, 154.
s=Chan. III, 55.
II, 619.
, Edmund. III, 345.
II, 352—53. 355—56.
II, 613.
ns. I, 504.
r. II, 645.
n. II, 644.
rat. III, 312.
ette. I, 240.
o. I, 554. 690. II, 389—
393. 395. 397. 512. 722.
I, 553. 673.
ken. III, 361. 363.
Hav. I, 153. 171. 196.

fra Skaane. II, 185.
Spanien. II, 125.
, Niels. III, 99. 117.
I, 58—59. 70.
rd. II, 247—48.
I, 519. II, 613.
. I, 9. 11. 16. 69. 81.
92—93. 135—36. 158. 168.
189. 199. 225. 249. 251.
258. 260. 267. 288. 302.
325. 468. 479. 488. 637
. 642—48. 650. 716. 725.
—41. II, 11. 16. 32. 124
. 541. III, 95. 220. 223. 241.
see Jøder.
. I, 200.
II, 583
II, 68—69. 71. 335.
I, 215. II, 147. 466. 507
528—29. 535. 539—40.
I, 87.
II, 218. 301—2.
ll. III, 410.
e. II, 361.
rg. III, 332. 407.
Svanehals. II, 373.
I, 90.
d den Hellige. II, 306.
nside. II, 308—12.
Sommerset. III, 338.
ter. I, 73. 236. 649.
Jarl. II, 310—13.
den Ældre af England. II,

Hellige —. II, 325. 328
.
Edvard Bekiender af England. II, 363.
— den Første (Langbeen) —. II, 638—41. 643—46. 658. III, 328.
— den Tredie —. II, 647. 650. 652. 655. 725. III, 228. 330.
— den Fjerde —. III, 71. 337. 343.
— den Sjette —. III, 340. 344—46.
— sorte Prinds. II, 651. 655.
— af York. III, 337.
— den Yngre —. III, 339.
Edvin. II, 223—25. 232.
Edvin Jarl. II, 375.
Egbert. II, 232.
Egeria. I, 475.
Egmont. III, 355—56.
Egrisøen. III, 38.
Ehrenberg. III, 289.
Eider. III, 276.
Einar (fra Odenwald). II, 206.
Einer Skalaglam. II, 344.
— Thambeskælver. II, 296. 298. 321. 328.
Eisten Urhane. II, 331.
Eiud. II, 604.
Eivind Skaldaspilder. II, 290. 344.
Ekdemos. I, 568.
Elah. I, 170.
Elam og Elamiter. I, 52. 60. 260.
Elassar. I, 61.
Elatea. I, 408.
Elath. I, 190.
Elba. III, 461—62.
Elben. III, 386. 396.
Elbing. III, 391.
Elbo. I, 120.
Elea. I, 286.
Eleazar, Simons Søn. I, 734.
—, Skriftklog. I, 643.
Elektra. I, 186. 198.
Eleonore, Dronning af Frankrig. II, 633.
Elephantine. I, 87. 298.
Eli. I, 160—61.
Eliakim. I, 230—31.
Elias. I, 191. 193.
Elibus. I, 234.
Eliezer. I, 62.
Elis. I, 351.
Elisabeth, Dronning. III, 91. 197. 331—40. 342. 346. 348—50. 361—63. 367—68. 406. 439—40.

Elpidius. II, 114.
Elsas. II, 241. III, 28. 34. 265. 395—96. 450.
Elulæus. I, 203.
Ely. II, 375.
Elymais. I, 645.
Elymæer. I, 260.
Elysium. II, 74.
El Zagal. III, 203. 206.
Emanuel af Portugal. III, 165. 175—77. 179. 362.
Emma. II, 305—6. 317.
Engaddi, see Dschiddin.
Engelbret III, 112. 115.
England, Englændere og Engelskmænd. I, 12. 178. 201. 204. 211. 217. 663. II, 215—41. 279. 298—332. 342. 350—52. 358. 362—83. 403. 422. 492. 558—59. 564. 571. 614. 629—65. 735. 739. III, 71. 75—76. 81. 90—92. 104. 123. 188. 192 228—31. 245. 262. 305. 315. 319. 328—49. 360—61. 364. 367—70. 380. 387. 399—400. 404. 406—8. 410. 412. 414—15. 417—20. 424—26 428—30. 434. 437—42. 444—49. 451—52. 457—58. 460—62.
Enherier. III, 380.
Ennius I, 472. 520. 544—45.
Enok. I, 44—45.
Enriqves, Frederik. III, 294.
Epakto. I, 573.
Epaminondas. I, 400—3 406.
Ephesus. I, 277—78. 316. 394. II, 31. 36.
Ephialtes fra Athen. I, 383.
— fra Thessalien. I, 334—37.
Ephraim. I, 78. 83. 157. 174.
—, Bjerg. I, 154. 162—63.
Ephran I, 68.
Epidamnos. I, 386. 452. 570, see Durazzo.
Epikur. I, 459.
Epikydes. I, 532.
Epiros og Epiroter. I, 349. 371. 386. 454. 456—57. 464. 466. 613. II, 592.
Erak. I, 255.
Erasmus fra Rotterdam. III, 309. 343. 353 —54.
Erechtheos. I, 369.
Eresburg. II, 243.
Eretrien og Eretrier. I, 316. 321. 324.
Erfurt. II, 342—43.
Eri-Dan. II, 73.
Eridanos. I, 182. 197.
Erigena, Johan. II, 209.
Erik Blodøxe. II, 289. 300.
— i Benevent. II, 188. 258.
— Eiegod. II, 326. 345. 523—24.
— den Fjortende. III, 389.
—, Hakon Jarls Søn. II, 292. 296. 298. 309. 312—13. 318—19.
— Læsper. III, 106.
— Pommerinke. III, 110—15.
— Præstehader. II, 644.
— Seiersæl. II, 299.
— Ylfing. II, 275.
Erithia. I, 200—1.
Erling Skjalgsen. II, 293. 295. 320—21.
Ermanrik. II, 79. 81. 86—88.
Ernst af Brunsvig-Lüneburg. III, 277.
—, Frederik den Spages Søn. III, 283.
Ernestinske Linie. III, 65.
Eryx. I, 463.
Esaias. I, 195. 232. 235. 242. 244. 290.
Esau. I, 69—74.
Esdradon. I, 155.
Eskol. I, 61—62.
Esne. I, 87.
Essex. II, 218.
Esthland og Esther. II, 83. 617. 621.
Eteokles. I, 399.
Etham. I, 103.
Etrusker. I, 187. 286. 318. 495. 499.
Euboa. I, 316. 321. 333. 352. 392. 418. 599.
Euchier. I, 192.
Eudo. II, 174.
Eudokia. II, 467.
Eugen af Savoien. III, 450.
— den Tredie, Pave. II, 528. 540.
Eumenes fra Kardia. I, 437. 440—41.
— i Pergamo. I, 600 647.
Euphorion. I, 323.
Euphrat. I, 59. 152. 171. 215—16. 224. 229. 235. 243—44. 246. 421. 430. 674. 686.

mos. I, 647.
II, 121—22.
des. I, 384. 392. 396. 405. 569. 688.
ı. Kongedatter. I, 179. 181. —86. 198.
rdensdeel. I, 252. 304 o. fl. St.
ıs. I, 351. 372. 399.
ades. I, 339—40. 342.
edon. I, 382.
ıs. I, 373.
I, 199. II, 44. 51.
i Boulogne. II, 453. 506.
tius. II, 463.
, 37—42.
os. II, 147—48.
I, 568—69.
ım. II, 637.
s. I, 230—35.
l. I, 194—95.
II, 683. 686.

Peter. III, 379.
, Hærfører. I, 513. 520. —28. 531. 536.
aler. I, 472. 512. 538. 544 5.
ius. I, 457—59. 502.
ola, Uguccio. II, 697—98.
. II, 684. III, 144.
den. I, 214.
skop. II, 645.
ing. III, 108.
Vilhelm. III, 306. 310.
e, Alexander, Prinds af ma. III, 359—62. 364—65. . 383. 385.
berg. II, 667—68.
an. I, 253. 256.
II, 83.
. II, 161. 164.
ıder. II, 466.
s. I, 476.
s. I, 677.
ı. I, 84. 89. 107.
Hämmerlin. III, 43. 68.
ndshøvding. I, 732.
n. III, 424.
and af Aragonien. III, 199.
ı Catholske. III, 134. 144. —55. 183. 186. 192. 194. . 199—207. 209. 213—16. —19. 282. 293—95. 338 9.

Ferdinand den Første af Kastillien. II, 613.
— den Hellige —. III, 198.
— af Neapel. III, 199.
— den Anden af Tydskland. III, 376—79. 381—83. 388. 393. 396. 418. 431.
—, Erkehertug. III, 261. 289. 292 —93. 381.
Fernandes, Garcia. III, 186.
—, Tomaso. III, 176.
Fernando de Avalos. III, 294.
Ferrara. II, 678. III, 135. 138. 153.
Fidje. II, 290.
Filimer. II, 83. 87.
Finland. III, 106.
Finske Bugt. I, 23.
Fisher, Biskop. III, 345.
Flacius, Lucius. I, 601.
Flaminin, Lucius. I, 603.
—, Titus. I, 565. 589—92. 603 —5. 607—9.
Flaminius. I, 527.
Flandern og Flaminger. II, 350. 564. 571. 587. 614. 634. 657 —59. III, 70. 76. 93. 296. 350. 352. 358—59. 362. 399. 447.
Flensborg. III, 112.
Flint. II, 641.
Floddan. III, 329—30.
Florens og Florentinere. II, 120. 694—700. 703. 707—8. 710. 717. 728. III, 121. 136—37. 139—40. 142. 151. 154.
— den Femte. III, 351.
Foix, Gaston. III, 145—46.
Foldefjord. II, 285.
Folke af Anjou. II, 537—38.
— fra Nully. II, 583.
Folker fra Chartres, Kapellan. II, 507. 516. 530. 534.
—, Kriger. II, 482.
Folkunger. III, 106.
Fontenay. II, 241.
Fornovo. III, 133.
Fortia. III, 167.
Fox. III, 405. 415.
Franche Comté, III, 70.
Francia. I, 471.
Franken og Franker. III, 25. 28. 264—65. 394.
Frankenhausen. III, 269.
Frankfurt am Main. III, 393.

Frankrig, Franske og Franskmænd. I, 222. 634. 663. II, 13. 101. 120. 175. 178—214. 235. 249. 346. 349—52. 384. 426. 429. 451. 510—11. 540. 558—59. 566. 576. 584. 629—35. 647—68. 692. III, 5. 7—9. 13. 34. 66. 72. 75—77. 82. 122—23. 131. 133—35. 140. 142. 145—46. 151. 158—59. 188. 195. 213. 228. 260. 262. 280. 284. 289. 291. 294. 305. 309—27. 330. 338. 348—49. 351. 359. 361. 365. 380. 387. 396. 401. 404. 406—7. 420—24. 426. 428. 432—34. 438. 446—50. 457—60. 463—64.
Franciskaner. II, 580. 582.
Frants den Første af Frankrig. III, 150. 281—82. 291—92. 311. 314—16.
— den Anden af Frankrig. III, 313—14. 331.
— af Brunsvig-Lüneburg. III, 277.
— af Guise. III, 314—15.
Fraximetum. II, 251. 254.
Fredegunde. II, 194—96.
Frederik af Alba. III, 214—15. 217.
— Aragoner i Neapel. III, 134.
— — paa Sicilien. II, 691—92. 712.
— af Bamberg. III, 30. 56.
— den Første af Danmark. III, 120—21.
— den Anden —. III, 91. 385.
— den Tredie —. III, 403—4.
— den Syvende —. III, 466.
— af Oranien. III, 427.
— den Eneste af Preussen. III, 456—57. 459.
— den Spage af Saxen. III, 283.
— den Vise —. III, 253. 255. 276. 283.
— af Schwaben. II, 566.
— den Første af Tydskland (Rodskjæg). II, 559. 674—76. 678—80. III, 80. 88.
— den Anden —. II, 580. 593. 597—99. 681—86. III, 27. 30. 55. 103. 351.
— den Smukke —. III, 40.
— den Tredie —. II, 667. III, 65. 67—68. 71—72. 83. 114. 117—18.
Fredger Skoledreng. II, 198.
Freiburg. III, 71.
Freya. II, 73.
Friaul. II, 185—86. III, 144.
Fridgiern. II, 91—92. 94.
Friedrich Heinrich. III, 398.
— af Pfalz. III, 382.
Frigga. II, 184.
Frisland og Friser. II, 74. 197. 205. 213. 282. 564. 571. III, 69. 350—52. 358.
Frith. III, 343.
Froben. III, 354.
Frode, Are. II, 337—38. 343.
— Fredegod. II, 90. 275.
Froissart. II, 651.
Frondsberg, Jørgen. III, 261.
Frostething. II, 289.
Frovin. II, 220.
Fuglebjerg. II, 254.
Fulco, see Folke af Anjou.
Fulda. II, 204. 243.
Fulton, Robert. III, 460.
Fulvius. I, 508. 570.
Fyen. III, 98—99.
Fyrresvold. II, 275.
Fürst, Walter. III, 36.
Færøer. II, 75. 287.

Gabinius. I, 708.
Gad. I, 133.
Gades, see Cadix.
Gadra, see Cadix.
Gaeta. II, 259.
Gainas. II, 94—95.
Galata. II, 588. 728.
Galatien. I, 451.
Galba. I, 728.
Galeazo, Gabriel. II, 709.
—, Johan. II, 704. 706—9. 713.
Galeotti. III, 64.
Galer. II, 47—50. 216.
Galfred, Vinsauf. II, 545. 563—64. 569. 571. 573. 575—76. 640.
Galicien. II, 122. 612. III, 194.
Galilæa. I, 155. 229. 730. II, 552.
Gallien og Galler. I, 286. 449—52. 466. 483—85. 514—15. 519. 522—23. 531. 535. 537. 688. 690. II, 13. 61. 97. 100. 108. 122. 197—98. III, 33.
Gallien, romersk Keiser. II, 41.
Gallipoli. II, 712. III, 58.
Galvani. II, 595—96.

Gama, Paul de. III, 165. 169.
—, Vasco de. III, 165—71. 180. 189.
Gamaliel, II, 29.
Gambacorta, Hans. II, 709—10.
—, Peter II, 709.
Gambara. II, 184 85
Gange=Rolv. II, 287. 346—47. 351—54
Ganges. III, 172.
Gapt II, 83.
Gardiner. III, 346.
Gargana. I, 496.
Gargano. II, 259
Garibaldi. III, 465.
Garigliano. II, 259.
Gasca, Pedro del III, 304.
Gaskogne II, 350.
Gastuni I, 350.
Gau-Gamela. I, 424.
Gaut. II, 84.
Gavanes. I, 405.
Gaza. I, 159. 433. 441. 595.
Gedalia. I, 236.
Geert af Rendsburg. III, 98—100. 147.
— den Yngre. III, 113.
Gela I, 460.
Geldern. III, 429
Gellius. I, 507. 544.
Gelmer. II, 136. 138.
Gelon, Herakles' Søn. I, 200.
—, Tyran I, 460—62. 501.
Generalstater. III, 427, see Holland.
Genesareth I, 154. 157.
Genf og Genfer. III, 274. 306. 309. 328 331. 457.
Genserik. II, 136.
Gent. II, 657 659. III, 70. 286. 350. 359. 399. 462.
Genua og Genueser. II, 492 532. 573 677—78 688. 700. 704. 720—22. 727. III, 70. 150—51. 183 186 220. 288. 293. 447.
Georg af Brandenburg. III, 277.
—, dansk Prinds. III, 465
— Maniakes II, 327. 384.
—, sachsisk Hertug. III, 283. 352.
Georgien. II, 145. 147.
Gephyraer. I, 181.
Gepider. II, 83. 98. 109.
Gerdon, Bertrand. II, 576.
Gerhard, Bisp, see Nikolai den Anden.
Gerhard fra Gouda, see Erasmus fra Rotterdam.
Germanien og Germaner. I, 688. 720. II, 106. III, 96, see Tydskland.
Gerson. III, 49.
Geryon. I, 200—1. II, 75.
Gessler III, 36 38.
Gessius Florus. I, 733.
Geter. II, 84.
Gezira. I, 215
Gherardesca. II, 708.
Gibbon. II, 172.
Gibea I, 163. 165.
Gibelliner. II, 695—96. 700.
Gibeon I, 156—57. 172.
Gibraltar. I, 23. II, 126 III, 294. 451.
Gideon I, 167.
Gihon. I, 39 252.
Gildas. II, 216—17.
Gilead. I, 75 133. 152. 165.
Gilgal. I, 156. 162. 166.
Gimle. II, 66—67.
Girald. II, 640.
Girulv II, 186.
Giselbert. II, 247—48.
Giskon. I, 516 17.
Gisle. II, 349.
Gissur hin Hvide. II, 341.
— Thorvaldsen. II, 408.
Gisulf. II, 259. 390.
Gize. I, 89
Gjendøbere III, 268.
Gjodda. III, 173—74.
Gjord. II, 367.
Glaukias. I, 454.
Glaukid. I, 582.
Glendour, Owen. II, 642. III, 337.
Goa. III, 171. 175—76. 362.
Godbert II, 188.
Godefred II, 213. 274.
Godmundingham. II, 225.
Godthaabs Forbjerg. III, 164. 166. 169. 175 400
Godvin II, 328—29. 365.
Golet. II, 361.
Golgatha. II, 25.
Goliath. I, 170.
Gomer. I, 51.
Gomez, Alvaro. III, 209. 218.
Gomorra. I, 60—61. 64. 153. 196.
Gonsalvo de Cordova. III, 134. 202—3. 214.

Gonzales, Ferdinand. II, 612.
Gordius. I, 276.
Gorgo. I, 315.
Gorgone. II, 479.
Gorm den Gamle. II, 279—81.
Gosen. I, 83. 85. 98—99. 107. 113.
Goslin den Ældre af Edessa. II, 534.
— den Yngre af —. II, 539—40.
Gotfred af Anjou. II, 362.
— af Bouillon II, 453. 459. 470—71. 479. 481—83. 485—86. 495. 501—4. 506.
— fra Langres. II, 540.
— fra Monte Scabroso. II, 475.
Gother. II, 13. 60—61. 74—130. 351. 738. III, 95. 230 388.
Gotskalk. II, 618
Gozan. I, 232.
Gracchus, Caius. I, 653. 657—58.
—, Tiberius. I, 653. 657.
Gradiki. I, 349.
Granada. II, 10. III, 197. 201—7.
Graniko. I, 417. 429. 443.
Granson. III, 71. 77.
Granvelle, Anton. III, 355.
Gravelines. III, 355.
Gregor den Store. II, 180. 182—84. 186—87. 195. 426. 432. III, 226—27.
— den Anden. II, 189—90. 199.
— den Tredie. II, 190. 199.
— den Sjette II, 436.
— den Syvende. II, 395. 435—45. 526 613. III, 276.
— den Ottende. II, 558.
— den Niende. II, 598
— den Ellevte. II, 626.
— af Tours. II, 195. 198. 273.
Gregorius, Kardinal II, 451.
Grey, Jane. III, 345.
Gridunger. II, 89.
Griffenfeld. III, 435.
Grimaldi. II, 722.
Grimvald. II, 187—89. 258.
Grip, Bo Jonsen. III, 107.
Grækenland og Græker. I, 7. 11. 16. 25. 27. 29—30 32—35. 55. 85. 88. 108. 135. 151. 158. 178—80. 186. 194. 200. 202. 205. 207. 222. 227. 240. 251—53. 259—60. 264. 267 269. 281. 285—86. 288. 293. 302. 306. 309—10. 313. 316. 318—418. 431—34. 436. 439. 443—44. 456. 462. 464—66. 468. 478—79. 485. 569. 578—79. 583. 593. 607. 617. 619—21. 653. 691. 716. 736. II, 16. 28. 66. 68. 72. 85. 723—24. III, 95. 157. 223. 230—31. 417. 464—65, see Byzants.
Grændel. II, 129. 231.
Grøningen. III, 351.
Grønland. II, 90.
Grønne Forbjerg III, 166.
Guadelupe. III, 215.
Guanahani III, 192.
Guatimala. III, 300.
Gudrun. II, 194.
—, Konge. II, 302. 353.
Gueber. I, 259.
Guelfer. II, 695.
Guicciardini. III, 154.
Guido af Abbeville. II, 364.
— af Burgund, see Calixt den Anden.
—, Korsfarer. II, 483. 514.
— af Spolet. II, 252.
Guienne. II, 631. 660. 665. III, 75.
Guinea. III, 164.
Guise, Slægt. III, 312—15. 317. 320. 331. 365.
Guldborg. II, 303.
Gulland. III, 87—88 101. 114.
Gundred. II, 302.
Gunhild, norsk Dronning. II, 290.
—, Sven Tveskjægs Søster II, 304.
Gunløde. II, 219.
Gunnar. II, 339.
Guntram. II, 194.
Gunvor. II, 357.
Gurm. II, 352
Gurna. I, 87.
Gustav Adolf. III, 93—94. 120. 360. 384. 387. 390—94. 397. 402. 418.
— Vasa. III, 91. 120. 389.
Guttenberg, Johan. III, 83.
Gyde. II, 286.
Gyges. I, 277.
Gylip. I, 391. 397.
Gæta. II, 394. 456.
Göz von Berlichingen. III, 265. 267—68.

Haag. III, 429.
Habsburg og Habsburgere. III, 28. 33. 36. 39—40. 44. 61 65.

Hadd Haardenhud. II, 287.
Hadding. II, 275—76.
Hadeln. II, 242.
Hades. I, 352.
Hadrian. II, 124.
Hafursfjord. II, 286.
Haggai. I, 325—26.
Haiti. III, 193—94. 296.
Hakon Adelsteen, Konge i Norge. II, 287—90. 300. 352.
— Erikſøn, —. II, 321.
— den Gamle, —. II, 408. 644. III, 103—4.
— Magnusſon, —. III, 102. 104—5 107—8.
— Jarl. II, 282. 291—92. 316—17. 344. 376.
Halfred Vanraadſkjald. II, 296.
Halidon=Hill II, 652.
Halikarnas. I, 277. 286. 340. 418.
Hall i Høkedal. II, 343.
Halland. II, 348. III, 105. 385. 402.
Hallandsfare. II, 355.
Halvdan Svarte. II, 286. 338.
— Ylfing. II, 300. 302.
Halys. I, 276. 278. 282. 421.
Hamadan. I, 255.
Hamburg. III, 91. 100 112.
Hamder. II, 129.
Hameln. III, 387.
Hamilkar Barkas. I, 462. 510—11. 515—19.
Hamlet. II, 303. 314.
Hamm. III, 117.
Hampden, John. III, 408—9. 415.
Hannibal. I, 512—14. 519—48. 571. 574. 581. 608. 628. III, 460.
Hanno. I, 462. 510—11. 515.
Hannover. III, 449. 451.
Hanok. I, 43.
Hans, Konge i Danmark. III, 116. 118.
Hanſeſtæder. I, 193. III, 85—94. 100. 104. 111. 113. 116. 119. 122. 385. 387. 399 427.
Harald Blaatan, Konge i Danmark. II, 279—84. 290—91. 354—55.
— Gille, Konge i Norge. III, 102.
— Godvinſøn, Konge i England, II, 330. 363—67. 372—73.
— Graafeld, Konge i Norge. II, 290. 355.
Harald Haarderaade, Konge i Norge. II, 326—32. 342. 367. 588.
— Haarfager, —. II, 286. 336. 346. III, 102. 106
— Harefod, Konge i England. II, 325.
— Hildetan, Konge i Danmark. II, 277.
—, Konge i Jylland, ſee Klakharald.
— Svendſøn, Konge i Danmark. II, 307. 318.
Haran. I, 59.
Hardeknud. II, 325.
Hardvin. II, 384—85.
Harek. II, 321.
Harfleur. II, 661.
Harlem. III, 399.
Harmonia. I, 185—86. 198. 400.
Harpagus. I, 270—72. 285.
Harpalos. I, 445—46.
Hartman. III, 34.
Harun al Raſchid. II, 175.
Haſchemiter. II, 155. 162.
Hasdrubal, den Ældre. I, 518—19.
—, den Yngre. I, 535—36. 538. 606. 626. 632—34.
Haſſan Ben Naman. II, 172.
Haſtein. II, 349.
Haſtins. II, 348.
Haſtings. II, 366—69. 371—72. 630.
Hauarah. I, 85.
Havamaal. II, 68.
Havanna. III, 297.
Havelok. II, 303.
Hawkword, John. II, 713.
Hazor. I, 156. 167.
Heathfield. II, 225.
Hebe. I, 356.
Hebraik. II, 479.
Hebron. I, 60. 68. 74. 131. 154.
Hedin. II, 275.
Hedſias. II, 163.
Heeren. I, 217.
Hefæſtos. I, 292.
Hegel. III, 21.
Hegeſander. I, 316.
Hegira. II, 163.
Heidenberg. II, 99.
Heimdal. III, 405.
Hein, Peter. III, 401
Hekatæos. I, 121. 314. 316.

Hektor. III, 203
Hel. II, 68.
Helena. I, 115. 369.
Helene af Neapel. II, 392.
Helfenstein III, 268.
Helgrim. II, 287.
Heliader. I, 197.
Heliand II, 214.
Helikon. I, 349.
Helio. I, 727.
Heliopolis. I, 78 90. 107. 110. 304.
Hellas og Hellener. I, 194. 198. 319. 450. III, 123. 463–64, see forøvrigt Grækenland.
Helle I 217.
Hellespont. I, 252. 310. 312. 328 —29. 342. 393. III, 198.
Helmold. II, 619.
Helosfloden. I, 351.
Helvetien, see Schweiz.
Helvin Asgautsøn II, 404.
—, Ridder. II, 381. 485.
Hengst. II, 218—19
Hennegau III, 69. 352.
Henrik Alvinsøn. II, 633.
— den Fjerde af Castilien III, 201.
— af Condee III, 318.
— Dandolo, see Dandolo.
— den Første af England (Præstelærd) II, 302. 510 633
— den Anden — (Lyngstikk). II, 406 559—60. 633.
— den Tredie —. II, 637—38. 641.
— den Fjerde —. II, 661. III, 164. 336—37.
— den Femte —. II, 642. 647. 661—63 III, 336—37.
— den Sjette —. II, 663. III, 337—38. 343.
— den Syvende —. III, 188. 337 —39. 341. 345.
— den Ottende —. III, 144. 281 —82. 339—44. 346 414. 439.
— af Flandern. II, 583.
— den Første af Frankrig. II, 361—62.
— den Anden —. III, 312. 314
— den Tredie —. III, 313. 320 —21.
— den Fjerde —. III, 306. 316. 318—20. 322—26. 365. 376. 423. 433.
Henrik af Guise. III, 315. 317. 321.
— Havmand. III, 164.
— Huntingdon. II, 234. 369.
— Johanniter. II, 553.
— af Kypern. II, 607—8.
— af Lancaster III, 337.
— Løve. II, 620—21. 676. III, 88. 282.
—, Greve af Portugal. III, 163.
—, Konge —. III, 362.
— af Sachsen. III, 283.
— af Schlesien III, 56.
— af Schwerin. II, 621.
— af Trastamara. III, 199.
— fra Troyes. II, 566.
— den Første af Tydskland (Fuglefænger). II, 242. 245—46 280. 617. III, 394.
— den Tredie —. II, 386. 437.
— den Fjerde —. II, 395—96. 435. 437—43. 448. 525. III, 5.
— den Femte —. II, 526.
— den Sjette —. II, 576 680—81 III, 30.
— den Syvende (Luxemburger). II, 697 98. III, 40. 43—44.
—, tydsk Prinds. II, 247 —48.
Henze. II, 685
Hephæstion. I, 209. 430.
Herakleа. I, 457. 601.
Herakles I, 45. 179—81. 194. 199—200. 206—8. 372. 431. 488. III, 124. 217 232.
Herakliдer. I, 277. 377. 405. 553.
Heraklides fra Tarent. I, 581.
Heraklios. II, 169—70. 176.
Heraklius II, 551.
Herculanum I, 70.
Here. I, 310.
Herdaland. II, 299
Herennius. I, 496.
Herkja II, 107.
Herkules, see Herakles.
Herkulesstøtter. I, 23. 42. 184. 197. II, 75.
Herlov. II, 287.
Herman (Arminius). I, 719. 721. III, 24.
— Billing. II, 249.
— af Schwaben. II, 247.
Hermanfred. II, 112.

ngild. II, 124.
s. I, 186.
s Agrippa. I, 211. II, 24.
Parthien. I, 688.
: Store. I, 73. 650. 729—
II, 22.
)t. I, 32. 70. 113. 146. 150.
—80. 183. 202. 218. 223.
243—46. 248—49. 252.
261. 263—65. 267—68.
275. 277. 286—87. 290
l. 293—96. 300. 303—4.
318—19. 324. 327—28.
—31. 336—38. 341—43.
—47 355. 359. 361. 364.
370. 373 377—78. 405.
432. 454 460. 466. 470
. 499—500. 567. 584. II,
—53. III, 87. 179—80.
:at. I, 429.
r II, 135. 138.
d Lovriksøn. II, 374—76.
. I, 355. III, 230.
ia. I, 198.
-Kassel III, 265. 282.
ider. III, 189.
d. III, 329.
el. I, 39.
ıbaal. I, 199.
I, 502. 531—32. 588.
:ymos fra Kardia. I, 441.
458. 466.
:ymus, Kirkefader. II, 58.
Prag. III, 48—52.
Syrakus. I, 531—32.
alem. I, 126, see Jerusalem.
II, 273—74.
II, 228—29.
ert. II, 247.
rand, see Gregor den Syvende.
ik, Frankerkonge. II, 200.
reve. II, 124—25.
andalerkonge. II, 136.
. II, 194—95.
ayah, see Himmelbjerge.
a. I, 462.
elbjerge. I, 42.
er. I, 7. 11.
kosch. I, 253.
:k. I, 379.
.s. I, 321. 359. 379.
!rates. I, 532.
:. I, 171. 175. 189—93. 200.
os. I, 311—13. 316—17.
Hittin. II, 556.
Hirem. II, 174.
Hjalte Skeggesøn. II, 341.
Hjøringvaag. II, 285.
Hogne. II, 275.
Hohenstaufer (Slægt). II, 677. 687—88. III, 27. 44. 79. 128. 132.
Hohenzollern. III, 42.
Holger fra Cøln. II, 594.
— Danske. II, 205.
Holland og Hollændere. I, 178. III, 61. 91—92. 119. 121. 181. 305. 328. 352—53. 360. 364. 369—70. 391. 398—402. 404—5. 414. 418—20. 424. 426—30. 435. 438—39. 449. 457. 460.
—, Provinds i Holland. III, 350—52. 354. 358. 361.
Holmgaard. II, 83. 327.
Holsten og Holstenere. II, 219 III, 110—12. 117. 386—87. 396.
Homburg. III, 283.
Homer. I, 355. 367—68. 370. 413. 422. 434. 461. II, 73. III, 180. 230.
Honain. II, 163.
Honoria. II, 104.
Honorius. II, 57. 94—95. 135.
Hooper. III, 344.
Horats. I, 718—19.
Hordekaare. II, 338.
Hordeland. II, 286. 299
Horder II, 355.
Horiter. I, 61.
Horn, Greve. III, 355—56.
Hors. II, 218—19.
Houtmann, Corneles. III, 400.
Howard. III, 362—64.
Hrodgar. II, 236.
Hrodhild. II, 193.
Hrodvide. II, 256.
Hrollough. II, 347.
Hugleik. II, 273—74.
Hugo Evermur. II, 374.
— Hedning. II, 533.
— Kapet. II, 356.
— af Paris. III, 320.
—, Prinds af Frankrig. II, 485—86.
— af Provence. II, 253—55. 262.
— den Store. II, 240.
Hugonotter. III, 5—6. 314. 316

--17. 319. 321—22. 325. 407. 423—24. 431—32.
Hulaku. II, 604.
Humber. II, 216.
Hunfred Tankredsøn. II, 386.
Hunner. II, 60—61. 79. 86—90. 96. 98—109.
Huntingdon. III, 414.
Hunyad, Johan. II, 726. 730. III, 59—63.
Huss, Johan. II, 733. III, 47—53. 195. 221. 261. 336.
Hussiter. III, 43. 49—50. 53. 59. 381.
Hutten, Ulrich von. III, 266.
Huusholmestre II, 197.
Hvid af Flandern. II, 658.
— fra Lusignan. II, 551. 553—54. 561—63. 566. 569. 577.
Hvide Bjerg. III, 382—83.
Hydarnes. I, 334. 336.
Hydra. I, 354.
Hykfos. I, 125—26.
Hylæa I, 200.
Hymettos. I, 376.
Hyperboræer. I, 361. II, 66.
Hyperides. I, 446—47.
Hyria. I, 455.
Hyrkan. I, 677.
Hyroades. I, 283.
Hystaspis. I, 304—5.
Hæmos. I, 348.
Høg Habrok. II, 287.
Høm. II, 191.

Jabal. I, 43.
Jabes. I, 165.
Jabin. I, 156. 167.
Jabok. I, 72.
Jaddua. I, 433.
Jaffa, see Joppe.
Jakob. I, 69—84. 92. 109. II, 27.
— fra Aleppo. II, 569.
— af Aragon. II, 616. 691. III, 198.
— fra Avesne. II, 564.
— Degn. II, 226.
Jakobæa, Grevinde. III, 69. 352.
Jalyssa. I, 186.
Jamaica. III, 194. 414.
Jambres. I, 107.
James den Fjerde af Skotland. III, 329. 339.
James den Femte af Skotland. III, 330—31.
— den Sjette — (den Første af England). III, 363. 368. 404. 406—7.
— den Anden af England. III, 404. 434—37. 439. 451.
Janiah. I, 349.
Janias. I, 125.
Janina I, 349. II, 396.
Janitscharer. III, 58.
Jannes. I, 107.
Janus. I, 475. 477.
Japan. III, 158. 379. 400.
Japhet. I, 46. 51. 55.
Japhetider. I, 52.
Jarislav. II, 321.
Jarnac. III, 316.
Jasion. I, 186.
Jason. I, 349. 358. 412.
—, Ebræer. I, 647.
— fra Tralle. I, 688.
Jasy Bereny. II, 106.
Java. III, 400.
Javan. I, 51.
Jay. III, 379.
Iberien og Iberer. I, 187. 515. 519.
Ibrahim. I, 214. 350
Id Jeppesøn. II, 218.
Idumæa. I, 649.
Jechonias. I, 236. 238.
Jeffries. III, 436.
Jehu. I, 229.
Jemen. II, 151—52.
Jena. III, 381.
Jephta. I, 167.
Jeremias. I, 237—38.
Jericho. I, 153—56. 237. 250.
Jeroboam. I, 174. 177. 229.
— den Anden. I, 229.
Jerusalem. I, 153. 155—57. 170. 173. 175. 190. 204. 229. 231—32. 235—37. 245. 289. 325—26. 384. 432—33. 467. 552. 638. 649. 651. 677. 728. 732—40. II, 20—22. 40. 358. 443. 493—96. 499. 503—5. 528—29. 532. 538. 544. 551. 555. 578—79. 596—98. III, 127. 170. 378.
Jesabel. I, 191. 193.
Jesuiter. III, 222. 370—83. 389. 394. 430.
Jethro. I, 94.

. II, 36.
II, 105. 107.
I, 349.
ı og Illyrer. I, 407. 412.
514. 564. 569—71. 573.
612.
III, 260.
I, 179.
ndenter. III, 182. 411.
, Indianere og Indiere. I,
222. 250. 253. 255. 258—
III, 165—77. 179—81. 191
. 302. 361. 400, see Ost-
n.
Hav. I, 252.
I, 23. 224. 252. 429—30.

ado. III, 217.
tanland. III, 391.
ner. II, 71.
Onderaad. III, 106
II, 337. 349.
adt. III, 369. 379.
. II, 360—61. 363—64.
369. 373—74.
. II, 291.
ns den Tredie. II, 558. 578
. 592—94. 597. 624. 636
. 681.
Fjerde. II, 684.
uck. III, 288—89.
179.
I, 171.
nsthal. III, 283.
d. I, 92—93.
, 162.
af Aragon. III, 199—200.
Brienne. II, 594—95. 598.

Burgund. II, 660. 662. 726.
59. 69.
Calabrien. III, 200.
visrani. III, 61.
n Land af England. II, 580.
—37.
Gode af Frankrig. II, 650
.
Kiel. III, 98. 100. 107.
Luxemburg. III, 43—44.
diceer, see Leo den Tiende.
Første af Portugal. III,
—64.
Anden —. III, 164—65.
193.

Johan den Tredie af Portugal. III, 179.
— af Procida. II, 689.
— den Bestandige af Saxen. III, 276—77.
— Frederik —. III, 277. 282—85. 287.
— Frederik den Yngre —. III, 284.
— Skytte III, 390.
— af Sverig. III, 389.
Johanne af Navarra. III, 316—17.
— Pavinde. II, 251—52.
— af Spanien. III, 214.
Johannes, Borgemester. III, 319.
— fra Damask. II, 177.
— Hyrkan. I, 649.
— (Kalo-Joannes) af Grækenland. II, 538—39.
— Levison. I, 134.
— den Tolvte, Pave. II, 257.
—, Zacharias' Søn. II, 28.
—, Zebedæi Søn. II, 27. 36—37.
— i Winterthur. III, 38.
Johanniter. II, 533. 576. 608—9. III, 290. 366.
John Gant, Hertug III, 336.
Joinville, Johan. II, 599. 601. 604.
Jolante af Jerusalem. II, 597.
Jolkos I, 349.
Jomne. II, 283—84.
Jomsborg og Jomsvikinger. II, 283. 285. 291—92 316—17. 617.
Jon. II, 136—37. 142.
Jonas. I, 226. 228.
Jonathan. I, 648.
Jonien og Joner. I, 181. 281. 286. 293—94. 311. 315—18. 320—22. 341. 346—47. 371—72.
Joniske Øer. III, 463. 465.
Joppe. I, 152. 154. 157. 170. 190. 226—27. II. 493. 524. 529. 573—75. 602. 605.
Jordan, Flod. I, 60. 134. 155. 158. 196. 213. II, 530.
—, Hertug. II, 395.
Jormunrek. II, 129.
Jornandes. II, 79. 81—84. 87. 89. 105—6. 118. 123. 129. 273.
Josaphat. I, 191.
Josef den Første af Østrig. III, 451.
Joseph. I, 74—85. 92. 109. 126. 134. 150. 154. 238. 738.
— fra Arimathia. II, 26.
—, Jesu Fosterfader. II, 23.

Josephine, Keiserinde. III, 461.
Josephus I, 107. 124. 154. 191. 290. 432. 546. 638. 648. 678. 711. 729. 733. 735.
Josias. I, 235. 237. 294.
Josva. I, 131. 137—38. 154—57. 159—60 175. 250. 325. III, 285.
—, Jozedeks Søn. I, 289.
Jovian. II, 50.
Ipsos. I, 442—43. 454—55.
Irak Adjani. I, 255.
Iran. I, 252, see Persien.
Irene. II, 177. 208.
Irenæos. II, 38. 42. III, 242.
Irland. II, 75. 209. 215—17. 221. 332. 379. 643. III, 329. 406. 431. 440.
Irmensul. II, 243—44.
Irmingerd. II, 253.
Is. I, 219.
Isabella af Bayern. II, 662.
— af Frankrig. II, 650.
— af Spanien. III, 164. 183. 186—88. 192. 194. 197. 199—203. 206. 209. 214. 218—19. 295.
Isai I, 170. 174—75.
Isak. I, 63. 67—70. 83.
— Angelos. II, 586. 588.
— af Kypern. II, 568—69.
Isebrand, Wolf. III, 118.
Isidor i Beia. II, 126—27. 173. 175.
— den Hellige. II, 127—28.
Island og Islændere. II, 15—16. 68. 70. 332—45. 401—3. 407—14. III, 102—3. 125. 184.
Isleif. II, 342—43.
Ismael. I, 63. 67. II, 152. 154.
Ismaeliter. I, 75. II, 152.
Isnik, see Nikæa.
Isonzo. II, 110.
Israel I, 73. 738, see Jakob.
Israeliter, see Jøder.
Israels Rige, I, 174—75 229.
Issus. I, 206. 420. 426.
Istambul I, 348.
Ister, see Donau.
Istevoner. II, 71.
Italien og Italiener. I, 151. 214. 310. 340. 353. 390 410. 449. 456. 464. 470. 503. 510. 515. 536—40. 572—73. 576. 706. II, 13—14. 28. 119. 133. 136. 185 flgd. 209. 249. 251 flgd. 350. 383 flgd. 429. 511. 668—723. 733—34. 738 27. 34. 55. 61. 76. 82. 124. 128—33. 135—41. 1 44. 149—51. 153—55 1 58. 195. 199. 203. 214. 221. 224. 230. 281. 284 287. 361 386. 460. 464.
Ithaka. I, 194. 351.
Ithobal. I, 192—93.
Ithome. I, 580.
Juan, Don. III, 358. 364.
Juba. I, 693.
Jubal. I, 43.
Juda. I, 74—75. 81. 83. 109 157 159. 161—62. 174 289. 738.
Judas Iskarioth. II, 25
— Makkabæer. I, 644—48.
Judæa. I, 730.
Jugurtha. I, 654. 659.
Julian i Ceuta. II, 125.
—, Keiser. II, 50. 306.
Julin. II, 283—84. 617.
Julius den Anden, Pave. III, 130—31. 135—36. 144. 153.
Justin, Historieskriver. I, 28(
— den Anden, Keiser. II, 13:
—, Philosoph. II, 37.
Justinian den Første, Keiser. 17. 131—44. 148.
— den Anden, —. II, 176.
Justiniani, Johan. II, 727-
Juzef ben Taxfin. II, 614.
Iver Lodbrogssøn. II, 337.
Ivry. III, 323.
Jylland og Jyder. II, 218 524. III, 99.
Jævninger, de tolv. II, 205
Jødeland og Jøder. I, 7. 27. 29—34. 54. 58—59. 93 126—27. 131. 137 155. 159—60. 164. 18 212. 225. 640, see Ebræ
Jørvik. II, 300.

Kabades. II, 146.
Kabirer. I, 303.
Kades. I, 61. 131. 133.
Kadmos fra Kos. I, 461.
—, Thebaner. I, 181. 18 198. 737.
Kadusier. I, 269.

Jerusalem). I, 295.
720. 722.
175.
92.
, 172.
2—44.
34. 86. 89. 107. II, 596.
179. 459.
I, 172.
I, 538. II, 263. 385.
9.
I, 446.
I, 605. 607—8.
174.
Chaldæa.
131. 133.
724.
I, 166 flgd.
I, 614. 616—17.
s. I, 394—95.
, 321. 323.
II, 170.
150.
. I, 429.
I, 109. 111. 120.
73.
I, 596.
en Ældre. I, 270. 273.
gre. I, 24. 180. 202.
291—308.
596. 604.
, 214.
I, 502.
55.
hams Søn. I, 51—53.
ækning. I, 60. 63. 68.
84. 131. 133—34. 143.
. 225.
II, 464.
I, 254.
I, 277.
351. III, 144.
I, 214.
I, 636.
ge. I, 213.
. I, 342.
nne. I, 343.
I, 138.
. I, 155.
(Slægt). III, 163. 320.
n. I, 279—80. 282.
530. 538. 672. II, 258
, 405.

Karchedon, see Karthago.
Karchemis. I, 235.
Karer. I, 293—94. 319. 615.
Karker. II, 292.
Kar=Kerun. I, 107.
Karl af Anjou. II, 687—91.
— af Bourbon. III, 315.
— af Burgund (Bovehals). III, 66—72. 114. 164. 337. 343. 352.
— Dansker. II, 657.
— den Første af England. III, 404—5. 407—13.
— den Anden —. III, 404. 416—17. 420. 427. 429. 434—36.
— den Femte af Frankrig. II, 652—55.
— den Sjette —. II, 656. 661. III, 69. 321.
— den Syvende —. II, 662. 664—66. 668. III, 66. 75.
— den Ottende —. III, 132—34. 140. 149. 154. 188. 338.
— den Niende —. III, 91. 313. 315. 318—19. 321.
— af Guise, Cardinal. III, 314.
— —, Hertug (Mayenne). III, 315. 323—24.
— Hammer. II, 174. 189. 197. 199. 204. III, 351.
— den Anden af Spanien. III, 448—49.
— den Store. II, 201—3. 205—13. 241. 243. 426—29. III, 22. 25. 29. 80. 128. 141. 143. 226—27. 286. 314. 351. 353. 399.
— den Niende af Sverig. III, 389—90.
— den Tiende, Gustav —. III, 402—3.
— den Ellevte —. III, 429.
— den Tolvte —. III, 93. 419. 455.
— den Fjerde af Tydskland. II, 704. 709. III, 43—45. 81.
— den Femte —. III, 78. 119. 121. 139. 197. 214. 222. 259—60. 280—82. 284. 286. 288—90. 292—93. 295. 297. 302. 304. 315. 349. 353—55. 365. 376. 451.
— den Sjette —. III, 451. 456.
— Tykkert. II, 214. 350.
Karloman. II, 190.

Karmel. I, 151. 191. 202. 212—13. III, 459.
Karnain. I, 61.
Karnak I, 87—89.
Karolinger (Slægt). II, 241 350. III, 34.
Karthagena I, 519. 524 534.
Karthago og Karthaginenser I, 108 175. 180. 188. 203. 205. 208—9 286 296 318 390 456. 459—60. 462—64. 471. 498—549. 571. 574. 579 612. 623—37 661 707. II, 137. 172. III, 184 243.
Karysto I, 321
Kaspiske Hav I, 23. 252—53. 269. 287 429 676.
— Porte. I, 254—55. 429
Kassandane. I, 297.
Kassander. I, 437 439. 442. 454.
Kassel. II, 659.
Kassiterider. I, 182.
Kastilien og Kastilianer II, 613. III, 163. 186. 188 191. 198 201—2 204. 209 211. 217. 304.
Kastri. I, 350
Katalonien og Katalonier. II, 673. 712 727 III, 198 200.
Kathrine, see Cathrine
Kat-Zen III, 192.
Kaufung, Kunz. III, 283.
Kaukasus I, 557.
Kedorlaomer. I, 260.
Kedren. II, 264 327.
Kedvalla. II, 226
Kekrops. I, 369
Kelæne. I, 441—42.
Kemaleddin. II, 535—36.
Kenchræ I, 350
Kent II, 218 222.
Kentaurer. I, 349
Kenvald II, 226
Kephalonia. I, 573. II, 397.
Kerdik. II, 218 301
Kerka II, 107
Kerkasore. I, 86 89.
Kerkese I, 216.
Ketelmundsen, Mads III, 107.
Khadiga II, 161.
Khaled. II, 167. 169.
Kherkaslod. I, 256.
Khosru den Første. II, 145—47.
— den Anden. II, 168—69.
Kichor. I, 450.
Kiel. III, 402
Kilidsch Arslan. II, 469. 476.
Kilikien og Kilikier. I, 205. 278. 673. 709. II, 507. 539
Kimbrer I, 659. II, 76.
Kimbriske Halvø. III, 96.
Kimon, Miltiades' Fader. I, 321—22
—, Miltiades' Søn. I, 331. 347. 354 380 84.
Kin see China.
Kineas I, 456. 458. 470.
Kingras. I, 194. 199.
Kion. I, 683.
Kios. I, 502.
Kirta. I, 625.
Kis. I, 163. 165.
Kissovo. I, 349.
Kittier. I, 203.
Kizil-Ermak. I, 276.
Kjøbenhavn og Kjøbenhavnere, III, 93. 112. 120—21. 402—3.
Klak-Harald. II, 278.
Klaudius. II, 85.
Kleark. I, 398.
Klemens. II, 209.
Kleomenes. I, 314—15. 360. 559.
— den Yngre I, 561—63. 566.
Kleon. I, 387
Kleonymos. I, 455.
Kleopatra af Makedonien I, 410.
— af Ægypten. I, 703. 706. 708—10.
Klephter. I, 555.
Klisthenes. I, 367—68. 554.
— den Yngre. I, 367—68. 379.
Klitos. I, 429.
Klodevig. II, 112. 192—94.
Knoldene (Ciombi). II, 705—6.
Knox, John. III, 331.
Knud den Hellige. II, 326. 391. 532.
— Lavard. II, 345.
— den Store II, 271. 302. 307—42. 345. 375—76. 618. III, 93
Knudsøn, Karl. III, 115—16.
Kodon. I, 360.
Kodolgomer. I, 260.
Kodros. I, 377.
Koes I, 311. 314.
Kold II, 92.
Koldingaa. II, 465.
Koldinghus. III, 387.
Kolumbus, see Colombo.

Koluri. III, 463.
Kongeslette. I, 61.
Kongespeilet. III, 103.
Konghell. II, 619.
Konia. II, 559
Konon. I, 395—96.
Konrad den Første (Franker) af Tydskland. II, 242. 245. 249. 323. 385.
— den Anden —. II, 518.
— den Fjerde —. II, 686.
—, Markgreve. II, 564. 566.
— fra Montferrat. II, 556—58.
— af Schwaben. II, 542—44. 614.
— fra Worms. II, 248.
Konradin. II, 686—87. 689.
Konstans. II, 187—89.
Konstantin, Basil Dukas Søn, II, 392.
— Møgtold. II, 176—77.
— Porphyrogenet. II, 260—62.
—, Konge i Skotland. II, 234.
— Soldat. II, 96.
— den Store. II, 41. 49. 85—86. 91. 221. 240. III, 276.
Konstantinopel. I, 214. 348. II, 10. 14. 57. 59. 94. 170. 253—54. 257. 260. 377. 392. 443. 462—65. 509. 579. 585—86. 589—93. 718—20. 723—99. III, 59—61. 127. 149. 172, see Byzanz.
Konstantius Chlorus. II, 48.
Kontessa. I, 404.
Kopter. I, 86. II, 170.
Korah. I, 137—38.
Korboga. II, 485—86. 493. 508.
Koreschider. II, 155. 162.
Korfu. I, 351. II, 390. 392. 509. 722. 729. III, 144.
Korinna. I, 401.
Korinth og Korinther. I, 307. 309. 350—51. 363. 386—87. 400. 410. 465. 554. 558—59. 571. 605. 618—20. II, 31.
Korkyra. I, 351. 386—87. 463. 554. 569—70.
Korne. I, 215.
Korner, Herman. III, 113.
Kornwall. II, 215.
Korsika. I, 285. 499. III, 151. 459.
Korsør. III, 403.
Kosmo af Medici. II, 715—16. III, 137—39.
Kostnitz. II, 626. 733. III, 49—52. 57. 59. 69. 125.
Krain. III, 65.
Kranz, Albert. II, 242.
Kreta og Kretenser. I, 179. 186. 351—52. 369. 373. 377. 465. 605. 673. II, 568.
Krim. II, 85.
Kristoffer den Anden. III, 98. 100.
— Bairer. III, 110. 114—15.
Kritolaos. I, 620.
Kroatien. II, 719.
Krogen. II, 218.
Kronborg. II, 617.
Kronos. I, 241. 352.
Krotone. I, 308. 310. 538. 553. 576.
Krukke. II, 619.
Krøsus. I, 276. 278—84. 323.
Ksantip. I, 384. 505.
Ksaver, Frands. III, 379.
Ksenophon. I, 249. 263. 273. 287. 373. 379. 392.
Kseres. III, 197.
Kserxes. I, 205. 217. 219. 252. 261. 286. 306. 327. 348. 363. 460. 740.
Ksimenes. II, 615. III, 202. 207—22. 253 54. 285. 294—96. 367.
Ktesias. I, 218—21. 268.
Ktesiphon. I, 250.
Kuldeer. II, 643.
Kullen. II, 73.
Kulæ. II, 482.
Kuprili, Mahomet. III, 421.
Kurder. II, 547. 615.
Kurland og Kurer. II, 617.
Kvikhelm. II, 223—24.
Kvækere. III, 182. 439.
Kyaxares. I, 223. 234. 249. 260. 262. 269.
Kydias. I, 452.
Kyhn, Johan Petersen. III, 400.
Kykloper. I, 460.
Kymrer. II, 61. 76. 639.
Kynagiros. I, 323.
Kynoskephalæ. I, 591. 593.
Kynrik. II, 301.
Kypern og Kyprier. I, 203—5. 207—8. 282—83. 395. 441—42. 708. II, 170. 466. 566. 568. 577—78. 598. 601. 608. III, 144. 291. 361.

Kyrene. I, 295. 678. 707.
Kyrnos. I, 285.
Kyrus. I, 29. 32. 108. 205. 234. 244—46. 249. 252. 256—58. 260. 267. 270—90. 296. 304—6. 309. 325—26. 470.
— den Yngre. I, 394—95. 398.
Kyssnacht. III, 36.
Kædmund. II, 227—29.
Kæf. II, 225.
Kærnthen. III, 65. 289.
Kæsarea. II, 493. 602. 605.
Køln. III, 23. 34. 80. 89.
Kølnske Forening. III, 89.
Kønig, Peter. II, 658.
Kønigshoven, Jakob. III, 81

Laban. I, 70—72.
Laberio. I, 507.
Labynet den Første. I, 244.
— den Anden. I, 244.
Labyrinth. I, 292.
La Chaise. III, 433.
Laciniske Forbjerg. I, 538.
Lada. I, 318.
Ladislav. III, 61—63.
La Fleur. III, 319.
La Hogue. III, 448.
Lahoun. I, 89.
Lahun. I, 85.
Lakedæmon og Lakedæmoner. I, 281. 351, see iøvrigt Sparta.
Lakman. II, 357—58.
Lakrines. I, 285.
Lambert. III, 416.
Lamek. I, 43—44.
Lampsakos. I, 599.
Lanassa. I, 463.
Lancaster. II, 663.
Landenberg. III, 36. 38.
Lando, Michel. II, 706.
Landulf. II, 259.
Lanfrank. II, 404—5. 439—40.
Langton, Steeven. II, 636.
Languedoc. II, 124. 350. 582.
Lapither. I, 349.
Larissa. I, 592. 699. II, 392.
Laskari, Theodor. II, 724.
Las Kasas. III, 190. 296.
Latimer. III, 344.
Latinerne. II, 377.
Latone-Oraklet. I, 292.
Laurion. I, 376.
Lausitz. III, 395.
Layamon. II, 633.
Layard. I, 215.
Lea. I, 72.
Lebæa. I, 405.
Lech (Flod). II, 248—49. III, 393.
Lech (Mand). III, 31.
Lechæ. I, 350.
Lecoque, Robert. II, 653.
Lefevre. III, 305—6.
Legnano. II, 679.
Leiden. III, 399. 442.
Leif. II, 349.
Leipzig III, 27. 48. 392. 394.
Leirskovhede. II, 618.
Lentulus. I, 680.
Lenzen. II, 618.
Leo, Bisp i Chalcedon. II, 395.
—, Bisp af Rom. II, 104.
— Isaurier. II, 176.
—, Lord. II, 122.
— Makedoner. II. 260.
— fra Ostia. II, 405.
— den Tredie, Pave II, 211. 612.
— den Niende, —. II, 386—87. 436.
— den Tiende, —. III, 128. 130. 136. 254—55. 257—58. 312.
Leon. I, 201. II, 613. III, 197.
Leonidas. I, 333. 335—36. 345. 354.
— den Yngre. I, 560—61.
Leontiades. I, 336.
Leontidas. I, 402.
Leontine. I, 616.
Leopold den Dydige. III, 30.
—, Hertug af Østerrig. II, 576.
—, Hertug af Østerrig. II, 667. III, 38—40.
— den Yngre, Hertug af Østerrig, III, 39. 41. 42. 65.
Leosthenes. I, 445—46.
Lepante. I, 573. III, 362. 364. 366—67.
Lepidus. I, 705—6.
Lero. I, 316.
Lesbos og Lesbier. I, 311. 314. 395.
Lesly. III, 330.
Lessing. III, 536.
Letellier. III, 424—25. 433.
Letter. II, 617.
Lettold. II, 495.
Levanzo. I, 510.
Leuktra. I, 402. 553.
Levelin. II, 641.

Levi. I, 74. 92. 134. 137. 144. 175. 177.
Lewes. II, 637.
Leyden, see Leiden.
Libanon. I, 152. 172. 190. 192. 213—14. 289. II, 603.
Libussa. III, 31.
Licinius. II, 50.
Liebfrauenberg. III, 268.
Liegnitz. III, 56.
Lievgild. II, 124.
Lifland. III, 391.
Lilleasien. I, 114. 221. 269. 275. 306. 347. 353. 393—94. 398—99. 430. 666. 674. II, 85. 177.
Lilybœum. I, 460. 463—64. 504. 509. 531. 627.
Limfjord. III, 396.
Limissa. II, 568.
Lincoln. II, 303.
Linos. I, 348. 370.
Lionne. III, 425.
Lipari. I, 502. 504.
Lippe. III, 26.
Lipsikatalia. I, 340.
Lissabon. II, 614. III, 162—63. 167. 177. 181. 185—86. 361—62. 400.
Lissos. I, 570—71.
Litle. II, 223.
Livadien. I, 350.
Livius. I, 472. 482. 485. 488. 496—97. 520. 525. 528. 534. 537—38. 543—45. 574. 577—78. 590—91. 597. 601—2. 611—12. 615—16. 622. 718—19.
Livorno. II, 672.
Lochau-Hede. III, 285.
Lodbrand. II, 189. 199—200. 245. 247. 250—55. 260. 262—63. 719.
Lodi. III, 147.
Lodulf, Henrik Fuglefængers Farfader. II, 245.
— af Swaben. II, 248—50.
Loire. II, 105.
Lojola. III, 222. 373. 376—79. 381.
Lokri. I, 464.
Lokris. I, 337. 350.
Lollarder. III, 336. 343.
Lombardiet. II, 700. 723. III, 143. 146—49.
Lombardiske Forbund. II, 678—79.
London. I, 195. 215. 227. 434. II, 305—6. 308. 310. 630—32. 636. 642. 662. III, 86. 282. 336. 362. 417.
Longobarder. II, 75—76. 178 flgd. 738. III, 230.
Lopez, Juan. III, 217.
Lorenzo af Medici. III, 136. 138. 140. 154. 255.
Loria, Roger. II, 691.
Losos. II, 616.
Loth. I, 60—61. 65—66. 70.
Lothar. II, 255—56.
— af Segni, see Innocens den Tredie.
Lothringen. II, 241. III, 34. 66. 71.
Lotter. II, 192—93. 197.
— den Anden. II, 196.
Louvois. III, 424—25. 449.
Lovin. II, 367.
Lucan. II, 66—67.
Lucca. II, 699. 709.
Luccan. II, 49.
Lucera. II, 682.
Lucian. I, 512.
Lucius Censorinus. I, 628—29. 633. 636.
Lucul. I, 674—76. 686—87.
Lud. I, 52.
Ludlow. III, 416.
Ludmill. III, 31.
Ludvig Bairer. II, 697—98. III, 39—40. 352.
— af Blois. II, 583.
— af Condee. III, 316.
— af Guise, Kardinal. III, 315.
— den Fromme, Keiser. II, 214. 278.
— den Anden —. II, 258.
— den Syvende af Frankrig. II, 528. 540. 543—44. 634.
— den Hellige —. II, 599—604. 647—49. III, 315. 326.
— den Ellevte —. II, 666—68. III, 66—68. 70—74. 76—77. 132. 155. 215. 311. 321. 337. 339. 421.
— den Tolvte —. III, 133—34. 144. 147. 149. 154.
— den Trettende —. III, 423.
— den Fjortende —. III, 418. 423—26. 428—37. 446—51. 455.
— den Femtende —. III, 451.

Ludvig Philip af Frankrig. III, 464.
— af Nassau. III, 356.
—, Kurfyrste af Pfalz. III, 265. 268.
— af Thyringen. II, 564.
— den Store af Ungarn. III, 56.
— af Vendome. III, 315.
Luise af Savoien. III, 312.
Lukaner. I, 455.
Lukas. II, 41.
Lupicin. II, 91—92.
Lupus. II, 314.
Lusitanien og Lusitaner. II, 80. III, 162.
Lutatius. I, 510.
Luther, Hans. III, 236.
—, Morten. II, 58. 215. 740 III, 10. 136. 196—97. 219. 222—23. 225—26. 232—36. 238—39. 243—44. 246—68. 271—84. 286. 288. 290—91. 304—5. 307. 340. 343—44. 353. 369 377—78. 380. 384. 406.
Lutheraner og Lutherdom. III, 232. 251—52. 259. 278. 280. 284. 286—89. 309—10. 372.
Luxemburg. III, 33.
—, Hertug af. III, 424. 449.
Luxor I, 87—88.
Luzern. III, 41.
Lybek og Lybekker. III, 80. 86—93. 100. 105. 108. 112—13. 120—21. 399.
Lybien. I, 456. 539.
Lydgate. III, 343.
Lydien og Lyder. I, 269. 275—77. 279. 283. 285.
Lykien og Lykier. I, 278. 440. 615.
Lykortas. I, 610. 616.
Lykostomion. II, 397.
Lykurg i Athen. I, 379.
— i Sparta. I, 108. 158. 369. 373. 402.
Lysander. I, 386. 394—96. 401.
Lysiadas. I, 567.
Lysias. I, 645—46.
Lysimachia. I, 598.
Lysimachos. I, 437. 439. 442. 449. 553.
Lysimak. I, 414.
Lyttich. III, 70.
Lytzen. III, 394—95. 397
Lælius. I, 541.
Læmund. II, 219.
Løwen. II, 241.

Macao. III, 179
Machanidas. I, 606.
Machiavel. III, 129—31. 135. 137. 139. 141. 149—50. 154—55. 202.
Madai. I, 51.
Madeira. III, 164.
Madok. II, 642.
Madrid. III, 211.
Madrit, Hieronymus. III, 220.
Madscharer. II, 242.
Magdeburg og Magdeburger. III, 288—89. 392.
Magdol. I, 295
Magellan, Fernando. III, 170—71.
Magier. I, 260—61. 264—65. 267.
Maglegaard. II, 16. 327. 376, se Konstantinopel.
Magnesia I, 308. 600. 608.
Magnus Barfod II, 332.
— den Blinde. III, 102.
— den Gode. II, 322. 325. 328. 618.
— Ladelaas. III, 107.
— Lovbøder. II, 408. III, 104.
— Smek. III, 104. 106—7.
Mago. I, 538.
Magog. I, 51.
Mahomed. I, 69. II, 148—67. III, 57. 172. 208. 226.
— den Anden. II, 726—29. 731. III, 60—61. 64. 66. 127. 290.
Mailand og Mailænder. II, 676—78. 680. 683. 712. 714. 721. III, 131. 133—35. 144. 147—50. 292. 349. 448. 451.
Mailly, Jaquelin II, 553.
Mainotter. I, 559.
Maintenon, Madame. III, 432—33.
Maints. II, 205. 278. 541. III, 23. 33. 40. 56. 79. 83. 255. 393.
Majorca. II, 694.
Makedonien og Makedonier. I, 320. 349. 402. 404—6. 417. 433. 435. 439. 443. 449. 454. 456. 465. 552. 554. 556. 562. 564. 571. 577. 579. 589. 594. 597. 612. 618.
Makedonisk Keiserhus. II, 258 flgd.

bœer. I, 637—51.
la I, 68. 83—84.
a. III, 204—5. 217.
ka og Malaier. III, 172—73.
—77. 401.
in. II, 239. 292.
arkyst og Malebarer. III,
. 172—73. 177.
II, 467—68.
el II, 595. 604.
pini. II, 695.
ø. III, 121.
aquet. III, 450.
. III, 366. 459.
rre, Galfred. II, 385. 387.
—95. 398. 458.
eser, see Johanniter.
a. I, 213.
luker. III, 459.
rtiner. I, 502—3.
e. I, 60—62.
II, 378.
sse. I, 78. 83. 133. 157. 234
5.
ane. I, 269.
rokles. I, 310.
s. II, 145—46.
tho. I, 110. 112. 122. 124.
ced. II, 686—87. 696—97.
hœer. II, 145—47.
us. I, 599. 601—3.
inea. I, 606.
ua. II, 678. 730—31.
ys. I, 312.
el Comnen. II, 528.
tius, Aldus. III, 153.
aulus. III, 153.
a. I, 205.
. I, 213.
nhon, see Amazonfloden.
phier. I, 271.
thon. I, 321—24. 327. 332.
. 352. 355. 379.
zes. I, 285.
el, Steffen. II, 653—54.
ellus. I, 513. 522. 530—33.
. 545. 548.
ena, Juan Perez de. III, 186.
ianopel. II, 92—93.
ion. II, 100.
, Vilhelm. III, 357.
o. III, 155.
ak Baladan. I, 233—35.

Mardescht-Slette. I, 256.
Mardonius. I, 320. 328. 342. 345 —46.
Marea. I, 295.
Marengo. III, 460.
Maretima. I, 510.
Margarit. II, 562.
Margrete af Anjou. II, 663—64.
— af Burgund. II, 659.
— —. III, 343.
— af Danmark, Dronning. III, 101—2. 104. 107—10 111.
— fra Elsas. II, 657.
— fra Flandern. II, 657—58.
— af Nederlandene, Prindsesse. III, 352.
—, Dronning af Navarra. III, 306. 316.
— af Parma. III, 355.
— af Skotland (norsk Prindsesse). II, 644.
— — (dansk Prindsesse). III, 329.
—, Datter af Maximilian. III, 144.
— af Valois. III, 316.
—, Luthers Moder. III, 236.
Marian. II, 460—61.
Marie af Burgund. III, 66. 72. 77.
—, engelsk Dronning III, 340. 344 —46.
—, engelsk Prindsesse. III, 345.
— Louise, fransk Keiserinde. III, 461.
— Stuart af Skotland. III, 314. 330—34. 368.
—, ungarsk Prindsesse. III, 56.
— Therese af Østerrig. III, 456 —57.
Marignano III, 150. 315.
Marinæus, Lucius. III, 219.
Maris. I, 87.
Marius, Cajus. I, 658—61. 668 —69. 671.
Mark Aurel. II, 37—38. 220.
Marko, St II, 385.
Markos fra Karene I, 553—54.
Marlborough, Hertug af, (John Churchill). III, 437. 450—51.
Marokko. II, 613.
Maroniter. I, 213—14.
Marne. II, 90.
Marozia. II, 252—53.
Marra. II, 490.
Mars. I, 473.
Marseille. I, 286. 524.
Marser. I, 660.

Martin af Aragonien. III, 199.
— den Fjerde, Pave II, 690.
Masphath. I, 162—63.
Maspier I, 271.
Massageter I, 287.
Massillon. III, 424.
Massinissa. I, 542—43. 624—26. 632
Mastricht III, 398.
Matapan I, 351
Matathias. I, 643—44.
Matharia. I, 90.
Mathias. (Corvinus). III, 62—66. 75.
Mathis, Keiser. III, 382.
Mathisen, Johan. III, 355.
Mathos I, 516—18.
Mathæus, Clarimont. II, 608—9. 642.
— Parisius II, 600 1 686
Mattar. II, 165.
Maurus. II, 182.
Maurusier. II, 136.
Maxents. II, 49—50.
Maximianus Herkulius. II, 47.
Maximilian, Keiser. III, 65. 72—78. 145—46. 195. 283. 352.
— af Baiern. III, 379. 381—83.
Maximin. II, 48—50.
Mayenne, see Karl af Guise.
Mazarin. III, 423. 425.
Mazdak. II, 146.
Meaux. III, 306.
Medellino. III, 297.
Mediceer. II, 699 III, 137. 154.
Medien og Meder I, 221. 223—24. 229—30. 233—34. 242. 244 45. 248—49 251 flgd. 318. 334. 630. 686.
Medina Arabien. II, 162. 169.
— i Ægypten. I, 85.
Medina-Sidonia, Hertug af, III, 363—64
Medinat-Abu. I, 88.
Medios. I, 430.
Megabyzus. I, 312. 320.
Megakles. I, 367. 379.
Megalopolis. I, 550. 566—67. 606. 617. 623.
Megara. I, 634
Megistias I, 335.
Mekka. II, 153—55. 163. 169. 171.
Meklenborg. III, 387.
Melanchton II, 59. III, 277. 307. 384.
Melanth. I, 555.
Melchisedek. I, 61.
Melchthal, Arnold, III, 36.
Melesigenes I. 368.
Melikertes. I, 200.
Melinde. III, 166. 168.
Melisende II, 537 540.
Melkart I, 199 201. 212.
Meloria II, 698
Memel. III, 391.
Memnon fra Rhodus. I, 417—18.
— fra Æthiopien I, 223.
Memphis. I, 89 113—14. 125. 137. 184 202. 295. 296. 302—3. 308. 434. III. 459.
Menander. I, 191. 203
Menelaos. I, 115. 372.
Menes. I, 113.
Menestratos. I, 602
Mentor I, 205.
Menzalesøen. I, 90.
Mercia. II, 218
Mergentheim. III,. 268
Merimnader. I, 277.
Merkurius den Hellige. II, 306.
Meroe. I, 108. 300—2
Meromsø. I, 156—58.
Merovinger II, 191.
Merseburg. II, 244—47.
Mesech. I, 51.
Mesopotamien. I, 215. 225. 235. II, 145. 563
Messene og Messenier. I, 351. 383 580. 609.
Messina I, 502—3. 547. II, 365 567 68. 690—91.
Metaro I, 606.
Metellus. I, 14.
Method III, 31. 46.
Methusalem. I, 44.
Mexiko og Mexikaner. I, 22. III, 64 158 182. 195. 294. 297—300.
Mezler, Georg III, 268.
Miaulis. III 464
Michael Palæologos II, 720. 724.
— Parapinakion. II, 468.
— Psellos. II, 468.
Midas I, 276.
Middelburg. III, 358.
Middelhavet. I, 23. 42. 152. 183. 196—98. 203. 211. 230. 250.

438. II, 578 611. III, 420.
I, 103. 295
og Milesierne. I, 277. 282 306. 311 313. 15 -20.
. 394. 418 455
)es. I, 321 24 332
, John. III, 405. 415.
lier. II, 147.
I, 307. 352. 369. 373.
ιurus I, 377
us, I, 527-28.
au. I, 662
I, 114 292
n III, 174—75
I, 238.
. I, 351.
m. I, 51.
. I, 259. 265
dates I, 269
ates I, 270 273.
)at. I, 665—69. 673-76.
ιe. I, 311.
: I, 146.
er I, 167—68. 173. 236.
h. II, 171—72.
. I, 199.
ι. III, 153
I, 643.
r I, 11. II, 61. 577. 586 5. 684. III, 27. 30. 56 59. 300.
I. 351.
·r II, 615.
·rier II, 162
. III, 158 162. 172—73. 201 204 207. 220.
III, 424.
er. I, 454
ıſke Der. III, 400
ıphis. I, 295.
ler, ſee Mogoler.
Georg III, 416.
ıuth, Hertug af. III, 436.
)li. II, 385.
·let. II, 729.
Aperto. II, 696.
Casſino II, 181. 190—91. 404
atını II, 698.
Circello I, 471.
quieu III, 458
Montezuma. III, 297.
Montiel i Maucha. III, 199
Montmorency. III, 312—13.
Mouzaida. III, 167.
Moravider II, 613—14
More, Thomas. III, 343.
Morea. I, 350—52. II, 137. 722.
Moreno, Acerbi. II, 678
Morer. II, 80 173, ſee Mohrer.
Morgan. II, 642.
Morgarten II, 667. III, 35. 38 41. 67. 86.
Morianer. I, 202
Moritz af Oranien. III, 365. 427.
— af Pfalz III, 410
— af Sachſen III, 284 85 288 —89.
Morker Jarl. II, 331. 375.
Mornai, Philip. III, 325
Moſchos. I, 460.
Moſeilama. II, 168.
Moſes. I, 29. 32. 52. 59. 73. 92 —109 111. 127—43 151—53. 158. 160. 166. 175. 189 202. 237 466 486. 623. 637 651 737—39. II, 30. III, 171. 234
Moſkau III, 461.
Moſul. I, 215. II, 537. 549 563.
Moulin, Roger II, 552—53.
Mozambique. III, 166.
Mummius. I, 620 636.
Mundus II, 135.
Murat. III, 460
Murcien. III, 197.
Murgab I. 256 57.
Murray, Jarl af. III, 331. 333.
Murviedro I, 522
Murten. III, 72.
Murykælleden. II, 90. 102.
Muſa II, 125—27. 172.
Muſerne I, 186.
Muſæus. I, 328 344.
Mydion. I, 594
Myhlberg III, 285.
Myhlhauſen. III, 268.
Mykale. I, 346 381.
Mykriu. I, 118. 123.
Müller, Johannes. I, 566. 621. II, 16. 666. III, 29. 39 79
Myla I, 504.
Mynchen. I, 352 III, 393.
Mynſter. III, 380.
Mynzer. III, 268—69.
Myrtinos. I, 311—12 316—17.

Myrmidoner I, 349.
Myster I 280.
Mytilene. I, 278. 418.
Mæander. I, 307.
Mæcenas. I, 716—17.
Mædhild. II, 247
Mæhren II, 241. III, 31 395.
Mønsterberg. III, 54.
Møsien. II, 85.
Møsseberg III, 108.

Nabis. I, 576. 606—7. 609.
Nabolassar. I, 242. 244.
Nadodd. II, 343
Nahas. I, 165. 167.
Nahesson I, 109.
Nahr Kades I, 214.
Nahum. I, 228.
Nancy. III, 67. 72.
Nanking. I, 215.
Nantisk Edict III, 324. 433. 436.
Napoleon I, 204. 212. 419. 492. 523 541. 636. 723. II, 651. III, 5. 6. 8. 9. 73. 143 150—51 153 193. 195. 231. 288. 418. 422 455. 459—64.
—, Ludvig. III, 464—65.
Nappit II, 393.
Narbonne. II, 97.
Narses. II, 119—20 136. 185.
Naseby. III, 410.
Narvaez, Pamfilo. III 298.
Natolien. I, 269. 275. 279. 420. II, 468 528. III, 58.
Naupakto. I, 573
Nauplia. I, 350.
Navarin I, 351.
Navarra. III, 197 200—2.
Naxos. I, 313.
Nazareth. I, 155 II, 23. 552.
Nealkes. I, 556.
Neapel. II, 258. 680—81. 687—88 698 III, 131—35. 138. 142. 144—45. 202. 214 289. 291 349. 448. 451. 460. 465.
Neark. I, 430.
Nebath. I, 174. 229
Nebobjerget I, 134.
Nebukadnezar. I, 204 221—22. 228. 234 44 294
Nebusar-Adan I, 237.
Necho. I, 122 183—84 235. 293—95. 325
Nederlandene og Nederlænder. II, 241. III, 65. 70. 72. 285. 289 291. 309 317. 328. 343. 349. 354—55. 359. 365. 379 386. 400. 426. 432 446.
Negropont. I, 316. 321 352.
Nehemias. I, 248. 252. 432.
Nelson. III, 463
Nennius. II, 217.
Neoptolemos. I, 410.
Neptali. I, 157.
Nero I, 694. 724—28. 732—33. II, 7. 20—21. 34. 36.
Nestor. I, 188. 351. 358.
Neuss III, 71. 114.
Neustrien. III, 314
Nevils Cross. II, 652.
Ney, Marskalk. III, 462.
Nial. II, 339.
Nidaros. II, 292. 297, see Trondhjem.
Niebuhr I, 256.
Niels fra Cotentin. II, 361.
Niflunger II, 81.
Nikandra. I, 370.
Nikanor. I, 647.
Nikias. I, 389—91.
Nikifer Phokas. II, 261—62. 466.
Niketas. II, 586. 590—92.
Nikolai. I, 331.
— den Anden, Pave. II, 367 436.
— den Femte, —. II, 730.
— af Salm. III, 293.
Nikolaos, Maurokatakalon II, 464.
Nikomedien II, 47. 57 469.
Nikopolis II, 726 III, 57. 59. 69.
Nikæa. II, 469 475—78 592. 720. 724
Nilen. I, 84—86. 89. 114. 243. 293 297 300—2. 325 434. II, 532
Nimrod. I, 51 216—17. 243.
Nimwegen. III, 430. 447.
Ninive. I, 51. 215—28 232. 234. 250. 262. 269.
Ninus. I, 221—22. 277.
Ninyas. I, 222—23.
Nitetis. I, 297.
Nitokris. I, 241—42. 244. 246.
Noah I, 46—55. III, 234.
Noammon. I, 88
Noema I, 43.
Nogaret. II, 625.
Norby, Søren. III, 121.

Nordboer. I, 12. 25. 32—34. II, 16—17. 217. 614. 735. 738 —39. III. 4. 95. 279.
Nordamerika og Nordamerikanske Fristater. III, 182. 439. 452. 455. 458—59.
Nordland. III, 92.
Nordlingen. III, 395.
Nordmør. II, 286.
Norge, Normænd og Norske. I, 212. II, 216. 285—300. 319—33. 342. 346. 348—49. 367. 523—24. 532. 619. III, 88. 91. 102—7. 109. 114. 117. 333. 384—85. 463. 466.
Normandiet og Normanner. II, 75. 76. 241. 287. 336. 346. 406. 426. 479. 489. 510. 533. 586. 630 —31. 635. 660. 665. 679. 687. III. 75. 122. 228—29. 335. 351.
Northampton. II, 641.
Northhumberland. II, 218. 223. 233. 277. 300.
Novalis. III, 79.
Novgorod. II, 327. III, 86.
Noyon. III, 306.
Nully. II, 583.
Numa. I, 473. 475. 480. 482. 545. 653—54.
Numider. I, 624—25.
Nummedalen. II, 286.
Nureddin. II, 535. 540. 545—48.
Ny-Karthago. I, 519.
Nyperser. II, 145.
Nyrnberg. III, 80. 82. 277. 394.
Næfels. III, 35.
Nørrejylland. III, 98—99. 117. 387.
Nørreriis. III, 99.
Nørvesund, see Gibraltar.

Oannes. I, 243.
Obdam, see Opdam.
Obed. I, 175.
Ochus. I, 205—6
Octavian, Pave, see Johannes den Tolvte.
Octavius, see Augustus.
—, Borgemester. I, 661.
Odd, Belgenser. II, 486.
—, Biskop i Bayeux. II, 372. 378.
—, Biskop i Ostia, see Urban den Anden.
—, Greve. II, 350—51.
Oder. III, 392.
Odger, see Odoaker.
Odin. II, 71. 77. 84. 184. III, 232—33. 236
Odoaker. II, 108. 110—13.
Odysseus. I, 194. 351. 358.
Oenotrerne. I, 286.
Ofanto. I, 526. 530.
Ofen. III, 63.
Offred. II, 287.
Ohod. II, 163. 169.
Oktai. III, 56.
Okyl. II, 107.
Olav, Dronning Margrethes Søn. III, 108.
— den Hellige II, 308. 319—22. 324. 341. 345. 357—58. III, 106.
—, Kyrre. II, 332.
—, Konge i Northumberland. II, 234.
— Tryggesen. II, 234. 278. 282. 292—98. 319. 340. 345.
Oldhjelm. II, 227—28. 230—31.
Oldsaxen. II, 218—19.
Oli, Christoval. III, 299—300.
Olmütz. III, 64.
Olsen, Erik. III, 105. 107.
Oluf, Skødkonning. III, 106.
Olymp. I, 333. 349. 568.
Olympia. I, 363—64.
Olympias. I, 411—12. 439. 454.
Olynth. I, 404.
Omar. II, 167. 169—70.
Ommiader. II, 168. 172. 175.
On I, 90. 110. 113. 304.
Onomakrit. I, 328.
Opdam Wassenaar. III, 403. 426.
Ophir. I, 190. 192.
Oplacus. I, 457.
Opslo. II, 285.
Oran. III, 213. 294.
Orchan. III, 58
Orchomenos. I, 667.
Ordrik. II, 361. 376. 381. 454. 511.
Orest. II, 108.
Orestes. I, 619.
Orsa. I, 215.
Origenes. II, 39—40. 43. 55. III, 243.
Orleans. II, 102. 660. 664. III, 315.
Ormus. III, 173—76.
Ormusd. I, 259, see Oromasdes.

Oromasdes. I, 258. 260. 266.
Orontes. I, 438.
Orosius. II, 97.
Orpheus. I, 348—49. 370.
Orsini. II, 701.
Orthof. II, 534.
Ortygia. I, 194.
Orøtes. I, 307—8.
Osea. I, 131.
Osiris. I, 87. 301.
Osman. III, 58.
Osmanner og osmanniske Tyrker. III, 465. 572. 724—32. III, 57. 172.
Osnabrück. III, 380.
Ossa. I, 333. 349.
Ost-Angeln. II, 218. 233. 302—3. 305. 353.
Ostende. III, 363.
Oster-Gothe. II, 83. 85.
Ostindien. I, 195—96. 301. III, 123. 164. 169. 181. 183. 189. 301. 379. 400.
Ostphaler. II, 242.
Ostrogother. II, 88 flgd.
Osvald. II, 226.
Osvig. II, 226.
Otanes. I, 305. 307—8.
Otfred. II, 214.
Othar. II, 187.
Othman. II, 167. 171.
— Ben Neza. II, 174
Otranto. II, 385. 389. 598. 731.
Ottar. II, 73.
Ottesund. II, 282.
Otto af Freysingen. II, 541. 543—44
— den Store. II, 240. 246—51. 255—57. 263. 270. 282. 356. 389. 433. 617.
—, Søn af Lodulf. II, 245.
Ottokar den Første af Bøhmen. III, 30—31.
— den Anden —. III, 32. 43. 47. 56.
Ottoman, see Osman.
Oudenarde. III, 450.
Ovid. I, 718—19.
Oviedo. II, 612.
Ovim. II, 83.
Oxenstjerna, Slægt. III, 390.
—, Axel. III, 390. 395. 398.
Oxford. II, 285. 305. 642. III, 369.
Oxus. I, 252.
Pachecco, Duart. III, 170—71.
Pachecho, Marie. III, 295.
Pachynum. I, 531.
Padilla, Johan. III, 294.
Padua. II, 707. 722. III, 132. 145.
Paktolus. I, 276.
Paktys. I, 285.
Palermo. II, 388—89. 690—91.
Pallas. I, 732.
— Athene, see Athene.
Pallene. I, 341.
Palmyra. I, 171.
Palnatoke. II, 284—85. 301.
Palos. III, 186—87. 189. 192—94.
Palæmon. I, 200.
Palæstina. I, 14. 16. 35. 146. 151. 212. 225. 236. 238. 596. 637. II, 578. III, 123.
Pammenes. I, 406.
Pamphil. I, 555.
Pamphylien. I, 440.
Pamplona. III, 215. 378.
Pandosia. I, 457.
Pandulf. II, 259.
Pannoner. I, 407.
Panormos. I, 460. 463. 509.
Paphlagoner. I, 278.
Pappua-Bjergene. II, 138.
Paradiset. I, 38—42.
Paraguay I, 471.
Paran. I, 133. 152.
Parga og Pargioter. III, 463.
Paris, Stad. I, 215. 218. 244. 250. II, 350. 352—53. 630—32. 634. 653—54. 733. III, 33. 45. 70. 282. 305. 311. 318. 320—21. 323—24. 332. 365. 369. 378. 407. 443. 462.
—, troiansk Prinds. I, 115. 368.
Parma. II, 684—85. 695.
Parmenion, Alexanders Ven. I, 419. 421. 425—26. 428—29. 433.
— fra Lampsakos. I, 599.
Parnas. I, 337—38. 350.
Paros. I, 324.
Parsi. I, 259.
Parsondas. I, 269. 273.
Partakiner. I, 262.
Parther. I, 216. 250. 259. 273. 488. 685—88. 700.
Pasargadæ og Pasargader. I, 256—57. 271. 288. 427.

Paskal den Anden, Pave. II, 525—27.
Patra. I, 552—53.
Patras. I, 350.
Patricier. I, 474 flgd.
Paul den Tredie, Pave. III, 379.
Paulet, William. III, 346.
Paulicianer. II, 177.
Paulin. II, 223. 225—26.
Paulus, Apostel I, 107. II, 30. 31. 36. III, 52. 238. 242. 305.
Pausanias, Feltherre. I, 345. 381. 560.
—, Historieskriver. I, 361. 376. 434. 451—52. 454. 466 610. 619—20. 636
Pavia. II, 185. 201. 676. III, 147. 311.
Pazzi, Slægt. III, 138.
Peder i Pisa. II, 209.
—, Simon. II, 27—28. 36. III, 52.
Pedersen, Christen. III, 121.
Pedro Alberti. II, 590.
— af Navarra. III, 146. 150.
— af Portugal. III, 163.
Peking. I, 215.
Pelagio. II, 173.
Pelagius, Munk. II, 58. 221.
—, Biskop i Rom. II, 183.
Pelasger. I, 181. 185.
Pelion. I, 349.
Pella. I, 406. 410. 439.
Pelopidas. I, 400—3. 406.
Peloponnes og Peloponnesier I, 331. 339—40. 343. 345. 350. 374. 386. 389—90. 402. 414 550—51. 569. 609. 621.
Peloponnesierkrig. I, 385—96. 462.
Pelusium. I, 114. 121. 233. 692.
Pemme. II, 190.
Penda. II, 226.
Peneus. I, 333. 349.
Pensylvanien. III, 458.
Pentedaktylon. I, 351.
Pepoli, Taddes, II, 703.
Pera. II, 589. 720.
Perdikkas. I, 405.
— den Yngre. I, 405. 435. 437—38.
Pereira, Nunnes. III, 163.
Peres, Tomaso. III, 177.
Pergamo. I, 657.
Perialla. I, 360.
Perikles. I, 383—88. 395.
Perron, Anquetil du. I, 258.
Persephone. I, 459.
Persepolis. I, 256- 57. 304. 427. 429.
Perserkrige. I, 30. 252. 385.
Perseus. I, 610. 612—13. 615. 654.
Persien og Perser. I, 11. 30. 154. 178. 205. 207. 209. 216. 240. 244—45. 249—348 360. 384. 399. 410. 417—34. 441. 447. 462. 630. II, 66. 466 III, 165. 172.
Persiske Bugt. I, 196. 243—44. 250. 252. 318. III, 173.
Peru og Peruaner. I, 22. III, 64. 158. 182. 195. 203. 294. 297. 300—3.
Perugia I, 526—27. II, 707. III, 130.
Peræa (Rhodiernes). I, 593.
Pessinus. I, 597.
Pesth. III, 56.
Peter den Anden af Arragon. II, 616.
— den Tredie —. II, 689. 691.
— Bartholomæus. II, 484. 488—90.
— Eremit. II, 445—47. 485.
— den Grusomme. III, 199.
— Martyr. III, 219. 295.
— af Navarra. III, 213—15.
— af Savoien. III, 34.
— den Store af Rusland. III, 455.
— Tudebod II,-457. 475. 482.
— de Turra. II, 391.
Petersborg III, 461.
Petifri. I, 78.
Petil. I, 476. 545.
Petrark. II, 702 717. 733—34.
Petrus, see Peder, Simon.
Pevensea. II, 366.
Pfalz III, 23. 265 284. 381. 383.
Pfeiffer. III, 268—69.
Phaeton. I, 197. II, 73.
Phaleg. I, 58. 70.
Phaleros I, 323.
Phanes. I, 297.
Phanias. I, 343.
Pharan. I, 61.
Pharao. I, 75—79. 126. 149. 164. 173. 231.
Pharas. II, 138.
Pharnaces. I, 678. 693.
Pharnaspes. I, 297.
Pharos. I, 422.
Pharsal I, 691. 699.

Phayllos. I, 455.
Pheron. I, 114.
Phidias. I, 351. 365. 367. 376. 384.
Philaret. II, 479.
Philinos. I, 511.
Philip af Anjou. III, 449.
— Araberen. II, 39.
— Aridæos. I, 437.
— den Dristige af Burgund. II, 656. 659–60. 730. III, 69.
— den Gode —. II, 662. 665—66. III, 69—70. 352.
— Emanuel af Lothringen. III, 324.
— den Første af Frankrig. II, 438. 448.
— den Anden, August, —. II, 559. 567—68. 571. 576. 629. 634—37.
— den Fjerde, den Smukke, —. II, 625—26. 647—50. 653. 658. III, 124.
— den Sjette, Valois, —. II, 650.
— af Hessen-Kassel. III, 265. 269. 277. 282. 284. 286.
— af Makedonien. I, 349. 402. 405—12. 440. 553. 574—76. 579—81. 584. 588—89. 591—94. 597—98. 604. 610.
— den Tredie —. I, 564. 572.
—, makedonisk Læge. I, 419.
— Marie. III, 147.
— af Pfalz. III, 293.
— den Anden af Spanien. III, 222. 288—90. 320. 346. 349—50. 355—56. 358—59. 361—63. 365—66. 368. 376. 400. 431.
— den Tredie —. III, 398. 418.
— den Fjerde — III, 398. 418.
— af Tydskland, Hohenstaufer. III, 31.
— af Østerrig. III, 77. 197. 202. 214. 217.
Philippa af Lancaster. III, 164.
Philippi. I, 701. 703.
Philippides. I, 323.
Philister. I, 152. 159—60. 162. 167—68. 171.
Philitis. I, 118. 123. 126.
Philo fra Byblos. I, 199. 266.
Philomelos. I, 407.
Philopømen. I, 554. 562. 565. 567—69. 605—10.
Philæ. I, 87.
Phiotis. I, 349.
Phison, Flod. I, 38. 42.
Phokas. II, 176.
Phokion. I, 447.
Phokis. I, 337. 350. 450.
Phokæa, Phokæenser og Phokæer. I, 277. 285—86. 318. 334. 407. 415. 450. 499.
Photios. II, 260—61.
Phranze. II, 726—29.
Phraortes. I, 261.
—, Dijokis Søn. I, 262.
Phrath. I, 39.
Phrygien og Phryger. I, 276. 278. 314. 440.
Phrynikus. I, 319.
Phua. I, 93.
Phud. I, 51.
Phul. I, 225. 227.
Phylarchos. I, 550. 559. 561.
Phæneas. I, 589—90. 602.
Phøbidas. I, 402.
Phønicien og Phønicer. I, 7. 11. 25. 27. 30. 177—214. 221. 241. 244. 295. 298. 317—18. 322. 328 341. 346. 348. 354. 356. 370 393 498—99. 596. II, 71. 72. 75. 153. III, 87. 184. 300.
Piacenza I, 526. II, 448. 683. III, 147—48.
Piccolomini, Æneas Sylvius, se Pius den Anden.
Picus. I, 476.
Piero af Medici. III, 138.
Pietisme. III, 369. 371. 412.
Pigris I, 312.
Pikter. II, 217—18.
Pilak. I, 87.
Pilatus, Pontius. I, 730. 732. II, 21. 25.
Pillau. III, 391.
Pindar. I, 338. 400—1. 415.
Pindos. I, 349
Pinzon. III, 192—93.
Pipin af Heristal. II, 197.
— den Lille. II, 200—4.
—, Karlomans Søn. II, 197.
Pisa og Pisaner. I, 524. II, 671—73. 676. 678. 687. 694—99. 703. 707—10. III, 137. 139 142. 198
Pisani, Nicolo. II, 720.
— Vettor. II, 721.
Pisistrat. I, 281. 321. 359. 369. 379. 470.

Pisistratider. I, 321. 328. 331.
Pistoja. I, 681. II, 698.
Pistoria I, 681.
Pithom. I, 92.
Pittakus. I, 278.
Pius den Anden, Pave II, 730—31. III, 50. 52. 62. 69. 80. 116. 127. 129. 132. 148. 199.
— den Femte, —. III, 367.
— den Niende (Pio Nono), —. III, 465.
Pizarro, Franzesco. III, 301—3.
— Gonzalo. III, 304.
Placidia. II, 97—98. 135
Placidus. II, 182.
Plantz, Peter. II, 590.
Plasian. II, 625.
Plato. I, 265. 370. 397. 403. 412. 447. 469. 488. III, 16—17. 354.
Platæa. I, 323. 337. 344—46. 348. 374. 381. 400. 405.
Plebeier. I, 474.
Plessis. III, 76.
Plinius den Ældre. I, 70.
— den Yngre. I, 202. II, 37.
Plovmand, Peder. III, 336.
Plutark. I, 206. 263. 266. 324. 343. 347. 384. 388—89. 392. 394. 396. 400—1. 406. 409. 416. 421. 423. 425. 433. 443. 453. 456. 488. 543. 546. 555. 558. 561—62. 565. 585. 591—92. 608. 612. 618. 665. 667. 672. 685. 687. 692. 702. 723.
Pluto. I, 352. 460.
Plymouth. III, 363.
Po. I, 471. 524. 536. III, 148.
Podiebrad, Georg. III, 53—54. 62—63. 65—66. 283
Poggio. III, 50—51.
Poitiers. II, 122. 650. III, 315. 320.
Polen og Polakker. II, 622. III, 50. 55—56. 60—61. 142. 389. 391. 402. 455.
Polo, Marco. III, 183.
Polyaratos. I, 614.
Polyb. I, 196. 466. 471—72. 489—90. 492. 500. 503—6. 511. 514. 517. 520. 523. 525. 528—29. 535. 537—39. 541—43. 545—46. 550—51. 553—54. 561—62. 564—66. 569. 573—79. 581. 583. 587—89. 591. 593. 602. 604. 606. 610—11. 613—18. 620—22. 624—25. 627. 633—38. 640—41. 645. 654. 656. 685—86. 699. 707. 713. III, 67.
Polykarp. II, 37—38.
Polykrates. I, 306—8. 481.
Polykrit. I, 341
Polynik. I, 399.
Polysperchon. I, 439. 447.
Pomaxæthres. I, 688.
Pommern og Pommerinker. II, 618. 621. III, 97. 392. 395—96.
Pompeii. I, 70. III, 123.
Pompeius, Cneius. I, 211. 664. 669. 672—79. 683—84. 686. 689—92. 699. 708. 729.
— Sextus. I, 706.
Pomponius. I, 527.
Ponce de Leon. III, 202—4.
Poniet, Ridder. III, 319.
Pontinske Moser. I, 471.
Pontius. I, 496—97.
Pontos. I, 665—69.
Pontus. I, 282.
Poole, Cardinal. III, 346.
Pope. II, 280.
Popilius. I, 641. 707.
Porter. I, 217.
Portugal og Portugiser. II, 80. 613—14. III, 122—24. 151. 158. 162—65. 167—68. 170—73. 175. 177—81. 188. 198. 201. 349—50. 361. 366. 400. 418.
Poseidon. I, 188. 207. 252. 375—76.
Possevin, Anton. III, 389.
Postumius. I, 482. 495. 497. 570—71.
Potidæa. I, 404. 411.
Potifar. I, 75.
Povel, Græker. II, 125.
— Varnefredsøn. II, 184. 191.
Poyet. III, 312.
Prag. III, 31. 44. 46. 52. 63. 381—83.
Pragerfred. III, 468.
Prasiner. II, 134.
Premislau. III, 31.
Presbyterianer. III, 407—8.
Prescott. III, 218.
Preussen og Preusser. II, 533. 617. 621. III, 183. 276. 391. 449. 456. 461. 463. 466. 468.
Priam. I, 223.

Priene. I, 278.
Principato Citra. I, 286.
Priskos. II, 99. 107—8. 178.
Proculus, Julius. I, 475.
Profuturus. II, 92.
Prokop, Skribent. II, 81. 86. 113—15. 117. 120. 133 137. 139. 142—43. 145. 185. 273.
Prokopius, Husfiter. III, 53.
Promenia. I, 370
Protestanter. III, 2—3. 5. 8—10. 51. 122. 157. 197. 207. 225—26. 228. 243. 250 274. 276. 292. 311. 327. 370—72. 374—75. 377. 382. 388. 395. 398. 432.
Proteus. I, 115. 184.
Protogones. I, 585.
Provence og Provencaler. II, 192. 350. 489. 624. 687—88. III, 132.
Prusias. I, 587—88. 608.
Præst-Johan. III, 164.
Prætorer. I, 485.
Psammenit, Konge i Ægypten. I, 122. 298.
Psammetik, Konge i Ægypten. I, 122. 234. 292—94.
Psammis, Konge i Ægypten. I, 122. 293.
Psontomphanek. I, 78.
Psyttala. I, 340.
Pteria. I, 282.
Ptolemæerne. I, 110. 438.
Ptolomæos. I, 211. 423. 428. 437—38. 441—42. 448. 553. 557. 585—86. 596. 598.
— Dionysos. I, 692.
— Euergetes. I, 563.
— Geograf. II, 74.
— Keraunos. I, 449.
— Philadelphos. I, 434. 707. 709.
— Philometor. I, 707.
— Philopator. I, 563. 707.
— Physkon. I, 707—8.
Pullaner II, 544.
Pultava. III, 455.
Puneel I, 72.
Pydna. I, 611. 614 617. 641.
Pygmalion. I, 191—92.
Pylades I, 607.
Pylos. I, 351. 387.
Pyrenæer. I, 186. 522. 524. II, 98. III, 461.
Pyrenæiske Halvø. III, 158—59, se Portugal og Spanien.
Pyrmont. II, 244.
Pyrros fra Armenien. II, 482.
— fra Epiros. I, 443—44. 450. 452—66. 482—83. 498. 502. 553. 603.
Pythagoras. I, 475. 481—82. 612.
Pytheas I, 197. 341. II, 73.
Pythia. I, 359—60. 362.
Pythius. I, 328—29.
Pæoner. I, 312. 314.

Qvirinus. I, 473. 475.

Rabsak. I, 230—33.
Rachel. I, 72 74.
Racine. III, 424.
Radbod. III, 351.
Radulf fra Caen. II, 458. 478.
— fra Coggeshall. II, 552.
—, Munk. II, 541.
Rafael. III, 136. 151. 157.
Ragnarok. I, 34.
Ragnulf. II, 385.
Raimund af Barcellona. III, 198.
— Peles. II, 489
— af Poitou. II, 538—39. 553—54. 556.
— af Toulouse. II, 451. 454. 459. 479—81. 492 495. 501. 517—19. 617.
— den Yngre —. II, 581.
Rainald af Antiokien. II, 549. 554. 556. 565.
— Montmirail. II, 583.
Rakke. II, 190.
Raleigh, Walter. III, 362.
Rama. I, 154. 162 II, 531.
Ramillies. III, 450
Ramla. II, 549.
Rampsenit. I, 115. 123.
Ramses. I, 83. 92. 102.
Randers. III, 99.
Ranulv fra Bessin. II, 361.
Raphia. I, 595.
Raphis. I, 230.
Rask, Rasmus. I, 258—59.
Raspanti. II, 709.
Ratbod. III, 28.
Rationalisme. III, 458.
Raunonia. I, 197. II, 72.
Ravenna. II, 89—90. 95. 111. 118 201. III, 135. 146. 149. 215.
Rebekka I, 69—71.

Reccared. II, 124.
Rednitzflod. III, 394.
Reformeerte. III, 306 og flgd.
Regensburg. III, 284.
Reggio. I, 502—3. 573. II, 387. III, 153.
Regner, Kardinal, see Paskal den Anden.
— Lodbrog. II, 277—78. III, 106.
Regulus I, 505—6. 508.
Reikevig. II, 337.
Remus. I, 473—74.
Rephidim. I, 127.
Reqvesens. III, 358.
Rese. II, 642.
Reutlingen. III, 277.
Revolutionen i Frankrig. I, 275. III, 6. 458. 463.
Rheims. II, 664.
Rhin. I, 689. II, 351. 541—42.
Rhoboam. I, 174—75.
Rhodos og Rhodier. I, 186. 205. 426. 576. 582—88. 590. 593. 595—96. 599. 611. 614—16. 667. II, 170. 568. III, 290—91. 366.
Rhone. I, 184. 522—23. II, 38.
Ribla. I, 237.
Rich. I, 217.
Richard, see Rikard.
Richelieu. III, 395. 407. 422—23. 431.
Ridley. III, 344.
Ridulf. II, 354.
Rienzi, Colas. II, 701—2.
Riga. III, 391.
Rigomzrye. II, 726. III, 60.
Rigord. II, 634.
Rikard af Cornwall. II, 602. III, 30.
— den Første af England (Løvehjerte). II, 546—47. 551. 560. 567—77. 628. 634. III, 30.
— den Anden —. II, 661. III, 337.
— i St. Germano. II, 682.
— den Første af Normandiet. II, 354—57.
— den Anden —. II, 357.
— den Tredie —. II, 358.
— af York. III, 337.
— den Yngre —. III, 337.
Rikmer. II, 108.
Rimbert. II, 278—79.
Rimini. I, 690. III, 130. 135. 144.
Rimthurser. I, 34.
Ringerige. II, 319.
Ritokris. I, 114.
Roald Suurmule. II, 286.
Robert af Anjou. II, 692.
— af Brunne. II, 306.
— Buxebraag. II, 382.
— af Canterbury. II, 329. 363. 365.
— af Flandern. II, 452. 455—56. 485—86. 506 517—18. 525.
—, fransk Prinds. III, 315.
— af Gloucester. II, 306. 322.
— af Neapel. II, 700.
— af Normandiet. II, 452. 455. 479. 485. 506. 517.
— fra Paris. II, 474. 482. 493.
— fra Rheims. II, 449—50.
— Stuart. III, 329.
— Viskard. II, 362. 383. 385—87. 389—99. 404. 414. 429. 438—40. 442. 456.
Robertson. III, 299.
Robespjerre. I, 661—62. III, 418. 459.
Rochelle. III, 318—19. 431.
Roderik den Store. II, 641.
Rodopis. I, 119.
Rodrigo de Triana. III, 192. 194.
Rodrik. II, 125—27.
Roger af Apulien. II, 456—57.
— Flor. II, 712.
— af Hereford. II, 376.
— af Sicilien. II, 385. 387—89.
— den Anden —. II, 399. 517. 533. 673.
Rokneddin Vibar. II, 605.
Roland. II, 205. 612.
Rolv Jarl. II, 376.
Rom og Romere. I, 7. 11. 16. 27. 29. 185. 188. 211. 216. 228. 240. 454. 457. 577—79. 581. 584 593—94. 597—600. 605. 607. 611—12. 614—15. 617—18. 621. 623—24. 626—27. 629. 632. 635—36. 641. 647—48. 651—740. II, 18—60. 104. 106. 182. 190. 199—201. 211. 215—16. 383. 432. 442. 447. 670. 674. III, 33. 48. 52. 124. 126. 128. 151. 207. 210. 219. 221. 223. 226. 229—31. 254—55.

257. 288. 315. 367. 378. 433. 459. 461. 465.
Romagna. III, 130.
Romanien. I, 348.
Romanos Diogenes. II, 467.
— Lakapenos. II, 261.
Romsdal. II, 286.
Romula. II, 47.
Romulus, Keiser. II, 108.
—, Konge. I, 473—75. 480. 485.
Ronceval. II, 612. III, 215.
Rose, den røde og hvide. III, 336.
Rosemund. II, 186.
Rosette. I, 90.
Roskilde. II, 307.
Rossberg. III, 36.
Rostok. III, 89.
Rouen. II, 336. 352. 356. 381. 665. III, 365.
Rousseau. III, 458.
Rovero. III, 130.
Ruben. I, 74. 80. 133. 137.
Rubicon. I, 690.
Rudeborg. II, 336. 347.
Rudolf af Habsburg. II, 667. III, 28—29. 33—34. 36. 56
— af Schwaben. II, 440. 453—54.
Rufin. II, 94.
Rum. II, 468.
Rummwald. II, 188.
Rupert, Prinds. III, 420.
Ruprecht fra Pfalz. III, 410.
Rusland og Russer. II, 348. III, 88. 123. 391. 455. 457. 460—61.
Rustan. I, 254.
Ruyter. III, 357. 426. 429.
Rygen og Rygboer. II, 619. III, 97.
Ryswick. III, 448.
Rytli. II, 666. III, 36. 38.
Rœrek. II, 319.
Rœvshaledyb. III, 113.
Røde Hav. I, 114. 127. 155. 171. 179. 183. 190—91. 196. 229. 293. 325. II, 531.
Røgnvald, Jarl. II, 346

Saba. I, 108. 172—73.
Sabako. I, 120. 292.
Sabiner. I, 475.
Sabur. II, 188.
Sachsen og Sachser. II, 74. 212. 216—280. 619—20. 678. 692. III, 23. 25. 28. 227. 256. 282—84. 350—51. 381. 383. 394—95. 463.
Sadova. III, 468.
Sadyattes. I, 277.
Saga. I, 33.
Sagunt I, 519—20.
Sahara. III, 204.
Sais. I, 90. 118. 292. 298.
Sakerne. I, 269.
Sakkara. I, 89.
Saladin. II, 535—37. 545—58. 560—61. 563—65. 568. 570—78. III, 30.
Salado. III, 198—99. 204.
Salah. I, 58.
Salamanca. III, 378.
Salamis. I, 205. 252. 324. 333. 338—41. 343—45. 351—53. 356. 375—76. 396. 462.
Salatis. I, 125.
Salem. I, 61.
Salerno. II, 258—59. 383. 390. 439.
Sallust. I, 679—80. 719.
Salmanasser. I, 175. 203. 229—30. 267.
Salomon. I, 171—75. 189—92. 225. 384. II, 30.
Salona. I, 350.
Salonik. I, 349. 404—5. 440. II, 85.
Saltdalen. I, 61.
Saltwedel. III, 282.
Saltørken. I, 254—55.
Salvestro af Medici. II, 716.
Samachonitis. I, 158.
Samandraki. I, 181. 348. 370.
Samaria og Samaritaner. I, 154. 191. 229. 325.
Samarkand. I, 429.
Samnium og Samniter. I, 458—59. 471. 485. 495—97.
Samos. I, 281. 306. 308. 310. 318. 353. 392. 394.
Samothraker. I, 186.
Samson. I, 160.
Samuel. I, 158—70. III, 234.
San. I, 61.
Saucerre. III, 318—19.
Sancho. II, 616.
Sanchoniathon. I, 199.
Sandanes. I, 281.

Sandoval. III, 294. 299.
Sandwich. II, 308. 628.
Sandørken I, 255. 300.
Sanel. II, 88.
Sangiles, see Raimund af Toulouse.
Sangvinus, see Zenki.
Sanherib. I, 121—24. 230. 232—33. 245. 267. 291. 294.
Santa Croce, Marquis af. III, 364. 367.
— Fe. III, 206.
— Maria de Rabida. III, 186.
Saphordalen. II, 553.
Sar. II, 88.
Sara. I, 60. 63—68.
Saragossa. I, 634. III, 209.
Sarazar. I, 232.
Sardanapal. I, 223—25. 228.
Sardes. I, 276. 278. 281—83. 285—86. 290. 307. 309. 311—13. 316—17. 328—29. 587. 595.
Sardinien. I, 187. 316—17. 514. 527. 539. 630. 691. II, 137. 678. III, 142. 198. 465.
Sarnen. III, 36.
Saroniske Bugt. I, 352.
Sartorius. III, 92.
Sarzani, see Nikolai den Femte.
Sasina. I, 573.
Sassan. II, 145.
Sassanider. I, 259. II, 145.
Sasyches. I, 146.
Saul. I, 163. 168—71.
Saulus, see Paulus.
Saumur. III, 325. 432.
Savidalen. I, 61.
Savoien. III, 320. 447.
Savonarola. III, 132. 139—42. 152.
Saxe. II, 64—65. 70. 242. 274. 276—78. 280. 282. 284—85. 288. 290. 292. 295—96. 298. 304. 309. 316. 325. 334. 345. 352. 619. III, 97. 121. 373.
Saxen, see Sachsen.
Sayde. I, 212. 214.
Scala, Can della. II, 697—98. 700. 707.
—, Mastino. II, 700. 707.
Scarperia. II, 704.
Scarron. III, 432.
Schappler, Christoffer. III, 267.
Schapur. II, 145.
Schat el Arab. I, 215.
Scheidingen. II, 243.
Schelde. II, 352. III, 357. 401.
Schepey II, 310.
Schertlin, Sebastian. III, 284.
Schiller. III, 357.
Schiras. I, 254.
Schirku. II, 545.
Schlesien. III, 55. 456—57.
Schur. I, 63.
Schwaben og Schwaber. II, 192. 204. 678. 692. III, 25. 28. 264—65.
Schwartz, Berthold. III, 82.
Schweits, Schweitsere og Schweitserforbundet II, 192. 241. 666—68. III, 33—43. 66—68. 71—72. 76—78. 132. 135. 146. 149—50. 266. 305—6.
Scipio Afrikaner, den Ældre. I, 512—13. 522. 534—44. 576. 600. 608. 624.
—, den Yngre. I, 552. 617. 624. 633—36. 656.
— Asiater. I, 544. 598. 600.
— Nasica. I, 657.
Scylla. I, 547.
Sebastian, General. II, 93.
—, Konge i Portugal. III, 180. 362.
Seeland. III, 350—52. 354. 358. 361. 398.
Seezen. I, 214.
Seine. II, 350—51.
Seirsbjerge. I, 61. 133.
Seldschuker. II, 464—66. 481. 536. 559. III, 57.
Seleuk Kallinikos. I, 595. 641.
Seleukia. I, 250. 255. 438.
Seleukider. I, 439.
Seleukos. I, 437—38. 441—43. 449—50. 553. 598.
Selim, Sultan. III, 290.
Sellasia. I, 562. 567.
Sem. I, 46. 51—52. 58—59.
Semele. I, 185.
Semiramis. I, 221—22. 228. 242. 244. 250. 268—69.
Semiter. I, 52. 243. 371.
Sempach. II, 667. III, 35. 39. 41. 65. 67. 82. 86. 117.
Sempronius I, 526. 529.
Seneca. I, 726.

Seneschal fra Champagne. II, 600.
Sennaar. I, 302.
Senonisk Gallien I, 584.
Sephania. I, 236.
Sepharvaim. I, 232.
Septimanien. II, 123. 192.
Septimius Severus, II, 38—39.
Serbien. III, 60.
Serkland. II, 327,
Seron. I, 644.
Sertorius. I, 670.
Servet, Michael. III, 309.
Sesbazar. I, 289.
Sesoses. I, 146.
Sesostris. I, 114.
Sesto. I. 590.
Seth. I, 44.
Sethon. I, 121. 124. 233—34. 291. 293—94.
Severus. II, 48—49.
Sevilla. III, 198.
Seymour, Jane. III, 340.
Sfaeria. I, 446.
Sforza, Attendolo. II, 714.
—, Frands. II, 714—16. 725. III, 131. 137. 147—49. 385.
—, Galeazo. III, 149.
—, Ludvig. III, 133. 149.
Shaftesbury. III, 435.
Shakspear. III, 348. 368.
Shaver. II, 547.
Sheerneess. II, 309.
Shuster. I, 256.
Sichem I, 60. 74. 154. 157. 174.
Sicilien og Sicilianer. I, 187. 201. 253. 318. 353. 381. 389—92. 456. 459. 462. 464. 498. 500. 503—4. 510—11. 516. 521. 527. 530—31. 539. 541. 630. 670—71. 691. 706. II, 119. 136—37. 182—83. 384. 387—88. 466 562. 567. 680. 689—91. 712. 727. III, 131. 133. 198. 259. 282. 349. 448. 451. 465.
Sickingen, Frants von. III, 266—67.
Sidhall. II, 340.
Sidon. I, 173. 177—214. 236. 289. 310. 329. 443. 584. II, 332. 524. 602. 606.
Sidonius. II, 102. 121.
Siebenbürgen. III, 59.
Siena. II, 707.
Sigbert. II, 194.
Sigimer. I, 721.
Sigismund, Keiser af Tydskland. II, 726. III, 44. 53. 56—60. 67. 79—80. 112. 126.
—, Konge af Polen. III, 389—90.
Sigmund. II, 112.
Sigrid Storraade. II, 294—95.
Sigurd, Biskop. II, 293. 297.
— Fofnersbane. II, 75. 129.
— Jarl. II, 291.
— Jorsalafar. I, 212. II, 332. 359. 399. 523—24. 614. 619. III, 102.
— Kappe. II, 284.
— Syr. II, 319.
Sigvald fra Jomsborg. II, 295.
— fra Skaane. II, 285.
Sikelø. II, 327.
Sikinnos. I, 340.
Sikka. I, 515.
Sikyon. I, 367. 554—57.
Silla. I, 43.
Silo. I, 157. 159. 161.
Simeon. I, 157.
— II, 36.
—, Patriark. II, 446.
Simon, Gjordsøn. I, 734.
—, Makkabæer. I, 644. 648—49.
—, Montfort. II, 583. 637.
Simonetti, Johan. III, 148.
Simonides. I, 337.
Simplicius. II, 144.
Sin. I, 127.
Sinai. I, 127. 135. 144. II, 531.
Sinear. I, 51. 60. 216. 250.
Sines. III, 165.
Siph. I. 163.
Sippora. I, 93.
Siracosa. II, 388.
Sisak. I, 174—75.
Sisbut. II, 125.
Sisebut. II, 124.
Sisera. I, 166.
Sismondi. II, 198. 213. 669. III, 131. 312.
Sivah. I, 422.
Sjælland. II, 74.
Skaane og Skaaninger. II, 185. 300. III, 101. 105. 107. 385. 402.
Skalholt. II, 342.
Skanderbeg, see Castriota.
Skanderborg. III, 92.
Skanzia. II, 82.

Skiatho. I, 341.
Skilfinger. II, 285.
Skirta. I, 625.
Skjold. I, 488. II, 276—77.
Skopas. I, 594.
Skorsten. II, 308.
Skotland og Skotter. II, 378. 642—46. 652. III, 103. 305. 309. 328—34. 348—49. 363. 406. 410.
Skyro. I, 381.
Skythe. I, 200.
Skythien og Skyther. I, 114. 180. 200. 234. 262. 269. 273. 285. 304. 309—11. 322. 700. II, 61. 84. 106.
Slavekrigen. I, 670—72.
Slaver. II, 61. 241. 245. 248. 617—20. III, 50.
Slavonier. III, 30.
Slesien, see Schlesien.
Slesvig. II, 219. III, 98. 110—13. 117. 387. 396.
Smalkaldiske Krig. III, 280. 283.
Smerdes. I, 304.
—, den falske. I, 305.
Smyrna. I, 277. 599. II, 572.
Sna. I, 87.
Snorre. I, 33. II, 64. 285—87. 290. 325. 336. 344. 346. 357—58. 364. 408—9. 524. 614. III, 102—3.
Snowdon. II, 641.
Sochi. I, 419.
Sodoma. I, 60—61. 64—66. 153. 196.
Soissons. II, 192.
Sokrates. I, 265. 359. 388. 397. 403. 469.
Sole. II, 293.
Soliman den Første, Sultan. I, 347. II, 468—69. 479.
— den Anden, —. III, 179. 290—93. 311. 366. 420.
Solimansbjerge. I, 253.
Solon. I, 30. 158. 279. 283. 378.
Sophie. II, 185.
Sophokles. I, 381. 384.
Sorbonne. III, 305. 321.
Sorel, Agnes. III, 70.
Sorobabel. I, 289. 325.
Sorte Hav. I, 114. 275. 277. 282. 322. 348—49. 587. II, 720—21.
Sosibios. I, 596.
Sosikles. I, 379.
Souan. I, 86—87. 90.
Spalerne. II, 83.
Spanien, Spaniere og Spanioler. I, 186—87. 195. 518. 521. 525. 534. 536. 539. 571. 630. 647. 670. 691. 694. II, 13. 80. 108. 120. 122 flgd. 172—73. 258. 356. 429. 465. 611—16. III, 64—65. 69. 76. 121—24. 131. 134—35. 144. 150—51. 158—59. 181—224. 259. 270. 280. 282. 284—85. 287. 289. 291. 293. 295. 299. 302—4. 317. 324. 338. 349—50. 355. 358. 361. 364—66. 370. 378. 380. 382. 398—99. 405—7. 418. 420. 423. 430. 447—48. 450—51. 460—61.
Spaniola. III, 193.
Spansk Arvefølgekrig. III, 449.
Sparka. I, 270. 273.
Sparta og Spartaner. I, 281—82. 284—85. 307. 310. 314—15. 320. 323—24. 329—31. 334—35. 338. 345—46. 350. 352. 359. 369—410. 414. 443—45. 455. 461. 465. 478. 490. 506. 553. 559. 564. 567. 606—7. 609. 618—19.
Spartakos. I, 670. 672.
Speier. II, 542.
Speudius. I, 518.
Spenser. III, 348.
Sperthis. I, 330.
Spezza. I, 354.
Spinola (Mand), III, 398.
— (Slægt). II, 722.
Spinthar. I, 361.
Spithridat. I, 417.
Spolet. II, 200.
Sqvillace. II, 387.
Staal=Ernst. III, 65.
Staal=Henrik. III, 99.
Stagira. I, 404.
Stanford=Bro. II, 332.
Staufbacher, Werner. III, 36.
Stavern. III, 399.
St. Cloud. III, 321.
Steffen af Blois. II, 483. 531.
Steiermark. III, 65. 382.
Stenkild. III, 106.
Stephan, Martyr. II, 29—30. III, 232.

Stephan den Tredie, Pave. II, 200—1.
Stettin. III, 392.
St. Gallen. III, 267.
Stigand. II, 366.
Stiklestad. II, 322.
Stilke. II, 94—95.
Stokholm. III, 93. 108. 118—20.
Storbrittanien. III, 4. 8. 305. 328. 404—5. 418. 456. 465, see forøvrigt England.
Storøen. II, 290.
St. Qvintin. III, 355.
Strabo. I, 183. 199. 211—12. 216. 255. 257. 286. 300. 303. 367. 378. 586. 625. 738. II, 73. 671. 694.
Stralsund. III, 89. 387. 392.
Strasburg. III, 284. 430. 447.
Strato. I, 206.
Stratonike. I, 443.
Strengnæs. III, 120.
Struchater. I, 262.
Strymon. I, 312. 343.
Strynshalk. II, 228.
St. Salvador. III, 192.
Stuart (Slægt). III, 329. 370. 406. 418. 431. 440. 447.
Sture, Sten. III, 116. 118.
Sturle Thordsøn. II, 344. 409.
Stærkodder. I, 45. II, 128. 130. III, 407.
Suez. I, 107. III, 173.
Sukkoth. I, 102.
Sulefjord. II, 285. 291—92.
Sulioter. I, 349.
Sulla, see Sylla.
Sully. III, 325.
Sulpicius. I, 660.
Sunion. I, 343.
Surrey. II, 636.
Susa. I, 255—56. 287. 304—5. 308—9. 313—15. 321. 328. 330. 344. 418. 421. 427.
Sussex. II, 218.
Svaleklod. II, 225.
Svanild. II, 129.
Sven Aagesøn. II, 280.
—, Søn af Hakon Hladejarl. II, 298. 319.
—, Søn af Knud den Store. II, 322.
—, Prinds (Korsfarer). II, 523.
— Tveskiæg. II, 234. 283. 291. 294—95. 298. 302—7. 316. 355. 357.
Sven Estridsøn. II, 281. 325—28. 331. 375.
Sverre. II, 92. III, 102—4.
Sverrig og Svenskere. II, 274. III, 36. 88. 91. 100. 102. 104—8. 114—16. 118—20. 329. 385. 388—91. 396—98. 401—4. 418. 428—29. 455. 460. 463.
Sveton. I, 710. 714.
Svever. II, 71. 122. 124.
Svolder. II, 295—98.
Syagrius. II, 192.
Syagros. I, 460—61.
Sybaris og Sybariter. I, 455. 553.
Sybille fra Cumæ. I, 597.
— af Jerusalem. II, 551.
Syene. I, 86.
Sylla. I, 452. 660—65. 667—69. 671. 674. 686. III, 137.
Syloson. I, 307—8.
Sylveira, Antonio. III, 172.
Sylvius, Æneas, see Pius den Anden.
Symmachus. II, 114.
Synesius. II, 78.
Syrakus. I, 388. 391—93. 460. 463. 500. 503. 522. 531—34. 536. 548. 576. II, 137.
Syrien og Syrer. I, 72. 114. 126. 186. 199. 205. 212—14. 216. 221. 225. 234. 237. 292. 295. 419—20. 437—38. 543. 552. 579. 638. 676—77. II, 169—70. 177. 359. 536—38. 545. 595. 604—5. III, 173. 179. 290.
Syrte. I, 625.
Syvaarskrig, den tydske. III, 456. 459.
Södermøre, Greve af, see Oxenstjerna.
Sønderjylland. III, 98. 467—68.
Søndmør. II, 286.
Sørle. II, 129.
Sørøverkrig. I, 672—73.

Tabis. I, 645.
Tacazze. I, 302.
Tacitus. I, 724. 740. II, 21. 34. 69—70. 84. 285. III, 24.
Tagliacoza. II, 687.
Taio. III, 172. 189. 193.
Takeddin. II, 554.

Talavera, Fernando. III, 187.
Talbot. II, 665.
Talmudister. I, 45.
Talthybios. I, 330.
Tamerlan. II, 726. III, 59.
Tanagra. I, 383.
Tankred fra Hauteville. II, 385.
— Korsfarer. II, 456. 458. 470. 477—78. 485. 493. 495. 506—9. 515—17.
Taranto. II, 385. 389.
Tarent og Tarentiner. I, 310. 454—56. 464. 482. 498. 503. 530. 603.
Tarik. II, 126—27. III, 197.
Tarragona. I, 534.
Tarsis. I, 192. 226—27.
Tarsos. I, 419. II, 507.
Tartariet og Tartarer. I, 253. III, 27.
Tartessus. I, 180.
Taso. I, 181. 348. 370.
Tasso. II, 520. III, 152—53.
Tattik. II, 476. 480.
Tauriske Bjerge. I, 23. 276. 279.
Taygeton. I, 351. 383.
Teias. II, 119.
Teier. I, 285.
Teit. II, 343.
Tell, Vilhelm. II, 666—67. III, 37—38.
Tellemarken. II, 286.
Tellus. I, 279. III, 304.
Telmesse. I, 276. 282.
Temenider. I, 405.
Temesvar. III, 63.
Temistlan. III, 298.
Tempe. I, 333. 349. 592.
Tempelherret. II, 533. 576.
Temudschin. III, 55.
Tenedos. II, 721—22.
Tennes. I, 205—6.
Tenthori. I, 89.
Terceira. III, 169.
Termiliske Øer. II, 191.
Tertullian. II, 39. 43. III, 243.
Tessino. I, 525. 534.
Tetramnist. I, 205.
Teuta. I, 570.
Teutoner. I, 659. II, 61. 76.
Texelen. III, 351.
Tezel. III, 256—57.
Thabor. I, 155.
Thadmor, see Palmyra.
Thais. I, 428.
Thales. I, 282.
Thamna Sarach. I, 157.
Thamyris. I, 348. 366.
Thangbrand. II, 340—41.
Tharah. I, 59.
Tharbis. I, 108.
Thargal I, 61.
Thartan. I, 230.
Thatnai. I, 326.
Theagenes. I, 416.
Theben i Bøotien. I, 185—86. 203. 323. 336. 346. 350. 399—404. 407. 409—10. 414—16. 429. 435. 444. 553. 668. II, 712.
— i Ægypten. I, 87—88. 113. 122. 126. 301. 304. 370.
Themistokles. I, 331—33. 338—40. 342. 352. 379—80.
Themsen. II, 305. 310. III, 362.
Theobald. II, 583—84.
Theodat. II, 117.
Theodo. III, 276.
Theodor, græsk Lærd. II, 463.
—, Ærkebisp. II, 227.
Theodore, Hertuginde. II, 252.
—, Keiserinde. II, 134.
Theodorik, see Didrik af Bern.
Theodos den Første. II, 57. 94.
— den Anden. II, 98.
Theodot. I, 692.
Theognit. I, 582.
Theokrit. I, 460.
Theophane. II, 261. 263.
Theophiliskos. I, 589.
Theophilus. I, 426.
Thermopylæ. I, 30. 252. 324. 333. 336—38. 345. 350. 352. 356. 363. 373. 400. 450—52. 593. 599. 620.
Thermuthis. I, 108.
Thersites. I, 409.
Theseus. I, 372. 377—78. 381.
Thespe og Thespier. I, 335. 337.
Thessalien og Thessalier. I, 328. 333. 342. 345. 349. 403.
Thessalonik. I, 440, see Salonik.
Theudes. II, 123.
Theudmer. II, 127.
Thiaki. II, 397.
Thirakas. I, 232.
Thiras. I, 51.
Thjelvar. II, 368—69.
Thjodis. II, 123.

Thjodlinde. II, 187.
Thjodrik, Ostrogotherkonge. II, 107—16. 122—23. 181, see Didrik af Bern.
—, Thrakerkonge. II, 109.
—, Vesegotherkonge. II, 101. 103. 121.
— den Yngre. II, 108.
Thmosis. I, 126.
Thokkin. II, 535. 544.
Thomas fra Aqvino. III, 372. 383.
Thor. II, 68. III, 225. 405.
Thoraren Lovtunge. II, 321.
Thore Hund. II, 321.
— Langhage. II, 286.
Thorger. II, 341.
Thorgerd Hørgabrud. II, 291.
Thorismund. II, 103. 121.
Thorkild. II, 285. 301. 304. 306—13. 316. 318.
Thorleif. II, 338.
Thorodd Runemester. II, 337.
Thorstein Rolvsøn. II, 372.
Thorvald Kodransøn. II, 340.
Thrakien og Thraker I, 285. 311—12. 314. 317. 320. 322. 343. 348. 370. 407. 439. 444. 446. 449. 596. II, 88. 724.
Thrasimene. I, 526.
Thubal, Japhets Søn. I, 51.
—, Lameks —. I, 43.
Thukydid. I, 373. 375—76. 385—86.
Thule. I, 197. 212. 584. II, 64. 72—73. 333. 513.
Thurloe. III, 417.
Thurn, Greve af. III, 383.
Thyre Danebod. II, 280—81. 302.
—, Sven Tveskiægs Søster. II, 295. 297.
Thyrfrid. II, 375.
Thyringen og Thyringer. II, 192. 242. III, 264.
Tiber. I, 471. II, 21.
Tiberias. I, 155. II, 549. 553—54. 556.
Tiberius. I, 724.
Tigellinus. I, 727.
Tiggermunke. III, 48—49. 53. 86, see Dominikaner og Fransiskaner.
Tiglath Pileser. I, 229.
Tigran. I, 674. 676.
Tigranes. I, 363.
Tigris. I, 215. 223. 250. 252. 259. 438. 674.
Tilly. III, 383. 385—87. 391—93.
Timarete. I, 370.
Timigenides. I, 400.
Timoklea. I, 416.
Timoth. I, 607.
Timæos. I, 124.
Tires. I, 424.
Tirfinger. II, 89.
Tisafernes. I, 393.
Tisamenes. I, 553.
Titaner. I, 356.
Titus. I, 735. II, 22. 36.
Tiziano. III, 151. 157.
Tlaskala. III, 297—98.
Tmolus. I, 276.
Tobias. II, 227.
Toggenburg. III, 266.
Togrul. II, 466.
Tokkenburg, Greve af. III, 38.
Toledo. II, 613. III, 207. 209. 219—20. 222. 294—95.
Tolosa. II, 174. 615—16. III, 197.
—, Hyrden fra. II, 616.
Tomyris. I, 287.
Torbay. III, 437.
Tordesillas. III, 294.
Toro. III, 201.
Torstenson. III, 392. 395—96.
Tortona. II, 675. 677.
Toryer. III, 439. 451.
Toskana II, 671. 694. 699—700. 703. 708. III, 130. 139. 462.
Tosse-Karl. II, 349. 351.
Toste. II, 329—31.
Totilas. II, 119.
Toulouse, see Tolosa.
Tours. II, 197.
Trabayos. I, 213—14.
Traian, Feltherre. II, 92—93.
—, Keiser. II, 36—37.
Trapani. II, 691.
Trapano. I, 509—10.
Trasimund. II, 112.
Trebia. I, 526.
Trediveaarskrig. III, 318. 376. 379—82. 396. 398. 402. 405—6. 418. 423.
Treviso. II, 707—8. III, 145.
Tribonian. II, 142.
Trident. III, 288.
Trier. III, 23. 34. 40. 262.
Tripoli. I, 213. III, 213. 366

Tripolis. II, 492. 519—20. 532. 556. 562. 605.
Tripolizza. I, 350.
Trissino. III, 145.
Trogus. I, 196—97. 209. 268. 372. 378. 406. 434. 457. 618—19. 666. 685. 739.
Troia og Troianere. I, 312. 350. 352. 358. 361. 368. 417. 473. II, 84. 191. III, 170.
Troianske Krig. I, 199. 261. 263.
Tromp. III, 419—20.
— den Yngre. III, 426. 429.
Trondhjem. II, 292, see Nidaros.
Troyes. II, 663.
Trøndelagen. II, 286. 288.
Trøzen. I, 339.
Tschilminar. I, 257.
Tschudi. III, 37.
Tudor, Slægt. III, 407.
—, Owen. II, 642. III, 337.
Tue. II, 111.
Tunis og Tuneser. I, 516. 536. II, 389. 604. III, 167. 170. 213. 366—67.
Turanschah. II, 604.
Turenne. III, 424. 429—30. 432. 449.
Turin. I, 524.
Turkmanner. II, 536.
Turkopuler. II, 553.
Tydskland og Tydsker. I, 222. 253. II, 14—15. 69—70. 89. 204. 386. 435. 448. 528. 533. 558—59. 566. 597. 614. 619—20. 676—78. 681. 735. 738—39. III, 4. 8. 21. 23—27. 33—34. 42. 44—45. 47. 49—50. 55—56. 61. 63—64. 77—82. 85. 91. 93. 96—97. 100. 102. 104—5. 122—23. 131. 159. 219. 221. 224. 226—27. 229. 231—32. 234. 236—37. 245. 255. 257. 259—60. 262. 265—68. 273. 276—77. 280. 282. 284—93. 297. 326. 330. 335. 343. 377. 379—80. 382—86. 388. 391—97. 399. 415. 423. 432. 450. 458. 461.
Tydske Riddere. II, 553. 621.
Tymme Sællandsfar. II, 309.
Tyndal. III, 343.
Typhon. I, 112.
Tyrkiet og Tyrker. I, 11. 212—14. 216. 275. 349—50. 353. II, 9—10. 61. 394. 447. 468. 484—86. 493. 507—9. 524. 528. 532. 536—37. 552—55. 570—71. 573—75. 577. 586. 595—97. 611. 723—32. III, 55. 57—62. 70. 127. 177. 179—80. 221. 226. 259. 281. 284. 291. 293. 324. 366. 378. 418. 420—21. 452. 455. 459. 463—64.
Tyro. I, 188.
Tyrol. III, 42.
Tyrolerpasset. III, 289.
Tyrrhener, see Etrusker.
Tyrus. I, 171—72. 177—214. 230. 236. 242. 289. 421. 432. 443. 584. 631. II, 517. 524. 532. 534. 556—57. 562—63. 606.
Tænaron. I, 351.
Tønsberg. II, 321.
Tørv-Einer. II, 347.

Ubeda. II, 616.
Uberti, Farinata. II, 696.
Uffe. II, 220. 281.
Ugolino, den Ældre, see Gregor den Niende.
—, den Yngre. II, 698. 708.
Uhtred Jarl. II, 305.
Ulai. I, 256.
Ulfilas. II, 90—91.
Ulfketil. II, 312.
Ulfljot. II, 338.
Ulfnad Herse. II, 328.
Ulloa. III, 287. 294—95. 304.
Ulm. III, 284.
Ulme-Ruger. II, 82—83.
Ulrik af Cilley. III, 62—63.
Ulv Sprageleg. II, 318.
Ungarn og Ungarer. II, 105. 185. 241. 245. 248. 259. 622. 731. III, 30. 50. 53—65. 262. 285. 291. 324. 366. 382. 386. 394. 418. 456.
Unlaf. II, 292.
Unne. II, 281—82.
Unstrut. II, 243.
Unterwalden. II, 667.
Upsal. III, 106—7. 116.
Uranos. I, 135.
Urban den Anden. II, 445. 448—52. 457. 459. 525.

— den Tredie. II, 558.
— den Fjerde. II, 687.
Urbino. III. 130.
Urboise, Andreas. II, 590.
Urenna, Greve af. III, 217.
Uri, II, 667.
Utika. I, 192. 626—27. 694.
Utrecht. II, 204. III, 399. 429. 450.

Vaadtland. III, 71.
Valdemar den Første, den Store. II, 345. III, 98. 103.
— den Anden (Seier). II, 621. III, 93. 97—98. 100. 103. 116.
— den Tredie (Hertug). III, 99.
— den Fjerde (Atterdag). III, 89. 100—1. 107—8.
Valdenser. III, 306. 312.
Valdez III, 214—15.
Valencia. I, 522. II, 616. III, 198.
Valens. II, 86. 88. 91—93.
Valentinian den Første. II, 86.
— den Tredie. II, 98. 104. 107.
Valeria. II, 47—48.
Valerian II, 85 145.
Valerius, den hellige II, 366.
— Lævinus. I, 457—58.
Valeser. III, 313—14 319. 322.
Valhal. II, 66—68.
Valland. II, 347.
Valle. III, 299.
Valleryhavn. II, 366.
Valloner. III, 359.
Valogne. II, 361.
Valona. II, 392. 512.
Valthjov. II, 376.
Vamba. II, 124.
Vandaler. II, 58. 82. 107. 135 flgd. 184.
Van Diemen. III, 401.
Varagora. II, 395.
Varaka. II, 161.
Varna. II, 726.
Varro, Terentius. I, 528—29.
Varus. I, 720—22.
Vasa, see Wasa.
Vauban. III, 424.
Veichsel, see Weichsel.
Veii. I, 484.
Veimer. II, 383—84.
Velasques. III, 296. 298.
Velleius. I, 714. 717. 720. II, 184.
Ven. II, 226.
Venceslav, see Wenceslav.
Venden. II, 620.
Vendsyssel. III, 387.
Venedig og Venetianer. I. 193 II, 120. 262. 397. 556. 582. 584—89. 591. 593. 624. 671. 677. 679—80. 684. 704. 707. 718—23. 727. 731. III, 123. 134—35. 142—46. 148. 150—51. 153. 173—74. 186. 290. 465.
Veneter. II, 134. 694.
Veniaga. III, 178.
Veniero. III, 367.
Venus I, 473.
Vera Cruz III, 297.
Vercelli. I, 659.
Vermund. II, 220,
Verona. II, 110. 113. 707. 722.
Vesegother. II, 88 flgd. 121 flgd. 192.
Vesklin, Bertrand. II, 655. III, 199.
Vespasianus. I, 733. 736. II, 22. 36.
Vesta. I, 476—77.
Vester-Gothland. III, 108.
Vesterhavet. II, 63. 300.
Vestindien. III, 123. 189. 203. 296. 302.
Vestphalen. see Westphalen.
Vesuv. I, 672. II, 119.
Veturius. I, 495.
Vezelai. II, 540.
Vianelli, Hieronymus. III, 213. 217.
Vicenza. II, 707.
Victor Emanuel. III, 465.
— den Tredie, see Desiderius, Abbed.
Videkind. II, 212.
Vidigueira, Greve af, see Gama, Vasco de.
Vidrik. II, 90.
Vig. II, 220.
Vigbert (Guilbertus). II, 415. 504—5.
— af Ravenna, see Clemens den Tredie.
Vigen. II, 293.
Viger Løvebane. II, 495.
Viglaf. II, 236.
Viingaard, Peter. II, 685.

Vilhelm af Apulien (Staalhandske). II, 385. 392. 398. 404.
— Asbjørnsen. II, 372.
— Barr. II, 560.
—, Bisp i Roskilde. II, 326.
— Blemme. II, 486.
— Buris. II, 534.
—, engelsk Prinds. II, 383.
— (Erobrer) af England. II, 358—82. 404. 414. 429. 438—40. 632.
— den Anden (den Røde) —. II, 382.
— den Tredie, see Vilhelm den Tredie af Holland.
— Grantmaisnil. II, 483.
— Keiser, af Holland. III, 351.
— den Gode —. III, 352.
— den Yngre —. III, 352.
— (af Nassau-Oranien) —. III, 355. 358—61. 365. 398. 427.
— den Anden —. III, 427—28.
— den Tredie —. III, 369. 428. 430—31. 437. 439—41. 444. 446. 448—49. 451.
— Jumieges. II, 355.
— Mallet. II, 373.
— af Malmesbury. II, 230. 232. 240. 287. 302. 306. 312. 318. 361—62. 364. 366—67. 369. 373. 416. 452.
— Maskabel. II, 391.
— af Poitiers. II, 360.
— af Sicilien. II, 562.
— Tyrier. II, 445—46. 449. 454. 474—75. 532—33. 551. 558.
Villa. II, 254. 256.
Villach. III, 288—89.
Villain. II, 658. 699. 717. 733.
Villani. III, 81.
Ville-Hardouin. II, 583.
Villemoes. III, 463
Villum Langspyd. II, 354.
Vimmer. II, 103.
Vincent, Admiral. III, 192,
—, Sortebroder. III, 301—3.
Vinder. I, 728.
Virgil. I, 549. 718—19. II, 693.
Viriat. III, 162.
Viridomar. I, 581.
Visapur. III, 175.
Visby. III, 89. 101. 109.
Visconti, Slægt. III, 133. 147—148, see de Følgende.
Visconti, Barnabas. II, 704.
—, Galeazo. II, 704.
—, Johan. II, 702—4. 721.
—, Matteo. II, 697. 700.
—, Oleggio. II, 703—4.
—, Philip Marie. II, 708. III, 147.
Vitry, Jacob. II, 594.
Vitt, Corneles. III, 428.
—, Johan de. III, 428—29.
Vittekind fra Korvei. II, 242. 246. 249—50. 281.
Vittig. II, 117.
Vittik. II, 89.
Vivar, Rodrigo. II, 613.
Vividarier. II, 83.
Vlissingen. III, 358. 363.
Vogelberg. II, 254.
Vogn Aagesen. II, 284. 292.
Volmer, Ostrogothe. II, 103. 106. 109.
Volo. I, 349.
Volsunger. II, 81. 129.
Voltaire. III, 231. 423. 458.
Volumnius. I, 722.
Volusso. I, 573.
Vrangel, Gustav. III, 403.
Vælskmænd. II, 639—40. III, 184. 230.
Væringer. II, 94.
Vølund. II, 90.

Wace, Robert. II, 352. 358—59. 361. 367—69. 372. 381. 405—6.
Waldburg, Georg. III, 267—68.
Wales. II, 215—16. 235. 378. 640. III, 338.
Wallace. II, 643. 645.
Wallachiet og Wallacher. II, 587. 591.
Wallenstein. III, 383. 385—88. 391—95.
Wartburg. III, 263—64. 272.
Wasa, Erik. III, 120.
—, Gustav, see Gustav.
Washington, Georg. III, 458.
Waterloo. II, 371. III, 462.
Weichsel. II, 82—88. III, 461.
Weinsberg. III, 268.
Wellington. III, 461—62.
Wenceslav, den hellige, af Bøhmen. III, 81.
— den Tredie —. III, 42.

Wenceslav (Luxemburger) af Tydskland. III, 39. 44. 48. 52—53.
Wentworth, Thomas. III, 410.
Werfred. II, 238.
Weser. III, 350. 386.
Westphalen. II, 242. III, 380. 396. 398. 401. 418. 421. 427.
—, Kongerige. III, 460.
Westsex. II, 218. 223—24. 232. 301.
Whigger. III, 439. 451.
Whitelocke. III, 417.
Wicklif, John. III, 228. 335—36. 342—43.
Wien. III, 63. 65. 292—93. 366. 379. 382. 461.
Wighard. II, 227.
Wight. II, 218.
Wilbrord. II, 204. 215. 231. III, 351.
Wilhad. II, 243
Winchester. II, 226. 305. 317. 641.
Windeck. III, 56. 79—80.
Winfred. II, 204. 231. III, 227. 351.
Winkelried, Arnold. III, 42.
Wismar. III, 89. 113. 396.
Wittenberg. III, 253. 255. 257. 264. 267. 280. 282—84. 286. 288. 369. 380. 463.
Wodan. III, 236.
Wolfgang af Anhalt. III, 277.
Wolsey. III, 340.
Worms. II, 526. 528. III, 260—61. 263. 289. 378.
Wortigern. II, 218.
Wyat, Thomas. III, 346.
Wyrtemberg. III, 42. 279. 284.
Wyrzburg. III, 268.

Xaver, see Ksaver.
Xeres de la Frontera. II, 126, see Kseres.
Xerxes, see Kserxes.
Ximenes, see Ksimenes.
Xiphilin. II, 467.

Yatreb. II, 162, see Medina.
Yermuk. II, 169.
Yeverin. II, 225.
Ylfinger. II, 300. 326.
Ynglinger. II, 285. 332. III, 106.
Yngve. II, 291.
York. II, 221. 225—26. 277. 641. 663.
Ysfel. III, 429.

Zacharias. II, 200.
Zagora. I, 349.
Zagros. I, 253.
Zahresch. I, 253.
Zalacca. II, 614.
Zama. I, 530. 542—43. 624.
Zamora. II, 613.
Zanthe. I, 522.
Zapolja, Johan. III, 292.
Zara. II, 585. 723.
Zaragossa, see Saragossa.
Zarehsø. I, 254.
Zarine. I, 269.
Zathraust, see Zoroaster.
Zazon. II, 138.
Zech. III, 31.
Zedechias. I, 236—37.
Zeeland. III, 69, see Seeland.
Zeid. II, 161.
Zeitun. I, 349. 445. 589.
Zenki. II, 535. 537—39. 546.
Zeno. II, 109.
Zerduscht. I, 258—59. 263.
Zerkon. II, 100.
Zeus. I, 135. 186. 192. 194. 265. 351—52. 370. 422—23.
Zions Bjerg. I, 153.
Zippora. I, 94.
Zizka. III, 53.
Zoar. I, 196.
Zoe. II, 327.
Zor, see Tyrus.
Zoraia. III, 206.
Zoroaster. I, 260—61. 263. 265—66. 268.
Zorobabel. I, 109.
Zosimos. II, 96.
Zoster. I, 342.
Zwickau. III, 264.
Zwingel, Ulrich. III, 236—38. 248. 274.
Zyrich. II, 666—67. III, 41. 68.

Ækides. I, 454.
Ædelbert. II, 222. 232.
Ædelburg. II, 223.
Ædelmer. II, 305.
Ædelred. II, 234. 293. 301—2. 304—5. 307—9. 357.

Ædelsteen. II, 233—34. 287—88. 300. 302. 353.
Ædle. II, 532.
Ædmer fra Puy. II, 451. 459. 484—86. 489. 491. 501.
Ægaleos. I, 341.
Ægbatana. I, 255—56. 262—63. 270. 285. 287. 427. 430.
Æge. I, 434.
Ægeas. I, 405.
Ægeste. I, 389.
Ægiatis. I, 561.
Ægina og Ægineter. I, 339—41. 352. 575.
Ægos-Potamos. I, 395. 397.
Ægypten og Ægypter. I, 7. 11. 30. 55. 60. 67. 75. 77—78. 80—93. 135 flgd. 143 flgd. 161—62. 179. 183—85. 202. 205. 207. 211. 214. 221. 233—34. 238. 241. 251. 253. 265. 282. 285. 287. 291—93. 295. 297. 301—2. 304. 306. 308. 327. 350. 352. 354. 356. 369—70. 373. 419. 421. 434. 437—38. 448. 454. 486. 552. 576. 579. 583—84. 590. 595. 638. 641. 650. 678. 692. 701. 703. 706—10. 714. 716. 736. 739. II, 28. 170. 465. 493. 505. 547—48. 586. 593. 595. 601. 604. III, 172—74. 179. 276. 290. 300. 351. 459.
Ælfeg. II, 318.
Ælfred. II, 232—33. 235—39. 277. 350.
Ælfrik. II, 312.
Ælkvin. II, 209. 231. 244. III, 227.
Ælle. II, 277. 300.
Ælons Dal. I, 157.
Ælvive. II, 322.
Æmnestos. I, 346.
Æmilius Paulus. I, 508. 528—29. 552.
— —, Makedonier. I, 571—72. 611—13. 641.
Æneas. I, 473. III, 30—31.
Ængrer. II, 242.
Æolus. I, 704.
Æoler. I, 286.
Æropos. I, 405.
Æskulap. I, 597.
Æskylos. I, 324. 343—44. 381. 420.
Æstergild. II, 194.
Æthbaal. I, 191. 193.
— den Anden. I, 204.
Æthiopien og Æthioper. I, 39. 113—14. 120. 124. 182. 221. 232. 292—94. 298. 300—1. III, 165. 172.
Ætna. I, 460.
Ætolien og Ætoler. I, 350. 450. 554. 558. 570—623.

Øm. II, 191.
Ømund. II, 320.
Øresund. II, 299. III, 399.
Ørkenøer. II, 347. III, 329.
Østerrig og Østerrigere. III, 29. 36. 40. 42. 56. 62. 68—69. 259. 267. 380. 382. 395. 430. 447—48. 450. 459. 465—66. 468.
Østerrigske Arvefølgekrig. III, 456.
Østersø. I, 195. 198. 201. II, 63. 71—72. 89. 611. 617. 621. III, 387. 391—92. 401. 450. 456.
Øta. I, 349. 450. 599.

Rettelse:

Side 470 læs: Alexander den Tredie, Pave. II, 679—80.
— — af Skotland. II, 643—44.

Indhold.

Side

Nyaarstiden 1

Det hellige romerske Rige, eller Tydskland, Bøhmen og Ungern . 20

Nørreleden, eller de tre nordiske Riger 93

Vesterleden, eller Italien, Spanien og Portugal 122

Det sextende Aarhundrede, eller Protestantisme, Tydskere og Dronning Elisabeth 221

Det syttende Aarhundrede, eller Pietisme, Hollændere og Vilhelm den Tredie 369

Det attende Aarhundrede, eller Rusland, Nordamerika og Napoleon den Store 455

Det nittende Aarhundrede, eller Folkeligheden, Grækenland og Høinorden 463

Tillæg

til

Haandbog i Nyaars-Tidens Historie

af

Nik. Fred. Sev. Grundtvig.

Første Udgave.

Det attende og nittende Aarhundrede.

(1715—1866.)

Kiøbenhavn.

Karl Schønbergs Forlag.

G. S. Wibes Bogtrykkeri.

1869.

Det attende Aarhundrede, eller Rusland, Nordamerika og Napoleon den Store.

Det attende Aarhundrede, som i Verdenshistorien strækker sig fra Ludvig den Fjortendes Død (1715) til Napoleons Fangenskab (1815), bør vist nok kaldes Naturalismens Hundredaar, ei blot fordi Naturforgudelsen var dets ugudelige Kiendemærke, men fordi i dets Løb to ny Stater uden alle historiske Forudsætninger akavet hævede sig til høi Anseelse, Rusland og Nordamerika; og skiøndt den Ene, som et Despoti, førte Trælleaaget, den Anden, som en Republik, førte Frihedstræet i sit Vaabenskjold, saa bød de dog lige dumdristig Folkehistorien Trods, som selvgjorte Stormagter, ei af Guds Naade, men af forvovne Kroppe, uden fælles Fortid, Skæbne, Aand og Tungemaal.

Rusland, som udgiør hele Europas Bagdeel mod Østen, med henved 60 forskiellige Stammer og Tungemaal, hævede sig under Peter den Store, først paa Overgangen til det ny Aarhundrede, ved en Krig. med den svenske Vovehals Karl den Tolvte, hvem Peter 1709 ved Pultava slog saa eftertrykkelig, at han dermed var afvæbnet. Ved saadanne lykkelige Krige med Sverrig, Polen og Tyrkiet opvoxte Rusland ei blot til en Landmagt af første Rang, men ogsaa til en betydelig Sømagt, baade sydlig i det sorte Hav og nordlig i Østersøen, og med denne *magre Tilvæxt maatte* Verdenshistorien i det attende Aar-

hundrede nøiedes, hvis ikke henimod Slutningen af Aarhundredet de amerikanske Koloniers Opstand imod Storbritannien havde sat flere og større Menneskekræfter i Bevægelse. Vel sattes nemlig alt ved Aarhundredets Midte (1740—1748) hardtad hele Europa i heftig Bevægelse ved den saakaldte østerrigske Arvekrig og den deraf udspringende saakaldte Syvaarskrig (1756—63), hvorunder det hele selvgjorte Kongerige Preussen, med sin Frederik den Eneste, syntes at trodse alle Europas Stormagter; men det var dog en kort Øienforblindelse, der kun varslede om Synet af Preussen som en virkelig og frygtelig Stormagt, der nu staaer os for Øie.

Keiser Karl den Sjette, med hvem den Habsburgske Keiserlinie i Wien uddøde, tænkte vel at han ved at Gavebrev (den saakaldte pragmatiske Sanction), som han formaaede de fleste europæiske Magter til at underskrive, kunde sikkre sin ældste Datter, Marie Therese, Arvegangen til hele hans Efterladenskab; men knap havde han opgivet Aanden, før Frederik den Anden (den Eneste), der paa samme Tid arvede Thronen i Berlin, erklærede, at selv fit eget, endsige da sin Faders Ord var det tosset at holde, naar man ei havde Gavn, men Skade deraf. Til denne Fribytter maatte da Marie Therese, for om muligt at beholde Resten, afstaae den bedste Deel af Slesien, men hun beholdt ogsaa, især ved Ungarernes ædelmodige Bistand, virkelig Resten, skiøndt der siden meldte sig meget paatrængende Medarvinger. Det tegnede endog under Syvaarskrigen til, at hun skulde faaet Slesien tilbage, da baade Frankerig og Rusland havde forenet sig med hende om at kue den troløse Preusserkonge, men Kong Frederik slap dog med Skrækken, saa Keiserinde Marie maatte nøies med Haabet og med den Ære, at Keiserværdigheden forblev hos hendes Afkom indtil vore Dage.

Sin aandelige, eller rettere sin aandløse Retning havde det attende Aarhundrede allerede ved sin Midte kiendelig røbet, og det var da Mesterskab i den Helvedes Kunst at undergrave al Tro, ved at giøre alting tvivlsomt, som om det var den eneste rette Vei til en grundig Sandheds-Erkiendelse. Ligefra Aarhundredets Begyndelse vrimlede der i Engelland af saadanne Fritænkere, som enten aabenlyst bekæmpede Christendommen med alle dens Forudsætninger, eller stræbte som Naturalister at befrie Christendommen fra alt det Underfulde (Miraculøse) og Utrolige, der kastede Skygge paa den og forhindrede den fra, ved sin rene Sædelære og ved sin Kiærligheds Aande, at indtage hele Verden. Saaledes begyndte da Latinskolens møisommelige Efterligning af den hedenske Selvklogskab at bære sine Frugter, og de modnedes først hos Calvinisterne i Genf (Genève) og i Frankerig, men dog var det især fra Holland, den almindelige Tvivlraadighed udbasunedes som Lægedom for al menneskelig Daarskab, og Brændpunktet for den ny Viisdom paa Fransk var den videnskabelige Ordbog af Peter Bayle, som opvoxte (1691—1746) til hele 16 Bind og blev en Guldgrube for hele den nye Læseverden. Tre berømte Franskmænd dele imidlertid med Bayle Æren for at have frelst Verden fra Overtroens Mareridt og fremkaldt Oplysningens gyldne Morgenrøde, og det var de tre store Samtidige: Charles Montesquieu, Jean Jaques Rousseau og Voltaire, blandt hvilke dog den Sidste efter hele Verdens Dom vandt Prisen, fordi han fortryllede Hjertet og dræbte derved Troens Foster i Moderslivet.

Vel var det nu hverken i Frankerig eller i Engelland, men i Nordtydskland, at Naturalismen blev videnskabelig udarbeidet til det attende Aarhundredes berømte Rationalisme eller Fornuftlære; men dog blev den aldrig saa levende og saa frugtbar, som i Frankerig, hvor den i Slut-

ningen af Aarhundredet virkelig øvede den Heltegierning at løse alle Hjertebaand og vise Verden, hvad en selvraadig Fornuft turde vove, og hvad en tøilesløs Frihed kunde udrette.

Stødet til denne franske Omveltning (Revolution) kom imidlertid fra den ny Verden, hinsides den spanske Sø, i Nordamerika, hvor mange fribaarne og selvraadige Engelskmænd i Løbet af det syttende Aarhundrede havde nedsat sig og stiftet smaa Samfund, der kun lød deres egne Love. Disse smaa Fristater var nu vel alle langt mere beregnede paa Fred end paa Krig, og i Kvækerstaten Pensylvanien var det endog strængelig forbudt at føre Krig, men da det engelske Parlament henimod Slutningen af det attende Aarhundrede (fra 1770) paastod sin Ret til at beskatte de nordamerikanske Fristater, uden at der dog sad Nogen af deres Midte i Parlamentet, da gjorde Fristaterne Opstand under Anførsel af den ligesaa kloge og ædelmodige som frisindede Georg Washington, og da han søgte og fik kraftig Understøttelse hos Engellands Arvefiende Frankerig, saa nødtes Engelland til, efter at have bortødslet Penge og Menneskeblod i en haabløs Krig, (1783) at erkiende Fristaternes Uafhængighed. „Frihed, Lighed og Broderskab,“ som under Krigen havde været Løsenet i Nordamerika, det blev nu, med de hjemkomne franske Hjelpetropper, Løsenet i Frankerig, og allerede i det næste Aartiende (1790—1800) gienlød over Europa det forfærdelige Budskab fra Frankerig, at der var baade Christendommen og al Standsforskiel afskaffet, der herskede de Buxeløse (Sansculotterne) med Uhyret Robespierre i Spidsen, og der hyldede man aabenlyst en Skiøge som Fornuftens Gudinde.

Denne Frihed var nu vel ingenlunde Livets, men Dødens Frihed, men at den dog var af aandig Art, lærte man inden man vidste det: det gamle Roms Aand,

med Ørne-Banneret, opsteg af de pontinske Moser, besatte Corsika og aabenbarede sig midt imellem Ny-Frankernes tusinde Ildsvælg i Skikkelse af Corsikaneren Napoleon Bonaparte.

Ja, det var aabenbar en ny Heltebane, Napoleon den Store indviede, og aabnede dermed igien vort Øie for Oldtidens og Middelalderens Storhed, der deels var ned-manet som et Æventyr, deels bandsat som et Galenskab; thi allerede ved sit første Kæmpeskridt, da Napoleon paa een Sommer (1796) indtog Italien og nødte Østerrig til at stikke Sværdet i Skeden, forbausede han sin Samtid, der kun var vant til at beundre Frederik den Enestes og Syvaarskrigens Storværk; og da saa (1798—1800) Napoleon gjorde Heltetoget til Ægypten, indtog i Forbigaaende Klippeøen, den selv af Tyrken uindtagelige Malta, jog Ægyptens Mameluker ned forbi Pyramiderne ved Memphis og Cairo, og standsede først ved Karmel og Akre paa Nordgrændsen af det hellige Land, da følte Nutiden sig forynget til Beundring og Efterligning af Oldtidens og Middelalderens Bedrift, og kunde ei forstaae, hvorledes man nys saa grovelig havde kunnet miskiende Menneskeslægtens store Løbebane og Guddomskald til mageløst Storværk.

Da derfor, under Heltens Fraværelse paa sit Alexandertog, Republiken syntes at skulle bukke under for Ruslands vilde Horder, som nedtraadte det blomstrende Italien, da var det ingenlunde uventet, at Napoleon i Alexandrien indskibede sig med Cæsars Lykke, landede umødt af de engelske Krydsere, som bedækkede Havet, i Frankrig, greb Ørnebanneret, skiød, som den anden Hannibal, Gienvei over Alperne og vandt (1800) paa Marengos Sletter ei blot Italien men Lykkens Gunst tilbage.

I de tolv følgende Aar opnaaede Napoleon alt

hvad han eftertragtede, undtagen Overfarten til Engelland, og selv den vilde sikkert lykkedes ham, hvis han havde kunnet troe Dampskibets Opfinder, Nordamerikaneren Robert Fulton, som Skæbnen gav ham i Vold, og som med sin Opfindelse vilde kiøbt sin Frihed, men da hin Overfart, efter Forsynets Villie, ei maatte lykkes, saa fandt Napoleon sin Vantro uovervindelig.

Saaledes blev Napoleon ikke blot Keiser (1804), men var i Verdens Øine en alle Keiseres Keiser, som godt kunde fortjene at kaldes almægtig, thi han gjorde en af sine Brødre (Ludvig) til Konge i Holland, en Anden (Hieronymus) til Konge i Vestfalen, den Tredie (Joseph) til Konge i Spanien, og sin Svoger (Murat) til Konge i Neapel, hvorhos han fik En af sine Marskalker (Bernadotte) valgt til Kronprinds i Sverrig. Selv formørkede Napoleon sin glimrende Løbebane, da han ikke vilde unde den gamle Stormagt Spanien Ro i sin Grav, og da han, som selv havde nedmanet al kongelig og keiserlig Arveret, dog stræbte at gienføde den i sin Afkom, hvorfor han aabenlyst forskiød sin berømte Keiserinde Josephine, og ægtede den østerrigske Keiserdatter Marie Lovise, ved hvem han vel, alt 1810, fik en Søn, som han gav Titel af Kongen i Rom, men efterlod dog ikke engang den tomme Titel med Øen Elba.

Napoleon fik nemlig nu det forfløine Indfald, at han ligesaa trøstig maatte kunne holde Indtog i Petersborg og Moskau, som han havde holdt det i Rom, Wien og Berlin, og medens hans Marskalker blev slaaede i Spanien af Engelskmændene under Wellington, drog han dumdristig ind i Rusland (1812), og tog ei engang Veien til Petersborg men til Moskau, som han vel ogsaa naaede, men snart saae afbrændt af dens egne Indbyggere, saa han langtfra at finde Vinterleie der, over Hals og Hoved maatte trække sig tilbage og overraskedes da af en russisk Vinter,

hvorunder hans Franskmænd faldt som Fluer, saa at længe før han naaede Weichselen, lignede hans Hjemtog en vild Flugt, saa Preussen og Tydskland maatte selv forbauses over, at de ikke standsede ham paa Halvveien, da han saagodt som ene giennemjagede dem, til han slap over Rhinen.

Allerede næste Foraar stod imidlertid den Frygtelige slagfærdig midt i Nordtydskland, og seirede med sin skiæggeløse Ungdom, men ved hver Seier svækkedes Napoleon saaledes, at han i Begyndelsen af 1814 maatte trække sig tilbage over Rhinen, og da han ikke vilde nøies med denne Flod og med Pyrenæerne til Grændse, forenede Wellington og Blücher sig i Hjertet af Frankerig, og jog Napoleon, som Hundene en Hare, lige til Paris, hvor han da høitidelig nedlagde Regieringen og lovede at nøies med Keisernavnet, naar man vilde lade ham beholde sin gamle Garde til Livvagt, overlade ham den lille Ø Elba under Toskanas Kyst til fri Raadighed, og aarlig give ham de Millioner, han behøvede, til at hævde sin keiserlige Stilling og Værdighed. Bourbonerne kom nu igien i Besiddelse af den franske Throne, men Aaret efter (1815), da Aarpengene udeblev, landede Napoleon med en Haandfuld Veteraner i det sydlige Frankrig, og da den Krigshær, som, under Marskalk Ney, skikkedes imod ham, langt fra at ville bestride ham, gik over til ham, holdt han uden al Blodsudgydelse sit Indtog i Paris, og Bourbonerne turde ikke oppebie ham, men flygtede ilsomt til Ghent. Vel erklærede nu alle Europas Stormagter Napoleon for fredløs, men han holdt sig dog kiæk i Paris, og mødte Wellington og Blücher ved Waterloo i Belgien, nær ved Bryssel, hvor der stod et blodigt Slag 1815 (15. Juni), hvori Napoleon dog omsider blev aldeles slaaet, saa at det var kun hundrede Dage, han mægtede at lægge til sine glimrende Keiseraar. Nu nedlagde Napoleon for Alvor Kronen og overgav sig til

Engelskmændene, paa det Vilkaar, at han skulde beholde sin personlige Frihed; men langt fra at turde skænke ham denne, lod de ikke Napoleon slippe med et sædvanligt Varetægts-Fængsel, men lænkede ham til Klippeøen St. Helena i Atlanterhavet, hvad der i hans og Samtidens Øine var at giøre ham til Prometheus den Anden, smedet til Klippen, mens Griffen hakkede hans Lever. Her døde Napoleon af Leversyge 1821, men dog blev hans Been siden flyttede med Æren til Paris, hvor de nu hvile i Invalidehallen.

Det nittende Aarhundrede, eller Folkeligheden, Grækenland og Høinorden.

Vel sagde Europas Stormagter, at de efter Napoleons Fald vilde saavel i som udenfor Frankrig lægge Alt i de gamle Folder og udslette alle Spor af den franske Revolution, men ligesom dette aabenbar var umueligt, da gjort Gierning ei staaer til Ændring, saaledes viste Stormagterne ogsaa, at de gierne tog, hvad de kunde faae, om det end var nok saa kiendelige Spor af Revolutionen; og ligesom man overlod Sverrig Norge, fordi Bernadotte havde hjulpet til at styrte sin forrige Herre, saaledes lod man Preussen ustraffet plyndre Saxen og selv tilegne sig det Wittenberg, der var den saxisk-lutherske Christendoms Vugge.

Desuden var lige siden det ny Aarhundredes Begyndelse Folkelighedens Gyldenaar bebudet baade i Nord og Syd, i Nord nemlig ved Skiærtorsdags-Slaget i Kongedybet, mellem den engelske Sømagt under Nelson og de danske Blokskibe under gamle Danebrog, og i Syd ved Parga i Dødskampen mod Tyrkerne under Ali Pascha.

Danskerne, med den unge Willemoes, viste nemlig (1801), at de ei havde glemt, det var deres Forfædre, der

fordum indtog Engeland, og Pargioterne beviste, de var ægte Frænder ad de gamle Hellener, som overlod Xerxes Athenen til Rov og Brand, mens de paa Koluri (Salamis) oppebiede Himlens Hevn; thi saaledes efterlod Pargioterne Tyrken kun tomme Huse og Gader i deres Stad, da de, med Asken af deres Fædres Been, flygtede til de Joniske Øer, hvor de ogsaa snart blev Vidner til den store græske Opstand mod Tyrken, hvorved Heltene fra den trojanske Krig blev levende paany, især med Miaulis og Kanaris paa Havet, og hvori Stormagterne, trods deres tyrkiske Forkiærlighed, tog saa levende Deel, at det gamle Hellas blev et Kongerige, skiøndt, desværre, med en baiersk Prinds til Konge.

Det var i Napoleons Dødsaar (1821), at Grækerne gjorde Opstand, og skiøndt Bourbonerne stræbte at vinde Franskmændenes Beundring, baade ved at understøtte Nygrækerne, og ved (1830) at giøre et seirrigt Tog til Nord-Afrika, hvorved de ikke blot indtog Algier og befriede Europas Sømagter fra den vanærende Skat, de længe havde ydet de barbariske Sørøvere, men aabnede en smilende Udsigt til den Dag, da Middelhavet kunde blive en fransk Indsø, saa jog dog Franskmændene samme Aar Bourbonerne paa Døren, og Belgien greb Leiligheden til at affaste det hollandske Aag, og hæve sig til et splinternyt Kongerige, uden Fortid eller Fremtid. Et ligedant Kongehuus var Ludvig Philips i Frankerig, som han selv baade stiftede (1830) og sluttede (1848).

Folkene som havde seet sig narrede op i deres aabne Øine af Stormagterne baade 1815 og 1830, syntes nu (1848) for Alvor at ville tage sig selv til Rette, men det lille Danmark var dog det eneste Rige, hvor Folkeaanden ved denne Leilighed blev sat i Frihed og begyndte et nyt *Levnetsløb til at* forklare det Gamle.

Da imidlertid Ludvig Napoleon, den Stores navnkundige Brodersøn, i hans Navn opkastede sig til Keiser i Frankrig (1852), da erklærede han ogsaa at ville frigiøre Italien lige til det adriatiske Hav; og skiøndt han heller ikke heri blev Frihedens Sag tro, saa kom han dog, ved sine Seire over Østerrigerne, til at forberede den Enevoldsmagt, som Kongen af Sardinien, Victor Emanuel, var lykkelig nok til at vinde selv over Neapel og Sicilien, saa det syntes virkelig, som en samlet italiensk Fristat, med Rom og Venedig, skulde vise Verden, om Opflammelsen under Garibaldi, som Folkehelten, var en aandelig Opstandelse eller kun et natligt Spøgeri. Det Sidste synes imidlertid rimeligst, da Frihedsbevægelsen begyndte med den samme Pave, Pio Nono, som siden har været dens arrigste Fiende, og da den samme Napoleon, der under den preussisk-østerrigske Krig (1866) hjalp Victor Emanuel til Venedig, 1867 med væbnet Haand forhindrede Garibaldi fra at tage Rom i Besiddelse. Denne Roms Indtagelse, som vel snart vil blive samtidig med Pio Nonos Død, menes nu vel paa begge Sider at skulle krone Værket, men Forventningerne vil dog sikkert skuffes, da Spliden er der saa ægte klassisk, at den vist aldrig forlader den evige Stad.

I Grækenland var man imidlertid bleven saa leed og kied ad den baierske Regiering, at man omsider landsforviste Kong Otto, og mod al Forventning (1862) valgte Prinds Georg af Danmark til Konge, ligesom mod al Forventning de joniske Øer, hvorpaa Storbritannien havde holdt utrolig fast, nu blev afstaaede til Grækenland, og derhos søgte Georg at befæste sig paa den vaklende Throne ved Giftermaal med en russisk Prindsesse; men ingen af Delene vil forslaae til at skænke det ny Athen og Grækenland en ønskelig Fremtid, hvis ikke en aandelig Paavirkning fra Danmark og vort Høinorden kan vække Græker-

folket af den Dødssøvn, hvori det for femten Aarhundreder siden nedsank, da det, ved at sammenflikke sig en ny ugyldig Daabspagt, selv betog Gienfødelsens og Fornyelsens Bad den ny Livskraft, der ogsaa var dem skænket og givet ved den christne Tro og Daab, som ene kan opvække og oplive de henslumrede Folkeaander, der, som skrevet staaer, skiøndt de kaldes Guder, dog skulde døe og aflives som Mennesker.

At dette vil lykkes, dertil er, vel ikke paa Raadstuetrappen, men dog paa Kirkesvalen, Udsigt, ved Grækenlands udvortes men dog hjertelige Nærmelse til Danmark; thi under Aarhundredets Løb, og under mange haarde Prøvelser, ligefra det engelske Røvertog 1807, der ved Ranet af Flaaden aldeles afvæbnede det lille Kongerige, til Skilsmissen fra Norge (1814), det slesvigholstenske Oprør (1848), og især den ulykkelige Krig, hvormed Stormagterne Preussen og Østerrig overfaldt den Afmægtige efter Frederik den Syvendes Død 1863, under alt dette har nemlig i Danmark udviklet og udbredt sig en saa kiæk og lys Betragtning af Menneskelivet i alle dets baade folkelige, kirkelige og videnskabelige Forhold, der i hele Christenheden kan og sikkert vil skænke alle Folkene et Gyldenaar, hvori Livsoplysningen fortrænger alle de boglige Lygtemænd og viser Verden, hvad Folkene er skabte og skikkede til.

Denne Selv-Aabenbarelse, hvorved, som skrevet staaer, Hjerternes Raad aabenbares, alt det timelige Mørke bliver lyst, og alt det Skjulte kommer for Dagen, en saadan Oplysning var umuelig, saalænge Lysets Børn tog de to store Vildfarelser for christelige Grundsandheder: at Menneskelivet ved Syndefaldet havde tabt al Lighed med Gudslivet, og at al christelig Oplysning havde sin Kilde i Bibelen. Førend vi derfor kunde blive klogere paa de guddommelige og menneskelige Ting end denne Verdens Børn, maatte vi først indrømme, at hidtil havde denne Verdens

Børn været klogere i deres Kreds end Lysets Børn, og det holdt saa haardt, at man kun i det for sin Dumhed berygtede Danmark kunde finde sig deri. Først her fandt man det soleklart, at dersom der nu slet ingen Lighed var mellem Gud og Menneske, saa kunde Mennesket hverken lære at kiende Gud eller sig selv, og at den Oplysning, der skulde udspringe af en Bog, maatte være dødere end en Sild. Her derimod, hvor en Mand af Folket lige saa lidt som nogen Kvinde bryder sig om, at al Verden kalder ham dum, naar han kun føler sig glad og lykkelig, her maatte det i Slægtens Vidskabstid snart blive indlysende, at baade maae vi, for at kunne skifte Ord med Gud, have Ordet tilfælles med Ham, og derhos maatte Gud tiltale os paa vort Modersmaal, naar vi skulde kunne forstaae ham, og af disse Forudsætninger følger det med Nødvendighed, at der er en Lignelse af alt Guddommeligt hos os, og at Gudsordets Virksomhed paa os er afhængig af vort Modersmaals Bekvemhed til at udtrykke og forklare den evige Sandhed.

Det Folkefærd, som skulde være skabt og skikket hertil, maatte, som vore høinordiske Fædre, selv i deres Hedenskab stole paa et guddommeligt Forsyn, der styrede Tidens Løb til et evigt Gyldenaar, eller som Danskerne i deres Hedenskab, forgude Hjertet i sin aandelige Enkestand, men ingen af Delene findes hos andre Hedninger, og derfor vil al Verdens Magt ikke kunne forhindre, hvad den almægtige Gud aabenbar har forberedt i vort Fædernelaand og ingen andensteds paa Jorden.

Vel synes nemlig Danmark ved den voldsomme Løsrivelse fra Sønderjylland (1864) at være blevet saa lemlæstet, at en videre folkelig Fremgang maatte findes umuelig, og det efter Seiren over Østerrig ved Sadova (1866) lige saa overmodige som overlegne Preussen agter vist aldrig godvillig at opfylde Prager-Fredens Bestemmelse:

at tilbagegive Danmark den Deel af Sønderjylland, som vil vedblive at være dansk; men hvor Han, som har al Magt i Himlen og paa Jorden, aabenbar har begyndt en stor og god Gierning, der fuldfører han den dog sikkert, saa det danske Folkehjerte seent men sødt i en gienfødt Fredegods-Tid skal nyde Livs-Oplysningens, Fredens og Frihedens Lykke og Glæde!

